

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Universitas nationalis Odessae**

**ЗАПИСКИ
З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАСТВА**

ВИПУСК 28

Збірник наукових праць

**Opera
in linguistica ukrainiana**

FASCICULLUM 28

**Одеса
2021**

УДК 81.161.2(051)

ББК 81.031.4я5

3-324

Головний редактор: Ж. В. Краснобаєва-Чорна.

Editor-in-chief: Zh. V. Krasnobaeva-Chorna.

Заступник головного редактора: Т. Ю. Ковалевська.

Vice-editors: T. Yu. Kovalevska.

Відповідальний секретар: С. С. Поліщук.

Secretary: S. S. Polishchuk.

Редакційна колегія: д-р ф. н. З. К. Адамія (Грузія), д-р ф. н. І. П. Бондаренко (Україна), д-р ф. н. З. О. Валюх (Україна), к.ф.н. А. М. Варинська (Україна), д-р ф. н. О. А. Войцева (Україна), д-р ф. н. Н. Вульф (ФРГ), д-р ф. н. М. Л. Дружинець (Україна), д-р ф. н. А. П. Загнітко (Україна), д-р ф. н. А. К. Ішанова (Казахстан), д-р ф. н. О. Ю. Карпенко (Україна), д-р ф. н. Н. В. Кондратенко (Україна), д-р філософії Й. Коростенські (Чеська Республіка), д-р ф. н. М. Р. Кондубасва (Казахстан), д-р ф. н. Т. А. Космеда (Україна), д-р ф. н. Н. В. Кутуза (Україна), д-р філософії К. П. Любецька (Білорусь), д-р філософії А. Т. Онгарбасва (Казахстан), д-р ф. н. М. Рак (Польща), д-р ф. н. Ш. І. Рамазанова (Туреччина), д-р ф. н. А. П. Романченко (Україна), д-р ф. н. Є. М. Степанов (Україна), д-р ф. н. С. В. Форманова (Україна), д-р ф. н. Я. П. Целлер (ФРГ), д-р ф. н. Цзян Яньхун (КНР), д-р ф. н. Л. І. Шевченко (Україна), д-р ф. н. О. В. Яковлева (Україна).

The editorial board: Z. Adamia, I. Bondarenko, Z. Valyukh, A. Varynska, O. Voytseva, N. Wulff, M. Druzhynets, A. Zagnitko, A. Ishanova, O. Karpenko, N. Kondratenko, J. Korostensky, M. Kondubaeva, T. Kosmeda, N. Kutuza, K. Lyubetska, A. Ongarbayeva, M. Rak, Sh. Ramazanova, A. Romanchenko, Y. Stepanov, S. Formanova, J. Zeller, Jiang Yanhong, L. Shevchenko, O. Yakovleva.

Рецензенти:

Бацевич Ф. С., доктор філологічних наук, професор Львівського національного університету імені Івана Франка;

Мосенкіс Ю. Л., доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Олексенко В. П., доктор філологічних наук, професор Херсонського державного університету.

Рекомендовано до друку
Вченою радою філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова
Протокол № 5 від 18.02.2021 р.

У збірнику вміщено наукові праці з актуальних теоретичних і прикладних проблем мовознавства. Адресовано широкому колу філологів: науковцям, учителям, методистам, студентам.

Свідоцтво про реєстрацію в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України КВ № 8931 від 05.07.2004 р.

Фаховий наукометричний збірник «**Записки з українського мовознавства**» включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальності 035 «Філологія» на підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. Збірник наукових праць також акредитовано в базах Index Copernicus, Slavic Humanities Index, Ulrich's periodicals, Worldcat, Google Scholar, USJ [Ukrainian Scientific Journals] та внесено до наукової періодики НБУ імені В. І. Вернадського, Загальнодержавної реферативної бази даних «Україніка наукова» й Українського реферативного журналу «Джерело». Збірник індексується та реферується в базах Index Copernicus, Worldcat, Наукова періодика НБУ імені В. І. Вернадського, Загальнодержавна реферативна база даних «Україніка наукова», Український реферативний журнал «Джерело».

Адреса редакції / Address: Одеса, Україна 65058, Французький бульвар, 24/26, кімн. 85, 86. Телефон / Phone: +38 (048) 776-14-80; Факс / Fax: +38 (048) 746-51-14.

E-mail: kafukrmovaonu@ukr.net

ISSN 2414-0627 (Print); ISSN 2415-7562 (Online)

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2021.

**ФОНЕТИКА
ЛЕКСИКОЛОГІЯ
ЛЕКСИКОГРАФІЯ
ДІАЛЕКТОЛОГІЯ**

УДК 811.161.2'271-054/72'34

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235514>

М. Л. Дружинець,

д-р філол. наук, доц.,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри української мови*

**ВІДБИТТЯ ДВОХ ЗАКОНІВ ОРФОЕПІЇ У МОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ
РЕСПОНДЕНТІВ ДІАСПОРИ : НОРМА ТА ДЕВІАЦІЇ**

Стаття присвячена усному мовленню молоді української діаспори (Америка, Канада, Італія, Чехія, Польща, Німеччина, Молдова, Придністровська Молдавська Республіка) на синхронному рівні, зокрема вимовним особливостям української мови. На основі соціопитування доведено нормативність, історичну органічність; указано вимовні проблеми та орфоепічні девіації; визначено відсотковий рівень володіння орфоепією шиплячих перед свистячими та навпаки у широкій локальній та соціальній представленості зарубіжжя.

Ключові слова: українська діаспора, соціологічне опитування, нормативність, відхилення, історична органічність, вимова шиплячих, вимова свистячих, два закони орфоепії.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Вимова звукосполук, як і всі орфоепічні норми, – важливий компонент культури мовлення, яка є складовою частиною загальної культури людини. Прагнення до правильності мовлення, вимогливе ставлення до культури вимови, відчуття мовної норми приводять до того, що неправильна вимова викликає осуд у будь-якому культурному середовищі і може спричинити істотні комунікативні непорозуміння та конфлікти. Саме тому ми приділили увагу виявленню рівня володіння орфоепічними нормами в українців, які проживають в інших державах, і зосередилися на вимові надскладних вимовних комплексів, зокрема свистячих перед шиплячими та навпаки.

Аналіз досліджень із проблеми. Сьогодні існує багато праць, спрямованих на підвищення культури спілкування й культури української мови, наприклад праці О. Пономарева, О. Сербенської, Н. Бабич, С. Єрмоленко, С. Караванського, М. Пентиліюк, Г. Волкотруб, О. Горбул, О. Кубрак, Т. Чмут, С. Шевчук та ін. Українську школу орфоепії представляють Н. Тоцька, М. Жовтобрюх, М. Наконечний, М. Фащенко. Питання літературної вимови завжди цікавило й українських дослідників у діаспорі, про що свідчать публікації І. Огієнка, Я. Рудницького, О. Горбача.

Проблемою девіативності займалися Ю. Апресян, В. Девкін, В. Виноградов, Т. Булигіна, А. Шмельов, О. Падучева. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки створено концепції, за якими помилки досліджуються задля удосконалення

мовлення, підвищення рівня грамотності мовців (Н. Бабич, М. Волощак, Н. Непийвода).

Попередниками у дослідженні окремих питань проблеми – передусім соціофонетичного опису українського мовлення – можна назвати Н. Тоцьку, Л. Прокопову, зокрема в їхній статті «Соціофонетичний нарис українського мовлення сучасної молоді (велике місто – мале місто – село)» [8] запропоновано перший короткий опис мовлення сучасної молоді та наведено причини порушення вимовних норм, а також М. Фащенко, а саме її розвідку «Орфоепічні проблеми у вивченні української мови (наслідки одного опитування)» [10], де проаналізовано вимову приголосних студентами.

Мета нашого дослідження – зробити спробу визначення відсоткового рівня володіння орфоепією та виявлення, аналізу й опису типових помилок вимови, зокрема вимови шиплячих перед свистячими та навпаки у широкій локальній та соціальній представленості зарубіжжя. Наше завдання: проаналізувати мовлення українських респондентів діаспори, вказати стабільність і нестійкість тієї чи іншої норми; простежити відбиття вимови цих звукосполук у писемних пам'ятках та порівняти з мовленням українських респондентів України.

Об'єктом дослідження є українське мовлення діаспори різних сфер та вікових груп. **Предмет дослідження** - володіння орфоепічними нормами сучасної української мови, зокрема орфоепією звукосполук (шиплячі перед свистячими; свистячі перед шиплячими).

Фактичним матеріалом дослідження стали результати соціопитування – 100 записів, зафіксованих на аудіоносії тривалістю 300 хвилин. У соціопитуванні взяли участь 100 осіб зарубіжжя українського походження: 10 осіб – мешканці США, 10 осіб – мешканці Канади, 30 осіб мешканці Європи – Польщі (2), Німеччини (3), Італії (5), Чехії (10), Молдови (10) та 50 студентів ПДУ імені Т. Г. Шевченка (м. Тирасполь, ПМР). При виборі інформантів враховувався фактор терміну проживання – більше 10 років. Завданням респондентів було прочитати вголос і записати на диктофон слова для аналізу вимови свистячих перед шиплячими (у префіксах роз-, без-, з-: *розжувати, розчистити, розшити, безжально, безшумно, без джему, зшити, зчарувати, зжитися, з джерела*; у середині слова: *вивізиши, принісиши, мотузчин, Парасчин*); шиплячих перед свистячими (у словах: *книжці, відважся, смієшся, свашиці, мучся, річці*); на стику слів (*між дзеркалами, між зорями, лиш зараз, лиш дзвін, меч зари, піч дзеркальна*).

У пропонованій розвідці інтегровано загальнонаукові та спеціальні **дослідницькі методи**. Із загальнонаукових методів використовуються аналіз і синтез, індукція, дедукція, спостереження, зокрема невиключене (спостереження за вимовою звуків у словах); таксономія (для класифікації орфоепічних явищ); кількісний аналіз, описовий, порівняльно-історичний методи, метод лінгвістичної географії. З-поміж соціолінгвістичних та психолінгвістичних методів залучено методи польового дослідження: усне опитування та соціолінгвістичний аналіз. Серед спеціальних фонетичних методів використано слуховий та аудиторський аналіз, які дали змогу виявити суб'єктивно сприймані орфоепічні особливості та загальні характеристики українського усного мовлення (УУМ).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно є першою спробою дослідження нормативності УУМ у його широкій локальній представленості та експериментального визначення рівня володіння кодифікованими нормами й укладання статистики типових помилок із метою їх виправлення. Вперше представлено соціофонетичний опис мовлення українців діаспори.

Теоретична цінність студіювання полягає в тому, що визначення особливостей мовленнєвих реалізацій у різних локальних сегментах прислужиться в розробці теорій соціолінгвістики, сучасної української мови, історії української літературної мови, лінгвокультурології. Результати дослідження можуть знайти **практичне** використання при викладанні базових теоретичних і практичних вишівських курсів, а також у низці відповідних спецкурсів і спецсеминарів із проблем орфоєпії, культури мовлення, комунікативного впливу.

Виклад основного матеріалу. В українській орфоєпії діють два орфоєпічні закони, які регулюють вимову свистячих перед шиплячими і шиплячих перед свистячими. Відповідно до закономірностей сполучуваності звуків у мовленні орфоєпічні норми приголосних (зокрема й шиплячих) перед свистячими, дзвінких і глухих (зокрема й свистячих) перед шиплячими впливають з асимілятивних змін у групах приголосних.

Як відомо, свистячі перед шиплячими вимовляються як шиплячі. Щодо вимови свистячого перед шиплячим на початку слова, то маємо таку ситуацію: слово *зшити* [ш:ítu] правильно вимовляють 34 % респондентів зарубіжжя (ПМР – 74 %, Європа – 10 %, Америка – 20 %, Канада – 30 %), інші 66 % допустили помилки: [сшítu], [зшítu]; слово *зчарувати* [шчаруwátu] правильно прочитали – 46 % зарубіжжя (ПМР – 72 %, Європа – 30 %, Америка – 40 %, Канада – 40 %), 54 % прочитали слово з оглушенням дзвінкого [з] – [счарувáту]. Слово *зжитися* [ж:ítu^eс'а] правильно вимовляють 34 % молоді (ПМР – 86 %, Європа – 20 %, Америка – 30 %, Канада – 0 %), а 66 % спираються на правописні норми – [зжítу^eс'а]; фонетичне слово з джерела [жд́же^uре^uлá] – 31 % молоді зарубіжжя (ПМР – 64 %, Європа – 20 %, Америка – 30 %, Канада – 10 %), 69 % опитаних опираються на орфографічні норми ([з д́же^uре^uлá], [зд́жерилá], [з д́жерелá], [з д́жерела]), зокрема 36 % респондентів ПМР, 80 % – Європи, 70 % – Америки, 90 % – Канади. Інформанти на теренах України краще володіють цією нормою при вимові фонетичного слова з *джерела*, зокрема 55 % осіб, але допускають два типи помилок – оглушення дзвінкого ([с д́жерела]) та орфографічний вплив ([з д́жерела]). Правопис із самого початку став головним чинником нормування і регулювання не лише писемної форми літературної мови, а й усної: написане сприймалось і сприймається переважною більшістю носіїв літературної мови як норма вимови. Таким чином, правопис, у багатьох моментах не відбиваючи домінуючих особливостей вимови, завжди впливав на неї [7, с. 183].

Свистячий перед шиплячим у префіксах роз-, без- у словах: [р'о́ж:уwátu] правильно вимовляє 40 % опитаних зарубіжжя (ПМР – 90 %, Європа – 20 %, Америка – 20 %, Канада – 30 %); [р'ошчí сти^eти], [р'о́жчí сти^eти] – 23 % зарубіжжя (ПМР – 32 %, Європа – 20 %, Америка – 30 %, Канада – 10 %); [рош:ítu] – 13 % зарубіжжя (ПМР – 10 %, Європа – 10 %, Америка – [р'ош] 10 % і [рож] 10 %, Канада – 10 %); [б^eж:áлно] – 25 % зарубіжжя (ПМР – 28 %, Європа – 20 %, Америка – 30 %, Канада – 20 %); [б^eш:úмно] – 26 % зарубіжжя (ПМР – 22 %, Європа – 20 %, Америка – [б^eш] 20 %, [б^eж] 20 %, Канада – 20 %); [б^eжд́же^uм^oу] – 10 % зарубіжжя (ПМР – 10 %, Європа – 0 %, Америка – 20 %, Канада – 10 %).

Асиміляція свистячого перед шиплячим майже не фіксується в середині лексеми: [ví v'íжши] – 10 % зарубіжжя (ПМР – 0 %, Європа – 10 %, Америка – 30 %, Канада – 0 %); [п^ри^eнчí ш:и] – 20 % зарубіжжя (ПМР – 30 %, Америка – 30 %, Канада – 10 %, Європа – 10 %); [м'оту́жчи^eн] – 13 % зарубіжжя (ПМР – 20 %, Європа – 0 %, Америка – 30 %, Канада – 0 %); [пáра шчи^eн] – 32 % зарубіжжя (ПМР – 38 %, Європа –

20 %, Америка – 50%, Канада – 20 %). Норму вимови свистячого перед шиплячим у мовленні українців зарубіжжя (26 % : ПМР – 41 %, Європа – 15 %, США – 30 %, Канада – 15 %), як і українців на теренах України (хоч дещо вищий показник володіння нормою – 44 %), вважаємо нестійкою. Переважно порушення норми вимови свистячого перед шиплячим пов'язане з впливом орфографії [*розжувати*], [*розчисти*ти], [*бе^мзжálно*], [*бе^мзи:умно*], [*бе^мзджéму*], [*зшиіти*], [*зджé^мре^лá*], [*при^ен'ісиш*], [*моту́зчи^ен*], [*v'ídwájс'a*] [*кніжці*] чи не знанням теоретичних засад [*парáжчи^ен*], [*парáсчи^ен*], [*м'оту́счи^ен*], [*м'оту́зчи^ен*], [*при^ен'і'сиш*], [*ví v'ісиш*], [*ví v'іш:и*].

Якщо провести паралелі з історичною орфоепією, то наслідки асиміляції свистячого перед шиплячим засвідчуються писемними пам'ятками XIII–XIV ст.: *ижьжснуть* (Єв 1270, 20), *ижьжснеться* (Рязанська корчма 1284, 328). Відбивають її достатньою кількістю прикладів і пам'ятки XIV–XVI ст.: *сожьженого* (Р. гр., 1352, б), *жзирають* (П. Є., 1556-1561, 175) [5, с. 207], *роширити* (грамоти Західного Полісся, XV) [9, с. 14–15]. Зустрічається така асиміляція і в пам'ятках XVII–XVIII ст., писаних у різних місцевостях Полтавщини: *прикажчики* [1, с. 20]. Асиміляція свистячого наступним шиплячим зафіксована й у літописі С. Величка: *рожжаковало* (187) [2, с. 172], у фразеологічній збірці Климентія Зіновієва: *зьжжжень* (225), *ро(ш)чину* (238) [6, с. 157]. Асиміляція свистячого перед шиплячим майже не фіксується Т. Шевченком: *счулася* (25, К), *несчулась* (90, І), *розчиняють* (170, ІІ), хоч *ближченько* (61, І). У попередників Т.Шевченка частково трапляються випадки, коли вимова свистячого перед шиплячим передавалася як шиплячого: у граматиці О. Павловського: *рожжалувався* (83), у словнику П. Білецького-Носенка: *дзижчати* (115). Частково фіксується асиміляція свистячого приголосного перед шиплячим у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка: *прынишы* (37); один раз зустрічається в «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського (*бряжжчять*, 15) та два рази – в «Кобзарі» Є. Гребінки (*пидьижжае*, 97; *зьижжае*, 98) [4, с. 46]. О.Шонц зазначає, що драгоманівка передавала асиміляцію свистячого перед шиплячим в іменниках із суфіксом -ин-: *Цісаричини*, *рушчини* тощо. У журналі «Основа» послідовно представлене тільки уподібнення свистячого до шиплячого в іменниках із суфіксом ~ин~: *козащини*, *Мазепинщини* [11, с. 104–105]. Таким чином, в історичних пам'ятках переважає закріплена на письмі асиміляція свистячого перед шиплячим, а більший відсоток української молоді ігнорує ці тонкощі вимови.

Асиміляція шиплячого перед свистячим теж майже не фіксується: у лексемі [*кні зці*] тільки 17 % опитаних зарубіжжя дотримуються норми (ПМР – 66 %, жоден європеець, американець, канадієць не відтворили цю норму); у слові [*см'іжс':а*] – 15 % опитаних зарубіжжя (ПМР – 28 %, Європа – 30 %, але жоден американець, канадієць не володіє нормою); у лексемі [*р'іц':і*] – 22 % опитаних зарубіжжя (ПМР – 58 %, Європа – 20 %, Америка – 10 %, Канада – 0 %).

Заслугове на увагу орфоепія фонетичних слів, зокрема [*ли^ез:áраз*] – 39 % респондентів зарубіжжя дотримуються норми (ПМР – 46%, Європа – 20 %, Америка – 50 %, Канада 40 %); [*м'із:óрами*] – 13 % зарубіжжя (Америка – 20 %, Канада – 30 %, однак європейці та придністровці не володіють цією орфоепічною нормою); [*ли^ездз'v'ін*] – 53 % зарубіжжя (ПМР – 52 %, Європа – 40 %, Америка – 70 %, Канада – 50 %); [*п'ідз:é^мркал'на*] – 13 % зарубіжжя (Європа – 10 %, Америка – 20 %, Канада – 20 %, придністровці не знають цієї норми).

У словах *відважся* [*v'ídwáj'sa*], *свашиці*, [*свác'ці*], *мучся* [*м'уц'с'а*], між дзеркалами [*м'іждз' е^мркалáми*] нульовий показник рівня володіння орфоепією.

Нормою вимови шиплячого перед свистячим володіють 14 % українців діаспори (так само 14 % і на теренах України): ПМР – 21 %, Європа – 10 %, США – 14 %, Канада – 12 %.

Досліджувані писемні пам'ятки нової української літературної мови підтверджують відбиття норм вимови: послідовно передається на письмі асиміляція шиплячого перед свистячим у граматиці О. Павловського: *печуроцьці* (82), у П. Куліша: *запорозці, книзці, довідаєся*. Очевидно, вимова [ж] перед свистячим була різною, тому засвідчуються паралельні написання у рукописах Т. Шевченка: *запорожци, запорозци*. Зрідка представлена вимова [ш] перед свистячим як [с'] в альманасі «Русалка Дністрова»: *вибераяся* (197), *зведаяся* (100), *але нап'єся* (18). Виразно зафіксовано вимову [шс] як [с'с'] у рукописах Т. Шевченка: *смієся* (399), *птаства* (235). Вимова [чц] як [ц'ц'] започаткована ще в «Енеїді» Котляревського, а в рукописах Т. Шевченка передається двома літерами цц або однією: *вкпоци, ріци*, однак відповідна асиміляція не засвідчується у західноукраїнських джерелах, у «Русалці Дністровій»: *дочці* (6), у граматиці М. Осадци: *точці* (246) [7, с. 182]. Асиміляція шиплячого [ш] наступним м'яким свистячим [с'] передається послідовно в «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка: *неоглядыся* (29), *незчуєся* (29) та в «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського: *товчєся* (18), *повернеся* (22) [4, с. 51]. У розвідці О. Шонц бачимо, що правопис П. Куліша засвідчує асиміляцію шиплячого звука перед свистячим непослідовно – в «Основі» *Збарбзької, Запорузький*; у «Хутірній поезії»: *обізвєся, міз земляками*, але *між свої*. У журналі «Основа» послідовно представлене тільки уподібнення [шс'а] до [с':а] ([с'а]) у кінці дієслівних форм: *соромисся, наїсися* [11, с. 104–105]. Вимова шиплячого перед свистячим пам'ятками старої української літератури фіксується зрідка, зокрема у фразеологічній збірці К. Зіновієва: *свасці* (225) [3, с. 78]. Отже, у II половині XIX – на початку XX ст. асиміляція свистячого перед шиплячим і шиплячого перед свистячим як вимовна норма чітко визначилася.

Висновки та перспективи. Таким чином, фіксація шиплячого на місці свистячого є частим явищем і простежується у багатьох пам'ятках різних періодів, але реальний показник володіння нормою вимови свистячих перед шиплячими зарубіжними (З) респондентами – 26 %, усіма інформантами (українськими та зарубіжними разом – УЗ) – 35%; вимови шиплячих перед свистячими мешканцями зарубіжжя українського походження – 14 % і всіма інформантами загалом (ЗУ) теж 14 %. Ці норми, безперечно, вважаємо слабкими, якщо взяти до уваги гендерний фактор, то переважно їх дотримуються жінки, як в Україні, так і за її межами. У мовленні більшості чоловіків простежуємо володіння вимовою [чц'] як [ц'], [шс'] як [с':]. Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні орфоепічних девіацій мовлення сучасної молоді української діаспори, зокрема при вимові інших звукосполук.

Література

1. *Волох О. Т.* Асиміляція та дисиміляція приголосних в українській мові за даними пам'яток XVII – XVIII ст. *Питання історичного розвитку української мови*. Харків, 1959. С. 20–22.
2. *Волох О. Т.* Фонетичні особливості української літературної мови початку XVIII століття. *Учені записки Харківського університету*. Харків, 1960. Т.111: Тр. філол. фак-ту. Т.9. С. 169–179.
3. *Дружинець М. Л.* Діахронічна ретроспектива: українське усне мовлення за писемними пам'ятками. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич, 2017. № 8. Т. 1. С. 76–80.

4. Дружинець М. Л. Усне мовлення за рукописами та першодруками Т. Г. Шевченка. *Современная языковая ситуация в Приднестровье*. Тирасполь : Изд-во Приднестровского университета, 2015. С. 45–55.
5. Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Склярєнко В. Г. Історія української мови. Фонетика. Київ : Наук. думка, 1979. 367 с
6. Микитин М. Л. Відбиття народного мовлення у фольклорній збірці «Вірші та приповідки, або теж присловія посполитые...» Климентія Зіновієва. *Мова та стиль українського фольклору*. Київ : ІЗМН, 1996. С. 154–160.
7. Микитин М. Л. Кодифікована вимова звукосполук у пам'ятках ХІХ ст. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2003. Вип. 12. С. 180–188.
8. Прокопова Л. І., Тоцька Н. І. Соціофонетичний нарис українського мовлення сучасної молоді. *Мовознавство*. № 6. 1990. С. 17 – 26.
9. Українські грамоти ХV століття / гол. ред. В. М. Русанівський. Київ : Наук. думка, 1965. 164 с.
10. Фащенко М. М. Орфоепічні проблеми у вивченні української мови (наслідки одного опитування). *Щорічні записи з українського мовознавства*. Одеса, 1998. Вип. 5. С. 36–45.
11. Шонц О. П. Драгоманивка в процесі орфоепічно-орфографічної нормалізації української літературної мови. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2004. Вип. 14. С. 98–107.

References

1. Voloch, O. (1959), *Assimilation and dissimilation of consonants in the Ukrainian language according to the monuments of the XVII - XVIII centuries* [*Asymiliatsiia ta dysymiliatsiia pryholosnykh v ukrainskii movi za danymy pamiatok XVII – XVIII st.*], *Pytannia istorychnoho rozvytku ukrainskoi movy*, Kharkiv, pp. 20–22.
2. Volokh, O. T. (1960), *Phonetic features of the Ukrainian literary language of the beginning of the XVIII century* [*Fonetychni osoblyvosti ukrainskoi literaturnoi movy pochatku XVIII stolittia*], *Ucheni zapysky Kharkivskoho universytetu*, T. 111: Tr. filol. fak-tu, T. 9, pp.169–179.
3. Druzhynets, M. L. (2017), *Diachronic retrospective: Ukrainian oral speech on written monuments* [*Diakhronichna retrospektyva: ukrainske usne movlennia za pysemnymy pamiatkamy*], *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetyu imeni Ivana Franka, Drohobych*, № 8, T. 1, pp. 76–80.
4. Druzhynets, M. L. (2015), *Oral speech based on Taras Shevchenko's manuscripts and first editions* [*Usne movlennia za rukopysamy ta pershodrukamy T. H. Shevchenka*], *Sovremennaiia yazykovaia sytuatsiia v Prydnestrove*, Tyraspol, pp. 45–55.
5. Zhovtobriukh, M. A., Rusanivskiy, V. M., Skliarenko, V. H. (1979), *History of the Ukrainian language. Phonetics* [*Istoriia ukrainskoi movy. Fonetyka*], *Naukova dumka, Kyiv*, 367 p.
6. Mykytyn, M. L. (1996), *Reflection of national speech in folklore collection Klymentij Zynov'ev "Poems. Proverbs of Commonwealth, Language and style of Ukrainian folklore* [*Vidbyttia narodnoho movlennia u folklornii zbirtsi «Virshi. Prypovisty [abo te(zh) prysloviia] pospolytyie...» Klymentija Zinovijeva*], *Mova ta styl ukrainskoho folkloru*, Kyiv, pp.154–160.
7. Mykytyn, M. L. (2003), *A codified pronunciation of sound combinations in the monuments of the nineteenth century* [*Kodyfikovana vymova zvukospoluk u pamiatkakh XIX st.*], *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*, Odessa, Vyp. 12, pp. 180–188.

8. Prokopova, L. I., Totska, N. I. (1990), *Social and phonetic sketch of Ukrainian speech of modern youth*, *Linguistics [Sotsiofonetychnyi narys ukrainskoho movlennia suchasnoi molodi]*, *Movoznavstvo*, № 6, pp. 17–26.

9. Ukrainian letters of the XV century / ed. V. Rusanivsky [Ukrainski hramoty XV stolittia / hol. red. V. M. Rusanivskyi], Naukova dumka, Kyiv, 1965, 164 p.

10. Fashchenko, M. M. (1998), *Orthoepic problems in the study of the Ukrainian language (consequences of one survey)* [Orfoepichni problemy u vyvchenni ukrainskoi movy (naslidky odnogo opytuvannia)], *Shchorichni zapysky z ukrainskoho movoznavstva*, Odesa, Vyp. 5, pp. 36–45.

11. Shonts, O. (2004), *Drahomanivka in the process of orthoepic and orthographic normalization of the Ukrainian literary language* [Drahomanivka v protsesi orfoepichno-orfohrafichnoi normalizatsii ukrainskoi literaturnoi movy], *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*, Astroprint, Odesa, Vyp. 14, pp. 98–107.

М. Л. Дружинец,

*Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ОТРАЖЕНИЕ ДВУХ ЗАКОНОВ ОРФОЭПИИ В РЕЧИ УКРАИНСКИХ РЕСПОНДЕНТОВ ДИАСПОРЫ: НОРМА И ДЕВИАЦИИ

Статья посвящена устной речи молодежи украинской диаспоры (Америка, Канада, Италия, Чехия, Польша, Германия, Молдова, Приднестровская Молдавская Республика) на синхронном уровне, в частности особенностям украинского произношения. На основе соцопроса доказано нормативность, историческую органичность; указано произносимые проблемы и орфоэпические девиации; определено процентный уровень владения орфоэпией шипящих перед свистящими и наоборот в широкой локальной и социальной представленности зарубежья.

Ключевые слова: украинская диаспора, социологический опрос, нормативность, отклонения, историческая органичность, произношение шипящих, произношение свистящих, два закона орфоэпии.

M. L. Druzhynets,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Department of the Ukrainian language*

REFLECTION OF TWO LAWS OF SPELLING IN THE SPEECH OF UKRAINIAN RESPONDENTS OF THE DIASPORA: NORMS AND DEVIATIONS

The article is devoted to the oral speech of Ukrainian diaspora's youth (America, Canada, Italy, the Czech Republic, Poland, Germany, Moldova, the Transnistrian Moldavian Republic) at the synchronous level, in particular the pronunciation features of the Ukrainian language. Based on the poll the normativeness and historical organicity are proved. Also, pronunciation problems and orthoepic deviations are indicated; the percentage of mastery of orthoepy of sound combinations was determined, in particular, the pronunciation of hushing sounds before sibilants and vice versa in a wide local and social representation of foreign countries.

Our **research aims** to try to determine the percentage of orthoepy, to identify, analyze and describe typical pronunciation mistakes, in particular the pronunciation of hushing sounds before sibilants and vice versa in a wide local and social representation abroad. **Our task** is to analyze the speech of Ukrainian respondents in the diaspora, to indicate the stability and instability of a particular norm; to trace the reflection of the pronunciation of these sound

combinations in old written notes, and compare with the speech of Ukrainian respondents in Ukraine.

The object of the research is Ukrainian speech of the diaspora of different spheres and age groups. **The subject** of the research is the mastery of orthoepic norms of the modern Ukrainian language, in particular the orthoepy of sound combinations (hushing sounds before sibilants; sibilants before hushing sounds).

The results of a poll are the actual material of the study. It is 100 recordings lasting 300 minutes (5 hours). The poll was attended by 100 people of Ukrainian origin who lives abroad: 10 residents of the United States, 10 residents of Canada, 30 residents of Europe - Poland (2), Germany (3), Italy (5), the Czech Republic (10), Moldova (10) and 50 students of Taras Shevchenko University (Tiraspol, Transnistria). The informants live there for 10 years. They should read aloud and record the words for the analysis of the pronunciation of sibilants before hushing sounds (in the prefixes поз-, без-, з-; in the middle of the word).

Thus, the fixation of hushing sounds instead of sibilants is a common phenomenon and can be traced in many monuments of different periods, but the real rate of pronunciation sibilants before hushing sounds by foreign respondents is 26%, by all informants (Ukrainian and foreign together) is 35 %; pronunciation of sibilants before hushing sounds residents of foreign origin of Ukrainian origin is 14% and by all informants in general also 14%. Undoubtedly, we consider these norms to be weak, and if we take into account the gender factor, they are mostly observed by women, both in Ukraine and abroad. In the speech of most men, we trace the pronunciation of the pronunciation [чц '] as [ц'], [шц '] as [с':].

We see **the prospect of further** research in the study of orthoepic speech deviations of modern youth of the Ukrainian diaspora, in particular in the pronunciation of other sound combinations.

Key words: Ukrainian diaspora, sociological survey, normativeness, deviation, historical organicity, pronunciation of hissing, pronunciation of whistling, two laws of orthoepy.

УДК 811.161.2'06'373.45

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235595>

Н. М. Поплавська,

д-р філол. наук, проф.,

*Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка,
професор кафедри журналістики;*

Н. Л. Дащенко,

канд. філол. наук, доц.,

*Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка,
доцент кафедри журналістики*

НОВІТНІ ПОЛІТИЧНІ ТЕРМІНИ У МОВІ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ (СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

У статті з'ясовано зміст поняття «суспільно-політична термінологія», окреслено співвідношення понять «суспільно-політична термінологія» і «суспільно-політична лексика». Представлено таксономію суспільно-політичних номінацій у мові українських інтернет-видань. Відображено специфіку функціонування новітніх термінів у мережевих медіа, зокрема на основі якісних і кількісних параметрів.

Ключові слова: мова інтернет-видань, суспільно-політична термінологія, суспільно-політична лексика, неолексикон, політичні терміни.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Мас-медіа забезпечують комунікативне середовище для багатьох галузевих систем, кожна з яких має свою специфіку функціонування. Політична комунікація зумовлена потребою вербалізувати політичний світогляд на певному етапі розвитку суспільства. Лексикон цієї сфери формується й конструється політичною наукою, апробується ж в усних та письмових формах суспільно-політичного спілкування й поширюється засобами масової інформації, засвідчуючи взаємодію політичної сфери з іншими суспільними середовищами. «Під дією суспільно-політичних чинників у мові складається експресивний ідеолексикон, цілий комплекс посилено-виразних слів, котрі мають соціальне звучання, володіють соціальними конотаціями та здатні виражати соціальну оцінку дійсності» [12, с. 3]. Пройшовши ці процеси, слова та вислови термінологізуються, набуваючи однозначності, точності, належності до певного термінополя та мотивованості. Сьогодні посилилася тенденція зворотного руху спеціальної лексики: із терміносистеми у загальний вжиток. Тому актуальним є функціональний підхід до вивчення мас-медійної площини, де зокрема політичні терміни зазнають осмислення і переосмислення у контексті ситуативності та експресивності.

Аналіз відомих досліджень проблеми. Мовознавчі студії суспільно-політичної лексики стосуються її походження, системної організації, видозмін значення термінів у різних дискурсах та ін. Різні аспекти цієї лексики є предметом нових досліджень, зокрема таких учених, як М. Степаненко, Я. Яремко, Н. Кондратенко, О. Загородня, О. Стишов, О. Кирилук, Г. Кузь, Л. Томіленко та ін.

На порубіжжі ХХ-ХХІ ст. постала субдисципліна – політична лінгвістика, що виникла на стику лінгвістики й політології (та інших наук) і яка має на меті встановити закономірності взаємовпливу суспільно-політичних подій на зміни в мові й навпаки. Українська дослідниця Л. Нагорна вважає, що політична мова «демонструє неабиякі можливості у дослідженні простору взаємодії між політичними і мовними явищами...» [10, с. 195; 11].

Сьогодні актуальним є лексикографічне опрацювання новітніх термінів суспільно-політичного середовища, оскільки воно стрімко оновлюється, реагуючи на актуальні світові та локальні явища і процеси, зберігаючи зв'язок словника мови політики із загальнонародною мовою, куди переважно проникає через засоби масової інформації. Зафіксованість у словниках свідчить про відносно послідовне використання мовних засобів зі сталим значенням у відповідному функціональному полі. Упорядкування політичної терміносистеми – перманентний процес, про що свідчить велика кількість довідкових видань (у тому числі перекладних) двох останніх десятиліть, зокрема: «Політологічний енциклопедичний словник» за редакцією Ю. Шемшученка (2004) [16], «Короткий Оксфордський політичний словник» за редакцією Й. Макліна та А. Макміллана (2006) [7], «Політична енциклопедія» (голова редколегії – Ю. Левенець, 2011) [15], «Соціально-політична енциклопедія» М. Іщенка та О. Іщенко (2012) [4]; енциклопедичний словник-довідник «Сучасна політична лексика» за редакцією Н. Хоми (2015) [12] та б. ін.

Активне політичне життя соціуму і, відповідно, прискорення змін у словниковому складі сучасної української мови детермінували швидке входження у лінгвальний обіг нових лексичних одиниць із політичною семантикою.

Мета статті – проаналізувати семантичні та функціональні параметри новітніх політичних термінів у мові українських інтернет-видань. Ставимо **завдання** відобразити семантичну стратифікацію новітніх термінів на основі співвіднесеності із середовищем, а також специфіку їх функціонування за допомогою якісних і кількісних параметрів. Це дасть змогу виявити найбільш частотні лексичні одиниці у мережевих медіа. **Об'єкт** нашої розвідки – новітня політична лексика в сучасній українській мові,

а предметом дослідження є семантичні та функціональні характеристики таких мовних одиниць.

Джерельною базою слугують енциклопедичний словник-довідник «Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)», упорядкований у 2015 р. колективом авторів за загальною редакцією Н. Хоми [12], та сайти інтернет-ЗМІ, інформаційна та комунікативна функції яких корелюють із суспільно-політичною тематикою. При цьому тексти публікацій відображають функціонування нової лексики і фразеології, що виникає у суспільно-політичному полі. До таких джерел дослідження залучено сайти мережевих медіа: «День» (далі – Д) [3], «Українська правда» (далі – УП) [19], «Радіо Свобода» (далі – РС) [17]. Важливим мотивом вибору вказаних медіаджерел є врахування рис професійної журналістики та самопозиціонування, яке передбачає просування демократичних цінностей, відповідальний обмін думками, відкрите обговорення проблем.

Методи дослідження. У нашій розвідці пріоритетним є семантико-функціональний підхід до аналізу мовних явищ. Використано поняттєво-лінгвальний метод для семантичної стратифікації новітніх політичних термінів на основі співвіднесеності із середовищем. Метод кількісного аналізу був задіяний для виявлення найбільш частотних лексичних одиниць із політичною семантикою у мережевих медіа. Дескриптивний метод слугував інтерпретації лінгвальних фактів.

Наукова новизна, теоретична і практична цінність. Наукова новизна дослідження полягає в інтегральному семантико-функціональному аналізі нових одиниць у складі політичної термінології та суспільно-політичної лексики. Теоретичне значення результатів розвідки полягає у поглибленні засад семантичної стратифікації політичних термінів, у розширенні сучасних знань про співвідношення понять «суспільно-політична термінологія» і «суспільно-політична лексика». Практична цінність у тому, що систематизовані матеріали можуть бути використані у кодифікаційній практиці та в лінгводидактиці (зокрема для оновлення змісту освітніх компонентів освітніх програм для майбутніх журналістів).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

Галузевим терміносистемам властиві дві тенденції: відносна лексико-семантична стабільність і стан постійної видозміни з метою вдосконалення. Це сучасне розуміння корелює з дефініцією А. Бурячка, запропонованою ще у 1983 р.: «Соціально-політична термінологія – це особливий шар термінологічної лексики, що займає проміжне місце між функціонально обмеженими терміносистемами, позбавленими емоційно-експресивного забарвлення, і загальноживаною літературною лексикою, з якою постійно інтерферує, що робить диференційну межу між ними мінливою, рухливою» [1, с. 22-23]. Однак сьогодні такий погляд на стилістичну нейтральність суспільно-політичної терміносистеми потребує зміни, оскільки внаслідок залежності від суспільних процесів, відносно слабкої закріпленості за певною сферою використання та постійної взаємодії з широким полем суспільно-політичної лексики суспільно-політична термінологія виявляє різні семантико-функціональні трансформації.

Складність чіткого визначення меж суспільно-політичної термінології зумовлена тим, що їй «не властива така стильова закріпленість, замкненість, яка спостерігається в інших терміносистемах. Участь широкого загалу в політичному житті країни, у громадській діяльності сприяє тому, що багато суспільно-політичних термінів поступово входить до складу загальноживаної лексики. Власне, між цими двома лексичними групами визначити певну чітку межу дуже важко, а то й зовсім неможливо» [18, с. 174]. Загальні ознаки зумовлюють основний принцип співвідносності: суспільно-політична термінологія є частиною суспільно-політичної лексики. До останньої входить як власне політична лексика, так і потенційна – одиниці

загального словникового запасу (професіоналізми, жаргонізми, загальноновживані слова й вислови, номенклатурні одиниці, власні назви тощо). Ця лексико-семантична єдність формує макроструктуру, неоднорідну за складом, характерними ознаками якої є «відносна автономність і наявність термінів та нетермінів, однослівних та неоднослівних номінативних одиниць» [9, с. 15]. Функціональний підхід унаочнює процеси взаємозв'язків між суспільно-політичною термінологією та лексикою, відображає їх динамічний потенціал у масовокомунікаційному контексті. Семантичний аналіз дає змогу виокремити найсуттєвіші значеннєві пласти новітньої політичної лексики. Це власне терміни політичної сфери та експресивні одиниці, що тяжіють до суспільно-політичного лексикону.

Класичний погляд на склад політичних термінів вказує, що до них належать:

- назви наук та їх розділів (напрямів): *дромологія, інформаційна екологія, комунікативістика політична, мирологія, псефологія, транзитологія;*
- теорій: *акторно-мережева теорія, конвергенції теорія, нелінійна війна, мультикультуралізм;*
- законів: *закон Дойла, формула рівноваги світу;*
- концепцій: *концепція «реального суверенітету», транзитологічна парадигма, політичне несвідоме;*
- парадигм: *конструктивізм соціальний, символічний інтераціоналізм;*
- форм і напрямків суспільно-політичного розвитку й функціонування: *адхократія, альтерглобалізм, гетерархія, двовекторність, комунітаризм, соціетальна культура, трансгуманізм.*

І хоч такі поняття є переважно поліфункціональними, проте виявляють обмежену сферу використання – здебільшого у науковому середовищі та спеціальній політичній мові. Вони радикально не змінюють свого семантичного статусу: виступають і сприймаються як терміни і виявляють тяжіння до упорядкованої сукупності.

У межах будь-якої терміносистеми присутні поняття, запозичені із суміжних галузей. Це стосується й суспільно-політичної термінології, яка, маючи міждисциплінарний характер, залучає поняття політології (*кайрополітика, кайрополітологія*), філософії (*прекаріат, симулякр*), права (*тимчасовий переселенець*), соціології (*соціальне проєктування, соціальний запит, гендер*), економіки (*девелопменталізм, краудфандинг, фандрайзинг*) та ін. «Суспільно-політична термінологія своєю семантикою пов'язана з широким колом понять, які відображають знання про різні галузі життя суспільства, і містить значний шар слів, тематично пов'язаних зі специфічними сферами ідеологічного, політичного, соціально-економічного життя соціуму» [2, с. 36].

Наприклад, ряд понять новітнього політичного лексикону співвідносні з середовищами:

- журналістики і соціальних комунікацій: *блог політичний, блогер політичний, блогосфера політична, громадське телебачення, інтернет-медіа, інтернет-мем, інтернет-наблік, інформаційний шум, інфотейнмент, медіа-активізм, медіавійна (медіапротистояння), медіапростір, мережеві засоби масової інформації (мережеві ЗМІ), публіцистика політична, реаліті-шоу політичне, соціальні медіа, стрімер, стрім-трансляція, ток-шоу політичне, український медійний простір, фейк політичний, фейкова інформація, фейккрайтер, фотографія політична, хард-ток-шоу політичне, хештег;*
- ІТ-технологій: *віртуалізація політична, віртуальна демократія, віртуальна держава, віртуальне середовище, віртуальний уряд, кібератака, кібербезпека, кіберзброя, кіберпростір, кіберсвобода, кібертероризм, кіберцензура, кліктивізм, краудсорсинг;*

– піару (PR) та реклами: *білборд політичний, бренд політичний, брендинг, брендинг державний, іміджева дипломатія, іміджмейкінг політичний, іміджологема політична, спічрайтер*;

– мистецтва: *естетизація політики, естетика політична, естетосфера політики, інсталяція політична, сатира політична, семіотика політики, сецесія, стріт-арт політичний, сюрреалізм політичний, театралізація політики*;

– мовознавства і риторики: *лексика політична, національно орієнтована суспільно-політична лексика, риторика політична, риторика популістична, сленг політичний*.

Звертаємо увагу на поняття, що тяжіють до політичної термінології і співвідносні з іншими галузевими терміносистемами: *капеланство, теологія політична, лаїцизм* (релігія), *фрустрація* (психологія), *футурологія* (суспільствознавство); *інформаційні хвороби, каральна психіатрія* (медицина) тощо. У цьому виявляється загальна тенденція формування суспільно-політичної термінології: відкритість системи номінативних одиниць, різних за походженням, «які спеціалізовані лексично (створені або запозичені терміни), семантично (загальноновживані слова, що отримали термінологічне значення) і фразеологічно (новостворені словосполучення номінативного характеру) для вираження понять, що відбивають сферу суспільно-виробничого, політичного життя нації» [13, с. 37]. Відображення цього погляду простежується у працях, присвячених вивченню витоків і проблем становлення української суспільно-політичної терміносистеми [18], семантико-функціональному аналізу суспільно-політичної лексики у пресі кінця ХХ ст. [20] та ін.

Більшість номінацій, які мають ознаки політичної термінології, рідко виходять за межі наукового середовища і використовуються у медіатекстах. Проте можна відзначити, що окремі її групи стають загальноновживаними під впливом масовізації суспільних процесів, наприклад виборчих: *вибори дострокові (позачергові), виборча інженерія, виборчий бар'єр, виборчий блок, виборчий процес, псевдовибори, технологія виборча* та ін. Така «спеціальна мова» активно проникає у тексти масової інформації, які транслюють її суспільству, сприяючи переходу у загальноновживані та загальнозрозумілі мовні ресурси номінації відповідного середовища, його ознак і процесів: у *виборчих технологіях існує закономірність, характерна для всього демократичного світу: чим нижчий рівень нової влади, тим менш активно люди голосують* (Д); *Тижневик «Країна» пише, що на часі скасувати в Україні виборчий бар'єр* (РС); *Щодо центрів впливу (лідерів провідних партій / олігархів), то попередній аудит їхніх намірів переконує: більшість із них поки не зацікавлена в позачергових виборах* (УП).

Явище масованого поширення спеціалізованих номінацій за межі терміносистеми можна проілюструвати групою слів з елементом *електронний*, більшість яких термінологізувалася, зберігши ознаку мовного новотвору: *електронна демократія (e-демократія), електронна держава (e-держава), електронна медіація (e-медіація), електронне голосування (e-голосування), електронне нормотворення (e-нормотворення), електронне правосуддя (e-правосуддя), електронне урядування (e-урядування), електронний документообіг (e-документообіг), електронний парламент (e-парламент), електронні вибори (e-вибори)*.

Оскільки ЗМІ традиційно інформують про суспільні й політичні проблеми, виокремлюючи відповідні рубрики у пресі, на радіо й телебаченні, в структурі мережевих медіа, то, цитуючи мову виступів політичних діячів, «адміністративну мову» у репортажах, транслюють актуальні складові суспільно-політичного дискурсу – висловлювання, спродуковані з позицій влади. Наприклад: *У 2019 р. темою Tiger Conference були діджитал-майбутнє та електронна демократія в Україні; Про це він (В. Гройсман) сказав на презентації проекту електронного парламенту; ...безпечно*

провести електронні вибори не вийде – на сьогодні немає таких технологій, і єдина держава, де вибори відбуваються онлайн, – це Естонія; *законопроект... передбачає більше можливостей для використання електронного документообігу при організації виборів за кордоном* (РС).

Як зазначає А. Янков, «соціально-політичні неологізми – це слова, поява яких викликана позамовними чинниками та внутрішньомовними закономірностями відображення соціально-політичних явищ за допомогою нормативної парадигматико-синтагматичної системи» [21]. Віднесені до політичної лексики новотвори *україновиховання, успільнотнення* не використовуються у текстах досліджуваних мережевих медіа, трапляються поодинокі випадки функціонування лексем *громадянотворення, десепаратизація, миробудівництво, президенціалізм* тощо. Проте інші новотвори суспільно-політичного поля набули загальноновживаного характеру. До них належать слова *дєрадянїзація, дєсовєтїзація, дєсталїнізація, дєтїнізація, країна-агрєсор, українофобїя, шпїгуноманїя* та ін.: *Дєрадянїзація армії – це нові назви військових частин, нові вітання, нові знаки, нові традиції, нові свята* (РС); *Навіть та слабенька дєкомунїзація і дєсовєтїзація українського суспільства... сьогодні піддається офіційній урядовій ревізії у формі переписування історії* (РС); *Україні потрібна не лише дєкомунїзація, а й дєсталїнізація масової свідомості* (Д); *Бїзнес вимагає дєтїнізувати ринок техніки* (Д); *Країна-агрєсор... намагається зламати військовий опір супротивника і змусити жертву визнати поразку й погодитися на умови переможця* (Д); *відновлення єдиного культурного та гуманітарного простору, але без розповсюдження на територію України ідеології російського іредентизму та будь-яких форм українофобії* (УП).

Серед опрацьованої новітньої політичної лексики виокремлюємо одиниці, що мають очевидні вказівки на свій неологічний статус, якими виступають складники *новий, нео, пост: неоазїяцентризм, неоєвразїїство, неоїзоляціонїзм, неонацизм, неонаціонал-соціалїзм, неопатримонїалїзм, неототалїтаризм, неофашизм, неоцаризм; нова публічна дипломатїя, нова холодна війна; постбїполярнїсть, постдємократїя, постїмперїалїзм, постмодєрнїзм, пост-постмодєрнїзм, постполїтика, посттоталїтаризм* та ін. Функціонування цих неотермінів у мові медіа неоднорідне: одні трапляються рідко (*Вже не кажучи про ідеї неоєвразїїства, в ідеологічному руслі якого рухається нині Росія*) (Д); *Як і раніше недооціненим дослідником залишається сербський вчений Зоран Відєєвич, який виявив на постсоціалїстичному просторі таке явище, як неототалїтаризм* (Д); інші виявляють високу частотність, що свідчить про їх належність не тільки до термінології, а й до суспільно-політичної лексики активного вжитку: *...відпочинок для керівників держав постсоціалїстичного простору є найважливішим завданням 1 Травня...* (РС); *Міністерство закордонних справ Росії запустило флєшмоб, у якому пропонує поширювати інформацію про прояви ксєнофобії і неонацизму в Україні* (УП).

Значна частка нової політичної термінології – це **іншомовїзми**: *астротєрфїнг* (англ. *astrourfing*); *дєвелопменталїзм* (англ. *developmentalism*); *дєсєрпїмєндєрїнг* (англ. *gerrymandering* – виборча геометрія, виборча географія); *єкзит-пол* (англ. *exit* – вихід, *poll* – опитування); *їнфотєїнмєнт* (англ. *information* – інформація + *entertainment* – розвага); *консьюєрїзм* (англ. *consumer* – споживач); *краудсєрсїнг* (англ. *crowdsourcing*; *crowd* – натовп, *sourcing* – використання ресурсів); *краудфандїнг* (англ. *crowdfunding*); *логролїнг* (англ. *logrolling* – перекочування колоди); *мультїлінгвїзм* (англ. *multilingualism*). Очевидно, що їх використання у медіатекстах неоднорідне, бо більшість із них залишаються термінологічно маркованими й функціонально обмеженими науковим та офіційно-діловим стилями, а інші, зберігаючи понятійне наповнення, активніше задіяні у мові масмедіа.

На основі довільної вибірки політичної лексики з аналізованого довідкового видання спробуємо відобразити задіяність лексичних одиниць у мові досліджуваних медіа (рис. 1, табл. 1), з'ясувавши це за результатами пошукових запитів на відповідних сайтах. Свідомо обираємо поняття, суголосні з суспільно-політичними подіями в Україні за 2013-2018 рр.: *Майдан*, *Революція Гідності*, *Небесна сотня*, *анексія*, *АТО*, *блок-пост*, *країна-агресор*, *терорист*, *військовополонений*, *капеланство*, *інформаційна безпека*, *безвізовий режим*.

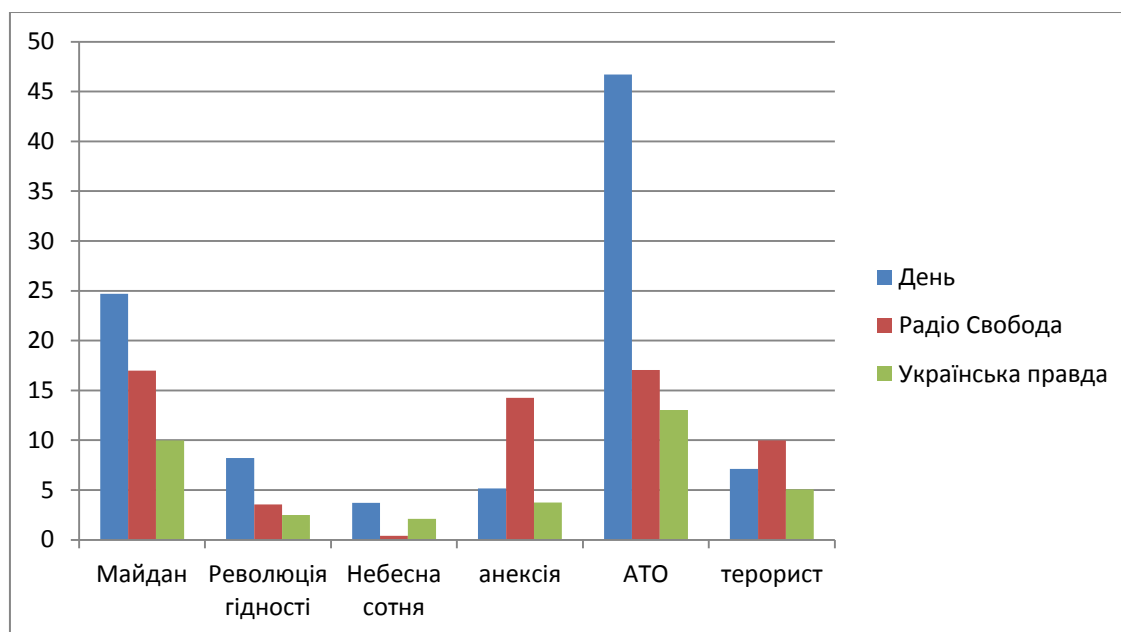

Рис. 1. Частотність використання політичних понять у текстах інтернет-видань (тис. слів)

З рисунка видно, що найактивніше у мові аналізованих мережових видань функціонують поняття *АТО*, *Майдан*, *анексія*, *терорист*. Зафіксовано таку кількість випадків використання слів (у тисячах) в окремих виданнях: *АТО* – 46,7 (Д), 17,037 (РС), 13,028 (УП); *Майдан* – 24,7 (Д), 16,981 (РС), 9,984 (УП); *анексія* – 5,17 (Д), 14,244 (РС), 3,762 (УП); *терорист* – 7,11 (Д), 9,973 (РС), 5,059 (УП).

Таблиця 1

Частотність використання (тис. слів) окремих політичних понять у текстах мережових медіа

Політичні поняття	Мережові медіа (сайти)		
	День	Радіо Свобода	Українська правда
<i>безвізовий режим</i>	1,67	2,459	0,951
<i>блок-пост</i>	4,35	0,097	1,297
<i>військовополонений</i>	2,25	1,81	0,2
<i>інформаційна безпека</i>	5,59	1,434	0,146
<i>капеланство</i>	1,09	0,399	0,056
<i>країна-агресор</i>	4,320	0,219	0,266

Отже, наші спостереження демонструють, що в окремі періоди життя суспільства деякі слова, а часто і цілі пласти лексики використовують активніше. Так, в умовах військового протистояння, гібридної війни зростає частотність лексичних одиниць *блок-пост*, *військовополонений*, *інформаційна безпека*, *країна-агресор*. З урахуванням курсу держави на євроінтеграцію спостерігаємо активізацію словосполучення *безвізовий режим*.

Висока частотність уживання лексеми *капелан* демонструє зростання потреби військовослужбовців у духовній підтримці Церкви.

Суспільно-політична лексика – це широкий багатоплановий корпус номінацій, «різних за поняттєвою та функціональною сферою, але об'єднаних із соціолінгвістичного погляду в один потік вербалізації подій, феноменів державного та громадського життя суспільства в динамічних процесах розвитку мови, в оцінювальних, критичних, дискусійних і врешті актуальних положеннях, властивих певному соціуму в конкретну історичну добу» [9, с. 17]. Слова і вислови суспільно-політичної сфери демонструють потужне тяжіння до експресивних мовних ресурсів, що простежується в образному потенціалі (особливо метафоризації); здатність символізувати позначувані явища та події, входячи до термінологічно-поняттєвої системи; збереження стилістичного маркування розмовності, зокрема ознак жаргонності тощо.

Лексикографічне опрацювання отримали поняття політичної сфери, що виявляють **метафоричні** риси: «*плавильний тигель*», «*постпомаранчевий римейк*», «*п'ята колона*», *розумна сила*, «*сіра зона*», «*скляна стеля*», *соціальний ліфт*, *фільтри пам'яті*, «*чорний лебідь*» та ін. Подібні вислови виникають під впливом конкретних подій, стають загальновідомими, активно використовуються у мовленні публічних осіб, у повідомленнях медіа. Згодом або пасивізуються (стають маркерами / символами певних подій, явищ, процесів минулого), або термінологізуються й звужують поле функціонування, або стають загальноживаною лексикою. Наприклад, у 1990-1991 рр. Західною Україною прокотилася стихійна хвиля повалення пам'ятників Леніну, вдруге масові демонтажі і пошкодження пам'ятників комуністичним діячам відбулися під час Революції гідності та після неї. Цей процес назвали *ленінопадом*, і у 2014-2016 рр. цим словом регулярно описували події в різних куточках України: «**ленінопад**» *пов'язаний не стільки з особистістю «вождя революції», скільки з бажанням усунути радянські маркери з сучасного життя* (Д); *Видання Politiko вміщує статтю про «ленінопад», долю сотень радянських пам'ятників і значення цього процесу для української ідентичності* (РС).

У суспільно-політичному неолексиконі до слова *ленінопад* існує синонім – метафора «*війни пам'ятників*», що має такі термінологічні значення: 1) конфліктні ситуації навколо пам'ятників як репрезентантів домінантних символів епохи чи режиму; 2) стратегія, яка демонструє меморіальні тенденції окремих груп соціуму та відповідну стилістику репрезентацій. «*Війни пам'ятників*» – це конфлікт репрезентацій, навантажений соціокультурними функціями» [12]. У цьому значенні вислів задіяно у медіатекстах. Він відображає ускладнення відносин на ідеологічному підґрунті та зміну світоглядних основ різних суспільств: це відбувається на тлі «**війни пам'ятників**», коли ставиться питання про демонтаж деяких українських меморіальних знаків в Польщі, а в Україні, відповідно, деяких польських пам'ятників (РС).

Зафіксоване у довідковому виданні поняття може зберігати образність, що суперечить традиційному поглядові на складові терміносистем як одиниці однозначні, позбавлені експресії, так би мовити «холодні». Однак сьогодні мовознавці відзначають дифузність кордонів політичної лексики (та й інших сфер), тематичне розсіяння (дисперсію), що зумовлює широту сфер вживання. Тому на хвилі оновлення терміносистем та загальної мовотворчості значна частка номінацій зберігає експресивне значення або твориться як оцінна одиниця. У досліджуваному словнику-довіднику звертаємо увагу, наприклад, на словосполучення *газова імперія* – «*метафоричне визначення Російської Федерації як країни, що володіє величезними енергетичними (газовими) ресурсами, інфраструктурою їх видобування й експорту та буде на цьому свою геополітику й геоекономіку*» [12]. Наприклад, у медіаконтексті

вислів зберігає переносне значення та набуває негативних конотацій, що виникають під впливом словесного оточення: *Нова (третья) інкарнація Росії у вигляді «нафтогазової імперії»*, зростання великодержавних амбіцій Москви щодо домінування на пострадянському просторі й спроби повернення РФ, яка «встала з колін», до числа найвпливовіших наддержав світу (Д). У ширшому суспільно-політичному вимірі ця метафора суголосна з іншими функціональними одиницями дискурсу: *газова принцеса, газова труба, газовий шантаж, газові війни* тощо.

Образні назви історичних подій мають здатність до їх символізації, що яскраво засвідчено у номінаціях революцій, які відбулись у новітні часи в різних країнах світу: *«Безшумна революція», Блогерна революція, Бульдозерна революція, Жасминова революція, Кедрова революція (Революція кедрів), Кольорові революції, Мала (оксамитова) революція, Помаранчева революція, Посттютльпанова революція, Революція гідності, Трояндова революція (Революція троянд), Тютльпанова революція*. Ці назви активно функціонують у мові мас-медіа, транслюючи ставлення учасників подій, які так «мирно» охарактеризували складні суспільно-політичні трансформації: *в результаті грузинської Революції троянд 2003 р. було проведено цілковиту заміну вищих посадових осіб* (Д); *Мірилом успіху кампанії не є щасливе майбутнє, а те, чи виконана заявлена мета: проведення чесних виборів чи відставка диктатора* (Туніс, Єгипет, Ємен), *завершення окупації (Кедрова революція в Лівані)* (УП); *Зараз письменниця (Анна-Лена Лаурен) працює над своєю наступною, третьою книгою. Вона присвячена революціям у країнах пострадянського простору, зокрема, Помаранчевій революції в Україні, Трояндовій у Грузії та Тютльпановій у Киргизстані* (РС).

Отже, медіасередовище вербалізує об'єкти суспільно-політичної реальності через їх образне осмислення. Причому «політична мова» відображає політичну свідомість і передбачає можливу інтерпретацію відповідно до ситуацій і смислових контекстів.

Реагування на зміни в житті суспільства виявляється в лексиці у вигляді неологізмів, середовище виникнення яких – розмовне, тобто вони «первісно» мають загальноповсякденний характер і тільки згодом (і не всі) «проходять процедуру» науково-термінологічного осмислення. Упорядковуючи енциклопедичний словник-довідник «Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)», колектив авторів усвідомлював потребу «розмежовувати власне наукові політологічні терміни (кількість їх дедалі зростає) та сленгові новотвори на громадсько-політичну тематику, які цілком виправдано можуть презентуватися задля збереження для нащадків колориту певної епохи» [12, с. 5]. Тому у виданні є окремий розділ (не властивий енциклопедіям) – «Громадсько-політичний сленг (неологізми-жаргонізми, okazіоналізми та інші сучасні новотвори)» [12, с. 433-465]. У ньому зафіксовано 76 сленгізмів, серед яких такі: *автомайдан, азірівка, антимайдан, афробандерівець, бандерофобія, вишиватник, «гранітоїд» («грантожер»), диванна сотня, диванні війська, диванні партії, «засівальники» («посівальники»), «зливання» округу, кандидат-«клон», «карусель» виборча, кнопкодав, «коридор» на Крим, креатура політична, кумівство, «любі друзі», майданівець, нашізм, «папереднік», постсовки, «професор», рашизм, темник, тушка, «укри» («укропи»), 200-тий, 300-тий, 500-тий (вантаж 500). Усі вони – свідомо реакція соціуму на політичні явища, вербалізація ставлення до них, експресивність якого відчутна і поза історико-хронологічними межами. У свідомості українців ці слова і позначувані ними поняття становлять певну частину «картини світу», а в «сучасних умовах є всі підстави вважати їх семантичними неологізмами, оскільки їм штучно надано нові значення» [5, с. 59]. З мовознавчого погляду, це так звані «штучні» (*фашисти, бандерівці, нацики (Нацгвардія), хунта, карателі* та ін.) та «рефлексивні новотвори» (*кулявлоб, поребрик, ватник, колорад, тітушки, сепар, кісільовщина, кримтроль*) та ін. [5, с. 59-60].*

Неологізація політичного дискурсу здійснюється і за рахунок утворення нової фразеології, що здебільшого становить двокомпонентні сполучення слів, наприклад: *аваківська реформа, російські найманці, самопроголошені республіки, мінський протокол, гібридна війна* тощо [6]. На думку Ю. Маркітантова, специфіка новітньої фразеології полягає в тому, що «основним призначенням її... є не стільки найменування нових реалій..., як їх характеристика, оцінка всього новоствореного у навколишній дійсності» [8].

Особливо звертають на себе увагу у складі нової політичної лексики вислови, які відображають події і явища найновішої української історії, зберігаючи первинну експресію, що лягла в основу виникнення словосполучення, що шляхом повторюваності, загальнозрозумілості та переносності значення стає сталим висловом «політичної мови»: *гібридна війна, інформаційна безпека, компромат політичний, криза довіри до влади, польові командири, режим перемир'я, самооборона майдану, фейкова інформація, хвилі мобілізації* тощо. Ці новостворені словосполучення номінативного характеру актуальні для сучасного термінологічного осмислення, що можна простежити на прикладі поняття «*польові командири*», яке тлумачиться так: «громадсько-політичний неологізм, який вперше було вжито в Україні у листопаді 2004 р. для означення функцій групи політичних діячів... у підготовці й розгортанні акції протесту на Майдані Незалежності у Києві» [12]. Їх діяльність (Ю. Луценка, Т. Стецьківа, М. Томенка та М. Філенка) активно висвітлювали мас-медіа (*Філенко – один із «польових командирів» Майдану* (Д), проте міжнародний контекст засвідчує, що це поняття застосовне і для позначення неофіційних лідерів у збройних протистояннях: **Отаманщина – це радше влада польових командирів (РС); Реальні переговори почнуться тоді, коли їх вестимуть польові командири (УП); Наразі в країні (Лівії) війська польового командира Халіфи Хафтара протистоять силам визнаного ООН уряду в Тріполі (РС).**

Проведені спостереження підтверджують, що суспільно-політична лексика, зокрема політичні терміни, виявляють різні вектори функціонування у мові мас-медіа: корелюють зі своїм «доменом», проте «закорінюються» у загальному вжитку. Якщо «спеціальні мови» «використовуються переважно фахівцями у певній сфері», то «політична мова в тій чи іншій мірі використовується представниками широких верств населення. Це і є однією з її особливостей» [14, с. 17].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, система найменувань понять політичної сфери сформувалася та перманентно оновлюється відповідно до нових умов комунікації у глобалізованому світі. Політична комунікація репрезентує зв'язок між владою, розгалуженими політичними структурами та громадянами переважно за посередництвом засобів масової інформації. Тому цей процес має очевидний медійний характер.

Суспільно-політична термінологія є відкритою множиною, межі якої дедалі більше стираються. Належність лексичної одиниці до суспільно-політичної термінології визначає її поняттєвий зміст. Семантична стратифікація новітніх політичних термінів ґрунтується передусім на співвіднесеності із середовищем, зокрема із журналістикою і соціальними комунікаціями, ІТ-технологіями, піаром та рекламою, мистецтвом, мовознавством.

У досліджуваному лексико-семантичному кластері доволі складно диференціювати слова-терміни і загальнозживані слова. Між ними знаходиться дифузна зона, де лексичні одиниці перебувають у постійному коливанні між строгими вимогами до терміна (однозначність, стилістична нейтральність) і реальним функціонуванням, зокрема у медіатекстах, де набувають образності та експресії. Тому суспільно-політичний неолексикон потребує подальшої уваги науковців.

Література

1. Бурячок А. А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов: назви відносин між державами, народами. Київ : Наукова думка, 1983. 246 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. Москва, 2002. 227 с.
3. День: онлайн-видання / версія щоденної всеукраїнської газети «День». URL: <https://day.kyiv.ua/uk>
4. Іщенко М. П., Іщенко О. М. Соціально-політична енциклопедія. Чернівці : ІнтрополігаТОР, 2012. 635 с.
5. Кирилюк О. Суспільно-політичні неологізми як віддзеркалення мовної картини воєнного протистояння. *Наукові записки НаУКМА. Мовознавство*. 2018. Т. 1. С. 58–62. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14602/Kyryliuk_Suspilno_politychni_neolohizmu_yak_viddzerkalennia_movnoi.pdf?sequence=1&isAllowed=y
6. Кондратенко Н. В. Неологізація сучасного українського політичного дискурсу: загальні тенденції. *Слов'янський збірник*. 2014. Вип. 18. С. 225–233. URL: <http://slovzbir.onu.edu.ua/article/view/131823>
7. Короткий Оксфордський політичний словник / пер. з англ.; за ред. І. Макліна, А. Макмілана. Київ : Основи, 2006. 789 с.
8. Маркітантов Ю. О. Фразеологічна неологіка: стан та перспективи. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2014. Вип. 7. С. 26–29.
9. Мороз О. О. Сучасна чеська суспільно-політична лексика: семантика, структура, динаміка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03. Київ, 2005. 20 с.
10. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики : монографія. Київ : Світогляд, 2005. 315 с. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/political_language_site.pdf
11. Нагорна Л. Політична мова: зміст і структура поняття. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2005. Вип. 7. С. 195–207. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/1/27.pdf>
12. Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmy та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий Світ–2000», 2015. 492 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Novitnia_politychna_leksyka_neolohizmu_okazionalizmu_ta_inshi_novotvory/
13. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство : підручник. Львів : Світ, 1994. 216 с.
14. Петренко В. Особливості визначення політичної мови. *Політичний менеджмент*. 2007. № 2. С. 16–24. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/petrenko_osoblvosti.pdf
15. Політична енциклопедія / редкол. Ю. Левенець (гол.), Ю. Шаповал (заст. гол.). Київ : Парламентське вид-во, 2011. 808 с.
16. Політологічний енциклопедичний словник / упор. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. Шемшученка. 2-е вид., доп., і перероб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
17. Радіо Свобода : сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/>
18. Туровська Л. В. Українська суспільно-політична терміносистема: витоки і проблеми становлення. *Термінологічний вісник*. 2017. Вип. 4. С. 173–185. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/termvisnik/terv_2017_4_26.pdf
19. Українська правда: інтернет-видання. URL: <http://www.pravda.com.ua/>

20. Холявко І. В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-их років ХХ ст. (семантико-функціональний аналіз) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 2004. 229 с.

21. Янков А. В. Соціально-політичні неологізми і okazionalizmi в американському варіанті англійської мови: структура – семантика – функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2004. 20 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2004/04yavssf.zip

References

1. Buriachok, A. A. (1983), *Formation of a common fund of socio-political vocabulary of East Slavic languages: the names of relations between states and peoples* [*Formuvannia spilnoho fondu sotsialno-politychnoi leksyky shhidnoslovianskykh mov: nazvy vidnosyn mizh derzhavamy, narodamy*], Naukova dumka, Kyiv, 246 p.

2. Volf, E. M. (2002), *Functional Semantics of Evaluation* [*Funktsionalnaya semantika otsenki*], Moskva, 227 p.

3. Day : online edition / version of the daily all-Ukrainian newspaper «Day» [*Den : onlain-vydannia / versiia shchodennoi vseukrainskoi hazety «Den»*]. URL: <https://day.kyiv.ua/uk>

4. Ishchenko, M. P., Ishchenko, O. M. (2012), *Socio-political encyclopedia* [*Sotsialno-politychna entsyklopediia*], IntropolihaTOR, Chernivtsi, 635 p.

5. Kyryliuk, O. (2018), *Socio-political neologisms as a reflection of the linguistic picture of military confrontation* [*Suspilno-politychni neolohizmy yak viddzerkalennia movnoi kartyny voiennoho protystoiannia*], Naukovi zapysky NaUKMA. Movoznavstvo. Vyp. 1, pp. 58–62. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14602/Kyryliuk_Suspilno_politychni_neolohizmy_yak_viddzerkalennia_movnoi.pdf?sequence=1&isAllowed=y

6. Kondratenko, N. V. (2014), *Neologization of modern Ukrainian political discourse: general tendencies* [*Neolohizatsiia suchasnoho ukrainskoho politychnoho dyskursu: zahalni tendentsii*], Slovianskyi zbirnyk. Vyp. 18, pp. 225–233. URL: <http://slovzbir.onu.edu.ua/article/view/131823>

7. *Short Oxford Political Dictionary* (2006), [*Korotkyi Oksfordskyi politychnyi slovnyk*] / editors I. McLean, A. Macmillan, Osnovy, Kyiv, 789 p.

8. Markitiantov, Yu. O. (2014), *Phraseological neology: state and prospects* [*Frazeolohichna neolohika: stan ta perspektyvy*], Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka. Filolohichni nauky. Vyp. 7, pp. 26–29.

9. Moroz, O. O. (2005), *Modern Czech socio-political vocabulary: semantics, structure, dynamics : dissertation abstract* [*Suchasna cheska suspilno-politychna leksyka: semantyka, struktura, dynamika : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk*], Kyiv, 20 p.

10. Nahorna, L. P. (2005), *Political language and language policy: the range of possibilities of political linguistics : a monograph* [*Politychna mova i movna polityka: diapazon mozhlyvostei politychnoi linhvistyky : monohrafiia*], Svitohliad, Kyiv, 315 p. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/political_language_site.pdf

11. Nahorna, L. (2005), *Political language: content and structure of the concept* [*Politychna mova: zmist i struktura poniattia*], Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei. Kyiv, Vyp. 7, pp. 195–207. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/1/27.pdf>

12. *Recent political vocabulary (neologisms, occasionalisms and other innovations)* (2015), [*Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory)*], Novyi

Svit–2000, Lviv, 492 p. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Novitnia_politychna_leksyka_neolohizmy_okazionalizmy_ta_inshi_novotvory/

13. Panko, T. I., Kochan, I. M., Matsiuk, H. P. (1994), *Ukrainian terminology : a textbook [Ukrainske terminoznavstvo : pidruchnyk]*, Svit, Lviv, 216 p.

14. Petrenko, V. (2007), *Features of the definition of political language [Osoblyvosti vyznachennia politychnoi movy]*, Politychnyi menedzhment. № 2, pp. 16–24. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/petrenko_osoblyvosti.pdf

15. *Political encyclopedia* (2011) [*Politychna entsyklopediia* / redkol. Yu. Levenets (hol.), Yu. Shapoval (zast. hol.)], Parlamentske vyd-vo, Kyiv, 808 p.

16. *Political science encyclopedic dictionary* (2004) [*Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk* / upor. V. P. Horbatenko; za red. Yu. Shemshuchenka], Heneza, Kyiv, 736 p.

17. *Radio Liberty* : site [*Radio Svoboda* : sait]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/>

18. Turovska, L. V. (2017), *Ukrainian socio-political terminology: origins and problems of formation [Ukrainska suspilno-politychna terminosystema: vytoky i problemy stanovlennia]*, Terminolohichni visnyk. Vyp. 4, pp. 173–185. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/termvisnik/terv_2017_4_26.pdf

19. *Ukrainian Truth* : online edition [*Ukrainska pravda* : internet-vydannia]. URL: <http://www.pravda.com.ua/>

20. Kholiavko, I. V. (2004), *Socio-political vocabulary in the press of the 90s of the twentieth century. (semantic-functional analysis)* : Author's thesis [*Suspilno-politychna leksyka u presi 90-ykh rokiv KhKh st. (semantyko-funktsionalnyi analiz)* : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01], Kirovohrad, 229 p.

21. Iankov, A. V. (2004), *Socio-political neologisms and occasionalisms in the American version of the English language: structure – semantics – functioning* : dissertation abstract [*Sotsialno-politychni neolohizmy i okazionalizmy v amerykanskomu varianti anhliskoi movy: struktura – semantyka – funktsionuvannia* : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04], Lviv, 20 p. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2004/04yavssf.zip

Н. Н. Поплавская,

Тернопольский национальный педагогический университет им. В. Гнатюка, кафедра журналистики;

Н. Л. Дашенко,

Тернопольский национальный педагогический университет им. В. Гнатюка, кафедра журналистики

НОВЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ В ЯЗЫКЕ ИНТЕРНЕТ-ИЗДАНИЙ (СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ)

В статье изложено содержание понятия «общественно-политическая терминология», определены соотношения понятий «общественно-политическая терминология» и «общественно-политическая лексика». Представлена таксономия общественно-политических номинаций в языке украинских интернет-изданий.

Отражено специфику функционирования новейших терминов в сетевых медиа, в частности на основе качественных и количественных параметров.

Ключевые слова: язык интернет-изданий, общественно-политическая терминология, общественно-политическая лексика, неолексикон, политические термины.

N. M. Poplavska,

*Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University,
Department of Journalism;*

N. L. Dashchenko,

*Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University,
Department of Journalism*

NEW POLITICAL TERMS IN INTERNET-MEDIA SPEECH (SEMANTIC AND FUNCTIONAL ASPECT)

The article purpose is to analyze the semantic and functional parameters of the newest political terms in the Ukrainian internet-media speech. The study displays the semantic stratification of new terms based on their correlation with the environment and their functioning peculiarities using qualitative and quantitative parameters that allow to identify the most frequent lexical units in online media.

The research object is the newest political terms in the modern Ukrainian language, and the subject of study is semantic and functional characteristics of these language units. The main research approach is semantic and functional analysis of language phenomena. Conceptual-linguistic method was used for semantic stratification of the latest political terms through the scope of their correlation with the environment. The quantitative analysis was meant to identify the most frequent lexical units with political semantics in online media. The descriptive method was used for linguistic facts interpretation.

The article extends the notion of socio-political terminology and specifies correlation between socio-political terminology and socio-political vocabulary. The nomination system has formed and is permanently refreshed due to the new communication conditions in the globalized world.

The study establishes that socio-political terminology is an open set with increasingly blurred boundaries. A lexical unit affiliation to socio-political terminology is determined by its conceptual content. The research proves that semantic stratification of the latest political terms is primarily based on the correlation with the environment, for instance, journalism and social communications, informational technologies, PR and advertising, art, linguistics, and rhetoric.

Units in the analyzed lexical-semantic cluster are quite difficult to identify as terminological words or common words. The study has shown diffuse zone where the lexemes constantly fluctuate between strict requirements for a term (unambiguity, stylistic neutrality) and real functioning in media texts where they acquire imagery and expression. Therefore, the socio-political neolexicon needs further attention of scientists.

Key words: internet-media speech, socio-political terminology, socio-political vocabulary, neolexicon, political terms.

А. П. Романченко,

*д-р філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри української мови;*

В. А. Каназирська,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
магістерка кафедри української мови*

ГОВІРКОВА ЛЕКСИКА ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено порівняльний аналіз лексики говірки с. Плахтіївка Саратського району Одеської області та сучасної української літературної мови, проведено паралелі як на фонетичному, так і на лексичному рівнях. Визначено розбіжності говіркової лексики й літературної норми.

Ключові слова: говірка, діалект, сучасна українська мова, номінація, одяг, аксесуар.

Постановка наукової проблеми. Степовий говір студіювали В. М. Баденкова, О. М. Вікторіна, П. Ю. Гриценко, Т. В. Громко, В. П. Дроздовський, Н. Б. Клименко, А. О. Колесников, А. М. Муқан, В. М. Пачева, Г. Ф. Пелих, С. П. Самійленко, Т. Г. Шевченко та ін. Західностепові говірки вказаного говору ввійшли в коло наукових зацікавлень П. Ю. Гриценка, Т. В. Громко, В. П. Дроздовського, Ф. Т. Жилка, А. О. Колесникова, В. М. Пачевої, Г. Ф. Пелих, С. С. Поліщук, Т. Г. Шевченка тощо. Вивчення ж діалектної лексики південних районів території Дністра та Дунаю й нині є актуальним для сучасної діалектології, оскільки ця територія є ареалом пізнього формування зі складними різноспрямованими й різночасовими міждіалектними та міжмовними взаємовпливами.

Аналіз досліджень із проблеми. Розбіжності у вимові та значенні говіркової лексики в порівнянні з літературною мовою завжди привертало увагу багатьох мовознавців, які вивчали ту чи ту лексику. П. Ю. Гриценко досліджує теоретичні проблеми ареального варіювання української лексики й виявляє, що динаміка лексичного складу українських говорів є результатом міжмовної взаємодії. Очевидною є різна часова та просторова глибина запозичень, наявність різночасових впливів на українські говори [5, с. 217]. В. П. Дроздовський визначає загальні риси й відмінності в лексиці південнобессарабських говірок і загальнонародної української мови. Для порівняння використовуються матеріали слов'янських, романських та тюрко-татарських мов. Розглянутий у роботі лексичний корпус свідчить про те, що більшість діалектизмів утворено від загальновідомих в українській мові коренів і за допомогою загальноновживаних суфіксів та префіксів. Основа лексики говірок Бессарабського Примор'я загальнонародна [6, с. 22–25]. А. О. Колесников наголошує, що актуальною проблемою сучасної діалектології є системне дослідження лексики Південної Бессарабії на підставі єдиних методологічних засад говірок мов цього поліетнічного регіону й українських говірок. У регіоні компактно оселилися вихідці з різних місцевостей України. Це зумовило те, що на цій території, окрім широко представленого в полі- й монодіалектному вигляді південно-східного наріччя, є монодіалектні «мозаїчні вкраплення говірок південно-західного або рідше – північного діалектного типу» [7, с. 95]. Н. Б. Клименко переконана, що аналіз лексики одягу

східностепових говірок дає змогу визначити досліджувані говірки як такі, що утворилися переважно на основі південно-східного діалектного типу, хоч у деяких говірках спорадично виявляються риси південно-західного й північного діалектних типів. Уплив південно-західних говорів переважно відчутний у лексичному репертуарі тематичної групи назв одягу. Про це свідчить функціонування в окремих східностепових говірках репрезентантів семем: ‘старий одяг (загальна назва)’ – *‘цур’а*, пор. бойк. *‘цур’а*: 1) ‘лахміття’, 2) ‘одяг’; ‘накидка на голову від холоду і дощу’ – *‘капка*, пор. закарп. *‘кана* ‘відлога в довгій і широкій свиті-бурці, що одягається на кожух’, ‘чоловічий шкіряний пояс зпряжкою’ – *‘нас*, пор. бойк. *‘нас* ‘пояс’. Географічне розташування передбачає відбиття в аналізованих говірках не лише результатів міждіалектного, але й міжмовного контактування, що сприяло формуванню значної фонетичної варіативності лексики одягу. Лексична реалізація деяких семем налічує кілька фонетичних або словотвірних варіантів: ‘чоловічий шкіряний пояс з пряжкою’ – *‘рем’ін’*, *‘ри^ем’ін’*, *‘ри^ел’м’ін’*; ‘одяг для немовлят у вигляді штанців зі шлейками й панчішками’ – *‘поўзун’ки*, *‘паўзун’ки*, *‘ползун’ки*, *‘палзун’ки*; ‘матеріал, який пришивають зі споду одягу’ – *‘п’ідкладка*, *‘подкладка*; ‘частина одягу, що облягає шию’ – *‘ворот’ник*, *‘ворот’н’ік* [8, с. 223-224]. Останнім часом назви одягу також ставали об’єктом пильної уваги Г. Г. Березовської [1; 2], О. Я. Гавадзин [4], Т. Б. Бобер [3], О. Новіцької [9]. Ми зосередимося на спільних та відмінних рисах, зібраній нами говіркової лексики на позначення одягу й аксесуарів у с. Плахтіївка Саратовського р-ну Одеської області, провівши паралелі із сучасною українською літературною мовою (далі СУМ).

Метою пропонованої статті є порівняння назв одягу й аксесуарів у говірці Плахтіївки Одеської області та сучасній українській літературній мові. **Об’єктом** дослідження обрано діалектні назви одягу та аксесуарів, а **предметом** – фонетичні й семантичні характеристики вказаної лексики. У процесі вивчення говіркової лексики прислужилися *описовий метод* (для характеристики назв одягу та аксесуарів), *компонентний аналіз* (для встановлення семантики досліджуваної лексики), *зіставний метод* (для виявлення спільного й відмінного в говірці та сучасній українській мові). **Джерельну базу дослідження** становлять польові записи говіркового мовлення, здійснені 2018 р. за спеціально укладеним питальником. Для порівняння аналізованих назв із літературною нормою використано словник української мови в 11 томах [10]. **Теоретична цінність** отриманих результатів полягає в систематизації спільного й розбіжного у фонетичному й семантичному аспектах, а **практичне значення** – у потенційному використанні результатів у курсі діалектології й лексикології та в лексикографічній практиці.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні описано чотири лексико-семантичні групи (ЛСГ): «Найменування чоловічого одягу», «Найменування жіночого одягу», «Найменування чоловічих аксесуарів», «Найменування жіночих аксесуарів». ЛСГ «Найменування чоловічого одягу» охоплює такі номінації, як *‘чоловічий костюм*, *‘сіряк*, *‘фуфайка*, *‘каптан*. У СУМ найменування *‘чолов’ічий кoст’ум* поширене зі значенням ‘комплект верхнього одягу, який складається з піджака і штанів’ [10, IV, с. 308]. Таке саме значення реалізується і у с. Плахтіївка у словосполученні *‘чолов’ічий кoст’ум* (фонетичний варіант – *‘кoст’ум*), а також – у словах *‘т’вин’чик і’штa’ни*, поєднаних сурядним зв’язком, де *‘т’вин’чик* – ‘піджак’. Інформанти кажуть, що *‘ран’ше не нази’вали ко’с’т’ум / нази’вали т’вин’чик і’штa’ни / т’вин’чик це п’і’зак / і’штa’ни по’шила і’т’вин’чик*» (В. П. Рубаха).

Лексема *‘с’ір’ак* у СУМ є реалізацією семемі ‘старовинний верхній довгополий одяг із грубого сукна’ [10, IX, с. 232]. Те саме значення реалізується в словах *‘с’ір’ак*, *‘с’и’р’ак*, *‘чик’мен*, *‘полу’шуба*, поширених у говірці с. Плахтіївка. Інформанти згадують, що *‘ше ка’зали на’н’ого чик’мен oтa’кий йак o’то сол’дати но’сили / ‘ран’че*

ши^нел'абу^ла» (В. І. Небога); «це йак полу^шуба» (М. В. Небога); «ну^ййак о^то / попрост'ін'ку пошитий / в'ідлога / рукава / пола» (П. В. Саламаха); «во^ни ни^езаст'ібалис'а над'івалис'а / так'і рукаў реґлан / знайу у^д'іда бу^у та^кий с'ірий здо^ровий / во^ни не обо^уйас'ково син'ого кол'ору / бу^у і^чорний і^корични^евий але з^валис'а с'ір'аки» (Л. С. Саламаха).

Номінація фу^файка в СУМ має значення 'тепла плетена, вовняна або байкова сорочка чи безрукавка', 'стьобана куртка на ваті' [10, X, с. 658]. Семема 'стьобана куртка на ваті' має фонетичні варіанти: ку^файка й ну^файка. Мешканці досліджуваного села кажуть: «ку^файка // то іс'ц'ого шилос'а / іс'ну' си^ц'у / ота^кий п'лотний матир'іал бу^у // хто хот'і^у ^укого була шерс'т' та іс'шерс'т'і / і^тод'і строчили ку^файки / ку^файки це йак куртки були і дл'а р'оботи і дл'а чо^го / (М. П. Стариш).

Найменування кап'тан у СУМ відоме зі значенням 'старовинний чоловічий верхній одяг з довгими полами' [10, IV, с. 97]. Семема 'жупан, рід верхнього чоловічого і жіночого одягу' є реалізацією слів каф'тан, кап'тан (заст.) у с. Плахтіївка. Інформанти уточнюють, що «це чоло^в'ічий / то^же та^кий ко^роткий / були да^же та^кот до^уген'ки' / напо^доб'ії йак ку^файка / теплий мус'кий од'ах // (Г. М. Пономаренко); ну тут на^шит'і кар'мани отут на^шите / зеленого цв'ету і^разного / каф'тан назива^йец'а // (М. В. Небога); і ба^гат'і і^б'ідн'і но^сили / це верхн'і^й од'аг» (О. Ф. Власенко).

ЛСГ «Найменування жіночого одягу» охоплює такі лексеми: блузка, спідниця, фартух, плахта. У СУМ лексема блузка є реалізацією семема 'легкий (до пояса) жіночий одяг' [10, I, с. 203]. Мешканці с. Плахтіївка цей жіночий одяг називають по-різному: блуска, блузочка, кофта, кофточка, коф'тина, кохточка. Інформанти уточнюють: «блуска це та^ка нар'адна ^унас а^так коф'тина» (Л. О. Жебко); «кофточка це стар'і ше л'уди кажут' / а^ш'ас ^уже наше покол'ін'а назива^йут' блуска / ран'ше во^ни ж ни^его^тов'і були а^шили та і ка^зали кофта п'росто» (В. А. Пономаренко); «ран'ше з^валас' кохточка а^ш'ас блуска» (В. П. Рубаха).

Номінація сп'ідниц'а в СУМ реалізує значення 'жіночий одяг, що покриває фігуру від талії донизу' [10, IX, с. 523]. У говірці Плахтіївки семема 'зшитий жіночий поясний одяг' реалізується в лексемі йупка. Мешканці села вважають, що «сп'ідниц'а це по^старому / а^лми йупка кажим» (М. П. Стариш). Водночас інформанти виокремлюють теплу сп'ідниц'у, яку називають по-різному: пухова сп'ідниц'а, тепла йупка, фанел'ка, фанел'а, йупка п'іт'низом. Носії говірки згадують ще й таку інформацію: «були йупки п'іт'низом стар'і / сп'ідниц'а була з^верху» (М. П. Стариш).

Найменування фартух у СУМ функціює зі значенням 'передня частина поясного жіночого одягу, у вигляді шматка тканини певного фасону, який одягають спереду на спідницю, щоб запобігти їй забрудненню' [10, X, с. 556]. Також у досліджуваній говірці фіксуємо слова фартушок (зменш.-пестл форма до фартух), по^передник і на^грудник. Господині зауважують: «фартушок ми од'ага^йемо / коли го^ту^йемо с'т'істом / коли пра^ц'у^йемо на ви^ликден' / ми од'і^ва^йемо обо^уйас'ково фартушок чистен'кий» (Л. О. Жебко).

Опишемо слово плахта, яке в СУМ має значення 'давній жіночий одяг типу спідниці у вигляді двох зшитих до половини полотнищ переважно вовняної картатої тканини' [10, VI, с. 571]. Ця семема реалізується в лексемі плахта. Призначення плахти носії говірки визначають по-різному: «це ку^сок та^койі т'кан'і то^ус'тойі / пи^рини з^них шили / на подушки б'рали / л'уди шили с^плахти да^же пла^т'а» (В. І. Небога); В. А. Пономаренко звертає увагу на те, що «от слова плахта п'ішло слово плах'т'ійука / плахта / це передник йа^кийс' там бу^у / і^так йак ходили б'і^л'ше л'уди ^ун'ому стар'і / то в'ід ц'ого п'ішла на^зва / в'ід од'агу п'ішла на^зва села».

До ЛСГ «Найменування чоловічих аксесуарів» уналежнюємо такі лексеми, як *капелюх, кози́рок, шапка-вушанка, очкур, ремінь, пряжка*. У СУМ номінація *капелюх* має фонетичний варіант *капи^{el}л'ух* і функціює зі значенням 'жіночий або чоловічий головний убір із фетру, соломи тощо', у розм. ст. 'те саме, що капелюха' [10, IV, с. 92]. У говірці це найменування реалізує значення 'чоловічий фетровий головний убір із широкими полями', називають його по-різному: *капи^{el}л'ух* (фонетичні варіанти – *капи^lл'ух, капе^lл'ух*), *капи^lлушок, шл'ана, брил', брил' солом'яний*. Інформанти деталізують: «*шили іс ма^tтер'її / от так от при^ишите і од^ввернуте / дл'а д'їтеї л'ітом шили капи^lлушки / спли^{el}ли при^mерно / ран'іше їжито то їого на^вир'їють / ви^доргуйут' / і по^tтом начи^найут' с^сери^{el}динки / а по^tтом їже ї зави^ертайут' / то ї буде брил' солом'яний*» (М. В. Небога).

Лексема *кози́рок* у СУМ має фонетичну форму *кози́рок* і реалізує значення 'щиток головного убору, що нависає над лобом' [10, IV, с. 212]. Опитувані вимовляють назву цього аксесуара, як *кози́рок* та *кози^r'ок*). Це саме слово в описаній говірці реалізує і значення 'дашок; піддашшя'. Інформанти пояснюють: «*ну кози^r'ок це ш^и коло к'епки*» (О. Ф. Власенко); *б'їла дверей ї хат'ї теш їе кози^r'ок / пери^eд їходом ї хату // да / шоп во^да с^t'їкала ч'їн л'айут'* (Л. М. Оснач).

У говірці с. Плахтіївка лексема *шапка-вушанка* реалізує семему 'шапка з невідкладними навушниками – «вухами»'. Указане значення реалізується у фонетичних варіаціях – *шапка-вушанка* [фонетичний варіант – *шапка-ушанка*], *вушанка* [фонетичний варіант – *ушанка*], *шапка* та *роз'аваїка*. Мешканці досліджуваного села інформують: «*зауїязуйут' отут от / уха отпус^скайут' / і то дї от роз'аваїки і вушанки називайут'* (В. І. Небога); «*дейак'ї кажут' шапка-ушанка / а ї нас у си^{el}л'ї кажут' шапка*» (Л. С. Саламаха).

Схарактеризуємо найменування *очкур*, яке в СУМ фонетично має форму *очкур* і значення 'пояс або шнур, яким стягують штани або шаровари для підтримання їх' [10, V, с. 834]. Цей аксесуар мешканці с. Плахтіївка називають по-різному: *пойас*, зменш.-пестл. – *пойасок*; *ч'їн зур*, або *ч'їн зюра*; *очкур*, або *учкур*; *шнурок*. Представники старшого покоління пояснюють відтінки в значенні вказаних слів: «*це би^eс^с поїаса / та^k'ї к^rугл'ї / їак шнур^kи за^t'агували / і н'їтпи^{el}резували / да / н'їтїа^заїс'а уч^куром*» (М. П. Стариш), «*ну / поⁿ'атно ми ста^рраїемос'а ка^зати поїас а їзагал'ї поїасок*» (Л. О. Жебко), «*на воїєних ч'їн зюра*» (В. І. Небога).

СУМ репрезентує визначення номінації *рем'їн'* – 'широкий шкіряний пояс'. У говірці населеного пункту семема 'довга смуга для підперізування одягу в стані' реалізується в лексемах *шнурок, поїас*, зменш.-пестл. – *пойасок, рем'їн'*. Мешканці досліджуваного села зауважують: «*були ш^и ремн'ї отк'ї / то дї во^ни були настойаїш'її то^варн'ї / поїас / рем'їн' во^но одне ї те самі^e» (М. П. Стариш), «*багато вар'їант'її і ж'їночїї і чоло^v'їчїї / і до б^r'ук і до н^л'ат'а*» (Л. С. Саламаха).*

Опишемо номінацію *п^r'ажка*, що в СУМ реалізує значення 'застібка, яка скріплює кінці ремня, пояса' [10, VIII, с. 502]. У мовленні інформантів указане значення реалізується в словах *б^r'ажка* [фонетичні варіанти – *б^r'ашка, п^r'ашка*] і *бл'аха*. Мешканці уточнюють: «*б^r'ажка називали / ну це ш'ас їже бл'аха називайут'*» (В. А. Пономаренко); «*це молод' так каже а с^tарше по^kол'їн'а каже б^r'ажка*» (Л. С. Саламаха).

ЛСГ «Найменування жіночих аксесуарів» складається з лексем: *хустина, очіпок, пацьорки, рукавиця*. У СУМ лексема *хустина* реалізує семему 'шматок тканини, який пов'язують на голову' [10, XI, с. 175]. Мешканці цього села називають аксесуар по-різному: *хустка*, зменш.-пестл. – *хустинка, платок* або *ко^синка*. Інформанти порівнюють назви, пояснюючи відтінки у значенні: «*платок це о^с'о платок / а ко^синка це три^kутничком*» (Л. М. Оснач). Водночас носії говірки виокремлюють

теплу хустину, яку називають: *кадрел'ка*, зменш.-пестл. – *кадрел'очка*, *кадрилінка*, а також – *пуховий платок*, *теплий платок*, *тоус'тий платок*. Нам пояснили: «*кадрел'ка / то теплий шист'аний платок*» (Л. М. Оснач).

Заналізуємо лексему *о'ч'інок*, значення якої представлено в СУМ – ‘давній головний убір заміжньої жінки у формі шапочки’ [10, V, с. 833]. Це значення в говірці є реалізацією слів *о'ч'інок* [фонетичний варіант – *о'чипок*] і *чепчик*. Заміжні жінки пригадують, що *о'ч'інок* – «*даўн'ій ж'іночий од'аг на'голову*» (Л. В. Кошельник). Призначення цього аксесуара: «*ну на'голову над'івайе ота'ке 'кругле / на ро'зинки соби'райеца і 'волос не'висит'*» (М. В. Небога); «*ста'р'і ба'би о'ч'інки над'івали і с'пали ў'н'ом / з'і'мої воп'и'е не'скидали / о'це називалос' о'ч'інок / с'ма'тер'ійі обикно'веной / то'нен'коїі 'шили*» (М. П. Стариш).

У СУМ номінація *па'ц'орки* має значення ‘намисто’, ‘мотузки, нитки, шнурки, пасма’ [10, VI, с. 103]. В описаній західностеповій говірці указана лексема реалізує семемі ‘бахрома на краях хустки, скатерки тощо’ та ‘незаплетені або погані маленькі коси’. Мешканці села наводять контексти функціонування лексеми *па'ц'орки*: «*кажут' п'ідби'ри сво'ійі па'ц'орки / ви'сит' там чи 'волос чи шо* (Н. Д. Ніколенко), «*йаки'о одрос'таїе волос'а і 'л'ізе 'м'іжи 'оч'і / 'мама ўс'е'гда ка'зала при'їми т'і па'ц'орки сво'ійі шоб не ў'оч'і 'л'ізли / так називали па'ц'орки / ім'ено на лице шчо зви'сали / ни'є на 'шиий / а на лице*» (Л. С. Саламаха).

Найменування *рука'вица* в СУМ є реалізацією двох семем: ‘виріб з цупкої теплої тканини, шкіри з відділенням (для великого пальця), який надівають на кисть руки у холод або для роботи’ і ‘металевий футляр, який надівав рицар на руку під час бою’ [10, VIII, с. 905]. У говірці Плахтіївки лексема *рука'вица* [зменш.-пестл.– *рука'вичка*], а також слово *пер'чатка* [фонетичний варіант – *п'єр'чатка*] реалізують семему ‘виріб з будь-якої тканини з відділенням для великого пальця, що надівають на кисть руки у холод або для роботи’.

Висновки та перспективи. Заналізувавши найменування на позначення одягу та аксесуарів у говірці с. Плахтіївка Саратського р-ну Одеської обл., переконуємося у багатстві фонетичних варіантів та значень лексем, що підтверджує полінаціональність і колоритність досліджуваної нами території. На фонетичному та лексичному рівнях спостерігаємо значну кількість слів, відмінних від сучасної української мови. Більшість значень збігаються із тими, що зафіксовані в літературній мові, однак наявні й певні розбіжності. Отже, зазначена говіркова лексика є цінною для розширення емпіричної бази української діалектології. Перспективи дослідження вбачаємо у зіставленні говіркової лексики інших лексико-семантичних груп.

Література

1. Березовська Г. Г. Номінації одягу, утворені від власних назв, у говірках Східного Поділля. *Філологічний часопис*. 2016. № 2 (8). С. 9-17.
2. Березовська Г. Г. Структурна організація та географія назв одягу і прикрас у східноподільських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2011. 22 с.
3. Бобер Т. Б. Лексика одягу, взуття та прикрас як об'єкт наукового вивчення. *Мовознавчий вісник*. 2019. Вип. 27. С. 109-116.
4. Гавадзин О. Я. Назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас Покуття: структура, семантика, ареологія : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2014. 20 с.
5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики : монографія. Київ : Наук. думка, 1990. 272 с.
6. Дроздовський В. П. Українські говори Бессарабського Примор'я : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1962. 27 с.

7. Колесников А. О. Українські південнобессарабські говірки з різнотипною діалектною основою (морфологічна система). *Лінгвістика*. 2012. № 2. С. 94 – 102.
8. Клименко Н. Б. Основні тенденції членування східностепових говірок Донеччини за даними лексики одягу. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*. Київ, 2014. 524 с.
9. Новицька О. Загальні назви одягу в говірках Підгаєччини Тернопільської області. *Лінгвостилістичні студії*. 2019. Вип. 10. С. 125-134.
10. Словник української мови : у 11 т. / Київ: Наук. думка, 1970 –1980.

References

1. Berezovska, H. H. (2016), *Clothes nominations derived from proper nouns in Eastern Podillya dialects [Nominatsii odiahu, utvoreni vid vlasnykh nazv, u hovirkakh Skhidnoho Podillia]*, *Filolohichniy chasopys*, № 2 (8), pp. 9-17.
2. Berezovska, H. H. (2011), *Structural arrangements of the names of clothes and adornments in the dialects of Eastern Podillya : author's thesis [Strukturna orhanizatsiia ta heohrafiia nazv odiahu i prykas u skhidnopodilskykh hovirkakh : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk]*, Kyiv, 20 p.
3. Bober, T. V. (2019), *Vocabulary of clothes, footwear and accessories as an object of scientific study [Leksyka odiahu, vzuttia ta prykas yak ob'iekt naukovooho vyychennia]*, *Movoznavchyi visnyk*, Vol. 27, pp. 109-116.
4. Havadzyn, O. Ya. (2014), *Names of clothes, footwear, hats, decorations Pocuttya: structure, semantics, and areals: author's thesis [Nazvy odiahu, vzuttia, holovnykh uboriv, prykas Pokuttia: struktura, semantyka, areolohiia : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk]*, Ivano-Frankivsk, 20 p.
5. Hrytsenko, P. Yu. (1990), *Areal variation of vocabulary : monograph [Arealne variuvannia leksyky: monohrafiia]*, Nauk. dumka, Kyiv, 272 p.
6. Drozdovskyi, V. P. (1962), *Ukrainian dialects of the Bessarabian Primorye : author's thesis [Ukrainski hovory Bessarabskoho Prymoria : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk]*, Kyiv, 27 p.
7. Kolesnykov, A. O. (2012), *Ukrainian South Bessarabian dialects with different dialect bases (morphological system) [Ukrainski pivdennobessarabski hovirky z riznotypnoiu dialektnoiu osnovoju (morfolohichna systema)]*, *Linhvistyka*, № 2, pp. 94-102.
8. Klymenko, N. B. (2014), *The main trends in the division of the eastern steppe dialects of Donetsk region according to the vocabulary of clothing [Osnovni tendentsii chlenuvannia skhidnostepovykh hovirok Donechchyny za danymy leksyky odiahu]*, *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: zahalnoslov'ianskyi kontekst*, Kyiv, 524 p.
9. Novitska, O. (2019), *Clothes vocabulary in the subdialects of Pidhaytsi district of Ternopil region [Zahalni nazvy odiahu v hovirkakh Pidhaiechchyny Ternopilskoï oblasti]*, *Linhvostylistychni studii*, Vol. 10, pp. 125-134.
10. (1970-1980), *Dictionary of the Ukrainian language [Slovnyk ukrainskoï movy: v 11 t.]*, Nauk. dumka, Kyiv.

А. П. Романченко,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка;*

В. А. Каназирская,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка;*

СУБДИАЛЕКТНАЯ ЛЕКСИКА ЮЖНОЙ БЕССАРАБИИ И СОВРЕМЕННЫЙ УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ

В статье осуществлен сравнительный анализ диалектной лексики говора с. Плахтеевка Саратовского района Одесской области и современного украинского языка, проведено параллели как на фонетическом, так и на лексическом уровнях. Определены различия субдиалектной лексики и литературной нормы.

Ключевые слова: говор, диалект, современный украинский язык, номинация, одежда, аксессуар.

A. P. Romanchenko,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Department of Ukrainian Language;*

V. A. Kanazirska,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Department of Ukrainian Language*

COLLOQUIAL VOCABULARY OF SOUTHERN BESSARABIA AND MODERN UKRAINIAN LANGUAGE: A COMPARATIVE ASPECT

The study of the dialectal vocabulary of the southern regions of the Dniester and the Danube is still relevant for modern dialectology. This territory is an area of late formation with complex multidirectional and different-time interdialectal and interlingual interactions. **The purpose** of this article is to compare the names of clothes in the dialect of the village Plakhtiivka (Odessa region) and the nationwide Ukrainian language. **The object** of research is dialectal names of clothes, and **the subject** is phonetic and semantic aspects of the specified vocabulary.

A descriptive method (to characterize the names of clothes), component analysis (to establish the semantics of the studied vocabulary) and comparative method (to identify common and different in dialect and modern Ukrainian language) were used in the process of studying colloquial vocabulary. **The source base of the study** contains field recordings of colloquial speech, made on a special questionnaire. **The theoretical value** of the obtained results lies in the systematization of common and different in phonetic and semantic aspects, and the **practical value** - in the potential use of the results in classes on dialectology and lexicology and in lexicographic practice.

The study describes lexical items of four lexical and semantic groups: "Names of men's clothing", "Names of women's clothing", "Names of men's accessories" and "Names of women's accessories". In a comparative aspect 18 lexical items are considered. At the phonetic and lexical levels a significant number of lexical items different from the modern Ukrainian language have been found. Most of the meanings of the analyzed lexical items coincide with those recorded in the nationwide language. However, there are some differences that constitute the specifics of the dialect. The considered colloquial vocabulary is valuable for enriching the empirical base of Ukrainian dialectology and preserving dialect names in the annals of the Ukrainian language.

Key words: colloquial vocabulary, dialect, modern Ukrainian language, nomination, clothes, accessory.

УДК 81'373:81'35

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235516>

І. Д. Фаріон,

д-р філол. наук, доц.,

Національний університет «Львівська політехніка»,

професор катедри української мови

СВЯТОСЛАВ КАРАВАНСЬКИЙ: ПРОБЛЕМА ПРАВОПИСНОЇ І ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ КОДИФІКАЦІЇ

У статті розкрито проблему правописної та лексикографічної кодифікації в працях мовознавця та суспільно-політичного діяча Святослава Караванського (24.12.1920–17.12.2016). Проблему подано крізь призму нагальної потреби деколонізації та деросійщення сучасного мовомислення й повернення до питомих джерел правописно-фонетичної, морфолого-синтаксичної та лексичної норми в правописі та лексикографічних працях.

Ключові слова: Святослав Караванський, окупаційно-тоталітарний режим, правописна і лексична кодифікація, словники, мовна норма, політика етноциду.

Постановка наукової проблеми та її актуальність.

Українське мовознавство й досі в боргу перед видатними мовознавцями доби окупаційно-тоталітарного режиму, коли їхня спадщина була заблокована і зоставалася поза межами наукового дискурсу та практичного використання, а самі мовознавці – репресовані й фізично знищені. Серед таких знакових постатей мовознавець, письменник, журналіст, суспільно-політичний діяч, понад 30-літній в'язень московсько-сталінських концтаборів Святослав Караванський. Його мовознавча спадщина стала надбанням лінгвістичного дискурсу від часу проголошенням Україною Незалежності. Так поволі в Україні опубліковано основні розвідки мовознавця: *Практичний словник синонімів української мови*, 1993 (2–5-е вид. 2000, 2008, 2012, 2014), *«Секрети української мови...»*, 1994, *Російсько-український словник складної лексики*, 1998, 2-е вид., 2006, *«Пошук українського слова, або Боротьба за національне “Я”»*, 2001, *Словник рим української мови*, 2004, *«До зір крізь терни, або Хочу бути редактором»*, 2008, *«Звідки пішла єсть московська мова або Шила в мішку не сховаєш»*, Львів, 2014, *«Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України»*, Львів, 2016.

Ці праці значною мірою спричинилися до процесів деколонізації українського мовомислення та дерадянізації сучасної української мови, а відтак заклали основи сучасної норми культури мовлення та основ методології з вивчення динаміки мовної норми. *Актуальність* пізнання цієї проблематики зумовлена не лише потребою очищення української мови від чужомовних нашарувань, зумовлених позамовними чинниками, але й загальнодержавним значенням, що полягає в питомості й культурі мови як політичній культурі відроджуваної й самодостатньої нації.

Об'єктом дослідження є мовознавча спадщина Святослава Караванського, що через понад 30 років московсько-сталінських концтаборів і 37-х років американської еміграції проніс, зберіг і вмотивував питому мовну норму безперестанно знищеної української мови та її носіїв. **Предмет** дослідження – правописна та лексикографічна кодифікація першої третини ХХ–ХХІ століття у працях С. Караванського.

Мета і завдання. Наша мета – актуалізувати мовознавчу спадщину Святослава Караванського як основу подальших прескриптивних мовознавчих досліджень. Серед наших **завдань** – аналіз правописної та лексикографічної кодифікації мовознавця, що, пройшовши майже столітній життєвих шлях, реально засвідчив та обґрунтував динаміку мовної норми та згубний вплив на неї позамовних чинників з боку московського окупаційного режиму.

Матеріалом для дослідження є основні лексикографічні праці С. Караванського та аналіз прескриптивно-правописної проблематики в його працях [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]. Опрацьовуючи матеріал, застосовуємо аналітично-описовий метод, завдяки якому розкриваємо питомі та асиміляційні правописно-кодифікаційні параметри української мови.

Наукова новизна роботи полягає у першій спробі аналізу правописно-лексикографічного доробку мовознавця і суспільно-політичного діяча, позаяк на сьогодні не маємо жодного цілісного дослідження його мовознавчої спадщини, хоч із його героїчної праці сповна користає сучасна прескриптивна лінгвістика, що частково знайшло свій вияв у новій редакції Українського правопису [10] і численних лексикографічних працях, що вийшли останніми роками [9].

Теоретичне значення роботи полягає в необхідності ідеологічних основ визначення мовної норми та максимального зменшення впливу на неї зовнішніх чинників; **практична цінність** її – у потребі використовувати правописно-лексикографічну кодифікацію «розстріляного мовознавства», що стало основною загрозою для асиміляційної політики окупаційно-тоталітарного режиму 30–80-х років ХХ століття, а сьогодні є основним і необхідним інструментом відродження питомої української правописної та лексичної норми.

Виклад основного матеріалу.

Проблема кодифікування нашої мови – першорядна в спадщині С. Караванського. Правопис, на думку мовознавця, має глибоке суспільно-політичне закорінення: *«Правописи народів вироблялися віками, навіть тисячоліттями (Китай), тому погодитися на те насильство, що його вчинили окупанти над українським правописом, – означає відступництво. Це як у Шевченка: Німець скаже: Ви могли! – Могли, могли!»* [6, с. 218].

Епоха цього відступництва протривала 86 років, аж поки 2019 року не здійснено часткової правописної реформи, що має наскрізний гібридний характер, чого вже С. Караванський не побачив... Аналізуючи зрадянізовану українську мову, а передусім асиміляційний правопис 1933 року, мовознавець запроваджує промовисту метафору *«сталінська я(є)рижка»* [8, с. 5], що історично повертає нас у дію офіційного правопису в Східній Україні впродовж 1876–1905 років за назвою кириличної літери **ы** (єри), використовуваної в російській мові. Це був московський сарафан на тілі нашої мови, який через тривалий плін часу знову натягнули на неї правописом 1933 року.

С. Караванський належав до тих, хто ще захопив харківський правопис 1929 року, що діяв у школах до 1933 року, а відтак, як каже автор, прийшла *«сталінська єрижка»* [6, с. 218], що стала *«одним із способів окрадення менших братів та утримання їх на колінах...»* [6, с. 182].

Його погляд на правописну проблематику – це ідеологічний посыл українському суспільству деколонізуватися та національно всамостійнюватися, це наголос на політичному підґрунті правопису й викриття причини та наслідку сучасного правописного гібридизму в фонетико-граматичній системі української мови: *«Неприйняття асиміляційного правопису – це неприйняття усієї політики етноциду, неприйняття русифікації, неприйняття комплексів, прищеплених українцям продовж століть»* [2, с. 115]. Водночас мовознавець, критикуючи Правопис 1933 року як погромно-асиміляційний

і створений в умовах терору, не ідеалізує Правопису 1929 року, через що пропонує за основу Правопис-24, застосований в «Російсько-українському словнику» (1924–1933 рр.) за редакцією А. Кримського [3, с. 199, 218–220].

З огляду на це, виокремимо основні правописні максими від мовознавця:

1. Правопис 1929 року – це закріплення реальних самотутніх рис української мови на протигагу до «червоного» Правопису 1933 року, що мав за основне завдання «наблизити українську мову до мови російської». Це показово відображено в передмові навіть до Правопису 1990 року: «...забезпечити єдність із правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо – російського» [8, с. 6]. Натомість Правопис 1929 року – це синтез соборности нашої мови через урахування «двох реально наявних варіантів української мови: східнього (наддніпрянського) та західнього (галицького)» – і ця соборність стала «керівним принципом укладачів Правопису-28», що «пройшов випробу часом» [2, с. 103].

2. Чинний до 2019 року Правопис – це наслідок політики лінгвоциду, це асиміляційний правопис, що мав змінізувати розбіжності між українською та російською мовами.

3. Зміна правопису сталася після сфабрикованого процесу Співки Визволення України 1929 року, під час трагічного Голодомору як Геноциду 1932–1933 років і супроводжена фізичним знищенням мовознавчої еліти України, що працювала над словниками, підручниками та досліджувала історію й сучасний стан української мови [2, с. 103; 8, с. 218–220].

4. Знищуючи Правопис-29 року як символ української самотутності і соборности, радянський режим знищив укладачів цього правопису, 42 із яких (із 55-х) репресовано в 1930-і роки [8, с. 218–221]. Натомість апологети Правопису 1933 року і досі мають суттєвий вплив на формування правописної норми.

Мовознавець наводить 29 знищених рис української мови, що названо «провалуєвським самодурством» [3, с. 217], які перекреслив Правопис-33, суттєво вплинувши на фонетико-морфологічну структуру української мови:

фонетичні зміни: вилучення літери *г*, передання звука *h* як *х*, як у російській мові (*Хельсінкі* замість *Гельсинкі*), грецької літери «тета» через *ф* (*анафема* замість *анатема*); двозвук *ia* в чужих словах передано через *ia* замість *ia* (*комедіант* замість *комедіант*); чужий двозвук *au* передано як *au* (*аудиторія* замість *авдиторія*), німецький дифтонг *ei*, що звучить як *ай* – передано по-російському (*Ейніштейн* замість *Айніштайн*), англійське *w* в іменах передано як *у*, а не *в* (*Уолтер* замість *Волтер*), слова з м'яким *л* змінено на твердий *л*, як у російській (*лампа* замість *лямпа*), запроваджено російський правопис до низки чужослів: *ієрогліф* (було *гієрогліф*), *Фіви* (було *Теби*), *Олександр* (було *Олександрер*), *нейрологія* (було *неврологія*) та ін.;

морфологічні зміни: тверде написання прикметників (*західний* замість *західній*); недоречна відмінність значення прикметників *дружний* / *дружній* через тверду і м'яку групи; українські прізвища набули в непрямих відмінках російських форм *Гончара* (треба *Гончаря*), *Кравціва* (треба *Кравцева* – у Караванського помилково *Кравцова*), *Медвідь* – *Медвідя* (треба *Медведя*), *Григір* – *Григіра* (треба *Григора*); невідмінюваність слів середнього роду з кінцевим *о* на зразок *кіно*, *авто пальто*, допущено відмінювання числівників – назв десятків *сімдесяти* замість *сімдесятьох*, доведено до мінімуму вживання форм наказового способу дієслів другої особи множини *послухаймо* й культивовано російську форму *давайте послухаєм*; скасовано вживання нестягнених прикметників *чорная хмара*; зміна закінчення *-у* на *-а* в назвах міст чоловічого роду на зразок *Рима*, *Парижа*, *Берліна*;

словотвірні зміни: скасовано віддієслівні форми іменників на *-овання* як «націоналістичну модель» (*мальбування*, *розчарбування*); усунено віддієслівну частину в

складних словах із препозиції: *ковтайшабля (шаблековтач)*; витворення псевдоваріантів віддієслівних іменників, де злито дію з наслідком дії (наслідок дії як правильна форма від *асигнувати – асигновання*, іменник дії: *асигнування; пошановання* «повага», *пошанування – іменник дії*); усунення прикметникової моделі з наростком **-ч-**: *випробовчий, розпізнавчий, обслуговчий, запам'ятовчий, заготовчий*; заведено сполучний голосний **а** у складних словах: *авіапошта* (замість *авіопошта*), *готовість* асиміляційно обернуто на *готовність* та ін. [2, с. 46–54];

синтаксичні зміни: множину іменників чоловічого роду з числівниками **два, три, чотири** скопійовано з російської (*два листа* замість *два листи*), прийменник **до** заступлено прийменником **у(в)** (*у школу* замість *до школи*), *засуджений на 10 років* замінено *засуджений до 10 років*, прийменник **за** у виразі *за Польщі* замінено на *при Польщі*; культивовано форму в мене **є** (замість *я маю*), забрано дієслівні неособові конструкції *випуск машин припинено* і запроваджено *випуск машин припинений*;

правописні (ортографічні) зміни: запроваджено префіксальне **с** перед глухими (*сфальшувати – було зфальшувати*), скасовано вживання форм займенників без приставного **н** (*до його*),

випроводжати (замість *випроваджати*), *монастир* (замість *манастир*), *сонячний* (замість *соняшний*);

топонімно-антропонімна асиміляція: *Бухарест* (треба *Букарешт*), *Іспанія, Європа* (треба *Еспанія, Європа*), *Брест* (треба *Берестя*), *Лубни* (треба *Лубні*), *Мукачеве* (треба *Мукачів*), *Прилуки* (треба *Прилука*), *Ромни* (треба *Ромен*); щодо пропонуванних форм *Тираспіль, Маріюпіль* замість *Тирасполь, Маріуполь*, то шанований автор таки не має рації, позаяк композитна частина *поль* походить від грецького *поліс* і не зазнає фонетичного процесу *ікання*, як, наприклад в топонімі *Тернопіль – Тернополя*, де формант *поль* походить від *поле–піль, полів*) та ін. [2, с. 103–109; 8, с. 17–20].

Водночас мовознавець не ідеалізує Правопису-29, визначаючи низку його хиб, зокрема «русифікаційного написання слів *єпископ, Єва, Євген*, які за традицією слід писати *єпископ, Ева, Евген* (і як варіант *Євген*)», недопрацьовання в написанні слів із **г**, м'якого **л** та ін. – і водночас віднаходить слушні плюси в Правописі-33, що стосуються написання прізвищ *Мицькевич* (а не *Мицькевіч*), топонімів та гідронімів *Об, Перм* (а не *Обь, Пермь*) та ін., що аж ніяк не врівноважує «*той страшної шкоди, яку асиміляційний правопис завдав українській культурі*» [2, с. 109–111].

Маючи такі глибокі знання з правописної кодифікації української мови як її пасіонарний носій, практик і науковий аналітик, С. Караванський із закордоння дуже уважно відстежував подальші процеси правописних змін в Україні. Він чи не єдиний дав публічну ідеологічну й безапеляційну оцінку Правопису 1990 року, який напрацьовував Інститут мовознавства АН УРСР під наглядом ЦК КПУ з єдиною метою: «*запобігти справжній правописній реформі*», що мала б усунути правописний погром 30-х років. Запроваджені «*косметичні зміни*» чи псевдореформи на зразок повернення літери **г** в маргінальній лексиці водночас зі збереженням проімперської практики передання чужого **h** як **x** (*Хельсінкі, Хемінгуей*) аж ніяк не деколонізували правопис. І все через виплекану радянську мовознавчу еліту, що й досі, як показав гібридний Правопис-2019, має неабиякий вплив на нормування української мови, любовно зберігаючи «*бюст академіка з ласки КГБ Белодєда*»: «*Знищений правопис-29 має низку недоліків, та попри це, він зберіг ряд щирих українських рис, що їх московські неуки знищили. Мовознавці ж незалежної України, навчені у сталінських вишах, не бачать і не працюють над відродженням української мови, над переробкою спотворених словників та розробкою справжнього українського правопису. Натомість боронять неучькі рекомендації правопису-33. Чи не є це наслідок*

прищепленого радянською освітою переконання у правильності «ленінської національної політики»? [2, с. 114; 8, с. 5–6].

Звісно, з цією думкою мовознавця і борця за національну Українську Державу можна погодитися лише частково, бо таки здійснено значну працю з деколонізації мовної норми на всіх рівнях, проте ухвалений гібридний Правопис 2019 року, якого вже не побачив С. Караванський, сповна підтвердив його думку про закоріненість радянських мовних норм у значної частини впливового мовознавчого проводу.

У своїй останній, значною мірою підсумковій праці «Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України» (2016) мовознавець чи не вперше [11, с. 173–200] наводить перелік 55-х учасників Правописної конференції в Харкові 1927 року, 42 із яких, за автором, зазнали репресій. Себто знищено не лише мовні явища на всіх мовних рівнях, не лише вбито Голодом близько 10 мільйонів основних носіїв української мови, але й репресовано основні мовознавчі кадри, що напружували цей перший академічний і соборний український правопис, який став відображенням синтезу двох діалектів – південно-західного і південно-східного: *«З відомих мовознавців залишилися працювати в цій галузі дев'ятеро. З них троє врятувалися, бо були вихідцями з Західної України (за нашими даними – це Іларіон Свенціцький, Василь Сімович, Кирило Студинський, Володимир Гнатюк – І.Ф. [11, с. 173–200]), один пережив репресії на педагогічній роботі в російських вишах, одному вдалося емігрувати під час війни. Отже, репресій пощастило уникнути лише чотирьом східноукраїнським мовознавцям, що брали участь у правописній конференції: Булаховському, Грунському, Калиновичу та Наконечному. Справді видатні люди, добре відомі своєю працею у Радянській Україні. Можна сказати, що саме вони стали головними відповідальними за вироблення сучасного правопису, упорядкування повоєнних словників та опрацювання основ сучасної літературної вимови» [8, с. 221].*

Зауважимо, що Комісію для впорядкування українського правопису створено 23 липня 1925 року на чолі з наркомом освіти О. Шумським, якого через проваджену політику українізації усунуто з посади 13 травня 1933 року (у день самовбивства М. Хвильового). Його звинувачено в належності до УВО й засуджено до 10-річного ув'язнення у виправно-трудоному таборі, проте, за особистим розпорядженням Й. Сталіна, М. Хрущова та Н. Кагановича, по дорозі з Саратова до Києва 18 вересня 1946 року його вбив сумнозвісний убивця Євгена Коновальця і Романа Шухевича П. Судоплатов – очільник Служби зовнішньої розвідки НКВС–НКДБ–МДБ–МВС СРСР. Основний напрям його діяльності – боротьба з українським націоналістичним рухом, а Правопис 1929 року саме й отримав «тавро» націоналістичного. Про це зазначено в Постанові наркома освіти УСРР від 5-го вересня 1933 року В. Затонського: *«Комісія, крім питань наукової термінології, розглянула правопис і кардинально його переробила, відкинувши штучне відмежування української мови від російської, спростила правопис, ліквідувавши націоналістичні правила цього правопису, що орієнтували українську мову на польську, чеську буржуазну культуру» [1, с. 488].*

Словники – долі слів і людей

«Словник гортай, а свій розум май», – це основний принцип роботи лексикографа від С. Караванського [2, с. 80]. Лексикографічний доробок мовознавця став логічним вислідом дуже ретельної і вичерпної праці над словом – його синонімічного багатства, про що свідчить «Практичний словник синонімів української мови» з постійним авторським удосконаленням і доповненням продовж 20-х років (5 видань, 1993, 2000, 2008, 2012, 2014 рр.), а також перекладної вправності – «Російсько-український словник складної лексики» (2006) [7; 7].

Очевидно, лексикографування мовознавця значною мірою народилося з протесту до тих видаваних в УРСР словників, зокрема «Російсько-українського словника»

(1948), що кодифікували радянську мову: «Словники, видавані в УРСР після погрому української інтелігенції 30-х років, стали в руках антиукраїнської влади знаряддям лінгвоциду українців. У передмовях до цих словників відверто наголошено, що їхня мета – стирати різниці між українською та російською мовами. Тому користування цими словниками вимагає критичного підходу до словникових рекомендацій» [4, с. 6]. Серед таких слушно критикованих джерел тлумачний словник української мови в 11-ох томах (СУМ 1970–1980 рр.), який мовознавець на конкретному лексичному матеріалі протиставляє репресованому Російсько-українському словникові за редакцією А. Кримського (РУС 1924–1933 рр.) як основному мовному здобуткові українізації: «Коли РУС <...> фіксує слово **зраджувати** із запитаннями **кого, що і тільки, то СУМ додає до цих питань ще й кому, чому, що відповідає імперській формі **изменяет кому**. СУМ буквально притягає за вуха вірш Олександра Олеся, де той під впливом своєї імперської освіти, а також заради рими пише «**зрадила мила мені**». Випадковий одноразовий ужиток слова **зраджувати** з питанням **кому** не може бути обгрунтуванням цієї форми як української» [4, с. 6].**

З огляду на показову політичну заангажованість цього словника, що зливав українську мову з російською, С. Караванський робить дуже слушне порівняння: «Посилатися сьогодні на СУМ як на авторитетне джерело – це все одно, що в питаннях історії України покликатися на «Короткий курс історії ВК П(б)». У СУМі влада руками свійських мовознавців чинила відверті підлоги» [4, с. 6].

На основі мовознавчої спадщини С. Караванського можна простежити, як поступово формовано ідею цілісної лексикографічної праці. Зокрема його перша мовознавча книга «Секрети української мови» в підзаголовку містить значуще доповнення «з додатком словничків репресованої та занедбаної української лексики», що приголомшить не одного словолоуба мовними щедротами. Поряд із тим у цій же праці мовознавець звертається до віхових здобутків: «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка і «Малорусько-німецького словаря» Е. Желехівського та С. Недільського як знаків української соборності не лише за автурою, а за самим лексичним наповненням з різних теренів України [2, с. 116–123].

Проте «працю над дослідженням і вивченням української мови наші попередники не завершили. Крім того, багато вживаних у народній творчості і в творах клясиків слів не потрапили до словника Грінченка. Ця нива – українська мовна стихія – чекає своїх дослідників-ентузіастів» [2, с. 130]. Таку лексику він називає не до кінця витлумаченою або відсутньою взагалі [2, с. 131–139]. Не важко здогадатися, що саме цю працю і продовжив С. Караванський своїми словниками.

У мовознавчих працях він ретельно аналізує принципи добору лексичного матеріалу до словників підокупантської радянської доби, передусім російсько-українських, де «українську лексику поставлено в залежність від російської», про що свідчить її «добір», відповідно до якого в першій позиції ставили не питомі українські форми, «а штучно створені копії російських форм», наприклад в *прошлом году – минулого року, в минулому році, торік; местопребывание – місцеперебування, місцепробування*, а питомого українського слова *осідок* не наведено взагалі [3, с. 14, 74–82].

Як приклад лексичної самобутності нашої мови С. Караванський наводить слово-перлину підсоння: «**Підсоння** усі допогромні словники визначали як **клімат**, і це його справжнє значення. Щоправда, письменники соціалістичного реалізму перекрутили це слово, сплутавши підсоння з **осонням**. Чи ж мусить українське мовознавство черпати свою лексику від скороспечених під сонцем комунізму псевдоінтелектуалів?» [2, с. 81]. Українці потребують у своїх словниках питомої, а не суржикової лексики, їм не потрібні «рекорди механізації» при перекладі з мови на мову, а пошук питомих

особливостей [3, с.79]. Власне, це завдання і виконує автор у зазначених працях, подаючи їх не лише як «мовні поради», а як самонавернення [2, с. 80].

Першим зламом українського лексичного канону став Російсько-український словник 1948 року, що вийшов у Москві, а згодом, 1955 року, в Києві. Його основне правило – «якнайточніше копіюйте російські зразки, і це буде найкраща українська лексика» [3, с. 29]. Мовознавець розкриває шаблі методології вимивання з української мови питомої лексики: спершу центр, тобто Москва як «стратег етноциду» [3, с. 63], видає словник «нормативної» лексики, під тиском чого її починають уживати літератори, а вже з їхньої творчости ця змосковізована лексика системно потрапляє до нормативного тлумачного Словника української мови (СУМ 1970–1980): «...усю питому лексику СУМ шельмує, заступаючи її лексикою російською або здертою з російської». Водночас ціла низка слів, уживаних класиками, опиняється поза межами словника, наприклад *кривосвідок* (*лжесвідок*), *мальовання* (*малювання*) [3, с. 205–206], а до таких питомих лексем як *бенкет*, *виторг*, *присягатися*, *стрижень*, *карбувати* подано російські синоніми як начебто українське надбаня *банкет*, *виручка*, *клястися*, *стержень*, *чеканити* [3, с. 205].

Мовознавець розкриває ненаукові та протиукраїнські засади укладання основного тлумачного словника: «укладачі СУМу старалися вишукувати у творах чи в листах українських класиків приклади випадково запозиченої з російської мови лексики, яка під впливом освіти, чи з потреби римування, чи ще з якихось причин фігурувала в їхніх творах. Ці знахідки давали право укладачам СУМу запроваджувати в українську мову лексику та мовні стандарти старшого брата» [4, с. 6]. Очевидно, що такі «рекомендації політичні, передбачені політичною кон'юнктурою центру» [3, с. 30, 32].

Серед ще одного прийому вилучення української лексики з української мови – «змова замовчування <...> самотутню українську лексику не фіксовано жодним «нормативним» словником» [3, с. 84].

С. Караванський був нещадно справедливий до творців цієї «таранунькизації» (с. 67) нашої мови, викривально вказуючи, що саме «колоніальна мовознавча еліта прислужилася в такий спосіб асиміляційній політиці імперії щодо українців та інших «інородців» і водночас зауважив, що «чесні діячі просто відмовлялися від участі в укладанні і правопису, і «нормативних» словників», зокрема виокремивши такий мужній вчинок А. Кримського [3, с. 67, 85].

Мовознавець не лише аналізує та критикує – він пропонує «Словничок-рятівничок від моди», який незабаром увійде до авторського лексикографічного видання [3, с. 68–70].

Під його спостережним прицілом перебувають словники, що виходять за Незалежності, серед тисячі слів яких він вилуцує «і словесні шедеври, і словесні покручі», зокрема в дуже актуальному тепер для нас «Російсько-українському словнику для військовиків» авторства А. Бурячка, М. Демського, Б. Якимовича (1995). З огляду на аналіз низки неприйнятних, на думку дослідника, новотворів варто дослухатися до загальнотеоретичної поради: «У словотворчості передусім треба шанувати традицію. Коли нові терміни утворено з урахуванням традиції, таким термінам гарантовано довголіття» [3, с. 120–124].

Першим словником С. Караванського став «Практичний словник синонімів української мови» (1993 р.), над удосконаленням і доповненням якого мовознавець працював понад 20 років, до його останнього, 5-го видання 2014 року. Своїм виходом ця злободенна праця випередила академічний *Словник синонімів* у двох томах на 9 років. У стислому й дуже місткому Слові до читача творець-укладач визначає потребу синонімів для мовлення кожної людини: якнайчіткіше висловити свою думку,

уникнути малозрозумілого (часом чужомовного) слова чи повтору того ж слова, підшукати найвлучніше слово, знайти слово з характерним забарвленням.

Проте, як на мене, найбільшим стимулом для мовознавця укласти такий словник були надскладні суспільні обставини, за яких лексика української мови відходила в тінь, а *«українська лексикографія через антиукраїнську політику колишнього ССРСР не могла успішно розвиватися»*. Отже, українську синонімну лексику (близько 15.000 синонімних рядів) треба було вивести на кін кривавої історії в усій спроможності й красі, адже *«синонімічне багатство мови – це культурне надбання народу, його інтелектуальна зброя. Словник доручає цю зброю тим, хто її потребує»* [7, с. 3].

Останнє видання Словника збагатилося на 5 тисяч гніздових слів та подано одночасно за двома правописами: постколоніальним правописом та правописом 1928 року. Таким способом вдумливий читач, відкриваючи для себе багатство нашого мовомислення, водночас пізнаватиме правописну кодифікацію в діяхронії і сам доходить висновку про повернення мові її питомої правописної конституції. Таким способом С. Караванський запропонував дуже дієвий методичний прийом донесення правди про мовну кодифікацію.

Особливою оздобою Словника є долучений «Словничок команд, практикованих в УПА» [7, с. 527] від побратима С. Караванського легендарного сотенного Мирослава Симчича, з яким вони разом ділили тюремні мури в московсько-сталінських концентраційних таборах. Саме передусім до них обох стосуються синонімні розсипи у словникові до гніздового слова *мужній*: *стійкий, хоробрий, безстрашний, відважний, сміливий, рішучий* [7, с. 228].

У своїх мовознавчих працях Святослав Караванський залишив нам, на перший погляд, гіркі слова, що є неабияким стимулом до вивчення мови як самопізнання, самовдосконалення і самонавернення: *«Нам усім треба усвідомити, що в нас украдено мову і підсунуто псевдомову, тобто суржик, який належить поборювати. Нам усім треба визнати – і академікам, і письменникам, і мовознавцям – що ми поверхово знаємо українську мову. Наш правопис, наша лексика, наші словники – усе спотворене. І відроджуючи інших, треба заразом і самим відроджуватися»* [2, с. 142, Пошук, с. 208]. Приклад цього самовідродження він на повну силу показав своєю унікальною словникарською працею, що досі не має аналогів – це «Російсько-український словник складної лексики» (1998, 2006 рр.). Ця праця виходить за межі українських відповідників до елементарних московських одиниць, масово поширюваних через суржик та інших типових РУСів. Перед нам глибокий труд про труднощі перекладу з російської мови українською з огляду на тривалий час поневолення українського мовомислення, підданого асиміляційним та інтерферентним процесам. С. Караванський цією працею віртуозно розколонізовує українську мову, повертаючи їй правдивий стан функціонування. Словник містить ядро проблемної до перекладу українською мовою лексики, що в українській частині просто вибухає лексичним багатством – влучністю, місткістю і вичерпністю. Наприклад, банальне російське *жаловаться* засвітиться такими несподіваними українськими відповідниками: *плакатися на, кволитись; жаропонижающий: протигарячковий; раздражать: нервувати, псувати кров, грати на нерви, пекти очі, шкребти по душі* [7, с. 97, 408]. Коли читаєш цей словник, ніби піднімаєш з себе зашлаковані поклади чистого золота своєї мови і своєї суті. Вже сама ця праця мовознавця є йому найвеличнішим пам'ятником. *«Якщо ми хочемо володіти питомою українською мовою, а не розпливчастим гібридом, то нам треба закасавши рукава взятися до очищення нашої мови від «примусового асортименту»* [4, с. 6].

Висновки та перспективи дослідження. Правописна проблематика у працях С. Караванського має обґрунтоване ідеологічне підґрунтя, що полягає у відображенні

правописом питомих, а не асиміляційних («погромних») ознак, зумовлених окупаційно-тоталітарним режимом 30-80-х років ХХ століття. Правописна асиміляція і потреба її вилучення полягає у зміні фонетико-морфологічної та синтаксичної структури української мови, зокрема фонетичних, морфологічних, словотвірних та синтаксичних змін. Асиміляційні зміни – це не просто мовні зміни, а напрям розвитку мови і суспільства: або асиміляційно-підлеглий, або деколонізаційно-питомий. Заперечення асиміляційно-спотвореного правопису – це розрив з політикою етноциду, «русифікації» та викорінення комплексів підлеглости української мови й українців іншим мовам і державам, позаяк правопис творимо «для себе, а не іноземців» [3, с. 214].

Лексикографічна кодифікація мовознавця засвідчена його двома фундаментальними працями: «Практичним словником синонімів української мови» (п'ять видань 1993–2014 рр.) та «Російсько-українським словником складної лексики» (1998, 2006 рр.). Основна методологічна засада укладення цих словників – питомість української лексики у її супротиві до кодифікації у словниках «псевдомови», накинutoї українцям в часи політики етноциду та окупаційно-тоталітарного режиму; викриття радянської лексикографії як основного «зряддя лінгвоциду українців». Критикуючи радянські словники за їхню методологію уніфікації української та російської лексики, за протинаукові методи укладання слів з огляду лише на їхню спільність у двох мовах та замовчування питомих українських слів, автор своєю лексикографічною працею подав академічний майстер-клас самодостатнього й повноцінного розвитку лексичної системи мови. Його словники – це приклад лексичної деколонізації української мови і шлях до українського самонавернення і самовіднайдення.

Серед перспектив нашого дослідження – системна праця про Святослава Караванського не лише як мовознавця в усій сукупності його лінгвістичної проблематики, але і як суспільно-політичного діяча, світогляд якого вкрай актуальний для деколонізації мислення нашого суспільства та творення націєцентричного дискурсу мовознавчих праць.

Література

1. Історія українського правопису ХVІ – ХХ століття. Хрестоматія. Київ: Наукова думка, 2004. 581 с.
2. Караванський С. Секрети української мови: науково-популярна розвідка з додатком словничків репресованої та занедбаної української лексики. Київ : Кобза, 1994. 152 с.
3. Караванський С. Пошук українського слова, або Боротьба за національне «Я». Серія «Платону це б сподобалось...». Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 233 с.
4. Караванський С. Кукіль чи пшениця / Літературна Україна. 2005. 8 вересня. С. 6.
5. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. Друге видання, доповнене й виправлене. Львів : БаК, 2006. 562 с.
6. Караванський С. Лист до Героя пера – Марії Матіос. Листи, статті, інтерв'ю і таке інше. Львів : БаК, 2013. 219 с.
7. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. П'яте видання, опрацьоване й значно доповнене. Львів : БаК, 2014. 544 с.
8. Караванський С. Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України. Львів : БаК, 2016. 222 с.
9. Пилипчук Д. Словники української мови: 1596–2018. Бібліографічний покажчик. Київ : Просвіта, 2020. 1067 с.
10. Український правопис. Харків: Фоліо, 2019. 346 с.
11. Фаріон І. Мовна норма: пошук істини. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2017. 255 с.

Referenses

1. *History of Ukrainian spelling of the 16th – 20th centuries. Reader* (2004) [*Istoriia ukrainskoho pravopysu XVI–XX stolittia Khrestomatiia*], Kyiv, Naukova dumka, 581 p.
2. Karavanskyi, S. (1994), *Secrets of the Ukrainian language: popular science intelligence with the addition of dictionaries of repressed and abandoned Ukrainian vocabulary* [*Sekrety ukrainskoi movy: naukovo-populiarna rozvidka z dodatkom slovnychkiv represovanoi ta zanedbanoi ukrainskoi leksyky*], Kyiv, Kobza, 152 p.
3. Karavanskyi, S. (2001), *Search of the Ukrainian word, or Fight for national "Я". Series it would "please Plato"* [*Poshuk ukrainskoho slova, abo, Borotba za natsionalne «Ja»*. Serii «Platonu tse b spodobalos...»]. Kyiv, Vydavnychi tseentr «Akademiia», 233 p.
4. Karavanskyi, S. *Weed or wheat* [*Kukil chy pshenytsia*]. Literaturna Ukraina. 2005. 8 veresnia. P. 6.
5. Karavanskyi, S. (2006), *Russian-Ukrainian dictionary of difficult vocabulary* [*Rosiisko-ukrainskyi slovnyk skladnoi leksyky. Druhe vydannia, dopovnene y vypravlene*]. Lviv, BaK, 219 p.
6. Karavanskyi, S. (2013), *A sheet is to Hero of peer - Maria Mamios. Folias, articles, interviews and all that* [*Lyst do Heroia pera – Marii Matios. Lysty, statti, intervui i take inshe*]. Lviv, BaK, 219 p.
7. Karavanskyi, S. (2014), *Practical dictionary of synonyms of Ukrainian* [*Praktychnyi slovnyk sinonimiv ukrainskoi movy*]. Piate vydannia, opratsovane y znachno dopovnene. Lviv, BaK, 544 p.
8. Karavanskyi, S. (2016), *The idiocies of the Stalinist hedgehog in the state language of Ukraine* [*Idiolyzmy stalinskoi yaryzhky u derzhavnii movi Ukrainy*]. Lviv, BaK, 222 p.
9. Pylypchuk, D. (2020), *Dictionaries of the Ukrainian language: 1596–2018* [*Slovnyky ukrainskoi movy: 1596–2018*]. Bibliohrafichni pokazhchyk. Kyiv, Prosvita, 1067 p.
10. *Ukrainian spelling* (2019) [*Ukrainskyi pravopys*]. Kharkiv, Folio, 346 p.
11. Farion, I. (2017), *Linguistic norm: the search for truth* [*Movna norma: poshuk istyny*]. Ivano-Frankivsk, Misto NV, 255 p.

И. Д. Фарион,

*Национальный университет «Львовская политехника»,
кафедра украинского языка*

СВЯТОСЛАВ КАРАВАНСКИЙ: ПРОБЛЕМА ПРАВОПИСНОЙ И ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЙ КОДИФИКАЦИИ

Статья посвящена проблеме правописания и лексикографической кодификации в трудах языковеда и общественно-политического деятеля Святослава Караванского (24.12.1920-17.12.2016). Проблема исследуется в контексте необходимости деколонизации и дерусификации современного «мовомислення» и возвращения к исконным источникам фонетической, морфолого-синтаксической и лексической нормы в правописании и лексикографических трудах.

Ключевые слова: Святослав Караванский, оккупационно-тоталитарный режим, правописание и лексическая кодификация, словари, языковая норма, политика этноцида.

I. D. Farion,

*Lviv Polytechnic National University,
Department of Ukrainian Language*

SVIATOSLAV KARAVANSKYI: THE PROBLEM OF SPELLING AND LEXICOGRAPHIC CODIFICATION

Purpose and tasks. The purpose is to actualize the linguistic heritage of S. Karavanskyi as a basis for further prescriptive linguistic research. Among the **tasks** is the analysis of spelling and lexicographic codification in the works of a linguist.

The object of our study is the linguistic heritage of Sviatoslav Karavanskyi, who after more than 30 years of Moscow-Stalin concentration camps and 37 years of American emigration carried, preserved and motivated the specific linguistic norm of the constantly destroyed Ukrainian language and its native speakers.

The subject of our research is spelling and lexicographic codification of the first third of the XX-XXI century in the works of S. Karavanskyi. When processing the material, we use the analytical and descriptive method.

Conclusions and prospects of the study. Spelling issues in the works of S. Karavanskyi have a substantiated ideological basis, which is to reflect the spelling of specific rather than assimilative (“destructive”) features caused by the occupation and totalitarian regime of the 30-80s of the XX century. Spelling assimilation and the necessity to remove it is to change the phonetic-morphological and syntactic structure of the Ukrainian language, in particular phonetic, morphological, word-formation and syntactic changes.

The lexicographic codification of the linguist is evidenced by his two fundamental works: “Practical Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language” and “Russian-Ukrainian Dictionary of Complex Vocabulary”. The main methodological basis for compiling these dictionaries is the specificity of Ukrainian vocabulary in its resistance to codification in dictionaries of “pseudo-language” imposed on Ukrainians during the ethnocide policy and exposing Soviet lexicography as the main “*tool of Ukrainian linguistic*”.

Among the prospects of our study is a holistic linguistic and political portrait of a linguist and socio-political figure.

Key words: Sviatoslav Karavanskyi, occupation and totalitarian regime, spelling and lexical codification, dictionaries, linguistic norm, ethnocide policy.

УДК 376.68

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235544>

С. В. Форманова,

д-р філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова,

професор кафедри української мови

КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ЯК ОДНА ІЗ МЕТОДИК СТРУКТУРНОГО МЕТОДУ

В статті запропоновано новий підхід до аналізу методів дослідження взагалі й компонентного аналізу, як однієї з методик структурного методу, зокрема. Простежено дефініцію методу, мету й об’єкт методу, подано опис методу: засади й принципи методологічного аналізу, зразки їх предметного втілення, умови застосування. Описано нормативи й вимоги до використання методу. Схарактеризовано галузь застосування

компонентного аналізу в лінгвістичній практиці. Доведено, що компонентний аналіз дає змогу описати практично необмежену кількість лексичних одиниць.

Ключові слова: методологія лінгвістичних досліджень, структурний метод, методика компонентного аналізу, сема, семема.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сутність методики компонентного аналізу вирізняється тим, що в сукупності досліджуваних мовних одиниць виокремлюють такі ознаки, за допомогою яких одні одиниці розрізняють між собою, інші об'єднують у групи, або сукупно, тобто описування результатів дій відбувається через набір ознак, які входять у план змісту.

Ознаки, за допомогою яких значущі одиниці відрізняються одна від одної, називають **диференційними**, ознаки, які сприяють об'єднанню одиниць, – **інтегральними**. Одна і та сама ознака може бути як диференційною, так і інтегральною, залежно від того, які одиниці зіставляються.

Поняття «компонентний аналіз» увів *Уорд Гуденоф*, американський антрополог, який здійснив значний внесок у вивчення спорідненості, лінгвістичну й когнітивну антропологію, міжкультурну комунікацію. Він описав техніку дослідження лексики за допомогою компонентного аналізу, яка розвилась у межах лінгвістики та яку, на думку вченого, варто застосовувати до інших аспектів культури. Використовуючи цю техніку формального семантичного аналізу, дослідник може відкрити власні когнітивні процеси інформанта. У. Гуденоф також підкреслював, що аналізуючи компоненти значень, дослідник може дійти глибокого розуміння культури, яка відбивається у когнітивній структурі.

Основи компонентного аналізу заклали *Б. Потье та Альгирдас Жюльєн Греймас*. Поштовхом для його виникнення послужила розроблена *Миколою Трубецьким* методика опозитивного аналізу у фонології, за якою шляхом протиставлення фонем виділялись їх ознаки. Стосовно фонем та в силу своєї ефективності й універсальності методика компонентного аналізу розповсюдилася на дослідження граматичних та лексичних значень.

Ознаки для опису виділяються на підставі зіставлення однорідних одиниць мови. Так, при зіставленні фонем <д> і <т> розрізняються за єдиною ознакою – дзвінкості / глухості; всі інші ознаки у них спільні, інтегральні. Навпаки, для фонем <д> і <б> ознака дзвінкості – інтегральна. Послідовно зіставляючи фонему, наприклад <д>, з іншими фонемами – <н>, <д>, <з>, виділяємо диференційні ознаки твердості, взривності, сукупністю яких і визначається фонема <д>, що є зі структурної точки зору згустком диференційних ознак.

Згодом цю методику застосував *Роман Якобсон* для опису категорії відмінка російських іменників. Опис шести відмінків досягається за допомогою трьох запропонованих вченим семантичних ознак: спрямованості, об'ємності й периферійності. **Ознака спрямованості** притаманна знахідному й давальному відмінкам, значення яких завжди передбачає вказівку дії на об'єкт (*писати лист, подарувати товаришу* і т. п.), тоді як для інших відмінків ця ознака необов'язкова. **Ознака об'ємності** вказує на межі предмета, що позначається, підкреслює, що обсяг змісту предмета, що виражається, зокрема, родовим відмінком, менше загального обсягу предмета, що позначається (пор. *шматок хліба, стакан чаю* і т. п.). Інша властивість об'ємності полягає в неможливості відмінка вказувати на відсутність предмета й характерна для місцевого відмінка. **Семантична ознака периферійності** притаманна давальному й орудному відмінкам, оскільки сутність цієї ознаки полягає в додатковій неголовній інформації, яка виражається ним.

Економність, компактність і наочність опису предмета дослідження за допомогою компонентів (ознак) досягається за рахунок того, що їх число менше числа описуваних явищ (у наведеному прикладі трьома ознаками несуперечливо й вичерпно описується шість граматичних явищ) [9, с.138].

Перенесена на вивчення лексичної семантики, ця методика отримала назву **компонентного аналізу**, що цілком обґрунтовано, оскільки на лексико-семантичному рівні компонентний аналіз суттєво відрізняється від подібного аналізу у фонології: тут кількість диференційних ознак значно більша і вони неоднорідні за ступенем узагальнення (що більш узагальнені ознаки, то менше їх число, що конкретніші семантичні ознаки, то більше їх число) [2, с. 109-122]. Використання цієї методики дало змогу виявити закономірності функціонування слів у мовленні: *правила селекційних обмежень* (Дж. Катц, Дж. Фодор), *правила поєднання лексичних значень* (Ю. Д. Апресян), *правила семантичного узгодження* (В. Г. Гак).

Для вивчення структури слова застосовується компонентний аналіз, який розробив німецький мовознавець *Манфред Бірвіш*, досліджуючи параметричні прикметники, що мають особливі семантичні властивості. Він зауважував, що напрямок семантичного розвитку цих слів в галузі аксіологічних значень визначається співвідношенням оцінних компонентів всередині іменної групи [11, р. 119-148.]. Манфред Бірвіш визначає значення слова як сукупність семантичних компонентів (особливостей, або ознак), пов'язаних між собою логічними константами. Він підкреслював, що значення слова – це сукупність змістових ознак, що складають його, і між ними наявний змістовий зв'язок [8, с. 6-25].

Більшість дослідників у галузі етносемантики мали справу з окремими культурними змістами, де зверталась увага на родинні стосунки, класифікації тварин і рослин, на діагностику категорій хвороб, кольоропозначень та ін. Ці дослідження свідчать про складність соціальних модусів мислення, тому вченими були запропоновані гіпотези про процеси, завдяки яким концепції, поняття виникають, стають загальними та модифікуються [5, с.127-128].

У 70-80-х рр. ХХ ст. методика компонентного аналізу застосовувалася в граматиці, особливо в морфології (О. В. Гулига, Є. Й. Шендельс), в аналізі простих і складних речень тощо (О. І. Москальська, В. А. Белошапкова, О. М. Вольф).

Отже, компонентний аналіз базується на гіпотезі про те, що значення кожної мовної одиниці складається із семантичних компонентів (сем) і таким чином увесь словниковий склад мови може описуватися за допомогою незначної кількості семантичних ознак. Методика компонентного аналізу тісно пов'язана з системно-парадигматичним розумінням мови, особливо з теорією поля.

Актуальність статті зумовлена необхідністю проаналізувати витоки виникнення поняття структурної лінгвістики і компонентного аналізу, як однієї з методик зазначеного методу.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є демонстрація способів розробки й становлення методики компонентного аналізу. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: 1) систематизувати й узагальнити дефініцію методики компонентного аналізу; 2) схарактеризувати мету й об'єкт дослідження; 3) подати опис методики: принципи методологічного аналізу, зразки їх предметного втілення, умови застосування; 4) визначити нормативи та вимоги до використання цієї методики (стандартні правила, процедури, спосіб дії); 5) схарактеризувати галузь застосування методики компонентного аналізу в лінгвістичній практиці; 6) визначити взаємодію методики компонентного аналізу з іншими методами лінгвістичних досліджень.

Об'єктом дослідження є становлення поняття методики компонентного аналізу. **Предметом** дослідження є визначення значень слів на основі розщеплення їх компонентів.

Наукова новизна дослідження полягає в доведенні того факту, що методика компонентного аналізу є складовою структурного методу, який передбачає такий аналіз реального тексту, який дає змогу виділити узагальнені інваріантні одиниці (схеми речень, морфеми, лексеми, фонеми), порівнювати їх з конкретними сегментами на основі чітких правил реалізації. Ці правила визначають межі варіювання мовних одиниць у мовленні з точки зору збереження ними тотожності,

Теоретична й практична цінність статті полягає в збагаченні підходів до визначення методики компонентного аналізу, еволюцію становлення цього поняття, що доповнює й розширює знання про структурний метод. Результати дослідження можуть бути використані в курсах «Актуальні напрями філологічної науки», «Методологія лінгвістичних досліджень», «Методи, аналіз та презентація результатів наукових досліджень», у спецкурсах із структурної лінгвістики, етнолінгвістики, в написанні наукових робіт студентами й магістрами філологічного фаху.

Методи дослідження: *методом суцільної вибірки* сформовано фактичну базу дослідження; *описовий метод* дав змогу створити узагальнену модель предмета дослідження з урахуванням специфіки його презентацій; *метод аналізу і синтезу* прислужився для здійснення теоретичних узагальнень і практичної систематизації фактичного матеріалу та його подальшої наукової кваліфікації з позиції лексики й семантики; *метод спостереження* уможливив ідентифікацію методики компонентного аналізу; *контекстуально-інтерпретаційний* дав змогу визначити особливості тематичних поняттєвих груп та їхню семантичну специфіку; *метод культурної інтерпретації* було застосовано для вивчення закономірностей утілення в семантиці тематичних груп культурного змісту та способів його виокремлення з поняття.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

1. Дефініція методу.

Енциклопедія «Українська мова» подає таке визначення компонентного аналізу: «Компонентний аналіз – метод лінгвістичного визначення значень слів, суть якого полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти – *семи*. За цими ознаками (компонентами) лексичні одиниці різняться між собою або об'єднуються. Виділення в лексичній одиниці складових елементів здійснюється зіставленням її з іншими одиницями, які мають семантичну спільність з нею.

Перші спроби компонентного аналізу були зроблені на предметно-логічній основі. Тепер дедалі більшого поширення набуває К. а. на суто лінгвістичній основі – парадигматичній і синтагматичній (дистрибутивній). Оскільки простий перелік сем не дає вичерпного уявлення про смисловий зміст слова, який залежить також від структурної організації сем, способу їх групування, тобто від місця кожної семи в структурі значення, векторних відношень між ними тощо, важливим є встановлення структурної організації компонентів у значенні слова та їхньої ваги в семній структурі. Перша визначається на основі синтаксичних властивостей слова (сполучуваності), друга – частотністю слів, які сполучаються із заданими лексичними одиницями. Тому К. а. застосовується не в чистому вигляді, а в поєднанні з дистрибутивно-статистичним.

Оскільки число компонентів набагато менше від числа значень слів, то опис лексичних значень методом компонентного аналізу є економним, компактним і зручним» [10, с. 245-246].

Лінгвістичний енциклопедичний словник за ред. Г. Ярцевої пропонує таке тлумачення: «Компонентного аналізу метод – метод дослідження змістовної сторони

значущих одиниць мови, що має на меті розкладання значення на мінімальні семантичні складові. К. а. м. вперше був використаний при дослідженні лексичного матеріалу як техніки опису вузького кола лексичних одиниць (термінів спорідненості) в різних мовах (50-ті рр. 20 ст.). Він заснований на гіпотезі про те, що значення кожної одиниці мови складається з семантичних компонентів (сем) і що словниковий склад мови може бути описаний за допомогою обмеженого і порівняно невеликого числа семантичних ознак.

Характер компонентного складу лексичного значення залежить від ступеня конкретності (абстрактності) виражається даним словом поняття. При компонентному описі предметно орієнтованих слів (так званих денотатів типу «слон», «грач», «сосна») значно підвищується роль індивідуальних (унікальних) ознак, що характеризують тільки дане слово (пор. сему «наявність хобота» у слова «слон»), а також зростає ймовірність збігу змісту семантичної ознаки слова й ознаки предмета, позначеного цим словом. На цій підставі деякі вчені відносять компонентний аналіз денотатів до галузі позамовної семантики (Ж. Мунен та ін.)» [4, с. 233-234].

О. О. Селіванова подає таке визначення: «Компонентний аналіз – методика опису структурної організації значення як набору мінімальних семантичних компонентів, кожний з яких виконує свою функцію і пов'язаний з іншими певними ієрархічними відношеннями. К. а. ґрунтується на парадигматиці й синтагматиці лексичного рівня мовної системи.

К. а. має багато методик: членування словникової дефініції, ступеневої ідентифікації, семантичного портретування опозицій, побудови лексичного поля і вертикально-горизонтального аналізу, дистрибутивну та дистидрибутивно-статистичну, зіставлення, компонентного синтезу тощо.

К. а. використовується при укладанні тлумачних словників (наприклад, метод лексикографічного портретування Ю. Апресяна, який ґрунтується на п'яти компонентах тлумачення лексичних одиниць: учасниках ситуації, їхніх статусах і станах, їхній взаємодії та діях, позиції спостерігача й оцінці ситуації мовцем і слухачем). Доробок К. а. є вагомим для машинного перекладу (при створенні мов-посередників, еталонних систем еквівалентності), кодування термінів в інформаційно-пошукових мовах (наприклад, RX-мова семантичних множників Е. Скороходька), методики викладання іноземних мов і т. ін.» [7, с. 230-231].

М. П. Кочерган подає таке визначення: «Компонентний аналіз – це система прийомів лінгвістичного вивчення значень слів, суть якої полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти, які називають семами, семантичними множниками і рідко маркерами», фігурами утримання, семантичними компонентами, базовими реляційними поняттями, диференційними ознаками, елементарними смислами, семемами, семантичними параметрами, т. зв. «мінімальними складовими частинами інформації, яку несе одиниця мови [3, с. 245-246].

Наведені дефініції засвідчують, що в основі цього аналізу лежить постулат про те, що Лише О. Селіванова й М. Кочерган визначають компонентний аналіз як методику або прийом, а не метод. Сутність компонентного аналізу полягає в тому, що значення слова розкладається на низку семантичних складових, які, в свою чергу, продовжують диференціюватися доти, поки не будуть виявлені надалі й не розкладені термінальні елементи. Етапи проведення компонентного аналізу описуються в багатьох лінгвістичних роботах [Апресян 1995; Кобозева 2000; Комлев 2003; Крисін, Кузнецов 1986; Кузнецова 1989], хоча загальноприйнятої методології не існує.

2. Мета методу, його об'єкт.

Мета методу полягає в розщепленні значення слова на елементарні смислові компоненти, які називають *семами*. При цьому необхідною умовою є дослідження

закритих лексичних підсистем, що виділяються на основі певного семантичного критерію.

Об'єкт методу – всі значущі одиниці мови, певний інвентар семантичних ознак, які мають конкретне значення і складаються із семантичних компонентів (*сем*).

3. Опис методики: принципи методологічного аналізу, зразки їх предметного втілення, умови застосування (його можливості, сфера й обмеження застосування).

Сутність і призначення методики компонентного аналізу зводиться до того, що в сукупності досліджуваних мовних одиниць виділяються ті ознаки, за допомогою яких одні одиниці різняться між собою, інші, навпаки, об'єднуються в групи або сукупності. Інакше кажучи, опис фактів здійснюється набором ознак, що входять до їх плану змісту.

Розглянемо значення слова *'будинок'*: «Будівля, споруда, призначення для житла» [1, с. 65]. Воно складається з таких семантичних компонентів: *фундамент, стеля, дах, вікна, двері, стіни, підлога* тощо. Попри те, що цей перелік не визначає змістових частин слова, він пов'язує це слово з поняттями, які виражають інші слова. Отже, компонентний аналіз зводиться до визначення змістовних зв'язків слова.

С. В. Семчинський відзначав певні успіхи у вивченні семантичної структури слів методом компонентного аналізу. У лексикології розрізняють слова однозначні й багатозначні. Окреме значення слова називають *семемою*. Семантична структура однозначного слова виявляється досить складною, оскільки вона утворюється з різного типу семантичних ознак, або *сем*: *загальних* (категоріальних), *інтегральних*, *диференційних* та *потенційних*. **Загальні семантичні ознаки** (*семи*) об'єднують різні слова в єдину семантичну групу. Так, слова *передпокій, передня, прихожа, вестибюль, хол, гардероб, сіни* об'єднуються в одну групу завдяки наявності в них спільної загальної семантичної ознаки *'службове приміщення в хаті чи будинку'*. Між собою ці слова можуть розрізнятися за допомогою **різних диференційних семантичних ознак**, як-от: *передпокій, передня, прихожа, вестибюль, сіни* відзначаються наявністю диференційної ознаки *'перші при вході кімната або приміщення'*. Серед них виділяють *вестибюль* і *сіни* завдяки іншим диференційним ознакам, що вказують на великий чи малий розмір відповідної кімнати чи приміщення. Слово *гардероб* не має у своєму значенні названих диференційних ознак, але має іншу – *'приміщення, де зазвичай лишають одяг'*. Крім того, його значення уточнюється ще однією ознакою – *'в громадських будинках'*.

Щодо **потенційних сем**, то вони в лексичному значенні латентні (приховані) і виявляються лише тоді, коли стають диференційними при утворенні нових значень. Наприклад, у слові *баран 'самець вівці'* семантична ознака *'нерозумна істота'* є лише потенційною, а при утворенні похідного переносного значення (про людину) ця сема стає диференційною [8, с. 23].

За допомогою компонентного аналізу можна побудувати лише загальний список семантичних компонентів структури значення лексики без встановлення будь-яких відповідностей і зв'язків між ними. Щоб виявити психологічну актуальність цих компонентів, необхідно зіставити отриману модель з даними інших експериментів.

О. О. Селіванова зауважує на розрізненні у визначенні й класифікації *сем*. На її думку, компонентний аналіз застосовує певну метамову, що являє собою набір семантичних множників – *сем*, як-от: *класеми* (категоріальна сема) – найбільш узагальнені за змістом частиномовні ознаки, що відповідають значенню частин мови (предметність, ознака, дія і т.ін.); *інтегральні семи* (*архісеми*) – ознаки, що є спільними для тематичної групи чи лексико-семантичного поля (час, погода, переміщення та ін.); *архісема* об'єднує групи слів в межах частини мови (істота/неістота); *диференційні семи* (*гіпосеми*) – ознаки, що відрізняють певне слово від слів того самого класу, тобто

слова, що групуються за однією архісемою, протиставляються і за ними можна відрізнити одну семему від іншої, як-от: для слів *рівнина, плато, низина* архісемою буде «ділянка земного рельєфу з рівною поверхнею»; *потенційна (оказіональна) сема* – сема, що виявляється в певних контекстах; вона не характеризує предмет постійно, а може виявлятися лише в певних ситуаціях, як-от: *начальник – злий, вимогливий; студент – веселий, безтурботний*. У лінгвістичній семантиці існують ще більш розгалужені класифікації сем (наприклад, *експліцитні й імпліцитні; яскраві, градуальні, граматичні, словотвірні* тощо). *Градуальна сема* – сема, яка не представляє якоїсь нової ознаки, а лише ступінь вияву, інтенсивність (*теплий, жаркий, гарячий, пекучий*); *контекстуальна сема* – сема, яка відображає різнопланові асоціації, що виникають у певному контексті [7, с.230-231].

У працях представників Московської семантичної школи компонентний аналіз отримав інший напрямок – опису значення не конкретного слова в контексті, а встановлення семантичних компонентів, які вносяться певним словом до класу речень, тобто *описові підлягає висловлення з відповідним словом* (І. Мельничук). До того ж компонентний склад речення розглядається не як проста сукупність елементів, а організована структура, репрезентована за допомогою певної метамови.

4. Нормативи та вимоги до використання цієї методики (стандартні правила, процедури, спосіб дії).

Методика компонентного аналізу в будь-якому її різновиді буде ефективною лише при дослідженні слів, які можна порівняти за значенням. Коли підстав для зіставлення немає, ця методика буде малопридатною. Тому використання розглянутого прийому дослідження, так само як і застосування інших методик структурного методу, передбачає попереднє якісне осмислення наявного матеріалу. Там, де йдеться про конкретні, логічно й чітко порівнювані слова (*терміни спорідненості, кольороназви, дієслова руху, види транспорту, будівель* і т. п.), доцільно застосовувати **компонентний аналіз бінарного типу** (без використання кількісно зважених ознак). При вивченні синонімічних або абстрактних слів, що утворюють лексичні групи, ефективнішою представляється методика компонентного аналізу, що пов'язана з дистрибутивним аналізом.

Розщеплення об'єкта вивчення на складові частини належить до загальнонаукових прийомів пізнання, проте не можна думати, що такі абстрактні сутності, як фонемі, слова, відмінки і т. п., в дійсності складаються з диференційних або інтегральних ознак. Застосування компонентного аналізу для дослідження значень служить одним з ефективних засобів виявлення тих окремих сторін значення, які найбільш повно виражають його сутність, відрізняючи її від сутності інших значень. Методика компонентного аналізу передбачає не тільки уявне розщеплення об'єктів на частини, а й їх синтез. При цьому синтез здійснюється на новому, більш високому рівні пізнання, в результаті чого досягається будова об'єкта, виявляються приховані до аналізу сторони, визначається специфіка об'єкта.

5. Галузь застосування методики компонентного аналізу в лінгвістичній практиці.

Такі мовні одиниці, як слова, можуть досліджуватися за допомогою компонентного аналізу окремо й лексичними групами. **Опис лексичних груп** будується шляхом виділення компонентів, за допомогою яких одні слова в групі розрізняються між собою, інші ототожнюються.

Семантична структура слова *салага* побудована на підставі його чотирьох значень, що виділяються словниками: 1) холостяк; 2) молодий лицар-васал; 3) бакалавр (людина, що закінчила чотири курси університету); 4) молодий самець котика, який не має пари в період спарювання. Крім того, всередині кожного значення виділяються властиві йому семантичні ознаки, за допомогою яких воно відрізняється від інших значень.

Опис значень слів, що утворюють ту чи іншу лексичну групу, будується зазвичай у вигляді таблиці, в якій по вертикалі розташовуються аналізовані слова, а по горизонталі – назви семантичних ознак, які використовуються для компонентного аналізу. На перетині слів і назв ознак ставляться знаки + (якщо ознака притаманна значенням слова) або – (якщо ознака в значенні слова відсутня).

Так, наприклад, *група іменників, що позначають почуття*, може бути описана за допомогою наступних семантичних ознак: 1) первинність (безпосередня реакція на зовнішнє роздратування); 2) вторинність (емоція виникає в результаті попередніх емоцій); 3) латентність (прихована форма, яка готує розрядку); 4) експлозивність (вибухова форма, якій передують латентні емоції); 5) пасивність протікання емоцій; 6) активність протікання емоцій; 7) контрольованість емоцій свідомістю; 8) неконтрольованість емоцій; 9) тривалий перебіг емоцій; 10) короточасне протікання емоцій. З урахуванням цих десяти ознак іменники зі значенням «почуття» описуються у вигляді таблиці [6, с. 65-77].

У більшості випадків при компонентному аналізі значень семантичні ознаки виділяються за предметно-логічною основою, що передбачає обов'язкове знання описуваних предметів, тобто визначення ознак ґрунтується фактично на пресупозиції, а не на мовних формах їх вираження. А це з лінгвістичної точки не зовсім коректно.

Той факт, що компонентний аналіз здійснюється в основному на матеріалі іменників, рідше дієслів (Krohn 1975), підкреслює номінативний (екстралінгвальний) характер компонентів, що використовуються для опису значень. Сама процедура опису значень представляється такою ж, як в фонології опис фонем за допомогою диференційних ознак: передбачається тільки відповідь *так* чи *ні* й інші питання про наявність в описуваному об'єкті тієї чи іншої ознаки.

Однак зі змістовної точки зору методика компонентного аналізу стосовно лексико-семантичних явищ має суттєві відмінності від аналізу фонологічних одиниць. По-перше, кількість диференційних ознак, придатних для опису фонем, невелика, при цьому ці ознаки є однорідними (рівнозначними за обсягом), тоді як число семантичних ознак невизначене, оскільки залежить від ступеня узагальненості їх: чим загальніші ознаки, тим менше їхнє число; чим конкретніші семантичні ознаки, тим число їх більше.

По-друге, якщо для фонем наявність або відсутність в їхньому утриманні диференційних ознак визначається однозначно за принципом бінарним, то при компонентному аналізі лексичних значень багатьох слів дати подібну однозначну відповідь часто неможливо, оскільки семантична ознака може бути притаманна значенням зіставлених слів, але характеризувати їх однаково неможливо.

Так, наприклад, описуючи за допомогою компонентного аналізу групу слів зі значенням «водні об'єкти» (*річка, море, потік, озеро* та ін.), учені вважають, що значенням слів *потік і річка* притаманна ознака «плинність води», а у значень слів *озеро й море* ця ознака відсутня. Однак, якщо бути об'єктивним, ознаку плинності неважко виявити і в озері, і в морі, хоча представлений він в них меншою мірою, так само, наприклад, як в значеннях слів *річка й потік*: в значенні першого слова він менш інтенсивний, ніж у значенні другого. Звідси виникає необхідність при компонентному аналізі лексичних значень вимірювати ступінь інтенсивності семантичних ознак, або їхню вагу в значеннях досліджуваних слів.

По-третє, багато синонімічних і абстрактних слів взагалі не піддаються вивченню за допомогою даної методики компонентного аналізу, оскільки їхні значення можуть не відрізнятися пропонованими семантичними ознаками (наприклад, не розрізняються синонімічні слова *сказ і лють, невдоволення і незадоволення*).

Методика компонентного аналізу використовується переважно для вивчення семантичних явищ в синхронії. Застосування цієї методики може бути явним і прихованим. Так, при описі значень слів в тлумачних словниках компоненти виділяються в плані змісту слова часто шляхом перерахування тих частин, якими позначається предмет

Значення слова *йти* складається з сем 'переміщуватися' 'по землі' 'в одному напрямку', значення слова *ходити* – з сем 'переміщуватися' 'по землі' 'в різних напрямках', значення слова *бігти* – з сем 'переміщуватися' 'по землі' 'в одному напрямку' 'швидко', значення слова *літати* – з сем 'переміщуватися' 'в повітрі' 'в різних напрямках', а значення слова *плисти* – з сем 'переміщуватися' 'по воді' 'в одному напрямку'. Як бачимо, в усіх значеннях семи повторюються. *Різняться значення близьких за смислом слів здебільшого одним компонентом.* Спільний узагальнюючий компонент називають *архісемою*, відмінний – *диференційною семою*, асоціативні, контекстуальні та ін. Компоненти значення – *потенційними семами*.

Як компоненти, можуть виступати фонemi по відношенню до морфем, морфemi по відношенню до слів, слова по відношенню до пропозицій, оскільки кожна попередня одиниця з формальної точки зору є складовою частиною наступної одиниці і може розрізнятися. Диференціація верхніх мовних одиниць в ієрархічній структурі здійснюється як способом розташування одиниць нижчого рівня, так і їхнім складом та кількістю.

6. Взаємодія методики компонентного аналізу з іншими методами лінгвістичних досліджень.

Як і інші прийоми дослідження, методика компонентного аналізу практично не застосовується в «чистому» вигляді. Найчастіше вона поєднується з *описовим, порівняльним, статистичним* методами вивчення фактів. Певною мірою вона перетинається із *дистрибутивно-статистичним методом*, заснованим на обліку лексичної сполучуваності. В цьому випадку компонентами значення слова виступають ті семантичні ознаки, які представлені в словах, що поєднуються з досліджуваними. Структурна організація цих ознак в значенні слова здійснюється його синтаксичними властивостями, а вага ознак визначається частотністю слів, поєднаних із заданими лексичними одиницями.

З емпіричної точки зору кінцевий результат опису лексичних значень за допомогою обліку дистрибутивних властивостей слів є так само, як і при компонентному аналізі, таблицею, в якій по вертикалі розташовуються досліджувані слова, а по горизонталі – назви семантичних ознак, витягнутих з лексичної сполучуваності. Однак тут семантичні ознаки розташовуються не у вигляді простого переліку, а впорядковуються відповідно до синтаксичних властивостей досліджуваних слів. У таблиці, на перетині назв семантичних ознак і слів проставляються не + і –, тобто позначки про наявність або відсутність певної семантичної ознаки в значенні даного слова, а конкретні числа, за допомогою яких вимірюється вага ознак, властивих даними словами. У цих числах фіксується частота зареєстрованих в текстах слововживань, які об'єднуються в лексичні групи із загальною семантичною ознакою.

З теоретичної точки зору характеристика значення слова семантичними ознаками, витягнутими з його дистрибутивних властивостей, по-перше, спирається на лінгвістичну даність – текст, що вигідно відрізняє даний підхід від компонентного аналізу, де ознаки виділяються, по суті, не в значенні слова, а в позначеній ним реалії; по-друге, дає можливість представити модель лексичного значення як динамічне явище, оптимально погоджує факти мови й мовлення. Лексичне значення, що представляє собою інваріантне потенційне явище мови, актуалізується дистрибутивними властивостями слова при його функціонуванні в мові, причому окремі варіанти лексичного значення реалізуються конкретними елементами його дистрибуції.

Семантичні ознаки найбільш істотно розрізняються за вагою в значеннях зіставлюваних слів, тому їх доцільно вважати диференційними, а такі, що збігаються за вагою або несуттєво відрізняються, правомірно розглядати як інтегральні. Звернімо увагу на те, що кількісна вага ознак дозволяє за допомогою статистичних формул обчислювати ступінь семантичного зв'язку між значеннями слів, визначати семантичний обсяг слів,

розкривати структуру розглянутої лексичної групи і т. п. Саме значення заданих слів як би «монтується» з семантичних ознак, абстрагованих з дистрибуції цих слів.

Висновки. Методика компонентного аналізу і будь-які її різновиди є ефективними лише при дослідженні слів, порівнюваних за значенням. Коли підстав для зіставлення немає, ця методика малоприматна. Тому використання даного прийому дослідження, так само як і застосування інших методик, передбачає попереднє якісне осмислення наявного матеріалу. Причому, залежно від його своєрідності й семантичного характеру, для дослідження потрібно вибирати й відповідний різновид методики компонентного аналізу.

Розщеплення об'єкта вивчення на складові частини відноситься до загальнонаукових прийомів пізнання, проте не можна думати, що такі абстрактні сутності, як фонемі, слова, відмінки і т. п., складаються з диференційних або інтегральних ознак. Застосування методики компонентного аналізу для дослідження значень служить одним з ефективних засобів виявлення тих окремих сторін значення, які найбільш повно виражають його сутність, відрізняючи її від сутності інших значень. Методика компонентного аналізу передбачає не тільки уявне розщеплення об'єктів на частини, а й їхній синтез. При цьому синтез здійснюється на новому, більш високому рівні пізнання, в результаті чого досягається будова об'єкта, виявляються приховані до аналізу сторони, визначається специфіка об'єкта тощо.

У **перспективі** планується дослідження інших прийомів структурного методу.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
2. *Кобозева И. М.* Компонентный анализ лексического значения. *Лингвистическая семантика: Учебник.* 4-е изд. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 352 с.
3. *Кочерган М.П.* Загальне мовознавство. Київ : Академія, 2006. 424 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / под. ред. В. М. Ярцевой. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 685 с.
5. *Маслов Ю.С.* Введение в языкознание. Москва : Высшая шк., 1998. 272 с.
6. Основы компонентного анализа / О. С. Ахманова, И. А. Мельчук, М. М. Глушко и др.; под ред. Э. М. Медниковой. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1969. 182 с.
7. *Селіванова Олена.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К., 2006. 716 с.
8. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство. Видання друге, перероблене і доповнене. Київ : АТ «ОКО», 1996. 416 с.
9. *Сусов И. П.* Введение в теоретическое языкознание. Тверь, 1999. 248 с.
10. «Українська мова». Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2000. 752 с.
11. *Bierwisch M.* Wörtliche Bedeutung – eine pragmatische Gretchenfrage. Sprechakttheorie und Semantik. Fr./M. : Suhrkamp, 1979. S. 119–148.

References

1. *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (2003) [Velykyy tлумачnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy] [uklad. i holov. red. V. T. Busel]. Kyiv; Irpin' : VTF "Perun". 1440 s.*
2. *Kobozeva, I. M. (2009) Component analysis of lexical meaning. Linguistic Semantics [Komponentnyy analiz leksicheskogo znacheniya. Lingvisticheskaya semantika]: A Textbook. 4th ed. Moscow: Book House "LIBROKOM". 352 p.*

3. Kochergan, M. P. (2006) General linguistics [Zahal'ne movoznavstvo]. Kyiv: Academy. 424 p.
4. Linguistic encyclopedic dictionary (1990) [Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'] /under. ed. V.M. Yartseva. Moscow: Soviet Encyclopedia. 685 p.
5. Maslov, Yu. S. (1998) Introduction to linguistics [Vvedeniye v yazykoznaniiye]. Moscow: Higher school. 272 p.
6. Fundamentals of component analysis (1969) [Osnovy komponentnogo analiza] / OS Akhmanova, IA Melchuk, MM Glushko and others; ed. E. M. Mednikova. Moscow: Publishing house Mosk. Universitet. 182 p.
7. Selivanova, O. (2006) Modern linguistics: a terminological encyclopedia [Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediya]. Poltava: Environment-K. 716 p.
8. Semchinsky, S. V. (1996) General Linguistics. Second edition, revised and supplemented [Zahal'ne movoznavstvo. Vydannya druhe, pereroblene i dopovnene.]. Kyiv: JSC "OKO". 416 p.
9. Susov, I. P. (1999) Introduction to theoretical linguistics [Vvedeniye v teoreticheskoye yazykoznaniiye]. Tver. 248 p.
10. «Ukrainian language». Encyclopedia (2000) [«Ukrayins'ka mova». Entsyklopediya]. Editor-in-Chief: Rusanivsky VM, Taranenko OO (co-chairs), MP Zyablyuk and others. K. : «Ukr. encyclical.». 752 p.
11. Bierwisch, M. (1979) Wörtliche Bedeutung – eine pragmatische Gretchenfrage. Sprechakttheorie und Semantik. Fr./M. : Suhrkamp. S. 119–148.

С. В. Форманова,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

КОМПОНЕНТНЫЙ АНАЛИЗ КАК ОДНА ИЗ МЕТОДИК СТРУКТУРНОГО МЕТОДА

В статье предложен новый подход к анализу методов исследования вообще и компонентного анализа, как одной из методик структурного метода, в частности. Прослежено дефиницию метода, цель и объект метода, дано описание метода: основы и принципы методологического анализа, образцы их предметного воплощения, условия применения. Описаны нормативы и требования к использованию метода. Охарактеризована область применения компонентного анализа в лингвистической практике. Доказано, что компонентный анализ позволяет описать практически неограниченное количество лексических единиц.

Ключевые слова: методология лингвистических исследований, структурный метод, методика компонентного анализа, сема, семема.

S. V. Formanova,

*Odesa I. I. Mechnikov National University,
Department Ukrainian Language*

COMPONENT ANALYSIS AS ONE OF THE STRUCTURAL METHODS

The article proposes a new approach to the analysis of research methods in general and component analysis, as one of the methods of the structural method, in particular. The definition of the method, the purpose and object of the method is traced, a description of the method is given: the foundations and principles of methodological analysis, samples of their subject implementation, conditions of application. The standards and requirements for the use of the method are described. The area of application of component analysis in linguistic

practice is characterized. It has been proven that component analysis allows one to describe an almost unlimited number of lexical units.

Like other research methods, the method of component analysis is practically not used in "pure" form. Most often it is combined with descriptive, comparative, statistical methods of studying facts. To some extent, it intersects with the distributive-statistical method, based on the account of lexical compatibility. In this case, the components of the meaning of the word are those semantic features that are represented in the words that are combined with the studied. The structural organization of these features in the meaning of the word is carried out by its syntactic properties, and the weight of the features is determined by the frequency of words combined with given lexical units.

Key words: methodology of linguistic researches, structural method, methods of component analysis, sema, semema.

УДК 81'373.45:811.161.2-26

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235517>

Т. В. Гремалюк,

канд. філол. наук, доц.,

Одеська національна музична академія ім. А.В. Нежданової,

доцент кафедри іноземних мов

ЛЕКСИКА ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ: ПРОБЛЕМИ НОРМИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті здійснено багатоаспектний аналіз динаміки норм написання і вимови слів іншомовного походження в українській літературній мові. Визначено мовні і позамовні чинники, які вплинули на мовну еволюцію та висвітлено процеси нормування запозиченої лексики з урахуванням історичного контексту. Здійснено хронологічний опис усіх редакцій українського правопису та систематизовано найбільш типові зміни, усталення в написанні й вимові іншомовних слів. Доведено, що відсутність чітко сформульованих та сформованих правил правопису запозичених слів призвела до варіативного написання і вимови.

Ключові слова: іншомовні слова, український правопис, орфоепічні та орфографічні норми, лінгвістична дискусія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Представлена розвідка присвячена процесам правописної та вимовної адаптації іншомовної лексики до системи української літературної мови. Значний інтерес з погляду засвоєння запозиченої лексики українською мовою становлять лексикографічні дані, оскільки словники не фіксують слова, а й виконують нормалізаторську функцію, опосередковано відображають загальний рівень культури суспільства. Тому наше дослідження динаміки лексичних норм ґрунтується на лексикографічному матеріалі. **Джерельною базою** слугували словники, які дали змогу простежити за адаптацією чужомовної лексики. Це «Словарь української мови» за редакцією Б.Грінченка [8] та «Російсько-український словник» С.Іваницького/ Ф.Шумлянського [4], тобто матеріал, який характеризує стан лексичних запозичень початку ХХ ст., та «Словники іншомовних слів» за редакцією І.В.Льохіна/ Ф.М.Петрова [9] і О.С.Мельничука [10], що відповідно характеризують стан графем після прийняття правописів редакції 1946 та 1960 років.

Теоретико-методологічні засади: праці відомих учених, науковий доробок яких тією чи іншою мірою охоплює представлені проблеми, зокрема праці А.Гумацької, І.Матвіяса, А.А.Москаленка, О.Муромцевої, В.Німчука, В.Самійленка, О.Д.Пономаріва, І.Фаріон та багатьох інших.

У недалекому минулому згідно з державною політикою колишнього СРСР – створення «новой исторической общности» з її «єдиним общепонятным языком» – українська мова неухильно витискувалась з багатьох сфер існування. Внаслідок спланованих і здійснюваних згори заходів у свідомості українців закріпилися кальки з російської мови. Це стосується і слів іншомовного походження, які потрапляли до нас у вжиток через посередництво російського правопису. З огляду на те, що адаптація іншомовної лексики відбувалась дуже складно (освоєння часто було хаотичним і не підпорядковувалось певним правилам), на нашу думку, потрібен докладний різноаспектний аналіз умов і причин, принципів передачі слів іншомовного походження, їх еволюції в даний період і в подальшому. Ці відомості неодмінно стануть умовою поглиблення знань про іншомовну лексику.

Вітчизняні мовознавці і тепер працюють над новим правописом. Вони мають різні орієнтації, які переважно виявляються в намаганнях, з одного боку, у правописному кодексі нічого не змінювати і, з іншого боку, вдосконалити чинний правопис, зберігши в ньому все апробоване традицією. Цим і зумовлюється **актуальність** представленої розвідки. Отже, отримані результати та зроблені на їх основі висновки поглиблюють розуміння труднощів у засвоєнні іншомовної лексики українською літературною мовою та допоможуть зрозуміти причини нинішніх дискусій мовознавців навколо правописних, термінологічних та лексикографічних проблем, які, на думку багатьох пересічних громадян (і не тільки), є безпідставними і непотрібними.

Формулювання мети та завдання статті. Метою статті є системний аналіз динаміки норм написання і вимови слів іншомовного походження в українській літературній мові. Поставленою метою зумовлені такі **завдання** дослідження: 1) дати основні відомості про етапи формування українського правопису в даний період, зокрема частини, присвяченої словам іншомовного походження; 2) узагальнити погляди українських мовознавців стосовно цієї проблеми; 3) визначити мовні і позамовні чинники, які вплинули на мовну еволюцію та висвітлити процеси нормування лексики з урахуванням історичного контексту; 4) простежити трансформації у запозичених словах протягом даного періоду; 5) систематизувати й описати найбільш типові зміни та усталення в іншомовних словах на прикладах із використаних словників.

Об'єктом статті є орфоепічні та орфографічні особливості української мови, до яких пристосовуються слова іншомовного походження. **Предметом** дослідження є засвоєні українською літературною мовою чужомовні слова, які увійшли в українську мову до ХХ ст. та новітні запозичення.

Теоретична й практична цінність статті полягає у систематизації дискусійних питань щодо становлення вимови та правопису слів іншомовного походження в українській літературній мові. Крім того, матеріали й результати можуть знайти **практичне застосування** у викладанні курсів орфографії сучасної української мови, зокрема лексикології та стилістики, оскільки в сучасній мовній практиці помітна мода порушувати чинні правописні норми. Хоча, на думку О.Забужко, «...щоб порушувати правила, потрібно їх мати» [3, с. 46].

Методи дослідження: методом суцільної вибірки сформовано фактичну базу дослідження; описово-аналітичний метод дав змогу створити узагальнену модель предмета дослідження з урахуванням специфіки його презентацій; зіставний метод.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

1. Спроби уніфікації написання і вимови іншомовної лексики в українській літературній мові (XVII-XIX ст.)

У розвитку української літературної мови важливе місце посідають лексичні запозичення, що, як відомо, є одним із способів поповнення словникового складу будь-якої мови протягом усієї історії її існування. Запозичення іншомовних слів є наслідком географічних, економічних, наукових та інших зв'язків між народами. А у нашому випадку ще й деяке насильницьке насаджування певних слів. Коли, не маючи власної держави, українці жили в різних державах, їхня мова зазнавала певних змін, залежно від місця «гостювання». Тому вироблення єдиних для всіх мовних норм, а відтак – і правопису – процес тривалий, і відбуватиметься він ще не одне десятиліття.

Якщо говорити про становлення написання запозичених слів, варто звернутися ще до початків становлення української мови як літературної, тобто до перших граматик, у яких хоч якось згадуються правила правопису чужих слів. Це дозволить нам зробити висновки про проблеми унормування та уніфікації правил написання, які тягнуться ще з давніх часів. Український правопис веде свій початок ще від глибокої давнини. Упорядником першого правопису в Україні став М.Смотрицький. 1619 р. вийшла у світ відома його праця «Граматики словенския правильное синтагма», де слов'янсько-українську писемність частково пристосовано до української фонетики. Поряд з правилами, які стосуються наших слів, у цій Граматиці згадується декількома словами написання чужих слів, зокрема: про збереження подвоєння, розмежування значення букв **г** і **г**, варіативне вживання в одних і тих же словах різних графем – **ф** і **Ө**, часте вживання **і** [5, с. 36]. Саме цю працю можна вважати першою спробою впорядкувати правопис іншомовних слів.

Наступною роботою, у якій зазначено декілька правил правопису і вимови іншомовних слів, є «Грамматика Малороссійскаго нарѣчія» О.Павловського. Автор, як і М.Смотрицький, розрізняє вимову [**г**] та [**г**]: або як латинське [**h**] або [**g**] (відповідно пропонує писати двома буквами **кг**). Щодо вимови [**ф**], то на відміну від М.Смотрицького, вказує на те, що потрібно вимовляти [**хв**], а **Ө** як потрібне буквосполучення [**хв**] [5, с. 40].

У 90-х роках XIX ст. фонетичний принцип правопису таки переміг етимологічний. Над запровадженням фонетичного правопису в Галичині дуже багато попрацювали Ст.Смаль-Стоцький та Ф.Гартнер, що 1893 року випустили у Львові свою відому працю «Руска граматика». Її можна вважати першою граматиною, у якій більш-менш докладно представлені правила написання іншомовних лексем, до того ж, вони дуже схожі на сучасні правила правопису. Зокрема, азбука подає літери **г** та **г**, але дається замало прикладів, щоб зробити висновок, у яких випадках вживається та чи інша літера. Загалом зустрічається в чужих словах **г**, але інколи і **г**. Нинішнє правило «дев'ятки» не підтримується, хоча, на думку вчених, потрібно писати після **д**, **т**, **з**, **с**, **ц**, **ж**, **ш**, **ч**, **р** саме **-и-**. Після **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**, **г**, **к**, **х** пропонують писати **-і-**, що збігається з сучасною нормою. Дещо відрізняється від сучасних правил позиція авторів щодо іншомовних **l** та **n**, які, на їхню думку, потрібно вимовляти м'яко і відповідно писати з **ь**, **ьо**, **я**, **ю**, **є**, **ї** після цих літер. Додають також правило (раніше не зустрічалось у правописних кодексах) про вживання сполучення **ію**, пропонуючи передавати його буквосполученням **ію** [5, с. 110-114]. Ця норма схожа на сучасну.

Наступним джерелом, у якому ще більш докладно описуються правила написання слів іншомовного походження, є «Руська правопись із словарцем», видана у Галичині 1904 року Науковим товариством імені Т.Шевченка. У ній здійснюються певні поступки східноукраїнському варіантові літературної мови. Зберігаються правила, зазначені в попередніх граматиках, але, разом з тим, запроваджується декілька нових.

Зокрема, уточнено правило про вживання **Ө, г** лише в іншомовних словах та зазначено, що **au** слід передавати лише через **ав**; додане правило про подвоєння букв на письмі у власних назвах (схоже на сучасне правило) [5, с. 130-135]. Аналізуючи цей правопис, Ст.Смаль-Стоцький у своїй праці «Правописні непорозуміння (критичний відгук на Руську правопись...») пропонує вимовляти так іншомовні слова, як вони вимовляються у тих мовах, з яких прийшли, а писати «тільки по фонетичному» [5, с. 159], тобто не погоджується з авторами «Руської правописі».

Значний внесок у становлення написання чужих слів зробили відомі письменники П.Куліш, І.Франко, І.Нечуй-Левицький, які широко фіксують іншомовні слова у своїх творах. Але не тільки у творах. Останній, наприклад, у своїй «Граматиці українського язика» також прагне розглянути правопис лексики іншомовного походження. Але чомусь зазначає лише правило про відмінювання чужоземних слів, які закінчуються на **-о**, та невідмінюваність тих, які закінчуються на **-е** або на **-і**. Тому ми не можемо зробити висновки про позицію автора щодо правопису слів іншомовного походження.

У кінці XIX ст. питання про ставлення до іншомовних слів знайшло прогресивне розв'язання в працях М.Драгоманова. Теоретичні положення щодо чужих слів засвідчені у його праці «В справі реформи нашої правописі», де він широко користується запозиченнями, зберігаючи подвоєння літер у загальних назвах. Не вживає м'які **[j]** та **[n]**, непослідовно вживає **и** та **і**; для позначення м'якості попереднього приголосного використовує сполучення **ьу, ья**: **бьурократія**; **Ө, ia** передає через **т** та **ia**.

Отже, поступово на кінець XIX – початок XX ст. почали встановлюватись та вироблятися певні правила написання та вимови іншомовних слів, здійснюється їх адаптація та пристосування до системи української мови. Але ці норми були ще не досить упорядкованими.

2. Унормування правопису із залученням державних чинників: з початку XX ст. до 90-х рр. XX ст.

На початок XX ст. припадає найбільш інтенсивне збагачення словникового складу української літературної мови запозиченою лексикою: за відносно короткий час у літературну мову ввійшли й утвердилися слова на позначення головних понять політики, науки, літератури, мистецтва. Тому питання про місце і роль слів іншомовного походження, про межі їх вживання в українській мові неодноразово порушувалось протягом цього періоду. Разом з прагненням учених упорядкувати правила написання українських слів більшу увагу почали звертати й на чужомовну лексику.

Початок 20-х років можна вважати новим періодом у розвитку української літературної мови. З огляду на відсутність систематизованих правил, виникла думка про створення українського правопису. Поряд з розробкою правил написання української лексики вчені значну увагу приділяють іншомовним словам, вмістивши норми в окремі розділи. Укладені І.Огієнком короткі «Головніші правила українського правопису» стали першою науковою системою нашого правопису, які більш-менш упорядкували правила написання іншомовних слів, що лягли в основу першого в Україні академічного правописного кодексу. Але Ф.Шумлянський, зробивши докладний аналіз правопису І.Огієнка, критично оцінив певні, вміщені в ньому, орфографічні рекомендації, а також сформулював теоретичні засади подальшого упорядкування української правописної системи. Він дещо розширив зміст другого розділу «Головніших правил...», додавши правило про вживання буквосполучень **eu, ie, ai** та **e** у французьких словах; про букву **i**, яку треба після голосного звука передавати через **ї**, а в інших випадках писати **и** після приголосних. Розширив правило про **те**, у яких саме випадках вживається **е**: у давно засвоєних словах пропонує

вимовляти [йе], а писати є, в інших випадках – е. У його розвідці збережені правила про вживання **г, ф** та **л** без пом'якшення [5, с. 288-290].

Розвідка Ф.Шумлянського попередила і підготувала вихід у світ академічного правопису 1921 року і дозволила простежити шлях його постановня. Редакція «Найголовніших правил українського правопису» містила значну кількість правил, узятих з аналізу «Головніших правил...» Ф.Шумлянського [5, с.282] Норми, зазначені вченим, були збережені з доданням лише кількох уточнень. Зокрема, що стосується вживання **л**, то м'який [л'] вживається лише у словах, що потрапили до нашої мови через польське посередництво, та перед **й**; також уточнюється правило щодо подвоєння приголосного звука у власних назвах та написання **г** лише у засвоєних прізвищах. Вмістили в цю редакцію і зовсім нові правила: правило «дев'ятки», вживання буквосполучень **іо** та **ау** [5, с. 312-314].

У радянській Україні в цей час за ініціативи комісаріату освіти намагаються укласти новий правопис – удосконалену версію «Найголовніших правил...» (1921). Новий проект українського кодексу було висунуто на обговорення 1926 року, але його відправили на доопрацювання. Дискусія розгорілася – знов-таки – навколо правопису іншомовних слів. Але варто зауважити, що розділ «Правопис чужих слів», який було запропоновано в цьому правописному кодексі, став значно ширшим та удосконаленішим за змістом від попередніх «версій». Наприклад, що стосується вживання **l**, то укладачі більш систематично представили правила, у яких саме випадках вживається [л] чи [л'], подали більше прикладів та вказали винятки. Без змін залишилися правила вживання чужих **g – h, f, Θ (th), s, i – и, e, фр. u, подвоєння**. Лише було додано нові приклади та вказано винятки. Поряд з цим було вміщено нові правила, які не зустрічаються у правописі 1921 року видання. Зокрема, це нові норми, що стосуються грец. літер **β** та **η**, англ. **w**, нім. дифтонга **ei** та сполучень **ea, ua, ao, oe, oa, ue, eo, uu, uo**. Вчені окремо виділили підрозділ про «Групи приголосних із голосними», у якому з'явилися новостворені правила про вживання апострофа та м'якого знака в іншомовних словах, закінчень **-тр, -др** та **г** перед голосними на початку слова. Не змінилося лише правило про написання дифтонгів **au, ou, eu** [5, с. 366-375].

Більшовицький режим, починаючи з 30-х років, розпочав антиукраїнський мовний процес, не обмежувався «зовнішнім» зросійщенням. Паралельно було запроваджено керовану згори практику уподібнення української мови до російської, перетворення її на бліду копію російської, що мало довести її вторинність і меншовартість. Як зазначає В.Лизанчук, «російщення, винищення українців було продуманим, постійним, масовим, методичним у СРСР. Завдяки чому значна частина українців у результаті російщення втратила рідну мову» [6, с.52]. Така політика партії зумовила вихід у світ «антиукраїнського» правопису 1933 року. Для української літературної мови були протиприродними 126 поправок, внесених до цього правопису [7, с.34]. Такими новаціями намагалися нав'язати українській мові правила правопису чужої мови, у даному випадку російської, чинили насилля над українською мовою, затримуючи її природний розвиток. Ці зміни, зокрема, стосуються найболючіших пунктів:

- а) написання **g – h, l, ia, iu, ie**, порівнюючи з кодексом 1928 року;
- б) не збігається правопис гр. **Θ (th), au, ou, ei**;
- в) змінилося правило про написання літери **г** перед голосними на початку слова. Уже помічаємо її відсутність у словах, які починаються на голосний;
- г) зовсім відсутні пункти про передачу іншомовних дифтонгів **ea, oa, ue, oe, uu** та фр. **u, ue**, нім. **ü, ö**, англ. **u**, гр. **η**.

Усе інше у правописному кодексі залишилося без змін.

Навіть під час Вітчизняної війни Академія наук не припиняла праці над орфографією, тому 1946 року ухвалила нову редакцію «Українського правопису». У редакції 1946 року лише поодинокі правила правопису 1928 року було відновлено, навпаки – деякі елементи наближено до російського правопису. І знову це видання правописного «кодексу» літературної мови, в певних місцях, було більш схоже на правопис російської мови, ніж української. Що стосується розділу «Правопису слів іншомовного походження», то будь-які відмінності від російського написання лексем усувалися, тобто робилося все для «єдиного общепонятного язика». Як зазначалось у передмові, основним завданням цього правопису було «насамперед ліквідувати націоналістичні перекручення ... українського правопису» [5, с. 515]. Це зібрання правил повністю копіює правопис 1933 року.

Як бачимо, при реформуванні правопису за радянських часів керувалися не лінгвістичними, а суто політичними мотивами в руслі проголошеної теорії «злиття всіх націй і мов» у єдиний радянський народ і єдину російську мову. Навіть 1960 року дуже мало чого вдалося досягти щодо реабілітації репресованого українського правопису 1928 року. Навпаки, усе змінилося не на користь нашої мови.

3. Питання про вимову і правопис слів іншомовного походження в українській літературній мові від незалежності – до початку XXI ст.

З початком 90-х років для української літературної мови розпочався новий період, оскільки тиск на неї зменшився. Наслідком такої ситуації став вихід у світ чергового видання українського правопису 1990 року [12], який вважається черговою редакцією першого (1946) та другого (1960) всеукраїнських правописів. У виданні 1990 року мовознавці зробили перші кроки до очищення правописної системи від тих регламентацій, що нав'язувалися їй примусово та суперечили духові і природі української мови.

Найпомітнішою рисою редакції 1990 року є реабілітація літери **г**, яка знову посіла належне їй 5-те місце в українській абетці. Але введення літери без вироблених чітких рекомендацій щодо її вживання спричинило нові порушення фонетичної системи, особливо це стосується написання слів іншомовного походження. Проте сам факт повернення цієї літери до алфавіту можна вважати великим плюсом. Що стосується написання чужих слів, яке є одним із найскладніших розділів українського правопису, то воно знову, як це не дивно, викликало найбільше дискусій. Особливо такий різнобій думок (щодо передачі чужомовних слів) має місце у лексемах з чужомовними **l, g, v, Ø (th)**, дифтонгами **au, ou, eu** та інші. Якщо порівнювати з двома попередніми редакціями – 1946 і 1960 р., у третьому виданні «Українського правопису» існують відмінності. Внесено деякі зміни, зокрема у написанні **и** та **і** за правилом «дев'ятки», подвоєння приголосних, спрощено деякі правила написання слів **ы** винятків у різних позиціях, надано можливість застосовувати на свій розсуд, відповідно до традиції, той чи інший варіант написання літери чи буквосполучення (напр., **г** чи **г**: Гете – Гете, **еі** або **ай, яй**: Вайзенборн, Айзенах, Гейне – Гайне, Ляйпціг – Лейпциг) [11, с. 103-109].

Звичайно, цих розбіжностей та деяких інших могло б і не існувати (у крайньому випадку вони могли б бути незначними), якби український правопис зберігав свою стабільність, опирався на народну основу, не орієнтувався на правопис російської мови. Така орієнтація позбавила український правопис національного духу. На думку Т.Лещука, третє видання «Українського правопису» хоч і відводить правопису слів іншомовного походження окремий розділ, але у багатьох випадках обмежується ще загальними положеннями і ніби не звертається безпосередньо до матеріалу, наявного у мові. За російськими правописними зразками знову скопійовано майже всі правила орфографії іншомовних слів [2, с. 441].

Таким чином, лінгвістична дискусія, викликана виходом у світ нового видання «Українського правопису» 1990 року та його перевиданням 1993 року в період незалежної України, окреслила на останнє десятиліття ХХ ст. та на початок ХХІ ст. певні проблеми, які стосуються слів іншомовного походження. Не влаштувала мовознавців і редакція від 1990 року (частково поновивши в правах літеру «г», вона лишила «флот» замість «фльота» й «соли» замість «соли» – як зараз вимагають мовознавці). Відтак у правописі настав цілковитий безлад – кожна наступна редакція вносить зміни на власний розсуд. У багатьох випадках й досі немає єдиної думки щодо передачі чужих слів українською літературною мовою відповідно до її фонетичної системи та граматичної будови. Отже, нинішні дискусії навколо правописних, термінологічних, лексикографічних проблем постали не з примхи окремих мовознавців і літераторів. Їх спричинили деформації українського мовно-культурного процесу, яких він зазнав за радянських часів.

Узагальнюючи, слід зробити висновки: на сьогодні можна виділити три основні принципи, за якими мовознавці пропонують видати черговий правопис:

- лишити чинний правопис (тобто 1946 року видання), виправивши лише текст;
- виробити компромісний варіант із застосуванням варіативності окремих написань;
- орієнтуватися на всеукраїнський правопис 1928 року, тобто змінити все радикально у нині чинному правописі.

До прихильників першої концепції можна віднести таких вчених, як І.Кондратишин, С.Прісовський, І.Ющук та багато інших. Стосовно другої концепції, яка підтримує варіативність написань, то до її прихильників слід віднести М.Жулинського, Т.Лещака, В.Лизанчука, Л.Полюгу та інших. Прибічники радикального правопису: О.Бондар, А.Гумацька, В.Німчук, О.Пономарів, М.Стріха, І.Фаріон – пропонують відновити правила написання іншомовних слів, зазначені у редакції 1928 року. На думку вчених, настала пора рішуче зробити зміни в орфографії, а не чергові «косметичні» виправлення і додатки, не відкладаючи справи на невизначений час. Максим Стріха, наприклад, зазначає, що справді трохи нелогічно, коли пишемо «орфографія», але «ортогональний», хоч обидва походять від грецької мови. Тому написання «катодро» та «Теодосій» не будуть надто дратувати слух – це, знов-таки, спирання на українську народну вимову» [11, с. 15].

Отже, ми прослідкували, що становлення вимови та написання іншомовних слів, яке розпочалось ще з появи перших граматики української мови, досі не завершилось. Уся практика українського письма та формування його норм має дуже складну історію, яку ще належить дослідити й об'єктивно висвітлити на сучасному етапі. Поспішні видання і перевидання «Українського правопису» не давали добрих наслідків в минулому, не дадуть вони нічого і тепер. Обов'язок держави і наукової громадськості – системою певних об'єктивних заходів виправити мовну ситуацію у країні. Адже будь-яка діяльність або бездіяльність може призвести до цілковитого хаосу.

Висновки. Системно проаналізувавши динаміку формування норм написання і вимови слів іншомовного походження в українській літературній мові кінця ХVII – поч. ХХІ, яка пов'язана з постійними змінами у правописах цього періоду, можна зробити висновок про складність адаптації іншомовної лексики до фонетичної, граматичної та графічної систем української літературної мови, причиною цього були як зовнішні, так і внутрішні (суто лінгвістичні) чинники. Опрацьовані наукові джерела про історію становлення норм української літературної мови та ілюстративний матеріал, представлений на сторінках джерел, які ми використовували, дає підстави говорити про те, що на пристосування чужих слів впливали як мовні, так і позамовні

чинники. До позамовних, тобто зовнішніх, належать: *по-перше*, відсутність єдиних для всієї країни чітко вироблених літературних норм, яких не могло бути через приналежність українських земель до різних країн, тому засвоєння слів через посередництво різних мов (зокрема російської, угорської та польської літературних мов) зумовлювало утворення двох мовних традицій – західної та центрально-східної; *по-друге*, мовна політика державних установ тієї чи іншої країни стосовно української мови; *по-третє*, відсутність спільних у науковому відношенні критеріїв, виходячи з яких пропонувалися відмінні варіанти фонетико-графічного відтворення запозичення. До мовних ми відносимо нездатність фонетичної системи рідної мови повністю замінити невласливі їй чужі звуки, тобто відсутність повної аналогії навіть між досить близькими звуками мови-джерела й української мови. Оскільки існує певна невідповідність між окремими графемами та позначуваними звуками чужої мови і мовою-приймачем, виникає одна з важливих проблем: за яким принципом передавати іншомовні слова: використовувати транскрипцію чи транслітерацію. Це також спричиняло появу в нашій мові декількох варіантів вимови і написання одного й того ж запозиченого слова. На підставі зазначених вище чинників та того, що фонетична система української мови не повністю може відбити особливості звукової системи чужої мови, ми можемо говорити про деяку варіативність (фонетичну та графічну) передачі голосних та приголосних звуків, що свідчить про складний процес стабілізації вимовних та правописних норм слів іншомовного походження в українській літературній мові.

Подальше дослідження плануємо здійснити в напрямку аналізу адаптації запозичених лексем до граматичної системи української мови.

Література

1. *Бондар О.* Реформа українського правопису: за і проти. *Думська площа*. 2001. 16 лютого. С. 9.
2. *Думки з приводу появи «Українського правопису»* (3-те вид., випр. і доп. К.: Наук. думка, 1990. 240 с.). *Записки наукового товариства імені Т.Шевченка*: праці філологічної секції. Львів, 1992. Т.224. С.418-443.
3. *Забужко О.* Анархія літер. *Тиждень*. 2008. 10-16 жовтня. С. 46-47.
4. *Іваницький С., Шумлянський Ф.* Російсько-український словник у 2 т. Вінниця: Нова друкарня Пойлішер, 1918.
5. *Історія українського правопису 16-20 століття: хрестоматія*. Київ: Наук. думка, 2004. 582 с.
6. *Лизанчук В.* Не лукавити словом. Львів: Львівський нац. унів-т ім. І.Франка, 2003. 560 с.
7. *Полюга Л.М.* Традиції і новації при формуванні правописних норм. *Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми та сучасність*. Львів, 1997. С.33-38.
8. *Словарь української мови в 4 т.* /За ред. Б.Д.Грінченка. Київ: вид-во АМ УРСР, 1959.
9. *Словник іншомовних слів* / За ред. І.В.Льохіна і Ф.М.Петрова. Київ: Державне вид-во політичної літератури УРСР, 1951. 731 с.
10. *Словник іншомовних слів* / За ред. О.С.Мельничука. Київ: Голов. ред. укр. рад.енцик. АН УРСР, 1974. 755 с.
11. *Стріха М.* Українська мова в контексті різних історично-культурних епох. *Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми та сучасність*. Львів, 1997. С.5-30.

12. Український правопис. АН УРСР, ін-т Мовознавства ім. О.О.Потебні. 3-є вид., виправл. і доп. Київ: Наук. думка, 1990. 239 с.
13. Український правопис. Ін-т Мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України, Ін-т української мови НАН України. Київ: Наук. думка, 2008. 288 с.

References

1. Bondar, O. (2001), *Ukrainian spelling reform: pros and cons [Reforma ukraïnskoho pravopysu: za i proty]*, Duma Square, 16 February, p. 9.
2. *Thoughts on the emergence of "Ukrainian spelling" (1992)* [Dumky z pryvodu poiavy «Ukrainskoho pravopysu»], (3rd ed., Corrected and supplemented by K. : Nauk. Dumka, 1990. 240 p.), Notes of the Taras Shevchenko Scientific Society: works of the philological section, Lviv, Vol.224. P. 418-443.
3. Zabuzhko, O. (2008), *Anarchy of letters [Anarkhiia liter]*, Week. October 10-16. P. 46-47.
4. Ivanytsky, S., Shumlyansky, F. (1918), Russian-Ukrainian dictionary in 2 volumes [Rosijs'ko-ukrai'ns'kyj slovnyk u 2 t.]. New printing house Poilisher. Vinnytsia.
5. History of Ukrainian spelling of the 16th-20th centuries, (2004), [Istoriia ukraïnskoho pravopysu 16-20 stolittia]: Reader. Nauk. Dumka, Kyiv. 582 p.
6. Lizanchuk, V. (2003), *Do not be deceitful with words [Ne lukavyty slovom]*, Lviv National University. Lviv. 560 p.
7. Polyuga, L.M. (1997), *Traditions and innovations in the formation of spelling rules [Tradysii i novatsii pry formuvanni pravopysnykh norm]*, Ukrainian spelling and scientific terminology: problems of norm and modernity. Lviv. P.33-38.
8. Dictionary of the Ukrainian language in 4 volumes / Ed. BD Grinchenko (1959). [Slovar' ukrai'ns'koi' movy v 4 t. /Za red. B.D.Grinchenka]. Published by the Academy of Sciences of the USSR, Kyiv.
9. Dictionary of foreign words / Ed. I.V.Lokhin and F.M.Petrov (1951). [Slovyk inshomovnykh sliv / Za red. I.V.L'ohina i F.M.Petrova]. State Publishing House of Political Literature of the USSR. Kyiv. 731 p.
10. Dictionary of foreign words / Ed. O.S. Melnichuk (1974). [Slovyk inshomovnykh sliv / Za red. O.S.Mel'nychuka]. Head. ed. ukr. happy enzik. AN URSSR, Kyiv: 1974. 755 p.
11. Strikha, M. (1997), *Ukrainian language in the context of different historical and cultural epochs [Ukrainska mova v konteksti riznykh istorychno-kulturnykh epokh]*, Ukrainian spelling and scientific terminology: problems of norm and modernity. Lviv. P.5-30.
12. Ukrainian spelling, (1990), [Ukrainskyi pravopys]. USSR Academy of Sciences, Institute of Linguistics. O.O.Potebni. 3rd ed., Corrected. and ext. Nauk. opinion, Kyiv. 239 p.
13. Ukrainian spelling (2008), [Ukrainskyi pravopys]. Institute of Linguistics. O.O.Potebni, National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine. Nauk. opinion, Kyiv. 288 p.

Т. В. Гремалюк,

*Одесская национальная музыкальная академия им. А.В. Неждановой,
кафедра иностранных языков*

ЗАЙМСТВОВАННАЯ ЛЕКСИКА: ПРОБЛЕМЫ НОРМЫ В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

В статье осуществлен многоаспектный анализ динамики норм написания и произношения слов иностранного происхождения в украинском литературном языке.

Определены языковые и внеязыковые факторы, которые повлияли на языковую эволюцию и освещены процессы унификации заимствованной лексики с учетом исторического контекста. Осуществлено хронологическое описание всех редакций украинского правописания и систематизированы наиболее типичные изменения, формирования нормы в написании и произношении иностранных слов. Доказано, что отсутствие четко сформулированных и сложившихся правил правописания заимствованных слов привело к вариативному написанию и произношению.

Ключевые слова: иноязычные слова, украинское правописание, орфоэпические и орфографические нормы, лингвистическая дискуссия.

T. V. Gremaliuk,

Odessa National Music Academy named after A.V. Nezhdanova,

Department of Foreign Languages

VOCABULARY OF FOREIGN ORIGIN: PROBLEMS OF NORM IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

The article presents a multifaceted analysis of the dynamics of spelling and pronunciation of words of foreign origin in the Ukrainian literary language. The research expanded the range of knowledge about the phases of formation of the Ukrainian orthography, in particular, the part devoted to the orthography of foreign tokens and made it possible to explain the changes in the rules of spelling and pronunciation in diachrony. Linguistic and extralinguistic factors that influenced linguistic evolution are identified and the processes of normalization of borrowed vocabulary taking into account the historical context are highlighted. The views of Ukrainian linguists on the norms of spelling and pronunciation of words of foreign origin are generalized. It was stated that although there are few foreign words (approximately 10 percent), compared to other Ukrainian lexical collections, foreign words have provoked and are causing many discussions among linguists about their mastery of the Ukrainian literary language. After all, the legalization of the language norm, its written reflection and its organization in Ukraine is very difficult, which causes heterogeneity of spelling and pronunciation of words of foreign origin. Transformations in borrowed tokens over a long historical period are traced. A chronological description of all editions of the Ukrainian orthography is made and the most typical changes and establishments in the spelling and pronunciation of foreign words are systematized. It is proved that the lack of clearly formulated and formed rules for spelling borrowed words has led to variable spelling and pronunciation. After all, the phonetic system of the Ukrainian language can not fully reflect the peculiarities of the sound system of a foreign language, which indicates a complex process of stabilization of pronunciation and spelling norms of words of foreign origin in the Ukrainian literary language.

Key words: foreign words, Ukrainian spelling, orthoepic and orthographic norms, linguistic discussion.

К. П. Любецкая,*канд. філал. навук, дац.,**Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,**загадчык кафедры рускай мовы як замежнай у прафесійным навучанні*

ЗАПАЗЫЧАННІ З ПОЛЬСКОЙ МОВЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ НАВУКОВАЙ МОВЕ ПАЧАТКУ ХХ СТ.

Артыкул прысвечаны вызначэнню ступені ўдзелу польскай мовы ў станаўленні беларускай навуковай мовы ў 1900-1920 гг. Апісана моўная сітуацыя у Беларусі ў пачатку ХХ ст., асэнсавана лексічнае нападзенне беларускамоўных тэкстаў навуковага выкладу, разгледжаны шляхі фармавання тэкстаў навуковай тэматыкі і прыметы паланізмаў.

Ключавыя словы: беларуская мова, польская мова, мова навукі, моўныя кантакты, запазычанне, паланізм.

Беларуская навуковая мова ў сучасным беларускім мовазнаўстве пакуль не атрымала комплекснага апісання, а ў спецыялізаваных даследаваннях па стылістыцы і тэрміназнаўстве ўзгадваюцца самыя агульныя рысы беларускага навуковага выкладу. Пры гэтым беларускую навуковую мову можна, відаць, разглядаць як гістарычную катэгорыю, на фармаванні якой маглі уплываць такія фактары, як: агульны стан навукі і навуковых ведаў у Беларусі ў адпаведны перыяд, ступень развіцця літаратурнай мовы, моўная практыка навукоўцаў, пісьменнікаў і грамадскіх дзеячаў, якія рыхтавалі рознажанравыя і рознастылявыя творы на беларускай мове. Аналізуючы лексіка-генетычны і марфалага-сіntaxічны склад мовы беларускай навукі, шырокую палітру разнастайных рашэнняў і прапаноў па яе ўпарадкаванню, можна сцвярджаць, што развіццё беларускай навуковай мовы на працягу ХХ-XXI стст. даволі стракатае: яна стваралася пад уплывам розных, а часам і процілеглых падыходаў. Прымаючы пад увагу, што асэнсаванне шляхоў фармавання беларускай навуковай мовы важна для ўсведамлення асаблівасцей яе гістарычнага станаўлення, уяўляецца актуальным разгляд падыходаў да яе будовы перадусім у пачатковы перыяд, у час закладвання асноў навуковага выкладу ў беларускай мове. Даследчыкамі адзначаецца, што “важнай крыніцай нападзення слоўнікавага складу (беларускай мовы – заўвага Кацярыны Любецкай) з’явілася прамое запазычванне неабходных намінаўных сродкаў з суседніх моў” [27, с. 184]. Вывучэнне пытання ўплыву польскай мовы, якая стала адной з крыніц запазычвання ў мове беларускай навукі, спрыяе выпрацоўцы ў далейшым дакладнага ўяўлення пра іншамоўнае ўздзеянне на беларускую навуковую мову. Важнасць даследавання тэмы абумоўлена сучаснымі тэндэнцыямі ў лінгвістыцы, агульным кірункам навуковых пошукаў у галіне супастаўляльнага і гістарычнага тэрміназнаўства і стылістыкі, неабходнасцю для сучаснай навукі вывучэння праблемы ўзаемаўплыву моў.

Вывучэнню пытанняў, звязаных з аналізам асаблівасцей фармавання навуковага стылю ў беларускай мове, прысвечаны шэраг глыбокіх даследаванняў: У. Анічэнка [3], А. Каўрус [13], В. Красней [18], В. Кузьміч, В. Шахаб [20], К. Любецкая [25], Т. Пісарэнка [30], Г. Семанькова [32], Т. Старасценка, В. Урбан, Ф. Шумчык [33], М. Цікоцкі [35], Ф. Шумчык [38], А. Юрэвіч [39] і інш. Усведамленне гістарычнага шляху фармавання нацыянальнай тэрміналогіі адлюстравана ў значным корпусе даследаванняў ў галіне тэрміназнаўства (гл. больш падрабязна 21-24). Спецыфіка

запозычвання ў сферы спецыяльнай лексікі мае свае адметнасці. У працах навукоўцаў (Л. Антанюк [2], А. Булыкі [4-6], І. Гапоненка [7, 8], А. Жураўскага, І. Крамко [10], В. Краснея [16, 17], Крукоўскага [19] і інш.) разглядаліся іншамоўныя адзінкі ў сістэме розных тэрмінагалін, вылучаліся асноўныя заканамернасці і падыходы пры іх вывучэнні. Дзякуючы гэтым працам створана значная фактычная і тэарэтычная навуковая база, у якой адлюстраваны асаблівасці навуковага стылю беларускай мовы, акрэслена развіццё і функцыянаванне нацыянальнай спецыяльнай лексікі, яе гентычная характарыстыка. Разам з тым, сістэматызаванага супастаўляльнага вывучэння іншамоўных і беларускіх моўных узаемадачынненняў у галіне беларускай навуковай мовы праведзена не было, што і абумоўлівае неабходнасць ўсведамлення адметнасцей фармавання кожнага этапа мовы беларускай навукі.

Мэта дадзенага артыкула палягае ў вызначэнні ступені ўдзелу польскай мовы ў станаўленні беларускай навуковай мовы ў 1900-1920 гг., што, як думаецца, у далейшым паспрые комплекснаму апісанню зыходнага этапу развіцця навуковага выкладу ў беларускай мове. У сувязі з гэтым ставяцца для вырашэння некалькі задач: апісанне моўнай сітуацыі у Беларусі ў 1900-1920 гг. і акрэсленне перадумоў выпрацоўкі беларускай навуковай мовы, асэнсаванне лексічнага напаўнення беларускамоўных тэкстаў навуковага выкладу, разгляд шляхоў фармавання тэкстаў навуковай тэматыкі і прымет т.зв. паланізмаў.

Аб'ектам даследавання сталі перадусім рознажанравыя беларускамоўныя тэксты 1900-1920 гг., якія ўтрымліваюць навуковы змест і арыентаваныя на перадачу навуковай інфармацыі, а прадметам – запозычанні з польскай мовы, выкарыстаныя ў гэтых тэкстах.

Уяўляецца, што бясспрэчным стымулам распрацоўкі беларускай навуковай мовы і ў далейшым фармавання навуковага стылю могуць паслужыць асобныя артыкулы, надрукаваныя ў газетах “Наша доля”, “Наша Ніва”, “Номан”, “Biełarus”, “Swietacz”, “Дзяньніца”, “Крывічанін”, “Голас Радзімы”, “Litwa i Ruś”, “Рунь”, “Школа и культура Советской Белоруссии”, “Szkoła Polska”, “Варта”, “Вольная Беларусь”, у літаратурна-грамадскім зборніку “Маладая Беларусь”, штотомесячніках “Саха”, “Лучынка”, “Раніца”, “Беларускае жыццё”, “Белорусская Рада”. Для акрэслення адметнасцей фармавання беларускай навуковай мовы браліся пад увагу дапаможнікі для школ, чытанкі і граматыкі беларускай мовы [11, 12, 29, 40, 41, 43-47]. Крыніцай фактычнага матэрыялу лічыліся таксама слоўнікавыя матэрыялы [26, 28, 31, 48]. “Беларускія кнігі, газеты і часопісы садзейнічалі пашырэнню беларускай літаратурнай мовы, яе стылістычнай дыферэнцыяцыі, спрыялі яе ўзбагачэнню і ўдасканаленню, выпрацоўцы адзіных норм правапісу і граматыкі” [37, с. 237].

Бясспрэчна, у беларускамоўных працах пачатку ХХ ст. яшчэ не маглі быць узнятыя пытанні навуковага выкладу, аднак паступова для гэтага назапашваўся адпаведны тэкставы матэрыял. У гэтых працах засведчаны свядомы вопыт распрацоўкі беларускай навуковай мовы, карысны для ўсведамлення эвалюцыі навуковага выкладу і навуковага стылю беларускай мовы ў далейшым. Можа выказаць меркаванне, што ў 1900-1920 гг. навуковы стыль фармуецца не столькі прамым шляхам (праз напісанне навуковых тэкстаў, распрацоўку тэрміналагічных слоўнікаў), але апасродкавана – праз беларускія агульнамоўныя працы (друкаваныя і рукапісныя), у межах іншых стыляў, у граматыках.

Навізна вывучэння пытання заключаецца ў атрыманні новых ведаў па праблеме ўсведамлення ступені ўплыву польскай мовы на развіццё беларускай навуковай мовы, што ў далейшым дазволіць у цэлым ацаніць ролю т.зв. іншамоўнага фактара ў станаўленні мовы беларускай навукі. Значымасць даследавання праяўляецца ў магчымасці асэнсавання папярэдняга вопыту, характарыстыцы асноў станаўлення

навуковага выкладу ў беларускай мове, што ў цэлым паспрыяе кваліфікацыі ўзроўню працаванага, сістэматызацыі створанага і дапаможа пазбегнуць памылак і няўдалых рашэнняў пры ўпарадкаванні мовы беларускай навукі ў будучыні. Тэарэтычная значнасць работы палягае ў магчымасці атрымання дадзеных, якія выключаюць інтуітыўны падыход, дазваляюць вызначыць унікальнае і ўніверсальнае ў гісторыі беларускай навуковай мовы.

Вынікі даследавання маюць прынцыповае значэнне для фармавання дакладнага ўяўлення пра прычыны запазычвання з польскай мовы, іх прыметы і ролю ў станаўленні беларускага навуковага выкладу, прадастаўляюць матэрыял для комплекснага ўсведамлення падыходаў да выпрацоўкі беларускай навуковай мовы ў 1900-1920 гг.

Пачатак ХХ ст. пасля закону “Аб свабодзе друку” (1906) і ліквідацыі амаль 200-гадовай забароны на беларускае друкаванае слова прынята лічыць адметным для беларускага нацыянальна-культурнага адраджэння і нацыянальнай мовы, знакавым этапам у развіцці беларускага грамадства. “Пачатак ХХ ст. як асобны перыяд у гісторыі беларускага мовазнаўства ахоплівае не такія ўжо і вялікі прамежак часу – нейкіх няпоўных дваццаць гадоў, г.зн. да падзей Кастрычніцкай рэвалюцыі. Аднак ён надзвычай змястоўны і ў параўнанні з папярэднімі перыядамі характарызуецца пэўнымі зрухамі як у самім падыходзе грамадскасці да беларускай мовы, так і ў яе навуковай распрацоўцы” [36, с. 76]. У гэты час пачынаецца адраджэнне кнігадрукавання, выданне газет і часопісаў, навуковых і навукова-папулярных артыкулаў і брашур, у якіх выкарыстоўваліся разнастайныя па сваёй прыналежнасці да той ці іншай галіны навукі тэрміны. На думку В.П. Краснея, “у пачатку ХХ ст. беларуская літаратурная мова пашырыла сферу свайго выкарыстання і сістэма сродкаў моўнага выказвання ўзбагачалася лексічнымі адзінкамі намінальна-тэрміналагічнага характару” [17, с. 137]. Гэтаму перыяду ўласцівы дынамізм у пошуку сродкаў прафесійнага маўлення, якое па аб’ектыўных прычынах яшчэ не магло быць строга акрэслена, паколькі ў маладой беларускай літаратурнай мове яшчэ не адбылася функцыянальна-стылістычныя дыферэнцыяцыя і ўвогуле адсутнічала разуменне агульналітаратурнай і стылістычнай нормы. Падрыхтоўка прац навуковага кірунка звязана найперш з практычнымі запатрабаваннямі – азнаёміць шырокае кола насельніцтва з навуковым матэрыялам, простым па змесце і форме, зразумелым па мове.

Даследчыкамі адзначаецца, што ў плане правядзення тэрміналагічнай работы пачатку ХХ ст. характэрна “стыхійнае” і “кіруемае” [37, с. 111] фармаванне намінальна-тэрміналагічнага фонду беларускай мовы. Увогуле, характарызуючы працэс выпрацоўкі беларускай навуковай мовы ў 1900-1920 гг., можна адзначыць яго дынамізм і рухомасць, што прывяло да наяўнасці ў яе складзе шырокай палітры разнастайных рашэнняў і прапаноў. У беларускай навуковай мове, як і наогул у літаратурнай мове гэтага часу, узаемадзейнічаюць дзве супрацьлеглыя тэндэнцыі – тэндэнцыя да інтэрнацыялізацыі і тэндэнцыя да нацыяналізацыі (аўтахтанамізацыі)” [42, с. 99].

Паколькі тэксты былі арыентаваны на шырокае кола чытачоў і павінны былі быць зразумелымі, пануючай тэндэнцыяй моўнага фармавання выступаюць моўнапурыстычныя ўстаноўкі: адбор лексічных сродкаў адбываўся з жывой гутарковай мовы з арыентацыяй на іх агульнаразумеласць і агульнадаступнасць, таму моўную аснову тэкстаў склалі народна-размоўныя элементы. Стваральнікі “Сямімоўнага слоўніка” (1918) [48], дзе беларуская мова ўпершыню пастаўлена ў адзін рад з нямецкай, рускай, польскай, літоўскай, латышкай і ідыш, стараюцца “ўхапіць дух моў і прыслухоўваюцца да палахлівых спроб народа, які з натуральных намаганняў стараўся ствараць словы для новых незвычайных паняццяў <...>» [48, с. 5]. Аўтарамі

адзначалася, што “аднойчы знойдзенае і вылучанае са спіса сінонімаў слова набывала пэўнае значэнне, і з гэтага моманту варыянт лічыўся поўным адпаведнікам нямецкаму слову» [48, с. 5], напр.: бел. *alindar, arendatar; udawalnik; addač na schojku; ulasnaść, pitamannaść; chata dla sudu, biespraŭnaje prysabiečeńnie; sprokudź* і інш. Хоць не ўсе рашэнні па ўпарадкаванні беларускай тэрміналогіі і навуковай мовы знайшлі сваё адлюстраванне ў далейшым, а сам перыяд характарызуецца хутчэй як стыхійны, але важна заўважыць, што менавіта ў гэты час былі ажыццёўлены першыя спробы выпрацоўкі асноў навуковага выкладу на аснове сродкаў беларускай мовы.

Нягледзячы на дамінаванне пурыстычнай плыні ў распрацоўцы беларускай навуковай мовы запазычванне выкарыстоўвалася як паўнаватарасны спосаб фармавання мовы навукі. Навукоўцамі адзначаецца, што ўвядзенне іншамоўных тэрмінаў у навуковы пласт лексікі нацыянальнай мовы можа быць абумоўлена шэрагам акалічнасцей, напрыклад: існаваннем полілінгвізму і немагчымасцю выпрацоўкі пэўнага комплексу спецыяльнай лексікі з ўласнага моўнага матэрыялу для забеспячэння паўсядзённай практыкі. “Сярод лінгвістаў пашырана думка, што неабходнай умовай для запазычвання з’яўляецца двухмоўе. Іншамоўнае слова замацоўваецца ў новай мове найбольш лёгка тады, калі носьбіты мовы, якая запазычвае, больш або менш добра знаёмы з мовай-першакрыніцай” [9, с. 270] На думку І. Гапоненка, “спрыяльным фактарам аказалася і з’яўленне новых жанраў (агітацыйнага, навукова-папулярнага), больш пранікальных да запазычанняў у параўнанні з мастацкай літаратурай, а таксама выхад у свет перыядычных выданняў, якія садзейнічаюць папулярызацыі запазычанняў і іх замацаванню ў жывой гаворцы” [7, с. 74].

Для ўкладальнікаў “Сямімоўнага слоўніка” (1918) беларуская мова ўяўляла, як яны прызнаюцца, найбольшыя цяжкасці ў параўнанні з іншымі мовамі. Паводле іх думкі, “гэта – вельмі старая і, можа, найстарэйшая славянская мова, мова насельніцтва, якое складаецца галоўным чынам з сялян-земляробаў і плытнікаў і толькі ў нязначнай колькасці звязана з прамысловасцю. На абшары, падлеглым расійскай адміністрацыі, яна ў значнай ступені русіфікаваная. У адносінах да яе мае важнае значэнне пытанне, якія тэрміны трэба ўтварыць зноў і якія магчыма без доўгіх разважанняў узяць з расійскай або з польскай мовы” [48, с. 5]. На думку І.І. Крамко, пранікненню запазычанняў з польскай мовы ў канцы XIX ст. садзейнічалі два важнейшыя фактары, якія захоўвалі сваю сілу і ў пачатку XX ст. Сярод асноўных даследчык называе засваенне польскай лексікі гаворкамі і ўжыванне паланізмаў беларускімі пісьменнікамі, якія былі выхаваны на польскай культуры (гл. больш падрабязна [15, с. 256]).

Уплыў польскай мовы відавочна праяўляўся перш за ўсё ў тэрмінаграфічнай сферы.

Частка тэрмінаў, запазычаная з польскай мовы, з цягам часу была заменена, параўн.: выйшла з ужывання бел. *dažuwoćcie* (польск. *dożywocie*) і замацавалася *пажыццёвая рэнта* (адміністрацыйна-гаспадарчая сфера). З польскай мовы для фармавання беларускай часткі лексікона залучаліся такія лексемы, як бел. *kalarepa* (польск. *kalarepa*) (сёння выкарыстоўваецца *кальрабі*); бел. *melon* (польск. *melon*) (сёння выкарыстоўваецца *дыня*, аднак ў 20-я гады ёсць таксама *мэлён*; *дыня*, *малён*); бел. *tulipan* (польск. *tulipan*) (сёння выкарыстоўваецца *цюльпан*, у 40-я гады прапануецца *тульпан*, а 20-м гадам уласціва *туліпан*) (батанічная сфера).

Пад уплывам польскай мовы ў “Сямімоўны слоўнік” уведзена бел. *škroful* (польск. *skrofuly*), але ў далейшым замацавалася лексема *залатуха* (медыцынская мова).

Пры немагчымасці ўтварыць тэрміналагічнае найменне ў склад беларускай часткі ўводзіліся польскамоўныя намінацыі, якія з цягам часу страціліся пад уплывам рускай мовы. Сёння не прынятыя ў якасці тэрмінаў, напр.: бел. *luneta* і бел. *fosfarny kwas*.

У сітуацыі, калі польская тэрміналогія выступала як уніфікаваная і кадыфікаваная, а ў беларускай мове тэрміналагічная дзейнасць яшчэ толькі пачыналася, перад стваральнікамі навуковай мовы стаяла задача – перадаць семантыку тэрміналагічных паняццяў, моўныя эквіваленты якіх у беларускай мове яшчэ не былі выпрацаваны. Фактычна, аўтары тэкстаў павінны былі весці творчыя пошукі і выпрацоўваць прыёмы перадачы семантыкі тэрмінаадзінак на беларускую мову. “Адметнай асаблівасцю гэтых тэрмінаў было тое, што яны ўваходзілі ў беларускую нацыянальную тэрміналогію як гатовыя моўныя адзінкі разам з паняццямі, сродкамі выражэння якіх з’яўляліся” [16, с. 81].

Большая частка запазычанняў з польскай мовы – гэта ўласналексічныя запазычанні: *bunt, waha, hrunt, cud, čystaja waha, warta, warta la palewoje čyhunki, warta la palewoje municii; hont, kamora, pahraničnaja mytnaja kamora, kwit, kwitok, plac, plac pad budojlu, rachunak, skarb, stasunak, špik, žart* – і вытворныя ад іх, напрыклад: *buntajščyk, buntawać, buntawacca; cudatworec, cudojny, hruntowaja wada, rachawać, rachunkowaja kniha, hod padrachunkowy, skarbnik, skarbnu, žartawać*.

З батанічных спецыяльных назваў вылучаюцца найменні раслін: *ahrest* (польск. *agrest*), *бавоўнік* (польск. *bawełna*), *вапноўка* (польск. *wapno*), *kmin* (польск. *kmin*), *лубін* (польск. *łubin*), *мардоўнік* (польск. *mardovač*), *ruta* (польск. *ruta*), *язмін* (польск. *jasmin*).

З правазнаўчай сферы ўжываюцца такія адзінкі, як: *dażywoćcie, pakwitawać, kraža z natychmiastowym spażyciem, apor, załoha, fundacija, arkuš, wartaśc, wartaŭnik, wartawańnie handel, handlar, handlowy, hurtam, hurtajščyk, košt palahawin, košty pierawozu, košty strawawańnia, košty utrymańnia wastroha, pašpart, pašpart Ob. Ost, pašpartny addziel, probaršč, rada, rada upraўleńnia, renta, rentjer, rentowy douh, fałš, fałšawać, fałšawańnie, fałšawańnie dakumentaŭ, fałšehawać, fałšywy, falwarak, cech, cechowy, čynš, škoda, škodzić, štuka*.

З грамадазнаўчай сферы: *bankructwa, burhomistr, herb, hrošy, druk, wajenny ŭrad dla spraj ab druku, kaścioł, kirmaš, krama, kramnik, kwaterant, mutny, pan, pania, panawać, panskaja rada, praca prywilej, prywileja na šynkarstwa, prywilejnaja pretensija, prywilejnaje prawa, šlachoctwa, šlachotny, šlub, šlubnaja metryka*.

З хімічнай і глебазнаўчай тэрміналогіі: *absieić, wapna, bialeńnie (wapnaj), bialić (wapnaj), guma, gumowy galoš, kiška (gumowaja), štucnaja farba, štucny, štucnaja skura, štucny hnoj, štucny nawoz, bawajńiany, bawojna*.

З сельскагаспадарчай тэрміналогіі: *konfitury, lancuh, waгі (waгі, ваганне, вагавы), ванна (вапённае малако, вапнаванне), гатунак (чыстагатункавы), гумус, індык, індычка, кавадла, маёнтак, паничына, скіба, цуглі, шалі, škodnyje owadni, škody ad źwiaryny, čyrwonaja kapusta*.

З фізічнай тэрміналогіі: *dzirka dla špunta, лямпа, вата, крышталёў – і вытворныя ад іх тэрміналагічныя спалучэнні: газная лямпа, генератар лямпавы, лямпачка, ватны, крышталенне, крышталёід, крышталёк, крышталізатар, крышталічны, крышталізацыйная міска, крышталічная структура*.

З тэрміналогіі раслінагадоўлі: *гарох цукровы, кмін, крухмал, лубін, цукер (буракі цукровыя, малочны цукер), цыбуля (вянок цыбулі, цыбуліна), ячмень нябескі*.

«Па ўзору адпаведных польскіх слоў утвораны былі калькі *абвестка, абрыс, адналіты, аднаўладства, здрадніцтва, існаванне, нарыс, наведамляць, падробка, падтрымліваць, сучаснасць, твор, усусветны, штукарства*» [15, с. 256].

Аўтары тэкстаў, сустрэўшыся з цяжкасцямі пошуку патрэбнай моўнай адзінкі, часам спалучаюць у навуковых тэкстах польскі і рускі варыянт. Вынікам такога кангламерату з’явіліся выразы кшалту: *okruh, pawiet; pawietowy zjezd, pawietowyje wiestki, pawietowy načalnik, miestowaje upraўleńnie*.

Запазычанні з польскай мовы даволі рэгулярна маюць уласныя фармальныя паказальнікі, якія выяўляюцца на ўсіх узроўнях арганізацыі мовы: фанетычным, марфалагічным, сінтаксічным.

Фанетычныя паказальнікі:

- наяўнасць насаваых галосных *он, ан, эн*, напрыклад: *nabażenstwa, dakončyć, skončyć*;
  - наяўнасць няпоўнагалосных спалучэнняў *ро, ло*, напрыклад: *naharoda, слодыч*;
  - спалучэнне *дл* у сярэдзіне слова, напрыклад: *выдла, кадло, кавадла, светавая падлога, сядло, вяндліна, павідла*;
  - спалучэнне *je* ў пачатку слова, напрыклад: *jeminnych, jelina, jenčeńnie*;
  - гук *ц* на месцы ўсходнеславянскага *ч*, напрыклад: *рапнатосце, тос*;
  - спалучэнні *ке, ге*, напрыклад: *dezynfekcija, kelner, kelnerka, hermafrodyt, helm, herb, herbata*;
  - наяўнасць выбухнога *г*, напрыклад: *глей, брызгі*;
  - цвердасць зычных перад галоснымі пярэдняга раду, напрыклад: *арнамэнт*.
- Марфолога-словаўтваральныя паказальнікі:
- суфікс *-чызн-* у назоўніках, напрыклад: *айчызна*;
  - назоўнікі – назвы дзеючых асоб з суфіксам *-ца*, напрыклад: *hrabieźca, kałamarnica, пратойца, predpryjemca, pryślužnica, radziłnica*;
  - назоўнікі з адцягненым значэннем з суфіксам *-унак-*, напрыклад: *hatunak, kirunak, ryśtunak, stasunak, warunak*;
  - назоўнікі жаночага роду з суфіксам *-ня*, напрыклад: *cahielnia, kapalnia, mienialnia, kawalnia, kawiarnia*;
  - назоўнікі з суфіксам *-нне*: *adlučennje, razlučennje, daznannje, pałażennje, trywańnie*;
  - дзеясловы з суфіксам *-ваць* і вытворныя ад іх назоўнікі і дзеепрыметнікі, дзе ў рускай мове ўжываецца *-уровать*, напрыклад: *abonawać, afiśawać, ahitawać, sartawać*;
  - прыметнікі з суфіксам *-ов-* адпаведна рускаму *-н-*, напрыклад: *zimowy sport, żychar (miestowy), člen miestowaje rady, kabelowaja telehrama*;
  - прыметнікі з суфіксам *-іст*: *ahnisty, ziarnisty, ciarnisty, kaścisty, mazisty*;
  - прыстаўка *су-* ў назоўніках і дзеясловах, і ва ўтвораных ад іх прыметніках, напрыклад: *supolnaja paruka, supolnaść administracii, supolnik, чайруснік, supracajnik, supacuć, supakcić, słyśuć*.

Сінтаксічныя паказальнікі:

- ужыванне складанага іменнага выказніка з захаваннем дапаможнага дзеяслова ў цяперашняга часу і іменнай часткі ў форме творнага склону або радзей назоўнага склону: *тэатр ёсць адным з тых фактараў...*;
- ужыванне даданай часткі ў складаназалежным сказе са значэннем дапаўнення са злучнікам што: “*з усіх відаў прылад, што для падрыхтоўкі кармоў, найбольшае пашырэнне належыць сячкарям*” [34, с. 32.].

Аднак пры гэтым усё ж вядучай тэндэнцыяй заставалася тэндэнцыя да аўтахнанамізацыі, паколькі нават пры запазычанні звярталася ўвага на ўнутрымоўную матывацыю адпаведнікаў інтэрнацыянальных тэрмінаў, якія прайшлі праз фільтр славянскіх моў.

Падсумоўваючы адзначанае вышэй, можна адзначыць, што беларуская навуковая мова ў першыя дзесяцігоддзі ХХ ст. праходзіла пачатковы этап свайго фармавання і развівалася перадусім у межах тэндэнцый, уласцівых станаўленню новай беларускай

літаратурнай мовы, якая базавалася на народнай аснове ў адрыве ад традыцый старабеларускай літаратурнай мовы XV-XVII стст. Фундамент беларускай навуковай мовы закладваўся перш за ўсё ў межах разнастайных твораў, функцыянальна прызначаных для перадачы навуковага ведання. У гэты перыяд толькі пачынаўся працэс выпрацоўкі навуковага стылю, што непасрэдна залежала як ад стану развіцця навукі і навуковага ведання ў Беларусі, так і ўзроўню распрацоўкі літаратурнай мовы, моўнай практыкі навукоўцаў. Пры ўсёй лексічнай няроўнасці навуковых тэкстаў іх моўнае адзінства фармавалася дзякуючы агульнай мэце – перадачы навуковай інфармацыі.

Пры асэнсаванні іншамоўнага ўздзеяння на развіццё лексікону беларускай навуковай мовы ступень удзелу польскай мовы пры гэтым усё ж не варта перабольшваць. Значная частка спецыяльнай лексікі з цягам часу выводзіцца з актыўнага ўжывання ў навуковых тэкстах. “Польская мова на пачатку XX ст. у беларускім асяродку яшчэ заставалася *традыцыйна прыярытэтнай*, але пад уздзеяннем дзяржаўнай антыпольскай і русіфікатарскай палітыкі паступова траціла свае пазіцыі” [7, с. 70]. Падчас зыходнай разбудовы вузкіх сфер тэрміналогіі і вузкаспецыяльнай лексікі стымулюючым фактарам стварэння новых тэрмінаў стала неабходнасць абазначэння новых паняццяў, таму роля польскай мовы ў развіцці беларускага навуковага лексікону ў першыя дзесяцігоддзі XX ст. праяўляецца перадусім ў пашырэнні паняццёва-тэрміналагічнага фонду беларускай мовы і распрацоўцы складу найменняў спецыяльнай лексікі. Моўныя тэксты ўводзяць у навуковы ўжытак новыя паняцці, рэгламентуюць і стымулююць распрацоўку іх моўных эквівалентаў, прапагандуюць словаўтваральныя сродкі, паланізмы з фармальнымі паказчыкамі сваёй генетычнай прыналежнасці складаюць прыкметную групу, але застаюцца хутчэй на ўзроўні выпадковага ўжывання і слаба прымаюцца беларускай навуковай мовай ў далейшым.

Літаратура

1. *Абабурка М. В.* Культура беларускай мовы. Мінск : Вышэйшая школа, 1994. 122 с.
2. *Антанюк Л. А.* Беларуская навуковая тэрміналогія: Фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыянаванне. Мінск : Навука і тэхніка, 1987. 240 с.
3. *Асновы культуры маўлення і стылістыкі*: вучэб. дапам. для студэнтаў філал. фак. ВДУ / У.В.Анічэнка [і інш.]. Мінск : Універсітэцкае, 1992. 255 с.
4. *Булыка А. М.* Даўнія запазычанні беларускай мовы. Мінск : Навука і тэхніка, 1972. 383 с.
5. *Булыка А. М.* Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст. Мінск : Навука і тэхніка, 1980. 256 с.
6. *Булыка А. М.* Слоўнік іншамоўных слоў. Мінск : Нар. асвета, 1999. 398 с.
7. *Гапоненка І.А.* Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX — пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця. Мінск : Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, 2012. 306 с.
8. *Гапоненка И.* Влияние восточнославянских языков на белорусский язык начала XX в. *Studia białorutenistyczne*. 2018. V. 12. С. 191-213.
9. *Гістарычная лексікалогія беларускай мовы* / Акадэмія навук Беларускай ССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа; [А. Жураўскі і інш.; рэд. А.Я. Баханькоў, А.І. Жураўскі, М.Р.Суднік]. Мінск : Навука і тэхніка, 1970. 337 с.
10. *Жураўскі А. І., Крамко А. І.* Характар знешніх узаемаадносін беларускай літаратурнай мовы з іншымі славянскімі мовамі ў пачатковы перыяд яе развіцця. Мінск : Навука і тэхніка, 1973. 39 с.

11. *Зніч: Вайсковая стылістыка*. Менск, 1919.
12. *Каманды па-беларуску*. Браслаў, 1920.
13. *Каўрус А. А.* Стылістыка беларускай мовы. Мінск : Нар. Асвета, 1993. 3-е выд., дапрац. і дап. 320 с.
14. *Колас Я.* Другое чытанне для дзяцей беларусаў. Пецярбурх [Пецярбург]: выдалі суполкі: “Загляне сонца і ў наша аконца” і “Наша хата”, 1909 (вокладка 1910). 110 с.
15. *Крамко І. І.* Развіццё лексічнай сістэмы беларускай мовы ў XIX – пачатку XX ст. *Гістарычная лексікалогія беларускай мовы*. Мінск : Навука і тэхніка, 1970. С. 256-265.
16. *Красней В. П.* Генетычная характарыстыка беларускай тэрміналагічнай лексікі пачатку XX ст. *Беларуская тэрміналогія: зборнік артыкулаў*. Мінск : Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. 2011. С. 78-83.
17. *Красней В. П.* Пошукі прынцыпаў і шляхоў распрацоўкі беларускай нацыянальнай тэрміналогіі на пачатку XX ст. *Беларуская тэрміналогія: зборнік артыкулаў*. Мінск : Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. 2011. С. 108-115.
18. *Красней В. П.* Функцыянальна-стылявая дыферэнцыяцыя. *Беларуская мова / В.П. Красней, А.А. Крывіцкі, А.А. Лукашанец, М.Р. Прыгодзіч, Т.Р. Рамза, Л.І. Сямешка, І.Р. Шкраба*. Opole : Uniwersytet Opolski: Instytut filologii polskiej. 1998. 293 с.
19. *Крукоўскі Н. І.* Рускі лексічны ўплыў на сучасную беларускую літаратурную мову. Мінск : Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1958. 173 с.
20. *Кузьміч В. А., Шахаб В. В.* Практычная і функцыянальная стылістыка беларускай мовы: вучэбны дапаможнік для студэнтаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі па спецыяльнасці “Выдавецкая справа”. Мінск : БДТУ, 2008. 238 с.
21. *Любецкая Е. П.* Беларуская нацыянальная терминология: тенденции формирования в XX-XXI вв. *Термінологічний вісник: збірник наукових праць / відп. ред. В.Л. Іващенко*. К. 2015. Вип. 3(1). С. 17-24.
22. *Любецкая Е. П.* Особенности формирования белорусского научного языка в начале XX в. *Записки з українського мовознавства. Opera in linguistica ukrainiana / гол. ред. Т.Ю. Ковалевська*. Одеса. 2017. Вип. 24. Т. 1. С. 299-306.
23. *Любецкая К.* Беларуская навуковая мова: асаблівасці фарміравання. *Вісник Термінологічнай Комісіі пры Міжнародному комітэці славістів / відп. ред. В.Л. Іващенко, ТК МКС*. К. 2018. Вип. 2. С. 120-133.
24. *Любецкая К.* Праблемы беларускага тэрміназнаўства ў канцы XX – пачатку XXI стст. *Слов’янське термінознавство кінця XX-пачатку XXI століть: колективна монографія членів Термінологічнай комісіі пры Міжнародному комітэці славістів / науковий редактор В.Л. Іващенко*. К. 2018. С. 306-327.
25. *Любецкая К. П.* Функцыянальная стылістыка сучаснай беларускай мовы: практыкум. Мінск : БДУ, 2010. 52 с.
26. *Маскоўска-беларускі слоўнік / браты М. і Г. Гарэцкія*. Вільня : Выдавецтва У. Знамяроўскага. 1920 (вокладка 1921). 144 с.
27. *Мова “Нашай Нівы” : семантыка, стылістыка / [В.П. Лемцюгова і інш.]; пад рэд. В.П. Лемцюговай*; Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры, Філіял “Інстытут мовы і літаратуры ім. Я. Коласа і Я. Купалы”. Мінск : Беларуская навука, 2014. 362 с.
28. *Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік / Максім Гарэцкі; рэдакцыя Янкі Станкеўчыка*. Вільня : Беларускае выдавецкае таварыства “Крыніца”, (“Друкарня Віленскага выдавецтва”). 1919. 261 с.

29. *Першае чытанне для дзетак беларусаў* / напісала Цйотка. Пецярбург : Загляне сонца и ў наша аконца. 1906. 30 с.
30. *Пісарэнка А. М.* Функцыянальная стылістыка беларускай мовы: вучэб. дапам. Мінск : БДУК, 2003. 91с.
31. *Руска-беларускі слоўнік братоў М. і Г. Гарэцкіх.* Смаленск, 1918.
32. *Семянькова Г. К.* Функцыянальная стылістыка беларускай мовы: вучэбны дапаможнік. Віцебск : Выдавецтва ВДУ, 2005. - 42 с.
33. *Старасценка Т. Я., Урбан В. В., Шумчык Ф. С.* Стылістыка беларускай мовы: вучэб.-метад. дапам. Мінск : БДПУ, 2010. 219 с.
34. *Сцяцко П.* Культура мовы. Мінск : Тэхналогія, 2002. 444 с.
35. *Цікоцкі М. Я.* Стылістыка беларускай мовы: вучэб. дапам. для фак. журналістыкі. Мінск : Універсітэцкае, 1995. 294 с.
36. *Шакун Л. М.* Гісторыя беларускага мовазнаўства. Мінск : Універсітэцкае, 1995. 271 с.
37. *Шакун Л. М.* Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мінск : Выдавецтва “Універсітэцкае”, 1984. 319 с.
38. *Шумчык Ф. С.* Функцыянальная стылістыка беларускай мовы: вучэб.-метад. дапам. Мінск : БДПУ, 2004. 35 с.
39. *Юрэвіч А. К.* Стылістыка беларускай мовы: вучэб. дапам. Мінск : Вышэйшая школа, 1992. 288 с.
40. *Bielaruskaja hramatyka dla škol / napisaŭ kandidat filolohii Pietrahr. uniwer. B. Taraškiéwič.* – Wilnia : Wydańnie “Bielaruskaha Kamitétu”, 1918. 112 с.
41. *Bielaruskij prawapis /A. Łuckiewič i J. Stankiewič.* – Wilnia : Wydańnie Bielaruskaha Kamitetu, 1918. 32 с.
42. *Gutschmidt K.* Понятieto тенденция в Пражската лингвистична школа и неговото значение за синхронното изучаване на славянските езици. *Slavica Pragensia ad tempore nostra.* Praha. 1998. S. 96-100.
43. *Hramatyka bielaruskaj mowy / apracawaŭ B. Pačobka, wučyciel bielaruskaj mowy ŭ Świsłockaj bielaruskaj wučycielskaj seminarij, redaktar časopisi “Bielarus”.* Wilnia : Drukarnia “Homan”, 1918. 38 с.
44. *Jak prawilna pisać pa bielarusku / ułażyŭ Ant. Łuckiewič.* – Wilnia : Drukarnia M. Kuchty : Drukarnia bielaruskaj časopisi “Homan”, 1917. Č. 1. 16 с.
45. *Kahanec K.* Druhoe czytanne dla dziacej belarusau. St. Petersburg, 1910.
46. *Luckewič A.* Bielaruskaja hramatyka pawodluh lekcij, čytanych na Bielaruskich Wučycielskich Kursach u Wilni ŭ 1915 – 1916 hh. Čaść I. Fonetyka i etymologija. Wilnia, 1916.
47. *Pròsty spòsab stàcca ŭ karòtkim čàse hràmatnym / napisàli pr. dr. Rùdolf Àbiht i Āanka Stankèwič u Wilni.* Breslau : drùkam wydaŭ dr. Fèliks Pribač, 1918. 16 с.
48. *Sieben-Sprachen-Wörterbuch: Deutsch-Polnisch-Russisch-Weissruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch.* Leipzig : Otto Spamer Verl., 1918. 420 с.

Referenses

1. Ababurka, M.V., (1994), *Culture of the Belarusian language [Kultura bielaruskaj mowy]*, Vyshejshaja shkola, Minsk, 122 p.
2. Antanjuk, L.A., (1987), *Belarusian scientific terminology: Formation, structure, ordering, construction, functioning [Bielaruskaja navukovaja terminologija: Farmiravannie, struktura, uparadkavannie, kanstrujavannie, funkcyjaniravannie]*, Navuka i tjechnika, Minsk, 1987, 240 p.

3. *Fundamentals of speech culture and style: a case study. help. for filal. students. fac. University [Asnovy kultury maulennia i stylistyki]* (1992) / U.V. Anichenka [and etc.] Universiteckaje, Minsk, 255 p.
4. Bulyka, A.M., (1972), *Long-term borrowings of the Belarusian language [Daunija sapazychanni bielaruskaj movy]*, Navuka i tjehnika, Minsk, 383 p.
5. Bulyka, A.M. (1980), *Lexical borrowings in the Belarusian language in XIV–XVIII [Lexichnyja sapazychanni u bielaruskaj move XIV–XVIII stst.]*, Navuka i tjehnika, Minsk, 256 p.
6. Bulyka, A.M., (1999), *Dictionary of foreign words [Slounik inshamounych slou]*, Nar. asveta, Minsk, 398 p.
7. Gaponenka, I.A., (2012), *Vocabulary of the Belarusian literary language of the XIX - early XX centuries: features of formation and development [Leksika belaruskaj litaraturnaj movy XIX — pachatku XX st.: asablivasci stanaulennja i razviccja]*, Belaruskij dzjarzhauny universitjet, Minsk, 306 p.
8. Gaponenko, I. (2018), *The influence of East Slavic languages on the Belarusian language of the early twentieth century [Vlijanie vostochnoslavjanskih jazykov na belorusskij jazyk nachala XX v.] // Studia białorutenistyczne / — 2018. — Vyp. 12. Pp. 191-213.*
9. *Historical lexicology of the Belarusian language [Gistarychnaja leksikalogija belaruskaj movy]* (1970) / Akadjemija navuk Belaruskaj SSR, Instytut movaznavstva imja Ja. Kolasa; [A. Zhurawski i insh.; rjed. A.Ja. Bahankow, A.I. Zhurawski, M.R.Sudnik], Navuka i tjehnika, Minsk, 337 p.
10. Zhurawski, A.I., Kramko, A.I., (1973), *The nature of the external relations of the Belarusian literary language with other Slavic languages in the initial period of its development [Haraktar zneshnih uzaemaadnosin belaruskaj litaraturnaj movy z inshymi slavjanskimi movami w pachatkovy peryjad jae razviccja]*, Navuka i tjehnika, Minsk, 39 p.
11. *Candle: military style [Znich: Vajskovaja stylistyka]* (1919), Mensk.
12. *Teams in Belarusian [Kamandy pa-belarusku]* (1920), Braslaw.
13. Kawrus, A.A., (1993), *Stylistics of the Belarusian language [Stylistyka belaruskaj movy]*, Nar. Asveta, Minsk, 3-e vyd., daprac. i dap., 320 p.
14. Kolas, Ja. (1909), (vokladka 1910), *The second reading for Belarusian children [Drugoe chytanne dlja dzjacej belarusaw]*, vydali supolki: “Zagljane sonca i w nasha akonca” i “Nasha hata”, Pecjarburh [Pecjarburg], 110 p.
15. Kramko, I.I. (1970), *Development of the lexical system of the Belarusian language in the XIX - early XX centuries [Razviccjo leksichnaj sistjemy belaruskaj movy w XIX — pachatku XX st.]*, Gistarychnaja leksikalogija belaruskaj movy, Navuka i tjehnika, Minsk, pp. 256-265.
16. Krasnej, V.P. (2011), *Genetic characteristics of the Belarusian terminological vocabulary of the early twentieth century [Genetychnaja haraktarystyka belaruskaj tjerminalagichnaj leksiki pachatku XX st.]*, Belaruskaja tjerminalogija: zbornik artykulau, Belaruskij dzjarzhauny universitjet, Minsk, pp. 78-83.
17. Krasnej V.P. (2011), *Search for principles and ways to develop Belarusian national terminology in the early twentieth century [Poshuki pryncypau i shljahou raspracouki belaruskaj nacyjanal'naj tjerminalogii na pachatku XX st.]*, Belaruskaja tjerminalogija: zbornik artykulaw, Belaruskij dzjarzhauny universitjet, Minsk, pp. 108-115.
18. Krasnej, V.P. (1998), *Functional and stylistic differentiation [Funkcyjnal'nastylyjavaja dyferjencyjacyja]*, Belaruskaja mova / V.P. Krasnej, A.A. Kryvicki, A.A. Lukashanec, M.R. Prygodzich, T.R. Ramza, L.I. Sjameshka, I.R. Shkraba, Uniwersytet Opolski: Instytut filologii polskiej, Opole, 293 p.

19. Krukouski, N.I., (1958), *Russian lexical influence on the modern Belarusian literary language* [*Ruski leksichny uplyu na suchasnuju belaruskuju litaraturnuju movu*], Vydavectva Akadzemii navuk BSSR, Minsk, 173 p.
20. Kuz'mich V.A., Shahab V.V., (2008), *Practical and functional stylistics of the Belarusian language: a textbook for students of institutions that provide higher education in the specialty "Publishing"* [*Praktychnaja i funkcyjnal'naja stylistyka belaruskaj movy: vuchjebny dapamozhnik dlja studjenta ustanou, jakija zabjaspechvajuc' atrymanne vyshjejszaj adukacyi pa specyjnal'nasci "Vydaveckaja sprava"*], BDTU, Minsk, 238 p.
21. Ljubeckaja E.P. Belarusian national terminology: tendencies of formation in the XX-XXI centuries [Belorusskaja nacional'naja terminologija: tendencii formirovanija v XX-XXI vv.] // Terminologichnij visnik: zbirnik naukovih prac' / vidp. red. V.L. Ivashhenko – 2015. – Vip. 3(1). – Pp. 17-24.
22. Ljubeckaja E.P. Features of the formation of the Belarusian scientific language in the early twentieth century [Osobennosti formirovanija belorusskogo nauchnogo jazyka v nachale XX v.] // Zapiski z ukrains'kogo movoznavstva. Opera in linguistica ukrainiana / gol. red. T.Ju. Kovalevs'ka – 2017. – Vip. 24. T. 1. – Pp. 299-306.
23. Ljubeckaja K. Belarusian scientific language: peculiarities of formation [Belaruskaja navukovaja mova: asablivasci farmiravannja] // Visnik Terminologichnoï Komisiï pri Mizhnarodnomu komiteti slavistiv / vidp. red. V.L. Ivashhenko, TK MKS – 2018. – Vip. 2. – Pp. 120-133.
24. Ljubeckaja, K. (2018), *Problems of Belarusian terminology in the late XX – early XXI centuries* [*Prablemy belaruskaga tjerminaznaustva u kancy XX – pachatku XXI stst.*], Slov'jans'ke terminoznavstvo kincja XX – pachatku XXI stolit': kolektivna monografija chleniv Terminologichnoï komisiï pri Mizhnarodnomu komiteti slavistiv / naukovij redaktor V.L. Ivashhenko, Kyiv, pp. 306-327.
25. Ljubeckaja, K. P. (2012), *Functional stylistics of the modern Belarusian language: practicum* [*Funkcyjnal'naja stylistyka suchasnaj belaruskaj movy: praktykum*], BDU, Minsk, 52 p.
26. *Moscow-Belarusian dictionary* [*Maskouska-belaruski slounik*] (1920) (vokladka 1921) / braty M. i G. Garjeckija, Vydavectva U. Znamjarskaga, Vil'nja, 144 p.
27. *The language of "Nasha Niva": semantics, stylistics* [*Mova "Nashaj Nivy": semantyka, stylistyka*] (2014) / [V.P Lemcjugova i insh.]; pad rjed. V.P Lemcjugovaj, Nacyjanal'naja akadzemija navuk Belarusi, Cjentr dasledavannjau belaruskaj kul'tury, movy i litaratury, Filijal "Instytut movy i litaratury im. Ja.Kolasa i Ja. Kupaly", Belaruskaja navuka, Minsk, 362 p.
28. *A small Belarusian-Moscow dictionary* [*Nevjalichki belarуска-maskouski slounik*] (1919) / Maksim Garjecki; rjedakcyja Janki Stankeuchyka, Belaruskae vydaveckae tavarystva "Krynica", "Drukarnja Vilenskaga vydavectva "Vil'nja, 261 p.
29. *The first reading for Belarusian children* [*Pershae chytanne dlja dzetak belarusau*] (1906) / napisala Cjotka, Zagljane sonca i u nasha akonca, Pecjarburg, 30 p.
30. Pisarjenka, A.M., (2003), *Functional stylistics of the Belarusian language: a textbook* [*Funkcyjnal'naja stylistyka belaruskaj movy: vuchjeb. dapam.*], BDUK, Minsk, 91 p.
31. *Russian-Belarusian dictionary of brothers M. and G. Goretsky* [*Ruska-belaruski slounik bratou M. I G. Garjeckih*], (1918), Smalensk.
32. Semjan'kova, G.K., (2005), *Functional stylistics of the Belarusian language: a textbook* [*Funkcyjnal'naja stylistyka belaruskaj movy: vuchjebny dapamozhnik*], Vydavectva VDU, Vicebsk, 42 p.
33. Starascenka, T. Ja., Urban V.V., Shumchyk F.S., (2010), *Stylistics of the Belarusian language: a textbook* [*Stylistyka belaruskaj movy: vuchjeb.-metad. dapam.*], BDPU, Minsk, 219 p.

34. Scjacko, P., (2002), *Language culture [Kul'tura movy]*, Tjehnologija, Minsk, 444 p.
35. Cikocki, M. Ja., (1995), *Stylistics of the Belarusian language: a textbook for the faculties of journalism [Stylistyka belaruskaj movy: vuchjeb. dapam. dlja fak. Zhurnalistyki]*, Universitjeckae, Minsk, 294 p.
36. Shakun, L.M., (1995), *History of Belarusian linguistics [Gistoryja belaruskaga movaznaustva]*, Universitjeckae, Minsk, 271 p.
37. Shakun, L.M., (1984), *History of the Belarusian literary language [Gistoryja belaruskaj litaraturnaj movy]*, Vydavectva "Universitjeckae", Minsk, 319 p.
38. Shumchyk, F.S., (2004), *Functional stylistics of the Belarusian language: a textbook [Funkcyjanal'naja stylistyka belaruskaj movy: vuchjeb.-metad. dapam.]*, BDPU, Minsk, 35 p.
39. Jurjevich, A.K., (1992), *Stylistics of the Belarusian language: a textbook [Stylistyka belaruskaj movy: vuchjeb. dapam.]*, Vyshhejšhaja shkola, Minsk, 288 p.
40. Taraškiévič B. (1918), *Biélaruskaja hramatyka dla škol*, Wydańnie "Biélaruskaha Kamitétu", Wilnia. 112 p.
41. Łuckievič, A., Stankievič, J. (1918), *Biélaruski prawapis*, Wydańnie Biélaruskaha Kamitétu, Wilnia. 32 p.
42. Gutschmidt, K., (1998) *The concept of direction in the Prague Linguistic School and its significance for the synchronous study of Slavic languages, [Ponjatieto tendencija v Prazhskata lingvistichna shkola i negovoto znachenie za sinhronnoto izuchavane na slavjanskite ezici]*, Slavica Pragensia ad tempore nostra, Praha, Pp. 96-100.
43. *Hramatyka biélaruskaj mowy*, (1918), apracawaŭ B. Pačobka, wučyciel belaruskaj mowy ŭ Świslockaj biélaruskaj wučycielskaj seminarij, redaktar časopisi "Biélarus", Drukarnia "Homan", Wilnia. 38 p.
44. *Jak pravilna pisać pa biélarusku* (1917) / ułażyŭ Ant. Łuckievič. Drukarnia M. Kuchty : Drukarnia biélaruskaj časopisi "Homan". Wilnia. Č. 1. 16 p.
45. Kahanec, K. (1910), *Druhoe czytanne dla dziacej belarusaŭ*. St. Petersburg.
46. Luckevič, A. (1916), *Biélaruskaja hramatyka pawodluh lekcij, čytanych na Biélaruskich Wučycielskich Kursach u Wilni ŭ 1915 – 1916 hh. Čaść I. Fonetyka i etymologija*. Wilnia.
47. *Pròsty spòsab stàcca ŭ karòtkim čàse hràmatnym* (1918) / napisàli pr. dr. Rùdolf Àbiht I Ìanka Stankèwič u Wilni. Drùkam wydaŭ dr. Fèliks Pribač. Breslaŭ. 16 p.
48. *Sieben-Sprachen-Wörterbuch: Deutsch-Polnisch-Russisch-Weissruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch* (1918). Otto Spamer Verl. Leipzig. 420 p.

К. П. Любецька,

*Білоруський державний університет,
кафедра російської мови як іноземної у професійному навчанні*

ЗАПОЗИЧЕННЯ З ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ У БІЛОРУСЬКІЙ НАУКОВІЙ МОВИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Статтю присвячено визначенню ступня участі польської мови у становленні білоруської наукової мови в 1900-1920 рр. Описано мовну ситуацію у Білорусі на початку ХХ ст., осмислено лексичне наповнення білоруськомовних текстів наукового викладу, розглянуто шляхи формування текстів наукової тематики та виокремлено прикмети полонізмів.

Ключові слова: білоруська мова, польська мова, мова науки, мовні контакти, запозичення, полонізм.

Е. П. Любецкая,

*Белорусский государственный университет,
кафедра русского языка как иностранного в профессиональном обучении*

ЗАИМСТВОВАНИЯ ИЗ ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА В БЕЛОРУССКОМ НАУЧНОМ ЯЗЫКЕ НАЧАЛА XX В.

Статья посвящена определению степени участия польского языка в становлении белорусского научного языка в 1900-1920 гг. Описана языковая ситуация в Беларуси в начале XX в., осмыслено лексическое наполнение белорусскоязычных текстов научного изложения, рассмотрены пути формирования текстов научной тематики и названы приметы полонизмов.

Ключевые слова: белорусский язык, польский язык, язык науки, языковые контакты, заимствование, полонизм.

K. P. Liubetskaya,

*Belarusian State University in Minsk
Department of the Russian as foreign language in professional education*

BORROWINGS FROM THE POLISH LANGUAGE IN THE BELARUSIAN SCIENTIFIC LANGUAGE AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

This article examines interaction specifics of the Belarusian and Polish languages in scientific texts at the beginning of the 20th century. On the basis of scientific and educational, popular science texts and lexicographic materials, the characteristics of polonisms, their subject and thematic affiliation, as well as the peculiarities of their formal adaptation on the Belarusian linguistic basis are carried out. The work uses descriptive, contrastive and comparative historical methods, which were useful during the examination of polonisms in Belarusian language. The author establishes the dependence of the interacting nature of contacting languages on various intralingual and external factors, which predetermined the nature of the interlanguage relations of the Belarusian and Polish languages at the beginning of the 20th century. For all the lexical inequality of scientific texts, their linguistic unity was formed due to a common goal – the transmission of scientific information.

In general, the analysis showed that when borrowings from the Polish language are used in the texts of Belarusian science, there is no consistency. Accordingly, it can be stated that the influence of the Polish language on the Belarusian scientific language is not characterized by depth, and the language of Belarusian science at the beginning of the 20th century was not oversaturated with polonisms. This was probably facilitated by the tendencies of the Belarusian linguistic and cultural revival, the dominant of which was primarily the orientation towards national identity and, accordingly, the limitation of foreign linguistic influences.

Key words: Belarusian language, Polish language, borrowing, polonism, science language, language contacts, interlanguage relations.

Р. В. Міняйло,

канд. філол. наук, доц.,

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради,

доцент кафедри української лінгвістики,

літератури та методики навчання

РИБАЛЬСЬКА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ АНІМАЛІСТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В ГОВІРКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено пошукові етимонної спільності між подібними за звуковою формою та означуваними реаліями діалектизмами, що їх можуть об'єднувати архетипні образи копитних і рогатих тварин. Висновано, що в українських говірках звукові варіації назви рибальського знаряддя призматичної форми відбулися внаслідок зближення праслов'янських етимонів **rogь* і **drygati*. Метафоричне перенесення на основі образу рогатої тварини (рибальську спеціалізацію праслов'янського слова) найпевніше простежуємо в назві *péta* (*péga*), яка побутує в ареалі українсько-білоруського Полісся. Найбільш стійкою до звукових видозмін виявилася назва рибальського знаряддя *кобіла* < псл. **kobyła*, що, очевидно, спричинено донедавна постійно актуалізованою реалією – покрівлею, прикрашеною вирізьбленою з дерева кінською (кобилячою) головою.

Ключові слова: етимологія, праслов'янські лексико-семантичні реконструкції, рибальська лексика українських говірок, етнографічні реалії, мотиваційні зв'язки, метафоричне перенесення.

Досліджування в історичному аспекті семантичного зв'язку праформ не втрачає **актуальності**, про що свідчать монографічні дослідження останніх десятиріч, як-от Т. Черниш «Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід)» (2003), Є. Мотузенка «Етимологія и семантика» (2006), О. Войцевої «Водогосподарська лексика польської мови: від давнини до сучасності» (2010), І. Нечитайло «Історія і типологія праслов'янських девербативів» (2011), колективна монографія «Індоевропейська спадщина в лексиці слов'янських, балтійських, германських і романських мов: семантичні та словотвірні зв'язки і процеси» за ред. В. Пономаренка (2013). Особливо це стосується назв реалій із тих споконвічних сфер промислової і господарської діяльності, що значно вплинули на розвиток людства й відобразилися в усіх сферах матеріально-духовної культури. Ці назви привертають увагу не лише подібністю звукової форми діалектизмів споріднених тематичних груп лексики і прогнозованою їхньою праосновою, а й зовнішньою подібністю означених об'єктів.

В основній теоретичній праці школи молодогограматиків «Принципи історії мови» (1880) Г. Пауль акцентував: одним з найпростіших засобів творення технічної термінології є звичайне надання конкретнішого смислу загальнономовним словам і висловам. А за кількістю спеціалізованих значень, внесених різними професійними групами до загальнонародної мови, можна визначити, яку роль вони загалом відігравали в житті народу [19, с. 108].

Матеріали етимологічних і діалектних словників, розвідки мовознавців засвідчують наявність численних номенів промислово-господарської сфери, мотивованих архетипними образами тварин: бика, коня (кобили), козла (кози) тощо. Так, праслов'янського архетипу **koza* сягає давньоруська назва *коза* 'пристосування,

щоб скидати зі стін замку засоби захисту (колоди, каміння тощо)», а в сучасних слов'янських мовах – ще низка професіоналізмів на позначення спеціального галузевого приладдя: словен. *kóza* ‘підставка для розпилювання дров’, чес. діал. *koza* ‘станок, верстак’, слвц. *koza* ‘станина, кóзли’, рос. діал. *kozá* ‘переносне вогнище (жердина, на яку насаджені з’єднані навхрест металеві пруття й пластини) для лучення риби’, укр. діал. *кóзи* ‘примітивний ткацький станок’ [11, XII, с. 19-20]. Так само в демінутивах – псл. **kozica*: слвц. діал. *kozica* ‘підставка під мотовило’, пол. діал. *kożica* ‘одна із частин плуга’ [там само, с. 22-23].

У запропонованій розвідці ми поставили за **мету** висвітлити становлення назв риболовецьких знарядь, в основі яких лежить образ копитної (рогатої) тварини, у зв’язку з матеріальним світом і духовною культурою давніх слов’ян, установити генетичну спорідненість цієї частини рибальської лексики з лексикою інших народних промислів і ремесел. Відповідно **об’єктом дослідження** стали діалектні (українські й почасти білоруські) назви промислових знарядь і господарських реалій та праслов’янські лексико-семантичні реконструкції, яких сягають ці назви, а **предметом** – мотиваційний аспект постання рибальських найменувань у широкому колі промислово-господарських знарядь, споруд та їхніх конструктивних елементів.

Досліджуючи структурно й фонетично подібні назви рибальських знарядь, причини виникнення багатозначності та паронімії в рибальській лексиці, ми аналізували можливу мотиваційну природу засвідчених українських говіркових назв того чи того рибальського знаряддя [15]. Такий підхід у поєднанні з етнографічними даними та лінгвокультурологічним і можливим контекстним аналізом дає змогу встановити: це випадковий збіг звукової оболонки етимологічно різних слів чи генетична спорідненість етимонів (або ж їхнє часткове зближення на певних еволюційних етапах становлення рибальського промислу).

У пропонованій розвідці для удокладнення поняттєво-номінативної парадигми ми застосували *ономасіологічний* і *семасіологічний* підходи, а *лінгвокультурологічний аналіз* уможливив визначення актуалізованих у рибальській лексиці і фразеології етнокультурних знаків.

Джерельною базою дослідження слугували етимологічний словник відтворюваних праслов’янських слів, етимологічні словники української і білоруської мов, українські діалектні словники, етнографічні матеріали, авторська картотека рибальської лексики Слобожанщини.

Наукову новизну розвідки вбачаємо у виявленні етимонної спільності в назвах реалій численних номенів промислово-господарської сфери, які відображають етнокультурне архетипне мислення. **Теоретична цінність** отриманих результатів полягає в розкритті механізмів спеціалізації загальноновживаної лексики у праслов’янську добу, а **практична** – у можливості використовувати результати дослідження під час викладання історико-лінгвістичних дисциплін.

Аналіз праслов’янських лексико-семантичних реконструкцій переконує, що тваринний образ в основі метафоричного перенесення мають не лише образні найменування людини за її зовнішністю чи вдачею, а й назви галузевих знарядь із подібною до тілобудови свійської копитної тварини конструкцією дерев’яного каркасу. Праслов’янська назва **kobyła* у вивідному (метафоричному) значенні ‘знаряддя або предмети, схожі на коня’ [12, II, с. 477] у говірках південно-східного наріччя української мови еволюціонувала до назви рибальського знаряддя: цн.слоб. *кобіла* ‘пристрій для ловіння риби у вигляді трикутної піраміди, обтягнутої сіткою (з отвором)’ [21, I, с. 173], сх.слоб. *кобіла (кобілка)* ‘бродове рибальське знаряддя: дерев’яний каркас, обтягнутий сіткою на взірець тригранної призми, у вільну грань-отвір якої заганяють рибу’ (сmt Красноріченське Северодонецького (раніше

Кремінського) р-ну Луганської обл.) [Картотека автора], пд.-сх.полт. *кобїлка* ‘рибальський прилад, що має форму даху на будинку; ним ловлять рибу вбїрд’ [22, с. 43]. Таку саме назву засвідчено і для інших промислових чи господарських знарядь: нж.ндпр. *кобїлка* ‘перпендикулярна до лопаті ручка у гребковому веслі’ [28, II, с. 180], цн.слов. *кобїлка* ‘паличка, якою натягають мотузку на рамці лучкової пилки’ [21, I, с. 173], дон. *кобїла* ‘дерев’яний станок’, *кобїлка* ‘прилад для маскування у вигляді палатки з вічком для полювання на куропаток’ [2, с. 221].

У «Словникові діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини» А. Сизька (1990) не випадково в тлумаченні назви *кобилка* конструкцію рибальського знаряддя порівняно з дахом (покрівлею) будинку, адже у традиційному народному житті Середньої Наддніпряни «подовжні та поперечні сволоки виходять назовні у формі різьбленої кінської голови» [29, с. 426]. Загалом же композиційне оформлення бокової частини даху у вигляді кінської голови (двох кінських голів) є одним із дохристиянських знаків, пов’язаних з культом сонця – символом колісниці Бога сонця [25, с. 1157]. Також зауважимо, що композиційне оформлення прадавніх споруд на теренах України було пов’язане не лише з тотемом *кінь* (*кобила*). Так, С. Губерначук відзначає, що фронти віднайдені археологами моделей трипільських храмів зазвичай «прикрашені бичачими рогами (букраніями). А вхідні двері деяких храмів оздоблені сонячними знаками. <...> Можливо, те розумілось так: входження до храму – то входження у Світ Сонця і Світ той охороняє тотем-бик» [6, с. 112]. У білорусів найдавнішим видом декоративної прикраси збудованої хати було фігурне оброблення вільчика – перехрещених зверху кінців причілків (бокових частин даху), яким надавали форми бичачих рогів або кінських голів [7, с. 13].

В аспекті співвіднесеності назви і реалії згадаймо ще назву рибальського знаряддя *крóшня* ‘рибальський сак’, мотивувальним чинником постання якої є саме конструкція дерев’яної основи (кросен), та відзначену Д. Яворницьким дублетність термінів *крóшни* і *кóзли* ‘різні назви козел, що ставлять по гребневі солом’яного даху, щоб вітер не зносив соломи’ [31, с. 396, с. 365]. П. Гриценко, аналізуючи зв’язки між різними тематичними групами лексики (будівельної, ткацької, землеробської, транспортної тощо), згадує спостереження видатного славіста М. Толстого, що використання термінів ткацтва в інших термінологічних сферах є специфічно слов’янською рисою, чи рисою, характерною для однієї з локальних груп індоєвропейських мов [5, с. 126].

Співзвучне з рибальським терміном *кобила* східнополіське слово *кабїла* ‘склепіння печі – внутрішнє опукле верхнє покриття над черінню’ [9, с. 37] демонструє лише формальний збіг назви гострокутної і назви дугоподібної реалії, мотивованої способом її виготовлення – надаванням конструкції округлих згинів. Таку саме внутрішню форму простежуємо і в західнополіському слові *кобї́лка* ‘кошик з лозових прутів’ [1, I, с. 231]. Згадаймо в цьому аспекті й застаріле слово *киба́лка* (*гиба́вка*, *гибалка*, *гибалка*) ‘вид жіночого головного убору; шнурок або туго скручений кусок полотна, пов’язаний навколо голови, на який закручували волосся; може бути у вигляді дерев’яного обруча’ (від *гиба́ти* ‘бгати’, первісно ‘згинати’) [12, II, с. 428].

Водночас широкозначність співвідносного з нижньолужицьким словом *kobjela* ‘кошик’ і польським *kobiel* ‘те саме’ українського діалектизма *кобеля* ‘корзина, кошик’, ‘рибальське знаряддя, схоже на сак’ (Чигиринщина) [24, II, с. 258], за висновками етимологів – запозичення з німецької мови, де *kobel* ‘халупа; курник, саж; коробка воза’ [12, II, с. 476], уможливило простеження певного мотиваційного зв’язку між праслов’янізмом **kobyła* та германізмом *kobel*: це передовсім назви споруд із дерев’яних брусів чи лозових прутів.

На користь мотиваційного зв’язку в постанні назв плетених із верболозу і назв з’єднаних із жердин та обтягнутих сіткою рибальських знарядь свідчить і

етнографічний матеріал. Так, у своїх «Народознавчих роботах» знаний мовознавець В. Чабаненко писав, що в озерах і баках Великого Лугу рибу ловили знаряддям під назвою *ругеля* (*рукеля*) – «це тригранна (грані дерев'яні) піраміда, обтягнена густою сіткою, з відкритою основою», яку один із рибалок «тримав незрушно *рукою* (звідси й назва знаряддя)» [27, с. 80].

Докладний опис В. Чабаненком способів рибалення на території колишнього Великого Лугу дає змогу побачити схожість застосовування відмінних за конструкцією знарядь – притискання основи (ширшого краю) снасті до дна, щоб риба потрапила в пастку.

Відзначимо, що в українському діалектному континуумі схожість конструкції деяких рибальських знарядь на погано придатну для проживання людини будівлю вможливила появу стійких порівнянь-алогізмів: нж.ндпр. *гріє, як цигана ятір* 'ніяк не гріє', *тепло, як циганові під в'ятеринкою* 'холодно' [4, с. 31, с. 122], ср.поліс. *тепло як циганові під ятером* 'хтось змерз' [8, с. 121], *нагрівся як циган в неретку* 'хтось змерз' [30, с. 159] тощо. Образне порівняння ятера із житловою будівлею бачимо й у нижньонаддніпрянській приказці *В'юнові у ятері сімнадцять дверей* [18, с. 25].

Наведені приклади із діалектного фразеологічного фонду засвідчують, що мотивувальним чинником постання цих образних найменувань є каркас рибальського знаряддя-пастки з отвором, у який потрапляє («входить») риба, безвідносно до особливостей конфігурації снасті.

В українсько-білоруському Поліссі привертає до себе увагу діалектизм *рѣга* (біл. *рэга*) 'рибальське знаряддя (основа із дерева з натягнутою сіткою)', який українські етимологи пов'язують з іншою діалектною назвою рибальської снасті – *крыга* [12, V, с. 10-11]. Білоруські етимологи небезпідставно пов'язують назву рибальського знаряддя *рѣга* з литовською назвою полозів (загнутих спереду ковзких брусів) *rāgai* [10, XI, с. 164], аргументуючи це наявністю дублетних діалектних назв *палазэ* («рыбалоўная крыга»), *сані* 'те саме', мотивованих схожістю реалій: прилад складається з двох полозів, за які його тягнуть по дну [там само, IX, с. 270]. У загальноукраїнському континуумі інтегральну сему 'волочіння знаряддя по поверхні' простежуємо і в багатозначній назві *волок*: 1) 'невелика сіть з гузирем, якою ловлять рибу два рибалки, ідучи вбід'; 2) 'віршовка, міцний мотузок для перетягування копиць сіна або колод з одного місця в інше' [16, с. 252]. А в аспекті анімалістичної мотивації згадаймо українські діалектизми *рѣга* 'назва вола з головою і рогами, як у бугая', *рѣга* 'бугай' [12, V, с. 42].

Із назвою рибальського знаряддя пірамідальної форми *рогеля*, уживаного на Полтавщині [16, с. 253-254], Харківщині [21, II, с. 175], співзвучне слово *рогель* 'брус, який з'єднує дві крокви' (Білоруське Полісся), що його етимологи трактують як германізм, запозичений за посередництва польської мови (пол. *rygle* 'те саме' ← нім. *Riegel* 'те саме'), а появу *-o-* в першому складі слова пояснюють впливом білоруськополіських діалектизмів *рог, рогі* 'схрещення схилів стріхи' [10, XI, с. 164].

В аспекті схожості свійських копитних тварин *бика* і *кобили* як мотиваторів постання вторинних найменувань важливими є спостереження дослідника мовних реліктів трипільської культури Ю. Мосенкіса: носії трипільської культури (із середземноморським культом *бика*) тривалий час взаємодіяли з носіями праїндоевропейської мови (із розвиненим культом сонячних *коней* і колісниці). А з носіями майбутніх слов'яно-балто-германських мов, відзначає мовознавець, трипільці мали найбільш активні контакти [17, с. 4].

Спираючись на праслов'янське **kobyła* 'кобила', грецьке *kaballes* 'робочий кінь', латинське *cabo* (род. відм. *cabonis*) 'кінь', грузинське *q'abaxi* 'вид перегонів на конях', а також на теонімічну лексику, у доїндоевропейському чорноморсько-

східносередземноморському (трипільсько-егейському) субстраті Ю. Мосенкіс виділяє суфікс *-VI-* (*-al-*, *-el-* тощо) [там само, с. 13].

Ураховуючи спостереження дослідника, надто щодо активних мовних контактів носіїв майбутніх слов'яно-балто-германських мов із трипільцями, певніше бачиться можливий мотиваційний зв'язок праслов'янства **kobyła* і германізма *kobel*, діалектизма *p[e^u]tēja* і германізма *Riegel*.

В етнографічних даних (докладних тлумаченнях і рисунках) із Білоруського Полісся також убачаємо генетичний зв'язок між реаліями землеробства і риболовства, бо основна робоча частина сохи – трохи вигнута і знизу роздвоєна дошка. На ці кінці («рагі») набивали залізні «нарогі» [14, с. 36].

До назви рибальського знаряддя призматичної форми *кобила* засвідчено абсолютний синонім *регеля* (*регеля*) в центральнослобожанських говірках (с. Кам'янка Куп'янського (раніше Дворічанського) р-ну Харківської обл.; на річці Оскіл) [Картотека автора] і південнослобожанських [23, с. 102], що свідчить ще й про інший, аніж для поліської реалії з назвою *регеля*, спосіб виготовлення знаряддя – не згинання гілок верболозу у вигляді обручів, а з'єднання дерев'яних палиць у формі призми (фігури, що має як прямі, так і гострі кути). Конструкція снасті може бути й пірамідальної форми: цн.слоб. *регеля* 'рибальська снасть у вигляді тригранної піраміди, обтягнутої з боків сіткою' [21, II, с. 171], нж.ндпр. *регеля* 'рибальська снасть у вигляді тригранної піраміди' [28, IV, с. 5]. У можливому фонетичному варіанті *дриго́ла* 'снасть для лову сомів' (пол. *dryga* 'вид невода для осетрів', *drygawica*, *drygulica* 'рибальська сіть') у співвіднесенні його з етнонімом *дреговичі* та іншими назвами без з'ясованої етимології (наприклад, *дрига́ла* 'пристрій для підвішування колиски на полі') знаний український мовознавець К. Тищенко вбачає відголоски технологій «кмітлих кельтів» [26].

У подальшому назви *дриго́ла*, *drygawica*, *drygulica*, очевидно, зблизилися з назвою, для якої визначальною є сема '**наявність трьох однакових елементів**': *тригубиця* – назва рибальських остів, якими можна було ловити крупну рибу «на посвіт» на міліні, відома ще з листів князя В.-К. Острозького від 1571 та 1600 рр. [20, с. 282] і *drygubica* 'сіть з трьома стінками' [12, II, с. 126]. Підтримуємо версію, за якою етимон лексеми *drygubica* виводять безпосередньо із пл. **drgnōti*, **drgati* з мотиваційною ознакою 'дрижати' (від рухів зловленої риби) [3, с. 183]. Дійсно, рвучко витягаючи («дьюргаючи») приладдя з води, рибалки відчують, як тріпоче («дригається») спіймана риба.

Побутування на початку минулого сторіччя на Полтавщині синонімних назв *кобила* і *кімля* засвідчили «Очерки домашних промысловъ и ремеслъ Полтавской губернии» С. Лисенка: «Рыбалки дѣлають еще *кобылы* или *кимлы* – четырехъугольные саки» [13, с. 8]. У «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка лексема *клумля* має значення 'рибальське знаряддя – сіть, що нап'ята на пруття, з'єднані на зразок тригранної призми' з локалізацією Радомишльський повіт (зараз східна частина Житомирської обл. – *Р. М.*) [24, II, с. 253].

У східностеповій говірці с. Олексіївка Алчевського (раніше Перевальського) р-ну Луганської обл. семема 'бродове рибальське знаряддя у вигляді дерев'яного каркасу, обтягнутого сіткою на взірець тригранної призми, у вільну грань-отвір якої заганяють рибу' співвідносна з лексемою *уголо́к* [Картотека автора]. Тобто визначальна сема в семантичній структурі цієї назви – 'геометрична фігура, утворена двома лініями яких-небудь предметів, що виходять із однієї точки'

Визначальну сему '**кут, роздвоєння, роги**' простежуємо й у нижньонадніпрянській назві *рогеля* у тлумаченні Д. Яворницького: «як уткнеш було рогелю у Ніпро, так аж ручка тріщить, як назад потягнеш» [28, IV, с. 12]. Припускаємо,

що згадане Д. Яворницьким рибальське знаряддя співвідносне із семемою 'обтягнутий сіткою каркас із дерев'яних жердин у вигляді тригранної піраміди з довгим масивним держакком, який підтримують плечем, коли рвучкими рухами витягають зловлену рибу, що «вдарилася» в сітку'. У центральнорубанській говірці с. Кам'янка на Дворічанщині із цією семемою співвідносна назва *sak*, якою позначають як пірамідальне рибальське знаряддя з держакком, так і без нього [16, с. 255-256]. А в північному ареалі Східної Слобожанщини назві *sak* відповідає таке саме рибальське знаряддя з довгим держакком, але каркас цього знаряддя має форму півконуса [там само], що вкотре підтверджує: виготовляли цю снасть як з'єднанням дерев'яних палиць, так і з'єднанням вигнутих дугою гілок верболосу.

Отже, припускаємо, що в українських говірках видозміни звукової структури назв рибальських знарядь із призматичною чи пірамідальною конструкцією каркасу (схожою на тілобудову копитної тварини) пов'язані із частковим зближенням різних етимонів спільнослов'янської доби.

Для назви *регеля* (*регеля*, *ругеля*, *рукеля*, *рогеля*, *дригóла* тощо), очевидно, відбулося зближення таких етимонів: 1) псл. **rogь* > *rig*: мотивувальний чинник «каркас рибальського знаряддя з перехрещеними палицями, що нагадує тварину з рогами», згадаймо тут і назву *рогуля* 'предмет з розгалуженням у вигляді рогів' [12, V, с. 88]; мотивувальний чинник «утворений з'єднанням двох палиць кут у конструкції рибальського знаряддя» – *rig* у вивідному значенні (як, наприклад, у вислові «за *рогом* хати»); мотивувальний чинник «роздвоєна на кінці дерев'яна палиця (рогатина) як важливий елемент конструкції пірамідального рибальського знаряддя з держакком; 2) псл. **drygati* > *drygati*: мотивувальний чинник «рвучке «видьоргування» із води снасті з уловленою рибою; мотивувальний чинник «здригання вловленої риби й відповідно здригання снасті».

Метафоричне перенесення на основі образу рогатої тварини найпевніше простежуємо в назві рибальського знаряддя *рета* (*рета*), яка побутує в ареалі українсько-білоруського Полісся і в аспекті балто-слов'янських мовних контактів пов'язується із такою реалією, як два загнуті дерев'яні бруси-полози, що нагадують заокруглені роги, а в українському діалектному континуумі пов'язується із назвою вола чи бугая. Значна кількість фонетичних і словотвірних варіантів цього слова свідчить про його стародавність. Упадає в око, що т. зв. народні етимології цього слова здебільшого знову актуалізують образ рогів, що яскраво засвідчує полтавсько-слобожанський діалектизм *рогеля*. В інших випадках народна етимологія спричинює видозміну звукової структури назви (*ругеля* → *рукеля*), де мотивувальним чинником виступає «притискання рукою снасті до дна, щоб риба не пропливла під нею».

У запереченому українськими етимологами зіставленні Е. Бернекером слова *клубня* 'стодола' з польською діалектною назвою рибальського знаряддя *klomia* 'кімля' [12, II, с. 467] вбачаємо можливий вплив на цю етимологію німецького славіста вже згаданого екстралінгвального чинника – схожості об'ємного рибальського знаряддя на будівлю для зберігання врожаю чи господарського реманенту, утримування свійської худоби й птиці, тимчасового проживання людини тощо, що й зумовлює постійний пошук мовознавцями генетичної спорідненості між назвами цих реалій. Згадаймо: *крига* 'рибальська снасть у вигляді натягнутої на обручі сітки' і *кирган* 'великий очеретяний курінь'. Згадаймо в цьому аспекті й карпатоукраїнську назву *кутіц* зі скотарським значенням 'обгороджене місце в стайні для свиней' і рибальським 'обгороджене місце для ловлі риби', яка сягає праслов'янського архетипу **kotьсь* (< **kotь*) із визначальною семою 'внутрішній, увігнутий кут' [11, XII, с. 71, с. 76].

Наші спостереження вповноважують до висновку: найбільш стійкою до видозмін звукової структури виявилася назва рибальського знаряддя призматичної (іноді

пірамідальної) форми *кобіла* < псл. *kobyła. Тяглисть і стійкість цієї назви вбачаємо в розвиткові символики кінської (кобилячої) голови як композиційного елемента художнього оформлення даху житлового будинку – загальновідомої конструкції, що посідає вагоме місце в ряді промислових і господарських знарядь призматичної форми.

Перспективним є подальший пошук рибальських етимонів на тлі етнокультурних знаків.

Список умовних скорочень назв мов і діалектів

біл. – білоруське	рос. – російське
дон. – донське	слвц. – словацьке
нім. – німецьке	словен. – словенське
нж.ндпр. – нижньонаддніпрянське	ср.поліс. – середньополіське
пд.-сх.полт. – південно-східнополтавське	сх.слоб. –
пол. – польське	східнослобожанське
псл. – праслов'янське	цн.слоб. –
	центральнослобожанське
	чес. – чеське

Література

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк : Вежа, 2000. Т. 1-2.
2. Большой толковый словарь донского казачества. Москва: ООО «Русские словари», 2003. 608 с.
3. Войцева О. А. Водогосподарська лексика польської мови: від давнини до сучасності. Чернівці : Букрек, 2010. 424 с.
4. Гартоване слово: постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпрянщини / Зібрав і впорядкував Віктор Чабаненко. Запоріжжя, 1995. 164 с. (Серія «Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпрянщини». Вип. III).
5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ : Наукова думка, 1990. 269 с.
6. Губерначук С. Трипілля і українська мова. Київ : Фенікс, 2005. 232 с.
7. Гурков В. С., Терехин С. Ф., Сергачев С. А. Народно-традиционное зодчество. Памятники народной архитектуры и быта Белоруссии / под общей ред. В. К. Бондарчика. Минск : Польшья, 1979. С. 5-25.
8. Доброльожа Г. Красне слово – як золотий ключ: постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. Житомир : Волинь, 2003. 160 с.
9. Дорошенко Л. І., Михайлюк Л. М. Асоціативно-дериваційні відношення між діалектними одиницями східнополіського говору. *Філологічні науки : зб. наук. праць*. Суми, 2005. С. 35-41.
10. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В.У. Мартынаў, Г.А. Цыхун, Р.М. Малько. Мінск : Акадэмія навук БССР; Беларуская навука, 1978-2010. Т. 1-14 (выданне працягваецца).
11. Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд) / Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН. Москва : Наука, 1974–2018. Вып. 1–30 под ред. О.Н. Трубачёва; Вып. 31–41 под ред. А.Ф. Журавлёва.
12. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол.: О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1982-2012. Т. 1-6.

13. *Лысенко С. И.* Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии. Вып. 3: Промыслы Лохвицкого уезда. Полтава : Издание Полтавского Губернского Земства, 1904. 194, [4] с.: табл.
14. *Мінько Л. І., Малчанова Л. А., Лобач М. С.* Сельскагаспадарчыя прылады працы. *Помнікі этнаграфіі: Методыка выяўлення, апісання і збірання* / пад рэд. В. К. Бандарчыка. Мінск : Навука і тэхніка, 1981. С. 36-48.
15. *Міняйло Р. В.* Від реалій до назв рибальських приладів в українській мові. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія.* Харків, 2010. № 910 (вип. 60, Ч. 1). С. 326-329.
16. *Міняйло Р. В.* Семантико-функціональний аналіз лексики рибальства (назви приладів) українських східнословобожанських говірок. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки).* Луганськ : Альма-матер, 2007. № 15. С. 251-262.
17. *Мосенкіс Ю. Л.* Проблема реконструкції мови трипільської культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. : спец. 10.02.01 – українська мова; 10.02.15 – загальне мовознавство. Київ, 2002. 24 с.
18. *Мудре слово: Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпряни.* Вип. II / Зібрав і впорядкував В. Чабаненко. Запоріжжя, 1992. 251 с. (Серія «Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпряни»).
19. *Пауль Г.* Принципы истории языка / перев. с нем. А.А. Холодовича. Москва : Изд-во иностр. лит., 1960. 500 с.
20. *Пшеничний Ю. Л.* Матеріали до вивчення рибальського промислу у Дубні в XVI–XVIII ст. *Археологія і давня історія України*, 2019. Вип. 1 (30). С. 280-285.
21. *Сагаровський А. А.* Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) : у 2 вип. Вип. 1: А – Об'ясняється. Харків: ХНУ, 2011. 293 с.; Вип. 2: Оварійка – Ящурачий. Харків : ХНУ, 2013. 309 с.
22. *Сизько А. Т.* Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. Дніпропетровськ : ДДУ, 1990. 100 с.
23. *Сіренко С.* Рибальські знаряддя південної Слобожанщини (за матеріалами польових досліджень 2009 і 2011 років). *Народна творчість та етнологія* / Голов. ред. Г. Скрипник; НАНУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2010. №1. С. 96-103.
24. *Словарь української мови.* Зібрала редакція журналу «Кіевская Старина» : у 4 т. / Упоряд. з дод. власн. матеріалу Борис Грінченко. – Надрук. з вид. 1907-1909 рр. фотомеханіч. способом. Київ : Наукова думка, 1996-1997. Т. 1-4.
25. *Тарас Я.* Архітектурно-декоративне вирішення дахів у Молдові. *Народознавчі зошити*, 2012. №6 (108). С. 1152-1170.
26. *Тищенко К. М.* Топонімія Недригайлівщини: вікно в дописемну історію України. URL: <http://elections-2015.sumynews.com/history/research/article/263>
27. *Чабаненко В. А.* Народознавчі роботи. Запоріжжя : ЗНУ, 2010. 278 с.
28. *Чабаненко В. А.* Словник говірок Нижньої Наддніпряни : у 4 т. Запоріжжя, 1992.
29. *Шкіра М. В., Шкіра Н. М., Шкіра Л. Н.* Різьблені сволки у традиційному народному житті (за матеріалами артефактів музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряни Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»). *Сіверщина в історії України*, 2018. Вип. 11. С. 420-427.
30. *Юрченко О. С., Івченко А. О.* Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. 176 с.
31. *Яворницький Д. І.* Словник української мови. Катеринослав : Видання видавництва «Слово», 1920. Т. 1. 411 с.

Referenses

1. Arkushyn, H. L. (2000), *Dictionary of Western Polissya dialects* [Slovnyk zakhidnopoliskyykh hovirok], Vezha, Lutsk, vol. 1–2.
2. *The Big Explanatory Dictionary of the Don Cossacks* (2003), [Bol'shoy tolkovyy slovar' donskogo kazachestva], OOO «Russkie slovari», Moskva, 608 p.
3. Voitseva, O. A. (2010), *Water management vocabulary of the Polish language: from antiquity to the present* [Vodohospodarska leksyka polskoi movy: vid davnyiny do suchasnosti], Bukrek, Chernivtsi, 424 p.
4. *Tempered word: constant comparisons in the dialects of the Lower Dnieper region* (1995), [Hartovane slovo: postiini porivniannia v hovirkakh Nyzhnoi Naddnyprianshchyny] / Collected and arranged by Victor Chabanenko, Zaporizhzhia, 164 p.
5. Hrytsenko, P. Yu. (1990), *Areal variation of vocabulary* [Arealne variuvannia leksyky], Naukova dumka, Kyiv, 269 p.
6. Hubernachuk, S. (2005), *Trypillia and the Ukrainian language* [Trypillia i ukrainska mova], Feniks, Kyiv, 232 p.
7. Gurkov, V. S., Terekhin, S. F., Sergachev, S. A. (1979), *Folk traditional architecture* [Narodno-traditsionnoe zodchestvo], Pamyatniki narodnoy arkhitektury i byta Belorussii / Pod obshchey red. V.K. Bondarchika, Polymya, Minsk, pp. 5–25.
8. Dobrolozha, H. (2003), *A good word is like a golden key: constant folk comparisons in the dialects of Middle Polissya and adjacent territories* [Krasne slovo – yak zoloty kliuch: postiini narodni porivniannia v hovirkakh Serednoho Polissia ta sumizhnykh terytorii], Volyn, Zhytomyr, 160 p.
9. Doroshenko, L. I., Mykhailiuk, L. M. (2005), *Associative-derivational relations between dialect units of East Polissya dialect* [Asotsiatyvno-deryvatsiini vidnoshennia mizh dialektnymi odynitsiamy skhidnopoliskoho hovoru], Filolohichni nauky : zb. nauk. prats, Sumy, pp. 35–41.
10. *Etymological dictionary of the Belarusian language* (1978–2010), [Etymalagichny slovnik belaruskay movy] / Red. V. U. Martynav, G. A. Tsykhun, R. M. Mal'ko, Belaruskaya navuka, Minsk, vol. 1–14 (publication continues).
11. *Etymological Dictionary of Slavic Languages (Proto-Slavic Lexical Fund)* (1974–2018), [Etimologicheskii slovar' slavyanskikh yazykov (praslavyanskiy leksicheskiy fond)] / vol. 1–30 edited by O. N. Trubachev; vol. 31–41 edited by A. F. Zhuravlev, Nauka, Moskva, vol. 1–41.
12. *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language* (1982–2012), [Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy] / Za red. O. S. Melnychuka, Naukova dumka, Kyiv, vol. 1–6. (7 Vol. set).
13. Lysenko, S. I. (1904), *Essays on home crafts and handicrafts of the Poltava province. Issue 3: Crafts of Lokhvitsky district* [Ocherki domashnikh promyslov i remesel Poltavskoy gubernii. Vyp. 3: Promysly Lokhvitskago uezda], Izdanie Poltavskago Gubernskago Zemstva, Poltava, 194, [4] p.: tabl.
14. Min'ko, L. I., Malchanava, L. A., Lobach, M. S. (1981), *Agricultural implements* [Sel'skagaspadarchyja prylady pracy], Pomniki jetnagrafii: Metodyka vyjavlennja, apisannja i zbirannja / Pad rjed. V. K. Bandarchyka, Navuka i tjehnika, Minsk, pp. 36–48.
15. Miniailo, R. V. (2010), *From realities to the names of fishing gear in the Ukrainian language* [Vid realii do nazv rybalskykh pryladiv v ukrainskii movi], Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina: Serii Filolohiia, Kharkiv, № 910 (vol. 60, Ch. 1). pp. 326–329.
16. Miniailo, R. V. (2007), *Semantic-functional analysis of fishing vocabulary (names of devices) of Ukrainian East Slobozhan dialects* [Semantyko-funktsionalnyi analiz leksyky rybalstva (nazvy pryladiv) ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok], Visnyk Luhanskoho

natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (filolohichni nauky), Alma-mater, Luhansk, № 15. pp. 251–262.

17. Mosenkis, Yu. L. (2002), *The problem of language reconstruction of Trypillia culture : Author's thesis* [Problema rekonstruktsii movy Trypils'koi kultury : avto-ref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filol. nauk], Kyiv, 24 p.

18. *Wise word: Proverbs and sayings in the dialects of the Lower Dnieper. Issue II* (1992), [Mudre slovo: Prysliv'ya ta prykazky v hovirkakh Nyzhnoi Naddniprianshchyny. Vyp. II] / Collected and arranged by V. Chabanenko, Zaporizhzhia, 251 p.

19. Paul', G. (1960), *Principles of the history of language* [Printsipy istorii yazyka] / translation from German by A. A. Kholodovich, Izd-vo inostr. lit., Moskva, 500 p.

20. Pshenychnyi, Yu. L. (2019), *Materials for the study of fishing in Dubna in the sixteenth and eighteenth centuries* [Materialy do vyvchennia rybalskoho promyslu u Dubni v XVI–XVIII st.], Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy, Issue 1 (30), pp. 280–285.

21. Saharovskiy, A. A. (2011–2013), *Materials for the dialect dictionary of Central Slobozhanshchina (Kharkiv region) : in two volumes* [Materialy do dialektnoho slovnyka Tsentralnoi Slobozhanshchyny (Kharkivshchyny)], KhNU, Kharkiv, Vol. 1 – 293 p.; Vol. 2 – 309 p.

22. Syzko, A. T. (1990), *Dictionary of dialect vocabulary of dialects of villages of south-eastern Poltava region* [Slovnyk dialektnoi leksyky hovirok sil pivdenno-skhidnoi Poltavshchyny], DDU, Dnipropetrovsk, 100 p.

23. Sirenko, S. (2010), *Fishing tools of the southern Slobozhanshchina (according to field research materials of 2009 and 2011)* [Rybalski znariaddia pivdennoi Slobozhanshchyny (za materialamy polovykh doslidzhen 2009 i 2011 rokiv)], Narodna tvorchoist ta etnolohiia / Editor in Chief H. Skrypnyk, NANU, IMFE im. M.T. Ryl'skoho, Kyiv, Issue 1. pp. 96–103.

24. *Dictionary of the Ukrainian language. Collected by the editorial board of the magazine «Kiev Old»* (printed from the 1907–1909 edition in a photomechanical way) : in four volumes, [Slovar ukrainskoi movy. Zibrala redaktsiia zhurnala «Kievskaiia Staryna»] / Arranged with the addition of his own material Borys Hrinchenko, Naukova dumka, Kyiv, vol. 1–4.

25. Taras, Ya. (2012), *Architectural and decorative solution of roofs in Moldova* [Arkhitekturno-dekoratyvne vyrishennia dakhiv u Moldovi], Narodoznavchi zoshyty, Issue 6 (108). pp. 1152–1170.

26. Tyshchenko, K. M. (2015), *Toponymy of Nedrigailivshchyna: a window into the pre-written history of Ukraine* [Toponimiia Nedryhailivshchyny: vikno v dopysemnu istoriiu Ukrainy], <http://elections-2015.sumynews.com/history/research/article/263>

27. Chabanenko, V. A. (2010), *Ethnographic works* [Narodoznavchi roboty], ZNU, Zaporizhzhia, 278 p.

28. Chabanenko, V. A. (1992), *Dictionary of dialects of the Lower Dnieper region* [Slovnyk hovirok Nyzhnoi Naddniprianshchyny] : in four volumes, Zaporizhzhia.

29. Shkira, M. V., Shkira, N. M., Shkira, L. N. (2018), *Carved beams in traditional folk dwellings (based on the artifacts of the Museum of Folk Architecture and Life of the Middle Dnieper Region of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»)* [Rizbleni svoloky u tradytsiinomu narodnomu zhytli (za materialamy artefaktiv muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu Serednoi Naddniprianshchyny Natsionalnoho istoryko-etnohrafichnoho zapovidnyka «Pereiaslav»)], Sivershchyna v istorii Ukrainy, Issue 11. pp. 420–427.

30. Yurchenko, O. S., Ivchenko, A. O. (1993), *Dictionary of stable folk comparisons* [Slovnyk stiikykh narodnykh porivnian], Osnova, Kharkiv, 176 p.

31. Yavornytskyi, D. I. (1920), *Ukrainian language dictionary* [Slovnyk ukrainskoi movy], Vydannia vydavnytstva «Slovo», Katerynoslav, Vol. 1, 411 p.

Р. В. Меньяло,

*Комунальное учреждение «Харьковская гуманитарно-педагогическая академия»
Харьковского областного совета,
кафедра украинской лингвистики,
литературы и методики обучения*

РЫБОЛОВНАЯ СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ ПРАСЛАВЯНСКОЙ АНИМАЛИСТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ГОВОРАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена поиску этимонной общности между схожими по звуковой форме и обозначаемыми реалиями диалектизмами, которые могут объединять архетипические образы копытных и рогатых животных. Определено, что в украинских говорах звуковые вариации названий рыболовного приспособления призматической формы стали возможными вследствие сближения праславянских этимонов **rogъ* и **drygati*. Метафорический перенос на основе образа рогатого животного (рыболовную специализацию праславянского слова) прежде всего просматривается в названии *péra* (*péga*), которое бытует в ареале украинско-белорусского Полесья. Наиболее устойчивым к звуковым видоизменениям оказалось название рыболовного приспособления *кобіла* < псл. **kobyła*, причиной чего, скорее всего, является до недавнего времени постоянно актуализированная реалия – покрытие, украшенное вырезанной из дерева конской (кобыльей) головой.

Ключевые слова: этимология, праславянские лексико-семантические реконструкции, рыболовная лексика украинских говоров, этнографические реалии, мотивационные связи, метафорический перенос.

R. V. Minyailo,

*Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of the Kharkiv Regional Council,
Department of Ukrainian Linguistics, literature and teaching methods*

FISHING SPECIALIZATION OF PROTO-SLAVIC ANIMALIST LEXIS IN DIALECT OF UKRAINIAN

This article is devoted to the study of dialectal names of fishing realities relating to the names of other realities of industrial and economic activity, which attract attention not only by the similarity of sound form and their predicted proto basis, but also by the external similarity of these objects, motivated, according to our conclusions, archetypal images of animals: bull, horse (mare), goat, etc. (mare), goat (goat), etc. It is also concluded that in Ukrainian dialect exist changes in the sound structure of the names of fishing gear with a prismatic or pyramidal structure of the frame (similar to the body of an ungulate), related to the partial convergence of different etymologies of the All-Slavic era.

For the name *regel* (*regel, rugel, rukel, rogel, drigola*, etc.), there was a convergence of the following etymons: Proto-Slavic **rog* > horn: a) the motivating factor «the frame of a fishing gear with crossed rods, resembling an animal with horns»; b) the motivating factor «formed by connecting two sticks angles in the design of fishing gear» – a horn in the output meaning; c) motivating factor «a wooden stick (horn) split at the end as an important element of the construction of a pyramidal fishing gear with a handle»; Proto-Slavic **drygati* – jerk, pull out: a) the motivational factor is «immediate pulling out» the tackle with fish out of the water; b) the motivational factor «shaking, convulsions of the caught fish and hence the shaking of the tackle».

The metaphorical transfer based on the image of a horned animal is most clearly traced in the name of the fishing tool *regga*, which exists in the area of Ukrainian-Belarusian Polissia and in the aspect of Balto-Slavic linguistic contacts is associated with such a reality as horns, and in the Ukrainian dialect continuum is associated with the name of an ox or a bull. A significant number of phonetic and word-forming variants of this word testify to its antiquity.

According to our research, the most resistant to changes in the sound structure were the name of the fishing gear prismatic (sometimes pyramidal) shape of the mare < proto-Slavic *kobyła. The durability and stability of this name should be determined in the development of the symbolism of the horse (mare's head) as a compositional element of the decoration of the roof of a house – a well-known structure that occupies an important place in a number of industrial and economic tools of prismatic shape.

Key words: etymology, Proto-Slavic lexical-semantic reconstructions, fishing lexis of Ukrainian dialects, ethnographic realities, motivational connections, metaphorical transfer.

УДК 81'29'37=161.2

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235524>

Ю. В. Швець,

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
аспірантка кафедри української мови*

ШЛЯХИ ВХОДЖЕННЯ І ФУНКЦІЮВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЇЖІ ТА ПИТВА У ПОЕМІ «ЕНЕЇДА» І.КОТЛЯРЕВСЬКОГО

У статті розглянуто функціонування лексичних запозичень на позначення їжі й питва у бурлескно-трагедійній поемі «Енеїда» І. Котляревського, подано етимологічний аналіз запозичень, досліджено їхні шляхи входження, виокремлено найчастотніші та маловживані лексеми з метою опису загальної картини поповнення лексичного складу української мови запозиченнями та їхньої ролі в аналізованому художньому творі.

Ключові слова: запозичення, шляхи входження (прямі, опосередковані), лексика на позначення їжі та питва, «Енеїда» І.Котляревського, ментальність.

Постановка проблеми. Питання лексичних запозичень нерідко ставало центральним у багатьох мовознавчих наукових працях. За Е. Есеновою, яка пояснює причини необхідності вивчення такого сегменту лексики, «Взаємодія різних мовних систем, що безпосередньо пов'язана з історією та культурою народів, найяскравіше розкривається при вивченні мовних елементів, які стали спільними для двох або кількох мов. Не існує мов, у яких не було б запозичених слів, оскільки не існує народів, які протягом своєї історії не мали б зв'язків з іншими народами. Якщо запозичені слова відповідають суспільній потребі у вираженні того чи іншого поняття, вони входять у лексичний склад мови-реципієнта і стають її надбанням» [12, с. 46]. У нашій роботі ми досліджуватимемо лексичні запозичення на позначення їжі та питва на матеріалі поеми І. Котляревського «Енеїда», яка демонструє зразок синтезу народнорозмовної лексики з полтавською говіркою і лексики іншомовного походження, що дає підстави стверджувати, що «"Енеїда" – це справжня енциклопедія життя українського народу, його мови» [10]. Звідси постає необхідність дослідження запозичень на позначення їжі та питва, які, у свою чергу, є одним із найяскравіших складників ментальності

українців, своєрідним віддзеркаленням культурних традицій народу, «ідентифікаторами найрізноманітніших відтінків смаків і присмаків, смакових відчуттів, котрі виникають у персонажів творів літератури постійно або тимчасово» [17, с. 19] з метою встановлення їхніх шляхів входження до складу національної лексики та виокремлення серед них найчастотніших та маловживаних одиниць.

Лексика на позначення назв їжі, продуктів харчування, питва тісно пов'язана з матеріальною культурою народу, це дає можливість ідентифікувати її як категорію історичну [34, с.160]. За С. Ковпик, «про саму сутність поняття «густатив» (лексеми на позначення смакової якості продукту) у кулінарії й у літературі не раз висловлювалися самі письменники та деякі літературознавці, адже в українській національній літературі, як і в українському літературознавстві, досить помітно проглядаються кілька важливих й достатньо чітко окреслених густативно-кулінарних дискурсів... Історія виникнення, формування та взаємодії цих дискурсів природна, логічна й неминуче актуальна, позаяк усі вони детерміновані й сформовані самою реальною дійсністю схем, типів та прототипів харчування персонажів творів літератури, необхідністю бачення їх перш за все у ролі матеріально-побутових і соціальних умов та факторів реальної життєдіяльності й перш за все співіснування людей у родинах, громадах, соціумах, етносах і т. ін.» [17, с. 18]. До проблеми вивчення функціонування лексем в «аспектах харчосмакування» [17, с. 7] зверталися мовознавці (М. Білоус, А. Висоцький, І. Гайденок, Г. Моран) та літературознавці (Н. Саппа, Т. Сірочук, Н. Городнюк та ін.). У зв'язку із цим **актуальність** статті зумовлена важливістю вивчення лексичних запозичень на позначення їжі та питва поеми «Енеїда» І. Котляревського, написаною живою народнорозмовною мовою, такі дослідження дають змогу реконструювати комплексний феномен мови твору І. Котляревського, описати особливості функціонування цих запозичень у контексті «Енеїди», оскільки саме «традиційні страви та напої є «етнічними ідентифікаторами», важливими елементами національної культури і ментальності» [16, с. 8].

Аналіз досліджень проблеми. Проблемою запозиченої лексики опікувалися такі класичні українські дослідники: О.Бондар, який виокремлює 4 шари слів іншомовного походження (стародавні, старі, нові, новітні) і потрактовує саме поняття «запозичення» – це іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила» [4, с. 246-262, 358]; Ю. Жлуктенко, який зазначає основні причини використання запозичень мовою-реципієнтом (вплив мовного середовища, звичка використання слів іншомовного походження тощо) [15, с. 135]; М. Кочерган, який визначає семантичні й словотвірні запозичення. До семантичних запозичень уналежнює такі, коли своє слово набуває значення, яке має його іншомовний відповідник, а словотвірними вчений називає такі запозичення, коли власний зміст передається морфемами інших мов [21, с. 213]; сучасні мовознавці: Т. Космеда, яка акцентує увагу на вживанні слів-варваризмів у сучасній українській мові [19, с. 46-47]; В.Титаренко, яка обґрунтовує основні критерії визначення запозичень (зовнішню оболонку слова, а також історію слова) [29, с. 9] та зарубіжні лінгвісти В. Аристова [1], Ш. Баллі [2], У.Вайнрайх [6], Дж. А. Данн [11], О.Суперанська [28] та ін.

Таким чином, **мета** цієї статті – проаналізувати шляхи входження та функціонування лексичних запозичень на позначення їжі та питва в контексті поеми «Енеїда», визначити найчастотніші та маловживані лексичні запозичення на позначення їжі і питва на основі поеми «Енеїда» І. Котляревського, де автор майстерно демонструє українські звичаї та обряди вживання їжі та напоїв, саме з появою цієї поеми було започатковано новий етап розвитку української мови, її багатогранності і неповторності, «що дає підставити назвати «Енеїду» твором епохальним» [10]. Сформульована мета передбачає виконання низки конкретних **завдань**, а саме:

1) зафіксувати в тексті «Енеїди» І. Котляревського лексичні запозичення з польської, латинської, грецької, тюркських мов на позначення їжі й питва; 2) прослідкувати шляхи входження лексичних запозичень на позначення їжі і питва в контексті поеми «Енеїда»; 3) провести етимологічний аналіз запозичень; 4) виокремити найчастотніші та маловживані запозичення твору «Енеїда» на позначення їжі і питва.

Об'єктом статті є лексика на позначення їжі і питва бурлескно-трагестійної поеми «Енеїда» І. Котляревського. **Предметом** є шляхи входження та функціонування цієї лексики.

Джерельною базою дослідження є текст художнього твору «Енеїда» І. Котляревського, **фактичним матеріалом** роботи стали **15** запозичених лексем на позначення їжі та питва (*горілка, сивуха, брага, мед, сирівець, калганівка, лемішка, локшина, олія, слив'янка, кав'яр, чай, чикилдиха, дулівка, сикизка*) у 65 слововживаннях, серед них : горілка – 21 раз, сивуха – 18, брага – 9, мед – 7, сирівець – 4, калганівка – 2, лемішка – 2, локшина – 2, олія – 1, слив'янка – 1, кав'яр – 1, чай – 1, чикилдиха – 1, дулівка – 1, сикизка – 1.

В ході нашої роботи ми послуговувалися **загальнонауковими методами**: *аналіз і синтез, кількісний та описовий методи* для обробки та узагальнення результатів дослідження, а також **спеціальними лінгвістичними методами**: *компонентний аналіз* для встановлення семантики лексичних запозичень і *контекстуально-інтерпретаційний*, завдяки якому ми розглянемо особливості функціонування лексики на позначення їжі та питва в системі художнього твору «Енеїда» І. Котляревського.

Наукова новизна розвідки зумовлена висвітленням шляхів входження й особливостей функціонування у творі «Енеїда» лексичних запозичень на позначення їжі та питва з різних мов.

Теоретична цінність статті визначається її внеском у вивчення лексикології, а саме запозиченої лексики на позначення їжі і питва бурлескно-трагестійної поеми «Енеїда» І.Котляревського. Практичне значення визначається тим, що зібраний матеріал може використовуватися під час читання лекцій із сучасної української мови та для написання кваліфікаційних робіт філологічного фаху.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Після детального опрацювання тексту твору «Енеїда», проведемо дослідження лексичних запозичень на позначення їжі та питва з метою їхнього етимологічного та кількісного аналізу, прослідкуємо шляхи входження запозичень з мови-джерела в українську мову з метою опису загальної картини поповнення лексичного складу української мови словами іншомовного походження.

Приготування і вживання їжі – це невід'ємна частина побуту українського народу, збереження багатовікових культурний звичаїв, традицій, які формують генетичний код нації. І. Набруско зазначає: «Їжа відображає склад національного характеру, внутрішню культуру, винахідливість у створенні повноти людського буття. Вживання традиційної їжі маркує стандарти життєдіяльності, означає поновлення родових зв'язків, а, отже, повернення в простір сакрального. Смак їжі, що зберігається з дитинства, означає зв'язок людини з культурою і власним минулим» [23, с. 13]. Концепт «їжа» є дуже важливим складником національної ментальності, тому питання дослідження їжі в українській культурі завжди було й нині залишається актуальним. Вивченню цієї проблематики присвячено праці таких учених: З.Бичко (подано семантичний аналіз лексем на позначення їжі та питва у наддністрянському говорі) [3], А.Волкова (досліджено особливості технології продукції української національної кухні, що зумовлені історичними й етнографічними детермінантами) [7], А. Гусейнов (розглянуто теоретичні аспекти формування культурного концепту «їжа» в німецькомовному культурному просторі) [9], С. Ковпик (досліджено поняття поетики

густативів у творах української прози XIX ст.) [17], З. Козирєва (описано етимологію лексики на позначення продуктів харчування з зерна (на матеріалі давньоруських пам'яток) [18], В.Отрощенко (проаналізовано лексеми на позначення їжі у романі Г. Шиян «За спиною») [24], Б. Сергієнко (обґрунтовано поняття «їжа» в нарративному аспекті на матеріалі прози Гр. Тютюнника) [26], С. Яценко (витлумачено прізвищеві назви, утворені від апелативів на позначення їжі, продуктів харчування та напоїв) [32]. Вищевикладене закономірно підводить нас до необхідності дослідження лексичних запозичень на позначення їжі та питва з метою їх детального етимологічного аналізу, оскільки саме «запозичення – один із продуктивних способів розширення словникового складу будь-якої мови» [29], це дасть змогу зрозуміти, з яких мов серед досліджуваних лексем найбільше запозичень. У зв'язку з цим ми класифікували 15 лексичних запозичень відповідно до частотності згадування їх у творі "Енеїда" (від найчастотніших до поодиноких) для унаочнення закономірностей періодичності вживання І. Котляревським досліджуваних нами лексем у тексті художнього твору. Прослідкуємо процес входження лексичних запозичень в українську мову за запропонованою класифікацією М. Кочергана [22, с. 216], де він виокремлює **прямі й опосередковані** запозичення. До перших мовознавець уналежнює запозичення, які безпосередньо переходять з однієї мови до іншої, а опосередкованими запозиченнями вчений називає ті, які проникли з однієї мови до іншої через посередництво третьої мови [22, с. 216]. Детальний аналіз 15 лексичних запозичень на позначення їжі та питва на основі поеми «Енеїда» дав змогу зафіксувати 9 **прямих** запозичень із польської, литовської, тюркських, латинської, грецької мов (*горілка, сивуха, брага, мед, сирівець, лемішка, слив'янка, калганівка, сикизка*) та 6 **опосередкованих** (*локшина, олія, кав'яр, чай, дулівка, чикилдиха*), що увійшли до складу лексики української мови через посередництво тюркських, угорської, італійської, російської, латинської мов. Дослідимо етимологію наведених запозичень шляхом порівняння їх зі словниковими дефініціями

Горілка (вжито 21 раз, це можна пояснити тим, що в сюжеті поеми автором зображено безліч традицій і обрядів святкування «козаками-троянцями», що нерідко супроводжувались гучним застіллям, де традиційно фігурували ці українські алкогольні напої. «Слово *горілка* стало найбільш уживаним на позначення напоїв, витіснивши всі інші запозичені лексеми. Це слово наразі виступає субституттом інших алкогольних напоїв і фігурує як символ застілля» [5, с. 162.] – це міцний алкогольний напій, що є сумішшю винного спирту і води у певній пропорції [30]; стел.(старослов'янське) «горелое вино», лексема вважається утвореною за зразком польської *gorzalka*; можливо, основою для виникнення слова стало скорочення певного словосполучення, вживаного на позначення горілки, типу стел. (старослов'янського) «горіле вино» або «горелая вода» [13, Т.6, с. 566].

«І зараз миттю всі пустились, Горілку, м'ясо куповать» [20, с. 23].

«Зварю пану Дересу каші, Горілки дайте лиш нап'юсь» [20, с. 26].

«Поки не випив півквартівки з імбиром пінної горілки» [20, с. 24].

Найчастотнішими густативами у творі є позначення горілки та її різновиди (тут імбирна горілка – настоянка на корені імбиру з додаванням меду, лимону [30].

Сивуха (вжито 18 разів, у контексті «Енеїди» назва «має глузливу конотацію, оскільки позначає один із найгірших сортів горілки» [8, с. 68], який було легко оримати внаслідок переробки сировини, тому цей напій був такий популярний серед героїв поеми) – недостатньо очищена хлібна горілка, погано оброблений напій, один з різновидів горілки; є зв'язок зі старослов'янським «сивъ» – псл.(праслов'янським) *živъ*, спорідненим з лит.(литовським) *syvas* – «світло-сірий, сивий», який відображає відтінок кольору цієї горілки [27, Т. 6, с. 224].

«Зевес тоді кружав сивуху» [20, с. 6].

«А що ти робиш, п'єш сивуху? –

Зо всього горла закричав » [20, с. 16].

«Пили на радощах сивуху

І їли сім'яну макуху» [20, с. 9].

Брага (вжито 9 разів як різновид міцної горілки та за контекстом автор порівнює троянців із поросятами, які із задоволенням ласують брагою – відходами, що свідчить про стан алкогольного сп'яніння героїв поеми під час застілля) – це 1. Спиртний напій різної міцності, рід пива. 2. Відходи горілчаного виробництва, якими годують худобу [30]; давньоруське запозичення з тюркських мов; пор. з «*regağa*» «слабке пиво, вижимки», споріднене з турецьким, татарським, башкирським «буза» – «напій з проса; пиво». Пор. з татарською «буза» – відходи картоплі після перегонки спирту [27, Т. 5, с. 270].

«Тут з салом галушки глитали, Лемішку і куліш глитали, І брагу кухликом тягли» [20, с. 6].

«Пили, як брагу поросята Горілку так вони тягли» [20, с. 24]. У цьому уривку автор подає переносне значення, використовуючи лексему *брага* не на позначення алкогольного напою, а як лексему на позначення відходів горілчаного виробництва, якими годують худобу [30].

«І кубками пили слив'янку, Мед, пиво, брагу, сирівець» [20, с. 10].

Мед (повторюється 7 разів, переважно у значенні вживання козаками густої солодкої маси, як символу добробуту, багатства, пишного застілля та щедрості частування гостей. «В народному середовищі мед як хмільний напій має старовинне значення, яке співвідносять з лексемами бенкетувати, гуляти, розпивати різні напої» [33, с. 54]) – це 1. Густа солодка маса, яку бджоли виробляють з нектару квітів. 2. Легкий хмільний напій, виготовлений з цієї солодкої маси [30]; праслов'янське «*мерь*», родовий відмінок «*в medu*» (давня основа на -u); бере початок від литовської «*medus*» – «солодкий напій», а також вчені порівнюють цю лексему з індоєвропейською лексемою «*Medhu*» – «мед, хмільний напій» [14, Т. 6, с. 427].

«Де чоловіки їх гуляли, Медок, сивуху попивали» [20, с. 30]. У цьому уривку подано лексему *мед* на позначення легкого хмільного напою, виготовленого з солодкої маси, яку виробляють бджоли з нектару квітів [30].

«Чого хотілось шукать, якогось меду та горілки» [20, с. 40].

«Горілку, пиво, мед і брагу, Поставивши перед ватагу...» [20, с. 81].

Сирівець (вжито 4 рази, в контексті поеми є «гіпонімом стосовно родового значення в лексемі квас, оскільки позначає саме хлібний напій» [8, с. 72], яким частували гостей та номеном похмільного напою, яким пригощалась Дідона) – це 1. Напій, приготовлений із залитих кип'ятком і настояних протягом певного часу житніх сухарів, хлібний квас. 2. Те саме, що і сировина (добутий або вироблений вихідний матеріал, призначений для дальшої промислової обробки й одержання напівфабрикатів або готових виробів) [30]; пов'язують з прсл. «*Суръ*», «*surovъ*», що означає «сироватка, водяниста рідина», яке походить від лат. *serum* – «тс» [14, Т. 4, с. 242].

«І кубками пили слив'янку, Мед, пиво, брагу, сирівець» [20, с. 10].

«Дідона рано ісхопилась, Піла з похмілля сирівець» [20, с. 11].

«І кухля сирівцю не втер» [20, с. 24].

«І ласощі все тільки їли ... Козельці, терн, глід, полуниці, Крутії яйця з сирівцем» [20, с. 68]. У цих уривках автор вживає лексему сирівець на позначення напою, приготованого із залитих кип'ятком і настояних протягом певного часу житніх сухарів [30].

Калганівка, калганка (повторюється 2 рази як на позначення горілки, настояної на корені калгану, так і у значенні спеції, яку додавали до страв та напоїв для пікантності смаку) – це горілка, настояна на калгані (калган – трав'яниста рослина, корінь якої використовують для лікування шлункових хвороб або кладуть у горілку, щоб зробити її запашною [30]. Запозичення із середньолатинської або середньогрецької мови: срлат. *galanga* – «дикий імбир» [14, Т. 6, с. 349].

«І кубками пили слив'янку,
Мед, пиво, брагу, сирівець,
Горілку просту і калганку,
Курились для духу яловець» [20, с. 10].
«Люльки курили, полягавши,
Або горілочку пили,
Не тютюнкову і не пінну...
Під челюстями запікану,
І з ганусом, і до калгану,
В ній був і перець, і шапран» [20, с. 68].

Лемішка (вжито 2 рази на позначення популярної страви з борошна, яку глitalи голодні козаки) – це страва з густо_запареного_борошна_звичайно_гречаного [30]; лексему *лемішка* пов'язують із **леміш (рало)** через схожість тіста і зораної землі, спочатку лемішкою могла називатися земля, зорана за допомогою лемеша. Польське «*lemieszka*», «*lemiecha*» – лемішка (шматок грузлого розмоклого тіста) [14, Т. 6, с. 220].

«В голодний пхали все куток.
Тут з салом галушки лигали,
Лемішку і куліш глitalи» [20, с. 4].

«Тут їли різні потрави... Лемішку, зубці, путрю, квашу, І з маком медовий шулик» [20, с. 10].

Локшина (вжито 2 рази на позначення виробу з тіста, яким ласували троянці, та у переносному значенні словосполучення «кришити на локшину») – це виріб із прісного пшеничного тіста у вигляді тонких висушених смужок [30]; запозичення з тюркських мов татарською «*laksa*» – «дрібні шматки тіста, зварені в бульйоні»; існує думка про угорське посередництво (угорською «*Laksa*» – «лапша, локшина») [27, Т. 6, с. 283].

«Тут їли різні потрави,
І все з полив'яних мисок,
І самі гарні приправи
З нових кленових тарілок:
Свинячу голову до хрину
І локшину на переміну» [20, с. 10].

«На локшину вас покришу» [20, с. 43]. Тут вжито в переносному значенні лексему *локшина* у складі фразеологізму, що можна потлумачити як «нещадно винищувати, шматувати і таке інше кого-небудь» [31].

Олія (вжито 1 раз у переносному значенні у складі фразеологізму) – це рідка жирова речовина, яку добувають з деяких рослин (переважно з їхнього насіння або плодів) [30]; запозичення з латинської мови «*oleum*», що походить від грец. «*ἐλαιον* (*Elaion*)» олія. Перші свідчення слова «*oil*» англійською мовою датуються 1176 роком і походять від старофранцузької «*oile*» [14, Т. 5, с. 182].

«Получиш добру халазію, Він видавить з тебе олію» [20, с. 15]. Тут ужито лексему *олія* в переносному значенні у складі фразеологізму «видавити олію», що означає «добре побити кого-небудь» [31].

Слив'янка (згадано 1 раз на позначення алкогольного напою, який вживав Еней та інші герої поеми у господі Дідони) – це сливова наливка або настоянка на спирті,

горілці [30]; прсл. «слива» тлумачиться первісно як назва синюватого кольору і в такому разі зіставляється з латинською «*livos*» – «синюватий, мати синюватий колір» і з німецькою «*Slewa*», «*Schlehe*» – «терен» [14, Т. 6, с. 298].

«І кубками пили слив'янку, Мед, пиво, брагу, сирівець» [20, с. 10].

Кав'яр (вжито 1 раз на позначення продукту, яким ласували троянці під час гостин у царя Латина) – те саме, що ікра [30]. 1. Яечка, що їх відкладають самиці риб, раків, жаб та інших водяних тварин. 2. Продукт харчування, який одержують внаслідок обробки ячок риби [30]; лексема **кав'яр** походить із перської «*khaviyar*», що означає ікра, «*khaya*» – *яйце*. Серед ряду європейських мов слово запозичене посередництвом італійської «*caviale*» – ікра, яйце [14, Т. 6, с. 560].

«І зараз попросив до столу

Латин Енеєвих бояр,

Пилю горілку до ізволу

І їли бублики, кав'яр» [20, с. 87]. У цьому контексті вжито нетипову українській кулінарії лексему **кав'яр** наряду з популярними *бублики*, *горілка*, це свідчить про різноманітність страв на столах царя Латина, якими він дивувався своїх гостей.

Чай (вжито 1 раз на позначення гарячого напою з додаванням алкоголю, яким частувався один із героїв поеми Турн) – це 1. Південна вічнозелена рослина (дерево або кущ), із висушеного і спеціально обробленого листя якої приготують ароматний напій. 2. Висушене і спеціально оброблене листя цієї рослини, яке вживається для приготування ароматного напою. 3. Ароматний напій (переважно гарячий), настояний на листі цієї рослини [30]; лексема увійшла до складу української мови з китайської через тюрксько-перське посередництво «*cha*» – «чай», «*cha-ye*» – «листя чаю» [14, Т. 6, с. 276].

«Турн по воєнному звичаю,

З горілкою напившись чаю,

Сказати попросту п'яний спав» [20, с. 91]. «Автор у зазначеному контексті поєднує безалкогольний напій з алкогольним (чай-горілка), що створює ситуацію критичного ставлення до персонажа (Турна), оскільки чай та горілка знаходяться в опозиції, супроводжуються відповідними концептами добротність/безчесність» [25, с. 380].

Чикилдиха (вжито 1 раз застарілу форму слова у глузливій конотації на позначення дешевого алкогольного напою [8, с. 68]) – це горілка низької якості [30]; експресивне утворення, пов'язане з російським вульгаризмом «*чикалдикнуть*» – випити (про спиртне), яке походить від татарської лексеми «*шакылда*» – «стукати» [14, Т. 6, с. 319].

«В сей день його отець опрягся, Як чикилдихи обіжрався» [20, с. 22].

Дулівка (вжито 1 раз на позначення різновиду алкогольного напою, яким частував цар Латин Енея та інших козаків під час застілля за сюжетом поеми) – це наливка з груш, які називали «дулями», звідси і назва [30]; лексему **дулівка** порівнюють з прсл. «*kъdulja*», що походить від лат. «*cydonea*», що є запозиченням з грецької мови, яке означало – «яблука з Кідонії» [27, Т. 8, с. 487].

«Пилю сикизку, деренівку, І кримську вкусную дулівку, Що то айвовкою зовуть» [20, с. 88]. Тут автор подає іншу назву лексеми **дулівка** – «айвовка», тобто та сама настоянка, тільки не на груші, а на айві» [30].

Сикизка (вжито 1 раз на позначення різновиду горілки, якою пригощали Енея та його побратимів за сюжетом «Енеїди») – це настоянка на сливах, вишнях тощо [30]; старослов'янське *сікера* – «хмельной напиток», запозичення з грецької мови «*sikra*» – «тс». Є зв'язок з лексемою «*сикель*» – «кісточка сливи», з якої вариться даний продукт [14, Т. 5, с. 228].

«...не можна всіх їх розказать,
Бо потече із рота слина
У декого, як описать:
Пили сикизку» [20, с. 88].

Отже, серед проаналізованих нами лексем на позначення їжі та питва «горілку» згадано у тексті твору найбільше (21 раз), а також лексеми «сивуха» (18), «брага» (9), що є різновидами горілчаних напоїв. Це можна пояснити тим, що в контексті поеми автором зображено безліч традицій і обрядів святкувань «козаків-троянців», що нерідко супроводжувались гучним застіллям, де традиційно фігурували ці українські алкогольні напої. Це описує й С.Ковпик: «Більшість традицій й особливо процесів та наслідків української національної кухні й кулінарії вже не раз утілювалися у творах суто національної літератури, це не лише екстеріоризує інстинктивно-рефлекторні процеси, не тільки породжує відповідні емоції, настрої, стани і навіть мотивації нових емоційно-оцінних збуджень, поривів і суджень, а й призводить до утвердження надійних витоків морально-ціннісних пріоритетів, властивих українській лінгвокультурі» [17, с. 140]. Лексему «мед» згадано у тексті твору 7 разів, «сирівець» тричі, «калганівку», «локшину» і «лемішку» двічі, решта лексем «олія», «слив'янка», «кав'яр», «чай», «чикилдиха», «дулівка», «сикизка» є поодинокими, оскільки ці запозичення зазначено митцем у тексті твору лише в одиничних епізодах, які не повторювались у тексті протягом подальших сюжетних ліній твору «Енеїда», на відміну від вищеописаних лексем на позначення питва: «горілка», «сивуха», «брага».

Висновки та перспективи. Отже, нами досліджено функціонування 15 лексичних запозичень на позначення їжі та питва у тексті твору І.Котляревського «Енеїда», детальний аналіз дав змогу визначити, що в контексті поеми лексеми на позначення питва «горілка», «брага», «сирівець», «калганівка», «слив'янка», «чикилдиха», «дулівка», «сикизка» фігурують як найпопулярніші алкогольні напої застілля козаків-троянців, під час гостин у Латина, Дідони та інших героїв «Енеїди». Варто зауважити, що така послідовність згадування цих лексем у творі дефінує види горілки (від якісного спиртного напою до погано оброблених горілчаних перегонів). Лексеми на позначення їжі «мед», «лемішка», «локшина» виступають детермінантами кулінарних вподобань козаків у контексті «Енеїди», де автор позначає ці густативи як символ добробуту, багатства, щедрості частування гостей, що є особливою рисою ментальності українців. Серед представлених запозичених лексем найбільше латинського та грецького походження, а саме 40 % лексем мають спільне коріння з давньогрецькою та латинською мовами. Більшість грецьких слів увійшла до складу української мови через старослов'янську мову після прийняття християнства. А також входження грецизмів та латинізмів до української лексики пов'язано з міжнаціональними та міжкультурними контактами українців із цими народами: мистецтво, зовнішні політичні зв'язки, торгівля, подорожі. Це підтверджує сюжет «Енеїди» І.Котляревського, де автор описує мандри, пригоди головних героїв і контакти українських козаків з чужоземцями, що й давало змогу розширювати мовний запас українців, поповнюючи лексичний склад мови словами іншомовного походження. Значно менше зафіксовано запозичень з польської мови – 20%, з литовської – 20 %, з тюркських мов – 15%, 5 % становлять запозичення з китайської, перської мов. Крім цього, нами встановлено також шляхи входження запозичених лексем на позначення їжі та питва в українську мову : 9 **прямих** запозичень із польської, литовської, тюркських, латинської, грецької мов (*горілка*, *сивуха*, *брага*, *мед*, *сирівець*, *лемішка*, *слив'янка*, *калганівка*, *сикизка*) та 6 **опосередкованих** (*локшина*, *олія*, *кав'яр*, *чай*, *дулівка*, *чикилдиха*). Серед досліджуваних лексем прямих більше, ніж опосередкованих (9:6), це свідчить про прямий контакт українців із

поляками, литовцями, греками та про збереження цілісної, незміненої форми досліджуваних нами слів (*горілка, сивуха, брага, мед, сирівець, лемішка, слив'янка, калганівка, сикизка*). **Перспективи подальшого розвитку** вбачаємо в детальному дослідженні густативів на матеріалі української художньої літератури XVIII-XXIст.

Література

1. *Аристова В.* Англо-русские языковые контакты (Англизмы в русском языке) . Санкт-Петербург :СПГУ, 1978. 151 с
2. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Иностр. лит., 1955. 416 с.
3. *Бичко З.* Структурно-семантичний аналіз назв їжі та напоїв у наддністрянському говорі . *Українське слов'янське мовознавство* : зб. наук праць . Ужгород :УНУ, 2001. №. 4. С. 105-108.
4. *Бондар О., Карпенко Ю., Микитин-Дружинець М.* Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : підручник . Київ : Академія, 2006. 368 с.
5. *Борис Л.* Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках. Дисерт. на здобут. наук.ст.канд.наук. Чернівці, 2015. 330с.
6. *Вайнрайх У.* Одноязычие и многоязычие. Москва : Прогресс. *Языковые контакты* . № 6 , 1972. С. 25 -60.
7. *Волкова А.* Науково-етнографічне дослідження особливостей технології страв української національної кухні . Траєкторія науки: Видав. Харківського торговельно-економічного інституту, 2015. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/trna_2015_1_1_8.
8. *Гаврилюк Х.* Переклади «Енеїди» І. Котляревського: інтерпретація національної та світової міфології. Дисер.на здобут.наук.ступ.канд.наук. Одеса, 2014. 319с.
9. *Гусейнов А.* Концепт їжа як елемент національної німецької культури у світлі лінгвокультурологічного підходу. НАН України, 2017. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10/141.pdf>.
10. *Гуць М.* Перший твір нової української літератури. НТУУ,2009. URL : <https://kpi.ua/936-14>.
11. *Данн Дж. А.* Трансформація русского языка из языка советского типа в язык западного образца. Великобритания, 2009. С.258-274. URL: <http://www.philology.ru/linguistics2/dann-09.htm> .
12. *Есенова Е.* Основні причини запозичення іншомовних лексичних одиниць. Ужгород: УНУ . *Сучасні дослідження з іноземної філології.* №13 , 2015. С.46.
13. *Етимологічний словник української мови* : у 7 т. Київ.: Наук.думка , 1982. Т.6. С. 566.
14. *Етимологічний словник української мови*: у 7 т.Київ : Наук. думка, 1985. Т.4. С.242. Т.5. С. 182, 228,270. Т.6. С. 220, 224, 276, 298, 319, 349,427, 560.
15. *Жлуктенко Ю.* Лингвистические аспекты двуязычия. Киев : Вища школа, 1974 . 176 с.
16. *Закладний В.* Чого не їли предки наші. Українська кухня за «Енеїдою» І.П.Котляревського. Полтава: Дивосвіт, 2005. 184с.
17. *Ковпик С.* Поетика густативів (на матеріалах творів української прози XIX ст.) : монографія . Кривий Ріг, 2014. 179с.
18. *Козирева З.* Лексика на позначення продуктів харчування з зерна. Київ: Мовознавство, 1984. № 3. С.65-70.

19. *Космеда Т.* Явище українсько-російського й російсько-українського запозичення в аспекті лінгвопрагматики. Російське слово в українському тексті. Українське слово в російському тексті. Львів : Світ, 1998. С.41-60.
20. *Котляревський І.* «Енеїда» : худ. літератур. Київ : Освіта, 1955. 200 с.
21. *Кочерган М.* Загальне мовознавство : підручник .Київ : Академія, 2003. 463 с.
22. *Кочерган М.* Вступ до мовознавства : навч. посіб. Київ: Академія, 2006. 368с.
URL : [http : https://fareast.knlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/Kochergan_M_P_-_Vstup_do_movoznavstva.pdf](http://fareast.knlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/Kochergan_M_P_-_Vstup_do_movoznavstva.pdf) .
23. *Набрusco І.* Імперативний характер гастрономічних практик в рамках соціального простору сучасної людини: Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. №.1(7), 2016. С. 10 -14.
24. *Отроценко В.* Страви як засіб увиразнення психоемоційних станів героїв у романі Гаськи Шиян «За спиною». Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2020. 72с.
25. *Сапожнікова Л.* Вплив на формування художнього образу семантики лінгвокультурем та сенсорної лексики. Харків : Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. №. 2, 2015. С. 377-384.
26. *Сергієнко Б.* Їжа як критерій ідентичності в прозі Григора Тютюнника: нарративний аспект . Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2020. С.37-39.
27. Словник української мови: в 11 т. Київ. : Наук. думка, 1970 – 1980. Т.5. С.270. Т.6. С.283. Т.8. С.487.
28. *Суперанская А.* Заимствование слов и практическая транскрипция .Москва: АН СССР, 1962. 48 с.
29. *Титаренко В.* Лексика іншомовного походження в північноукраїнських пам'ятках XVI–XVII ст. : автореф. дис. . канд. філол. наук. НАН України, 2001. URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/174249>.
30. Глумачний онлайн-словник української мови. URL: <https://slovnyk.ua> (дата звернення: 30.03.2021).
31. Фразеологічний онлайн-словник української мови. URL: <https://slovnyk.me/dict/phraseology>.
32. *Яценко С.* Апелятиви на позначення продуктів харчування, страв та напоїв у ролі власних імен у Козацькому Реєстрі 1642 року. Житомир: Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка., 2008. №. 41. С. 218 -221.
33. *Яценко С.* Назви хмільних напоїв в українській мові XIV–XVII ст. Житомир, 2009. №2. С.49-55.
34. *Яценко С.* Що їли і пили поліщуки в XVI – XVII століттях ? Волинь-Житомирщина, 2007. № 17. С.159-163.

References

1. Arystova, V. (1978), *English-Russian Language Contacts (Englishisms in Russian) [Anglo-russkie yazykovye kontakty (Anglizmy v russkom yazyke)]*, Sankt-Peterburh :SPHU, 151p.
2. Bally, Sh. (1955), *General linguistics and French language issues [Obshchaya lingvistika i voprosy francuzskogo yazyka]*, Moscow: Ynostr. lyt.,416p.
3. Bychko, Z. (2001), *Structural semantic analysis of the names of food and drink in the Nadnistrian colloquialism, Ukrainian Word Language Studies: Collection of Scientific Works [Strukturno-semantychnyi analiz nazv izhi ta napoiv u naddnistrianskomu hovori . Ukrainske slovianske movoznavstvo : zb. nauk prats]*, Uzhgorod: UNU, №. 4. pp. 105 - 108.
4. Bondar, O. Karpenko, Y., Mikitin-Druzhinets M. (2006), *Modern Ukrainian Language. Phonetics. Phonology. Orthoepy. Graphics. Orthography. Lexicology.*

Lexicography: manual [Suchasna ukrainska mova. Fonetyka. Fonolohiia. Orfoepiia. Hrafika. Orfografii. Leksykologhiia. Leksykohrafiia : pidruchnyk], Kyiv : Academia, 368 p.

5. Boris, L. (2015), *Dynamics of the thematic group of the lexicon related foods and drinks in Bukovinian dialects [Dynamika tematychnoi hrupy leksyky yizhi ta napoiv u bukovynskykh hovirkakh. Dysert. na zdobut. nauk.st.kand.nauk.]*, Chernivtsi: abstract PhD. 330p.

6. Weinreich, W. (1972), *Monolingualism and multilingualism [Odnoyazychie i mnogoyazychie]*, Moscow : Progress. Language contacts . № 6 , 1972. pp. 25 -60.

7. Volkova, A.(2015), *Scientific and ethnographic research of peculiarities of technology of Ukrainian national cuisine . Science trajectory [Naukovo-etnografichne doslidzhennia osoblyvostei tekhnolohii strav ukrainskoi natsionalnoi kukhni . Traiektoriia nauky]*, Kharkiv Institute of Commerce and Economics. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/trna_2015_1_1_8

8. Havryliuk, Kh. (2014), *Translations of the «Eneyida» I. Kotliarevsky's: interpretation of national and world mythology [Perekladi «Eneidi» I. Kotlyarevs'kogo: interpretaciya nacional'noi ta svitovoi mifologii. Diser.na zdobut.nauk.stup.kand.nauk]*, Odesa : abstract PhD. 319p.

9. Huseynov, A. (2017), *The concept of food as an element of national German culture in the light of the linguistic and cultural approach [Kontsept yizha yak element natsionalnoi nimetskoi kultury u svitli linhvokulturolohichnoho pidkhotu]*, National Academy of Sciences of Ukraine. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10/141.pdf>

10. Gutz , M.(2009), *The first work of new Ukrainian literature [Pershyi tvir novoi ukrainskoi literatury]*, NTUU. URL : <https://kpi.ua/936-14>

11. Dunn, J. A. (2009), *The transformation of Russian from a Soviet-style language to a Western-style language [Transformaciya russkogo yazyka iz yazyka sovetskogo tipa v yazyk zapadnogo obrazca]*, UK, pp. 258-274. URL: <http://www.philology.ru/linguistics2/dann-09.htm>

12. Esenova, E. (2015), *The main reasons for the hypostasis of other-something lexical units [Osnovni prychny zapozychennia inshomovnykh leksychnykh odynyts]*, Uzhgorod: UNU. Modern Studies in Foreign Philology. №13 , P.46.

13. *Etymological Dictionary of Ukrainian Language: in 7 vols (1982) [Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t.]*, Kyiv: Nauk. dumka. VOL. 6. P. 566.

14. *Etymological Dictionary of Ukrainian Language: in 7 vols (1985) [Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t.]*, Kyiv : Nauk. dumka. VOL. 4. P.242. VOL. 5. P. 182, 228,270. VOL. 6 P. 220, 224, 276, 298, 319, 349,427, 560.

15. Zhluktenko, Y. (1974), *Linguistic aspects of bilingualism [Lingvisticheskie aspekty dvuyazychiya]*, Kyiv : Vyshcha Shkola, 176 p.

16. Zakladnyi, V. (2005), *What our ancestors did not eat? Ukrainian cuisine in «Eneyida» I. Kotliarevsky's [Choho ne yily predky nashi. Ukrainska kukhnia za «Eneidoiu» I.P.Kotliarevskoho]*, Poltava: Dyvosvit.184p.

17. Kovyk, S. (2014), *Gustavs' Poetics (on the material of Ukrainian prose of the 19th century) : monograph [Poetyka hustatyviv (na materialakh tvoriv ukrainskoi prozy KhIKh st.) : monografiia]*, Kryvyi Rih, 179p.

18. Kozirjeva, Z. (1984.), *Vocabulary of grain products [Leksyka na poznachennia produktiv kharchuvannia z zerna]*, Kyiv: Movoznavstvo, № 3. pp.65-70.

19. Kosmeda, T.(1998), *The phenomenon of Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian hyphenation in the aspect of linguopragmatics. The Russian word in the Ukrainian text. The Ukrainian word in the Russian text [Yavyshche ukrainsko-rosiiskoho y rosiisko-*

ukrainskoho zapozychennia v aspekti linhvoprahmatyky. *Rosiiske slovo v ukrainskomu teksti. Ukrainske slovo v rosiiskomu teksti*], Lviv : Svit, pp. 41-60.

20. Kotliarevsky, I. (1955), "*Eneida*": Fiction [«Eneida» : khud. literatur], Kyiv : Osvita, 200p.

21. Kochergan, M.(2003), *General Language Studies : textbook* [Zahalne movoznavstvo : pidruchnyk], Kyiv : Academia, 463 p.

22. Kochergan, M.(2006), *Introduction to Linguistics : textbook* [Vstup do movoznavstva : navch. posib], Kyiv: Academia, 368p. URL : [http : https://fareast.knlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/Kochergan_M_P_-_Vstup_do_movoznavstva.pdf](http://fareast.knlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/Kochergan_M_P_-_Vstup_do_movoznavstva.pdf)

23. Nabrusko, I. (2016), *The imperative nature of gastronomic practices within the social space of modern man* [Imperatyvnyi kharakter hastronomichnykh praktyk v ramkakh sotsialnoho prostoru suchasnoi liudyny], Kyiv : KNU . №.1(7), pp. 10 -14.

24. Otroshchenko, V. (2020), *Dish as a way of expressing the psycho-emotional states of the characters in Gaski Shiyan's novel "Behind the Back"*[Stravy yak zasib vyraznennia psykhoemotsiinykh staniv heroiv u romani Hasky Shyian «Za spynoiu»], Zhytomyr: ZSY, 72p.

25. Sapozhnikova, L. (2015), *Influence of linguocultural semantics and sensory vocabulary on the formation of the artistic image* [Vplyv na formuvannia khudozhnoho obrazu semantyky linhvokulturem ta sensoinoi leksyky], Kharkiv: Economic strategy and development prospects №2. pp. 377-384.

26. Sergienko, B. (2020), *Food as a criterion of identity in the prose of Gr. Tyutyunyk narrative aspect* [Yizha yak kryterii identychnosti v prozi Hryhora Tiutiunnya: naratyvnyi aspekt], Zhytomyr: ZSY, pp.37-39.

27. *Dictionary of Ukrainian Language: in 11 vols* [Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t.], Kyiv. : Nauk. Dumka, 1970 - 1980. VOL. 5. P.270. T.6. P.283. T.8. P.487.

28. Superanskaya, A.(1962), *Word Borrowing and Practical Transcription* [Zaimstvovanie slov i prakticheskaya transkripciya], Moscow: Academy of Sciences of the USSR, 48 p.

29. Titarenko, V. (2001), *Vocabulary of foreign origin in South Ukrainian historical sources of XVI-XVII centuries: abstract PhD* [Leksyka inshomovnoho pokhodzhennia v pivnichnoukrainskykh pamiatkakh XVI–XVII st. : avtoref. dys. . kand. filol. nauk], NAN Ukraine. URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/174249>

30. *Ukrainian explanatory online dictionary* [Tlumachnyi onlain-slovnyk ukrainskoi movy], URL: <https://slovnyk.ua>

31. *Ukrainian phraseological online dictionary* [Frazeholohichni onlain-slovnyk ukrainskoi movy], URL: <https://slovnyk.me/dict/phraseology>

32. Yatsenko , S. (2008), *Appellatives of names of food, dishes, drinks as proper names in the Cossack register of 1642*[Apeliatyvy na poznachennia produktiv kharchuvannia, strav ta napoiv u roli vlasnykh imen u Kozatskomu Reiestri 1642 roku], Zhytomyr: newsletter ZSU, №41, pp.218-221.

33. Yatsenko , S. (2009), *Names of alcoholic beverages in Ukrainian language of XIV-XVII centuries* [Nazvy khmilnykh napoiv v ukrainskii movi XIV–XVII st.], Zhytomyr. №2. pp.49-55.

34. Yatsenko, S.(2007), *What polishchuky were Eating and Drinking in the XVI - XVIII centuries?* [Shcho yily i pyly polishchuky v XVI - XVIII stolittiakh ?], Volyn-Zhytomyr Region. № 17. pp.159-163.

Ю. В. Швец,

*Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова,
кафедра украинского языка*

ПУТИ ВХОЖДЕНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ НАЗВАНИЙ ЕДЫ И ПИТЬЯ В ПОЭМЕ «ЭНЕИДА» И. КОТЛЯРЕВСКОГО

В статье рассмотрено функционирование лексических заимствований для обозначения еды и питья в бурлескно-трагической поэме «Энеида» И. Котляревского, представлено этимологический анализ заимствований, исследовано пути вхождения лексических заимствований, выделено наиболее употребляемые лексемы с целью описания общей картины обогащения лексического запаса украинского языка словами иностранного происхождения.

Ключевые слова: заимствования, пути вхождения (прямые, косвенные), лексика для обозначения названий еды и питья, «Энеида» И. Котляревского, ментальность.

Y. V. Shvets,

*Odesa National I.I. Mechnikov University,
Department of Ukrainian Language*

THE WAYS OF ENTRY AND FUNCTIONING OF LEXICAL LOANWORDS FOR NAMES OF FOODS AND DRINKS IN THE POEM "ENEYIDA" BY I. KOTLYAREVSKY

The article examines the functioning of lexical loanwords related foods and drinks in the burlesque-travesty poem "Eneyida" by I. Kotlyarevsky, presents etymological analysis of loanwords, studies ways of entry of lexical loanwords, identifies the most used lexemes in order to describe a general picture of enrichment of the lexical stock of the Ukrainian language with words of foreign origin. **The purpose** is to analyse loanwords related foods and drinks, identifying the most popular loanwords in the «Eneyida» and how they are used in the context of the work. For realization of the purpose, the following **tasks** were solved: research words of foreign origin from Polish, Latin, Greek, determine ways of entering loanwords related foods and drinks, carry out an etymological analysis of words, note the most popular lexemes in the context of the work.

The object of research is lexical loanwords related foods and drinks in the burlesque-travesty poem "Eneyida" by I. Kotlyarevsky and the **subject** – words of foreign origin from Polish, Latin, Greek. **The source base** was 15 lexical loanwords related foods and drinks (*horilka, syvukha, braha, med, syrivets, kalhanivka, lemishka, lokshyna, oliia, slyvianka, kaviar, chai, chykyldykha, dulivka, sykyzka*) in 65 word usage.

The food reflects the national character, the inner culture of the people. The concept "food" is a very important part of the national mentality, thereby the issue of learning the vocabulary related foods and drinks is still relevant.

The study found that among the lexemes in the poem "Eneyida" by I. Kotlyarevsky 40% borrowings from Greek and Latin, this is due to the international contacts Ukrainians have with these peoples: trade, travel, art, 20% from Polish, 20% Lithuanian, 15% Turkish, 5% Chinese. In the poem "Eneyida" fixed 9 direct and 6 indirect borrowing. Among the most popular lexemes are *horilka, syvukha, braha*. A promising development is the research is lexical loanwords related foods and drinks Ukrainian literature XVIII-XXI century.

Key words: loanwords, ways of entry (direct, indirect), lexical loanwords related foods and drinks, "Eneyida" by I. Kotlyarevsky, mentality.

УДК 81'373.231

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235526>

H. W. Bachyńska,

dr, doc.,

*Tarnopolski Narodowy Uniwersytet
Pedagogiczny im. Włodzimierza Hnatyuka,
docent, Kierownik Katedry Lingwistyki Ogólnej
i Języków Słowiańskich;*

T. P. Wilczyńska,

dr hab., prof.,

*Tarnopolski Narodowy Uniwersytet
Pedagogiczny im. Włodzimierza Hnatyuka,
Profesor Katedry Lingwistyki Ogólnej
i Języków Słowiańskich,
Dziekan Wydziału Filologii i Dziennikarstwa;*

I. M. Babij,

dr, doc.,

*Tarnopolski Narodowy Uniwersytet
Pedagogiczny im. Włodzimierza Hnatyuka,
Docent Katedry Lingwistyki Ogólnej
i Języków Słowiańskich;*

O. S. Werbowetska,

dr, wykł.,

*Tarnopolski Narodowy Uniwersytet
Pedagogiczny im. Włodzimierza Hnatyuka,
wykładowca Katedry Lingwistyki Ogólnej
i Języków Słowiańskich,
Prodziekan Wydziału Filologii i Dziennikarstwa;*

N. O. Swystun,

dr, doc.,

*Tarnopolski Narodowy Uniwersytet
Pedagogiczny im. Włodzimierza Hnatyuka,
Docent Katedry Lingwistyki Ogólnej
i Języków Słowiańskich*

DYNAMIKA IMION OSOBOWYCH JAKO ZNAKÓW IDENTYFIKACJI OSÓB DRUGIEJ POŁOWY XX WIEKU (na podstawie zapisu aktów urodzenia i dziennika wydania aktów urodzenia w m. Tarnopolu)

W artykule przeanalizowano strukturę męskich i żeńskich imion osobowych miasta Tarnopola w drugiej połowie XX wieku na podstawie rejestrów i dzienników aktu urodzenia, wydanych przez Archiwum Miejskiego Wydziału Rejestracji Aktów Stanu Cywilnego Tarnopolskiego Miejskiego Wydziału Sprawiedliwości; określono statystyczną organizację zestawu imion XX wieku, przeprowadza się ich analizę.

Słowa kluczowe: antroponimika, imiona własne, imiona męskie, imiona żeńskie, zestaw imion, metoda jakościowo-ilościowa W. Bondaletowa.

Procesy stanowienia i ewolucji osoby są ściśle związane z obyczajami i osobliwościami kultury duchowej narodu, jego historią. System naszych imion własnych, który ukształtował się na przestrzeni minionych stuleci, odzwierciedla różne aspekty aktywności społecznej, kulturowej, w tym językowej ludzi na różnych etapach historycznych.

Ciągłe badanie imion osobowych określonego terytorium, prowadzone przez długi czas, pozwala na ujawnienie diachronicznych zmian zestawu imion danego obszaru, główne tendencje, które w tym przypadku działają, pozwalają prześledzić wzorce rozwoju i funkcjonowania ogólnokrajowego zestawu imion ogólnie.

Jednym z najpilniejszych problemów językoznawstwa ukraińskiego jest kompleksowe badanie antroponimii, w szczególności zbiór określonych materiałów antroponimicznych.

Zestaw imion m. Tarnopola jako jednego z historycznych i kulturowych regionów Ukrainy nie był wcześniej przedmiotem dogłębnych badań. Brak kompleksowego opracowania zestawu imion tego regionu, które byłoby oparte na analizie odpowiedniego materiału i ujawniłoby dynamikę rozwoju systemu nazewnictwa, określa **aktualność** wybranego tematu.

Celem naszego artykułu jest próba poznania struktury męskich i żeńskich imion osobowych miasta Tarnopola w drugiej połowie XX wieku, określenie organizacji statystycznej zestawu imion XX wieku, dokonanie jego analizy.

Wskazany cel obejmuje następujące **zadania**:

- poznać skład i organizację statystycznego zestawu imion m. Tarnopola w drugiej połowie XX wieku;
- dostrzec zmiany w repertuarze imion, scharakteryzować skład zestawu imion badanego okresu;
- przeprowadzić analizę imion osobowych m. Tarnopola z drugiej połowy XX wieku.

Podstawą źródłową badań były zapisy aktów urodzenia i dziennika aktów urodzenia, wydanych przez archiwum miejskiego wydziału rejestracji stanu cywilnego Wydziału Sprawiedliwości miasta Tarnopol.

Obiektem badania są imiona męskie i żeńskie noworodków w Tarnopolu w drugiej połowie XX wieku.

Przedmiotem analizy jest skład jakościowy oraz ilościowy antroponimikonu Tarnopola w drugiej połowie XX wieku.

Akcentujemy uwagę, że termin „antroponimikon” jest używany do określenia, po pierwsze, słownika lub listy antroponimów, który jest zwykle zestawiana oddzielnie dla imion osobowych (patronimiki), nazwisk, pseudonimów, przestarzałych imion niekanonicznych; po drugie, repertuar imion pewnego narodu lub społeczności w określonym okresie. To samo, co zestaw imion [2, s. 43]. W naszym badaniu kierujemy się drugą definicją.

Aby osiągnąć cel i rozwiązać zadania stosujemy takie podstawowe metody opisowe, statystyczne (przez ciągłe próbkowanie imion). W artykule zastosowano metodę przekrojów chronologicznych oraz metodę ilościowo-jakościową, wprowadzoną przez W. D. Bondaletowa. Metoda przekrojów chronologicznych polega na tym, że imiona są podzielone na grupy, tak zwane przekroje chronologiczne od dziesięcioleci. Aby określić powszechnie używane i rzadko używane imiona, uciekamy się do metody ilościowo-jakościowej.

Imiona osobowe zajmują ważne miejsce w strukturze leksykalnej współczesnego języka ukraińskiego. Imię osobowe własne jest postrzegane głównie jako zjawisko językowe w aspekcie jego rozwoju historycznego i lingwistycznego. Imię jest znakiem, na podstawie którego identyfikuje się daną osobę.

Imię osobowe znajdowało się w kręgu zainteresowań badawczych w wielu aspektach – badanie imion osobowych oraz ich szczegóły syntaksyczne; znaczenie trybu nominacji w międzyjęzykowych współzależnościach leksyčno-semantycznych; osobowe imiona jako koncepty i kształt ich profilowania; realizacja semantyki własnej nazwy w polskiej frazeologii onomastycznej; imiona osobowe w oficjalnym i nieoficjalnym wykorzystaniu itd.

Przykładem podstawowych badań imion osobowych oraz zestawu imion poszczególnych regionów Ukrainy są prace O. J. Kasim [4], S. J. Pancio [5], G. D. Panczuk [6], P. P. Czuczki [9] itd.

Jak wiadomo, imiona własne tworzą stabilną warstwę jednostek i są częścią najbardziej aktywnego słownictwa języka narodowego. Funkcjonowanie nazw własnych podlega nie tylko prawom językowym, ale zależy również od różnych czynników pozajęzykowych – prawidłowości społeczno-historycznych, kulturowych i prawnych.

Dynamiczne zmiany są najczęściej odzwierciedlane w imionach własnych ludzi. Niektóre z imion wychodzą z pamięci historycznej, uzyskując status mało używanych i rzadkich, inne zaś wchodzi do pamięci czynnej, uzyskując status najaktywniejszych i odnoszących największe sukcesy. System antroponimiczny jest ruchomy nie tylko w planie dychronicznym (zmienia się skład imion), ale także synchronicznym (imiona, używane w danym okresie życia języka, są ze sobą wzajemnie powiązane) [1]. Dlatego analizy synchroniczne i diachroniczne, mając różne tematy badań w obrębie jednego przedmiotu – języka lub niektórych jego elementów – uzupełniają się wzajemnie i pozwalają prześledzić zarówno aktualny stan zestawu imion, jak i jego zmiany w procesie rozwoju historycznego. Przy badaniu zestawu imion określonego regionu celowe jest wyodrębnienie w nim zmian synchronicznych, aby po pierwsze zbadać układowe powiązania systemowych elementów strukturalnych i ich funkcjonowanie w określonym momencie życia języka, a po drugie wyobrazić sobie historię języka poprzez porównanie bardziej synchronicznych przekrojów.

Warto zauważyć, że ważną rolę odgrywa czynnik ekstralingwalny. Społeczne funkcjonowanie osobowych imion, a mianowicie ich wybór, odgrywa ważną rolę w życiu ludzi. Ważne są aspekty obywatelsko-prawnicze, dlatego jest oczywiste, że w tej dziedzinie ważne miejsce zajmuje kultura językowa, integralną częścią której są aspekty gramatyczne. Kultura językowa, która realizuje się w dziedzinie imion osobowych, opiera się, z jednej strony, na czynnikach językowe, opierające się na teorii języka literackiego, na jej opisanie naukowym i na badaniach socjolingwistycznych, z innej strony – na czynnikach nielingwistycznych, bazujące na teoretycznej wiedzy o ustawach rozwoju społeczeństwa w planach synchronicznym i diachronicznym.

Pomimo dużej liczby osób różnych narodowości w mieście, podstawą zestawu imion męskich i żeńskich Tarnopola są tradycyjne imiona ukraińskie, które funkcjonowały aktywnie od wieków. W odniesieniu do krajowego składu populacji, znaczące zmiany nastąpiły w okresie powojennym. Stąd, podobnie jak z innych regionów Zachodniej Ukrainy, Polacy i Czesi zostali przesiedleni do ojczyzny. Tylko do samej Polski ewakuowano prawie 227 tys. osób. Ukraińcy z Polski i Czechosłowacji zostali przesiedleni do osad, z których ci ludzie wyjechali. Około 160 000 osób przyjechało z Polski. Przesiedlenia te spowodowały spadek udziału ludności polskiej, czeskiej oraz wzrost liczby Ukraińców w składzie narodowościowym ludności regionu Tarnopolskiego [3]. Oczywiście takie historyczne zmiany w składzie narodowościowym ludności nie mogły nie wpłynąć na system imion własnych.

W ukraińskich zestawach imion męskich i żeńskich drugiej połowy XX wieku wyróżnia się pięć grup statystycznych: 1) najczęściej używane imiona (tak zwana dziesiątka częstotliwości); 2) imiona powszechnie używane poniżej dziesiątki; 3) mało używane imiona (w tym najmniej używane); 4) rzadkie; 5) obce. Według nich imiona zostaną podzielone.

Ważnym czynnikiem w badaniu imion osobowych są źródła leksykograficzne, w szczególności „Imiona własne ludzi” L.G Skrypnyk, N.P Działkowskiej [7], "Słownik imion ukraińskich" I. I. Trijniaka [8].

Znaczącą rolę odgrywa czynnik ekstralingwalny. Społeczne funkcjonowanie imion, a mianowicie ich wybór, odgrywa ważną rolę w życiu ludzi. Istotne są również aspekty społeczno-prawne, widać więc, że w tej dziedzinie ważne miejsce zajmuje kultura językowa, której integralną częścią są aspekty gramatyczne. Kultura językowa, realizowana w zakresie imion własnych, opiera się z jednej strony na czynnikach językowych opartych na teorii języka literackiego, jego naukowym opisie i badaniach socjolingwistycznych, z drugiej – na czynnikach pozajęzykowych, opartych na wiedzy teoretycznej o prawach rozwoju społeczeństwa w płaszczyznach synchronicznych i diachronicznych oraz na wiedzy zapożyczonej z psychologii społecznej. Nazwy używane w pewnej epoce lub określonym okresie rozwoju historycznego wchodzą ze sobą w interakcję.

Należy zauważyć, że motywy wyboru imion bywają różne. Najczęściej kojarzone są z preferencjami estetycznymi, religijnymi i politycznymi lub przekonaniem środowiska, w którym znajduje się nosiciel imienia [9, s. 42].

Tak więc, według naszych badań, w męskim antroponimikonie istotnie dominuje grupa imion pochodzenia greckiego (*Anatolij, Arkadij, Arsen, Artem, Wasyl, Gennadij, Georgij, Gregorij, Demjan, Denys, Dmytrij, Jewgen, Zinowij, Ilarion, Irynej, Kyrylo, Łeontij, Mykyta, Nestor, Ołeksandr, Onysym, Orest, Ostap, Petro, Płaton, Rafail, Stepan, Taras, Teodor, Tymofij, Tryfon*) – łącznie 39 onymów. Drugą pozycję zajmują antroponimy pochodzenia łacińskiego: *Adrian, Anton, Walentyn, Wiktor, Kornij, Kostiantyn, Maksym, Marjan, Omelian, Pawło, Roman, Sergij, Ustym, Feliks, Julian* – 20 jednostek. W XX wieku znacznie wzrosła liczba nazw pochodzenia słowiańskiego, odnotowano 19 jednostek: *Bogdan, Bogodar, Borys, Borysław, Wadym, Władysław, Wołodymyr, Wsewołod, Wjaczesław, Zdan, Kazymyr, Lubomyr, Meczysław, Myrosław, Rostysław, Swiatosław, Stanisław, Chesław, Jarosław*. W tym okresie odnotowano 15 imion starożytnego pochodzenia żydowskiego: *Adam, Dawyd, Danyło, Zachar, Iwan, Illia, Josyp, Matwij, Mychajło, Mojsej, Nazarij, Semen, Symon, Tadej*. W XX wieku zapożyczono 8 imion z innych języków: *Artur* (celtyckie), *Eduard* (dawne niemieckie), *Igor* (staronordyckie), *Karl* (niemieckie, włoskie), *Oleg* (nordyckie), *Riczard* (polskie, angielskie), *Ruslan* (tureckie), *Tymur* (mongolskie przez tureckie). W tym okresie odnotowano jedną innowację *Władlen*, a także dwa onimy nie zapisane w słownikach własnych ukraińskich imion: *Zoresław, Teodozij*.

Od ponad pół wieku najbardziej zauważalne są zmiany w imionach najczęściej używanych (koniec wieku upłynął pod znakiem pojawienia się w dziesiątce częstotliwości imion-neologizmów, czyli tak zwanych „modnych” imion).

Tak więc w różnych okresach drugiej połowy XX wieku w statusie najczęstszych imion znajdowały się 22 imiona osobowe: Andrij, Anatolij, Bogdan, Waleriej, Wasyl, Wiktor, Witalij, Władysław, Wołodymyr, Dmytro, Igor, Maksym, Mykoła, Nazarij / Nazar, Oleg, Ołeksandr, Petro, Roman, Ruslan, Sergij, Taras, Jurij.

Skład dziesiątki częstotliwości był stale aktualizowany poprzez wzbogacenie o nowe imiona. Wyjątkiem jest czwarty przekrój (1980-te.). Osobliwością tej dziesiątki w porównaniu do poprzedniej, jest to, że nie pojawiło się żadnego „nowego” imienia. Te same imiona nadal funkcjonują, zmieniając tylko miejsce (numer rangi). Zdecydowana większość to nadal imiona tradycyjne, od dawna znane mieszkańcom miasta i sprawdzone przez wieloletnią praktykę nazywania ludzi (Wasyl, Wiktor, Witalij, Wołodymyr, Ołeksandr, Sergij). Możemy mówić o stabilnej podstawie ukraińskiego zestawu imion męskich.

Jeśli porównamy najpopularniejsze imiona z połowy i końca wieku, możemy prześledzić istotne zmiany, którymi są:

- 1) utrata starych imion;*
- 2) pojawienie się i funkcjonowanie „modnych” nazw zapożyczonych z języków zachodnioeuropejskich.*

W 1950 roku wśród 498 nowo narodzonych chłopców znaleziono 61 nosicieli tych imion (udział procentowy 12,24%), w 2000 roku wśród 1605 nowonarodzonych chłopców –

130 nosicieli (udział procentowy 8,09%). Faktycznie przeważa liczba nosicieli tych imion w 2000 roku, jednak liczba noworodków wykazuje różnicę w trendzie nazewnictwa wynoszącą 4,15%.

Zgodnie z metodą ilościową i jakościową zaproponowaną przez W. Bondaletowa wyróżniamy nazwy powszechnie używane i rzadko używane. Aby to zrobić, liczba nosicieli każdego roku (przekroju) jest podzielona na liczbę imion. Wynikowa liczba, zaokrąglona do najbliższej liczby całkowitej, jest średnim współczynnikiem jednoimienności (SWJ). Imiona z liczbą nosicieli równą SWJ i wyższą – powszechnie używane, poniżej SWJ – rzadko używane.

Powszechnie używane imiona są interesujące, ponieważ większość z nich prędzej czy później podniosła swój status i znalazła się w dziesiątce częstotliwości. Jednak ich rozwój wystąpił nierównomiernie. Grupa imion powszechnie używanych obejmuje 28 antroponimów: Anatolij, Andrij, Arsen, Bogdan, Borys, Wadim, Wasyl, Wiktor, Witalij, Denys, Dmytro, Iwan, Igor, Lubomyr, Maksym, Mykoła, Mychajło, Oleg, Ołeksij, Pawło, Petro, Roman, Rostysław, Rusłan, Sergij, Stepan / Stefan, Taras, Jarosław, 12 z nich nigdy nie dołączyło do grona częstych.

Od pół wieku imiona Iwan i Mychajło są bardzo produktywne w tej grupie, a imię Jarosław było mniej produktywne. Imiona Borys, Ołeksij, Pawło, Stepan / Stefan charakteryzują się natychmiastowym wzrostem popularności, będąc w grupie powszechnie używanych na jeden lub dwa przekroje. Z grupy rzadko lub najmniej używanych do grupy powszechnie używanych podniosły się antroponimy Arsen, Wadym, Denys, Lubomyr, Rostysław. Prawdopodobnie na chwilowy wzrost popularności tych imion miał wpływ czynnik „mody”, zwłaszcza u schyłku wieku. Powszechnie używane imiona obejmują ukraińskie imiona tradycyjne i zapożyczone. Należy zauważyć, że zestaw powszechnie używanych imion każdego przekroju nie jest duży przy znacznej liczbie nosicieli. Najwyższy odsetek imion powszechnie używanych występuje w przekroju VI – 31,83%, a najmniejszy – w I (9,83%).

Badanie rzadko używanych i najmniej używanych imion pokazuje, że ta grupa imion jest bardzo liczna. Podzieliliśmy je na rzadko używane i najmniej używane. W badanym okresie w grupie rzadko używanych było 37 męskich antroponimów, z czego 21 znajdowało się w centralnej części zestawu imion: Anatolij, Bogdan, Borys, Wadym, Walerij, Witalij, Denys, Dmytro, Iwan, Lubomyr, Maksym, Mychajło, Nazarij / Nazar, Oleksij, Rostysław, Pawło, Petro, Rusłan, Stepan, Taras, Jarosław i 16 imion nigdy nie podniosły swojego statusu, to znaczy nie wzniósł się ponad rzadko używane: Anton, Artem, Artur, Wałentyn, Wjaczesław, Gennadij, Grygorij, Danyło / Danyił, Eduard / Edward, Jewgenij / Jewgen, Illia, Kostiantyn, Leonid, Orest, Swiatosław, Stanisław. Wśród rzadko używanych można wyróżnić imiona, które prawie nieprzerwanie funkcjonowały w badanym okresie (Ewgenij / Ewgen, Oleksij). Druga grupa imion rzadko używanych składa się z najmniej wykorzystywanych, jednak większość z nich na jakimś etapie okresu badania awansowała z grupy najmniej używanych do grupy rzadko używanych, których liczba jest poniżej średniego współczynnika jednoimienności, miały status powszechnie używanych, a nawet najczęściej używanych.

Badanie rzadkich imion wykazało 39 jednostek antroponimicznych dla nazwania 48 nowonarodzonych chłopców (ciężar właściwy 0,65%). Najwięcej rzadkich imion potwierdzona w przekroju VI (2000) – 10, najmniej – w IV – 3 jednostki. Jednym z kierunków rozwoju zestawu imion jest przywrócenie i powrót znanych wcześniej imion: Demjan, Zahar, Irynej, Korniy, Matwiy, Mykyta, Nestor, Omelian, Onysym, Platon, Tryfon, Teodozij, a także zapożyczenie antroponimów z innych języków: Ernest, Karl, Christian, Modest, Mojsej, Symon. Granice zestawu imion poszerzają się z powodu podwójnych imion, które funkcjonują równoległe z pojedynczymi (Ivan-Andrij, Volodymyr-Ostap).

W latach 1950-2000 znaleziono 24 obce imienia. Biorąc pod uwagę imiona obce, przeanalizowaliśmy nosicieli imion zapisanych w aktach urodzenia.

Tak więc w pierwszym przekroju (lata pięćdziesiąte) występowały 3 imiona obce: ormiańskie Aszot, czeskie Jospert, żydowskie Szenga, które stanowią 0,60% wszystkich

nowonarodzonych chłopców w tym okresie. W drugim przekroju (lata 60 XX wieku) – dwa imiona – Zbigniew (nosicielem jest noworodek narodowości polskiej), Czesław (Czech) – ciężar właściwy 0,36%. W trzecim przekroju (lata 70 XX wieku) odnotowano dwa imiona gruzińskie i jedno polskie: Sergo, Sobol (Farkasz), Tomasz (0,28% od wszystkich nowonarodzonych chłopców). W czwartym przekroju (lata 80) tylko dwa imiona – Gażga (rodzice – Abchazi), Ernest (Motiwosian) – Ormian, ciężar właściwy 0,12%. W przekroju V (lata 90) było 6 obcych imion: Alen (Olchowski) – Polak, Wilhelm (Poller) – Grek, Jegor (Rosjanin, urodzony na imię Georgij, które stało się udokumentowane), Marek (Szuckij) – Polak, Otto (Schitter) – Węgier, Rafail (Poladov) – Rosjanin (0,30% od wszystkich nowonarodzonych chłopców w tym okresie). W przekroju VI (2000) było 8 imion obcych: Azer (Gulijew) – Tadżyk, Ahmed (Naill), Varchan (Kozimkurt) – Palestyńczycy; Wizbor (Sudzew), Emil (Gagajew) – Tadżykowie, Emirach (Reeser) Jordania, Renat – Ormianin, Rustam – Syryjczyk. Takie imiona poszerzają granice antroponimikonu, nadając mu specyficznych cech.

Tak więc męski antroponimikon Tarnopola w drugiej połowie XX wieku był bardzo różnicowany. Większość imion to nadal tradycyjnie używane, kanoniczne imiona, choć koniec wieku upłynął pod znakiem pojawienia się imion-neologizmów i egzotyzmów, które znacznie rozszerzyły i odnowiły jego granice.

Żeński zestaw imion Tarnopola w drugiej połowie XX wieku jest bardzo ciekawy i różnorodny. Charakteryzuje się dużą liczbą imion zarówno tradycyjnie używanych, jak i zapożyczonych.

W różnych okresach drugiej połowy XX wieku w statusie najczęściej używanych imion żeńskich znajdowały się 22 imiona osobowe: Alina, Anastasija, Walentyna, Wiktorija, Halyna, Diana, Iryna, Kateryna, Larysa, Lubow, Ludmyła, Maria, Mariana, Nadija, Natalia, Oksana, Olena, Olga, Switłana, Tetiana, Chrystyna, Julia. Przez czterdzieści lat z rzędu najczęściej stosowano antroponimy Halyna, Iryna, Natalia, Olga, a przez pięćdziesiąt lat antroponimy Tetiana. Warto zwrócić uwagę na osobowe imię Maria, które od XIX wieku piastowało czołowe stanowiska. W XX wieku nadal funkcjonowało i nie spadło poniżej poziomu powszechnie używanego.

Skład dziesiątki częstotliwości był stale aktualizowany, w szczególności w przekrojach III i IV (lata 1970-te, 1980-te) nie dodano żadnego „nowego” imienia. Te same imiona nadal funkcjonują, zmieniając tylko lokalizację. Dziesiątki częstotliwości innych przekrojów były stale aktualizowane. 2-3 „nowe” imiona osobowe zostały dodane, usuwając z użycia inne.

W badanym okresie na pierwszym miejscu znalazło się 5 imion: Anastasja (2000), Halyna (1960), Iryna (1990), Ludmyła (1950), Natalia (1970). We wszystkich przekrojach imię Tetiana znajdowało się w pierwszej dziesiątce, tylko poprzez zmianę pozycji – poprawę lub osłabienie. We wszystkich przekrojach, z wyjątkiem jednego, odnotowano antroponimy Halyna, Olga (z wyjątkiem ostatniego), Iryna, Natalia (z wyjątkiem pierwszego). Należy zauważyć, że stabilna podstawa dziesiątki częstotliwości zestawu imion żeńskich jest utworzona przez tradycyjne imiona Halyna, Iryna, Ludmyła, Nadija, Natalia, Olga, Olena, Switłana, Tetiana.

Dziesiątka częstotliwości została zaktualizowana o 80% w ciągu pół wieku. Tylko dwa imiona – Iryna i Tetiana – nadal funkcjonowały wśród najczęściej używanych.

Powszechnie używane imiona żeńskie są interesujące, ponieważ większość z nich podniosła swój status i była częścią dziesiątki częstotliwości najczęściej używanych imion. Grupa szeroko używanych imion poniżej dziesięciu ma 32 antroponimy: Anna (Hanna), Anastasija, Alla, Walentyna, Wiktorija, Wira, Darija, Zoriana, Ilona, Inna, Kateryna, Larysa, Lilia, Lubow, Ludmyła, Maria, Mariana, Marta, Nadija, Natalia, Oksana, Oleksandra, Olena, Olga, Switłana, Sołomija, Sofia, Stefania, Tamara, Ulana, Julia, Jana. Spośród podanych antroponimów 18 awansowało do grupy najczęściej używanych: Anastasija, Walentyna, Wiktorija, Iryna, Kateryna, Larysa, Lubow, Ludmyła, Maria, Mariana, Nadija, Natalia, Oksana, Olena, Olga, Switłana, Sofia, Julia. 15 imion nigdy nie podniosło swojego statusu i

nie znalazło się na dziesiątce częstotliwości: Anna (Anna), Ała, Wira, Darja, Zoriana, Hona, Inna, Lilia, Marta, Ołeksandra, Solomija, Stefania, Tamara, Ulana, Jana. *Antroponimy* Anna / Hanna można nazwać imię powszechnie używane przez cały okres XX wieku, z wyjątkiem drugiego przekroju (lata 1960-te XX wieku). Imiona Anastasija, Ała, Walentyna, Wiktorija, Vira, Daria, Zoriana, Hona, Inna, Kateryna, Larisa, Lubov, Ludmyła, Mariana, Marta, Nadija, Natalia, Oksana, Oleksandra, Olena, Olga, Svitlana Solomija, Sofia, Stefania, Tamara, Ulana, Julia, Jana charakteryzują się natychmiastowym wzrostem popularności. One znajdowały się w grupie szeroko używanych w ciągu jednego lub dwóch przekrojów. Charakterystyczne jest, że niektóre imiona były szeroko używane z częstotliwych (pogorszyło ich status): Ludmiła, Nadija, Oksana, Olga, z szeroko używanych do częstotliwych – Natalia, inne – z niedostatecznie wykorzystywanych, najmniej używanych lub nawet nieobecnych (poprawiając ich status): Anastasija, Ała, Wiktorija, Wira, Darja, Zoriana, Hona, Kateryna, Mariana, Marta, Solomija, Sofia, Stefanija, Tamara, Ulana, Julia, Jana.

Najwyższy odsetek imion powszechnie używanych żeńskich obserwowano w przekroju VI (2000) – 25,93%, najmniej w I (1950) – 7,69%.

Badanie mało używanych imion żeńskich pokazuje, że ta grupa imion jest bardzo liczna. Podzieliliśmy je na rzadko używane i najmniej używane. Przez okres badania w grupie małowżywanych było 55 antroponimów imion noworodków płci żeńskiej. Spośród nich 28 w niektórych przekrojach były częścią składową środkowej części zestawu imion: Ała, Alina, Walentyna, Wiktorija, Wira, Anna / Hanna, Gałyna, Daryna / Darija, Zoriana, Hona, Inna, Kateryna, Łarysa, Lilia, Lubov, Ludmyła, Marta, Nadija, Oksana, Oleksandra, Olena, Svitlana, Solomija, Sofia, Tamara, Ulana, Chrystyna, Jana / Janina, 27 - nigdy nie podniosły statusu i nie przekroczyły statusu niedostatecznie używanych: Albina, Angelina, Anżela / Anżelika, Antonina, Bogdanna, Walerija, Wasyłyna, Weronika, Wita, Jewgenija, Zinaida / Zenowija, Iwanna, Karyna / Karina, Lesia, Lidija, Lubomyra, Margaryta, Myroslawa, Neonila, Nina, Raisa, Ołesia, Roksolana, Ruslana, Juliana / Julianna, Jaryna, Jaroslawa.

Druga grupa rzadko używanych imion to najmniej używane imiona żeńskie, jednak większość z nich na jakimś etapie badania awansowała do grupy rzadko używanych, których liczba jest poniżej średniego współczynnika jednoimienności, miały również status powszechnie używanych i najczęściej używanych.

Skład najmniej używanych imion osobowych był uzupełniany przez antroponimy Alisa, Walerija, Weronika, Wioleta, Ewelina, Elwira, Sniżana.

Rzadkie imiona to imiona zafiksowane zaledwie w ciągu jednego dziesięciolecia. W ciągu pół wieku pojawiło się 39 rzadkich imion żeńskich (ciężar właściwy 0,8%). Najwięcej rzadkich imion znajduje się w przekroju drugim – 12 (z wariantami – 14), najmniej – w przekroju pierwszym i czwartym – 3 jednostki antroponimiczne. Granice zestawu imion poszerzają imiona podwójne, które działają równolegle z imionami pojedynczymi (Anna-Maria, Jaroslawa-Anna).

W dniu dzisiejszym ludzie różnych narodowości (Arabowie, Turcy, Adygejczycy itp.) mają możliwość studiowania w ramach umów o współpracy edukacyjno-badawczej w Ukrainie. Osiedlają się na naszych ziemiach, tworzą rodziny, w tym mieszane z Ukrainkami, rodzą dzieci. Stąd obecność w antroponimice Tarnopola tzw. imion obcych. W okresie badań stwierdzono ich 9.

Tak więc w pierwszym przekroju (1950) pojawiły się 2 imiona obce: Maura – Żydówka, Sanga (rodzice Adygejczycy), co stanowi 0,38% wszystkich nowonarodzonych dziewczynek w tym okresie. W drugim przekroju (1960) – 4 imiona, których nosicielkami są dziewczęta narodowości polskiej: Elżbieta, Zdzisława, Ludwiga, Franciszka. W przekrojach III (1970) i IV (1980) imiona obce nie występowały. W przekroju V (1990) odnotowano 2 imiona obce: Marine (Mnacakopian) – Ormianka, Klara (Zuckerman) – Żydówka. Szósty przekrój (2000) okazał się interesujący pod względem antroponimów zagranicznych – w

aktach urodzenia odnotowano potrójne imię *Dżawała-Antonina-Ewelina* (ojciec – Adygejczyk, matka – Ukrainka).

Podobne imiona dodają ciekawego urozmaicenia w antroponimikonie miasta.

Granice zestawu imion żeńskich w Tarnopolu rozszerzyły się dzięki starożytnym słowiańskim kompozytom: *Bogusława, Władysława, Myrosława, Rostysława, Stanisława*.

Tak więc, żeński zestaw imion jest podatny na zmian. Zaczyna świadomie rozwijać się przy pomocy imion typu zachodniego. Czynnikiem mody dla takich imion jest wyraźnie widoczny. Ogólnie rzecz biorąc, motywy nazewnictwa bywają różne. W dzisiejszych czasach wybór imienia jest prawnie wolny i we wszystkich przypadkach zależy wyłącznie od woli nazywających, czyli rodziców. Główne czynniki, które przyczyniły się do popularności imienia w XX wieku:

1) *melodyjność imienia. Rodzice dają dziecku miłe, melodyjne imię, które im się podoba (czynnik subiektywny);*

2) *czynnik religijny. Wybierając imię, używają kalendarza kościelnego i nazywają dziecko imieniem tego świętego, w którego dniu dziecko przyszło na świat (Anna, Maria);*

3) *zachowanie tradycji rodzinnych – imię noworodka na cześć ojca, dziadka, bliskiego krewnego (Tetiana, Oksana, Lubow, Ludmyła);*

4) *„czynnik mody”, który „budzi” imię w pewnym okresie (Anastasija, Wiktorija, Diana).*

Wśród żeńskich imion XX wieku dominującą pozycję zajmują imiona pochodzenia greckiego (*Ała, Warwara, Hałyna, Kateryna, Majia, Pelagija, Roksana, Tekla, Faina, Feofana, Chrystyna*) – 40 jednostek, czyli 31,74 % wszystkich dostępnych oficjalnych imion żeńskich XX wieku. Na drugiej pozycji znajdują się imiona pochodzenia łacińskiego (*Albina, Andriana / Adriana, Walentyna, Diana, Karina, Nonna, Tetiana, Juliana*). Spora liczba w porównaniu z poprzednim okresem badań to imiona zapożyczone z innych języków, jest ich 27 (21,42%): *Alina, Alisa, Anżela / Anżelika, Bożena, Wiola, Wioletta, Ewelina, Eleonora, Elina, Eła, Elwira, Emilia, Żanna, Hona, Inessa, Irma, Karolina, Liana, Liliana, Malwina, Olga, Polina, Rita, Rusłana, Sniżana, Jana, Yanina*. (21,42%): *Alina, Alisa, Anżela / Anżelika, Bożena, Wiola, Wioletta, Ewelina, Eleonora, Elina, Eła, Elwira, Emilia, Żanna, Hona, Inessa, Irma, Karolina, Liana, Liliana, Malwina, Olga, Polina, Rita, Rusłana, Sniżana, Jana, Janina*. Odnotowano 19 imion słowiańskich (15,07%): *Bogdana, Bogusława, Wira, Władysława, Wołodymyra, Złata, Zoriana, Kazymyra, Lubow, Lubomyra, Ludmyła, Myrosława, Nelia, Rostysława, Ruzana, Switłana, Stanisława, Tamila, Jarosława*. Starożytne żydowskie imiona żeńskie zajmują tylko 7,14%, odnotowano ich 9: *Anna, Jelyzaweta, Iwana, Danyła, Mychajłyna, Susanna, Maria, Sołomija, Tamara*.

Ponieważ system antroponimiczny jest dynamiczny, podlega ciągłym zmianom i aktualizacjom. Zestaw imion jest aktualizowany na dwa sposoby: ze względu na neologizmy – nowe imiona (*Wesna, Olwija*) oraz powrót dawnych, zapomnianych imion-archaizmów (*Justyna*), które charakteryzują się w szczególności ostatnie dziesięciolecie XX wieku.

W XXI wieku wśród nazw pojawiła się tendencja do zwracania „zapomnianych” imion (Archyp, Bogodar, Hordij, Zachar, Markijan, Matwij, Nestor, Onysym, Ostap; Bogusław, Władysław), które coraz częściej znajdują swoje miejsce w użyciu, chociaż chęć oryginalności nazywania dziecka w „obcy sposób” doprowadziła do pojawienia się w ukraińskich rodzinach imion Daniel, Martin; Ewelina, Złata, Tereza.

Ciekawą jest tradycja podwójnego nazewnictwa. Nazwy podwójne to imiona, które są używane równolegle (jednocześnie) dla oznaczenia tej samej osoby. Drugie imię osobowe jest specjalną warstwą słownictwa i jest cenna dla leksykologii historycznej.

Ze starożytnych źródeł wiadomo, że równolegle z imionami kościelno-chrześcijańskimi istniały tradycyjne imiona słowiańskie ze wskazaniem, jakie imię dana osoba otrzymała na chrzcie i jakie miała w życiu codziennym (świeckie) [1, s. 17]. Każdy kraj miał własną

tradycję nazywania się podwójnymi imionami. Na przykład w Indiach system imion jest potrójny – imię „raszi” dla każdego dziecka jest określane przez astronoma, biorąc pod uwagę rok, miesiąc, datę, dzień tygodnia, współrzędne geograficzne miejsca urodzenia, nawet godzina i minuta; drugie imię wskazuje, że rodzina należy do określonej grupy religijnej i wspólnotowej, płci lub innych wspólnych cech; trzecie imię wskazuje, do której kasty lub części rodzina należy. Na przykład w Hiszpanii szlachcic-hidalgo miał prawo do sześciu imion, arystokrata z tytułem „don-grand” miał prawo do dwunastu imion, członkowie rodziny królewskiej i osoby im bliskie – do nieograniczonej liczby imion, i tak dalej. W Ukrainie Kościół unicki nadawał dzieciom dwa lub więcej imion. Przeważnie dzieci bogatych rodziców otrzymywały kilka imion. Za dwa, trzy tygodnie po urodzeniu dziecko zostało ochrzczone. Księża dawali mu oficjalne imię, które było wpisane do ksiąg kościelnych. W większości przypadków imię to było zupełnie inne niż to, które wybrał ojciec, głowa rodziny. W rezultacie dziecko otrzymało dwa imiona: jedno nadane przez rodziców, drugie – według chrześcijańskich „świętych” – kapłan podczas chrztu. Zwyczaj dwoistości (nadawanie podwójnych imion) był szeroko rozpowszechniony wśród Rosjan, Bułgarów, Serbów, Czarnogórców i ludów tureckich.

Badanie podwójnych imion osobowych w Tarnopolu również nie jest wyjątkiem ogólnej tradycji podwójnego nazewnictwa. Wśród naszych obserwacji są imiona: *Anna-Maria*, *Ewelina-Anna*, *Anna-Tatiana*.

Tak więc, podsumowując, możemy zauważyć, że żeński antroponimikon jest bardziej podatny na zmiany mody, który dyktuje popularność imienia, podczas gdy w męskim jest zdominowane tradycyjnie używane klasyczne imiona. Oczywiście rodzice są bardziej pomysłowi w nazywaniu dziewcząt, a chłopcom wybierają głównie imiona tradycyjne.

Perspektywę badań widzimy w dalszym dokładnym badaniu zestawów imion poszczególnych regionów w celu prześledzenia trendów antroponii w znaczących odstępach czasu.

Literatura

1. *Бондалетов В. Д.* Русская ономастика. М : Просвещение, 1983. 224 с.
2. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Словник української ономастичної термінології. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
3. *Заставецька О. В. Заставецький Б. І., Ткач Д. В.* Географія Тернопільської області. Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. 103 с.
4. *Касім О. Ю.* Про динаміку українських особових імен Одещини. *Мовознавство*. 1990. № 3. С.26–31.
5. *Панцьо С. Є.* Антропонімія Лемківщини. Тернопіль : Вид-во «Тернопіль», 1995. 128 с.
6. *Панчук Г. Д.* Антропонімія Опілля: дис. ...кандидата філол. наук. Тернопіль, 1999. 284 с.
7. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н. П. *Власні імена людей: словник-довідник*. К., 1996. 335 с.
8. Трійняк І. І. *Словник українських імен*. К : Довіра, 2005. 509 с.
9. Чучка П. П. *Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена*. Ужгород : Видавництво УДУ, 1970. 104 с.

Referenses

1. Bondaletov V. D (1983). *Russian onomastics [Russkaya onomastika]*. М. : Prosveshcheniye, 224 s.
2. Buchko D. H., Tkachova N. V. (2012). *Dictionary of Ukrainian onomastic terminology [Slovyk ukrayins'koyi onomastychnoyi terminolohiyi]*. Kharkiv: Ranok-NT, 256 s.

3. Zastavets'ka O. V. Zastavets'kyi B. I., Tkach D. V. (2001). *Geography of Ternopil region [Heohrafiya Ternopil's'koyi oblasti]*. Ternopil' : Pidruchnyky i posibnyky, 103 s.
4. Kasim O. Yu. (1990). *On the dynamics of Ukrainian personal names of Odesa region. [Pro dynamiku ukrayins'kykh osobovykh imen Odeshchyny]*. Movoznavstvo. № 3. S.26–31.
5. Pants'o S. Ye. (1995). *Anthroponymy of Lemkivshchyna. [Antroponimiya Lemkivshchyny]*. Ternopil' : Vyd-vo «Ternopil'», 128 s.
6. Panchuk H. D. (1999). *Anthroponymy of Opillia. [Antroponimiya Opillya]*: dys. ...kandydata filol. nauk : 10. 02. 01. Ternopil', 284 s.
7. Skrypnyk L.H., Dzyatkivs'ka N. P. (1996). *Proper names of people: dictionary-reference book [Vlasni imena lyudey: slovnyk-dovidnyk]*. K., 1996. 335 s.
8. Triynyak I. I. (2005). *Dictionary of Ukrainian names [Slovnyk ukrayins'kykh imen]*. K : Dovira, 509 s.
9. Chuchka P. P. (1970). *Anthroponymy of Zakarpattya. Introduction and names. [Antroponimiya Zakarpattya. Vstup ta imena]*. Uzhhorod : Vydavnytstvo UDU, 104 s.

Г. В. Бачинська,

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
завідувачка кафедри загального мовознавства і слов'янських мов;*

Т. П. Вільчинська,

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
кафедра загального мовознавства і слов'янських мов;*

І. М. Бабій,

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
кафедра загального мовознавства і слов'янських мов;*

О. С. Вербовацька,

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
кафедра загального мовознавства і слов'янських мов;*

Н. О. Свистун,

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
кафедра загального мовознавства і слов'янських мов;*

ДИНАМІКА ОСОБОВИХ ІМЕН ЯК ЗНАКІВ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСІБ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

**(на матеріалах актових записів і журналів видачі свідоцтв
про народження м. Тернополя)**

В статті проаналізовано склад чоловічих і жіночих особових імен м. Тернополя другої половини ХХ сторіччя, джерелом яких стали актові записи і журнали видачі свідоцтв про народження архіву міського відділу реєстрації актів громадського стану Тернопільського міського управління юстиції; визначена статистична організація складу імен ХХ сторіччя.

Ключові слова: антропоніміка, особові імена, чоловічі імена, жіночі імена, склад імен, якісно-кількісний метод В. Бондалетова.

Г. В. Бачинская,
*Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка,
заведующая кафедрой общего языкознания и славянских языков;*

Т. П. Вильчинская,
*Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка,
кафедра общего языкознания и славянских языков;*

И. М. Бабий,
*Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка,
кафедра общего языкознания и славянских языков;*

О. С. Вербовецкая,
*Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка,
кафедра общего языкознания и славянских языков;*

Н. О. Свистун,
*Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка,
кафедра общего языкознания и славянских языков*

ДИНАМИКА ЛИЧНЫХ ИМЕН КАК ЗНАКОВ ИДЕНТИФИКАЦИИ ЛИЦ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

(на материалах актовых записей и журналов выдачи свидетельств о рождении г.
Тернополя)

В статье проанализирован состав мужских и женских личных имен г. Тернополя второй половины XX века, источником которых стали актовые записи и журналы выдачи свидетельств о рождении архива городского отдела регистрации актов гражданского состояния Тернопольского городского управления юстиции; определена статистическая организация состава имен XX века, осуществлен их анализ.

Ключевые слова: антропонимика, личные имена, мужские имена, женские имена, состав имен, качественно-количественный метод В. Бондалетова.

H. W. Bachynska,
*Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University,
Department of General Linguistics and Slavic Languages;*

T. P. Vilchynska,
*Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University,
Department of General Linguistics and Slavic Languages;*

I. M. Babii,
*Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University,
Department of General Linguistics and Slavic Languages;*

O.S. Verbovetska,
*Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University,
Department of General Linguistics and Slavic Languages;*

**DYNAMICS OF PERSONAL NAMES AS SIGNS OF IDENTIFICATION OF
PERSONS OF THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY**
(on the materials of births registration acts and register of issuance of birth certificates
of Ternopil)

The article analyzes the composition of male and female personal names of Ternopil in the second half of the twentieth century, taken from act records and journals of birth certificates of the city department archive of civil registration of Ternopil City Department of Justice; the statistical organization of the names of the twentieth century is determined, their analysis is carried out.

A continuous study of personal names of a certain territory, carried out over a long period of time, allows to identify diachronic changes in the name of a certain territory, the main trends in this case, to trace the patterns of development and functioning of the national directory as a whole.

The processes of formation and evolution of person existence are closely connected with the customs and peculiarities of the spiritual culture of the people, their history. The system of our own names, which has developed over the past centuries, reflects various aspects of social, cultural and linguistic activity of the people at different historical stages.

One of the most pressing problems of Ukrainian linguistics is the comprehensive study of anthroponymy, in particular the collection of specific anthroponymic material.

The name of the city of Ternopil as one of the historical and cultural regions of Ukraine has not previously been the subject of in-depth research. The lack of a comprehensive study of the directory of this region, which would be based on the analysis of relevant material and reveal the dynamics of the naming system, determines the relevance of the chosen topic.

The purpose of the work is to investigate male and female personal names of Ternopil in the second half of the XX century.

This goal involves the following **tasks**:

- to find out the composition and statistical organization of the name of the city of Ternopil in the second half of the twentieth century;
- to trace changes in the repertoire of names, to characterize the composition of the noun of the studied period;
- to carry out its analysis of personal names of Ternopil of the second half of the XX century.

The source base of our study were birth records and birth certificates.

The object of the study are male and female names of newborns in Ternopil in the second half of the twentieth century.

The subject of analysis is the qualitative and quantitative composition of the anthroponymicon of Ternopil in the second half of the twentieth century.

We emphasize that the term "anthroponymicon" is used to define, first, a dictionary or list of anthroponyms, which is usually compiled separately for personal names (patronymics), for surnames, nicknames, obsolete non-canonical names; secondly, the repertoire of the names of a certain people or society in a certain period. Same as a directory. In our study, we are guided by the second definition.

To achieve the goal and solve the tasks we use such basic methods as descriptive, statistical (by a continuous sample of names). The paper involves the method of chronological sections and quantitative-qualitative method, introduced by VD Bondaletov.

The technique of chronological sections is that the names are divided into groups, the so-called chronological sections for decades. We resort to the quantitative-qualitative method to determine widely used and underused names.

The article systematizes and generalizes scientific ideas about personal names as signs of individualization and identification of the person, analyzes the personal male and female names of Ternopil in the second half of the twentieth century by V. Bondaletov qualitative-quantitative method.

Key words: anthroponomy, proper names, male names, female names, a set of names, the qualitative and quantitative V. Bondaletov's method.

УДК 811.161.2

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235527>

Е. В. Боєва,

*канд. філол. наук, доц.,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИРОДНИХ ТОПОГРАФІЧНИХ НАЗВ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯННЯХ

У статті запропоновано комплексний підхід до аналізу топографічного репертуару українських замовлянь. Простежено особливості функціонування топографічної і топонімічної лексики у найдавніших текстах обрядового фольклору. З'ясовано, що у замовляннях відображено різні географічні місцевості за допомогою 7 структурно-семантичних типів тополексем, визначено їх художньо-естетичну скерованість. Доведено, що географічні назви виступають у фольклорних жанрах як своєрідні концепти мовно-образної сфери слов'янської ментальності.

Ключові слова: замовляння, географічні назви, топографічна і топонімічна лексика, структурно-семантичний тип, мовна картина світу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Географічна номенклатура – це невід'ємна частина кожної мови і належить до її найдавніших етимологічних пластів. Вона містить у собі багато інформації не тільки для лінгвістів, а і для істориків, археологів, етнографів, антропологів, що вивчають питання етногенезу, давні міграційні процеси, історію матеріальної та духовної культури народу. Як зазначав дослідник В.П.Петров, «вивчення географічних назв, здебільшого водних, дасть багато не тільки для історії мов, але й для історії народів» [9, с.57]. Відомо, що топоніми і географічні терміни «пов'язані генетично. Саме місцеві географічні терміни – важливе джерело топонімії» [5, с.36]. Замовляння – чи не найдавніший вид народної духовної культури. Замовляння відзначаються незмінністю, сталістю. Для них не характерна імпровізація. Ці словесні формули – фіксовані, дійшли до нас з давніх часів без суттєвих змін. Якщо щось втрачається, змінюється – тоді замовляння втрачає магічну силу. Заговорна традиція «не дозволяє ніяких відступів і профанацій. Це пам'ятки віщого чародійного слова, і сила заговорів міститься в давніх формулах» [2, с.44]. У замовляннях можна побачити природу країни, саму країну, де жили люди – творці даних замовлянь. За допомогою топонімічної і топографічної лексики можна спробувати відтворити цю місцевість. Як відомо, замовляння не розраховані на те, що їх зрозуміють метафорично. Вони «зовсім не жанр, а картина світу» [7, с.301]. Це світ

людей, що творили замовляння. Зображений світ відповідає тогочасній дійсності. Географічні мотиви в замовляннях мають реальну основу. Вибір **теми** здається цілком правомірним, так як ретельний опис вказаної лексики є, на нашу думку, одним із способів вивчення ментальності певного народу, є джерелом для реконструкції етногенезу та вивчення широкого кола явищ народної духовності.

У нашій статті ми намагались довести тезу науковців М.І. та С.М.Толстих про те що «будучи частиною вербального (мовного) коду, власні назви займають у ньому певне місце, утворюючи по суті самостійний ономастичний код культури» [12, с. 215]. Серед дослідників такого жанру фольклору як замовляння виокремимо Ф.І.Лаврова, В.С.Бобкову, М.Ф.Пазяка та інших. Зазначимо, що переважна більшість ґрунтовних праць з топоніміки – це дослідження топонімів певної місцевості чи регіону. Проте значна частина праць вчених – це дослідження одного певного топоніма в різних аспектах. Питання використання одиниць топонімійної групи лексики у фольклорі залишається малорозробленим, і цим посилюється **актуальність** представленої статті, в якій здійснюється спроба комплексного розгляду топографічного репертуару українських замовлянь, що стимулює пошуки нових підходів до вивчення мови фольклору як вмістилища спектру національних конотацій. Актуальність визначеної проблеми характеризується, крім того, загальним посиленням інтересу до магії як культурного феномена, до магичної практики різних народів, зокрема до магії й вербальної. Це вимагає осмислення специфіки функціонування мови в цій сфері народного життя.

Формулювання мети та завдань статті. Метою представленої роботи є дослідження топографічних і топонімічних назв в українських замовляннях, з'ясування особливостей їх функціонування та структурно-семантичних типів, визначення їх художньо-естетичної скерованості. На нашу думку, з'ясування особливостей топографічних назв (елементів дійсності у фантастичному світі замовлянь), зв'язок їх з топонімами, допомагає у виявленні минулого місця знаходження народу, що створив замовляння, його розселення. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: 1) методом суцільного прочитання текстів замовлянь виявити всі географічні назви; 2) здійснити систематизацію і класифікацію за семантичними групами топографічних назв, зафіксованих у замовляннях; 3) визначити частотність вживання топографічної та топонімічної лексики, подати опис стилістичного навантаження аналізованих одиниць; 4) з'ясувати взаємозв'язки у досліджуваних фольклорних текстах топографічних і топонімічних назв, особливості їх функціонування.

Об'єктом дослідження були українські замовляння, що є видом обрядового фольклору (було досліджено 200 замовлянь). **Предметом дослідження** є топографічна і топонімічна лексика, представлена у досліджуваних українських замовляннях.

Матеріалом для дослідження послужили три збірки українських замовлянь: «Ви, зорі-зориці ...» [3], «Українські замовляння»[13] і «Малоросійські замовляння» П.Єфименка [4] (деякі замовляння наявні в усіх трьох або двох збірках, але є і поодинокі приклади вжитку).

Теоретична й практична цінність статті полягає в тому, що географічні назви, зафіксовані у замовляннях, розглядаються як фрагмент національної культури, духовного світогляду, що дозволяє виявити особливості давнього і життєвого досвіду українського народу. Розкриття функціонального навантаження і механізмів дії ономастичної лексики у фольклорних текстах сприятиме уточненню та поглибленню теоретичних засад ономастики як мовознавчої науки. Крім того, одержані результати та матеріали можуть бути використані на уроках мови, українознавства, історії, етнографії, народознавства у шкільній та вузівській практиці, а також при вивченні фольклору та деяких тем з ономастики у гуртковій роботі й спецкурсах.

Розв'язання поставлених завдань здійснювалося за допомогою таких методів: описового, зіставного, статистичного (прийому кількісного аналізу), які досить широко застосовуються в ономастичних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

1. Особливості функціонування топографічної назви *море*.

Топографічна назва *море* фіксується в збірках 145 разів. Кількість вживань цієї географічної назви говорить сама за себе. Яким же важливим, необхідним об'єктом ландшафту було море! «Людина здавна селилась на берегах великих водоймищ. Де є вода – там і життя» [1, с.59]. Звичайно, люди, що створили замовляння, добре знали про існування моря. Не тільки знали, не виключено, що вони жили поряд з морем. Тому і приділено йому стільки уваги в замовляннях (порівняймо: *ріка* фіксується в 3 рази менше). *Їхав святий Юрій на вороних конях, на чотирьох колесах; коні розбіглись, колеса розкотились по синьому морю, по чистому полю* [13, с.122; 3, с.137; 4, с.9].

Всі замовляння, їх лексика, всі компоненти відбивають світогляд язичників. Море – величезна, мінлива, таємнича стихія, де за завісою хаосу криється одвічна гармонія. Ця краса і таємничість не могли не зачарувати серця наших предків. Море може допомагати людині, а може бути незрозумілим, чужим. Існував розподіл світу на дві сфери: своє і чуже. В найзагальніших рисах своє – належить людині, чуже – нелюдське, тваринне, належить богам, сфера смерті. Люди намагалися прогнати злі сили, що спричиняють нещастя, хвороби. Море вважалось найпридатнішим місцем для існування всіляких нещастя. Так здавалось не тільки давнім слов'янам (Т.Н.Свешникова, аналізуючи групу румунських замовлянь, пише, що «місце відсилки хвороби ототожнюється в першу чергу з горами і морем» [10, с.322] і О.В.Юдін зазначає, що в російських замовляннях «море – це місце, куди відсилають ворожих персонажів» [14, с.19]. В.Міллер, досліджуючи ассирійські замовляння, встановив, що місцем помешкання злих духів, що насилали хвороби і всіляке зло, вважались пустелі, вершини гір, болота і моря [6, с.69].

Відсилаю за чорне море, за широке поле, у прокляте каміння, у темні печери, де птахи не долітають, де кури не доспівають, де собаки не брешуть, там будеш велике каміння кришити, воду переливати, піски пересипати, дерева крутити [3, с.23]. Потрібно зазначити, не всю шкоду виганяють виключно в море. Давні племена, що селились на березі моря, такі, як литовці, греки, скандинави, слов'яни, вірили, що нічні світила, які вдень зникають, приховувались у морі [2, с.122-130]. *Молодик – мов бик, у морі купався, той нам показався* [3, с.237]. Слово *море* зустрічається в 9 випадках в множині: *Ви, зорі-зірниці, ви, Божії сестриці, ви високо літаєте, багато видаєте: по горах, по морях, по річках, по лісах, по полях, по толоках* [3, с.240]. Звичайно, інші топографічні назви теж використовуються в множині. В одному із замовлянь говориться: як «*плаче мати за дитиною, корова за телям*» і т.ін., так і «*море за морем*» [13, с.36]. За подібними протиставленнями можна припустити, що одне море є в уявленні людей давнішим за друге. Воно ніби дає життя іншому морю (як мати дитині). Тобто існують два моря, одне з них – мати для другого.

Коло синього моря безребра овечка стояла; край червоного моря червоний камінь лежить [13, с.57; 3, с.84; 4, с.13]. Географічна назва *море* вживається двічі в тексті одного замовляння. Все це вказує на існування двох морів у тих землях, що поступово вимальовуються в замовляннях. Топографічна назва *море* має такі епітети: *синє* (32), *чорне* (15), *червоне* (3), *голубе, красне, льодове*: *На синьому морі, на камені ворон сидить* [13, с.111]; *По синьому морю корабель пливе* [3, с.104]; *Висилаю за червоне море, за широке поле, там будеш жити* [3, с.22]. Топографічна назва *море* вживається з означенням *красне*. Якщо уявити собі все, що описується в замовлянні, – *красне море*: *Їхав чоловік красним возом, красними волами, красні колеса, красне ярмо* і т.п.

[13, с.62], то перед очима з'являється картина: їде людина на фоні моря, освітленого сонцем (сонце заходить і освітлює все червоним кольором). Однак не виключено, що прикметник *красний* тут міг уживатися із значенням «красивий, гарний». Тобто це було «вигідне місце для життя з точки зору землі, води, тощо» [8, с.168].

Зазначимо, що у давнину не було чіткої різниці між кольорами. Спостерігається змішування кольорів. Мова йде не про фізіологічні можливості людини, а про мовні засоби розрізнення кольорів. Слів менше, ніж кольорів, тому іноді користуються одним словом для двох кольорів. Так, давньоруський прикметник *синій* позначав *синій, темно-блакитний, багрянний, чорний*. *Чорне море* – пізніша назва. Ця друга назва може бути пов'язана з уявою про перебування поряд чудодійних істот з негативною суттю [8, с.133]. *Чорний* – це колір зла в замовляннях. З чорним кольором справа така сама, як з усіма хтонічними символами. Світ замовлянь трактує їх як особливо потужні, і вони бентежать своєю «докосмічною», первісною природою [7, с.270].

У мові замовлянь наявний топонім *Біла Русь*. Це залишок давньої системи географічної орієнтації. Китайська символіка кольорів була перенесена до Європи гунами, аварами, тюрками, монголами. Тюрки і монголи й досі позначають захід – білим кольором [11, с.210]. Тобто, *Біла Русь* – це Західна Русь. *Біла Русь* – це назва нашого світу в замовляннях. У даному випадку «особливості в семантиці лексеми *білий* є антонімічними до лексеми *чорний*» [8, с.136]. Прикметник *чорний* не позначає тут північний напрям, бо географічна система змінювалася при переході від одного народу до іншого. Світ описували системою основних змістовних двоїстих протиставлень. Бінарна опозиція – *білий* – *чорний* має ще одне значення. Особливе значення полягає в протиставленні *суша* – *море* (*Біла Русь* – *Чорне море*). Як відомо, синє море – давня назва Чорного моря. Можливо, ці назви існували якийсь час поруч. Пізніше перша була витіснена другою – Чорне море. Одна й та ж ріка, одне й те ж озеро або море можуть мати кілька назв: або ці назви, створені різними народами і племенами, живуть і співіснують одночасно, або той самий народ змінює назву в різні історичні періоди [1, с.7]. Привертає увагу замовляння, де описується місцевість біля льодового моря. Хворобу відсилають у пустиню за льодове море, де ні дерево, ні трави, на саме поле і скала на скалі, а сім колодиць равних голові [4, с.23].

Море відомо людям здавна. Воно в замовляннях може називатись просто *море*. Тут повна тотожність гідроніма відповідній топографічній назві, що характерно для давньої номінації водних об'єктів. Підставою для існування топоніма може бути не та ознака, що вирізняє даний географічний об'єкт із найближчих, сусідніх. Вона може, навпаки, виділяти даний об'єкт у порівнянні з дуже далекою місцевістю, з якої прийшли автори назви [5, с.42]. Це пов'язано, можливо, з тим, що на першій прабатьківщині індоєвропейців (Передня Азія) води і дерев було мало. Тому великий водний об'єкт називають *Морем*. Але в цій місцевості є два моря. Друге море значно менше від першого (*Море, Синє море* або *Чорне море*). На це вказує така незвична географічна назва як *полуморе*. Префіксоїд *полу-* – вказує на розмір другого моря; воно вдвічі менше за Чорне море (або Синє). Полуморе – це половина першого, відомого всім моря: *На полуморі стоїть дуб столоватий, головатий* [3, с.282].

Замовляння, в яких слово *море* – це назва межі між світами, своєрідного кордону, містять модель світу: *небо, місяць; поле (або земля) – море; підземне*. Тексти замовлянь описують основну структуру світу в різних його аспектах, показуючи одночасно й ієрархію окремих елементів: *Місяцю-князю! Вас три у світі: один на небі, другий на землі, а третій в морі, камінь білий* [13, с.71; 4, с.11]; *Місяцю, молодий княже! Заєць у полі, а риба в морі, а місяць на небі* [13, с.74; 4, с.13]; *Місяць на небі, камінь у морі, а мертвець у гробі* [13, с.72; 4, с.12; 3, с.124].

Море має парно-синонімічну назву *окіян* (або *океан*) (7 разів), *Киян*, *Діян*, *Буян* і також *лукомор'є*. Слово *лукомор'є* реалізується у своєму прямому значенні «старовинна, народна назва морської затоки, бухти» у формі дуги: *Ой, чи не в того лукомор'я зелена лоза!* [13, с.156; 3, с.287; 4, с.19].

На морі може знаходитись *острів* (7 випадків), *острів Буян* (5 випадків), *острів Киян*, *острів Обоян* (пароніми-трансформації *Окіяну*). Використання власних назв *море* *Океан*, *острів Буян* (наявність варіантів і можливість використання назв з різними об'єктами) свідчить про пізню співвіднесеність цих назв з відповідними об'єктами. Сама назва *Буян* в народній магії, очевидно, виконує функцію дійсного (таємного) імені, яке відкриває людині, що використовує замовляння, «шлях» в інший світ: *Ой на морі на окіяні на острові Буяні стоїть дуб* [3, с.284]. Слово *дуб* в замовленнях виконує особливі функції, бо це дерево знаходиться у центрі світобудови, відіграє роль світового дерева. За допомогою світового дерева моделюється трійчаста вертикальна структура світу – три царства: небо, земля і підземне. Світове Дерево являє собою Всесвіт в постійному його відродженні, невичерпне джерело життя: *На морі на окіяні стояло дванадцять дубів, на тих дванадцяти дубах сиділо дванадцять соколів* [13, с.99].

2. Структурно-семантична характеристика топографічної назви *ріка*.

Топографічна назва *ріка* зустрічається 48 разів (це 3 рази менше, ніж географічна назва *море*). І це говорить про важливість, близькість моря людям, що створили замовляння. Слово *ріка* має значення «постійний водний потік, що тече по видовжених зниженнях рельєфу від верхів'я до гирла»: *Ти, місяцю ясний, ти високо ходиш, ти багато світа бачиш, багато питаєш, очищаєш луга і берега, коріння і креміння, долини і могили, ріки і моря, колодязі і озера* [13, с.135-136].

Слово *ріка* зустрічається з назвою *Ордань* (5 випадків), *Орданська* (2). Таку назву могла дістати будь-яка річка: *Водо Осіяна, земля Тетяна, орданська ріко, обливала ти луги, береги, каміння й креміння, і біле коріння, і піски, і тріски* [3, с.254-255]. Іноді згадується, що в цій річці хрестився Ісус Христос, і річку називають *кришанця*: *А де ви тоді були, як Ісус Христос на Ордані хрестився?* [4, с.38]. В 7 випадках згадується відразу три річки: *Текло три ріки під калиновий міст* [13, с.138; 3, с.270; 4, с.15]. Цілком ймовірно, що мова йде про три протоки однієї ріки. Ще відомо, що ця річка або річки впадають в море: *Як завертається вода з усіх ріків, потоків ...* [3, с.27].

В деяких замовляннях описується шлях до моря: *Через річку бистру і через кладку хистку йшло три матінки, три п'ятінки: "А куди ви йдете?" – "До моря"* [3, с.30]; *Пішов чоловік по чужих землях блудити, та прийшов до земного гаю, до тихого Дунаю, глянув на море: на Синьому морі стоїть острів* [13, с.188; 3, с.314]. Це замовляння підтверджує думку, що Чорне море мало колись назву *Синє*. А те місце, де Дунай упадає у Чорне море, дійсно нагадує три ріки. Це Килійське, Сулійське і Георгіївське гирла Дунаю. Недалеко від Килійського гирла, на Чорному морі знаходиться острів. Місцевість, описану в замовлянні, досить легко знайти. Але вказується, що це «чужі землі» для авторів замовлянь.

Один раз вживається гідронім *Седр* (це назва річки) в замовляннях. Не виключено, що це одна із назв сучасної річки Дунай, відомої ще під назвою *Істр*, що походить з індоєвропейського *is( )ro-s із вставним *i* між *s* та *r*, але вставним міг бути і приголосний *d* (різниться від *t* тільки дзвінкістю). Стосовно першої частини слова – то це перестановка звуків. Потрібно зазначити, що слово *Істр* (в дещо видозміненому вигляді) теж зберігається в мові замовлянь, але це вже не гідронім. Він перетворився на географічний термін – *истр* і використовується в множині: *А на истри, на очерета йдять* [3, с.197]. Гірські річки теж знаходимо в замовляннях: *Як вода доли ріков тече, так би твоя хвороба від тебе утекла, як вода не вернеться в гору, так би хвороба до тебе не вернулась* [3, с.57].

Географічна назва *вода* вживається в збірках найчастіше (175 випадків). Всі ці значення, конкретизуючись, зберігаються в замовляннях: 1) прозора рідина для споживання (30 випадків): *Щоб ти і їжею не заїв, і водою не запив, і сном не заснув, та все думав про мене* [3, с.234]. В деяких замовляннях цю воду взяли із криниці, річки, принесли додому і використовують для магічних цілей: *Я ж тебе яйцем викочую, а водою виливаю* [13, с.116; 4, с.32]; 2) водна маса озер, річок, морів, океанів. Іноді важко встановити, який саме водний об'єкт мається на увазі (24 випадки): *Як тої води є по достатком, так би в мене було достатком молока* [3, с.109].

Географічна назва *ріка* теж знаходимо в мові замовлянь. Але коли людина приходить на берег річки, бере воду – то вона звертається до води, а не до річки. Головна функція води – очищувальна. Вона також міжнародна, а для магії, очевидно, первісна [7, с.210]: *Водо Єлено! Очищаєш луги і береги, очисти мене від усього злого, болісті й слабості* [13, с.132; 4, с.29]; *Добре утро, стороже Дем'яне, земля Уляно, вода Тетяно! Біжиш ти швидко, обливаєш ти луги, береги і обливаєш ти всяке коріння* [3, с.238]. Все в цих замовляннях персоніфікується, всі звичайні об'єкти перетворюються в чарівних істот, що допомагають людині. Тут вже не просто берег, а *Іван берег*, не земля, а *земля Тетяно*, а скільки епітетів і назв має слово *вода* – *вода Уляна* (або *Уліяна* або *Улянце*) (10); *вода Оліяна* (4); *вода Олено* (7); *вода Осіяна*; *вода Єлено*; *вода Тетяно* (або *Татіяне*) (3); *вода йорданко* (або *йорданичко*) (4); *Орданська* (або *Ордань* або *Йорданська вода*) (7); *свята водичка* (4); *водице-здравице, говірнице* (2); *вода вечірня; водице-Єленице; свячена, ангельська, архангельська вода; вода явленая* (2). «Уляно, Єлено, Оляна – все це паронімічні імена – атрибути із значенням литися» [7, с.210]. Р.О.Агеева зазначає згадки про *воду Єлену* або *воду Уляну* в білоруських замовляннях і в інших текстах, і в російських теж [1, с.116].

3. Стилiстичне навантаження топографічної назви *гора*.

Географічна назва *гора* використовується в збірниках замовлянь 77 разів. Лексема *гора* має велику кількість означень та назв: *кам'яна* або *камінна гора* (7); *висока гора* чи *гори* (3); *крутая гора* чи *гори* (5); *Висолянська гора; Осіянська* або *сіянська гора* чи *гори* (9); *червона гора; біла гора* (3); *чорна гора* (3); *сібірська гора* (2); *святая гора*. Лексема *гора* може мати такі значення:

1) «значне підвищення навколишньої місцевості» (50 випадків): *Йди правою дорогою, через Орданську ріку, на Висолянську гору ...* [13, с.161; 4, с.15-16; 3, с.184]. Географічна назва *гора* вживається в множині (20 разів), тобто гір багато (гірська місцевість), зустрічається словосполучення *дванадцять гір*, яким відповідають *дванадцять сторін світу*. Число 12 – це стародавнє космогонічне й символічне число слов'янської поганської космології й міфології. Можливо, ця назва *дванадцять гір* позначає давню ритуальну площадку в цьому гірському районі: *Добрий день тобі, сонечко ясне! Ти ясне-прекрасне, ти чисте, величне й поважне; ти освіщаєш гори, і долини, і високі могили* [13, с.34; 3, с.219]. Тут наявне слово *сонце*, «денне божество замовлянь» [7, с.204]. *Осіянська гора* – це теж гора, осіяна сонцем. Так само *біла гора*, бо білий колір завжди асоціювався зі світлом. У цій гірській місцевості звичайно є, крім долин, річка, ліс: *Ти водо Оляно, земле Тетяно! Прибуваєш, водо, із гір, із долин, з-під червоних каменів, з лісів* [3, с.108];

2) «незначне підвищення місцевості» (27 випадків). Ця гора або гори знаходяться недалеко від двох морів (які вже згадувались раніше). Тобто це зовсім інша місцевість: *Водице-здравице! Викликаю тебе із гір, із моря, з-за моря, із каміння* [3, с.24]. Зрозуміло, що на березі моря знаходяться уламки скель, камені – це теж гори (іноді досить значні), якщо порівняти з рівниною. Іноді зустрічається така фраза: *Як Бог заляв гори й каміння* [3, с.311]. Цим ніби підкреслюється, що гора не має тієї

життєдайної сили, як вода, ріка, не така корисна для людей: *Водице-говорниче! Як ти славна у Бога ...* [3, с.311].

Між тим слово *гора* має майже завжди нейтральне значення. Але будь-яка гора утруднює пересування, це перешкода на шляху, тому важкий шлях лежить через гори: *Йди собі, переполох, за горами, іди собі за лісами, де люди не ходять* [3, с.35].

Привертає увагу замовляння, в якому крім географічної назви *гора* є топонім *Київ: Живу в Києві на горах* [3, с.24; 4, с.9]. Не виключено, що в даному випадку *гора* – це власна назва. Тут говориться про *Гори* – «частини міста Києва, на узвишші, де був князівський палац». Цей топонім утворений без всіляких морфологічних перетворень, семантичним способом від апелювання *гори* як опозиція до *Подольє* (назви низинного району Києву). Це топонімічне переосмислення, що виявляється не стільки назвою, скільки еквівалентом власних географічних назв [5, с.38].

У замовляннях зустрічаються і географічні назви з Євангелія і Біблії. Вище вже згадувалась назва ріки *Йордан*, наявні також *Русалим*, паронімом до нього виступає *Крим, Вавілон*. З прийняттям християнства традиційний текст замовляння пов'язується із згадками про святих, Божу Матір: *Посилала Пречиста черницю на Сіонську гору, на тій горі Вавілон-город, у Вавілоні-городі цариця Вольга. «Царице Вольга, чому ти не учии, щоб Івана, раба Божого, гадюка не кусала?» – Не тільки свій потомок повчу, а й сама перед Господом Богом крижем упаду* [13, с.154]. Зрозуміло, що цариця Вольга заступила якусь володарку зміїв. Але, не дивлячись на християнські елементи, замовляння зберігає архаїчну структуру.

Висновки. У результаті проведеного дослідження ми з'ясували, що замовляння репрезентують своєрідну світоглядну систему, являють собою особливу мовну картину світу. Дослідження цих текстів дає змогу глибше пізнати унікальність і своєрідність мови як засобу комунікації й регуляції діяльності, поведінки людей. Проаналізувавши географічні назви, можна стверджувати, що власні назви у текстах обрядового фольклору віддзеркалюють суспільно-побутові поняття та уявлення, які у взаємодії з нормами мовленнєвого етикету утворюють основні компоненти ментальності українського народу. За нашими спостереженнями, в замовляннях описуються різні географічні місцевості за допомогою таких семантичних типів топографічної лексики. Це, перш за все, опис територій: 1) *море, камінь, острів* (на морі), *вода, ріка*; 2) *гора* (значне підвищення місцевості), *вода* (синонім слова *ріка*), *долина, камінь, ріка*; 3) *ліс, вода, пуці, болота, очерет, бір, море*; 4) *болото, очерет, ліс, мхи*; 5) *земля, вода*; 6) *поле, море*; 7) *луг, берег, вода, каміння*. Географічна лексика допомагає встановити, що люди, автори замовлянь, жили неподалік від Синього моря (ймовірніше, сучасна назва – Чорне море), знали, що поряд знаходиться ще якесь море (логічно припустити, що це Азовське море), знали, що в Синє море впадають три ріки (три гирла Дунаю). Географічні терміни *гора, камінь* використовуються в замовляннях для відтворення реальних об'єктів місцевості (*гора*) і уявних (*камінь* – центр Всесвіту). Топографічна назва *гора* вживається в множині для опису якогось гірського району (біля річки), а в однині вказує на незначне підвищення. *Ліс, болота, лози, пуца, бір, степ, нетрі* – чужі, ворожі людям. Ці топографічні спостереження, здається, засвідчують, що праслов'яни жили в Північному Причорномор'ї, а не деінде. Зазначимо, що однією з функцій топоназв у текстах замовлянь є адресна. Проте цей розряд власних назв у фольклорних текстах виконує не лише номінативну функцію, а досить часто набувають узагальненого абстрактного значення, до свого лексикографічно закріпленого значення природжують інші семи, що імпліцитно містять ставлення людей до світу, довкілля.

Таким чином, різні типи географічних назв, що створюють певний простір в українських замовляннях мають спільні семантичні ознаки і виступають у найрізноманітніших видозмінах як концепти мовно-образної сфери слов'янської

ментальності. Кожна географічна назва, будучи здатною входити до фольклорних текстів, поєднується зі складним спектром відношень, які можуть бути відновлені тільки на ґрунті комплексного системного аналізу всіх виявлень духовної та матеріальної культури народу, ураховуючи також регіональний розподіл даних і знання типологічно близьких культур.

У **перспективі** планується дослідження функційної парадигми інших розрядів топографічної лексики у фольклорних текстах.

Література

1. *Агеева Р.А.* Происхождение имен рек и озер. Москва: Наука, 1985. 143 с.
2. *Афанасьев А.* Поэтические воззрения славян на природу: опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими сказаниями других родственных народов. Москва, 1865. Т.1. 800 с. ; 1868. Т.2. 787 с.
3. Ви, зорі – зориці. Київ: Молодь, 1991. 336 с.
4. *Ефименко П.* Сборник малороссийских заклинаний. Москва, 1874. 70 с.
5. *Карпенко Ю.А.* Топонимы и географические термины. Местные географические термины. Москва: Мысль, 1970. С.36-45.
6. *Миллер В.* Ассирийские заклинания и русские народные заговоры. Русская мысль. 1896. С.66-89.
7. *Новикова М.О.* Коментар. *Українські замовляння*. Київ: Дніпро, 1993. С.199-306.
8. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. Київ: Наукова думка, 1992. 274 с.
9. *Петров В.П.* Етногенез слов'ян. Київ: Наукова думка, 1972. 214 с.
10. *Свешникова Т.Н.* К структуре одной группы румынских заговоров. *Структура текста*. Москва: Наука, 1980. С.211-227.
11. *Суперанская А.В.* Общая теория имени собственного. Москва, 1973. 248 с.
12. *Толстой Н. И., Толстая Н.И.* Имя в контексте культуры. *XII Międzynarodowy Kongres Slawistow. Streszczenia referatów i komunikatów. Ięzykoznawstwo*. Warszawa, 1998. S. 215 – 216.
13. *Українські замовляння*. Київ: Дніпро, 1993. 310с.
14. *Юдин А.В.* Проблемы ономастики русских заговоров: дис. ... канд. филол. Наук. Одесса, 1992. 213 с.

References

1. Ageeva, R.A. (1985), *The origin of the names of rivers and lakes [Proishozhdenie imen rek i ozer]*, Nauka, Moscow, 143 p.
2. Afanasyev, A. (1865, 1868), *Poetic views of the Slavs on nature: the experience of a comparative study of Slavic legends and beliefs, in connection with the mythical legends of other kindred peoples [Pojeticheskie vozzrenija slavjan na prirodu: opyt sravnitel'nogo izuchenija slavyanskikh predanij i verovanij, v svjazi s mificheskimi skazanijami drugih rodstvennyh narodov]*, Moscow, Vol. 1. 800 p.; Vol. 2. 787 p.
3. *Vi, zori – zoritsi, (1991), [Vy, zori – zoryci]*, Molod, Kiev, 336 p.
4. Efimenko, P. (1874), *Collection of Little Russian spells [Sbornik malorossijskich zaklinanij]*, Moscow, 70 p.
5. Karpenko, Yu.A. (1970), *Place names and geographical terms [Toponimy i geograficheskie terminy]*. Local geographic terms, Mysl, Moscow. P. 36-45.
6. Miller, V. (1896), *Assyrian spells and Russian folk conspiracies [Assirijskie zaklinanija i russkie narodnye zagovory]*. Russian thought. P.66-89.

7. Novikova, M.O. (1993), *Commentary [Komentar]*. Ukrainian zamovlyania, Dnipro, Kiev. P.199-306.
8. *Onomastics of Ukraine in the first thousand years of our country, (1992). [Onomastyka Ukraïny pershogo tysjacholittja nashoi' ery]*, Naukova Dumka, Kiev, 274 p.
9. Petrov, V.P. (1972), *Ethnogenesis of words [Etnogenez slov'jan]*, Naukova Dumka, Kiev. 214 p.
10. Sveshnikova, T.N. (1980), *To the structure of one group of Romanian conspiracies [K strukture odnoj grupy rumynskih zagovorov]. The structure of the text.* Nauka, Moscow. P.211-227.
11. Superanskaya, A.V. (1973), *General theory of a proper name [Obshhaja teorija imeni sobstvennogo]*, Moscow. 248 p.
12. Tolstoy, N.I., Tolstaya, N.I. (1998), *Name in the context of culture [Imja v kontekste kul'tury]*. XII Мѣждународowy Kongres Slawistow. Streszczenia referatow i komunikatow. Iezykoznawstwo. Warszawa. P. 215-216.
13. *Ukrainian exchange, (1993). [Ukraïns'ki zamovljannja]*, Dnipro, Kiev. 310 p.
14. Yudin, A.V. (1992), *Problems of onomastics of Russian conspiracies: Author's thesis [Problemy onomastiki russkih zagovorov: dis. ... kand. filol. nauk]*. Odessa. 213 p.

Э. В. Боева,

*Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского»,
кафедра украинской и зарубежной литератур*

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРИРОДНЫХ ТОПОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ В УКРАИНСКИХ ЗАГОВОРАХ

Автором предложен комплексный подход к анализу топографического репертуара украинских заговоров как фрагмента национальной культуры. Выявлены особенности функционирования топографической и топонимической лексики в давних текстах обрядового фольклора. Определено, что в заговорах представлены различные географические объекты с помощью 7 структурно-семантических типов тополексем, раскрыта их художественно-эстетическая направленность. Доказано, что географические названия в фольклорных жанрах являются своеобразными концептами образно-языковой сферы славянской ментальности.

Ключевые слова: заговоры, географические названия, топографическая и топонимическая лексика, структурно-семантический тип, языковая картина мира.

E. V. Boeva,

*Department of Ukrainian and Foreign Literature,
State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named
after K.D.Ushinsky"*

PECULIARITIES OF NATURAL TOPOGRAPHIC NAMES FUNCTIONING IN UKRAINIAN SPELLS

The article proposes a comprehensive approach to the analysis of the topographic repertoire of Ukrainian spells. Peculiarities of topographical and toponymic vocabulary functioning in the most ancient texts of ritual folklore are deduced. It has been determined that the spells reflect different geographical areas with the help of 7 structural-and-semantic types of topolexes; their artistic-and-aesthetic focus has been identified. Geographical names as culturally loaded onyms in folklore texts carry a huge layer of culturally significant information in their semantics. In this case the name is an abridged history of the inner life

and spirit of the people. The cultural component of the language at the vocabulary level (hence the proper names) to some extent fixes the culture of the people - the native speakers, reflects the inherent worldview of the people. It has been proved that the disclosure of the functional load and mechanisms of onomastic vocabulary in folklore texts will contribute to the clarification and deepening of the theoretical foundations of onomastics as a linguistic science. Each geographical name, entering folklore texts, is combined with a complex range of relations that can be restored only on the basis of a comprehensive systematic analysis of all manifestations of spiritual and material culture of the people, taking into account regional data distribution and knowledge of typologically related cultures. One of the toponyms' functions in the texts of the spells is a targeted one, but this category of proper names in folklore texts performs not only a nominative function, but often acquires a generalized abstract meaning, adds other semes to their lexicographically fixed meaning, which implicitly contain people's attitudes to the world. It has been proved that geographical names appear in folklore genres as peculiar concepts of the linguistic-and-figurative sphere of the Slavic mentality.

Key words: spells, geographical names, topographic and toponymic vocabulary, structural-semantic type, linguistic picture of the world.

УДК 811.161.2'373.2 423

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235528>

А. І. Вегеш

*канд. філол. наук, доц.,
Ужгородський національний університет,
доцент кафедри української мови*

РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ «ДІТИ ПАПОРОТІ»

Стаття присвячена дослідженню літературно-художніх антропонімів, що функціонують у романі «Діти папороті» сучасного українського письменника Мирослава Дочинця. Подається опис найменувань літературних героїв, визначається їх функціонально-стилістичне навантаження, виражальні можливості, роль у створенні образів. З'ясовано, що джерелом творення назв персонажів є традиційна українська антропонімія.

Ключові слова: антропонім, апелятив, літературно-художній антропонім, концепт тиша, псевдонім, характеристичний потенціал.

Сучасні письменники все частіше повертаються до теми війни – війни російсько-української. Воєнним подіям на сході України присвятили свої твори С. Жадан («Інтернат»), С. Дзюба і А. Кірсанов («Позивний Бандерас»), В. Шкляр («Чорне сонце»), частково І. Роздобудько («Гут і тепер»), В. Лис («Стара холера»), М. Дочинець («Діти папороті») та інші.

Постановка проблеми. Детальний комплексний аналіз літературно-художньої антропонімії певного періоду дозволяє виявити індивідуально-стильові особливості творення власних назв персонажів й окреслити інтегральні та диференційні тенденції в розвитку літературно-художньої антропонімії, зумовлені естетичними та іншими екстралінгвальними чинниками. Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що у сучасному мовознавстві ще недостатньо вивчено потенційні можливості літературно-художніх антропонімів сучасних прозових текстів відомих авторів. Тому, на наше переконання, вивчення власного імені героя потребує особливої уваги, а ґрунтовний

аналіз літературно-художніх антропонімів роману М. Дочинця «Діти папороті» відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики.

Аналіз досліджень. Українська літературна ономастика поповнилася значною кількістю праць, присвячених дослідженню функціонально-стилістичних особливостей літературно-художніх антропонімів творів українських письменників, що відобразилося в дисертаційних роботах та величезній кількості наукових статей (Е. Боєва, Н. Бербер, Т. Гриценко, Л. Зеленко, Л. Кричун, О. Лавер, Н. Лісняк, Г. Лукаш, М. Максимюк, Л. Масенко, М. Мельник, С. Панцьо, Л. Сколозdra, І. Скорук, А. Соколова, Г. Шотова-Ніколенко та ін.). Основоположними в цій сфері залишаються праці Ю. Карпенка, Л. Белея, В. Калінкіна та ін.

Романи М. Дочинця привертають увагу читача цікавими сюжетними лініями, майстерним викладом деталей, у його рядках «хвацько закручений сюжет, здорова інтрига, елегантні метафори, легкий стиль, барвіста лексика» [5, с. 12]. Краще і не скажеш! Романи усе частіше привертають увагу не тільки читачів, але й дослідників. Написано чимало статей, які присвячені дослідженню мови романів, образів героїв, розвитку сюжету тощо. Дослідженню літературно-художніх антропонімів з романів М. Дочинця присвятили свої статті Л. Прокопович, С. Жила, Л. Теребус та ін. Ми дослідили назви літературних героїв у романах М. Дочинця «Лис у винограднику», «Вічник. Сповідь на перевалі духу», «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії», «Горянин. Води Господніх русел», «Світован. Штудії під небесним шатром», «Мафтей», звернули увагу на метафоричність назв романів автора, дослідили румунський слід у літературно-художньому ономастиконі романів М. Дочинця.

Метою нашої статті є дослідження ролі літературно-художніх антропонімів роману «Діти папороті» закарпатського письменника, лауреата Шевченківської премії Мирослава Дочинця; наше завдання – описати літературно-художні антропоніми, розкрити їх інформаційний заряд, роль у розгортанні сюжету.

Об'єктом дослідження є роман «Діти папороті» М. Дочинця.

Предмет дослідження – літературно-художні антропоніми та їх функційне наповнення.

Методи та методика. Методи дослідження зумовлені специфікою онімного матеріалу, який потребує системного підходу і використання традиційного описового методу і його основних прийомів: спостереження, інтерпретації та узагальнення. Функційне навантаження літературно-художніх антропонімів визначено методом контекстуального аналізу.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше досліджується роль літературно-художніх антропонімів, що функціонують у романі «Діти папороті» М. Дочинця.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати дозволяють визначити роль літературно-художніх антропонімів, їх особливості, характеристичний потенціал, що є важливим мовним засобом творчості письменника.

Практичне застосування визначено тим, що мовний матеріал може бути використаний у викладанні розділів лексикології та ономастики.

У котре повертаючись до опису літературно-художньої антропонімії творів М. Дочинця, завжди знаходжу цікаві оніми, вивчаю їх роль у тексті, шукаю етимологію, відчитую різні конотації.

Новий роман «Діти папороті» цікавий своїм наповненням, але найперше тут йдеться «про дім, у якому живе душа». Це твір «про жало війни в серці».

Головний герой на псевдо Бальзак після поранення на сході України шукає тишу, спокій для тіла і душі. І ця тиша приходить до нього у формі заповіту від дядька. Дивно, але дядька звали Тишем («*Тиш. Мій вуйко. Той, що на Росії жив. ...Відрізаний кусень*» [5,

с. 5]). Навіть на тому світі родич подбав про героя, який, за словами матері, хотів тиші: *«Хіба ти не казав, що мрієш вирватися з людської глоти в якусь нуцу, аби зануритися в тишу. Слухати тишу, дихати нею. Хіба це не твої слова? – Мої. – Ну ось і почув тебе Бог. Маєш садибу Тиша»* [5, с. 6 – 7]. Найперше приходить на думку, що в основі наймення Тиш є апелятив *тиша*, адже не один герой говорить про *тихого* чоловіка (*«А Тиша ми поважали. Тихий був чоловік, інтелігентний...»*) [5, с. 16]; *«А Тишко і був Тишком із самого малку. Ріс тихим, потайним книжним дітваком. Де труть – там будь»* [5, с. 58]; *«Тиш? А таким, як із дитинства запам'ятався сестрі, моїй мамці. Тихий, маломовний, задумливий. Яка ворона у воду, така і з води»* [5, с. 60]).

Згодом ми довідуємося, що розмовний варіант Тиш – скорочена форма імені Тишко. Насправді в героя було звичайне християнське ім'я. Мати Бальзака розповіла: *«Дідо наш був священиком і дітям дав біблійні імена. Мав двох доньок... і двох синів – Симона й Тихона, близнят. Дома їх називали Симко й Тишко»* [5, с. 58]. Ім'я Тихон, за словником І. Трійняка, грецького походження, що означає 'удачливий', 'щасливий' [5, с. 363]. Удача, напевно, супроводжувала Тиша, адже йому щастило на добрих людей: Августин Волошин, академік Вернадський, підполковник Штокало, геолог Петрушевський, дослідник Кулик, Іяна...

Усе, що відбувається в садибі Тиша, пов'язане з тишею. Але у М. Дочинця тиша зовсім не така, як подається у словнику: *«Стан, коли де-небудь немає звуків, шуму. // Відсутність розмов, мовчанка. // Відсутність руху, метушні, що супроводжується шумом»* [4, с. 1453]. Тут тиша має звук. Герой прокидається від дзвону тиші: *«Розбудив мене дивний дзвін. Я прислухався – жодного звуку. Це дзвеніла тиша. Яка ж вона тут лунка! Тиша садиби Тиша»* [5, с. 19]. Бальзак називає тишу метафізичною, загуслою, а приїхав він у карпатське село *«просто за довільним плином часу, за звучанням тиші»* [5, с. 21].

У романі М. Дочинця поняття тиша наповнюється новим змістом, збагачується за рахунок використання асоціативних зв'язків, механізмів культури, які формують відповідний аспект художнього концепту. Концепт тиша обростає різними епітетами (*«Нічого не кажу, нічого не думаю, тільки п'ю цей вічний спокій, споглядаю крізь напівстудені повіки цю світлу прозорість тиші»*) [5, с. 23]). Абстрактне поняття тиша отримує колір. Тут переплітаються чистота і правда (*«Гарно, бо в цій тиші очікуєш якусь чисту і світлу правду»*) [5, с. 28]). Занурюючись у тишу, людина пізнає себе, свій внутрішній світ. Для головного героя ця тиша – радісна тиша. Не випадково кажуть, що щастя любить тишу (*«Живий сад. Тихий, як моя несподівана радість»*) [5, с. 22]). Епітетом достигла тиша автор називає тишу середини жаркого дня (*«У зеленій чаші між горами перестає колихатися й текти життя. Високий день засинає, стоячи в спекотному мареві достиглої тиші»*) [5, с. 62])

Головною ознакою концепту тиша є невичерпність змісту. Бальзака оточує тиша: тихі діти, дивовижна тиша води.. У карпатському селі навіть вино тихе (*«А чому так тихо? Можливо, я випив тихого вина»*) [5, с. 169]). Садиба Тиша виткана з тиші: *«Тиша в садибі Тиша. Тиша в камені, в стінах, у рундуках, у скриньці годинника, в темних старих книгах. Це найбільше вражає – тиша в книгах. Тиша, перемішана з таємницями, що стали мистецтвом»* [5, с. 98]. Тиша тут виступає певним атрибутом дому, спокою. Тут його дух, його голос, і автор це постійно підкреслює: *«Ось тобі і Тиш. Ось тобі й прихований голос тихої садиби»* [5, с. 57]. *«Ось тобі й Тиш! Тихий русин, загадковий родич»* [5, с. 232]. *«Тихо у світлиці. Зозуля в настінному годиннику так і не ожила, стрілки теж. Між товстих дубових стін ти наче в колодязі тиші»* [5, с. 76]. Утома від розмов теж потребує тиші, хочеться гармонії, любові, величі, масштабності (*«Відколи Бог дав слова, ми зі словами прокидаємося й накриваємося ними. Кривдимо ними й рятуємося ними. Сміємося з них, довіряємо їм, потребуємо їх і*

втікаємо від них у тишу. В тишу серця і у вічну тишу» [5, с. 191]). Загалом концепт тиша символізує мирне існування людей на Землі.

Зовсім інше, протилежне значення має тиша на війні – це тиша страху («Найстрашніше там – це тиша. Бо в ній ти особливо беззахисний. У тиші підступно ховаються очікувані звуки. Залп, вибух або одиночний постріл. ...Крики в степу страшні. Та ще страшніша тиша після них. Бо вона заколисує, дурить, що ніби нічого щойно не було й нічого не станеться. Бринить ковила, сюрчать коники, скрекоче сорока. Тиша хоче приспати тебе. А тоді знову вистрелить» [5, с. 118]). Така тиша є атрибутом іншого світу, самотності, смерті. Як бачимо, тиша у М. Дочинця – амбівалентна, суперечливе поняття.

Крім усіченого розмовного варіанта Тиш, ми натрапили на цілу низку апелюючих назв, які неабияк характеризують персонажа: відрізаний кусень, родачок-москалик, мудряк кручений, Боже зернятко та ін.

Головний герой має незвичне наймення – Бальзак. З тексту роману дізнаємося, що персонаж є письменником. Відомо, що багатьох авторів називали іменами відомих майстрів слова. Але в юності герой відкрив для себе Бальзака, він став його кумиром («А потім випадково (ну, звісно!) мені трапилася книжка Бальзака. І я збагнув, що слова можуть бути як тепленька вода, як дотик дорогої руки, як цвіт вишні, як виляск батога, як сонячний удар, як запах нічної фіалки, як щем під серцем на похороні, як несподіваний опік чи шматок льоду на язичі... А між ними – мовчання, як автентична форма слова. Бо мовчить лиш той, хто здатний щось сказати... Бальзак тоді відкрив мені головне: що все нібито другорядне – і є головне, що все звичайне і є незвичайне. ...Вже пізніше я довідався, що Бальзак спрагло цікавився усім, що міг йому дати, ні – подарувати цей світ» [5, с. 104]). Оля дивується, що таке ім'я, і зізнається: «У нашому спотвореному світі багато дивних слів. Ім'я Бальзак для козинського косаря теж не дуже звичне» [5, с. 145]. «Чому Бальзак? – запитала зненацька. Тому що це більше, ніж письменник. До речі, він ніколи й не наголошував на тому, хто він. ...Бальзак не знав рамок. Постійно їх розширював, для себе, для світу, для свого слова. Ясновидець із проникливою спостережливістю і духом фантазера. ...Бальзак – це пристрасть і дух. ...Мені Бальзак відкрив закон двосвіття. Душа торжествує над матерією і прагне відокремитися від неї» [5, с. 295 – 296].

Чисто випадково ми дізнаємося справжнє ім'я автора. У сні до Бальзака приходила душа Філософа, вона запитувала: «Павле, це ти? Це я, Костику» [5, с. 127]. Ім'я Павло автор часто вибирає для своїх героїв. Так названий головний персонаж роману «Горянин». Павло – ім'я святого, що стало іменем-символом. В одному з інтерв'ю, презентуючи роман «Вічник», М. Дочинець зізнається, що апостол Павло – «улюблений прозаїк, до речі, і не треба нічого більше читати» [7]. Бальзак так звик до свого псевдоніма, що автонім згадував на обкладинці своєї книжки, напруживши пам'ять. Олі сподобалося його ім'я: «Павло. Як гарно». Та Бальзак продовжує: «Можливо. Я так давно не чув свого імені. Там, звідки я прийшов, мене називали Бальзаком» [5, с. 17]3. Автор вміло поєднав імена двох святих Павла і Ольги. Ім'я Ольга давньо-скандинавського походження, що означає «свята», «священна» [9, с. 268].

Під час знайомства Оля представляється: «Я Оля. Олиця, як тут кажуть. Або Горлиця, чув краєм ока. Або Горлиця. Так мене дід називає. А я – Бальзак» [5, с. 123]. Літературно-художній антропонім Ольга (Оля) майже не буде фігурувати в тексті, натомість розмовний регіональний варіант імені Олиця (Оличка) – часто вживаний. За любов до птахів усі рідні називають Ольгу пташкою (вона орнітолог за професією), Горличкою називає дідо. Вуйко Митро: «Пташка наша. Довго ж ти летіла» [5, с. 151]; дід Федорцьо: «Моя Горличка наліталася, вернулася змучена й кортна» [5, с. 191]; «А Оличка й тепер на твоєму дарабі потяток знимкує, каже, вечірне сонце для

сього найліпше світить. Дай їй, Боже, ясности, бо мені вона світить...» [5, с. 192]. Сама про себе: «Я маленька сіра перелітна пташка, Бальзаку» [с. 138]; «Я, Бальзаку, у цій сфері пташка високого польоту» [5, с. 197]. Бальзак: «Звісно, Горличко, що ти не пташка-невдашка. Але чи ти вільна пташка» [5, с. 199]. Знімальна група іноземців називає її фру Ола («А фру Ола перевершує всі їхні сподівання. ... Так дивно її називаєш. Так її всі називають. Це реально крута дама в своїй сфері. Профі, ба більше – майстер» [5, с. 311]). У кінці роману Олиця назве себе птицею-вороною, що асоціюється з мудрістю, сміливістю, пророцтвом («Ну що ж, якщо Горличка стала вороною, то нехай накаркає мені гарну погоду на ніч...» [5, с. 325]). Як бачимо, найменування головних героїв роману є багатозначними, мають різні конотації. Вони відображають фізичні особливості й моральні якості, демонструють суб'єктивне ставлення людини до людини, людини до світу через почуття та емоції, виражають текстову та підтекстову інформацію. Але, як писав відомий ономаст Ю. Карпенко: «Глибина літературного використання власних назв залежить не від жанру чи напряду, а від таланту письменника» [6, с. 176].

Ми зафіксували цілу низку псевдонімів (позивні, псевда) воїнів АТО. Ми уже досліджували особливості та функціонування прізвиськ козаків (В. Шкляр «Характерник»), вояків УНР (В. Шкляр «Чорний Ворон», «Маруся»), повстанців УПА (В. Шкляр «Троцца», А. Кокотюха «Червоний», «Чорний ліс», «Багряний рейд», «Біла ніч»), а також бійців АТО (В. Шкляр «Чорне Сонце»). У всіх випадках маємо справу з літературно-художніми псевдонімами. У результаті дослідження ми виявили, що позивні (псевдоніми) воїнів АТО утворювалися шляхом трансонімізації онімної лексики та апелювативів.

Відома дослідниця Н. Павликівська пише про особливості псевдонімів (позивних) учасників АТО: «...вони є самодостатніми псевдонімами, оскільки використовуються передусім для того, щоб приховати справжнє іменування особи, або з причини самоідентифікації. Виконуючи номінативну функцію, вони обов'язково позначені ще й езотеричністю, мають достатній ступінь «таємності». Псевдоніми українських воїнів, крім основної функції, можуть мати додаткові: характеристичну, експресивну, оцінну, символічну, функцію вираження самоіронії» [8, с. 242].

Бальзак контактує зі своїми друзями, згадує пережите на Сході, зрозуміло, що називає їхні псевда: *комбат Бут, «ротний Тур, Зозуля, Вовк, Гуцул, Кацо, Салага, Кінь, Бобер, Філософ, Дідо, Чебурек, Хаща, Сова, Русин, Сірко...»* [5, с. 50]. Мотиви називань побратимів були найрізноманітніші, до деяких із них автор подає характеристику. Воїн Хаща, що за професією був лісником, отримує і назву («Любив казати: «Я людина хащі» - так і псевдо приліпилося. У мирному житті лісівник, еколог...» [5, с. 25]; «Зіп'явся на ноги, обхопивши стовбур. Так і помер, не розвільняючи рук. А може, це тримала його шкарубка кора сосни. Помер як дерево, стоячи і без притомності» [5, с. 26]). І смерть не змогла розлучити людину з деревами. Псевдо Філософ військовий отримав через постійні філософські роздуми, суперечки («Всі називали його Філософом, бо без угаву, без втоми і огляду на слухача торочив свої роздуми, виводив сентенції, що були одна за другу дивнішими. Сократ у гумових пантофлях із автомобільної шини» [5, с. 72]). Боець з позивним Бугай вперто відбивав наступ танків («я бачив, як стрілець Бугай викурив цілу пачку, прикурюючи сигарету від сигарети. І лише тоді зронив якусь фразу. І їхній танк, єдиний уцілілий танк без боєприпасів, теж називався Бугай. Вони вцілили двоє – чоловік і танк» [5, с. 280]). Напевно, такий позивний чоловік отримав через міцне здоров'я, фізичну силу, не випадково однаково називається людина і танк.

Багато псевдонімів є іменами реальними людей, можливо з розмовними вкрапленнями: Валера («Пригадую висоту 307.5, її ще називали “Валера”, за іменем

першого командира цього опорника» [5, с. 279]), Шева («яким командував молодий лейтенант Шева» [5, с. 279]), Піт («на чолі з бороданем Пітом, шляхетним інтелектуалом» [5, с. 279]), Вася («Підібрав мене той же танкіст, лейтенант Вася. ...Йому дали Героя. Я запам'ятав прізвище того сина людського – Божок. Василь Божок» [5, с. 282]), Марат («У розташуванні дудаєвців мене знайшов Марат, “вовк донецького степу”» [5, с. 278]), Салават («Тебе знає кримчак Салават, мій земляк» [5, с. 278]), Сашко («Сашко Василенко, так його звали» [5, с. 280]). «Вже не було Гнома, Лисого, Дикого, Пушкіна, Гарика, Будулая, Ангела, Баяніста, Долара. За інвалідністю комісували Зозулю. Салават подався в Сирію...» [5, с. 323]. Ми звернули увагу, що багато схожих позивних є в повісті В. Шкляра «Чорне Сонце». Шкляр зберіг позивні реальних людей [див. 3]. У М. Дочинця вони також мають реальну основу.

Як бачимо, позивні можуть бути онімного походження; можуть утворюватися від назв тварин, птахів, рослин, від назв професій чи якихось занять денотатів; можуть характеризувати особу за зовнішніми, фізичними чи психічними рисами, за соціальним статусом, місцем проживання. Серед них трапляються «готові лексичні одиниці, вжиті в новій функції» [8, с. 243], запозичення, регіоналізми, оказіоналізми.

Дочинцеві твори виділяються не тільки мовою, але й багатим місцевим колоритом: традиції, звичаї, закарпатський антропонімікон. Серед літературно-художніх антропонімів, що називають персонажів, виділяються найменування місцевого люду. Тут маємо і прізвища, і прізвиська, і здрібніло-пестливі варіанти імен, андроніми тощо. Деякі з них просто ідентифікують героя, до інших автор подає характеристику, наповнює змістом. Як писав відомий ономаст Л. Белей: «Тут усе залежить від ідейно-естетичних уподобань автора та його індивідуального стилю» [2, с. 15].

Літературно-художній антропонім Терешка належить світловолосій жінці, яка водить кіз. Про неї баба Литвачка каже: «*Божжа душа. ...Судьба забрала розум, а Бог дав пам'ять*» [5, с. 45]. Ім'я Терешка походить, можливо, із грецької мови і означає «охорона», «захист» [9, с. 358]. Як бачимо, первісне значення імені розкривається в романі: вона охороняє кіз, а ще вона – невичерпна криниця мудрості народної. Бальзак зізнається: «*Я готовий нескінченно слухати Терещині оповідки. Було таке давнє слово – баїльниця. Це про неї: та, що розповідає, бає, заворожує, зараджує словом. Мудрощі поколінь осіли в її скаламученому глузді, як золоті окрушини в намулі. Світ поневолив її душу, але живуть у ній, як птахи в клітці, слова, бозна-коли і ким мовлені. Великий Хранитель історій чомусь розмістив їх у порожній скрині її голови*» [5, с. 116]. Спочатку Бальзак назве Терешку цілою низкою апелятивів, які характеризували її за зовнішнім виглядом: кострубата голова, жінка непевного віку, розпатлана, боса, навіжена, а згодом – патлатою Сивіллою («*Прошкую стежкою, якою патлата Сивілла водить своїх кіз*» [5, с. 44]). Дізнаємося, що Сивіла (Сибіла) – «1. У стародавніх греків, римлян і деяких інших народів – легендарна жінка-віщунка. 2. Ворожбитка» [4, с. 1311]. Терешка багато знає, розуміється на травах, може віщувати, тому таке ім'я повністю відповідає персонажеві.

Майже в усіх романах М. Дочинця важливим героєм є старий мудрий чоловік «карпатського гарту», він добрий і світлий, бо живе в гармонії з природою, є він і в цьому романі. Йдеться про знатника Ворона, діда Андрія, чоловічка Божого, до якого «за ліком стягалися люди звідусіль. І він зілював» [5, с. 318]. Але в романі «Діти папороті» масштабніше вимальовується образ світлої старої жінки – баби Литвачки («*Вийшла бабуся, вся біла – хусткою, віями, личком, жакетиком, на ногах білі вовняні капчури*» [5, с. 44]). Про неї сусідка Віра каже: «*Добра, як хліб, душа*» [5, с. 42]. «*Вузликком живої плоті*» видається вона Бальзакові («*З вишняка білою хмаркою впливала бабка-кульбабка Литвачка, трава під нею не вгинається*» [5, с. 133]). Вона

знається на травах, уміє лікувати, але Бальзака «зачаровує смак слова баби Литвачки». Андронім Литвачка фігурує на сторінках роману і виконує називну функцію.

З реального закарпатського антропонімікону автор вибирає назви для місцевого люду – мешканців села Козино. Ми зафіксували низку імен як літературного походження, так і регіонального. Апельатив поруч із іменем може вказувати на професію, соціальний статус денотата: дід Андрій, сусідка Віра, газдиня Іляна, баба Марта, поштарка Влена, вуйко Митро (Митрик), звонар Федорцьо, сусід Селипко, отець Лаврентій. До деяких імен автор подає тлумачення. Ім'я Іляна трапляється в багатьох романах М. Дочинця, а тут знаходимо розшифрування імені: «Звали її Іляна, бо народилася на Іллі, того, що шугає небом на колісниці» [5, с. 242]. Ім'я Федорцьо, як і деякі інші, не звичне для головного героя («Я вже знаю, що його звали Федорцьо, хоча не знаю, чи це ім'я, чи прізвище. Яка різниця» [5, с. 55]). Ім'я Ростик належить дорослому перекладачеві, тоді як ім'я Василице – чотирнадцятирічному поводитиреві. Дуже багато закарпатських прізвищ є розмовними варіантами імен, тому ім'я Федорцьо бути і прізвищем, як от, наприклад, Онисько, Шимон. Кілька прізвищ фігурує також: Піняшко, Фурдела, Бобалька. Іноді самі козинівці сміються над оригінальністю своїх прізвищ («Ніт, пишеться Бобалька. Яке прізвище, така й порода. Буває, розсерджуся на нього й відрубую: «Пустий ти, куме, чоловік, і не лишається по тобі навіть бобальки, як після цапа». А він на те: «Федорцю, по мені лишається те саме, що й по тобі – горбик землі з каменем» [5, с. 64]). У словнику П. Чучки «Прізвища закарпатських українців» знаходимо, що прізвище Бобалька може походити від «місц. укр. бобаль – 'горошинка', 'овечий, козячий, заячий послід', 'дуже дрібна картопля', 'різновид пампушка', 'фрикаделька', 'різновид галушок'. В основу назви закладено образ чогось малого, дрібного, чорного» [10, с. 72 – 73]. Серед двочленних літературно-художніх антропонімів (ім'я + прізвище) виділяємо: Василь Фулитка, Миколай Бурлюк, Микулка Крив'яник, Симко Крив'яник. Є в романі кілька прізвищ, але привертає увагу Мештер, яке носій отримав за професією («А сього звали Симко. Крив'яник Симко. Видати се буде Мештер. Хто? Така в нього сільська називка, в Кри'вяникового Шимона – Мештер. По-нашому майстер. Бо такого майстра ще найти...» [5, с. 238]). Досліджені літературно-художні антропоніми є своєрідним антропонімійним фоном, який «відзначається детальністю, кількісним, структурним багатством, що проявляється часто не тільки у відтворенні типових загальнонаціональних рис української антропонімії, але й регіональних особливостей» [2, с. 21].

Серед знайомих і друзів Тиша – відомі люди. Багато місця автор відводить на опис Володимира Вернадського, який «прихистив біля себе, під своїм крилом, безрідного хлопчища з крайсвіту – Карпатської землі» [5, с. 69], тобто Тиша. Тиш називав його вчителем, великою людиною, «господарем Числа, Міри, Розуму» («Огром його таланту такий безмірний, що я й досі не складу означення, що стоїть за цим людським іменем – Володимир Вернадський. Натураліст, дослідник, пошуковець, мислитель, візіонер, провидець, адепт, Учитель? Кожна із цих ознак – про нього, і всі вкупі, в сув'язі витворюють велику постать» [5, с. 69]). Прізвище героя походить від родового шляхетського імені Верна («Пращур Верна був старшиною у війську Хмельницького» [5, с. 86]); «Сам Володимир Вернадський зізнавався, що «носить Україну в крові, в кістках, у висотах свого серця» [5, с. 87]. «Впертий, зарозумілий українець», – так називали Вернадського поза очі московити» [5, с. 86]). Автор постійно використовує прикметник великий, розповідаючи про Вернадського. Відчитується асоціація з іменем – Володимир, яке мав князь Володимир Великий: великий учений, великий художник, великий Академік, велика людина, великий наставник. Для Тиша він був мудрецем, феноменом, генієм («Стоячи на грішній землі, він розгадав таємниці Неба і зумів побачити з космосу очима творця Землю... Нікому з геніїв людства – ні Аристотелю, ні Леонардо да Вінчі, ні Канту, ні Ломоносову, ні

Гумбольдту, ні Бюффону – не вдалося переступити через межу нашого віку, пророчо зазирнути далеко вперед. Нікому, крім Володимира Вернадського» [5, с. 320 – 321]). Перебуваючи у вічних пошуках, Вернадський шукає Княгиню, вірніше село Княгиня, де було знайдено камінець від метеорита. Фігурує в тексті також літературно-художній антропонім Академік. Апелятивна назва за званням ученого перейшла в розряд онімів: усміхнувся Академік, дружина Академіка, мовив Академік, вигукнув Академік, записи Академіка. Крім Вернадського, на сторінках роману натрапляємо на інші відомі імена: геолог Борис Петрушевський, «Збирач космічного пилу» Олександр Симорин і худорлявий бородатий чоловічок зі смиренным поглядом прочанина – Леонід Кулик. ...перший дослідник Тунгуського метеорита» [5, с. 210 – 211]. Уся наукова еліта спілкується між собою, використовуючи двочленну форму звертання – ім'я + ім'я по батькові: Володимир Іванович, Леонід Олексійович, Наталія Єгорівна та ін.

«Всякий літературно-художній антропонім, навіть якщо це ім'я чи прізвище реальної особи, творчо осмислюється письменником. У літературно-художньому творі традиційна антропонімія форма наповнюється новим змістом» [1, с. 15 – 16].

Висновки. Отже, літературно-художні антропоніми в романі «Діти папороті» становлять потужний пласт лексики. Їхню роль у тексті важко оцінити: вони є індикаторами часу, національно значущими, інформаційно-оцінними – виконують різні функції. Автор заклав у назви своїх героїв цілу низку понять, тлумачень, асоціацій. Маємо чудове поєднання концепту тиша з літературно-художнім антропонімом Тиш; імені реальної людини Бальзак із псевдонімом Бальзак; вкраплення закарпатської автентики, фольклорних мотивів у сфері назвотворення. Тому літературно-художні антропоніми М. Дочинця не є однобокими, потребують аналізу, авторських характеристик. Вони привертають увагу своєю формою та внутрішнім змістовим наповненням.

Наше дослідження дасть додатковий матеріал до вивчення антропонімікону української літературної мови, стане підґрунтям для подальших теоретичних узагальнень з проблем літературно-художньої антропонімії, увиразнить уявлення про своєрідність творчості Мирослава Дочинця.

Література

1. *Белей Л.* Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
2. *Белей Л. О.* Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.
3. *Вегеш А.* Роль літературно-художніх антропонімів у створенні образів героїв повісті Василя Шкляра «Чорне сонце». Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність. Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатсько-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика і громадсько-культурного мислителя Августина Волошина. Ужгород, 2019. С. 182 – 188.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. *Дочинець М.* Діти папороті [Текст]: роман. Мукачево: «Карпатська вежа», 2020. 328 с.
6. *Карпенко Ю. О.* Гумористична ономастика. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 167 – 176.
7. *Олійник Євгенія.* Письменник Мирослав Дочинець презентував нову книгу. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24463287.html>

8. Павликівська Н. Українська громадсько-політична псевдонімія ХХ (1929 – 1959 рр.) – поч. ХХІ століть. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27) 2017. С. 239 – 243.
9. Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.
10. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник / [наук. ред. член-кор. НАН України В.В. Німчук]. Львів: Світ, 2005. 704 + XLVIII с.

Referenses

1. Belei L. *Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antroponimiia: problemy teorii ta istorii* [New Ukrainian literary anthroponomy: problems of theory and history]. Uzhhorod, 2002. 176 s.
2. Belei L. O. *Funktsionalno-stylistychni mozhyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponimii XIX – XX st.* [Functional and stylistic possibilities of Ukrainian literary anthroponomy of the XIX – XX centuries]. Uzhhorod: Patent, 1995. 120 s.
3. Vehesh A. *Rol literaturno-khudozhnikh antroponimiv u stvorenni obraziv heroiv povisti Vasyliia Shkliara «Chorne sontse»* [Role of the proper names of the literary heroes in creating images of the heroes in the novella “Black Sun” by Vasyl Shkliar]. Karpatska Ukraina – etap ukrainskoho derzhavotvorennia: istoriia i suchasnist. Materialy naukovoi konferentsii, prysviachenoї 80-richchiu proholoshennia nezalezhnosti Karpatsko-Ukrainskoi derzhavy i 145-richchiu vid dnia narodzhennia vydatnoho zakarpatskoho polityka i hromadsko-kulturnoho myslytelia Avhustyna Voloshyna. Uzhhorod, 2019. S. 182 – 188.
4. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions)]. [Uklad. i holov. red. V. T. Busel]. K.; Irpin: VTF «Perun», 2005. 1728 s.
5. Dochynets M. *Dity paporoti* [Tekst]: roman [Children of the Fern: novel]. Mukachevo: «Karpatska vezha», 2020. 328 s.
6. Karpenko Yu. O. *Humorystychna onomastyka* [Humorous onomastics]. Literaturna onomastyka: zb. statei. Odesa: Astroprynt, 2008. S. 167 – 176.
7. Oliinyk Yevheniia. *Pysmennyk Myroslav Dochynets prezentuvav novu knyhu* [Writer Myroslav Dochynets presented a new book] URL: : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24463287.html>
8. Pavlykivska N. *Ukrainska hromadsko-politychna psevdonimiia XX (1929 – 1959 rr.) – poch. ХХІ stolit* [Ukrainian socio-political pseudonyms of the XX (1929 - 1959) – beginning of the XXI centuries]. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Movoznavstvo. Ternopil: Ternopilskiyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka, 2017. Vyp. 1 (27) 2017. S. 239 – 243.
9. Triiniak I. I. Slovnyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. K.: Dovira, 2005. 509 s.
10. Chuchka P. *Prizvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk* [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: historical and etymological dictionary]. [наук. ред. член-кор. НАН України В.В. Німчук]. Lviv: Svit, 2005. 704 + XLVIII s.

А. И. Вегеш,

*Ужгородский национальный университет,
кафедра украинского языка*

РОЛЬ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ АНТРОПОНИМОВ В РОМАНЕ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦА «ДЕТИ ПАПОРОТНИКА»

Статья посвящена исследованию литературно-художественных антропонимов, которые функционируют в романе «Дети папоротника» современного украинского писателя Мирослава Дочинца. Подается описание наименований литературных героев, определяется их функционально-стилистическое наполнение, выразительные возможности, роль в создании образов. Установлено, что источником образования назвий персонажей есть традиционная украинская антропонимия.

Ключевые слова: антропоним, апеллятив, литературно-художественный антропоним, концепт тишина, псевдоним, характеристический потенциал.

A. I. Vehesh,

*Uzhgorod National University,
Department of Ukrainian language*

THE ROLE OF THE PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN MYROSLAV DOCHYNETS' NOVEL "CHILDREN OF THE FERN"

The relevance of our study is due to the fact that in modern linguistics is still insufficiently studied the potential of the proper names of the literary heroes in the prose texts of famous authors. Therefore, in our opinion, the study of the hero's own name needs special attention, and a thorough analysis of the proper names of the literary heroes in M. Dochynets' novel "Children of the Fern" opens opportunities for further generalizations in the field of relevant linguistic and stylistic issues.

The purpose of our article is to study the role of the proper names of the literary heroes in the novel "Children of the Fern" written by the Transcarpathian writer, winner of the Shevchenko Prize Myroslav Dochynets; our task is to describe the proper names of the literary heroes, to reveal their information loading, the role in the development of the plot.

The object of the research is the novel "Children of the Fern" by M. Dochynets.

The subject of the research is the proper names of the literary heroes and their functional content.

Methods and techniques. Research methods are determined by the specifics of onymic material, which requires a systematic approach and the use of traditional descriptive method and its basic techniques: observation, interpretation and generalization. The functional load of the proper names of the literary heroes is determined by the method of contextual analysis.

The scientific novelty lies in the fact that for the first time the role of the proper names of the literary heroes functioning in the novel "Children of the Fern" by M. Dochynets is studied.

Attention is paid to the role of the proper names of the literary heroes (including pseudonyms) and the conditions of their origin; the etymological meaning (internal form) of the proper names of the literary heroes is revealed. It is proved that proper names of the literary heroes in the novel are the most important lexical elements that have a variety of semantic and emotional content, they are accompanied by connotations and various associations, and they characterize the character by national, social origin, and create a certain emotional tone, reflect the author's attitude to the named character.

Conclusions. Proper names of the literary heroes in the novel "Children of the Fern" are a powerful layer of vocabulary. Their role in the text is difficult to evaluate: they are

indicators of time, nationally significant, informational and evaluative – they perform different functions.

Key words: anthroponym, appellative, proper name of the literary hero, concept of silence, pseudonym, characteristic potential.

УДК 811.161.2'373.232-057.87

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235530>

Г. В. Сеник,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
старший викладач кафедри української мови*

МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ СТУДЕНТСЬКИХ ПРИЗВИСК

У статті йдеться про неофіційні іменування невеликих закритих колективів, а саме проаналізовано студентські прізвиська, згруповано їх за мотивами номінації.

Ключові слова: неофіційне іменування, прізвисько, мотивація, студентський сленг, відапелятивні та відантропонімі прізвиська.

Постановка проблеми та її актуальність. Прізвище, ім'я та по батькові – це паспортні дані, констатація факту існування особистості в той чи інший час, період чи століття. Вони можуть засвідчувати поширеність таких онімів на певних територіях, моду на імена або частотність їхнього використання. Якщо ж говорити про групу неофіційних іменувань, а саме про прізвиська, – то це дзеркало історії народу, його культури, традицій, вірувань, творчого потенціалу. Тож дослідження такого різновиду власних назв було і залишається *актуальним*, оскільки зміна формацій, умов життя, рівень освіти, вплив інших культур позначаються на процесі іменотворення. За визначенням Ф. Бацевича, кожен носій мови є одночасно носієм культури, тому мовні знаки мають здатність виконувати функцію знаків культури і слугують засобами представлення культурно-національної ментальності носіїв мови [3, с. 252].

Одним з актуальних завдань сучасної ономастики є ареальне дослідження неофіційних власних назв, оскільки генетично споріднені антропоніми, зафіксовані в низці діалектів (мов), розвивали різні конотації, асоціації залежно від культурно-історичного контексту. Тому детальні описи мотивації, походження неофіційних іменувань у різних регіонах України дають можливість установити спільне та відмінне в регіональній мовотворчості нашого народу.

Сучасні дослідження неофіційних іменувань представлені багатьма ракурсами спостереження такого типу онімів: семантика, мотивація, творення, гендерні особливості. Також в останні роки активніше розглядається питання про характер соціокультурного середовища, в якому виникають прізвиська, його вплив на присвоєння імені членові певного колективу. Тому прізвиська різних вікових груп усе частіше потрапляють у поле зору наукових розвідок мовознавців. *Метою* нашої статті є з'ясування специфіки мотивації студентських неофіційних іменувань. *Об'єктом* нашої студії стали студентські прізвиська, *предметом* – мотиваційні особливості лексичної бази, що лягла в основу творення вказаного типу онімів. Основне завдання дослідження полягало в тому, щоб розкрити значення зафіксованих нами онімів, визначити причини їхнього виникнення та встановити особливості студентського неофіційного іменника. Матеріалом для статті послугувало 150 прізвиськ, зібраних анкетним способом серед студентів філологічного факультету ОНУ імені І.І. Мечникова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основна мета новітніх досліджень неофіційних антропонімів – показати мовну та соціальну сутність прізвиськ, їхню роль у побутовій комунікації сучасного суспільства, зв'язок з історичними та культурними традиціями в номінації денотата. З початком нового тисячоліття з'явилися інші аспекти вивчення неофіційних антропонімів: когнітивний (О. Карпенко), прагматичний (Н. Федотова), текстотворчий (Т. Денисова).

Важливим є питання теорії й дефініції терміна *прізвисько*, в яких домінувальним вважається когнітивний аспект, що є результатом народно-побутової пізнавальної діяльності в соціальному середовищі. Такий підхід передбачає з'ясування аксіологічної природи, у результаті виявлення якої соціум виокремлює суб'єктивно або об'єктивно важливі ознаки індивідів і вербалізує їх як фрагмент знання про навколишній світ, тобто надання прізвиськ є одним із компонентів когнітивного процесу, в якому формуються народні концепти та їхні вербалізатори й відтворюються як стверділі структури [14, с. 160].

Одним із завдань сучасної науки є вирішення проблеми розуміння та інтерпретації реальності, у тому числі психічної реальності людини, її особистого досвіду, зафіксованого в різного роду текстах. Н. Федотова у своїй дисертації пропонує розглядати прізвиська як тексти: «Прізвиська – антропоніми неофіційної сфери функціонування, які виражаються одним чи кількома словами та вживаються як стислі тексти, що відрізняються формальною структурно-семантичною нерозгорнутістю й розкриваються в мотиваційному / інтерпретаційному тексті. Вони характеризуються підвищеною інформативністю й експресивно-емоційною забарвленістю, компресують у своєму змісті характеристики зовнішніх і внутрішніх особливостей носія імені, імпліцитно представлені через асоціативний зв'язок з предметами чи явищами навколишньої дійсності» [19, с. 5].

Прізвисько як соціокультурне явище виникає у невеликих замкнених колективах, де воно виразно вмотивоване, підказане певною ситуацією й нагадує її постійно [15, с. 64]. На думку Т. Денисової, у прізвиську зафіксовано суб'єктивне уявлення номінатора про елемент об'єктивної дійсності (про людину). Пізнана дійсність, перед тим як відобразитися у прізвиську, підлягає обробці й узагальненню відповідно до усталеної в суспільстві системи цінностей, зіставляється з ідеалом, що є прийнятим у колективі [8, с. 6].

Основними ознаками оніма М. Лесюк називає відокремленість, призначення для обслуговування певного кола мовців, замкнутого колективу [9, с. 228]. О. Вербовацька, урахувавши певні періоди життя людини, вважає, що індивідуальні прізвиська допомагають ідентифікувати особу шляхом характеристики таких її особливостей, які властиві лише їй (або ж властиві у більшій формі вияву, ніж іншим особам) і якими вона протиставляється усім іншим членам спільноти [6, с. 72].

Тож у більшості визначень йдеться про колектив як основний ареал, в якому створюється та функціонує прізвисько. Але в одних – прізвиська живуть і передаються з покоління в покоління (народно-побутова неофіційна система), а в інших – вони живуть тільки до того часу, поки існує колектив (шкільні, студентські прізвиська).

Антропоніми останнього типу виникають у невеликих закритих колективах, де молоді люди постійно спілкуються між собою, а тому усне розмовне мовлення є одним із джерел утворення неофіційних іменувань. Особливість творення таких онімів полягає в тому, що, постійно спостерігаючи один за одним, денотати провокують своїх однокласників чи однокурсників називати себе певними словами, зважаючи на особливості зовнішності, одягу, дефекти мовлення або вислови, які вони дуже часто використовують у своєму мовленні.

Вивчення й дослідження шкільних та студентських прізвиськ починає активніше привертати увагу лінгвістів. Крім дисертацій, у яких комплексно представлено аналіз

неофіційних іменувань осіб різного віку (частіше дорослого населення), виокремлюємо і роботи, де розглядаються прізвиська дітей та молоді: А. Чучвара досліджує прізвиська школярів [20], М. Наливайко звертається до дитячих прізвищ [10], А. Подворчан характеризує прізвиська студентсько-курсантського колективу [15], Н. Родіна – сучасні дитячі та молодіжні прізвиська [16], І. Стаханова – прагматику шкільних прізвищ [17] та ін.

З урахуванням прагмалінгвістичного підходу під прізвищем розуміється вид антропонімів – неофіційне додаткове ім'я людини, співвіднесене зі сферою міжособистісної взаємодії в певних комунікативних ситуаціях. Походження прізвиська, як правило, мотивоване, а значення обтяжене різними конотаціями [17, с. 5].

Прізвиська – це вторинні іменування людей. Головною причиною їх утворення є повторення однакових імен, а також наявність у соціумі осіб з особливими зовнішніми чи психологічними ознаками. Також причини прозивання часто залежать від громадської активності носія. Отже, прізвиська як один із видів вторинних знакових систем, що існують у мові, соціально обумовлені. О. В. Суперанська пише: «Ім'я як соціальний знак сприймається в плані його функціонування в мові. Та чи інша мовна форма імені зазвичай буває продиктована конкретною екстралінгвістичною ситуацією» [18, с. 57]. Частотність тих чи тих прізвищ певним чином обумовлені морально-психологічним кліматом соціуму, віковою і статевою диференціацією людей.

Виклад основного матеріалу. Серед неофіційних ідентифікаторів у реальній комунікації саме прізвиська є головними. Це побутова комунікативна одиниця, яка постійно вживається та сприймається людиною, передбачає організацію відносин індивідів у різних неформальних комунікативних ситуаціях. Найбільш активні прізвиська сьогодні наявні в дитячому та молодіжному середовищі, оскільки саме там відбувається соціалізація особистості, осмислення індивідуумом свого Я і свого місця в суспільстві; формується прізвиськова самосвідомість, що впливає на процеси соціалізації дітей та молоді [4, с. 33]. Одним із засобів соціалізації є розвиток мовленнєвої культури людини, культури спілкування в соціумі, в якій велику роль відіграє називання людини неформальними ідентифікаторами [16, с.34].

Різні стадії життя диференціюють антропонімоформули номінації та ідентифікації особи в колективі [11, с. 40]. О. Антонюк наголошує, що прізвиська в народно-побутовому розумінні мають свою соціальну, професійну й вікову стратифікацію: «У дитячому середовищі прізвиська називають *дражнилками*, а в молодіжному – *кликуючою, поганялом*» [2, с. 21]. Такі імена дають часто спонтанно й ситуативно, без глибокого пізнання особливостей індивіда і диференціюються на прізвиська антропонімного походження; неофіційні назви, що містять характеристику носія; прізвиська, що містять будь-яку інформацію про носія [7, с. 284].

3. Нікуліна, порівнюючи прізвиська дорослого населення та дітей, зазначає, що індивідуальні прізвиська дорослих та школярів неоднорідні, їх можна поділити на три групи, які протиставляються в семантичному відношенні: 1. оцінно-характеризувальні – ті, що характеризують особу за якоюсь її індивідуальною ознакою (зовнішньою або внутрішньою); 2. генесіонімічні – характеризують особу, вказуючи на когось із родичів; 3. відпрізвищеві – не характеризують, а лише називають особу [12, с. 124]. Авторка зазначає, що перші два види майже однаково представлені в обох вікових групах, а от відпрізвищеві частіше використовується учнями (і студентами) як додатковий знак, що індивідуалізує в різноманітних неофіційних мовленнєвих ситуаціях.

Норми і частотність уживання прізвищ як самостійних іменувань багато в чому залежать від того, як ставляться до них їхні носії (сприймаються ними як образливі чи жартівливі). Особистість номінатора відіграє важливу роль в акті прізвиськової

номінації, адже створюючи прізвисько, наповнюючи його значенням, він не просто пізнає й оцінює суб'єкт (іншу людину) навколишньої дійсності, але й вербалізує свій когнітивний досвід із метою передачі його адресату за допомогою готових чи створених заново мовних одиниць [1, с. 7].

Студентський сленг накладає своє відбиття на особливості творення прізвиस्क. Мова студентів відрізняється від мови осіб інших вікових груп, що й зумовлює специфіку студентського іменотворення. Молодь намагається надати своєму мовленню лаконічності та експресивності, закодувати інформацію з метою привернення уваги оточення. Також активно поповнюється сучасний словник сленгізмів «модернізованою» лексикою іншомовного походження, і саме такі слова студенти намагаються «підхопити» першими.

Услід за дослідниками молодіжних прізвиस्क зібраний нами матеріал згідно з мотивацією розподіляємо між двома розрядами – відапелятивними та відантропонімними. Відантропонімні прізвиська складають найбільшу частину серед виявлених іменувань студентів. Такі прізвиська мотивовані:

1. прізвищами:

а) прізвиська виникли на основі різноманітних асоціацій, пов'язаних із прізвищем (синонімічної заміни чи семантичного зближення): *Боруля* (Мартинюк), *Ворона* (Сорокіна), *Жаливкін* (Кропивка), *(Бабка) Йожка* (Йожиця), *Князь* (Галицький), *Ключкова* (Замкова), *Очеретянський* (Комиш), *Пилка* (Сокирка), *Русалка* (Водян), *Шева* (Тарасенко);

б) іменування виникли внаслідок звукових асоціацій з іншими апелятивами: *Борсук* (Борисенко), *Гайка* (Гайдей), *Доня* (Донець), *Макарена* (Макаренко), *Мензурка* (Мазуренко), *Мультик* (Мунтян), *Муха* (Муковоз), *Пара* (Паровик), *Персик* (Першин), *Сметанка* (Сметанська), *Шишка* (Шишман), *Щука* (Ліщук). До цієї групи зараховуємо й оніми, які є оказіональними (часто іншомовними) звуковими інтерпретаціями прізвищ: *Антоніо* (Андронатій), *Боба* (Бабійчук), *Буніксон* (Бунь), *Диблан* (Диб'як), *Дибон* (Дабіжа), *Крузейро* (Круць), *Козюрфан* (Козюра);

в) іменування, які виникли шляхом редеривації прізвища носія (*редеривацією* називають процес відновлення епоніма – слова, котре колись послугувало твірним для цього прізвища): *Гусь* (Гусев), *Остан* (Остапенко), *Глина* (Глинський), *Грицько* (прізвище дівчини Грицкевич), *Івах* (Івахнин), *Латша* (Лапшина), *Липа* (Липова), *Макар* (Макаренко), *Паламар* (Паламарчук), *Сухий* (Сушко), *Цар* (Царевич);

г) прізвиська, які виникли в результаті усічення мотивувального слова: *Бучин* (Бучинська), *Лінч* (Лінчевська), *Козя* (Козінченко), *Меля* (Мельник), *Чигір* (Чигиринський; ніякої асоціації із загальною назвою «чигир – найпростіший механізм для піднімання води при зрошуванні невеликих ділянок землі» у студентів не виникає), *Шима* (Шименко);

г) частина прізвиस्क утворюється додаванням до усіченої основи прізвища пестливих суфіксів: *Генчик* (Генова), *Коржик* (Коржова), *Кропик* (Кропивіна), *Рогалик* (Рогальська), *Черник* (Черниченко), *Ярик* (Ярова), *Зикуля* (Зикова), *Жмурьонша* (Жмуріна);

д) оніми виникли шляхом додавання до прізвища суфіксів: *Лебедьок* (Лебідь), *Ткачуня* (Ткач), *Шпачок* (Шпак);

е) контаміновані прізвиська: *Поліщундра* (Поліщук + чучундра), *Шпілінчуало* (Шпілінчук + чучело);

2. іменами:

а) скорочені чи суфіксальні варіанти імен: *Іва* (Іванна), *Міла* (Людмила), *Тусік* (Натусік);

а) іншомовні форми імен: *Вано* (Іван), *Джульєтта* (Юлія), *Ніно* (Ніна);

б) звукові асоціації: *Галюн* (Галина), *Джем* (Женя), *Світлячок* (Світлана), *Калябатина*, *Кульок* (обидва до Коля), *Шарик* (Шурик), *Манюня* (Марія), *Мерлін Мурло* (Марина);

в) від імені по батькові: *Сєва* (Севаст'янівна), *Ванчик 2* (Іван Іванович).

Проблемі функціонування прізвиськ, утворених від власних назв, присвячено низку статей українських і зарубіжних ономастів. Дехто з дослідників, оцінюючи семантичний зміст таких прізвиськ, вважає, що вони виконують тільки номінативну функцію, є нехарактеризувальними [13, с. 60]. Однак існує й протилежна думка: у певної частини відпрізвисьцевих прізвиськ, крім номінативної, є ще й оцінно-характеризувальна функція. Подвійна мотивація в таких іменуваннях виникає тоді, коли прізвисьце настановує на асоціацію, яка з'являється у того, хто називає, з якоюсь рисою носія [5, с. 119].

Серед відапелятивних прізвиськ виокремлюємо оніми, мотивовані:

1. зовнішнім виглядом носія:

а) особливостями зовнішності в цілому: *Барбі* (весь час замріяна, без емоцій), *Демон* (дуже «страшний»), *Дух*, *Штрих* (високі та худі хлопці), *Манюня* (високого зросту), *Троль* (маленький), *Пух*, *Тумбочка* (невисокі та товстенькі); *Конг* (займається спортом, має міцну статуру), *Мужик* (виглядає дорослішим), *Наркоман* (ходить згорбившись); *Фреді* (схожий на Фреді Крюгера з фільму «Жах на вулиці В'язів»);

б) особливостями окремих частин тіла: *Біла та Пухнаста*, *Білосніжка* (біляві), *Гоблін* (дуже виражені надбрівні дуги), *Гоголь* (має темне довге волосся), *Губастик* (великі губи), *Котяра* (має негусті вуса), *Локатор* (у дівчини великі вуха), *Міккі Маус* (у дівчини кучеряве волосся, яке вона часто зав'язує у два хвостики, що нагадують вуха героя мультфільму), *Неандерталець* (широкі вилиці), *Носик* (довгий ніс), *Пушкін* (кучерявий), *Рибка* (витрішкуваті очі), *Рижа*, *Рокова Жінка* (дуже яскравий макіяж), *Син Булочника* (волосся зачесане з проділом посередині); *TV-парк* (квадратна форма голови), *Череп* (велика голова);

в) особливостями одягу та аксесуарами: *Доктор Ватсон* (носить смугасту кепку), *Хусточка* (любить носити різні хустки), *Матушка* (дівчина із побожної сім'ї, майже завжди носить косинку); *Шурик* (носить окуляри, як герой фільму «Нові пригоди Шурика»);

2. особливостями характеру: *Ботаниша* (відмінниця), *Вайлет* (нічим не переймається), *Жало* (схидна), *Крейзі* (дівчина завжди збуджена, у настрої), *Куркуляка* (жадібний), *Лапиша* (часто обманує), *Псих* (запальний), *Штірліц* (допитлива);

3. звичками та вподобаннями носія: *Авокадо* (студентка любить цей фрукт і вирощує його вдома), *Бочка* (любить пиво), *Горинич* (часто палить), *Динамо-чемпіон* (пристрасна вболівальниця), *Подружка* (хлопець завжди перебуває в оточенні дівчат);

4. особливостями мовлення: *Лая* (не вимовляє літери Р), *Сюсю* (дівчина специфічно вимовляє звук [с]), *Окей* (часто повторює це слово), *Пужик* (дівчина усіх своїх друзів називає цим словом);

5. родом занять: *Наше Радіо* (працює на радіо), *Хвотомодель* (дівчина займається у школі моделей), *Актриса* (грає в театрі).

Тож, як бачимо, серед відапелятивних студентських прізвиськ переважають назви, мотивовані зовнішнім виглядом носія. І це є загальнонародною тенденцією. О. Антонюк зазначає: «Прізвиська, що відображають зовнішні ознаки людини, або так звані «портретні», становлять найбільшу групу як за кількістю самих прізвиськ, так і за лексико-семантичним розмаїттям тих слів, на основі яких вони виникли» [2, с. 56–57]. Такі номінації виконують як ідентифікаційну, так і характеризувальну функції, оскільки більшість із них має яскраве емоційно-експресивне значення.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, найчисельнішими є групи студентських прізвиськ, в основі мотивації яких перебуває офіційна назва, а саме – прізвище, та особливості зовнішності. За структурою такі оніми переважно однокомпонентні й виражені іменниками. Слід зауважити, що серед досліджених нами студентських неофіційних іменувань так званих «злих прізвиськ» (які частіше функціонують у шкільних колективах) дуже мало. Це підтверджує думку про те, що чим старшою стає дитина, тим більше змінюється її сприймання світу та оточення: від «жорстокості» у ставленні до однокласників та їх прозиванні (у віці 12-14 років) вона переходить до лояльнішого відчуття колективу. У перспективі плануємо порівняти способи творення студентських та шкільних прізвиськ.

Література

1. Антонюк О. Про два підходи до вивчення семантики прізвиська. *Філологічні трактати*. 2010. Т. 2. № 2. С. 5–12.
2. Антонюк О.В. Сучасні прізвиська Донеччини (семантика і структура) : дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2011. 296 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ : Вид. центр "Академія", 2004. 344 с.
4. Береговская Э.М. Молодежный сленг: формирование и функционирование. *Вопросы языкознания*. 1996. № 3. С32-41.
5. Боронина О. В. К вопросу об отфамильных прозвищах. *Собственные имена в системе языка*. Свердловск, 1980.
6. Вербовецька О. Індивідуальні прізвиська, мотивовані внутрішніми ознаками та особливостями поведінки носія (на матеріалі антропонімії Тернопільщини). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. I (27). С. 72-76.
7. Выборная Е. Современные школьные прозвища. *Przezwiseka i przydomki w językach słowiańskich. Część I.* / Pod redakcją Stefana Warchola. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999. С. 283 – 295
8. Денисова Т. Т. Прозвища как вид антропонимов и их функционирование в современной речевой коммуникации (на материале прозвищ Шумячского и Ершичского районов Смоленской области) : автореф. дис... канд. филол. наук. Смоленск, 2007. 22 с.
9. Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл. *Przezwiseka i przydomki w językach słowiańskich. Część I.* / Pod redakcją Stefana Warchola. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. S. 227– 240.
10. Наливайко М. Я. Українські дитячі прізвиська. *Новітня філологія*. № 1. Миколаїв : МДГУ, 2005. С. 109–113.
11. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999. 248 с.
12. Никулина З. П. О специфике индивидуальных прозвищ разных возрастных групп (на материале отфамильных местных прозвищ). *Проблемы лексикологии, фразеологии и лексикографии сибирских говоров*. Красноярск, 1975. С.122-127.
13. Никулина З. П. Состав и функционирование прозвищ, используемых для именованія одного лица. *Русское слово в языке и речи*. Сб. научн. тр. / Отв. ред. З. П. Никулина. Кемерово, 1976а. С. 59 - 63.
14. Павлюк В. Лінгвістичний статус прізвиська та його місце в антропонімії. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2014. Вип. 19. С. 157-162.

15. *Подворчан А.З.* Прізвисько як соціокультурне явище у студентсько-курсантському колективі. *Мова і право* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 26 жовтня 2018 р.). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 62-64

16. *Родина Н. А.* Современные детские и молодежные прозвища: структурно-семантический и функционально-динамический аспекты : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.02.01. Смоленск, 2014. 254 с.

17. *Стаханова И. С.* Прагматика школьных прозвищ : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Волгоград, 2011. – 23 с.

18. *Суперанская А. В.* Структура имени собственного. Фонология и морфология. Москва : Наука, 1969. 208 с.

19. *Федотова Н. М.* Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2008. 20 с.

20. *Чучвара А.* Когнітивні чинники формування неофіційного найменування сільського школяра (на матеріалі опитування учнів загальноосвітніх шкіл Львівської області). *Українознавство*. 2013. № 2. С. 127-131.

References

1. *Antoniuk, O.* (2010), *On two approaches to the study of the semantics of a nickname* [Pro dva pidkhody do vuvchennia semantyky pryzvyska], *Filolohichni traktaty*, vol. 2, № 2, pp. 5–12.

2. *Antoniuk, O. V.* (2011), *Modern nicknames of Donetsk region (semantics and structure) : author's thesis* [Suchasni pryzvyska Donechchyny (semantyka i struktura) : dys. ... kand. filol. nauk], Donetsk, 2011, 296 p.

3. *Batsevych, F. S.* (2004), *Fundamentals of communicative linguistics: a textbook* [Osnovy komunikativnoi linhvistyky : pidruchnyk], Vyd. tsentr "Akademiia", Kyiv, 344 p.

4. *Beregovskaya, E. M.* (1996), *Youth slang: formation and functioning* [Molodezhny sleng: formirovanie i funktsionirovanie], *Voprosy yazykoznaniiya*, № 3, pp. 32–41.

5. *Boronina, O. V.* (1980), *On the question of nicknames based on surnames* [K voprosu ob ofamilnykh prozvizhchakh], *Sobstvennye imena v sisteme yazyka*, Sverdlovsk.

6. *Verbovetska, O.* (2017), *Individual nicknames, motivated by internal characteristics and features of the owner's behavior (based on the anthroponymic material of Ternopil region)* [Indyvidualni pryzvyska, motyrovani vnutrishnimy oznakamy ta osoblyvostiamy povedinky nosiia (na materialii antroponimii Ternopilshchyny)], *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Movoznavstvo, Ternopil'skyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka, Ternopil*, vyp. I (27), pp. 72-76.

7. *Vybornovaya, Ye.* (1999), *Modern school nicknames* [Sovremennye shkolnye prozvizhcha], *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1 / Pod redakcją Stefana Warchola*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, Lublin, pp. 283-295.

8. *Denisova, T. T.* (2007), *Nicknames as a type of anthroponyms and their functioning in modern speech communication (based on the nicknames of the Shumyachsky and Ershichsky districts of the Smolensk region) : author's thesis* [Prozvizhcha kak vid antroponimov i ikh funktsionirovanie v sovremennoy rechevoy kommunikatsii (na materiale prozvizhch Shumyachskogo i Yershichskogo rayonov Smolenskoj oblasti) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk], Смоленск, 22 p.

9. *Lesiuk M.* (1998), *Nicknames of inhabitants of Hutsul villages* [Prizvyska zhyteliv hutsul'skykh sil], *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1 / Pod redakcją*

Stefana Warchola, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, Lublin, s. 227-240.

10. Nalyvaiko, M. Ya. (2005), *Ukrainian children's nicknames* [Українські дитячі прізвиська], *Novitnia filolohiia*, № 1, MDHU, Mykolaiv, pp. 109–113.

11. *Medvid-Pakhomova, S. M.* (1999), The evolution of anthroponymic formulas in Slavic languages [Evolutsiia antroponimnykh formul u slovianskykh movakh], *Uzhhorod*, 248 p.

12. *Nikulina, Z. P.* (1975), *On the specifics of individual nicknames of different age groups (based on the material of the local nicknames, which based on surnames)* [О спетсифіке індивідуальних прозвисьч різних візрасних групп (на матеріале офамільних местных прозвисьч)], *Problemy leksikologii, frazeologii i leksikografii sibirskikh govorov*, Krasnoyarsk, pp. 122-127.

13. *Nikulina, Z. P.* (1976), *Composition and functioning of nicknames, which are used to name one person* [Sostav i funktsionirovanie prozvishch, ispolzuemykh dlya imenovaniya odnogo litsa], *Russkoe slovo v yazyke i rechi*, Kemerovo, pp. 59-63.

14. *Pavliuk, V.* (2014), *Nicknames' linguistic status and its place in anthroponymy* [Лінгвістичний статус прізвиська та його місце в антропонимії], *Naukovi zapysky [Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho]. Seriya : Filolohiia (movoznavstvo)*, vyp. 19, pp. 157-162.

15. *Podvorchan, A. Z.* (2018), *Nickname as a socio-cultural phenomenon in the student-cadet collective* [Prizvysko yak sotsiokulturne yavyshe u studentsko-kursantskomu kolektyvi], *Mova i pravo*, DDUVS, Dnipro, pp. 62-64.

16. *Rodina, N. A.* (2014), *Modern children's and youth nicknames: structural-semantic and functional-dynamic aspects : author's thesis* [Sovremennye detskie i molodezhnye prozvishcha: strukturno-semanticheskyy i funktsionalno-dinamicheskyy aspekty : dys. ... kand. filol. nauk], Smolensk, 254 p.

17. *Stakhanova, I. S.* (2011), *The pragmatics of school nicknames: author's thesis* [Pragmatika shkolnykh prozvishch : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk], Volgograd, 23 p.

18. *Superanskaya A. V.* (1969), The structure of a proper name. Phonology and morphology [Struktura imeni sobstvennogo. Fonologiya i morfologiya], *Nauka*, Moskva, 208 p.

19. *Fiedotova, N. M.* (2008), *Modern nicknames of Lugansk region: cognitive pragmatics of the text of onym : author's thesis* [Suchasni prizvyska Luhanshchyny : kohnityvna prahmatyka tvorennia tekstu onima : dys ... kand. filol. nauk], Kharkiv, 20 p.

20. *Chuchvara, A.* (2013), *Unofficial village pupil names cognitive factors formation (on the materials of Lviv region general education schoolchildren questioning)* [Kohnityvni chynnyky formuvannia neofitsiinoho naimenuvannia silskoho shkoliara (na materialy opytuvannia uchniv zahalnoosvitnikh shkil Lvivskoi oblasti)], *Ukrainoznavstvo*, № 2, pp. 127-131.

А. В. Сеник,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

МОТИВАЦИОННЫЙ АСПЕКТ СТУДЕНЧЕСКИХ ПРОЗВИЩ

В статье рассматриваются неофициальные именованные небольших закрытых коллективов, а именно проанализированы студенческие прозвища, выделены группы по мотивам номинации.

Ключевые слова: неофициальное именование, прозвище, мотивация, студенческий сленг, видапелятивни и видантропонимни прозвища.

MOTIVATIONAL ASPECT OF STUDENT NICKNAMES

Modern studies of informal names are presented from different angles of observation: semantics, motivation, creation and gender peculiarities of this type of onyms. The issue of characters of the sociocultural environment, in which nicknames appear, and its influence on assignment of a name to a member of a certain collective is also being considered more actively in recent years. School and student nicknames are appearing in linguists' field of view more and more often. *The purpose* of our investigation is to find out the motivational features of student nicknames. *The object* of our study is student nicknames. *The subject* is motivational features of the lexical base, which formed the basis for the creation of this type of onyms. The main task was to reveal the meaning of noted onyms, to determine the reasons for their appearance and to ascertain the features of the student unofficial onomasticon. The nicknames of students of the philological faculty of Odesa I. I. Mechnikov National University served as material for the article.

Student slang reflects on the peculiarities of creating nicknames. The language of students differs from the language of people of other age groups, and this is what determines the specifics of student naming.

Individual nicknames of students are grouped into two categories by origin – nicknames of appellative origin nicknames of anthroponymic origin. Nicknames of anthroponymic origin make up the largest part of discovered names. They are motivated by the official names and surnames of bearers. Names, motivated by the features of bearer's appearance, establish the largest group of onyms of appellative origin. By structure, such onyms are mostly one-component and expressed by nouns. Among the studied student nicknames, onyms with neutral or ameliorative meaning are predominant.

Key words: unofficial name, nickname, motivation, student slang, nicknames of appellative origin, nicknames of anthroponymic origin.

УДК 81'373.23

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235531>

О. В. Черноус,

канд. філол. наук, доц.,

*Кропивницький інститут державного та муніципального управління,
завідувачка кафедри загальної підготовки та соціальної роботи*

АНТРОПОНІМИ ЯК БАЗОВІ СКЛАДНИКИ ОНІМНОЇ СИСТЕМИ

У статті узагальнені та доповнені ключові відомості про антропоніми як базові складники онімної системи, зокрема проаналізовані термінні аспекти, схарактеризовані дефініції та виявлені їхні особливості у вітчизняних та зарубіжних лексикографічних ресурсах, окреслені найбільш відомі типології.

Ключові слова: антропонім, термін, дефініція, типологія, варіювання.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Антропоніми як клас пропріальної лексики уже кілька століть поспіль перебувають у сфері наукових зацікавлень вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Їх системне вивчення послугувало тією рушійною силою, завдяки якій відбулася інституціоналізація антропоніміки,

зокрема розроблено та апробовано загальну теорію цих власних назв, сформовано відповідну терміносистему, вироблено методологію. При цьому вітчизняна наука здебільшого спиралася на напрацювання слов'янського наукового світу, утім в умовах сучасної цифровізації наукового простору є можливість докладніше проаналізувати ключові аспекти антропонімів із залученням англомовних джерел та ресурсів, зокрема в аспекті термінології, дефініцій, типологій тощо. Результати такого аналізу доповнюватимуть загальні уявлення про антропоніми як базові складники онімної системи й стануть при нагоді у подальших дослідженнях теоретичних аспектів антропонімів як лінгвістичної універсалії.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Антропоніми як базові складники онімної системи були предметом дослідження багатьох лінгвістів. Їх специфіку як лінгвістичної категорії досліджували О. Білецький, С. Зинін, Ю. Карпенко, В. Німчук, В. Никонов, А. Реформатський, О. Суперанська І. Сухомлин та ін. Формування термінного апарату пов'язують з іменами Д. Бучка та Н. Ткачової, С. Зиніна, Н. Подольської. Особливості національних антропонімних систем описували В. Бондалетов, М. Бірила, І. Желєзняк, С. Ілчев, В. Чичагов та ін. Специфіку різних видів антропонімів на рівні діахронії та синхронії розкривають Б. Близнюк, Т. Братушенко, Н. Булава, Г. Бучко, Л. Гумецька, М. Демчук, І. Єфименко, Н. Касинець, Р. Керста, Л. Кракалія, С. Медвідь-Пахомова, О. Неділько, Р. Осташ, С. Панцьо, В. Познанська, М. Сенів, І. Фаріон, П. Чучка, М. Худаш, С. Шеремета та ін. Пропоноване дослідження узагальнює ключові відомості про антропоніми як базові складники онімної системи та доповнює їх новими у результаті залучення матеріалів англомовних лексикографічних праць та термінологічних реєстрів.

Метою наукової розвідки є узагальнення та доповнення ключових відомостей про антропоніми як базові складники онімної системи шляхом залучення матеріалів англомовних лексикографічних праць та термінологічних реєстрів. Для реалізації поставленої мети вважаємо за необхідне виконати такі **завдання**: 1) здійснити інвентаризацію словесних іменувань, якими оперують лінгвісти на позначення антропонімів, зокрема з'ясувати міжнародні відповідники; 2) зробити висновки про функціонування терміну «антропонім» у зарубіжних та вітчизняних лексикографічних працях; 3) спираючись на сучасні досягнення термінологічної науки, проаналізувати виявлені дефініції антропоніма в різномовних джерелах; 4) описати найбільш відомі типології антропонімів.

Об'єкт дослідження – антропоніми як базові складники онімної системи; **предмет дослідження** – специфіка термінологічного позначення, дефініції та типології антропонімів у вітчизняних та зарубіжних джерелах.

У роботі використаний **метод** аналізу наукової літератури для уточнення поняття антропоніма; метод класифікації для систематизації антропонімів у групи; спостереження, аналіз, а також описовий, порівняльно-історичний методи для виявлення специфіки функціонування антропоніма як терміна в зарубіжних та вітчизняних працях, основною метою яких було впорядкування термінологічних питань; порівняльний метод для виявлення спільного та відмінного у дефініціях антропоніма; методи узагальнення та абстрагування для встановлення ключових відомостей про антропоніми як базові складники онімної системи.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній розширено ключові відомості про антропоніми як базові складники онімної системи шляхом залучення матеріалів англомовних лексикографічних праць та термінологічних реєстрів. Теоретична цінність дослідження вбачається в поглибленні наукових знань про антропоніми як базові складники онімної системи. Практичне значення одержаних результатів виявляється в тому, що окремі висновки та положення стануть при нагоді у подальших

дослідженнях теоретичних аспектів антропонімів як лінгвістичної універсалії, а також у лексикографічній діяльності, зокрема при формулюванні словникової статті «антропонім».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

Портретування цих онімів доцільно розпочати з інвентаризації тих словесних іменувань, якими оперують дослідники на їх позначення. У науковому лінгвістичному обігу за власними назвами людей закріпився термін «антропонім». В українській ономастичній терміносистемі він є іншомовним запозиченням, який подібно до багатьох інших термінологічних одиниць наукової галузі утворився поєднанням грецьких терміноелементів *ἄνθρωπος* «людина» і *ὄνομα* «ім'я». Наразі належить до парадигми тих одиниць, які були гармонізовані не лише на національному, а й міжнародному рівні: еквівалент «*anthroponym*» із мінімальними варіюваннями легко ідентифікувати в публікаціях з ономастики різними мовами, що є безперечною перевагою термінів-інтернаціоналізмів. Найбільш плідна робота зі стандартизації ономастичної термінології була проведена фахівцями Термінологічної групи Міжнародної ради ономастичних наук (ICOS), тож звертаємося саме до її результатів. Еквіваленти аналізованого нами терміна «антропонім» були внормовані та репрезентовані в ICOS Lists of Key Onomastic Terms англійською, французькою та німецькою мовами: *anthroponym* [28], *anthroponyme* [31], *Anthroponym* [32]. Також безперечно наукову цінність має словник термінології «*Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*», підготовлений для Групи експертів ООН з географічних назв (UNGEGN) професором Н. Кадмон (N. Kadmon) у 2002 році та оновлений у 2007 році доступний арабською, китайською, англійською, французькою, російською та іспанською мовами, а також окремим виданням корейською: *anthroponym* (англ.), *anthroponyme* (фр.), *antropónimo* (ісп.), антропоним (рос.) [29]. Славістика також послуговується цим терміном у національномовних варіаціях: антропоним (рос., білорус., серб.), *antroponim* (пол., хорв.), *antroponym* (чес.).

Переглядаючи історію функціонування антропоніма як терміна, передусім беремо до уваги ті праці, основною метою яких було впорядкування термінологічних питань, лише побіжно звертаючись до наукових студій окремих авторів. Так, онлайн-словник Merriam-Webster містить указівку на 1954 як рік першого відомого використання лексеми «*anthroponym*» [24]. Інший електронний словник Dictionary.com датує його першу фіксацію 1955–1960 роками [25], а ресурс Lexico.com (продукт співпраці Dictionary.com та Oxford University Press (OUP) відсилає в 1950-ті роки [26]. Найбільш переконливим видається The Online Dictionary of Language Terminology (ODLT), який із покликанням на Oxford English Dictionary цитує перше видання книги «*Tribes without Rulers*» (London, 1958) за редакцією Дж. Міддлтон, Д. Тейт (J. Middleton, D. Tait), де автори оперують саме цим терміном: «*Kitiak is therefore a toponym. ... Others are of the form Udzado or Gbiedo, these are anthroponyms*» [27]. Підкреслимо, що це не спеціальне ономастичне дослідження, а робота, яка описує підтримання соціального порядку в шести африканських племенах без централізованої політичної влади, при цьому містить відсилання до ономастичних явищ. Як бачимо, усереднено йдеться про другу половину 50-х років ХХ ст. – період, який науковці вважають часом активізації вивчення проблем загальної теорії ономастики [5, с. 5].

На українському ґрунті першочергово в полі зору тримаємо «Проект української ономастичної термінології» 1966 року В. Німчука, який містить 300 словникових статей та є по суті «першим вітчизняним ґрунтовним реєстром» [21, с. 76] ономастичних термінів. У межах групи власних назв живих істот або істот, уявлюваних людьми як живі, автор називає антропоніми, в такий спосіб кодифікуючи цей термін в українській ономастиці та орієнтуючи наукову спільноту на правильне його

використання [12, с. 37–39]. На практиці фіксуємо його вже в 1972 році у фундаментальному дослідженні «Лексикология и теория языкознания: (ономастика)» відомого дослідника мови та літератури О. Білецького, де автор послуговується аналізованим терміном під час класифікування пропріатів [2, с. 169]. Цілком передбачувано термін «антропонім» посів чільне місце в загальнослов'янському словнику ономастичних термінів «Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky» 1973 року [36], робота над яким була розпочата з ініціативи знаного чеського лінгвіста Я. Слободи й тривала понад десять років. У 1978 році термін «антропонім» видається вже доволі усталеним у найповнішому зібранні ономастичних термінів «Словнику російської ономастичної термінології» Н. Подольської, що підтверджують спостереження авторки у вигляді примітки щодо інтенсивності вживання: «Употр.: ОТОС, многие авторы;» [15, с. 30]. Десять років потому його вміщує доопрацьоване видання міжнародного словника «Основен систем и терминологија на словенската ономастика» (Скоп'є, 1983) [13, с. 82], «українську» частину якого підготував В. Німчук. Відтоді антропонімом як терміном широко послуговуються в монографіях, дисертаційних дослідженнях, наукових статтях з ономастики.

Наступним цілком умотивовано постає питання про дефініцію терміна «антропонім». Наукова дефініція є результатом строгого визначення названого терміном поняття відповідно до правил логіки [1, с. 26]. На сьогодні параметри антропоніма окреслені в багатьох лінгвістичних словниках, спеціальних ономастичних лексикографічних працях, а також монографіях, дисертаціях та наукових статтях. Спираючись на сучасні досягнення термінологічної науки, проаналізуємо виявлені дефініції у різномовних джерелах.

Онлайніві тлумачні словники та термінологічні реєстри, які першими потрапляють у фокус уваги з-поміж численних англійських ресурсів, здебільшого дефінують «anthroponym» як власну назву людини:

Merriam-Webster.com dictionary (2020): a person's name [24];

The Online Dictionary of Language Terminology (2020): a human name [27];

List of Key Onomastic Terms: name of a human being [31];

Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names (2002): personal name [29].

Аналогічні визначення фіксуємо в опублікованих лексикографічних працях, наприклад: *Oxford Concise Dictionary of Linguistics* (2003): a personal name [33].

Таке узагальнення є прийнятним, оскільки зафіксовані в тлумаченнях лексеми person, human, human being стосуються «людини» чи-то як живої істоти, представника людського роду, чи-то як істоти соціальної. Також варто взяти до уваги уточнення щодо лексичного наповнення англійського «name», яке було запропоноване Міжнародною радою ономастичних наук (ICOS): «Name» у наведеному нижче переліку слід тлумачити як «власна назва» («Name in the list below should be taken specifically as proper name») [34], тобто лексему «name» слід розуміти не як ім'я (зокрема особове ім'я), а як власну назву. З огляду на викладене, всі наведені дефініції «anthroponym» кваліфікуємо як «власна назва людини».

Аналізуючи вибрані лексикографічні праці, які побачили світ на теренах слов'янського світу, спостерігаємо однаковість укладачів щодо тлумачення терміна «антропонім» – власна назва людини. При цьому спостерігаємо своєрідну градацію, коли одну частину дефініції розширює та посилює наступна:

1) власна назва людини [3, с. 35], [19, с. 667], [11, с. 12], [9, с. 77], [17];

2) власна назва як людини, так і груп людей [15, с. 30–31], [18, с. 34];

3) власна назва (або набір імен, включаючи всі можливі варіанти), офіційно присвоєна окремій людині як її розпізнавальний знак [8, с. 38];

4) власна назва людини, зокрема: особове ім'я, по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім [23, с. 17], а також:

- родові імена [10];

- мононім [7, с. 21];

- кличка [15, с. 30–31], [4, с. 18];

- андронім (найменування дружини прізвищем чоловіка), гінеконім (найменування чоловіка прізвищем матері, дружини), патронім (найменування людини від імені чи прізвиська батька або предків) [18, с. 34]; [16, с. 31].

- псевдоантропонім, тобто власні імена вигаданих осіб, включаючи міфологічних надприродних істот [35, с. 10].

Загалом погоджуючись із пропонованими формулюваннями, вважаємо за необхідне висловити деякі міркування щодо наведених визначень. Так, дефініцію «власна назва людини» вважаємо найменш інформативною з огляду на відсутність будь-яких інших відомостей про антропонім, наприклад, специфічних ознак, відношень до інших суміжних понять. Більш інформативними є дефініції які містять відомості про функції та особливості присвоєння антропонімів або перелік онімів, які входять до обсягу цього поняття, наприклад: власна назва (або набір імен, включаючи всі можливі варіанти), офіційно присвоєна окремій людині як його розпізнавальний знак [8, с. 38]; будь-яка власна назва, яку може мати людина (або група людей), зокрема особове ім'я, по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім, кличка, андронім, гінеконім, патронім [16, с. 31]. Найбільш інформативними з-поміж виявлених є тлумачення, які поєднують усі названі вище елементи дефініцій, наприклад: антропонім – це одинична власна назва або сукупність власних назв, які ідентифікують людину та включають особове ім'я (одне або декілька), по батькові (патронім – найменування по батьку, діду тощо), прізвище (сімейне чи родове ім'я), родове ім'я, мононім (наприклад, у коронованих осіб), прізвисько, псевдоніми різних типів (які можуть бути як індивідуальними, так і груповими), криптонім (приховуване ім'я) [7, с. 21].

Грунтовні наукові розвідки з актуальних питань ономастики пропонують різні варіанти тлумачення терміна «антропонім», акцентуючи на тих чи тих специфічних ознаках, функційному навантаженні:

- лінгвокультурна одиниця мови, поняття, яке відображає особливості предметів та ставлення мовця до оточуючого середовища [14, с. 132].

- своєрідний соціальний геном – специфічно закодована інформаційна структура, що зберігає в матеріальній формі мовного знака сконцентрований згусток суспільних відносин у тому вигляді, у якому вони відображені в суспільній свідомості індивідів, що складають соціум на конкретному часовому і соціальному зрізі [6, с. 118].

Виявлені дефініції частково дають відповідь на те, якою є типологія антропонімів. О. Суперанська виокремлює індивідуальні та групові антропоніми [20, с. 176]. Індивідуальною може бути будь-яка власна назва однієї людини, а груповою називають власну назву групи людей, об'єднаних за певною ознакою в спільноту, зокрема сімейне ім'я, родове ім'я, групове прізвисько, груповий псевдонім, групове прізвище [16, с. 31]. О. Суперанська до групових антропонімів, окрім родових, сімейних імен, зараховує також династичні імена [20, с. 176].

Власні типології антропонімів пропонують С. Єрмоленко (особове ім'я, по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім) [23, с. 17], Н. Подольська (особове ім'я, по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім, кличка,

андронім, гінеконім, патронім) [16, с. 31], Л. Гоюшова (особове ім'я, по батькові, прізвище, родове ім'я, мононім, прізвисько, псевдоніми, криптонім) [7, с. 21] та ін.

В українській ономастиці найбільш ґрунтовно питання типології вивчав М. Торчинський. Узагальнивши напрацювання попередників, дослідник виокремив 59 різновидів антропонімів, об'єднавши їх у 9 секторів: особові імена, прізвища, прізвиська, імена по батькові, псевдоніми, прецедентороніми, латино-антропоніми, етноніми, катойконіми [22, с. 10].

Порівнюючи типології антропонімів, виявлені в українських та російських наукових дослідженнях, констатуємо значні кількісні та якісні відмінності, які лише посилюються в разі залучення типологій антропонімів, репрезентованих у зарубіжних дослідженнях. Значні термінологічних розбіжностей та пов'язані із цим труднощі послугували темою для опитування міжнародної наукової спільноти, результати якого були опубліковані у 2007 році в журналі «La Rivista italiana di onomastica». На думку одного із учасників опитування, французького дослідника П.-А. Біллі (Pierre-Henri Billy), термінологічна однорідність на міжнародному рівні є неможливою, адже, з одного боку, переклад термінів не обов'язково передбачає тотожність його змістового наповнення, а з іншого – той самий термін навіть у межах однієї мови може набувати різних значень залежно від поглядів науковців цієї країни [30, с. 185]. Схожої думки про стійкі національні традиції використання та тлумачення ономастичних термінів дотримуються шведські лінгвісти Є. Брилла, М. Уолберг (Eva Brylla, Mats Wahlberg), латвійський мовознавець О. Бушс (Ojārs Bušs), іспанська філологиня А. М. Кано Гонсалес (Ana María Cano Gonzale). Найбільш проблемними деякі вчені вважають сферу антропонімії. Наприклад, Є. Брилла, М. Уолберг зауважують, що скандинави оперують еквівалентами англійських антропонімів (наприклад, *byname*) в іншому значенні, що свідчить про їх нерозуміння або неправильне застосування [там само, с. 200]. У французькій ономастиці учені наголошують, що англійське *surname* (прізвище) не є еквівалентом національного *surnom*, яким позначають прізвисько. Про проблемність термінів *Ortsname*, *personal name*, *forename*, *Christian name*, *family name*, *Nachname*, *by-name*, а отже, складність їхньої типологізації говорять В. Далберг і Р. Рентенар (Vibeke Dalberg, Rob Rentenaar) [там само, с. 200]. Сумнівним видається навіть те, як правильно термінувати особове ім'я, надане батьками після народження: *first name*, *forename* (*voornaam*), *Christian name*, *personal name* (А. Купман); неоднозначним постає також обсяг терміна «*personal name*»: це суто *individual's forename* (*Christian name*, *given name*) чи воно також уміщує *surname* та *family origin* (К. Мюр). З огляду на наведені приклади, вважаємо за необхідне наголосити на уважному ставленні до добору чужомовних відповідників до національних термінів, а особливо у випадку побудови та «накладання» типологій онімів загалом та антропонімів зокрема, розроблених зарубіжними дослідниками, до українських реалій. Як бачимо, тотожності з чужомовними часом немає навіть щодо тих антропонімів та їхніх позначень, які вважаються найбільш узвичаєними в українській ономастиці (особове ім'я, прізвище).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, термін «антропонім» належить до категорії інтернаціональних та міцно закріпився в науковому лінгвістичному обігу за власними назвами людей. Хронологія його появи в зарубіжних та вітчизняних джерелах варіюється, однак у найбільш загальному вигляді може бути окреслена II половиною ХХ ст. Фіксація в найбільш авторитетних термінологічних реєстрах та словниках сприяє популяризації терміну «антропонім» серед ономастів різних країн та підтримує його актуальність упродовж багатьох десятиліть. Вибрані англомовні та вітчизняні лексикографічні праці здебільшого одностайно тлумачать антропонім як власну назву людини, проте особливо цінними вважаємо більш інформативні дефініції,

які містять відомості про функції та особливості присвоєння антропонімів або вичерпний перелік онімів, які входять до обсягу цього поняття. Укладені авторами типології антропонімів значно варіюються за кількісно-якісними параметрами, що ускладнює їх порівняння з відповідним матеріалом в англійських джерелах. Такі висновки підтверджують спостереження науковців різних країн щодо відсутності термінологічної однорідності на міжнародному рівні, що створює значні труднощі в разі необхідності перекладу термінів та проведення порівняльного дослідження.

Література

1. Ахметбекова А. М. Способы организации словарных дефиниций в словарях лингвистических терминов. *Studia Slavica Savariensia*. 2013. 1–2. С. 24–36.
2. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания : (ономастика). К. : Изд-во Киев. ун-та, 1972. 209 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
4. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К. : Вища школа, 1985. 360 с.
5. Гарвалик М. К вопросу о современной ономастической терминологии. *Вопросы ономастики*. 2007. № 4. С. 5–13.
6. Гнаповская Л. В. Личное имя: новый ракурс исследования. *Вісник Київського лінгвістичного університету. Сер. Філологія*. 1999. Т. 2. № 1. С. 116–127.
7. Гоюшова Л. М. Структурные и лексико-семантические особенности систем личных имён в английском, русском и азербайджанском языках : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.20. Москва, 2017. 206 с.
8. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур. М. : Р.Валент, 2001. 200 с.
9. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. М. : Изд-во Эксмо, 2006. 944 с.
10. *Лингвистический энциклопедический словарь* / гл. ред. В. Н. Ярцева. Изд. 2-е, доп. М. : Большая рос. энцикл., 2002. 709 с.
11. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. К. : ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
12. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія : (Проект). *Повідомлення Української ономастичної комісії*. К. : Наукова думка, 1966. Вип. 1. С. 24–43.
13. Основная система и терминология славянской ономастики (Основен систем й терминологија на словенската ономастика). Скопье, 1983. 414 с.
14. Пишньоха О. А., Покровська І. Л. Антропоніми як вагомi кванти етнокультурної інформації (на матеріалі турецької мови). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: філологічна*. Вип. 39. Т. 2. Одеса, 2019. С. 132–135.
15. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. М. : Издательство «Наука», 1978. 199 с.
16. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. Изд. 2-е, перераб. и доп. М. : Наука, 1988. 192 с.
17. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Изд. 2-е. М. : Просвещение, 1976. 544 с.
18. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К., 2010. 844 с.
19. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. К. : Наук. думка, 1970–1980. Т. 11. 699 с.
20. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. М. : Наука, 1973. 366 с.

21. *Торчинський М. М.* Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.
22. *Торчинський М. М.* Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2010. 27 с.
23. *Українська мова : короткий тлумач. слов. лінгв. термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. К. : Либідь, 2001. 221 с.*
24. *Anthroponym. Merriam-Webster.com Dictionary* : вебсайт. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/anthroponym> (дата звернення: 29.08.2020).
25. *Anthroponym. Dictionary.com* : вебсайт. URL: <https://www.dictionary.com/browse/anthroponym> .
26. *Anthroponym. Lexico.com* : вебсайт. URL: <https://www.lexico.com/definition/anthroponym> .
27. *Anthroponym. The Online Dictionary of Language Terminology* : вебсайт. URL: <http://www.odlt.org/ballast/anthroponym.html> (дата звернення: 29.08.2020).
28. *Basic system and terminology of the Slavonic Onomastics. The International Council of Onomastic Sciences* : вебсайт. URL: <https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-en.pdf> .
29. *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names. Statistics Division of United Nations* : вебсайт. URL: https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/pdf/Glossary_of_terms_revised.pdf .
30. *Harvalik M.* Onomastic terminology: an international survey. *Rivista Italiana di Onomastica*. 2007. Vol. XIII. No. 1. pp. 181–213.
31. *Liste des mots-clefs en Onomastique. The International Council of Onomastic Sciences* : вебсайт. URL: <https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-fr.pdf> .
32. *Liste Onomastischer Schlüsseltermini. The International Council of Onomastic Sciences* : вебсайт. URL: <https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-de.pdf>
33. *Matthews P. H.* *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics.* Oxford University Press, 1997, 2002.
34. *Onomastic terminology. The International Council of Onomastic Sciences* : вебсайт. URL: <https://icosweb.net/publications/onomastic-terminology/> (дата звернення: 29.08.2020).
35. *Pleskalová J.* *Vlastní jména osobní v češtině.* Brno : Masarykova univerzita, 2014. 95 s.
36. *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky / J. Svoboda et al. Zpravodaj Mistopisné komise ČSAV.* Praha, 1973. Roč. 14, č. 1. 280 s.

References

1. Akhmetbekova, A. M. (2013), *Ways of organizing dictionary definitions in dictionaries of linguistic terms [Sposoby organizatsii slovarnykh definitsiy v slovaryakh lingvisticheskikh terminov]*, *Studia Slavica Savariensia*, 1-2, pp. 24–36.
2. Beletskiy, A. A. (1972), *Lexicology and linguistic theory : (onomastic) [Leksikologiya i teoriya yazykoznavaniya : (onomastika)]*, Izdatel'stvo Kievskogo universiteta, Kiev, 209 p.
3. *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language : 250000 [Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy : 250000]* (2005), Perun, Kyiv, Irpin, 1728 p.
4. Hanych, D. I., Oliinyk, I. S. (1985), *Dictionary of linguistic terms [Slovník linhvistychnykh terminiv]*, Vyscha shkola, Kyiv, 360 p.

5. Garvalik, M. (2007), *Regarding the issue of modern onomastic terminology* [*K voprosu o sovremennoy onomasticheskoy terminologii*], *Voprosy onomastiki*, № 4, pp. 5–13.
6. Gnapovskaya, L. V. (1999), *Personal name: new perspective of research* [*Lichnoe imya: novyy rakurs issledovaniya*], *Visnyk Kyivskoho lnhvistychnoho universytetu, Seriiia Filolohiia*, T. 2, № 1, pp. 116–127.
7. Goyushova, L. M. (2017), *Structural and lexico-semantic features of personal name systems in English, Russian and Azerbaijani : Author's thesis* [*Strukturnye i leksiko-semanticcheskie osobennosti sistem lichnykh imen v angliyskom, russkom i azerbaydzhanskom yazykakh : diss. ... kand. filol. nauk*], Moskva, 206 p.
8. Ermolovich, D. I. (2001), *Proper names at the intersection of languages and cultures* [*Imena sobstvennye na styke jazykov i kul'tur*], R.Valent, Moskva, 200 p.
9. Krysin, L. P. (2006), *Foreign language vocabulary* [*Tolkovyj slovar' inozazychnyh slov*], Izdatel'stvo Jeksmo, Moskva, 944 p.
10. Jarceva, V. N. (ed.) (2002), *Linguistic encyclopedic dictionary* [*Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar'*], Bol'shaja rossijskaja jenciklopedija, Moskva, 709 p.
11. Luchyk, V. V. (2014), *Etymological dictionary of toponyms of Ukraine* [*Etymolohichnyi slovnyk toponimiv Ukrainy*], «Akademiiia», Kyiv, 544 p.
12. Nimchuk, V. V. (1966), *Ukrainian onomastic terminology* [*Ukrainska onomastychna terminolohiia : (Proekt)*]. Povidomlennia Ukrainskoi onomastychnoi komisii, Naukova dumka, Kyiv, Vyp. 1, pp. 24–43.
13. *Basic system and terminology of Slavic onomastics* [*Osnovnaja sistema i terminologija slavjanskoj onomastiki*] (1983), Skop'e, 414 p.
14. Pyshnokha, O. A., Pokrovska, I. L. (2019), *Anthroponyms as significant quantum of ethnocultural information (on the material of Turkish language)* [*Antroponimy yak vahomi kvanty etnokulturnoi informatsii (na materialy turetskoi movy)*], *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Seriiia: filolohichna*, Vyp. 39, T. 2, Odesa, pp. 132–135.
15. Podol'skaja, N. V. (1978), *Dictionary of Russian onomastic terminology* [*Slovar' russkoj onomasticheskoy terminologii*], Izdatel'stvo «Nauka», Moskva, 199 p.
16. Podol'skaja, N. V. (1988), *Dictionary of Russian onomastic terminology* [*Slovar' russkoj onomasticheskoy terminologii*], 2nd edn, Izdatel'stvo «Nauka», Moskva, 192 p.
17. Rozental', D. Je., Telenkova, M. A. (1976), *Dictionary of Linguistic Terms* [*Slovar'-spravochnik lingvisticheskikh terminov*]. Prosveshhenie, Moskva, 544 p.
18. Selivanova, O. O. (2010), *Linguistic encyclopedia* [*Lnhvistychna entsyklopediia*], Dovkillia-K, Poltava, 844 p.
19. Bilodid, I. K. (1970–1980) *Dictionary of the Ukrainian language* [*Slovnyk ukrainskoi movy*], Nauk. dumka, Kyiv, Vol. 11, 699 p.
20. Superanskaja, A. V. (1973), *General proper name theory* [*Obshhaja teorija imeni sobstvennogo*], Nauka, Moskva, 366 p.
21. Torchynskyi, M. M. (2008), *The structure of the onym space of the Ukrainian language* [*Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy*], Avist, Khmelnytskyi, 550 p.
22. Torchynskyi, M. M. (2010), *Structure, typology and functioning of onymic vocabulary of the Ukrainian language : Author's thesis* [*Struktura, typolohiia i funktsionuvannia onimnoi leksyky ukrainskoi movy : dys. ... d-ra. filol. nauk*], Kyiv, 27 p.
23. Yermolenko, S. Ya. (ed.) (2001), *Ukrainian language: a short explanatory dictionary of linguistic terms* [*Ukrainska mova : korotkyi tlumach. slov. lnhv. terminiv*], Lybid, Kyiv, 221 p.
24. *Anthroponym*, viewed 29 August 2020, URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/anthroponym>.

25. *Anthroponym*, viewed 29 August 2020, URL: <https://www.dictionary.com/browse/anthroponym>.
26. *Anthroponym*, viewed 29 August 2020, URL: <https://www.lexico.com/definition/anthroponym>.
27. *Anthroponym*, viewed 29 August 2020, URL: <http://www.odlt.org/ballast/anthroponym.html>.
28. *Basic system and terminology of the Slavonic Onomastics*, viewed 29 August 2020, URL: <https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-en.pdf>.
29. *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*, viewed 29 August 2020, URL: https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/pdf/Glossary_of_terms_revised.pdf.
30. Harvalik, M. (2007), *Onomastic terminology: an international survey*, Rivista Italiana di Onomastica, Vol. XIII, no. 1, pp. 181–213.
31. *Liste des mots-clefs en Onomastique*, viewed 29 August 2020, URL: <https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-fr.pdf>.
32. *Liste Onomastischer Schlüsseltermini*, viewed 29 August 2020, URL: <https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-de.pdf>.
33. Matthews, P. H. (1997), *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*, Oxford University Press.
34. *Onomastic terminology*, viewed 29 August 2020, URL: <https://icosweb.net/publications/onomastic-terminology/>.
35. Pleskalová, J. (2014), *Vlastní jména osobní v češtině*, Masarykova univerzita, Brno, 95 p.
36. Svoboda, J. et al. (1973), *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky*, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, Praha, roč. 14, č. 1, 280 p.

О. В. Черноус,

*Кропивницький інститут державного і муніципального управління»,
кафедра загальної підготовки і соціальної роботи*

АНТРОПОНИМЫ КАК БАЗОВЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ОНИМНОЙ СИСТЕМЫ

В статье обобщены и дополнены ключевые сведения об антропонимах как базовых составляющих онимной системы, в частности проанализированы терминологические аспекты, охарактеризованы дефиниции и выявлены их особенности в отечественных и зарубежных лексикографических ресурсах, указанные наиболее известные типологии.

Ключевые слова: антропоним, термин, дефиниция, типология, варьирование.

O. V. Chornous,

*Kropyvnytskyi Institute of State and Municipal Governance,
Department of General Training and Social Work*

ANTHROPONYMS AS THE BASIC CONSTITUENTS OF THE ONYME SYSTEM

The purpose of the article is to summarize and supplement key information about anthroponyms as basic components of the onymic system by referring to English-language lexicographic works and terminology registers. The object of the study is anthroponyms as the basic components of the onymic system. The subject of the study is the specificity of

terminological designation, definition and typology of anthroponyms in Ukrainian and foreign sources.

Methods of research are predetermined by the purpose and tasks put in the article. The main ones are comparative analyses, observation method, analysis of the scientific literature, method of classification, descriptive, comparative, and historical methods as well as methods of generalization and abstraction. They make it possible to clarify the concept of anthroponym, to define the specificity of functioning in different resources, to draw conclusions on the typology of anthroponyms.

The term «anthroponym» belongs to the category of international and is firmly established in scientific linguistic communication for proper names of people. The chronology of its appearance in foreign and domestic sources varies, but can be most generally described as the second half of the twentieth century. Presence in the most authoritative terminology registers and dictionaries has contributed to popularization of the term «anthroponym» among researches of different countries and has supported its relevance for many decades. The analysed English-speaking and Ukrainian lexicographic works are mostly unanimous in defining anthroponym as a name of a human being, but we find particularly valuable more informative definitions, which contain information on the function and peculiarities of anthroponyms or represent a typology of anthroponyms. The anthroponym typologies proposed by the authors vary considerably in quantitative and qualitative parameters, making it difficult to compare them with the corresponding material in English-language sources. The results of the analyses validate the observations of scholars from different countries that terminological homogeneity does not exist at the international level, which makes translation of terms and comparative research difficult.

Key words: anthroponym, termin, definition, typology, variation.

УДК 81'373.43'373.611:[008+7]

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235532>

В. П. Олексенко,

д-р філол. наук, проф.,

Херсонський державний університет,

професор кафедри української філології та журналістики

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕОЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ СФЕРИ

У статті з'ясовано значення й особливості словотвірного освоєння нових слів і термінів на позначення культурно-мистецької галузі, що постали в сучасній українській літературній мові на початку ХХІ сторіччя і завдяки мовним і позамовним чинникам набувають широкого вжитку. Проаналізовано наявні надбання лінгвістів у галузі вивчення інноваційних дериватів, стверджено, що питання динаміки мовної системи завжди перебуває в центрі актуальних лінгвістичних досліджень. Виявлено інноваційні слова і терміни культурно-мистецької сфери початку ХХІ сторіччя у мові ЗМІ, інтернет-форумів та у словниках неологізмів сучасної української мови, засвідчено глобалізаційні тенденції в їх використанні. Виокремлено основні тематичні групи неолексем на позначення культурно-мистецької сфери, визначено структурно-семантичні інновації та продуктивність їх уживання. Доведено, що однією з причин проблеми кваліфікації та правопису неолексем із твірними основами-англізмами є неосвоєність інновацій граматичною системою української мови.

Ключові слова: культурно-мистецька галузь, інновація, неолексема, деривація, словотвірна структура, номінація, неологізм.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальним завданням сучасного мовознавства є всебічне вивчення шляхів розвитку, функціонування і збагачення лексичного складу мови. Предметом дослідження лінгвістів на зламі тисячоліть, на думку О. Стишова, стають динамічний розвиток лексичного складу, ...активізація словотворення, інтенсивне входження й адаптація та унормування нових іншомовних слів [21, с. 144-145].

Іншомовна лексика, зазначає Л. Кислюк, працює на оновлення лексикону, забезпечує оперативне позначення нових понять, явищ, предметів, і водночас випробовує систему мови реципієнта на адаптивність та спроможність збереження типологічних рис, відповідаючи на потреби сучасного суспільства [8, с. 245].

Питання динаміки мовної системи завжди перебуває в центрі актуальних лінгвістичних досліджень. Процес розвитку мовної системи є безперервною закономірною зміною словникового складу, що виявляється у появі нових дериваційних утворень, виникненні запозичень, модифікації значень наявних у мові лексичних одиниць.

Особлива увага вчених до питання динаміки мови, на думку Н. Стратулат, посилалася в останні десятиліття. Саме цей період характеризується інтенсивним

перетворенням у мовній системі, що зумовлено стрімкими змінами у різних сферах життя соціуму: суспільно-політичній, науково-технічній, духовній, культурній та ін., що під впливом нових суспільних умов – становлення України як незалежної держави, зміна політичної системи, демократизація суспільства, стрімкий науково-технічний прогрес – породжують нові об'єкти називання і формують потребу в неологізмах [23, с. 449]. Мова як системно-структурне утворення характеризується такою внутрішньою організацією..., що зумовлює розвиток мовної системи, який у періоди значних соціальних зрушень найбільш потужно проявляється у пристосуванні мови до комунікативних потреб суспільства [там само]. Сучасні лінгвістичні дослідження, присвячені питанням динаміки мовної системи, є багатоаспектним відображенням мовних змін та процесів оновлення словникового складу мови.

Актуальність статті зумовлена тенденцією до утворення й активного вживання неолексем з іншомовними, часто невідмінюваними компонентами. На це звертають увагу дослідники нової лексики та динаміки лексичної і словотвірної норми: С. Бибик, Г. Віняр, К. Городенська, О. Жижома, Є. Карпіловська, Л. Кислюк, Н. Клименко, Ж. Колоїз, Т. Коць, М. Навальна, А. Нелюба, Д. Мазурик, Ю. Романюк, О. Стишов, Н. Стратулат, О. Турчак, В. Фурса та ін. Та питання мовної мінливості, мовного розвитку й відображення цих процесів у словниковому складі мови не втрачає своєї **актуальності**. Саме ця властивість лексичної системи мови є на сьогодні однією з найважливіших умов безперервного її функціонування, що безпосередньо пов'язане з явищами неологізації, які в українській мові протягом останніх десятиліть набувають систематичного характеру.

Формулювання мети та завдань статті. У статті ми ставимо за **мету** виявити дериваційний потенціал інновацій та встановити структурно-семантичну типологію неолексем на позначення культурно-мистецької галузі.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: з'ясувати чинники творення неолексем та входження їх до словникового складу української мови; визначити й схарактеризувати основні семантико-словотвірні групи дериватів із запозиченими препозитивними компонентами; встановити функційні особливості нових слів і термінів на позначення культурно-мистецької галузі; визначити правописні засади неолексем на позначення культурно-мистецької галузі із запозиченим препозитивним компонентом.

Об'єктом дослідження є слова і терміни культурно-мистецької сфери, оскільки вони найбільш здатні номінувати поняття у спеціальній лексиці, відображати різноманіття значенневого спектру понятійної сфери «культура і мистецтво». **Предметом** дослідження є лексико-семантичні, структурно-словотвірні і правописні особливості слів і термінів культурно-мистецької сфери в українській мові.

Наукова новизна дослідження. Запропоновано класифікацію неолексем за семантичним критерієм. Визначено місце інновацій у лексичному складі української мови, схарактеризовано основні етапи адаптації та структурно-семантичні особливості слів і термінів на позначення культурно-мистецької галузі; з'ясовано чинники творення неолексем та входження їх до лексико-семантичної системи української мови, що поповнюють відповідну лексико-семантичну групу новими лексемами; виявлено чинники словотвірної активності неолексем; доведено, що однією з причин проблеми кваліфікації та правопису неолексем із твірними основами-англізмами є неосвоєність інновацій граматичною системою української мови.

Теоретичне значення наукової розвідки виявляється в тому, що її висновки й узагальнення сприятимуть поглибленню теоретичних засад вивчення інноваційних процесів у сучасній українській мові, ґрунтовному пізнанню структурно-семантичної

специфіки та функційної характеристики неолексем на позначення культурно-мистецької галузі.

Практичну цінність наукової студії визначає те, що її результати можна використати у викладанні курсу сучасної української літературної мови у шкільній та вишівській практиці, проведенні спецкурсів і спецсеминарів із лексикології, морфеміки й словотвору, створенні підручників і навчально-методичних посібників зі словотвору, у лексикографічній практиці, зокрема під час укладання словників іншомовних слів, словотвірних словників.

Методи дослідження: У дослідженні використано загальнонаукові **методи** спостереження, аналізу й синтезу; лінгвістичні методи, серед яких традиційний *описовий метод* із прийомами виписування і систематизації – для відбору та інвентаризації фактичного матеріалу; метод *компонентного аналізу* та ступеневої ідентифікації лексичних значень – для встановлення національно-культурних особливостей у семній структурі вербалізаторів аналізованих лексем; метод *контекстуального аналізу* – для визначення смислового складу номенів; *дискурс-аналіз* – для опису комунікативно-прагматичних передумов творення й використання лексем на позначення культурно-мистецької сфери; *таксономічний* – для класифікації досліджуваних одиниць; *deskриптивний* – для інтерпретації семантико-стилістичних та функційно-прагматичних особливостей похідних одиниць.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Інтенсивне входження до словникового складу і функціонування неолексем і їх форм зумовлені загальними процесами європеїзації та інтернаціоналізації лексичного багатства мови.

Розширюючи сфери свого функціонування, українська мова потребує використання номінативних одиниць, які б уточнювали, деталізували, конкретизували поняття як у термінології, так і в загальноповсякденній сфері. Поглиблення процесів наукового пізнання дійсності сприяє появі мовних засобів, покликаних адекватно відбивати нові грані наукового пошуку [4, с. 101].

Вихід України на міжнародну арену, плідне співробітництво і тісні контакти з іншими державами, докорінні економічні, політичні, технічні та культурні перетворення, глобалізація окремих процесів в українській мові поч. ХХІ сторіччя спричинили інтенсивне поповнення слів і термінів на позначення культурно-мистецької сфери, зумовили активне входження до української мови в кінці ХХ – початку ХХІ сторіччя слів і термінів культурно-мистецької сфери. Останнім часом у мові мас-медіа широко побутують інноваційні назви нетрадиційних видів мистецтва, засвідчених раніше в європейських та інших мовах світу, або таких, що з'явилися зовсім недавно.

Найголовнішим механізмом мовного розвитку є механізм мовної номінації як постійний інтралінгвальний процес реагування на нові реалії дійсності.

Серед неологізмів сфери культури та мистецтва помітне місце посідають складні найменування із частинами-англізмами *арт-, поп-, рок-, топ-, шоу-*. Вони здебільшого пов'язані з масовою розважальною культурою і цим пояснюється їхня висока частотність у мові сучасних ЗМІ.

Демократизація в мові сучасної публіцистики, індивідуальний стиль працівників ЗМІ, рівень їхньої освіченості, володіння іноземними мовами сприяють творенню нових лексем із запозиченим графічним складником **арт-** (від англ. *art* – мистецтво зі значенням «художній»); частина складних слів, що вказує на їхній зв'язок із мистецтвом – артистичний, мистецький): *арт-акція, арт-галерея, арт-дизайн, арт-директор, арт-керівник, арт-клуб, арт-критик, арт-об'єкт, арт-організатор, арт-проект, арт-рейтинг, арт-салон, арт-фестиваль, арт-центр, арт-ярмарок.*

Поєднання із запозиченими і власне українськими основами свідчить про потужний словотвірний потенціал основи арт-, яка своєю семантикою є синонімічною основам **худож-**, **худ-** (художній) або **мистецьк-** (мистецький).

За семантико-словотвірними особливостями неолексеми з компонентом **арт-** можна об'єднати в такі групи: **лексеми на позначення осіб: арт-агент** (представник художника), **арт-активіст, арт-директор, арт-експерт, арт-керівник, арт-критик, арт-майстер, арт-організатор**: *Хоча арт-агент має орієнтуватися у законодавстві* (<http://art.lviv-online.com>); *Арт-активіст Ярослав Мінкін розповів про концерт у Жмеринці* (<http://www.youtube.com/watsh>); *Усі ці роки духовним натхненником і арт-директором фестивалю була чудовий композитор, професор Національної академії музики ім. А. Нежданової Кармела Цеплоленко* (Д, № 72-73, 19-20. 04.2013); *...у роботі візьмуть участь провідні світові теоретики мистецтва, арт-критики та мистецтвознавці...* (Д, № 240-241, 30-31.12.2011).

На думку Ю. Романюк, основа **арт-** у цих словах легко асоціюється з поняттям, вираженим прикметником *художній*: **арт-директор** – *художній директор, арт-керівник* – *художній керівник, арт-критик* – *художній критик, арт-організатор* – *художній організатор* [16, с. 229]. Проте не до всіх похідних одиниць можна підібрати синонімічні відповідники з основою **худож-**, **мистецьк-**. Щодо лексеми **арт-менеджер**, – продовжує далі дослідниця, – то провести таку паралель уже не вдається, хоча значення основи **арт-** дорівнює значенню *художній, мистецький*. Можливо, що **арт-менеджер** витіснило кальку з російської **худрук** – художественный руководитель [там само]. Напр.: *А мені з Соціально-культурної діяльності задали скласти діалог на тему «Арт-менеджер – це серйозно», і щоб з жартами і приколами* (<http://t.zao.com.ua>).

Фактичний матеріал свідчить, що з основою **арт-** утворюються номінації-композиції, замінюючи цілі словосполучення: *Тимофію, ти як організатор культурного українського життя, можеш сказати, яких настанов має дотримуватися сучасний арт-керівник* (УМ, 28.12.2007); *Щодо конкретних настанов арт-організатору...* (УМ, 28.12.2007); *Попередніх домовленостей щодо ведення рубрик досягнуто з журналістикою та арт-менеджером Катериною Ботановою та арт-критиком Костянтином Дорошенком* (Д, 31.10.2008); *«1+1» – єдина компанія пострадянського простору, яка вийшла у фінал, – зазначає арт-директор каналу Ольга Захарова* (Д, 31.10.2008). В основі **арт-**, – стверджує Ю. Романюк, – поєднуються значення «художній» і «мистецький», вона є семантично багатшою порівняно з основою **худож-** чи **худ-**, має більшу позиційну мобільність у слові, пор. зі словами, напр., **боді-арт** (ультрасучасний напрям авангардизму в живописі, головним об'єктом якого є тіло самого маляра або статиста), **відео-арт** (мистецтво, розраховане на зорове, візуальне сприйняття), а тому й констатуємо її високий словотворчий і, ширше, номінаційний потенціал у сучасній українській мові. Напр.: *Спосіб повернути до себе увагу тих, хто знаходиться біля нас, можливість відчувати своїм у компанії, де захоплюються боді-артом, а також єдине, чим людина володіє безроздільно – це її тіло* (<https://korychyntsi.com.ua>); *Йоханс Стотерс – повністю творча людина, його життя пов'язано з музикою не менше, ніж з мистецтвом боді-арту* (<https://espresso.tv>, 12.10.2014); *Лекція буде присвячена історії відео-арту – від його засновника Нам Джун Пайка до сучасного класика відео-арту Біла Віоли* (<https://yagallery.com>, 14.04.2015); *Відео-арт або коротка історія нарцисизму* (<https://32vozdvizhenka.com>, 11.03.2021) [16, с. 230].

До цієї групи відносимо й **лексеми на позначення представників мистецьких угруповань, зібрань, спільнот: арт-галерист** – член угруповання художників (як правило, певного профілю, течії) навколо галереї, яка продає картини; **арт-дилер** –

той, хто займається купівлею та продажем цінностей від свого імені і власним коштом; **арт-група, арт-кампанія, арт-середовище, арт-спільнота, арт-тусовка** – неформальне зібрання людей мистецтва, об'єднаних певними зацікавленнями, інтересами, стосунками; **арт-форум**. Напр.: Цього року художнім куратором конкурсу (конкурс дитячого малюнка «Віра, надія, любов») став відомий **арт-галерист Євген Карась** (ГПУ, № 22, 17.03.2015); Як ви почали співпрацювати з **арт-дилером Ігорем Абрамовичем?** (УМ, № 8, 03-04.02.2012); Ця меморіальна «ювілейна» виставка мала бути повноформатною і представити глядачам і **арт-середовищу** найкращі роботи Сергія Животкова із різних циклів – «Біблійна серія», «Українські молитви», «Блакитна Італія» (УМ, № 162, 31.10.2012); Для нас (видавництво Ніісе) важливо пробудити у молодих авторах амбіцію творити і виходити на діалог зі світовою **арт-спільнотою** (Д, № 22-23, 07-08.02.2014); На початку 2000-х переїхав у село Засупоївка під Яготином, де багато працює і «переховується» від **арт-тусовки** (УМ, № 8, 03-04.02.2012); І черги – на Великий скульптурний салон, на якому вперше в Україні було представлено колекцію скульптури Едгара Дега, на **арт-форумі** сучасного мистецтва... (Д, № 240-241, 30-31.12.2011).

Значною продуктивністю відзначається група лексем культурно-мистецької галузі зі значенням «опредметнена дія, діяльність, процес, стан та його наслідок, результат»: **арт-акція, арт-бізнес, арт-видання, арт-дизайн, арт-загар, арт-засмага, арт-колекція, арт-процес, арт-стиль, арт-технології, арт-фестиваль, арт-хобі-бізнес, арт-шоу**. Напр.: **Арт-бізнес** – це те, що йде за мистецтвом... (УМ, № 164, 25-26.11.2011); Технологія їхнього виготовлення збереглася до сьогодні, а сучасний скляний **арт-дизайн** розкрив нові художні можливості скла (Д, 3.09.2009); Переваги **арт-засмаги** полягають у тому, що, по-перше, це процедура косметична і не несе в собі ніяких побічних ефектів (<https://osoblyvi.com.ua>); 16 грудня в рамках проекту «**Арт-колекція «Вавілон»** у Національній музичній академії України відбудеться концерт камерного оркестру New Era Orchestra, який нещодавно повернувся з гастролей у Франції (День, № 230, 04.12.2020); Наше завдання – створити передумови для розвитку українського **арт-процесу**, який досі важко назвати повноцінним (День, № 214, 12.11.2020); Арт-стиль істотно відрізняється від всіх інших. У ньому є багатство, сяйво, гламур (Gazeta, № 18, 31.01.2020).

Деякі лексеми цієї групи можуть вступати в синоніміїні відношення, пор.: **арт-акція** – будь-який мистецький захід – фестиваль, ярмарок; **арт-фестиваль** – масове свято, на якому показують досягнення певного виду мистецтва; показ, огляд досягнень якого-небудь виду мистецтва [3, с. 1319]. Напр: А це означає, що у столиці Галичини вже вдруге стартував **арт-фестиваль** із розмальовування гривастих... Нагадаємо, що перша така **арт-акція**, у якій взяли участь відомі українські художники, музиканти та письменники, відбулася 2007-го і здобула шалену популярність (Д, 3.09.2009). У цих лексемах основа **арт-** має значення, – стверджує Ю. Романюк, – близьке до вираженого в прикметнику мистецький, що стосується і образотворчого мистецтва, і красного письменства, і музики [16, с. 230].

Чимало аналізованих лексем позначають місце, де відбуваються мистецькі заходи: **арт-галерея, арт-готель, арт-кафе, арт-клуб, арт-місце, арт-підвал, арт-район, арт-резиденція, арт-студія, арт-ферма, арт-центр, арт-школа**. Напр.: **Арт-галерея «Сливка»** контактує з п'ятьма десятками переважно молодих митців, які працюють з металом, склом, керамікою, фарбами (<http://mydim.ua>); Тризірковий **арт-готель «Модерн»** розташований у самісінькому серці Львова – на пр. Шевченка (<http://modern-arthotel.com/hotel.htm>); Коли це **арт-кафе** закрилося, зникло особливе середовище, де могли б спілкуватись патріотичні люди (День, № 98, 2016); Деякі видання, однак, повертаються до власника, зокрема й затягана (а отже, зачитана й

перечитана) «Антологія альтернативної української поезії», придбана понад десять років тому в київському **арт-клубі** «Остання барикада» (Д, № 194-195, 25-26.10.2013); 5 вражаючих **арт-місць** у Лос-Анджелесі: поради Альони Кобозевої (JetSetter.ua); І позитивні приклади цьому є – мистецький хутір «Обирок», село Легедзине, **арт-резиденція** Алевтини Кахідзе у Музичах (Д, № 196-197, 31.10.2012, с. 12); Проект «Під Зорею Пінзеля» створений ГО «**Арт-студія** Івони Лобан» у 2017 р. (День, № 178, 2020); Кілька років тому галерея подавала міськвладі спеціальний проект: як перетворити підвальні приміщення...на сучасний **арт-центр**, де би можна було впорядкувати бібліотеку, медіалабораторію і, нарешті колекцію сучасного мистецтва... (УМ, 15.03.2008). Отже, **арт-центр** – це мистецький центр, в якому є бібліотека, представлена колекція сучасного мистецтва, де є змога влаштувати творчий вечір або концерт митця. Не дивлячись на те, що в селі є **арт-школа**, існував великий ризик втратити аутентичний розпис (День, № 189-190, 2018); Бельгійський художник відкрив **арт-ферму**, де робить розписи-татування на свинях (УМ, 16.10.2008).

До цієї групи можна віднести і лексему **арт-рейтинг** – показник оцінки чиєї-небудь діяльності, мистецький рейтинг, рейтинг витворів мистецтва: Харківська «муніципалка» – рушій мистецького прогресу міста – разом із київським Центром сучасного мистецтва «Совіарт» посіла перше місце у Всеукраїнському **арт-рейтингу** – 2007 (його щорічно влаштовує Асоціація арт-галерей України) (УМ, 15.03.2008).

Ми зафіксували чимало лексем з компонентом **арт-**, що позначають надані послуги: **арт-аукціон**, **арт-банкінг**, **арт-бюро**, **арт-видання**, **арт-кіно**, **арт-лабораторія**, **арт-ринок**, **арт-салон**, **арт-сфера**, **арт-терапія**. Напр.: «Sebian Gallery» – це **арт-аукціон**, що займається просуванням та продажем картин маловідомих українських художників у Швейцарії (<http://otakoyi.com>); **Арт-банкінг** – фінансовоконсультаційне супроводження інвестицій у мистецтво, що включає експертну оцінку творів мистецтва, підбір і формування індивідуальних колекцій картин, ікон, антикварних меблів, їхню реставрацію та страхування (<http://www.otpbank.com.ua>) – Першовідкривачами **арт-банкінгу** стали швейцарський банк UBS, німецький Deutsche Bank та американський Citibank (<http://www.otpbank.com.ua>); Сьогодні **арт-бюро** – це простір природи дитинства і шанс познайомитися з нею (<http://don.kievcity.gov.ua>); Для дітей тут працює **арт-лабораторія**, де малюки освоюють різні методики та матеріали для творчості, грають у розвивальні ігри та загадують бажання... (Д, № 28-29, 15-16. 02.2013); **арт-ринок** – це система культурних та економічних відносин, що визначають сферу пропозиції та попиту на товари мистецтва, їх грошову вартість, а також специфічні види послуг, що пов'язані з його обслуговуванням (<http://studopedia.su>); Чи можете ви розповісти більше про цей щорічний **арт-салон**? — Не все було однозначно. Ми довго шукали музеї для виставки (День, № 166-167); Ви також можете співпрацювати з адвокатом, який є спеціалістом в **арт-сфері** (<http://artlviv-online.com>); **арт-терапія** – це «метод лікування нервових і психічних захворювань засобами мистецтва та самовираження в мистецтві» [3] Так, на відвідувачів чекає...та освітня програма для дітей та родини, що включають інтелектуальні та розвиваючі ігри, програма дитячих майстер-класів та родинні **арт-терапії** (УМ, № 25, 15-16.02.2013).

У світі моди вживаються лексеми з основою **арт-** на позначення виробів, які прирівнюються до витворів мистецтва, а отже, є всі підстави вважати їх **арт-об'єктами** – Далі прогулянку можна продовжувати уже в якому завгодно напрямку, відшукуючи невідомі чи нові графіті й **арт-об'єкти** (Д, № 214-215, 22-23.11.2013); **Арт-простір** – мистецька творча акція, активно впроваджується в реальний простір, при цьому сам простір виступає як **арт-об'єкт**, або служить лише обрамленням для нього (<https://art-light.com.ua>); Видання – не блог, а твій персональний **арт-простір**, певна

історія, яку ти зможеш довго передивлятися і перечитувати (Д, № 22-23, 07-08.02.2014).

Чимало утворень з компонентом **арт-** слугують назвами ЗАТ/ТОВ – товариство зі статутним фондом, що його поділено на частки (акції), власники яких відповідають відносно забор'язань товариства тільки в межах своїх акцій, обсяг яких визначено установчими документами: **арт-багет, арт-бетон, арт-бур, арт-вініл, арт-тур, арт-флаг, арт-флекс**. Напр.: **«Арт-багет»** майстерня пропонує творче оформлення витворів мистецтва (<https://list.in.ua>); *Напишіть свій коментар — відгук про роботу компанії «АРТБАГЕТ-УКРАЇНА, ТОВ»* (<https://www.ua-region.com.ua>); **Компанія Артбетон** створює високоміцний, морозостійкий товарний бетон різних марок (<http://artbeton.com.ua>); **Об'єкти компанії «Бетон Арт»** в місті Херсон (<http://betonart.com.ua>); **Організація «Арт-бетон»** дарує своїм клієнтам красу (<https://catalog.ub.ua>); **Новим і незамінним рішенням ремонту сьогодні стала плитка з арт-вінілу Tarkett** (<https://papamaster.ua>); **«АРТ-ТУР»** – провідний **туроператор по Сейшеллах!** (<http://jak.bono.odessa.ua>); **Компанія «Арт-флаг»** пропонує виготовлення символіки та атрибутики: прапори, герби, штандарти, вимпели, прапорці і аксесуари до них (<https://ua.kompass.com>); **На сьогодні друкарня «Арт-Флекс»** посіла перше місце в Україні за обсягами виробництва паперової самоклеючої етикетки і знаходиться серед лідерів з виробництва плівкових самоклеючих етикеток (<http://artflex.dp.ua>). Фіксуємо варіантність у графічному представленні неолексем. Пор.: **Артбетон, Артбетон; Арт-багет, Артбагет**, що зумовлено розбіжністю у правописі подібних лексем у виданнях різних років.

– агентств, агенцій – назви інформаційних або посередницьких установ: **арт-банкет, арт-блиск, арт-партнер, арт-агенція, арт-експрес, арт-майстер, арт-маркет, арт-медіа, арт-мейкер, арт-погляд, арт-профїт, арт-рекрут, арт-рекрутинг**. Напр.: *Тут розташована мистецька арт-агенція «Вертеп», яка поєднує в собі читачький клуб, художню галерею й музичну тусовку, хоча, у той же час, вона є комерційним підприємством* (День, № 18, 01.02.2008); **«Арт Хол»** – **арт-банкети** з рестораном, великою літньою терасою і декількома окремими банкетними залами в курортній зоні Одеси (<http://arthall.od.ua>); **Олександр Смирнов, креативний директор і партнер TABASCO** – новий президент клубу **арт-партнерів** України (<http://tabasco.com.ua>); **«Хмарочос»** поспілкувався з **Юрієм Власюком, співорганізатором ярмарків арт-мейкерів** напередодні **Kyiv Mini Maker Faire**, який відбудеться 20-21 травня на території ВДНГ (<https://hmarochos.kiev.ua>); **Компанія ТОВ «Арт-Профїт»** є ексклюзивним представником американської торгової марки **F.O.X в Україні** (<https://ua.joblum.com>);

– компаній – об'єднання акціонерів для здійснення певного виду діяльності: **арт-аудіо, арт-аудит, арт-банк, арт-вендинг, арт-відео, арт-круїз, арт-культура, арт-пікнік, арт-реставрація, арт-таксі, арт-телеком**: *Відправитися в арт-круїз по світу легко і просто!* (<https://littleone.com>); **Арт-реставрація** починається з ретельного хі... (<https://24tv.ua>); **Цьогорічні старшокурсники і «першачки» – 161 студент кваліфікаційного рівня «Молодший спеціаліст» і 35 студентів кваліфікаційного рівня «Бакалавр»** – провели цей день на **арт-пікніку**, під час якого працювали різноманітні тематичні локації (<https://www.pedcollege.kiev.ua>);

– майстерень – приміщення, де працює художник, скульптор: **арт-ательє, арт-гільдія**. Напр.: *А тепер, коли Надія Косміаді переселилася в Рівне, перевезла архіви батька, картини, відкрила **Арт-ательє** його імені, коли у місті спорудили пам'ятник художнику, настав час і першого повнометражного документального фільму про нього* (День, № 58, 03.04.2018);

– фірм – торговельне або промислове підприємство, що користується правом юридичної особи, під маркою якої продаються товари або випускаються вироби (**арт-Виборг, арт-звіт Плюс, арт-керама, арт-мото, арт-сервіс**): *Арт-звіт Плюс оптимізує роботу на всіх етапах подання електронної звітності* (<https://art-zvit.com.ua>); *Компанія «Арт.мото» є офіційним представником таких іменитих брендів як Polaris, Indian, Victory, Bajaj, скутерів SYM* (<https://motoart.kharkov.ua>); *Документи сервісу «Мій Арт-сервіс» є юридично значимими в Україні та приймаються контролюючими органами і судами* (<https://art-office.com.ua>);

Аналізована тематична група активно поповнюється і назвами сучасних мистецьких течій, напрямів, стилів: **соц-арт** – напрям авангардистського образотворчого та музичного мистецтва ХХ ст., представники якого відображають гострі соціальні проблеми суспільства, **саунд-арт** – синтез мистецтв візуального та звукового. Напр.: *Відкритий архів українського медіа-арту (ВАУМА) створений з метою збереження та популяризації українського медіа-мистецтва (відеоарт, відеоінсталяції, нет-арт, саунд-арт), а також інформації про нього* (mediaartarchive.org.ua).

В останні двоє десятиріч в українському слововживанні зростає кількість іменників із запозиченою основою **топ-** (англ. *top* – «верхівка»), що має значення найвищої інтенсивності – «найкращий, найпрестижніший» [20, с.1159]. Такі новотвори ще не зафіксовані лексикографічними джерелами, ними послуговуються працівники засобів масової інформації: **топ-блогери, топ-боксери, топ-новина, топ-список, топ-тема, топ-чемпіонат**, напр.: *То про що ж пишуть топ-блогери українського «Живого журналу?»* (Д, № 72-73 19-20. 04.2013); *Увага! Топ-новина! ЄБРР вперше в Україні профінансує розвиток освітнього бізнесу* (<http://kmu.edu.ua>); *Інші безробітні тренери не належать до топ-списку* (Е, № 114, 17-24. 10. 2013); *Топ-тема останнього часу — можлива подальша агресія Росії проти України і захоплення нових територій* (День, № 240-241, 2020).

Такі лексеми широко побутують у мовній практиці для найменування осіб, так чи так пов'язаних із мистецтвом та культурою, для оцінювання найвищої якості об'єкта: **топ-красуня** – найвродливіша дівчина зі списку призерів певного конкурсу краси; **топ-модель** – найкраща модель, супермодель, популярна, зазвичай високооплачувана манекенниця, чи фотомодель якого-небудь будинку моди, агентства, студії [24, с. 677]. Напр.: *Forbes назвав топ-10 найбільш високооплачуваних топ-моделей року* (<https://mind.ua>); *Топ-медійниці за версією «Фокуса»: Пінчук, Притула, Мостова* (Т, 30.11.2012).

До цієї групи віднесемо і слова із більш узагальненим значенням: **топ** – (англ. *top* – вершина) – список переможців, призерів; рейтинг популярності митців (як правило, в межах 10-20 місце) [24, с. 677]; найпопулярніший, можливо, твір, річ; частина слів, яка має значення «найліпший», «найвищого гатунку» [24, с. 578]: **топ-мільярдер, топ-новина, топ-десятка, топ-партій, топ-п'ятірка, топ-пен, топ-подія, топ-стиліст, топ-тема, топ-тренер, топ-чемпіонат**, напр.: *Влада висуватиме президента підприємства «Азот» Валентину Жуковську – людину топ-мільярдера Дмитра Фірташа* (ГПУ, № 89, 18.10.2013); *Лукацький, який був разом із колегами з Грузії на тому мітингу, пригадуючи подію 26 травня 2011 року, дивується, чому сьогодні в українських ЗМІ про це так мало говорять, адже, здавалося б, тема Саакашвілі в Україні — топ-новина* (День, № 227-228, 2017); *У будь-якій іншій ситуації обговорювана тижнями топ-новина, під брязкання російської зброї біля самих кордонів України, що ятрить нерви, подані нарешті до Верховної Ради президентські законопроекти про ліквідацію Окружного адміністративного суду Києва* (День, № 67, 15.04.2021); *Наразі з топ-партій ніхто не росте, а більшість політсил лихоманить*

від внутрішніх розбірок (<http://mykyivregion.com.ua>); *Формування нової більшості – одна з топ-тем* (УМ, 19.02.2010); *Вільний із топ-тренерів хіба що мій друг Фелікс Магат* (Е, №114, 17-24. 10.2013); *Топ-подією в його творчому житті, напевне, була і залишається участь у Євробаченні* (УМ, 9-10.08.2013); *І нареши – британський топ-пен* (Тел, 10.10.98).

Сьогодні у засобах масової інформації часто фіксуємо сполуки, що поєднують у собі компоненти **топ-** з кількісним числівником, записаним цифрою, що так само, як поєднання **топ-** з іменником, записано з дефісом, напр.: *Українець Підручний фінішував у топ-10 спринту Кубка світу з біатлону* (День, № 2, 13.01.2021) ; *Найбагатша телеведуча світу...знову очолила «топ-100» найбільш авторитетних знаменитостей світу за версією журналу «Форбс»* (УМ, 2.07.2013). Українські мовознавці заперечують проти таких безглузвих уживань, бо вони суперечать граматичній нормі української літературної мови [7, с.31].

У засобах масової інформації, – зауважує Т. Гарбарчук, – роблять спробу лексикалізувати неформант **топ-** і вживати його на означення елітної постаті [5, с. 6]. Напр.: *І нареши, в показі візьме участь всесвітньо відома топ- модель Єва Герцигова* (День, № 220, 29.11.2002); *Досить неординарний, успішний топ-менеджер, аналітик і драматург Мирослав Шефер живе на повну, марнуючи життя в гулянках й алкоголі* (Дністровий, А. Б - 52 : роман / Анатолій Дністровий. – Київ : Академія, 2019. – 256 с.); *Артисти схильні хапатися за резонансні проекти, які часом не відповідають їхнім можливостям, не зважати на перенапруження, через що часто виникають проблеми з голосом, а це найчастіше процес невідворотний, тому так багато прикладів передчасного завершення кар'єр серед зірок топ-рівня* (День, № 140, 08.08.2018); *Масштабний благодійний 10-годинний онлайн-марафон #РазомВдома об'єднає понад 30 українських топ-артистів, публічних персон, меценатів, блогерів і спортсменів, які допоможуть зібрати кошти для допомоги в боротьбі з коронавірусом* (День, № 63, 09.04.2021).

Цю спробу підтверджує й утворений на основі іменника **топ** оказіональний прикметник **топовий**, напр.: *Андрій Кокотюха – топовий письменник сучасності* (<https://tobm.org.ua>); *Син політв'язня, топовий спортсмен України: Сулейман Мамутов* (<https://life.pravda.com.ua>, 24.04.2021) [5, с. 79-80]

Новотвори з **топ-** як маркером інтенсивності ознаки, на думку К. Городенської, досі не пристосовані до словотвірних норм української літературної мови, оскільки їх пишуть з дефісом, тобто безпідставно вважають складними словами [7, с. 3-9].

Активне вживання в розмовному і публіцистичному мовленні деяких частковоскорочених аббревіатур сприяє спрощенню їхньої структури, зокрема вилученню з них скороченого компонента і поступовому переходу його в повнозначне усичене слово, яке виконує інформативно-номінативну, нерідко експресивну та контактостановлювальну функції. Таке явище О. Стишов називає лексикалізацією аброморфем [22, с.158]. Саме таким в останні роки став компонент **поп**. Сьогодні не поступаються продуктивністю інновації, початковим скороченим компонентом яких є **поп** — (англ. *pop*, скор. < popular – популярний, масовий [19, с. 753]) – перша частина складних слів, яка вказує на відношення до тих сучасних напрямів мистецтва, які внаслідок своєї предметності, дохідливості звернені до масового споживача [3, с. 866]: **поп-виконавець, поп-гурт, поп-експансія, поп-зірка, поп-ікона, поп-імідж, поп-конкурсант, поп-концерт, поп-співак, поп-переспіви**. Напр.: *Деякі смаки поп-зірок народжуються з їхнього успіху* (bbc.com); *Поп-ікона 90-х Наталя Ветлицька повернулася на сцену* (rg.ua); *«KAZKA» – український музичний гурт, який виконує поп-музику з елементами електро-фолку, а також поп-арт* [англ. *pop art*, скор. < popular art – популярне мистецтво] – художня течія, яка постала в 50-х рр. ХХ ст. в

образотворчому мистецтві, що імітує методи, стилі та теми масової культури, використовує реальні предмети, зображення, рекламу тощо для створення відповідних комбінацій [19, с. 753]. Напр.: *Джексон досі вважається найуспішнішим виконавцем в історії поп-музики, адже він є володарем 15 премій «Греммі» та ще сотень інших нагород – їх у нього більше, ніж у будь-якого іншого виконавця в історії поп-музики* (День, № 112-113, 2019); *Поп-арт, він і в Африці поп-арт. Насправді ж усе відбувається у нас, отож лозунг «Підтримай вітчизняного виробника» буде на диво доречним. Розпочнемо!* (День, № 147, 1998); *Поп-ідол XVIII століття* (День, № 121, 2006); *Це був нереальний досвід — працювати з такою відомою поп-дівою* (День, № 222, 2015); *Одним словом, цей Шевченко і є поп-іконою («поп», нагадаю – однокорінне зі словом «популярний»)* (День, № 41, 2019).

Оскільки перша частина таких утворень є скороченою основою прикметника *популярний*, а друга цілий іменник, то їх пишуть з дефісом, цим порушують норму оформлення нових мішаних аббревіатур. Тому такі лексеми слід писати разом, напр.: *поввиконавець, попгурт, попзірка, попкультра, попспівак, попмузика* [7, с. 6-7]. *«Міраж», «Женсовет», «Комбінація» – якихось 20 років тому пісні цих дівчат лунали мало не з кожного вікна, а ці дівчачі поп-гурти стали ковтком свіжого повітря на просторах Радянського Союзу* (<https://inter.ua> 03.03.2015); *Протягом 2011 року різні популярні естрадні поп-виконавці запрошували Дмитра на зйомки у своїх кліпах* (<https://sites.google.com>); *Всім поп-зірок і їхні дивні смаки до їжі* (<https://www.bbc.com> 14.01.2017); *Поп-культура та її архіваріуси* (Deutsche Welle, 27.09.2011); *Помер американський поп-співак Принс* (Deutsche Welle, 21.04.2016); *Загалом поп-музика – це в цілому вся сучасна музика, яку виконують і слухають сучасні люди* (<https://sites.google.com>).

У мові масмедіа все частіше спостерігаємо несподіване поєднання лексем у складі юкстапозитів замість звичного, утрадиційного, очікуваного, що збуджує поряд із відомими, усталеними нові асоціації, робить дериват семантично і конотаційно місткішим, неординарним. Такі слова, на думку О. Стишова, спрямовані на створення певного стилістичного ефекту, на зацікавлення сприймача інформації [22, с. 151].

Продуктивним у таких юкстапозитивних утвореннях є компонент інтернаціонального характеру *-шоу* – (англ. *show*. букв. показ) – видовище, яскрава багатобарвна естрадна вистава; чий-небудь дії, заходи, розраховані на привернення до себе уваги; про те, що розраховане на зовнішній ефект [3, с. 1403], з доповненням «за участю «зірок» естради, цирку, джаз-оркестру тощо» [18, с. 933].

Нині вже звичними і часто вживаними, особливо серед молоді, стали розважальні видовища, зібрання та слова на їх позначення: *ток-шоу* (англ. *talk show*, від *talk* – розмовляти і *show* – видовище) – жанр телепередачі – інтерв'ю з якоюсь відомою особою чи групою осіб, а також обговорення і дискусії, у яких беруть участь запрошені до студії глядачі; *дог-шоу* (англ. *dog* – собака, пес і *show* – видовище) – телепередача, присвячена цікавим показам умінь і навичок породистих нетренованих собак; *байк-шоу* (англ. *bike* – мотоцикл і *show* – видовище) – незвичайне видовище за участю байкерів із різними трюками на мотоциклах, *авіа-шоу*: Пор.: *У новому сезоні п'ятничних суспільно-політичних ток-шоу змінилися не лише меблі та декорації* (День, № 177, 2011); *У Нью-Йорку пройшла знаменита Вестмінстерська виставка собак – у дог-шоу взяли участь майже 3000 кошатих вихованців* (<http://malamutalaska.com>); *Байк-шоу в Севастополі: коли пройде і хто виступить* (<https://travelcrimea.com>); *Під Харковом проходить масштабне авіашоу* (<https://www.ukrinform.ua>, 01.09.2019).

Ток-шоу адаптоване шляхом транскрибування англійське запозичення. Однак з огляду на вже наявне в українській мові слово *шоу*, на думку Ю. Романюк, є всі

підстави вважати його основу подільною і виділяти в її складі вільну основу – **шоу**, яка виконує в ній роль суфіксоїда та зв'язану основу **ток-**, семантика якої непрозора для носіїв української мови [16]. Оскільки ток-шоу – це жанр телепередачі, телевізійної дискусії, обговорення різноманітних питань у телеефірі, то подано приклад уживання цієї лексеми у сучасній мовній практиці: *Насправді таким чином за допомогою телеведучих на безкінечних **ток-шоу** створювалася паралельна реальність* (День, № 34, 2015).

Характерно, що компонент **-шоу** може виступати і в постопозиції: **гранд-шоу**, **детектив-шоу**, **жарт-шоу**, **капітал-шоу**, **концерт-шоу**, **«Маски-шоу»** (назва телепередачі), **мотор-шоу**, **реаліті-шоу**, **ретро-шоу**, **слайд-шоу**, **теле-шоу**. 3 11 березня на «5 каналі» стартує політичне **ток-шоу** «Прямим текстом з Юрієм Луценком» (День, № 36, 2021); Як розповіли хлопці в ексклюзивному інтерв'ю «Дню», за п'ять років клопіткої праці вдалося підготувати понад 100 випусків програми, і це найбільша кількість серій **тревел-шоу**, знятих найменшою знімальною групою (День, № 19-20, 2016); У Кропивницькому добігає кінця перше **реаліті-шоу** «Хочу тут жити», учасники якого мають шанс отримати власне житло, а глядачі — зруйнувати стереотипи про провінційність міста (День, № 243-244, 2020); Цьогоріч, щоб зробити його не лише інформативним, а й видовищним, використали нові формати — наукове **стендап-шоу** «Science slam», брейн-ринг для медиків-інтелектуалів та дебати на тему «Антибіотик без рецепту» (День, № 8-9, 2017); Група Go-A представлять Україну в **онлайн-шоу** «Вшанування пісень Євробачення» (День, № 87, 2020).

Наявність таких номінацій у лексичному складі сучасної української мови є свідченням того, що українська мова не тільки запозичує й відповідно освоює англійськомовні неолексеми, а й за наявними словотворчими засобами продукує нові, часто також із запозиченими, але вже давно освоєними основами і словами. Сучасні лексикографічні праці ще не подають дефініції таких слів. Скористаємося визначенням деяких із цих лексем, запропонованим Ю. Романюк [16, с. 228-229]. На основі аналізу контекстів уживання неоклексеми **теле-шоу** (= словосполучі «телевізійне шоу») авторка пропонує таке визначення його семантики «продукт індустрії розваг на телебаченні»: *Але водночас **телешоу** – це бізнес-продукт* (Д, 28.08. 2009); *Але пан Іван чомусь «зманеврував» убік від головного й перетворив звіт на **жарт-шоу*** (МУ, 28.08.1997). Аналогічно заслуговують на аналіз словотвірного потенціалу основи **шоу** й такі утворення: **шоу-балаган**, **шоу-мен**, **шоу-програма** і **аква-шоу**, **арт-шоу**, **шоу-балет**.

Номінація **шоу-програма**, на думку Ю. Романюк, певним чином конкретизує поняття, виражене словом **шоу**, вносячи в його семантику компонент «порядок виступів або склад учасників шоу» – організаторів, ведучих чи гостей [16, с. 229]; лексему **шоу-балаган** авторка кваліфікує як «видовищна театральна вистава, дещо легковажна, сумбурна, низької естетичної якості; лексема **шоу-мен** має значення як людина, яка проводить різноманітні видовищні заходи (шоу, дискотеки, конкурси); **шоу-балет** – балет пов'язаний із видовищами в естрадному супроводі; **арт-шоу** – яскрава артистична вистава. *Проект імені Сковороди – це **балаган-шоу**, яке допомагає відкривати Україну* (<https://www.youtube.com>); *Професійний **шоу-балет** на вашому святі!* (<https://www.palai.com.ua>); ***Шоу-мен** Назар Бійчук у мережі пише листи Андрію Кузьменку, ділиться спогадами та рідкісними світлинами* (espresso.tv, 06.02.2015); *Авторське **арт-шоу** «KVITKA SHOW»* (<https://alaskakyiv.com>).

З'ясовуючи значення неолексеми **аква-шоу**, відзначимо, що компонент **аква-** відповідає поняттям «водний», «вода», **шоу** – видовище, вистава, розваги. Зважаючи на популярність такого виду розваг і дедалі більшу кількість дельфінаріїв і циркових вистав на воді, Ю. Романюк [16, с. 229] пропонує окреслити семантику слова **аква-шоу**

таким чином «циркова вистава на воді з участю морських тварин». Напр.: *Аква-шоу* готує і проводить Грандіозні мультимедійні програми спільно зі своїм генеральним партнером компанією *Оріон-Арт* (<https://www.visitdubai.com>); *Нове водне аква-шоу La Perle*, яке стартує в грудні в Аль Хабтур Сіті в Дубаї, як очікується, зможе окупити витрати протягом 5 років (<https://www.yana.kiev.ua>).

Деривати з компонентом **шоу** у постопозиції виявляють позиційну мобільність – здатність основи функціювати в препозиції і в постопозиції [16, с. 228], що й підтверджує активність цього засобу словотворення.

На підтвердження цієї думки може бути неозапозичення **шоу-бізнес** – сукупність форм індустрії розваг (*вистави, концерти, шоу, теле- і радіопрограми, преса* і т.ін.); професій (*продюсер, артистичний менеджер, промоутер* і т.ін.); закладів (*нічні клуби, дискотеки, концертні зали, студії звукозапису* і т.ін.) [3, с. 1403]. Пізніше **шоу-бізнес**, – зазначає Л. Кислюк, – став реалією українського суспільства [9, с. 237], що відобразилося в його дефініції «підприємництво, пов'язане з організацією та проведенням видовищних розваг; індустрія розваг», як і **шоумен** – «той, хто організовує і проводить шоу, ведучий або активний учасник музичних програм, концертів, вікторин» і т. ін., особливо на телебаченні [24, с. 756], що засвідчують словники: **шоу-захід, шоу-концерт** [13, с.130], **шоу-балет, шоу-концерт** [15, с. 270]. «А от кількість місць у Палаці «Україна» обмежена – тому квитки на **шоу-концерт** потрібно замовляти просто зараз», – додають організатори (<https://moemisto.ua>); **Шоу балет** – це одне з дивних поєднань сучасності і класики танцю, що дозволяє створювати дуже цікаві та екзотичні танцювальні номери (<https://coolshow.com.ua>); Соціально-психологічний мюзикл за мотивами всесвітньо відомого кіно-мюзиклу «Найвеличніший **Шоумен**» (<https://bilatserkva.karabas.com>). Це слово, як цілісне утворення, зауважує Ю. Романюк, запозичене з англійської мови, проте його основу з огляду на наявність в українській мові слова **бізнес** є всі підстави вважати повністю подільним на відміну від частково подільного запозичення **ток-шоу** [16, с. 229]. Напр.: Андрій Фединчик і Наталка Денисенко – одна із самих красивих пар українського **шоу-бізнесу** (Гривна, № 7(1363), 17-24.02.21). Така комбінаторика свідчить про активність основи, її здатність брати участь у творенні нових одиниць та має широкі перспективи усталення як словотворчого ресурсу української номінації. Далі продовжує Л. Кислюк,– [9, с. 237], кореневе гніздо **шоу, шоумен, шоу-бізнес, шоу-бізнесмен** стало коренево-словотвірним, що свідчить про стрімкий розвиток розважальної сфери у дериватах, засвідчених словниками: **шоу-балет, шоу-вистава, шоу-група, шоу-індустрія, шоу-клас, шоу-конкурс, шоу-огляд, шоу-програма, шоу-сервіс, шоу-театр, шоу-турне** [26, с. 969]; **шоу-вистава, шоу-група, шоу-програма, шоу-сервіс, шоу-театр, шоу-турне**, а також у цьому ж джерелі **шоу-бізнес, шоу-бізнесмен, шоу-бізнесовий, шоуманія, шоумен** [20, с. 1295]: У 2022 році голограми учасників гурту АВВА вирушать у концертне **шоу-турне** з новими піснями (<https://suspilne.media>); Феєричний **шоу-конкурс** «Пуєт має талант-2017» (<http://www.puet.edu.ua>); **Шоу-вистава** «Викрадач Різдва» – надзвичайно цікава і захоплююча казка для всієї родини (<https://aviamuseum.com.ua>); У 2008 році **шоу-групі** АЛЬТАНА присвоєно звання «Народний художній колектив» (<http://cdut.kiev.ua>). Кореневе гніздо, на переконання Л. Кислюк, набуло форми коренево-словотвірного й поповнилося новими складними дериватами, зокрема, гібридами: **шоу-балаган, шоу-бізнес, шоу-вистава, шоу-захід, шоу-зірка, шоу-краса, шоу-передача, шоу-програма, шоу-простір** [9, с. 237]. Під Києвом відбудеться **шоу-вистава** «Світ коней» (День, № 159, 2018); Дивиться онлайн українські **шоу-передачі, реаліті-шоу, популярні українські телепередачі каналів СТБ** (<https://teleportal.ua>); У Львові 12 травня відбудеться грандіозний світловий **шоу-захід**

(<https://zaxid.net>); *Стали відомі імена ведучих шоу-краси «Місія: краса» на каналі «Україна»* (<https://detector.media>).

Функціонування нових номінацій із цією основою свідчить про її продуктивність. Основа легко поєднується як з питомими, так і із запозиченими основами і навіть цілими словами, що й свідчить про її високий словотвірний потенціал.

Чинником, що сприяє активному творенню складних слів, – на думку В. Фурси, – є пошук нових засобів лексичної виразності [27, с. 151], і як наслідок цього – поява загальноновживаних слів (*шоу-структура, шоу-бізнес*) та okazіональних (*шоу-біз, ПДВ-шоу, шоу-рум*), пор.: *Останні новини про українські шоу-структури і телепередачі на сьогодні – на сайті Радіо Максимум* (<https://maximum.fm>); *Відповідно до формату шоу, відомі особистості перевітлюються в зірок світового шоу-бізнесу* (Телеканал, № 9 (1365), 3-10.03.2021); *Чим живе український шоу-біз. Що нового в світі українського шоу-бізу?* (<https://www.armyfm.com.ua>); *Шоу-бізнес просить знизити податки (ПДВ-шоу) та дозволити заповнювати зали на третину* (<https://www.radiosvoboda.org>, 13.05.2020); *Завітайте в шоу-рум Blum у Вашому регіоні* (<https://www.blum.com>).

Юкстапозити передають нові поняття, які не можна виразити ні одним словом, ні словосполученням. Зв'язок між компонентами таких дериватів вільний, тобто сама модель побудови не передбачає морфологічних змін у структурі їх складників. Саме ця особливість і сприяє, на думку В. Фурси, широкому використанню невідмінюваних іменників іншомовного походження для творення складних лексичних одиниць, напр.: *шоу-вікторина, шоу-театр, шоу-програма, шоу-балет, шоу-зірка: Шоу-вікторина знавців правил дорожнього руху* (<https://vseosvita.ua>); *Народний художній колектив «шоу-театр «КЛЕМ» створений у 1987 році* (<https://gurtok.org>); *Шоу-програма зробить ваше весілля феєричним!* (<https://hotwed.com.ua>); *Зразковий шоу-балет «Магія» – один із кращих колективів Центру дитячої та юнацької творчості* (<http://cdut.com.ua>) [27, с. 153].

Складні слова з невідмінюваним іменником у своїй структурі називають переважно поняття з різних галузей діяльності людини. Вони різняться набором своїх компонентів, а також їхніми сполучувальними можливостями. Утворення з невідмінюваним іменником **шоу** – це складні слова, у яких один компонент відмінюване слово, інший – невідмінюване, напр.: *шоу-діяство, шоу-центр*. [27, с.157].

Регулярність складника **шоу** у поєднанні з іменниками переконує в специфічності складання як способу творення слів, що свідчить про розвиток словотвірної системи сучасної української мови, взаємодії одноосновної і багатоосновної деривації.

Поширеність аглютинативних основ як засобу словотворення нових дериватів дає підстави, – стверджує В. Фурса, – зробити припущення про становлення нового способу формування похідних – за допомогою регулярних самостійних невідмінюваних іменників. [27, с.154].

Характеризуючи сучасні засоби словотвору, В. Лейчик зазначає, що «в певну епоху на перший план в ролі лексико-морфологічного активу виступає якась кількість морфем, які мають соціолінгвістичні ознаки загальновідомості (загальнозрозумілості, частотності, соціальної значущості, і психолінгвістичну ознаку короткості (оптимальної довжини) [12, с. 3-15]. Невідмінюваний іменник **шоу** відповідає цим характеристикам, тому що є ошадливим засобом передавання змісту складних понять і бере участь у номінації найновіших із них і вживається самостійно. Напр.: *На сцену шоу вийдуть українці, яким аплодує весь світ* (Телеканал, № 16 21-28.04.2021) [27, с.154].

Невідмінюваний іменник **шоу**, позначаючи «видовище, вистава», широко функціонує в мові засобів масової інформації зі значенням «чий-небудь дії, заходи,

розраховані на привернення до себе уваги» з відтінком іронії і сарказму [27, с. 43] пор.: ...сатанинське **шоу** організували якщо й не прямі, то, принаймні опосередковані вбивці (УМ, 19.04.2000); ...учасниками **шоу** є не якість там сірі й невиразні особистості, а достойні послідовники російського гурту політичної клоунади – Жириновського (ПіК, № 10, 2002); Так що **шоу**, присвячене з'ясуванню стосунків двох сторін, матиме продовження (УМ, 05.09.2003). Минулого тижня навколо програми Кабінету Міністрів було розіграно бездарне політичне **шоу** (Без цензури, № 12, 2004).

В останні двоє десятиліть розширилося коло різновидів у музичному стилі **рок**: **джаз-рок** – поєднання рок-музики із джазом; **латин-рок** – рок-музика, поширена в латиноамериканських іспаномовних країнах; *Вміючи грати на кобзі, сопілці та скрипці, хлопці стали призерами бардівського фестивалю «Срібні струни» на Черкащині в стилі **бард-рок*** (<https://goroh.pp.ua>); *Кращі блюз-рок виконавці і групи* (<https://muzrock.com>); *Український арт-рок гурт «Біллі Мілліган Бенд» презентував новий альбом* (<https://soundcloud.com>); **Кантрі-рок, інді-рок**, і колискова. *Найкращі травневі релізи українських музикантів – плейлист* (<https://nv.ua>); *Наші приголомшливі треки в жанрі «Софт-рок» написані композиторами світового рівня* (<https://www.premiumbeat.com>); **Фолк-рок** – це прадавня атмосфера української пісні з переливами рокових рифів (<https://uaua.top>); *Короткі біографії музичних хард-рок груп США, їх дискографії та нагороди* (<http://www.prostosound.com.ua>).

Рок – те саме, що рок-н-рол; стиль популярної музики, що характеризується чітким ритмом, застосуванням електромузичних інструментів: **рок-ансамбль** – група співаків і музикантів, що виконують музику в стилі рок-н-ролу; **рок-група** – те саме, що рок-ансамбль; **рок-гурт** – музичний колектив, що працює в жанрі рок-музики; **рок-зірка** – знаменитість у сфері рок-музики; **рок-музикант** – автор, виконавець рок-музики; **рок-опера** – музично-сценічний твір оперного характеру, що використовує сучасні ритми рок-музики [3, с. 1085]. *Топ-10 найбагатших рок-гуртів усіх часів* (<https://www.radioroks.ua>); *А в майбутньому через рок-ансамбль пройде співачка Вікторія Вradії («Сестричка Віка») та барабанник Михайло Лундін («Брати Гадюкіни»)* (<https://amnesia.in.ua>); *Поки в Україні продовжують обурюватись через нібито брак якісної вітчизняної музики, в українських рок-музикантах з'являються шанувальники за кордоном* (<https://espreso.tv>, 16.08.2017).

Рок [англ. скор. *rock*] – перша частина складних слів, яка має значення: той, що стосується рок-музики [19, с. 808]. **Рок-гурт** *роботів Compressorhead – уперше в Україні* (День, № 188, 2019); *Що дорожче Україні – рок-музика чи птахи?* (День, № 72, 2006); *Тоді їх відразу прийняли у Київський рок-клуб* (День, № 191, 2007); *Завдяки рок-фестивалю «Дунайська Січ-2019» він не просто прогримить, а й задасть новий тренд – енергонезалежність* (День, № 110, 2019); *Свою рок-версію славнозвісної композиції Олег Скрипка написав на початку цього року* (День, № 222, 2010); **рок-музика** – один з видів естрадної музики другої половини ХХ ст., який виконується на електронних інструментах [19, с. 808-809]. *У Київському університеті Шевченка записали рок-баладу на поезію Кобзаря* (vchirniy.kyiv.ua); *Квитки на заходи в жанрі блюз-рок* (<https://ticketsbox.com/ua/blues-rock>); **рок** [англ. скор. < *rock-and-roll (rock'n'roll)* – рок-н-рол] – 1) те саме, що й рок-музика; 2) те саме, що й рок-н-рол [19, с. 808]. [там само]; Напр.: **рок-н-рол** *у 50-і роки ХХ ст. – парний динамічний ексцентричний танець імпровізаційного характеру з елементами акробатичних підтримок* [19, с. 809]; *Популярні Рок та Металл концерти відомих виконавців у місті Харків* (<https://kharkov.internet-bilet.ua>); *У комплексі «Термальні води Косино» відкрився атмосферний заклад – «Rock Bar»* (<https://kosino.ua>); *Єдине в світі online-радіо, на якому двадцять чотири години, сім днів на тиждень грає тільки українськомовний рок*

(<https://rockradioua.online>); **Рок-н-рол** буквально розбухав молодь Америки в середині 50-х років минулого століття (<https://uk.perish.info>);

Нові композити з основою **рок-**, що позначають течії у рок-музиці, саму музику, рок-гурти та абстрактні іменники з узагальнювальним значенням на зразок **рок-сцена, рок-ера, рок-нафос** свідчать про значний словотвірний потенціал основи **рок-** у сучасній українській мові [16].

Неолексеми **рок-ансамбль, рок-група, рок-гурт** вважаємо синонімійними, адже вони подібні своїм лексичним значенням – колектив рок-музикантів, у якому кожен із них виконує свою роль, всі вони пов'язані спільністю певної ідеології, втіленої в музиці.

Зростання кількості препозитивних дериваційних засобів свідчить про автономізацію префіксоїдного оформлення нових слів, функційне навантаження яких має значну наукову перспективу, адже функціонування цих лінгвоодиниць закладено в їхній номінативній природі.

Як бачимо, запозичені основи, що наближаються до аброоснов, легко поєднуються з питомими елементами, утворюючи при цьому гібридні напівкомпозиції-напівабревіатури. Частина таких одиниць, – зауважує Л. Кислюк, – дослідники мусять визнавати напівкомпозиціями-напівабревіатурами (**технопарк**) або такими, що поєднують структуру та семантику юкстапозитів і абревіатур (**прес-менеджер**) [9, с. 250]. Далі продовжує авторка, до дискусійних належать основи **арт-, поп-, рок-** та ін. Є приклади їх функціонування як окремих слів: *Музичні гурти та виконавці, стилі української музики, поп, готика, панк рок* (<http://rock-oko.com>); **Рок** – це не мистецтво, **рок** – це спосіб розмови простих хлопців (<https://uamusic.com.ua>). Основа **арт-**, яка є твірною для понад 80 новотворів, і повторним запозиченням з англ. *art* – «мистецтво», де основа **арт-** позначає окремі різновиди мистецтва, особу, предмет, дію, місце, абстрактне поняття, пов'язане з мистецтвом; функціонує як частина складного слова [1, с. 36-41]: **арт-журнал, арт-керівник, арт-школа, медіа-арт**; як частина мішаної абревіатури: **поліарт, украрт**; а також як основа афіксального похідного: **артовий, стріт-артовий, артовик, артовичка, артувати**. У складному слові **арт-** частіше посідає препозицію: **арт-керівник, арт-школа, арт-ярмарок; арт-готель, арт-двір, арт-журнал, арт-кафе, арт-клуб, арт-об'єкт, арт-центр**; рідше – постпозицію: **поліарт, украрт; медіа-арт, техно-арт**. Напр.: **Арт-двір** – єдине місце у 12-тисячному Бучачі, де регулярно відбуваються культурні заходи зовсім не районного рівня («Коридор» – журнал про сучасну культуру, korydor.in.ua); **Арт-готель «Баккара»** – найбільший готель на воді та найромантичніший готель Києва! (сайт «Козирна карта», 2k.ua); **У Вроцлаві пройде перша виставка-ретроспектива українського медіа-арту** (сайт Відкритого архіву українського медіа-арту, mediaartarchive.org.ua). Складні слова з основою **арт-** мають ознаки композита й абревіатури [9, с. 250].

В українському словотворі сформувалася традиція писати префікси та префіксоїди інтенсивності разом. Так треба писати і нові словотвірчі форманти української мови зі значенням інтенсивності ознаки, високої професійності, статус яких сьогодні витлумачують ще неоднаково (префіксоїди, абропрефікси, аброморфеми препозитивного типу та ін.), напр.: **топ, топменеджер**.

Висновки та перспективи дослідження. Аналізований фактичний матеріал свідчить, що нові слова і терміни на позначення культурно-мистецької галузі, що завдяки мовним і позамовним чинникам з'явилися у словниковому складі сучасної української мови на початку ХХІ сторіччя, набувають широкого вжитку і демонструють, як семантика неолексем розширює наповнення окремих лексико-семантичних груп, служить збагаченню словникового складу й виражальних

можливостей сучасної української мови, а неолексеми є свідченням постійної смислової рухливості мови на синхронному стані її розвитку.

Збагачення словникового складу мови інноваціями закладає основу для нового її унормування, впорядкування, систематизації і веде до перебудови семантичних відношень у лексичній системі мови загалом. Потужним засобом збагачення словникового складу неолексемами є запозичені основи. Вони слугують для утворення похідних, що наповнюють лексичну систему мови новими одиницями, важливими для з'ясування характеру суспільних змін, відображених у мові. Неолексеми, утворені за допомогою препозитивних компонентів-англізмів виявляють спеціалізацію, деталізацію базових понять.

Висновки й узагальнення відкривають перспективи дослідження неолексем в інших лексико-семантичних групах, зокрема сфери мобільного зв'язку, комп'ютерної техніки й технологій, економіки й бізнесу, побуту й моди, тобто динамічних галузей суспільно-економічного розвитку.

Література

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирева, Ю. В. Романюк; відп. ред. Є. А. Карпіловська. К.: ТОВ «КММ», 2013. 416 с.
2. *Бибик С. П.* Динаміка лексичної норми // Літературна норма і мовна практика: монографія/ [Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Коць Т. А. та ін.]; за ред. С. Я. Єрмоленко. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект Поліграф», 2013. 320 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь.: ВТФ «Перун». 2003. 1440 с.
4. *Віняр Г. М.* Новий префіксoid у словотвірній системі української мови. *Філологічні студії*: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: Збірник наукових праць. Випуск 6. Кривий Ріг: КДПУ. 2011. 753 с.
5. *Гарбарчук Т.* Динаміка гібридного словотворення в українській мові (на матеріалі запозичених формантів-інтенсифікаторів ознаки). *Українська мова*. 2013. №4. С. 79-80.
6. *Городенська К.Г.* Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція? *Українська мова*. 2013. № 2 (46). С. 3-11.
7. *Городенська К. Г.* Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць. К.: КНЕУ. 2009. Вип. VIII. С. 3-9.
8. *Кислюк Л. П.* Освоєння англізмів в українській інтернет-комунікації. *Термінологічний вісник*. 2017. Вип. 4. С. 245-252.
9. *Кислюк Л. П.* Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку: монографія. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго. 2017. 424 с.
10. *Клименко Н. Ф.* Роль словотворення у сучасній українській номінації / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
11. *Коць Т. А.* Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі. К.: Видавництво «Логос», 2010. 303 с.
12. *Лейчик В. М.* О некоторых современных способах словообразования. Особенности словообразования в терминсистемах и литературной норме. Владивосток: ДВНИ АН СССР. 1983. С. 3-15.
13. *Мазурик Д.* Нове в українській лексиці: Словник-довідник. Л.: Світ. 2002. 130 с.

14. *Навальна М. І.* Динаміка лексикону української періодики початку ХХІ ст. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.
15. Нові слова та значення : словник / Ін-т. укр. мови НАН України; уклали Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. К.: «Довіра». 2008. 271 с.
16. *Романюк Ю. В.* Словотвірний потенціал нових засобів номінації у сучасній українській мові. *Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність*: Збірник наукових доповідей. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго. 2009. 672 с.
17. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. К., 2006. 716 с.
18. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. К.: УРЕ, 1985. 2-е вид. 966 с.
19. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. К.: «Довіра». 2000. 1018 с.
20. Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін./ Відп. ред. В. В. Жайворонок. К.: ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.
21. *Стишов О. А.* Словотвірні гнізда з вершинами-новозапозиченнями в сучасних українській і російській мовах. *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко.* К. 2007. 528 с.
22. *Стишов О. А.* Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). 2-ге вид., переробл. К.: Пугач, 2005. 388 с.
23. *Стратулат Н. В.* Нові запозичення у словнику української мови як результат семантичного процесу метафоризації (на матеріалі тлумачного словника в 20-ти томах). *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: Збірник наукових праць.* Випуск 6. Кривий Ріг: КДПУ. 2011. 753 с.
24. Сучасний словник іншомовних слів / Уклад.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К.: «Довіра», 2006. 789 с.
25. *Тараненко О. О.* Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – ХХІ ст.). К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 248 с.
26. Український орфографічний словник / Уклад.: Чумак В. В., Шевченко Л. Л., Ярун Г. М., Шевченко І. В. К.: Довіра, 2008. 983 с.
27. *Фурса В. М.* Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен. К.: Інститут української мови НАН України, 2005. 252 с.

Referenses

1. *Active resources of modern Ukrainian nomination: Ideographic dictionary of new vocabulary [Aktynni resursy suchasnoi ukrainskoi nominatsii: Ideohrafichnyi slovnyk novoї leksyky]* / Ye. A. Karpilovska, L. P. Kysliuk, N. F. Klymenko, V. I. Krytska, T. K. Puzdyrieva, Yu. V. Romaniuk; vidp. red. Ye. A. Karpilovska. K.: TOV «KMM», 2013. 416 p.
2. *Bybyk S. P. (2013), Dynamics of lexical norm [Dynamika leksychnoi normy //Literaturna norma i movna praktyka: monohrafiia/ [Yermolenko S. Ya., Bybyk S. P., Kots T. A. ta in.]; za red. S. Ya. Yermolenko. Nizhyn: TOV «Vydavnytstvo «Aspekt Polihraf», 320 p.*
3. *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language [Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy]* / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. K.; Irpin.: VTF «Perun», 2003, 1440 s.
4. *Viniar H. M. (2011), New prefixoid in the word-forming system of the Ukrainian language [Novyi prefiksoid u slovotvirnii systemi ukrainskoi movy]. Filolohichni studii:*

Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu: Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 6. Kryvyi Rih: KDPU, 753 p.

5. Harbarchuk T. (2013), *Dynamics of hybrid word formation in the Ukrainian language (based on borrowed formants-intensifiers of the feature) [Dynamika hibrydnoho slovotvorennia v ukrainskii movi (na materialy zapozychenykh formantiv-intensyfykatoriv oznaky)]*. Ukrainska mova, № 4, P. 79-80.

6. Horodenska K.H. (2013), *New phenomena and processes in Ukrainian word formation: dynamics or destruction? [Novi yavyscha ta protsesy v ukrainskomu slovotvorenni: dynamika chy destruktsiia?]* Ukrainska mova, № 2 (46), P. 3-11.

7. Horodenska K. H. (2009), *New borrowings and innovations against the background of phonetic and word-forming subsystems of the Ukrainian literary language [Novi zapozychennia i novotvory na tli fonetychnoi ta slovotvirnoi pidsystem ukrainskoi literaturnoi movy]*. Ukrainska terminolohiia i suchasnist: zb. nauk. prats. K.: KNEU, Vyp.VIII, P. 3-9.

8. Kysliuk L. P. (2017), *Mastering English in Ukrainian Internet communication [Osvoiennia anhlyzmyv v ukrainskii internet-komunikatsii]*. Terminolohichni visnyk. Vyp. 4, P. 245-252.

9. Kysliuk L. P. (2017), *Modern Ukrainian word-formation nomination: resources and development trends [Suchasna ukrainska slovotvirna nominatsiia: resursy ta tendentsii rozvytku]*: monohrafiia. K.: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 424 p.

10. Klymenko N. F. (2008), *The role of word formation in the modern Ukrainian nomination [Rol slovotvorennia u suchasni ukrainskii nominatsii]* / N. F. Klymenko, Ye. A. Karpilovska, L. P. Kysliuk // *Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykonu*. K.: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 336 p.

11. Kots T. A. (2010), *Literary norm in the functional-stylistic and structural paradigm [Literaturna norma u funktsionalno-stylovi i strukturnii paradyhmi]*. K.: Vydavnytstvo «Lohos», 303 p.

12. Leychik V. M. (1983), *On some modern ways of word formation. Features of word formation in terminological systems and literary norm [O nekotorykh sovremennykh sposobakh slovoobrazovaniya. Osobennosti slovoobrazovaniya v terminosistemakh i literaturnoy norme]*. Vladivostok: DVNI AN SSSR, P. 3-15.

13. Mazuryk D. (2002), *New in Ukrainian vocabulary [Nove v ukrainskii leksytsii]*: Slovnyk-dovidnyk. L.: Svit, 130 p.

14. Navalna M. I. (2011), *Dynamics of the lexicon of Ukrainian periodicals of the beginning of the XXI century [Dynamika leksykonu ukrainskoi perodyky pochatku XXI st.]* K.: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 328 p.

15. *New words and meanings: dictionary [Novi slova ta znachennia : slovnyk]* / Int ukr. movy NAN Ukrainy; uklaly L. V. Turovska, L. M. Vasytkova. K.: «Dovira», 2008, 271 p.

16. Romaniuk Yu. V. (2009), *Word-forming potential of new means of nomination in the modern Ukrainian language [Slovotvirnyi potentsial novykh zasobiv nominatsii u suchasni ukrainskii movi]*. Movy ta kultury u novii Yevropi: kontakty i samobutnist: Zbirnyk naukovykh dopovidei. K.: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 672 p.

17. Selivanova O. (2006), *Modern linguistics [Suchasna lnhvistyka]*: terminolohichna entsyklopediia. Poltava: Dovkillia. K., 716 p.

18. *Dictionary of foreign words [Slovnyk inshomovnykh sliv]* / Za red. O. S. Melnychuka. K.: URE, 1985, 2-e vyd, 966 p.

19. *Dictionary of foreign words [Slovnyk inshomovnykh sliv]: 23 000 sliv ta terminolohichnykh slovospoluchen* /Uklad. L. O. Pustovit ta in. K.: Dovira, 2000, 1018 p.

20. *Dictionary of the Ukrainian language [Slovnyk ukrainskoi movy]* / Ker. V. V. Nimchuk ta in./ Vidp. red. V. V. Zhaivoronok. K.: VTs «Prosvita», 2012, 1320 p.

21. Styshov O. A. (2007), *Word-forming nests with new borrowed vertices in modern Ukrainian and Russian languages [Slovotvirni hnizda z vershynamy-novozapozychenniamy v suchasnykh ukrainskii i rosiiskii movakh]*. Linhvostylistyka: ob'iekt – styl, meta – otsinka: Zbirnyk naukovykh prats, prysviachenyi 70-richchiu vid dnia narodzhennia prof. S. Ya. Yermolenko. K., 528 p.

22. Styshov O. A. (2005), *Ukrainian vocabulary of the end of the XX century (on the material of the language of mass media [Ukrainska leksyka kintsia XX stolittia (na materialy movy zasobiv masovoi informatsii)]*. 2-he vyd., pererobl. K.: Puhach, 388 p.

23. Stratulat N. V. (2011), *New borrowings in the dictionary of the Ukrainian language as a result of the semantic process of metaphorization (on the material of the explanatory dictionary in 20 volumes) [Novi zapozychennia u slovnyku ukrainskoi movy yak rezultat semantychnoho protsesu metaforyzatsii (na materialy tlumachnoho slovnyka v 20-ty tomakh)]*. Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho unyversytetu: Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 6, Kryvyi Rih: KDPU, 753 p.

24. *Modern dictionary of foreign words [Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv] / Uklad.: O. I. Skopnenko, T. V. Tsymbaliuk. K.: «Dovira», 2006, 789 p.*

25. Taranenko O. O. (2015), *Updated models in the word formation system of the modern Ukrainian language (end of XX - XXI centuries) [Aktualizovani modeli v systemi slovotvorennia suchasnoi ukrainskoi movy (kinets XX – XXI st.)]*. K.: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 248 p.

26. *Ukrainian spelling dictionary [Ukrainskyi orfohrafichnyi slovnyk] / Uklad.: Chumak V. V., Shevchenko L. L., Yarus H. M., Shevchenko I. V. K. : «Dovira», 2008, 983 p.*

27. Fursa V. M. (2005), *Semantic-grammatical and word-formation development of indefinite names [Semantyko-hramatychna ta slovotvirne osvoiennia nevidminiuvanykh imen]*. K.: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy, 252 p.

В. П. Олексенко,

*Херсонский государственный университет,
кафедра украинской филологии и журналистики*

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕОЛЕКСЕМ НА ОБОЗНАЧЕНИЯ КУЛЬТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЙ СФЕРЫ

В статье выяснено значение и особенности словообразовательного освоения новых слов и терминов для обозначения культурно-художественной отрасли, которые появились в современном украинском литературном языке в начале XXI века и благодаря языковым и внеязыковым факторам становятся часто употребляемыми. Проанализированы имеющиеся достижения лингвистов в области изучения инновационных дериватов, утверждено, что вопрос динамики языковой системы всегда находится в центре актуальных лингвистических исследований. Выявлено инновационные слова и термины культурно-художественной сферы начале XXI века в языке СМИ, интернет-форумов и в словарях неологизмов современного украинского языка, засвидетельствовано глобализационные тенденции в их использовании. Выделены основные тематические группы неолексем для обозначения культурно-художественной сферы, определены структурно-семантические инновации и производительность их употребления. Доказано, что одной из причин проблемы квалификации и правописания неолексем с образующими основами-англизмы является неосвоенность инноваций грамматической системой украинского языка.

Ключевые слова: культурно-художественная отрасль, инновация, неолексема, деривация, словообразовательная структура, номинация, неологизм.

V. P. Oleksenko,
*Kherson State University,
Department of Ukrainian Philology and Journalism*

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF THE NEOLEXES ON THE DESIGNATION OF THE CULTURAL AND ARTISTIC SPHERE

The article clarifies the meaning and features of word-formation development of new words and terms to denote the cultural and artistic field, which appeared in the modern Ukrainian literary language at the beginning of the XXI century and due to linguistic and extralinguistic factors are widely used.

The object of research are words and terms of the cultural and artistic sphere, as they are best able to nominate concepts in special vocabulary, to reflect the diversity of the semantic spectrum of the conceptual sphere of «culture and art».

The subject of research is lexical-semantic, structural-word-forming and spelling features of words and terms of cultural and artistic sphere in the Ukrainian language.

Scientific novelty of the research. The classification of neolexes by semantic criterion is offered. The place of innovations in the lexical structure of the Ukrainian language is determined, the main stages of adaptation and structural and semantic features of words and terms to denote the cultural and artistic branch are characterized; the factors of creation of neolexes and their inclusion in the lexical-semantic system of the Ukrainian language, which supplement the corresponding lexical-semantic group with new tokens, are clarified; factors of word-forming activity of neolexes are revealed; It is proved that one of the reasons for the problem of qualification and spelling of neolexes with creative bases-Englishisms is the lack of mastery of innovations by the grammatical system of the Ukrainian language.

The existing achievements of linguists in the field of studying innovative derivatives are analyzed, it is stated that the issue of the dynamics of the language system is always at the center of current linguistic research. Innovative words and terms of the cultural and artistic sphere of the beginning of the XXI century in the language of mass media, Internet forums and in dictionaries of neologisms of the modern Ukrainian language are revealed, globalization tendencies in their use are testified. The main thematic groups of neolexes for the designation of the cultural and artistic sphere are singled out, structural and semantic innovations and productivity of their use are determined. It is proved that one of the reasons for the problem of qualification and spelling of neolexes with creative bases-Englishisms is the lack of mastery of innovations by the grammatical system of the Ukrainian language.

Key words: cultural and artistic branch, innovation, neolexem, derivation, word-forming structure, nomination, neologism.

УДК 811.161.2'373'42:070.41:616-036.21

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235534>

О. А. Попкова,
*Херсонський державний університет,
аспірантка кафедри української філології та журналістики*

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СКЛАДНИХ СЛІВ ПЕРІОДУ ПАНДЕМІЇ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТІВ)

У пропонованій статті зосереджено увагу на виникненні, збагаченні та оновленні лексичного складу сучасної української мови періоду пандемії коронавірусу Covid-19,

розглянуто процес появи нових складних одиниць, динаміку розвитку їх семантики та набуття ними нових значень; зафіксовано появу нових складних слів, пов'язаних із поширенням коронавірусного захворювання та його впливу на лінгвістичну ситуацію у сучасному газетному дискурсі, визначено тенденції їх активізації. Повсюдне поширення захворювання знайшло свій відбиток не лише у медицині, а й усіх соціальних сферах та у лексичному складі багатьох мов, зокрема й української. Установлено, що найуживанішими серед складних інновацій у газетному дискурсі означеного періоду є лексеми *COVID-19*, *коронавірус*, що стали джерелом широкого творення від них нових складних слів Хронологічно стаття охоплює період від початку 2020 року до першого півріччя 2021 року.

Ключові слова: COVID-19, коронавірус, пандемія, газетний дискурс, складне слово, лексична інновація.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сьогодні тема коронавірусу COVID-19 є найактуальнішою та найбільш обговорюваною у суспільстві. З початку пандемії коронавірусу сучасна українська мова суттєво поповнилася новими словами-значеннями, новозапозиченнями, лексичними інноваціями, що стали основою для опису сучасного стану мови української розмовної комунікації та вміть знайшли відображення у пресі.

Щодня автори та редактори газетних видань висвітлюють тему COVID-19. Усе більшого зацікавлення набуває студіювання процесів і особливостей творення номінацій у колі сучасних лінгвістів, оскільки мовознавці повсякчас фіксують все нові й нові лексеми, що продовжують виникати внаслідок соціального лінгвосеміотичного «вибуху» та періоду глобалізаційної кризи, адже будь-які суспільно-економічні, соціально-політичні зміни призводять до лексичних змін. Сучасний газетний дискурс є сприятливою сферою для лінгвокреативності журналістів. Слід зауважити, що жодна з тем та подій у минулому не ввійшла так активно в лексикон сучасної української мови як викликана пандемією коронавірусу криза (похідні слова *коронакриза*, *коронакризовий* тощо). У пресі з'являється безліч матеріалів, які так чи так торкаються саме цієї теми. На початку пандемії тема коронавірусу очікувано стала провідною та активно обговорюваною в українських медіа.

Лінгвістична наука оперативно відреагувала на появу, активізацію та дериваційний потенціал «ковід-новотворів», оскільки їх уживання є досить активним. Вивчення питання функціонування лексем *ковід* та *коронавірус* на сьогодні перебуває у фокусі активних наукових досліджень упродовж 2020-2021 рр. Процес появи нових лексичних одиниць досліджували: Є. В. Юхно, яка дослідила процес появи нової лексичної одиниці «коронавірус» в сучасному інформаційному просторі [15]; у статті Т. В. Весни та Т. В. Телецької було проаналізовано лексичні інновації періоду коронавірусної пандемії на матеріалах видань Франції, Бельгії та Канади [3]; способи творення неологізмів на позначення явищ COVID-19 в англійськомовному епідеміологічному дискурсі дослідили О. А. Бабелюк, Л. І. Дідух [1]; аналізові морфологічних неологізмів англійської мови, створених у зв'язку з пандемією COVID-19, присвятила розвідку О. М. Бондаренко [2]; мову реклами періоду пандемії у порівняльному аспекті дослідила Л. Д. Хода [14]; контекстний аналіз аббревіатури COVID-19 та її лексичних варіантів на перетині лексикології, словотвору й синтаксису здійснили С. А. Омельчук та Т. М. Мандич [8]; особливості запозичень з англійської в німецькомовному глосарії часу пандемії досліджено у розвідці О. І. Кобзар; висвітлення теми пандемії коронавірусу в одеських ЗМІ описала Л. М. Писаренко; новотвори періоду коронавірусної пандемії в медійному просторі України дослідила С. В. Харченко [13]; функціонування Covid-неологізмів в українській мові описала

О. С. Деркачова [5]. Наразі питання активізації та поширення складних інновацій, необхідності дослідження та опису комунікативно-прагматичного ефекту сучасного газетного тексту належить до **актуальних** і важливих, викликає посилене зацікавлення серед мовознавців. Адже бачимо, що складні лексеми Covid-19 знайшли своє відображення передусім в усному спілкуванні, а згодом набули масштабного поширення і в газетному дискурсі. Це й зумовило **актуальність** та вибір матеріалу дослідження, що потребує особливого аналізу та оцінки дослідників.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є розглянути актуальні зміни щодо складних новотворів в українському газетному дискурсі, спричинені новими соціальними умовами існування в період пандемії; дослідити виникнення та функціонування лексем *Covid* і *коронавірус*, проаналізувати тематичний діапазон та відповідний комунікативно-прагматичний потенціал складних інновацій, пов'язаних із висвітленням питань про Covid-19 (на матеріалі українських газетних текстів). Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: схарактеризувати динаміку вживання складних слів у газетних текстах; проаналізувати лексико-семантичні особливості вживання та прагматичний потенціал лексем, систематизувати корпус складних новотворів за тематичним принципом, пов'язаним із коронавірусною тематикою.

Джерельною базою нашого дослідження стали газетні тексти всеукраїнських газет за період від січня 2020 року до травня 2021 року.

Об'єктом дослідження є складні слова, репрезентовані в текстах сучасного газетного дискурсу в часи пандемії коронавірусу COVID-19.

Предметом дослідження є комунікативно-прагматичні особливості складних слів (на матеріалі українських газетних текстів), поширення яких пов'язане з пандемією коронавірусу COVID-19.

Наукова новизна дослідження. Запропоновано комплексний підхід до виявлення комунікативно-прагматичних особливостей складних слів у публіцистичному тексті та визначенні способів прагматичного впливу інноваційних складних слів у часи коронавірусної хвороби, показано їх текстотвірний потенціал.

Теоретичну і практичну цінність статті вбачаємо у подальшому дослідженні та виявленні складних інноваційних одиниць з погляду їх прагматичного потенціалу, в тому, що її результати можуть прислужитися у вирішенні проблем прагматичної значущості складних лексем та їх словотвірного потенціалу, а також у розробці окремих питань лінгвопрагматики, дериватології, при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників, у лекційних курсах та спецкурсах, при укладанні нових медичних словників, пов'язаних із пандемією коронавірусу COVID-19.

Методи дослідження: *методом суцільної вибірки* сформовано фактичну ілюстративну базу дослідження; *метод аналізу і синтезу* прислужився для здійснення теоретичних узагальнень і практичної систематизації фактичного матеріалу та його подальшої наукової кваліфікації з позиції лексики й семантики; *контекстуально-інтерпретаційний та комунікативно-прагматичний методи* дали змогу співвіднести текстове відображення з певними екстралінгвальними чинниками, що зумовили тлумачення інноваційних складних слів у газетному тексті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Зміни, що сьогодні переживає суспільство, послідовно й об'єктивно фіксує мова, яка є виразником процесів сучасності світу та сприйняття людиною нових явищ. Називаючи предмети, явища, процеси, стани тощо автори газетних текстів використовують одиниці різних рівнів, як нові, так і запозичені або ті, що утворені на основі вже засвоєних одиниць. Поява нових найменувань неминуче призводить до істотних зрушень у системній організації лексичного складу мови.

Пандемія будучи суспільним потрясінням нового століття, окрім ряду різких змін у звичному нам ритмі життя, призвела до сплеску найрізноманітніших номінативних лінгвістичних процесів, які віддзеркалюють реалії мовної картини держави: передусім активні динамічні процеси спостерігаємо в лексиці – від виникнення нових складних слів до актуалізації вже існуючого в мові так званого «ковід-лексикону», що, з одного боку, відображає актуальні реалії вказаного періоду, а з іншого – демонструє лінгвокреатив мовної особистості, яка опинилася в незвичних, під час пандемії, умовах та посилення прагматичного впливу публіцистичних текстів, оскільки постає необхідність – привернути увагу реципієнта та справити посилений прагматичний вплив (реалізувати у свідомості реципієнта ті чи ті наміри (інтенції), які будуть створювати додаткові смислові відтінки на основі асоціативних зв'язків) та реалізувати прагматичний ефект.

Лексеми на позначення пандемії коронавірусу заповнили шпальти та вебсторінки багатьох газетних видань в усьому світі, і до сьогодні цей процес триває. Мова преси щоденно поповнюється й урізноманітнюється появою значної кількості інноваційних дериваційних процесів і є дієвим засобом передачі інформації. Серед причин виникнення цього явища можна назвати як екстралінгвальні (виникнення коронавірусної хвороби в Китаї та поступове поширення на території України, міжмовна міжнародна взаємодія, що спричинила постійне поповнення лексичного складу української мови значною кількістю запозичень та неможливістю знайти український відповідник), так і інтралінгвальні (тенденція до лінгвальної економії).

Як відомо, термін *coronavirus SARS-CoV-2* уже існував у ХХ сторіччі в медичній термінології та позначав об'єднану групу (родину) хоч і споріднених, але різних вірусів, лінгвопрагматична мета якої була спрямована на відображення термінних текстів медичного спрямування. Утворена складна лексема у 1968 році від латинських слів *corona* («вінець») та *virus* («отрута»), назву якої пов'язують із візуальною зовнішньою специфічною формою вірусу під мікроскопом, оскільки він нагадує сонячну корону, з шиповидними виступами [7; 11].

Через прискорення темпів поширення нового вірусу, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) 30 січня 2020 року оголосила міжнародну надзвичайну ситуацію у сфері охорони здоров'я через атаку нового штаму коронавірусу і відповідним рішенням, на початку березня 2020 року впровадила офіційну назву коронавірусної інфекції *coronavirus SARS-CoV-2*, що викликає пандемічну коронавірусну хворобу *COVID-19*, яка поширилась в усьому світі і була викликана новим штамом коронавірусу [11].

Медична лексема *COVID-19* є аббревіатурою, утвореною шляхом усічення складного слова латинського походження «coronavirus disease», де *CO* – «корона», *VI* – «вірус», *D* – хвороба (укр. *коронавірусна хвороба*) (Dictionary.com). Цифра ж 19 дає уточнення різновиду цього коронавірусу, а саме вказує на той вид, що вперше був зафіксований у пацієнтів у 2019 році. Як слушно зауважують дослідниці Т. В. Весна та Т. В. Телецька: «Наразі маємо надлишкову форму: хвороба, коронавірусна хвороба, оскільки скорочення *COVID* вже має у своєму складі лексему «хвороба» – англ. Disease» [3, с. 86].

Посилення ролі соціальних мереж та Інтернету справило надзвичайно швидкий розголос та розповсюдження інформації в пресі, яка поширюється з миттєвою швидкістю. На сьогодні відомі тлумачні словники української мови не встигають реагувати на появу такої великої кількості номінацій, і відповідно за плином часу, назви схожого на коронавірусного збудника хвороб людей, поки що не фіксують. У 2020 році Оксфордський словник фіксує у своєму реєстрі лексичні одиниці *COVID-19*,

коронавірус, пандемія, інфодемія, локдаун, проте, не визначено головне слово року, відзначаючи швидкий і раптовий лінгвістичний вплив пандемії коронавірусу [10].

У сучасному українському газетному дискурсі маємо декілька графічних варіантів представлення: *COVID-19, Covid-19* та лексеми *ковід, коронавірус*, утворені шляхом абсолютної транслітерації інтернаціональної абрєвіатури українськими літерами, є відмінюваними та репрезентовані великою кількістю okazіональних складних слів, що привертають увагу своєю дериваційною активністю.

Традиційно складні слова становлять значну частину лексичного складу української мови, період пандемії не став винятком, оскільки вище згадані лексеми стали надбанням не лише медичної галузі, а й усіх сфер діяльності людини. У зв'язку із різноманітністю форм та семантики новотворів періоду пандемії, переважна більшість складних інновацій представлена способом осново-, словоскладання на етапі переосмислення нових суспільних змін і явищ дійсності та шляхом контамінаційних процесів, оскільки такий спосіб творення дає змогу утворити семантично максимально ємні за змістом та водночас лаконічні за вираженням номінації шляхом накладання будь-яких елементів твірних основ у довільний спосіб. Прагматичний потенціал таких складних номінацій уможливив реалізацію дериваційних можливостей словотвірної гри та прагматики гумористичного відтінку слова.

Газетні тексти переповнені цифрами, показниками, статистичними даними, медичними термінами щодо поширення пандемії, однак на початку 2020 року із медичного терміна лексема набуває зовсім іншого семантичного вживання, позаяк лексеми *коронавірус* і *ковід* стали сприятливою основою для творення нових складних слів та похідних від них. Літера **а** в кінці першої частини лексеми *коронавірус* була успадкована з мови-джерела (пор. *ротавірус*). Тож написання складної лексеми разом відповідає написанню в мові-джерелі.

Аналіз семантики лексеми *коронавірус* у нашій добірці газетних статей, що охоплюють культурну, соціальну, релігійну, політичну, економічну та інші сфери побутування, виявилася найуживанішою – 67 випадків. У такому руслі з початку 2020 року лексична система сучасної української мови зазнала змін, зазначаємо порівняно довгий вплив, який тема пандемії справляє на мову ЗМІ.

Складні слова періоду коронавірусу схарактеризовані певною специфікою у творенні, доборі й використанні дериватів. Кількість зафіксованих нами одиниць свідчить, що частина з них включає в себе певну кількість фахових медичних слів (медичних термінів) та чималу кількість складних загальноживаних слів, прагматика яких спрямована на підкреслення конотації важливості проблеми епідемії, що досить активно відображено в ЗМІ та помітною є тенденція до вияву нових смислів лексеми *коронавірус* і похідних, напр.: *коронаістерія* (про людей, які вважають пандемійні обмеження занадто суворими), *коронапаніка, коронапсихоз, коронафобія* (страх людей заразитися небезпечним коронавірусом), *короноюя* (параноя, викликана пандемією), *коронашок* (масовий шок, викликаний пандемією). Ці складні інновації спрямовані на відображення психологічних наслідків, спричинених панікою під час піку поширення вірусу, *коронаосінь* (осінній сезон 2020 р., характерний економічними та соціальними обмеженнями), *короначас, коронапауза, коронареальність* (складні іменники з прагматичною маркованістю часу, пов'язані з вираженням темпоральних ознак (триванням, кількістю, відтинком часу тощо), *короначума, короназараза, коронапошесть, коронадепресія, коронаблюз* (меланхолійний чи депресивний настрій, діючий під час пандемії), *коронацунами* (прагматичний ефект якого сприймаємо як швидке зростання зараження коронавірусом), *коронагедон* (жах, що його принесла пандемія, за аналогією до *армагедон*). Означені неолексеми на позначення абстрактних понять мають яскраво виражену суспільну негативну оцінку,

що пов'язано з прагматикою небезпеки, безпорадності, переживанням того чи того емоційного стану, сприйманням повідомлень з негативною оцінкою тональності та їх психологічним підґрунтям, що спрямовані на осмислення пандемії. Конотативний складник першої частини новотвору виявляється однозначно негативним, позаяк вище розглянуті зіставлення понять вірусу із такими негативними явищами, як пошесть, чума, депресія тощо безперечно це доводить.

Поява складних оказіональних слів на зразок: **коронамайдан** (форма протесту проти занадто жорстких карантинних заходів) [9], **коронапереворот** зумовлена перенесенням семантики, але, у світлі останніх подій, з якісно новим змістом та конотацією повстання або протесту: **Коронамайдан в Нових Санжарах** (Антикор, 20.02.2020); **Державний коронапереворот: мертва блокада громадських свобод українців** (УМ, № 032, 10.04.2020).

Експресивністю, зорієнтованою на позначення процесів, пов'язаних із грішми та економічною тематикою, відзначаємо складні лексеми, що набувають маркованості економічної сфери життя в Україні під час складної, хиткої ситуації у фінансовій сфері: **коронашопінг, короназнижки, коронагроші, коронакриза, коронапремія** (одноразова спеціальна виплата для медичного персоналу у вигляді компенсації під час пандемії). Напр.: *Відповідно, ні про яке падіння ринку нерухомості і прогнозовані раніше великі короназнижки мови не велося* (Мінфін, 01.09.2020); **Коронагроші можуть піти на дороги та МВС** (СВ, № 95, 2020); *Хоча у відомстві визнали, що, «враховуючи структурні особливості коронакризи», «основний удар прийшовся на малі та середні підприємства»* (СВ, № 95, 2020).

Під дією позамовних чинників, зокрема оголошення про епідемію, карантин у навчальних закладах, пов'язані з цим вимушені відпустки, підготовка та проведення вакцинації тощо, активізувалося творення та вживання складних лексем, утворених поєднанням загальновідомих одиниць із лексемою *корона* напр.: **коронавечірка, коронавідпустка, короналіки, коронавакцина, коронавітер, коронарейтинг** тощо. *Клуби й паби зачинилися, а коли молодь продовжила збиратися у парках для так званих «коронавечірок», один власник супермаркету застеріг у «Фейсбуку»: він не продаватиме їм алкоголь та наїдки* (Українська редакція газети Deutsche Welle, 31.03.2020); *В кемпінгах і на пляжах люди відпочивають по-карантинному: із соціальним дистанціюванням, антисептиками та одноразовими медичними масками проводять коронавідпустку* (Санітарний бюлетень, серпень 2020); *Зараз такий час, що ці короналіки вам ніхто не дасть* (Українська редакція газети Deutsche Welle, 20.02.2021); *Як приготувати «коронавакцину» в домашніх умовах?* (<https://coronafakes.com/tag/kokteyl/>, 15.10.2020); *Саме звідси він, мовляв, почав поширюватися вітрами по всьому світу». Так ось звідки у Львові взялися чутки про таємничий «коронавітер»* (По той бік пандемії, 25.03.2020) (йдеться про фейк, що коронавірус прилетів із космосу і може переноситися на великі відстані не лише вітром, а й навіть посилками); *3 тижні тому країна займала в коронарейтингу 9-те місце* (Газета по-українськи, 02.04.2021). Обслуговуючи усі сфери суспільного життя, мова українських масмедіа вчергове довела наскільки важливими та вагомими в поінформуванні громадян є газетні видання, адже саме вони стали одним із провідних джерел актуальної та правдивої інформації про пандемічну ситуацію на місцях через зростання рівня довіри до газетних ЗМІ.

Переважна більшість складних новотворів з лексемою *корона* представлена композитними іменниками та похідними від них прикметниками, що реалізують конкретні прагматичні цілі: передусім привернути увагу реципієнта, попередити про значущість викладеної інформації, спонукати до більш посиленої уваги щодо власного здоров'я та життя, продемонструвати відповідний функційно-стилістичний потенціал,

позаяк передбачають конкретну мету та конкретні умови своєї реалізації у певній ситуації.

За тлумаченням Ж. В. Колоїз, «комунікативно-прагматична ситуація – це ситуація, коли адресант маючи «деяку інформацію», хоче поділитися нею, передати її адресатові, причому кожен раз мовець постає перед вибором між кількома альтернативно можливими вербальними засобами» [6, с. 224]. Автори газетних текстів у кожній комунікативно-прагматичній ситуації щоразу обирають необхідну лексичну інтенцію автора, що створюватиме атмосферу необхідного прагматичного ефекту. Адже значущість таких лексем виявляється у кожному конкретному випадку і виникає у свідомості реципієнта з певними додатковими смисловими відтінками на основі асоціативних зв'язків.

Нарівні з лексемою *коронавірус* в український газетний дискурс увійшла й лексема *ковід* та похідні від неї, вживання якої спостерігаємо досить часто та констатуємо здатність лексеми *ковід* утворювати складні неолексеми, оскільки термін став твірною основою для цілої низки складних слів способом словоскладання з першим компонентом *ковід*, що вживаємо як із цифрою, так і без неї.

Від абрєвіатури *COVID* на сьогодні утворено вже багато нових складних інноваційних одиниць, переважна більшість яких була актуалізована або переосмислена з новою комунікативно-прагматичною метою або навмисно створена на позначення осіб, станів людини, процесів тощо з метою відображення поведінки людини в соціумі. Дериваційний потенціал абрєвіатури *COVID* став надзвичайно розповсюдженим у сучасній деривації для позначення всього, що пов'язано з коронавірусом. З'явилися новотвори, що є прямими запозиченнями абрєвіатури *COVID* у її оригінальному написанні з родовою атрибутивною семантикою, напр.: ***COVID-вакцина***, ***COVID-госпіталізація***, ***COVID-лікарня***, ***COVID-тести***, ***COVID-паспорт***. *Станом на 13 квітня в Україні вже п'ять регіонів відповідають нормі за рівнем COVID-госпіталізації* (День, № 65, 13.04.2021); *Кожен українець зобов'язаний отримати «COVID-паспорт» — паспорт здоров'я. На все про все — 30 днів. Всім, хто цього не зробить, — вносять штраф!*; *Нам теж треба розробити свою систему відповідної «COVID-паспортизації»* (Газета по-українськи, 29.03.2021).

Зазначені лексеми виступають також першим складовим компонентом новоутворених юкстапозитних іменників та похідних від них прикметників. Натрапляємо й на інші форми представлення абрєвіатури – написання з малої літери, як-от: ***Covid-вакцина***, ***Covid-вакцинація***, ***Covid-пацієнт***, ***Covid-хворий***, ***Covid-штам***, ***Covid-препарат*** тощо, прагматичний ефект яких, під дією позамовних чинників, спрямований на конкретизації значення, збільшення функційно зумовленого значення слова, створення підтексту для розуміння чіткого наміру автора. Напр.: *Почали тестувати Covid-вакцину в таблетках* (Газета по-українськи, 12.04.2021); *Під час аналізу науковці не встановили суттєвого зв'язку між важкістю перебігу хвороби й Covid-штамом* (Газета по-українськи, 12.04.2021); *Опублікували збірник найпоширеніших питань про Covid-вакцинацію* (Газета по-українськи, 15.04.2021); *В місті збільшують кількість місць у лікарнях для Covid-пацієнтів та обладнання* (Газета по-українськи, 02.04.2021); *Українська медицина дійшла до межі: додаткових ліжок з киснем для Covid-хворих більше не буде* (Газета по-українськи, 06.04.2021); *AstraZeneca змінила назву Covid-вакцини* (Газета по-українськи, 30.03.2021); *Агентство Британії виявило 30 випадків тромбозу у вакцинованих Covid-препаратом AstraZeneca* (Газета по-українськи, 02.04.2021).

Деякі складні інноваційні одиниці зумовлені прагненням дібрати експресивний еквівалент до вже наявного в мові поняття та виконують номінативно-експресивну функцію, оскільки не лише по-новому називають якісь предмети, процеси, ознаки,

явища, а й передають зміст з емоційним чи логічним посиленням. Так, складні слова з конотацією, яка передає ставлення людини до коронавірусу, мають прагматичний вплив на реципієнта, що пояснюється запереченням певною особою існування коронавірусу як небезпечного захворювання та нехтування превентивними заходами, яке демонструє суспільству, напр.: **ковідонегатив, ковідоманія, ковідостерія, ковідобісся, ковідомаячня, ковід-дисидент, ковід-скептик, ковідопесиміст** та відповідні їм складні новотвори з лексемою *корона* (**коронадисидент, коронаскептик, коронапесиміст**) (людина, яка заперечує існування вірусу, порушує заходи безпеки під час карантину та ігнорує карантин), сленгова неолексема **коронапофігіст** (людина, яка байдужа до подій пов'язаних з коронавірусом), друга частина зазначених складних слів пояснює власне ставлення того, про що йдеться в першій, прагматична мета якої – привернути увагу читачів передусім із-поміж інших лексем, виділити властивості особистості до думки щодо свого здоров'я. Протилежну прагматичну мету мають складні новотвори **ковід-ентузіаст** або **коронаентузіаст**, що пояснюють зразкове виконання та дотримання всіх попереджень про небезпечний вірус. Надзвичайно швидко оновлюється корпус слів у сленговому вживанні, як-от: **ковидло** (повидло без смаку та запаху), **ковидлище, ковідлота** (сленгові новотвори, що містять експресивну семантику та зрозумілу внутрішню форму), **ковідиот** (той, хто протестує проти карантинних обмежень, відмовляється носити маску, надмірно панікує через пандемію коронавірусу), прагматика композита спрямована на тлумачення поняття «коронавірусний панікер» з яскраво вираженою негативною оцінкою, утвореного за допомогою одного зі способів словотворення – блендінгу, що на сьогодні є продуктивним механізмом словотворення і полягає у поєднанні таких засобів як мовленнєві помилки та мовна гра, (наприклад, блендом лексем *ковід* та *ідиот*) за допомогою запозиченого непродуктивного іменникового суфікса *-іот*, **ковідео** (*ковід+відео*, у значенні відео записаного під час самоізоляції, ще в одному тлумаченні – відеоігри, що допомагають урізноманітнити дозвілля під час пандемії), **ковідіант** за аналогією до лексеми *комедіант* (у значенні посадових осіб, які влаштовують шоу задля медійного розголосу), де суфікс *-ант* ужито на позначення особи за родом її діяльності.

Нерідко активною є тенденція повторного використання словотвірних моделей, що розширюють свою конотацію, як-от юкстапозити: **ковід-лікарня, ковідарій, ковід-госпіталь, ковід-локація**, що виникли як варіантна заміна кодифікованих лексем (лікарня, госпіталь) [12] на позначення спеціальних медичних закладів для хворих на коронавірус, користуються попитом у сучасному газетному дискурсі, але є тимчасово активними в українському лексиконі, оскільки з плином часу лексема втрапить свою актуальність. Напр.: *За словами Дубровського, кількість кисневих ліжок у всіх ковід-лікарнях міста зменшується* (Газета по-українськи, 24.03.2021); *В ковід-лікарнях перебувало майже 30 тис. осіб* (День, 09.04.2021).

Серед лінгвокреативних слів 2020-2021 років безсумнівно переважають лексеми *ковід, коронавірус* та похідні від них, але, крім зазначених лексем з наших нових реалій, створених небезпечним вірусом, у спілкуванні з'явилися й інші складні слова на позначення існуючих реалій, ситуативно важливих та пов'язаних із захворюванням або пандемією. У цій тематичній групі стали з'являтися складні лексичні інновації, дотичні до актуальної проблеми, пов'язані з вірусом, карантинном, здоров'ям людини тощо, які отримали вторинну номінацію з якісно новим змістом, пристосованим до сучасної дійсності.

Коли в наше слововживання активно повернулася лексема *карантин*, швидкими темпами почали з'являтися і похідні складні новотвори, що значно розширили обсяг поняття «карантин» та утворили дещо іронічні сленгові та розмовні складні новотвори

на зразок: **карантикули** (у значенні одночасного перебування на карантині як на канікулах зі збереженням заробітної плати), **коронакарантин**, **коронтин**, **карантиншеймінг** (експресивно-гнівна реакція людей через недотримання карантину або заходів безпеки іншими людьми), **самозакарантинитися**, **карантиногріль**, **карантині** (від «карантинний мартіні», що позначає напій під час вечірки в період карантину), **кавоізоляція**, **домосида**, **карантець** (лексема на позначення скрутних обставин на карантині, утворена від *карантин* + *капець*). В окремих контекстах лексема містить гумористичне забарвлення, що пов'язуємо із прагненням автора дещо послабити психологічний тиск, зумовлений пандемією, напр.: **Карантикули в Кідландії з 20 березня по 30 квітня** (текст оголошення <http://myslovo.com>); **Повний карантець – у Львові оголосили режим посиленого карантину** (Mad Lviv, 17 березня 2021); **Без перебільшення, всього рік тому такий набір букв, як «ковідіот» або «карантиншеймінг», здався б повною нісенітницею, а тепер це – цілком вживані і зрозумілі слова** (<https://ukrpravda.tumblr.com>). Широке розповсюдження отримало запозичення **локдаун** (система обмежувальних заходів, закриття країни від зовнішніх зв'язків з метою стримання поширення вірусу), що походить від англ. *lockdown* - де *lock* - замкнути, запирати, *down* – вниз. В українському слововживанні все частіше знаходимо відповідник «запертя». Прагматично близькими автори газетних текстів уживають лексеми *карантин* та *локдаун* як синонімічні поняття, як-от: **Для «підтримання штанив» фізичних осіб — підприємців, котрих різномасі карантинілокдауни вже майже добили, ухвалено президентський закон про одноразову допомогу в розмірі 8 тис. грн** (СВ, № 94, 2020); **На жаль, ковідолокдаун себе не виправдав** (СВ, № 95, 2020).

Невід'ємним атрибутом пандемії стала лексема *маска*, що увійшла до складу багатьох лексичних інновацій із зовсім новим варіантним значенням, оскільки вона стає модним аксесуаром повсякденного життя, і навіть, подарунком, проте, має переважно негативно оцінену конотацію, оскільки пов'язана з різкою реакцією суспільства на вимогу одягати маски в громадських місцях та навіть у парках, напр.: **коронамаска**, **маскопаніка**, **маскобісся** (невизначеність із ситуацією одягати чи не одягати маску), **маскошок** (істерія, спричинена неможливістю купити медичну маску в аптеках, спроби в паніці її роздобути), **маскомат** (спеціальний пристрій для придбання масок). **Викинуті коронамаски захаращують місцеві пляжі** (День, № 139, 2020); **Запровадження карантину спричинило справжній маскошок у аптеках** (Газета по-українськи, 10.03.2020); **Журналісти «Новинарні» скористалися таким маскоматом, маски придбали й випробували, опитали виробника, тож ділимося враженнями з читачами** (novynarnia.com, 11.04.2020).

Рівноцінний негативно-експресивний прагматичний ефект поряд з лексемою *маска* отримали і складні інновації з компонентом *вакцина* у препозиції або у постпозиції іменникових композитів: **вакцинобум**, **вакцинопрофілактика**, **вакцинокампанія**, **вакцидрайв**, **коронавакцина**, **вакциношоу** тощо, напр.: **...був затверджений оновлений національний план вакцинопрофілактики** (День, № 65, 13.04.2021); **419 297 людей щеплено від початку вакцинокампанії** (День, № 67, 15.04.2021); **Відкрився перший у світі «вакцидрайв», де щеплення від Covid-19 роблять у незвичних умовах** (Газета по-українськи, 14.04.2021) (йдеться про пункти вакцинації, де можна отримати щеплення від коронавірусу, не виходячи з автомобіля); **Як приготувати «коронавакцину» в домашніх умовах?** (Газета по-українськи, 14.04.2021). У журналістських матеріалах та у розмовному мовленні на тлі скептичних настроїв і невдач самолікування фіксуємо родову експресивно-забарвлену лексему **фуфловір** (за аналогією до вже існуючої в мові лексеми **фуфломіцин**), що свідчить про інтенсивно-негативну оцінку в якості несправжності препарату й реалізує значення як

«фальшивий», «удаваний»: *Це не просто лютий фейк, щоб посіяти розбрат і паніку, а ще й зухвалий лохотрон з продажем «фуфломіцина»* (По той бік пандемії, 20.03.2020).

Отже, активізацію процесів утворення складних номінації ми фіксуємо у таких тематичних групах: номінування захворювання, номінування особи, номінування симптомів, пов'язаних із COVID-19, номінування явищ, процесів, нових соціальних станів, пов'язаних із хворобою. Як семантично місткі, проаналізовані нами одиниці надають змогу згорнути окремі деталі опису в однослівну номінацію, що забезпечує семантичну цілісність та компактність висловлювання. Проте, зазначимо, що корпус «ковідної» лексики є дещо різномірним, оскільки переважна більшість проаналізованих неолексем утворена такими словотвірними способами та моделями, як осново- та словоскладання, контамінація за допомогою запозичених лексем та вияву мовної гри, як одного зі способів адаптації людини до психологічно-стресового періоду в житті суспільства, на сьогодні фіксуємо великий пласт оказіональних складних слів, пов'язаних з періодом пандемії, що, з одного боку, розширює звичні межі словотвору, формуючи нові, а з іншого – порушує мовні норми, позаяк не всі із проаналізованих складних інновацій мають лінгвістичну цінність та можуть бути кодифіковані словниками, оскільки суперечать як словотвірним нормам, так і граматичній системі української літературної мови. З огляду на це, влучно зауважує К. Г. Городенська, що вказані одиниці «деформують системно зумовлену граматичну норму української літературної мови виражати атрибутивність за допомогою прикметника – спеціалізованого засобу реалізації ознаковості та обмежують відіменникове творення прикметників, що дає підстави констатувати їхній деструктивний вплив на українське прикметникове словотворення» [4, с. 4]. Зважаючи на це, в досліджуваних прикладах складних інновацій бажаним було б уживання спільнокореневих ад'єктивних лексем **коронавірусний** або **ковідний**, напр.: *ковідна/коронавірусна лікарня, ковідний/коронавірусний хворий* тощо.

Висновки та перспективи дослідження. Нові реалії життя, пов'язані з пандемією, спричинили інтенсивне творення та нагромадження інноваційних складних одиниць. «Коронавірусна» лексика активно увійшла в мовлення споживачів. Газетні тексти все частіше рясніють новотворами та відображають лінгвокреативність у медійному просторі. Проаналізовані мовні інновації, пов'язані з пандемією, привертають особливу увагу реципієнтів, оскільки лексема *коронавірус* зазнала трансформацію від назви хвороби до універсальної одиниці. Динамічне вживання цих лексем, відбиття їх у мові уможливили появу інноваційних складних одиниць, які вдало використовують у сучасному газетному дискурсі автори статей.

Аналізуючи корпус ковід-лексики, доходимо висновку, що переважна більшість номінацій, у відповідь на стресовість ситуації, спрямована на відображення нових реалій, змін, психоемоційних станів та містить негативну емоційно-оцінну конотацію (від суму, печалі до гніву та страху) на протиположний яким меншість новотворів містить виразне гумористичне забарвлення (від легкої іронії до сарказму) та підкреслюють комізм зображуваних ситуацій. Відмічаємо актуалізацію узуальних лексем, пов'язаних із коронавірусом.

Перелік складних лексичних інновацій, наведених у статті, не вичерпує усіх проблем аналізованої тематики, оскільки питання, пов'язані з пандемією коронавірусу, відкриті до поповнення і тому потребують додаткових досліджень. Перспективу нових досліджень убачаємо в аналізі тих складних лексичних новотворів, що були зафіксовані під впливом пандемії COVID-19 коронавірусної хвороби і набули поширення у мовленні споживачів, мові ЗМІ та увійдуть до активного словника української мови після завершення пандемії.

Література

1. Бабелюк О. А., Дідух Л. І. Способи творення неологізмів на позначення явищ COVID-19 в англomовному епідеміологічному дискурсі. *Львівський філологічний часопис*. 2020. № 7. С. 5-12.
2. Бондаренко О. М. Аналіз морфологічних неологізмів англійської мови, створених у зв'язку з пандемією COVID-19. *Збірник наукових праць «Нова філологія»*. № 80. Том I (2020). С. 79-83.
3. Весна Т. В., Телецька Т. В. Лексичні інновації періоду коронавірусної пандемії. *Записки з романо-германської філології*. Випуск 1 (44). 2020. С. 82-89.
4. Городенська К. Г. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? *Українська мова*. 2013. № 2. С. 3-11.
5. Деркачова О. COVID-неологізми в системі української мови. Міждисциплінарні наукові дослідження: особливості та тенденції : матеріали міжнародної наукової конференції (Т. 4), 4 грудня, 2020 рік. Чернігів : МЦНД, 2020. С. 73-74.
6. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація: Монографія. К: Акцент, 2007. 311 с.
7. Коронавірус: медична термінологія зрозумілою мовою. URL: <https://www.dw.com/uk/коронавірус-медична-термінологія-зрозумілою-мовою/a-52846355>
8. Омельчук С. А., Мандич Т. М. Контекстний аналіз абрєвіатури COVID-19 та лексичних варіантів її на перетині лексикології, словотвору й синтаксису / Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches : Collective monograph. Vol. 2. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2020. P. 112-131.
9. Онлайн-словник неологізмів та сленгу сучасної української мови «Мислово» <http://myslovo.com/>
10. Oxford English Dictionary. URL: <https://public.oed.com/updates/new-words-list-april-2020/>
11. Словник термінів, які потрібно знати під час пандемії COVID-19 [Електронний ресурс]. <https://www.radiosvoboda.org/a/koronavirus-terminy-slovnyk/30520097.html>
12. Словник української мови: в 11 томах. URL: <http://www.inmo.org.ua/sum.html>
13. Харченко С. В. Новотвори періоду коронавірусної пандемії в медійному просторі України. *Міжнародний філологічний часопис*. 2020. Вип. 4. С. 104–110.
14. Хода Л. Д. Мова реклами в часи пандемії коронавірусу Covid-19 (на матеріалі українських та словацьких текстів). *Південний архів (філологічні науки)* : зб. наук. праць. Херсон : ХДУ. 2020. Випуск LXXXII. С. 130-135.
15. Юхно Є. В. КОРОНАВІРУС як прецедентна одиниця в сучасному інформаційному просторі. Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 2020. Вип. 53. С. 55-62.

References

1. Babeliuk O. A., Didukh L. I. (2020), *Methods of creating neologisms to denote the phenomena of COVID-19 in the English-language epidemiological discourse [Sposoby tvorennia neolohizmiv na poznachennia yavysch COVID-19 v anhlomovnomu epidemiolohichnomu dyskursi]*, Lvivskyi filolohichniy chasopys, № 7, pp. 5-12.
2. Bondarenko O. M. (2020), *Analysis of morphological neologisms of the English language created in connection with the COVID-19 pandemic [Analiz morfolohichnykh*

neolohizmiv anhliskoi movy, stvorenykh u zviazku z pandemiieiu COVID-19], Zbirnyk naukovykh prats «Nova filolohiia». № 80, Tom I, pp. 79-83.

3. Vesna T. V., Teletska T. V. (2020), *Lexical innovations of the coronavirus pandemic period [Leksychni innovatsii periodu koronavirusnoi pandemii. Zapysky z romano-hermanskoj filolohii]*, Vypusk 1 (44), pp. 82-89.

4. Horodenska K. H. (2013), *New phenomena and processes in Ukrainian word formation: dynamics or destruction of word - forming norms? [Novi yavyshcha ta protsesy v ukrainskomu slovotvorenni: dynamika chy destruktsiia slovotvirnykh norm?]*, *Ukrainska mova*, № 2, pp. 3-11.

5. Derkachova O. (2020), *COVID-neologisms in the Ukrainian language system. Interdisciplinary research: features and trends [COVID-neolohizmy v systemi ukrainskoj movy. Mizhdystyplinarni naukovy doslidzhennia: osoblyvosti ta tendentsii]: materialy mizhnarodnoi naukovo konferentsii (T. 4), 4 hrudnia, Chernihiv*, pp. 73-74.

6. Koloiz Zh. V. (2007), *Ukrainian occasional derivation [Ukrainska okazionalna deryvatsiia]*, Monohrafiia, Kyiv, Aktsent, 311 p.

7. *Coronavirus: medical terminology in plain language [Koronavirus: medychna terminolohiia zrozumiloiu movoiu]*. URL: <https://www.dw.com/uk/koronavirus>

8. Omelchuk S. A., Mandych T. M. (2020), *Context analysis of the abbreviation COVID-19 and its lexical variants at the intersection of lexicology, word formation and syntax [Kontekstnyi analiz abreviatury COVID-19 ta leksychnykh variantiv yii na peretyni leksykolohii, slovotvoru y syntaksysu]*, Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches : Collective monograph. Vol. 2. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», pp. 112-131.

9. *Online dictionary of neologisms and slang of the modern Ukrainian language «Myslovo» [Onlain-slovnyk neolohizmiv ta slenhu suchasnoi ukrainskoj movy «Myslovo»]* . URL: <http://myslovo.com/>

10. *Oxford English Dictionary* <https://public.oed.com/updates/new-words-list-april-2020/>

11. *Glossary of terms to know during a COVID-19 pandemic [Slovnyk terminiv, yaki potribno znaty pid chas pandemii COVID-19]*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/koronavirus-terminy-slovnyk/30520097.html>

12. *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes [Slovnyk ukrainskoj movy: v 11 tomakh]*. URL: <http://www.inmo.org.ua/sum.html>

13. Kharchenko S. V. (2020), *Innovations of the coronavirus pandemic period in the media space of Ukraine [Novotvory periodu koronavirusnoi pandemii v mediinomu prostori Ukrainy]*, *Mizhnarodnyi filolohichni chasopys*, Vyp. 4, pp. 104-110.

14. Khoda L. D. (2020), *The language of advertising during the Covid-19 coronavirus pandemic (based on Ukrainian and Slovak texts) [Mova reklamy v chasy pandemii koronavirusu Covid-19 (na materialy ukrainskykh ta slovatskykh tekstiv)]*, *Pivdennyi arkhiv (filolohichni nauky) : zb. nauk. prats. Kherson*, Vypusk LXXXII, pp. 130-135.

15. Yukhno Ye. V. (2020), *CORONAVIRUS as a precedent unit in the modern information space [KORONAVIRUS yak pretsedentna odynytsia v suchasnomu informatsiinomu prostori]*, *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats KhNPU imeni H. S. Skovorody*, Vyp. 53, pp. 55-62.

О. А. Попкова,

*Херсонский государственный университет,
кафедра украинской филологии и журналистики*

**КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ
СЛОЖНЫХ СЛОВ ПЕРИОДА ПАНДЕМИИ
(НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКИХ ГАЗЕТНЫХ ТЕКСТОВ)**

В предлагаемой статье сосредоточено внимание на возникновении и обновлении лексического состава современного украинского языка периода пандемии коронавируса Covid-19, рассмотрен процесс появления новых сложных единиц, динамику развития их семантики и вступления новых значений; зафиксировано появление новых сложных слов, связанных с распространением коронавирусного заболевания и его влияния на лингвистическую ситуацию в современном газетном дискурсе, определены тенденции их активизации. Повсеместное распространение заболевания нашло отражение не только в медицине, и всех социальных сферах, но и в лексическом составе многих языков, в том числе и украинском. Установлено, что наиболее употребляемыми среди сложных инноваций в газетном дискурсе указанного периода является лексемы COVID-19, коронавирус, ставшими источником широкого создания от них новых сложных слов. Хронологически статья охватывает период от начала 2020 года по первое полугодие 2021 года.

Ключевые слова: COVID-19, коронавирус, пандемия, газетный дискурс, сложное слово, лексическая инновация.

О. А. Popkova,

*Kherson State University,
Department of Ukrainian Philology and Journalism*

**COMMUNICATIVE-PRAGMATIC POTENTIAL
OF COMPLEX WORDS OF THE PANDEMIC PERIOD
(ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN NEWSPAPER TEXTS)**

The proposed article focuses on the emergence and renewal of the lexical composition of the modern Ukrainian language during the Covid-19 coronavirus pandemic, considers the process of emergence of new complex units, the dynamics of their semantics and their acquisition of new meanings; the appearance of new complex words related to the spread of coronavirus disease and its impact on the linguistic situation in modern newspaper discourse identified trends in their activation. The widespread spread of the disease is reflected not only in medicine and all social spheres, but also in the lexical structure of many languages, including Ukrainian.

The purpose of our article is to consider the current changes in complex innovations in the Ukrainian newspaper discourse caused by the new social conditions of existence during the pandemic; to study the origin and functioning of the tokens Covid and coronavirus, to analyze the thematic range and the corresponding communicative and pragmatic potential of complex innovations related to the coverage of Covid-19.

The object of the study is complex words represented in the texts of modern newspaper discourse during the pandemic of the coronavirus COVID-19.

The subject of the study is the communicative and pragmatic features of complex words (based on Ukrainian newspaper texts), the spread of which is associated with the pandemic of the coronavirus COVID-19.

It is established that the most common among the complex innovations in the newspaper discourse of this period are the tokens COVID-19, coronavirus, which became a

source of widespread creation of new complex words from them. Chronologically, the article covers the period from early 2020 to the first half of 2021.

Key words: COVID-19, coronavirus, pandemic, newspaper discourse, complex word, lexical innovation.

УДК 811.161.2:81'373.611

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235537>

Н. М. Хрустик,

канд. філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

доцент кафедри української мови

НЕОФІЦІЙНІ ІМЕНУВАННЯ ОСІБ: АСОЦІАТИВНИЙ СПОСІБ СЛОВОТВОРЕННЯ

У статті розкриваються деякі особливості деривації неофіційних іменувань осіб. Йдеться про асоціації як засіб творення індивідуальних прізвиськ і позивних українських військовослужбовців. Вивчається характер мотивації досліджуваних власних назв, твірною базою для яких виступають лексеми з іншим коренем. Робиться висновок про асоціативний спосіб творення цих онімів. Обґрунтовується необхідність виокремлення в українському словотворі названого способу словотворення.

Ключові слова: оніми, індивідуальні прізвиська, позивні українських військовослужбовців, асоціації, асоціативний спосіб словотворення.

Вивченню неофіційної антропонімії, зокрема прізвиськ, в українському мовознавстві присвячено чимало наукових праць, серед яких як ґрунтовні дослідження, так і окремі статті (О. Антонюк, Г. Аркушин, Б. Близнюк, Г. Бучко, Д. Бучко, О. Вербо́вцева, Н. Колесник, М. Лесюк, Г. Ліщинська, М. Наливайко, Н. Осташ, Р. Осташ, В. Чабаненко, П. Чучка, Н. Шульська та ін.). Що стосується позивних українських військовослужбовців, які не так давно з'явилися в активному вжитку як вид неофіційних іменувань у зв'язку з подіями російсько-української війни, то їх вивчення лише розпочато (Р. Яцків, Л. Кравченко, Л. Підкуймуха, Н. Шульська, Н. Павликівська, Т. Крупеньова, С. Петрова). У сучасних дослідженнях при обстеженні і одних, і інших антропонімів науковці, головним чином, зосереджуються на описі твірної бази онімів та мотивів їх продукування. Значно рідше висвітлюються способи творення прізвиськ (О. Антонюк, Н. Бренер, Г. Бучко, Д. Бучко, О. Вербо́вцева, М. Наливайко, В. Павлюк, Н. Федотова, Н. Шульська). Про них майже зовсім не йдеться в наукових розвідках, присвячених вивченню позивних українських воїнів. Пояснюється це складністю і неоднозначністю питання творення власних назв, зокрема відсутністю ґрунтовних праць, у яких би розкривалася специфіка деривації онімів. З розвитком демократії в суспільстві більш демократичними стають також норми користування мовленням. Одним із наслідків цих змін є словотвірна імпровізація. Активно продукуються слова, творення яких не завжди можна пояснити, користуючись арсеналом тих способів словотворення, які пропонує сучасна дериватологія. Особливо це стосується власних назв, процес творення яких нерідко супроводжується високим ступенем асоціативності. Зазначене є своєрідним викликом для мовознавців. З огляду на сказане, у розкритті деяких особливостей творення регіональних прізвиськ та позивних українських воїнів вбачаємо **актуальність** нашої наукової розвідки.

Мета статті – розкрити механізм деривації неофіційних антропонімів (прізвище і позивних), які продукуються асоціативним способом словотворення. Завдання, які ставимо перед собою: 1. висвітлити специфіку творення індивідуальних прізвище і позивних іменувань, словотворчим засобом яких виступає асоціативність; 2. обґрунтувати необхідність виокремлення асоціативного способу словотворення. Об'єкт нашого вивчення – способи словотворення. Предмет – асоціативність як засіб творення неофіційних антропонімів, зокрема індивідуальних прізвище і позивних українських військовослужбовців. Матеріалом дослідження послуговували регіональні прізвища та позивні українських воїнів, що функціонують у мовленні ЗМІ, дібрані на основі власних спостережень, а також приклади відповідних онімів, зафіксовані студентами – магістрами А. Водян, І. Чумаченко, С. Петровою. У статті використано метод спостереження, описовий метод та елементи словотвірного аналізу.

Кожен спосіб словотворення має свій специфічний механізм деривації, яким визначається його сутність. Обов'язковим складником процесу творення слів усіма відомими мовознавчій науці способами є асоціації. «Асоціація – динамічний тимчасовий нервовий зв'язок між двома й більше психічними явищами (відчуттями, уявленнями, почуттями, думками, образами тощо), а також їхніми позначеннями в мові, який утворюється за певних умов на підставі рефлексу суб'єктивного реагування на відповідні стимули» [1, с. 43]. Творення власних назв незалежно від того, який спосіб деривації для цього використовується, характеризується високим ступенем асоціативності, оскільки йдеться про називання одиничного, яке завжди за своєю сутністю більш яскраве, ніж загальне.

Грунтуючись на наших попередніх дослідженнях [2 – 5], а також на аналізі визначеного у статті матеріалу, спостерігаємо явище, при якому деривати, зокрема оніми, можуть утворюватися не відомими словотворчими засобами, а завдяки асоціаціям. Прізвища, продуковані таким чином, фахівці з ономастики називають прізвищами-асоціатами, прецедентними прізвищами (Н. Бренер, Н. Федотова, Ю. Караулов, О. Нахімова та ін.). На нашу думку, йдеться про асоціативний спосіб словотворення, який пропонуємо виокремлювати. Звернімося до прикладів регіональних прізвище та позивних українських військовослужбовців, утворених цим шляхом (написання всіх онімів у статті подається згідно з їх зафіксованою вимовою).

Прізвище *Ананас* утворилося від прізвища його носія – *Атанасов*, де твірною базою і водночас словом-стимулом деривації неофіційного іменування виступає офіційний антропонім. Звуковий склад прізвища спричинив асоціації, які актуалізували в асоціативному полі автора прізвища лексему *ананас*. Відповідно словотворчим засобом виступають асоціації, зокрема звукові асоціації. При цьому помилково було б вважати, що онім *Ананас* утворився від слова *ананас* (назва рослини, її плода) лексико-семантичним способом шляхом переосмислення його значення, адже цей спосіб словотворення має інший словотворчий засіб. *ДНК* – прізвище вчительки, яким її назвали учні, на ім'я *Данченко Наталя Костянтинівна*. При творенні неофіційного іменування знову ж таки спрацювали звукові асоціації. Поєднання початкових букв повного імені педагогині засоціювалося в уявленні учнів з новим для них словом, яке вони вже, очевидно, знають з уроків біології. Прізвище *Умка* мотивується прізвищем його носія – *Медведєв*. Словотворчим засобом при творенні оніма виступають семантичні асоціації, які пов'язують внутрішню форму офіційного антропоніма – *ведмідь* (назва тварини) з ім'ям ведмежати – улюбленого персонажа відомого мультфільму. Можемо припустити, що при деривації прізвища йдеться про позитивні асоціації його автора (авторів), а також симпатію до людини, яка отримала це прізвище. Позивний *Сіріус* утворився від особового імені військовослужбовця – *Сергій*. В основі механізму деривації оніма лежать як звукові, так і семантичні

асоціації. Мотиви появи цього позивного невідомі, тому можемо лише здогадуватися, чому виник асоціативний семантичний зв'язок між воїном і найяскравішою зорею на нічному небі – *Сіріусом*. В українській мові особове ім'я *Сергій* нерідко стає мотивувальною базою при творенні похідних слів асоціативним словотворчим засобом. Пор., прізвисько *Сержант*, засоційоване ім'ям *Сергій*; у розмовному мовленні особове ім'я *Сергій* має фамільярну форму *Сірій* (часто під впливом рос. мови – *Серий*), яка також утворилася асоціативним способом словотворення. Наслідком складних семантичних асоціацій є позивний *Грін* (англ. *green* – *зелений*). Утворення оніма зумовлене тим, що його носій служив у прикордонних військах, військовий стрій у яких зеленого кольору. Отже, слово *прикордонник* асоціюється з лексемою *зелений*. Окрім того, рос. *граница*, яке в розмовному мовленні як росіянізм нерідко функціонує паралельно з укр. *кордон*, пов'язане з англ. *green* звуковими асоціаціями.

Асоціації, якими творяться похідні лексеми, можуть бути звуковими і семантичними. В одних випадках словотворчим засобом виступають звукові асоціації, у інших – семантичні асоціації, ще в інших, що теж нерідко трапляється, – поєднання звукових і семантичних асоціацій.

Звукові асоціації – це ті асоціації, які зумовлені фонетичним складом твірного слова-стимула: *Ананас* (прізвисько *Атанасов*), *Белка* (прізвисько *Білоус*), *Булець* (прізвисько *Букалов*), *Ваха* (особове ім'я *Василь*), *Гаха* (прізвисько *Гаюха*), *Доцент* (прізвисько *Доценко*), *Жора* (прізвисько *Живора*), *Закарлючка* (прізвисько *Кирилюк*), *Зеня* (прізвисько *Зелінський*), *Єнісей* (прізвисько *Анісей*), *Ізя* (місце проживання *Ізраїль*), *Камаз* (прізвисько *Кочемазов*), *Кацей* (прізвисько *Кащенко*), *Корінь* (прізвисько *Корнєєв*), *Крот* (прізвисько *Корницький*), *Лацук* (прізвисько *Лазецький*), *Нижний* (прізвисько *Ніженський*), *Оса* (прізвисько *Осадчук*), *Павучок* (прізвисько *Паунко*), *Пацючка* (прізвисько *Куцюк*), *Сержант* (особове ім'я *Сергій*), *Серий* (особове ім'я *Сергій*), *Скубець* (прізвисько *Скупський*), *Телік* (прізвисько *Терлецький*), *Тоха* (особове ім'я *Антон*), *Фрон* (прізвисько *Франко*), *Шука* (прізвисько *Іващук*), *Ярмарок* (прізвисько *Ярмолюк*). Пор., напр.: шкільне прізвисько *Закарлючка* мотивується прізвиськом носія – *Кирилюк*. Очевидно, це той випадок, коли неофіційний антропонім є не лише наслідком звукових асоціацій, зумовлених офіційним іменуванням, але й наслідком римування онімів, якщо вони стосуються особи жіночої статі, що є поширеним явищем серед учнів молодшого та середнього віку (пор.: *Кирилючка* – *Закарлючка*); позивний *Камаз*, що цілком закономірно виникає в уявленні осіб у військовому середовищі, асоціюється звуковим складом незвичного і незрозумілого за своєю внутрішньою формою для носіїв української мови прізвиська бійця – *Кочемазов*.

Наслідком звукових асоціацій є також прізвиська та позивні осіб, що становлять собою відповідники їх особових імен іноземними мовами: *Айгор* (англ. *Igor* – *Ігор*), *Вацлав* (чеськ. *Vaclav* – *В'ячеслав*), *Ендрю* (англ. *Andrew* – *Андрій*), *Кет*, *Кейт*, *Катрін* (англ. *Kate* – *Катя*), *Хелен* (англ. *Helen* – *Олена*), *Юджин* (англ. *Eugene* – *Євген*). Цілком ймовірно, що в цих випадках звукові асоціації можуть поєднуватися з певними семантичними асоціаціями залежно від кожної конкретної ситуації продукування неофіційного іменування. Що стосується прізвиськ, пов'язаних словотворчими зв'язками зі словами, які є наслідком структурно-фонетичної деформації особових імен, зумовленої особливостями дитячого мовлення або вадами мовлення дорослих осіб, то всі вони творяться лексико-семантичним способом, а не асоціативним. Пор., напр., як формується словотвірна структура цього виду прізвиськ: *Олег* (особове ім'я) → *Олежка* (зменш.-пестл. форма особового імені) → *Лезя* (деформована зменш.-пестл. форма особового імені) → *Лезя* (прізвисько, утворене лексико-семантичним способом шляхом метонімічного переосмислення значення твірного слова).

Семантичні асоціації – це асоціації, які спричинені семантикою твірного слова-стимула: *Каміш* (прізвище *Очеретний*), *Кобзар* (*Тарас Григорович Шевченко* – повне ім'я особи, яка є тезкою великого українського поета), *Мурчик* (прізвище *Пухальський*), *Пастух* (прізвище *Чабан*), *Умка* (прізвище *Медведєв*), *Цезар* (прізвище *Салата*). Пор., напр.: позивний бійця *Каміш* асоціюється з його прізвищем – *Очеретний*. Українське лексема *очерет*, з якою словотворчо пов'язане прізвище, на основі флористичних асоціацій замінена словом *комиш*, зрозумілим не лише для україномовних, але й для російськомовних осіб. Воно й стало позивним іменуванням у російському варіанті; позивний *Мурчик* утворено від прізвища військовослужбовця – *Пухальський*. Семами *пухнастий*, *м'який*, які містяться у внутрішній формі офіційного антропоніма, асоціюється лексема *кіт*. *Мурчик* – узагальнене ласкаве іменування цієї тваринки. На війні для бійців кіт виступає символом далекого домашнього затишку. Звідси поява позивного – *Мурчик*, що виражає симпатію й тепле, можливо, дещо іронічне ставлення воїнів до свого побратима.

Поєднання звукових та семантичних асоціацій: *Валя Падлівна* (*Валентина Павлівна* – ім'я та по батькові особи), *Грін* (прикордонник), *Дівіді* (*ВДВ* – війська, у яких особа служила), *ДНК* (*Данченко Наталя Костянтинівна* – повне ім'я особи), *Жаба Іванівна* (*Жанна Іванівна* – ім'я та по батькові особи), *Коала Анатоліївна* (*Алла Анатоліївна* – ім'я та по батькові особи), *ЛОМ* (*Лук'янчук Олександр Миколайович* – повне ім'я особи), *Льончик* (хлопчакувата дівчина *Лена*), *Мася* (*Марія Максимівна* – ім'я та по батькові особи), *Німець* (прізвище *Альбертат*), *Палич* (прізвище *Беспалов*), *Сіріус* (особове ім'я *Сергій*). Пор., напр.: прізвисько *Жаба Іванівна*, яким учні назвали свою вчительку, мотивується її особовим ім'ям – *Жанна*. Йдеться насамперед про звукові асоціації цього оніма з лексемою *жаба*, що позначає земноводну тварину. Окрім того, *Жанна* – ім'я французького походження. У зв'язку з цим виникає ще один ланцюжок асоціацій з цією істотою: французів зневажливо називають «жабоїдами», оскільки серед їх національних делікатесів – жаб'ячі лапки. Семантичні асоціації, пов'язані з творенням прізвиська особи, полягають у тому, що в українській традиції жаба вважається однією з найбридкіших істот. Назвавши з певних причин вчительку *Жаба Іванівна*, учні продемонстрували свою відразу до цієї особи; онім *Палич*, творення якого зумовлене звуковим складом прізвища бійця – *Беспалов*, окрім виконання тих функцій, які має будь-який позивний, є штучно створеним ім'ям по батькові і вказує на шанований поважний вік воїна.

Матеріал нашого дослідження показав, що мотивувальною базою і водночас словом-стимулом при творенні індивідуальних прізвиस्क і позивних асоціативним способом найчастіше виступають прізвища їх носіїв, рідше – особові імена, ще рідше – повні імена (особове ім'я, ім'я по батькові та прізвище як комплексна номінативна одиниця), імена по батькові, професія, рід занять, фах, за яким людина навчається, місце проживання, національність тощо. Асоціативне поле автора (авторів) прізвиська або позивного військовослужбовця, у межах якого продукується онім, є його (їх) інтелектуальним і психологічним портретом. Інколи неофіційний антропонім несе про його автора більше інформації, ніж про його носія. Це цікаве й важливе питання, яке може становити **перспективу** дослідження. За свідченням самих військовослужбовців, а також за нашими спостереженнями, позивний особа обирає собі здебільшого сама (з прізвисками відбувається завжди якраз навпаки). Однак, аналіз досліджуваного матеріалу дозволяє нам зробити висновок, що позивні, утворені асоціативним способом, продукуються сторонніми особами, а не їх носіями. Пояснюється це специфікою названого способу словотворення.

Оніми, засобом словотворення яких виступає асоціативність, творяться від слів, які не є однокореневими. Це суперечить загальноновизнаній у словотворі теорії

похідності, згідно з якою дериват мотивується семантично і структурно найближчим до нього однокореневим словом. Припускаємо, що механізм деривації похідних лексем, описаний нами в цій статті, а також попередніх дослідженнях, також можливий. Один із аргументів на користь цієї думки, який ми вже наводили в одній зі своїх наукових розвідок [2, с. 7 – 8], полягає в тому, що в процесі формотворення, який базується на тих самих засадах, що і словотворення, можливе явище, коли похідна граматична форма слова утворюється від слова, яке не є однокореневим. Йдеться про явище суплетивізму, яке, як нам видається, теж нерідко зумовлене асоціативністю мислення. Пор.: *поганий* → *гірший*, а не *поганіший*, *гарний* → *кращий*, а не *гарніший*, *говорити* → *сказати* тощо.

Узагальнюючи все вищевикладене, можемо **висновувати**, що неофіційні іменування, зокрема прізвиська та позивні військовослужбовців, можуть утворюватися специфічним словотворчим засобом – асоціативністю. Йдеться про асоціативний спосіб словотворення, сутність якого полягає у творенні слів завдяки звуковим та семантичним асоціаціям. У поглибленому вивченні й подальшому обґрунтуванні теорії механізму його дії вбачаємо **перспективу** цього дослідження.

Література

1. *Селіванова Олена*. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
2. *Хрустик Н. М.* Асоціативність як засіб словотворення. *Записки з ономастики* : зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. О. Карпенко. Одеса : Астропринт, 2005. Вип. 8. С. 3 – 10.
3. *Хрустик Н. М.* Асоціативність як засіб творення власних назв. *Традиційне і нове у вивченні власних назв* : тези доп. міжнар. ономаст. конф. Донецьк; Горлівка; Святогірськ. 13-16 жовтня 2005 р. / відп. ред. Є. С. Отін. Горлівка : ГДППМ, 2005. С. 56 – 58.
4. *Хрустик Н. М.* Дещо про асоціативність у найменуваннях тварин. *Записки з ономастики* : зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. О. Карпенко. Одеса : Астропринт, 2009. Вип. 12. С. 43 – 50.
5. *Хрустик Н. М., Романченко А. П.* Асоціативність як засіб творення неофіційних назв автомобілів. *Записки з українського мовознавства* : зб. наук. пр. / відп. ред. Т. Ю. Ковалевська. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2014. Вип. 21. С. 40 – 46.

Referenses

1. Selivanova, O. O. (2006), *Modern linguistics : terminological encyclopedia* [*Suchasna linhvistyka : terminolohichna entsyklopediya*], Dovkillya-K, Poltava, 716 p.
2. Khrustyk, N. M., (2005), *Associativity as a means of word-formation* [*Asotsiatyvnysh' yak zasib slovotvorenniya. Zbirnyk naukovykh prats' : Zapysky z onomastyky*], Astroprynt, Odesa, No 8, pp. 3 – 10.
3. Khrustyk, N. M., (2005), *Associativity as a means for the formation of the proper names* [*Asotsiatyvnysh' yak zasib tvorenniya vlasnykh nazv. Tradytysijne i nove u vyvchenni vlasnykh nazv : tezy dop. mizhnar. onomast. konf.*], Donets'k; Horlivka; Svyatohirs'k, pp. 56 – 58.
4. Khrustyk, N. M., (2009), *Something about asociativity the names of animals* [*Deshcho pro asotsiatyvnysh' u naimenuvannyakh tvaryn. Zbirnyk naukovykh prats' : Zapysky z onomastyky*], Astroprynt, Odesa, No 12, pp. 43 – 50.
5. Khrustyk, N. M., Romanchenko A. P., (2014), *Associativity as a means for the formation of the informal names of cars* [*Asotsiatyvnysh' yak zasib tvorenniya neofitsijnykh nazv avtomobiliv. Zbirnyk naukovykh prats' : Zapysky z ukrayins'koho movoznavstva*], ORIDU NADU, Odesa, No 21, pp. 40 – 46.

Н. М. Хрустык,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

НЕОФИЦИАЛЬНЫЕ ИМЕНОВАНИЯ ЛИЦ: АССОЦИАТИВНЫЙ СПОСОБ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ

В статье раскрываются некоторые особенности деривации неофициальных именований лиц. Рассматриваются ассоциации как средство образования индивидуальных прозвищ и позывных украинских военнослужащих. Изучается характер мотивации исследуемых собственных имен, производной базой для которых служат лексемы с другим корнем. Делается вывод об ассоциативном способе образования этих онимов. Доводится необходимость выделения в украинском словообразовании данного способа словообразования.

Ключевые слова: онимы, индивидуальные прозвища, позывные украинских военнослужащих, ассоциации, ассоциативный способ словообразования.

N. M. Khrustyk,

*Odesa National I. I. Mechnykov University,
Department of Ukrainian Language*

THE ASSOCIATIVE WAY WORD-BUILDING OF THE INFORMAL NAMES

The article is devoted of the question of studying the derivation of informal names (nicknames, call signs) by phonetic and semantic associations. The author proves of this problem being adequate, actual and perspective. The associativity as a means of word-formation in onomastics of different years outlined and defined in works by O. Verbovetska, N. Brener, Y. Karaulov, M. Khudash, O. Nakhimova, N. Fedotova and other. N. Khrustyk studied the associativity as the associative way word-building in derivatology.

The purpose of our research is to study the derivation of nicknames and call signs by associativity as a means of word-formation. The object of the research is the ways word-building. The subject of our research is the associativity as a means for the formation of the nicknames and call signs of the Ukrainian language. To teach the aim we should solve such problems: to study a mechanism for the production of the nicknames, call signs by a means of associativity; to define way of word-building of this derivatives.

Methodology. The empirical method, the observation of language material, the descriptive method, the method of derivational analysis are used. Findling. The research results show, that the associative way word-building is the method for the formation onyms (nicknames, call signs) by phonetic and semantic associations. The article specifies the specifics of the mechanism for the derivation of the nicknames, call signs by a means of associativity. Practical value. The methodology, derivational analysis, elaborated classifications of the ways word-building of informal names (nicknames, call signs) in this article can be used in the process of writing textbooks in word-formation of the Ukrainian language at a high school.

Results. The associative way word-building is proved an existence in derivatology.

Key words: onyms, individual nicknames, call signs, associations, associative way word-building.

УДК 811.161.2'367: 821.161.2-1Укр.09

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235538>

С. Т. Шабат-Савка,

д-р філол. наук, проф.,

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
завідувачка кафедри сучасної української мови*

СИНТАКСИЧНІ ЕКСПРЕСЕМИ В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ІНТЕНЦІЙНІСТЬ ТА ЕСТЕТИЧНІСТЬ

У статті проаналізовано синтаксичні експресеми як фігурально-риторичні конструкції, що створюють у поетичному дискурсі Лесі Українки змістово-естетичний ефект текстової комунікації, вербалізують авторські інтенції, акцентують увагу на важливій інформації, репрезентують емоційно-чуттєву сферу мовної особистості, створюють високий стиль мовлення, увиразнюють його вишуканість та експресивність; з опертям на багатий фактичний матеріал схарактеризовано низку фігурально-риторичних конструкцій (риторичних запитань, риторичних діалогів, окликів, звертань, питальних та окличних, антифразисних висловлень, повторів, періодів), що засвідчують мовне багатство поетичного ідіолекту та непроминальну актуальність художньої творчості Лесі Українки загалом.

Ключові слова: Леся Українка, поетичний дискурс, синтаксична експресема, фігурально-риторична конструкція, експресивність, інтенційність, естетичність.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Поетичний дискурс як синтаксично організований текстовий континуум детермінують інтенції естетичності, що реалізують прагнення автора передати метафорично-образне сприйняття світу, здійснити безпосередній вплив на адресата з опертям на синтаксичні експресеми – фігурально-риторичні конструкції, релевантні засоби «оздоблення й орнаментальності тексту» [12, с. 307]. Вивчення їх у сучасній антропозорієнтованій лінгвістиці, зокрема – у контексті мовостиллю того чи того письменника, не викликає жодного сумніву, адже саме ці мовні одиниці відображають авторське світосприйняття, індивідуалізують мовлення, увиразнюють письменницький почерк. Синтаксичні експресеми слугують і виразними маркерами ідіолекту Лесі Українки, її поетичної творчості – поезії нескорених і рішучих, поезії, естетично довершеної та глибоко інтелектуальної, що дає змогу сповна відчутти красу української мови, пізнати її синтаксис та стилістику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конструкції експресивного синтаксису здавна привертають увагу мовознавців. Їх вивчають в опозиції до тих структур, що, на думку Е. Береговської, перебувають у стані «синтаксичного спокою» [5, с. 6]. Ш. Баллі, зосереджуючи свої наукові погляди на студіюванні експресивних складників синтаксису, зауважив, що синтаксичні засоби мають властивість надавати мовленню особливого афективного «заряду» [3, с. 20]. Цілком логічно С. Єрмоленко постулює думку про те, що такі мовні одиниці реалізують експресивність, підсилюють «логічний та емоційний зміст висловленого», виступають «засобом суб'єктивного увиразнення мови» [10, с. 156].

В аспекті реалізації експресивності як категорійної величини Н. Гуйванюк вибудовує свою концепцію про різнорівневі експресеми (фонетичні, лексичні, фразеологічні, словотворчі та граматичні), визначаючи експресему як елемент лінгвостилістичної системи, мовленнєву одиницю, вжиту «в експресивно-стилістичній функції, яка суміщає в собі власне лінгвістичне значення з емотивним, аксіологічним, волюнтативним, естетичним, художньо-образним, оцінним тощо» [7, с. 91]. Якщо говорити про **синтаксичні експресеми**, то їхню функційність пов'язуємо передусім зі створенням образно-змістового та естетичного ефекту поетичної комунікації, з употужненням емоційної наснаги висловлення, з репрезентацією сфери прекрасного в художньому тексті.

З погляду експресії А. Загнітко кваліфікує синтаксичні конструкції як спеціальний прийом залежно від форми мовлення та функційної спрямованості мовлення [43, с. 521]. До експресивних прийомів дослідник зараховує парцеляцію, сегментацію, лексичний повтор з синтаксичним поширенням, питальні конструкції в монологічному мовленні, номінативні речення (переважно ланцюжки номінативних речень), вставлені конструкції, особливі випадки вживання словоформ та ін.) [43, с. 523].

Крім того, у мові існують усталені прийоми досягнення експресивності – тропи і фігури мови, що створюють образність та естетичність мовлення. У проєкції на синтаксичну систему мови говоримо передусім про фігурально-риторичні конструкції та їхнє функціонування в поетичному тексті. Адже поезію, попри її ритмічність, емоційність викладу, образність, детермінує категорія інтенційності – цілеспрямоване, осмислене прагнення автора відтворити власне бачення життєвих реалій, своє світосприйняття та ментальність у мовній формі – нетривіальній, вишуканій, естетично довершеній, що вимагає в контексті антропоцентричних тенденцій сучасної лінгвістики ретельного лінгвістичного аналізу.

Мета статті – проаналізувати синтаксичні експресеми як фігурально-риторичні конструкції-маркери вербалізації авторських інтенцій у поетичному дискурсі Лесі Українки, окреслити їхній функційний потенціал у створенні експресивності та естетики повідомлюваного, у реалізації інтенційності.

Об'єкт дослідження – експресивність як лінгвістична категорія, що має властивість підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого в поетичному дискурсі Лесі Українки, який вирізняється своїм ритмомелодійним орнаментуванням, яскравою образністю, підвищеною емоційністю викладу та афористичністю.

Предмет дослідження – синтаксичні експресеми як засоби вербалізації інтенцій естетичності, маркери експресивізації та суб'єктивізації поетичного мовлення.

Для досягнення загальної мети використано *описовий метод* із прийомами наскрізного виписування і систематизації – для відбору та інвентаризації фактичного матеріалу; *структурний* – для аналізу синтаксичних експресем у поетичному тексті Лесі Українки; *контекстуально-інтерпретаційний* – для виявлення фігурально-риторичних та загальноприйнятих конструкцій синтаксису в аспекті реалізації авторських інтенцій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У поетичному тексті, як і в будь-яких інших дискурсивно-жанрових формах, відображено світогляд автора, його стиль та інтенційність, тому погоджуємося з думкою І. Безкровної про те, що поетичний текст є «найадекватнішою формою втілення поетичного мислення та світобачення» [4, с. 67]. Саме в цьому аспекті розглядаємо поезію Лесі Українки – як утілення поетичного мовомислення письменниці, як синтаксично довершений текст, як дискурс, що його детермінує авторська інтенція.

Поезія – одна з форм словесної творчості, що має свою «мистецьку автономію», присутні характеристики. Її неповторність – у новій сполучуваності слів, у нетривіальному синтаксуванні, у самобутніх синтаксичних побудовах. Як зауважує Н. Гуйванюк, «поет кожного разу змушує працювати лексичний і граматичний лад мови в режимі неповторності, перетворюючи звичне на незвичне, звичайне на експресивне» [7, с. 462]. Власне, дослідників поетичного ідіолекту цікавить не тільки структурно-семантична та змістова цілісність поетичного тексту, а його когнітивно-комунікативна площа, особливості вираження авторських інтенцій та їхня національна маркованість.

Прагнення до виразності та оригінального вираження думки стимулює автора як основного суб'єкта текстової комунікації до пошуку релевантних мовних засобів, що відповідають його намірам та естетичним уподобанням. З-поміж різнорівневих мовних одиниць у цьому плані вирізняються синтаксичні експресиви (фігурально-риторичні засоби), що мають естетичні, емоційно-оцінні та експресивні потенції, ефективно впливають на весь когнітивно-ментальний комплекс людини, його свідомість, духовне сприйняття, почуття, на відміну від загальноприйнятих синтаксичних конструкцій.

До синтаксичних експресивів, релевантних для поетичного дискурсу Лесі Українки, належать **риторичні запитання** – маркери інтенцій естетичності, що «створюють образний, змістово-естетичний ефект спілкування, акцентують увагу на важливій інформації, репрезентують високий стиль мовлення, увиразнюють його вишуканість та образність» [16, с. 286]. Як універсальний тип синтаксичних конструкцій, що мають питальну форму, однак реалізують емоційно-оцінне ствердження чи заперечення, вони увиразнюють мовостиль Лесі Українки, употужнюють емоційно-чуттєву сферу людини, актуалізуючи в Лесиній поезії широкий змістовий діапазон: гнівний протест проти соціального і національного поневолення, пристрасні заклики до боротьби, особистісні почуття й переживання, філософські розмірковування.

Асиметрія мовного знака, що засвідчує невідповідність плану вираження і плану змісту, посилює експресію висловленого, адже питальна форма реалізує ствердження або заперечення. Пор.: *Чи є кращі між квітками Та над весняні? Чи є в житті кращі літа Та над молодії?* (13, с. 61); *Хто знає, чи любов, чи просто чар вина веде її на огнище до шлюбу?!* (13, с. 145). Як зазначає З. Франко, такі запитання не розраховані на відповідь, бо «відповідь або неможлива чи зайва, або вона вміщена чи смислово конденсована в самому запитанні» [14, с. 512–513].

Риторичність поетичного дискурсу Лесі Українки репрезентують три моделі: стверджувальні риторичні запитання; заперечні риторичні запитання; власне-риторичні запитання. До стверджувальних риторичних запитань уналежнюємо питальні конструкції із заперечною часткою *не*, які в контексті повідомлюваного та інтонації конотують семантику ствердження, очевидності, упевненості, безсумнівності, напр.: *Кому ж не стиснуться раптово руки Від помсти лютої жаги?* (13, с. 98); *Що ж, богине страшна, хіба діти мої, що ти вбила, не найкращі були серед людських і божих дітей?* (13, с. 219). Функція такого риторичного запитання полягає в тому, аби привернути увагу, «підсилити враження, підвищити емоційний тон, створити піднесеність» [1, с. 225].

Заперечні риторичні запитання відповідно експлікують заперечення. У його створенні важливу роль відіграє інтонація, що слугує «звуковим засобом, тією звуковою природною матерією мови, якій належить функція уточнення тих синтаксичних відношень, які встановлюються в реченні між його лексичними одиницями і які впливають із завдань та умов спілкування» [цит. за 9, с. 177]. Пор.: *Давно пора минула таких червоних необачних слів; либонь, вона й сама про них забула*

– *хто дбає про вінки, що замолоду плів?* (13, с. 146). У поданому висловленні зреалізовано заперечення як констатацію, як негативну оцінку тих або тих учинків, подій, фактів. Водночас, на думку М. Баган, форма риторичного запитання «ускладнює заперечення семантикою подиву, обурення чи розчарування» [2, с. 184].

У поетичному дискурсі заперечні риторичні запитання функціують як синтаксичні конструкції, побудовані за:

1) структурою частковопитального речення (з питальними компонентами займенникового та прислівникового типу), напр.: *Хто одважитья в північ на море Своє хибке човенце зіпхнути? Хто поважитья людськеє горе Світовеє серденьком збагнути?* (13, с. 73); *Де в світі є мова така чарівлива, Щоб справжнєє щастя могла розказать?»* (13, с. 56);

2) структурою загальнопитальних конструкцій із питальними частками, пор.: *Чи над людьми та зірка сумна Променистими слізьми ридає? Чи того, що самотня вона По безмірнім просторі блукає?..* (13, с. 37); *Чи тільки в казці лебідь умирає не з криком навісним, а з любим співом?..* (13, с. 56);

3) за структурою комбінованого зразка – з різними маркерами питальності: *Спати? Ох, спить у колісці дитина, спить у могилі померла людина, хто ж непомерлий в могилі лежить, той хіба спить?..* (13, с. 241); *Хто вам сказав, що я слабка, що я корюся долі? Хіба тремтить моя рука, чи пісня й думка кволі?* (13, с. 287).

Власне-риторичні запитання в поетичному дискурсі Лесі Українки постають як результат глибоких філософських розмірковувань, як висновок, як афористичне узагальнення: *Чи можем ми, діти, веселими бути, Як ньєнка в недолі, в нужді побивається вами? Де ж тута веселого слова здобути?* (13, с. 53); як автокомунікація: *Чому ж я не плачу? Рясними сльозами Чому я страшного вогню не заллю?* (13, с. 77); як поетична адресація: *Ох, невже в тобі, рідний мій краю, тільки й чуються вільні пісні – У сні?* (13, с. 33).

У структуруванні поетичного тексту Лесі Українки, у вияскравленні та підсиленні авторських інтенцій присутню роль відіграють **питальні висловлення**, якими авторка почасті розпочинає свій вірш, актуалізуючи таким чином якусь проблему: *Чи сумно вам, чи радісно читать, оповідання про велику драму?* (13, с. 144); або завершує поезію, налаштовуючи читача на діалог-роздум, діалог-домислення, зосереджуючи увагу на важливих питаннях моралі, духовності, внутрішнього стану особистості, пристрасно закликаючи до боротьби: *І розбилось від жалю свого Серце смутне... Чи хто теє чує? Чи не скаже хто часом того, Що розбитеє серце віщує?..* (13, с. 46); *Чого марсельську пісню чути? Хіба день слави вже настав? Хіба розірвані всі пути? Хіба тиран вже з трону встав? Де зброя, громадо? Де військо в рядах? Чисю ж се крив'ю политий нам шлях?* (13, с. 243).

Естетичність та діалогічність поетичного дискурсу Лесі Українки створюють **риторичні діалоги**, що їх формують основні субстанції риторичної комунікації: адресант (автор, ліричний герой) і низка різноспрямованих адресатів (мати, сестра, вишеньки-черешеньки, слово, мрія, пісня, фантазія та ін.), що впливає на генерування високої мовної експресії. Пор.: *Ой вишеньки-черешеньки, червонії, спілі, Чого ж бо ви так високо вирости на гіллі! Ой того ми так високо вирости на гіллі, – якби зросли низесенько, чи то ж би доспіли?* (13, с. 180).

Поетичну діалогічність вияскравлюють й **окличні вокативні комунікати** – синтаксичні експресеми, що слугують не тільки маркером апеляції, а й джерелом естетичної насолоди: *Кохана стороно моя! Краси України, Подолля! Розкинулось мило, недбало!* (13, с. 64); *Сторононько рідна! Коханий мій краю! Чого все замовкло в тобі, заніміло?* (13, с. 45); *Фантазіє! Ти – сила чарівна, Що збудувала світ в порожньому просторі* (13, с. 32). Як синтаксичні експресеми функціують і **окличні**

висловлення, що увиразнюють емоційно-почуттєвий стан мовця, його бажання щось запитати, сказати, наказати чи застереги, пор.: *Вставай, хто живий, в кого думка повстала! Година для праці настала!* (13, с. 49).

Риторичність **звертання** детермінована спланованою апеляцією до неживих предметів, абстрактних понять, України, Бога, що сприяє підсилению афористичності та образності висловленого мовцем і його інтенції – передати суб'єктивне переживання, особливий настрій, розмірковування, стурбованість: *Слово, чому ти не твердая криця, Що серед бою так ясно іскриться? Чом ти не гострий, безжалісний меч, Той, що здійма вражі голови з плеч?* (13, с. 110); *До тебе, Україно, наша бездоляная мати, струна моя перша озветься* (13, с. 52). За спостереженнями К. Городенської, лексичний діапазон звертань в поезії Лесі Українки дуже широкий: «тут загальні і власні назви осіб, персоніфіковані назви неістот, назви збірних понять, етикетні назви традиційної української культури» [6, с.34]. Різносторонні апелятивні лінії-звертання, зрозуміло, посилюють емоційність та експресію поетичного дискурсу.

До синтаксичних експресем належать і **риторичні оклики**, що мають на меті справити враження на адресата: вплинути на нього, привертаючи увагу формою викладу, новизною, увиразненням повідомлюваної інформації. Пор.: *О, ні, ще не час!* (13, с. 38); *Хай їй цур, такій облозі! Хай їй цур, самій тій славі!* (13, с. 313). Функцію риторичних окликів виконують комунікати *Геть! Гетьте!* Вони реалізують інтенцію опоетизованого наказу-апеляції: *Гетьте, думи, ви, хмари осінні! То ж тепера весна золота!* (13, с. 39); *Так! Я буду крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Буду жити! Геть думи сумні!* (13, с. 39).

До фігурально-риторичних конструкцій належать **антифразисні висловлення**, що реалізують інтенцію протиставлення, увиразнюють протилежність, підсилюють контраст ознак, характеристик, відношень, пор.: *Десь, колись, в якійсь країні Проживав поет нещасний, Тільки мав талан до віршів Не позичений, а власний; На обличчі у поета Не цвіла уroda гожа, Хоч не був він теж поганий, – От собі – людина божжа!* (13, с. 301–302); *Трудно навіть розказати, Що за лихо стало в краю, – Люди мучились, як в пеклі, Пан втішався, як у раю. Не поет, у кого думки Не літають вільно в світі, А заплутались навіки В золотій тонкій сіті* (13, с. 306). Антонімічні пари в поетичному контексті актуалізують важливу інформацію, формують дворівневий конструкт, у якому співіснують слова з прямим і переносним, загальноприйнятим та інтенційно зумовленим значенням. Звичайно, функціонування оказіональних антонімів розкриває індивідуально-авторське світосприйняття, передає психоемоційні та аксіологічні судження.

Високу емоційність поетичного тексту створює **повтор** – один із естетичних прийомів, що «посилює художньо-зображальні властивості синтаксичних одиниць, слугує засобом контекстуальної організації висловлення» [15, с. 381], увиразнює експресивність авторського дискурсу, вияскравлює особистісні переживання та почуття, пор.: *Весно, весно, – твоя перемога!* (13, с. 163); *Прощай, товариство, ридино рідна! Прощай, моя люба дружино смутна!* (13, с. 62). Редуплікація того самого слова, а навіть тих або тих морфем у слові здійснює емоційний вплив на співрозмовника, актуалізує та увиразнює авторську інтенцію, напр.: *Місяць ясененький Промінь тихесенький Кинув до нас. Спи ж ти, малесенький, Пізній-бо час* (13, с. 131).

З-поміж синтаксичних експресем розглядаємо **період** як особливу синтаксичну конструкцію, динамічну за своєю лінгвістичною природою, що акцентує увагу читача на важливій інформації, створює естетичність та вишуканість поетичної комунікації. З боку змісту період репрезентує закінчену думку, він слугує засобом вербалізації інтенції аргументування, скерованої на обґрунтування мовцем свого твердження і стратегічно спроектовану на адресата мовлення для переконання його в істинності,

доцільності й важливості повідомлюваного, пор.: *Чи тільки терни на шляху знайду, Чи стріну, може, де і квіт барвистий? Чи до мети я певної дійду, Чи без пори скінчу свій шлях тернистий, – бажая так скінчити я свій шлях, Як починала: з співом на устах!* (13, с. 42). Афористичність та метафоричність можна вважати органічними складниками конструкцій такого плану.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Синтаксичні експресиви як засоби вербалізації інтенцій естетичності в поетичному дискурсі Лесі Українки відповідають авторському задуму – досягнути більшої сили емоційного впливу на читача, спонукати його замислитися над прочитаним, активно думати і співпереживати з письменницею. Низка фігурально-риторичних конструкцій (риторичних запитань, риторичних окликів, звертань, питальних та окличних, антифразисних висловлень, повторів, періодів), зафіксованих у поезії Лесі Українки, репрезентують емоційно-чуттєву сферу мовної особистості, акцентують увагу на важливій інформації, сегментують мовлення, створюють риторичність та естетику повідомлюваного, засвідчують мовне багатство поетичного ідіолекту. У структурі вірша синтаксичні експресиви репрезентують образно-змістову довершеність художнього тексту і лінгвокреативність Лесі Українки, засвідчуючи непроминальну актуальність її творчості крізь призму часу, історії та особистостей. Дослідження фігурально-риторичних конструкцій, їхніх функцій та інтенційного обшину в ліро-епічному дискурсі Лесі Українки формує перспективу наших наступних наукових студій.

Література

1. *Арнольд И. В.* Стилистика современного английского языка. Львов : Просвещение, 1981. 296 с.
2. *Баган М. П.* Категорія заперечення в українській мові : функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 376 с.
3. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.
4. *Безкровна І. О.* Поетичний текст як комунікативний акт : типи адресатів. Мовознавство. 1998. № 4 – 5. С. 67–72.
5. *Береговская Э. М.* Лингвистическая природа хиазма. Синтаксическая структура простого предложения. Смоленск : СГПИ им. К. Маркса, 1979. С. 42 – 48.
6. *Городенська К. Г.* Семантико-синтаксичний та лексичний потенціал звертань в ідіолекті Лесі Українки. *Леся Українка і сучасний гуманітарний дискурс*: матеріали Всеукраїнської наукової інтернет-конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Лесі Українки. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 32–34.
7. *Гуйванюк Н. В.* Лексичні й синтаксичні експресиви як засіб суб'єктивізації висловлення (на матеріалі творів буковинських письменників). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2011. Вип. 7. С. 90–96.
8. *Гуйванюк Н. В.* Слово – Речення – Текст: вибрані праці. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.
9. *Гурко О. В.* Категорія ствердження та її вираження в українській літературній мові : монографія. Дніпро : Ліра, 2017. 316 с.
10. *Єрмоленко С. Я.* Експресивність. Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 156–157.

11. *Загнітко А. П.* Теоретична грамати́ка української мови : Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
12. *Калашник В. С.* Людина та образ у світі мови : вибрані статті. Харків : ХНУ ім. В. Каразіна, 2011. 368 с.
13. *Українка Леся.* Твори: В 2 т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 1: Поетичні твори. Драматичні твори. 608 с.
14. *Франко З. Т.* Риторичне питання. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : Укр.енцикл., 2000. С. 512–513.
15. *Чередниченко І. Г.* Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ : Рад. шк., 1962. 386 с.
16. *Шабат-Савка С. Т.* Українськомовний питальний дискурс: монографія. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 332 с.

References

1. Arnol'd, I. V. (1981), *Stylistics of modern English* [*Stilistika sovremennogo anglijskogo jazyka*], Prosveshhenie, Lviv, 296 p.
2. Bahan, M. P. (2012), *Category of negation in the Ukrainian language: functional-semantic and ethnolinguistic manifestations: monograph* [*Katehoriia zaperechennia v ukrainskii movi : funktsionalno-semantychni ta etnolinhvistychni vyiavy : monohrafiia*], Vydavnychyi dim Dmytra Buraho, Kyiv, 376 p.
3. Balli, Sh. (1955), *General linguistics and issues on the French language* [*Obshhaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka*], Moscow, 416 p.
4. Bezкровна, I. O. (1998), *Poetic text as a communicative act: types of addresses. Linguistics* [*Poetychnyi tekst yak komunikatyvnyi akt : typu adresativ. Movoznavstvo*], Vol. 4 – 5. P. 67–72.
5. Beregovskaja, Je. M. (1979), *The linguistic nature of chiasm. Syntactic structure of a simple sentence.* [*Lingvisticheskaja priroda hiazma. Sintaksicheskaja struktura prostogo predlozhenija*], Smolensk, pp. 42 – 48.
6. Horodenska, K. H. (2021), *Semantic-syntactic and lexical potential of appeals in the idiolect of Lesya Ukrainka* [*Semantyko-syntaksychnyi ta leksychnyi potentsial zvertan v idiolekti Lesi Ukrainky*], *Lesia Ukrainka i suchasnyi humanitarnyi dyskurs : materialy Vseukrainskoi naukovoï internet-konferentsii, prysviachenoï 150-richchiiu vid dnia narodzhennia Lesi Ukrainky*. Chernivtsi, pp. 32–34.
7. Huivaniuk, N. V. (2011), *Lexical and syntactic expressions as a means of subjectivization of expression (based on the works of Bukovinian writers)* [*Leksychni y syntaksychni ekspresemy yak zasib subiektivizatsii vyslovlennia (na materialy tvoriv bukovynskykh pysmennykiv)*], *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 10 : Problemy hramatyky i leksykologhii ukrainskoi movy*, Kyiv, Vol. 7. P. 90–96.
8. Huivaniuk, N. V. (2009), *Word - Sentence - Text: selected works* [*Slovo – Rechennia – Tekst: vybrani pratsi*], ChNU, Chernivtsi, 664 p.
9. Hurko, O. V. (2017), *The category of assertion and its expression in the Ukrainian literary language: monograph* [*Katehoriia stverdzhennia ta yii vyrakhennia v ukrainskii literaturnii movi : monohrafiia*], Lira, Dnipro, 316 p.
10. Yermolenko, S. Ya. (2000), *Expressiveness. Ukrainian language: encyclopedia* [*Ekspresyvnist. Ukrainska mova : entsyklopediia*], *Ukrainska entsyklopediia*, Kyiv, pp. 156–157.
11. Zahnitko, A. P. (2001), *Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax: monograph* [*Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy : Syntaksys : monohrafiia*], Donetsk, 662 p.

12. Kalashnyk, V. S. (2011), *Man and image in the world of language: selected articles* [*Liudyna ta obraz u sviti movy : vybrani statyi*], KhNU im. V. Karazina, Kharkiv, 368 p.
13. Ukrainka, Lesia. (1986), *Works* [*Tvory*], V 2 t. Naukova dumka, Vol.1: Poetychni tvory. Dramatychni tvory, Kyiv, 608 p.
14. Franko, Z. T. (2000), *Rhetorical question. Ukrainian language* [*Rytorychne pytannia. Ukrainska mova : entsyklopediia*], *Ukrainska entsyklopedia*, Kyiv, pp. 512–513.
15. Cherednychenko, I. H. (1962), *Essays on the general style of the modern Ukrainian language* [*Narysy z zahalnoi stylistyky suchasnoi ukrainskoi movy*], Radianska Shkola, Kyiv, 386 p.
16. Shabat-Savka, S. T. (2019), *Ukrainian-language interrogative discourse: monograph* [*Ukrainskomovnyi pytalnyi dyskurs : monohrafiia*], ChNU, Chernivtsi, 332 p.

С. Т. Шабат-Савка,

*Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича,
кафедра современного украинского языка*

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ЭКСПРЕССЕМЫ В ПОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ЛЕСИ УКРАИНКИ: ИНТЕНЦИОНАЛЬНОСТЬ И ЭСТЕТИЧНОСТЬ

В статье проанализированы синтаксические экспрессымы как фигурально-риторические конструкции, которые создают в поэтическом дискурсе Леси Украинки содержательно-эстетический эффект текстовой коммуникации, вербализируют авторские интенции, акцентируют внимание на важной информации, представляют эмоционально-чувственную сферу языковой личности, формируют высокий стиль речи, подчеркивают её изысканность и экспрессивность; в контексте иллюстративного материала схарактеризован ряд фигурально-риторических конструкций (риторических вопросов, риторических диалогов, вокативов, обращений, вопросительных и восклицательных, антифразисных высказываний, повторов, периодов), подчеркивающих языковое богатство поэтического идиолекта и непреходящую актуальность художественного творчества Леси Украинки в целом.

Ключевые слова: Леся Украинка, поэтический дискурс, синтаксическая экспрессыма, фигурально-риторическая конструкция, экспрессивность, интенциональность, эстетичность.

S. T. Shabat-Savka,

*Yurii Fedkovych Chernivtsi National University,
Department of Modern Ukrainian Language*

SYNTAX EXPRESSEMES IN THE POETIC DISCOURSE BY LESIA UKRAINKA: INTENTIONALITY AND AESTHETICS

The article analyses Lesia Ukrainka's poetic discourse from the standpoint of syntactic expresseemes functioning within it. Expresseemes are viewed as figurative-rhetorical constructions that express aesthetic, emotional-evaluative and expressive potential, effectively influence the human cognitive-mental complex, consciousness, spiritual worldview, emotional perception, in contrast to conventional syntactic units. Based on the relevant linguistic methodology, a significant amount of empirical data has been studied, which testifies to the artistic perfection of Lesia Ukrainka's poetic idiolect.

The use of a rich data source enabled systematization of syntactic expresseemes and investigation of syntactic means of rhetoric speech, such as rhetorical questions, exclamations, dialogues. It is noted that rhetorical questions, in particular, realize emotional-expressive statement or objection, creating figurative, semantic-aesthetic effect of

communication, accentuate important information, representing a high style speech, and emphasize its sophistication and imagery. Drawing on empirical data the author also outlines functional potential of interrogative and exclamatory statements, focusing on the intentional potential of antiphrasis constructions and repetitions, and study period as a complex figurative-rhetorical construction, characterized by aphorism, dynamic nature and special syntactic structure. In the context of the poetic idiolect, vocative communication and addressing are analysed, which not only verbalize direct appeal but also serve as a source of aesthetic pleasure.

Syntactic expressemes as a means of verbalizing the intentions of aesthetics in Lesia Ukrainka's poetic discourse correspond to the author's idea, create aesthetics and expressiveness, represent the writer's linguistic creativity, testifying to the inalienable relevance of her work through the prism of time, history and personalities.

The prospect of the research is seen in a more detailed study of the functional capabilities of syntactic expressemes in Lesia Ukrainka's lyrical-epic discourse.

Key words: Lesia Ukrainka, poetic discourse, syntactic expressemes, figurative-rhetorical construction, expressiveness, intentionality, aesthetics.

УДК 81'373.7'161.2:821.161.2(045)Гуцало

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235539>

О. Г. Важеніна,

канд. філол. наук,

Донецький національний університет імені Василя Стуса,

доцент кафедри української мови,

теорії та історії української і світової літератури

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ДОМІНАНТИ ХИМЕРНОГО ДИСКУРСУ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Статтю присвячено дослідженню авторської стилістики Євгена Гуцала, зокрема виявленню лінгвостилістичних домінант химерного дискурсу письменника. Матеріалом дослідження слугувала химерна трилогія письменника «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет». Встановлено, що вербалізаторами авторського химерування Євгена Гуцала виступає складна система лексико-фразеологічних засобів з домінуванням різних виявів авторської видозміни фразеологізмів.

Ключові слова: афоризм, синонімізація фразеологізмів, перифраза, перифрастичне поле, *оказіональне фразеотворення, тавтологічні фразеологічні вирази, химерійна модальність.*

Постанова проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. У сучасній лінгвістиці лінгвостилістичний аналіз та інтерпретація художнього тексту є одними з найактуальніших питань, які привертають увагу науковців багатоплановістю дослідження. Художній текст вивчається на матеріалі творів різноманітних жанрів художньої літератури, що характеризуються своєрідною структурно-композиційною й мовностилістичною організацією, яка впливає на процеси розуміння адресатом творчих інтенцій письменника. Увага до мови художніх творів пояснюється бажанням отримати за допомогою лінгвістичних даних уявлення про механізм творення художньо естетичної образності мови. Лінгвістичний словник письменника відбиває емоційно-оцінне сприйняття світу, віддзеркалює світ

емоцій у їх мовно-національному вираженні. З цього погляду привертає увагу своєю неповторністю та оригінальністю мовотворення текстопростору химерної трилогії Євгена Гуцала.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Твори химерної прози Євгена Гуцала вже стали джерельною базою для багатьох мовознавчих студій. Дослідники часто вивчають поетику текстів, а також індивідуальний стиль письменника. З-поміж дослідників-лінгвістів химерної манери оповіді Євгена Гуцала варто назвати: Н. Бойко (фразеологічні синоніми), Л. Давиденко (традиційні фразеологізми), Ж. Колоїз (парономазія, антонімія фразеологічних одиниць), Є. Конопленко (прислівникові фразеологізми), О. Семенюк (загадки, прислів'я і приказки), Н. Пасік (фразеологізми як домінанти химерності художнього мовлення Євгена Гуцала), А. Попович (ономастичні засоби створення комічного; комічні евфемізми), А. Поповського (фразеологічні одиниці зі значенням «говорити» й «мовчати»), В. Русанівського (мовні особливості химерних романів). Предметом наукових розвідок цих дослідників в основному був перший роман із химерної трилогії Євгена Гуцала, другий і третій романи досліджувалися частково і принагідно.

Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми. У своєму дослідженні охопимо увагою авторське креативне використання фразеологічних ресурсів мови, спрямоване на естетичні та прагматичні орієнтири химерності, а також проаналізуємо фразеологізми як засоби текстотворення, жанротворення та сюжетотворення.

У статті витримано широкий підхід до розуміння фразеологічної одиниці, яке підтримує більшість науковців. Воно виправдане тим, що фразеологічні одиниці всіх типів семантичної злютованості у трансформаціях створюють стилістико-прагматичний ефект.

Мета статті. Метою статті є аналіз авторського текстотворення химерної трилогії Євгена Гуцала з визначенням його лінгвостилістичних домінант.

Об'єктом дослідження стала мовленнєва організація химерного дискурсу Євгена Гуцала. **Предметом** дослідження слугували найбільш продуктивні фразеологічні засоби мовотворчого химерування письменника, що сприяють моделюванню умовно-фантастичної картини світу, формуванню химерно зорієнтованої смислової рамки тексту.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що за його результатами вперше здійснений аналіз комплексу лінгвостилістичних домінант, що створюють основну гаму авторської химерної стилістики Євгена Гуцала і української химерної прози загалом.

Теоретична і практична цінність отриманих результатів мотивовані тим, що за результатами дослідження розкрито вагомість значення різних засобів фразеології у жанротворенні, текстотворенні, сюжетотворенні української химерної прози.

Методи й методики. Вивчення лінгвостилістичних домінант химерної трилогії Євгена Гуцала ми здійснили шляхом використання індуктивного та описово-аналітичного методу, методу зіставного аналізу, методу контекстуального аналізу, методу компонентного аналізу і синтезу та методу фразеологічної ідентифікації.

Виклад основного матеріалу. Поетика досліджуваної химерної трилогії тяжіє до інтеграції гротеску й пародії, міфологічного та реального, смішного й ліричного. Вербалізаторами авторського химерування виступає складна система лексико-фразеологічних засобів. Спостереження дають підставу стверджувати, що домінантними рисами химерного дискурсу Євгена Гуцала постають: 1) афористичністю мовлення; 2) прив'язаність до народного мовлення, надмірне використанням загальнонародної фразеології; 3) ускладненість і заплутаність тексту;

4) ампліфікаційні нанизування лексичних та фразеологічних одиниць; 5) авторська обробка (трансформація) загальнонародної фразеології; 6) продуктивне використання авторських перифраз; 7) okazionale фразеотворення; 8) синонімізація лексичних і фразеологічних одиниць; 9) стилістична поліфонія. Розглянемо найбільш виразні складники авторського стилістики Євгена Гуцала, які є доміантними для химерної трилогії «Позичений чоловік» (1981) (далі ПЧ), «Приватне життя феномена» (1982) (далі ПЖФ), «Парад планет» (1984) (далі ПП).

Авторська трансформація загальнонародної фразеології. Трансформацію загальнонародної фразеології у химерних романах Євгена Гуцала слід розглядати не як окремі стилістичні прийоми, а як важливу ознаку мовленнєвої організації химерного дискурсу письменника. Авторська трансформація загальнонародних фразеологічних одиниць (далі ФО) у досліджуваній химерній прозі спрямована не стільки на конкретизацію, розвиток чи поглиблення змісту химерної прози, скільки на підкреслено експериментальну «гру» з названими мовними одиницями.

Авторська мовна гра набуває у химерних романах Євгена Гуцала неповторних рис: вона естетизує висловлення, химеризує авторську оповідь, художньо увиразнює і насичує зміст тексту. Використання фразеологічних видозмін є різними за прагматичними інтенціями письменника, такі фразеологізми виконують роль переконливих аргументів, смислових центрів, що по-різному вплетені в загальну канву романів. Автор у такій мовній грі покладається на мовну компетенцію читача і прагне, щоб той зрозумів психологічний, морально-етичний чи естетичний підтекст незвично сформульованої думки. Видозмінюючи ФО, письменник дотримується міри порушення стереотипу: в інформації, закладеній в «аномальній» мовній одиниці, він зберігає семантичну тотожність виразу, надаючи перевагу подібностям над відмінностями.

Трансформуючи загальнонародну фразеологію, Євген Гуцало виявляє фразотворчий хист та оригінальність: він не лише використовує традиційно окреслені прийоми трансформації, а й розширює їх спектр оригінальними авторськими прийомами обробки ФО. Особливе світобачення в рамках стильової системи химерності частіше диктує креативний підхід до вживання фразеологізмів, тому основна маса цих одиниць зазнає авторських видозмін. Безсумнівно, мовлення досліджуваних романів продуктивно представлене всіма видами семантичних і структурно-семантичних зрушень, та найбільший інтерес у контексті стильової доміантності химерності становлять вияви фразеологічної натяковості у межах структурно-семантичної трансформації ФО та семантична модифікація, виявами якої є подвійна актуалізація, розгорнута фразеологічна метафора та прийоми власне семантичної модифікації, зокрема зміна традиційної семантичної сполучуваності, зміна модальності, компаративація і декомпаративація ФО. Названі авторські прийоми спрямовують текстотвірний вектор романів у стихію химерної оповіді, а на психокогнітивному рівні інтегрують реальний та ірреальний світи.

Синонімізація фразеологічних одиниць. Синонімізація ФО особливо показова для досліджуваних романів. За спостереженнями В. Русанівського, синонімічне багатство – неодмінна ознака кожного химерного твору. «Перше, що впадає в очі, – це нагромадження синонімів. Іноді їх так густо, що аж ряхтить перед очима» [12, с 4]. Гуцалова оригінальність у використанні синонімів привертала увагу багатьох дослідників, зокрема, Л. Давиденко, Н. Бойко, О. Коломієць, А. Поповського, В. Русанівського, Н Пасік.

Особливості фразеологічної синонімії текстів письменника досліджувала Л. Давиденко. Дослідниця зазначає: «У художньому мовленні Є. Гуцала використовується принцип семантичної градації: фразеологізми, поєднуючись у синонімічні ряди, розглядаються як мікросистема впорядкованих множин. У

синонімічному ряді тонше відчуюються відтінки значення кожного синоніма, краще розрізняються «обертони смислу», зрештою втілюється вся акумулятивність думки письменника. ФО «заряджається» додатковими семантичними нюансами, синтезованою конотацією, вступає у нові взаємозв'язки і взаємовідношення, які не виявилися поза межами ряду» [6, с. 120].

Про великий масив синонімічних ресурсів химерних творів Євгена Гуцала свідчать підрахунки дослідниці фразеологічної синонімії О. Коломієць. За її спостереженнями, 80 % фразеологізмів (4000 ФО) химерних романів Є. Гуцала вступають у синонімічні зв'язки, утворюючи 244 ряди фразеологічних синонімів. З них: вербальних – 154 ряди, адвербіальних – 31 ряд, ад'єктивних – 41 ряд, субстантивних – 15 рядів, прономінальних – 2 ряди, інтер'єктивних – 1 ряд. [7, с. 227]. Найчисельнішим, за спостереженнями дослідниці, виявився синонімічний ряд з домінантою «говорити», який об'єднує 111 фразеологічних синонімів у 17 семантичних підгруп з різноманітними відтінками значення. Вивченню синонімії фразеологічних одиниць зі значенням «говорити» і «мовчати» було присвячене і дослідження А. Поповського [11].

Наше обстеження фразеології химерної трилогії Є. Гуцала дало можливість помітити цілі синонімічні ряди, які включають в себе по два, три, чотири і навіть п'ять, сім фразеологізмів. Найчисленніші синонімічні ряди, у яких повтор синонімічних фразеологічних одиниць здійснювано тричі. Це своєрідне відлуння фольклорної традиції, яка становить основу мовної стихії химерної прози: *Важко, немов на ладан дишу, наче на тонку пряду, наче наставився вовкові в зуби* (ПЖФ, с. 503). «...– сказала Дармограїха й *раків не стала пекти від сорому, й вуха її не зів'яли від стиду, й крізь землю не провалилась*» (ПЧ, с. 217). «А вже хтось другий, ненависник добра та волі, *напустить такого туману, утне такого мелуна, так перебере міри, що й справді біле здається чорним, а чорне вважається білим*» (ПЖФ, с. 328). У Євгена Гуцала синонімічний ряд може розростатися до меж, коли його члени біля ядра і на периферії мають лише умовно близьке значення.

Часто до одного синонімічного ряду письменник уводить псевдосиноніми – одиниці, що зазнають авторської семантичної модифікації. Наділяючи ФО нетрадиційним значенням, автор застосовує прийом організації мовлення за алогічним асоціативним принципом і цим самим демонструє підкреслену химерність оповіді: *Щось і мене повело-покрутило так, щоб я не прямо сказав, що схожий на гриб, а висловився через пень-колоду, через дорогу навприсядки, з допомогою семи мішків гречаної вовни, та й ті неповні* (ПЧ, с. 153). У мовній системі фразеологізм *через пень-колоду* відомий зі значенням 'недбало, як-небудь, не так як треба,' [13, с. 611], за аналогією до цього значення герой нанизує каламбурні звороти, яким подібна семантика й заявлене обов'язкове оточення не властиві: фразеологізм *через дорогу навприсядки* вживається зі словами *родич, рідня*, характеризуючи їх як 'дуже далекий або зовсім ніякий' [13, с. 521]; жартівливий стійкий вислів *сім мішків гречаної вовни [і (та) всі неповні]* при словах *наговорити, наплести* означає 'багато зайвого, безглузлого' [13, с. 809].

Отже, функція синонімічного увиразнення оповіді разом з іншими авторськими прийомами письменника слугує посиленню ознак химерності романів Євгена Гуцала.

Афористичність мовлення. Складником фразеологічної системи химерних романів Євгена Гуцала є афористичні вислови – такі словесні формули, авторські узагальнення, здатні до мовно-естетичного функціонування і поза текстом письменника. Такі фрази, з одного боку, можна вважати своєрідними сигналами естетичної інформації про весь твір і його автора, а з іншого – зараховувати до художніх канонів певної епохи. Вони посилюють виразовість химерного тла мовлення

Євгена Гуцала і виражають важливий, подекуди філософський зміст тексту. Афоризми досліджуваної химеріади репрезентовані 8 семантичними групами: **Людина:** *Людська душа – це темна комора, в якій світло запалюється зрідка та й то не для стороннього ока* (ПЖФ). *Немає для людини нічого таємничішого і загадковішого, ніж вона сама* (ПЖФ); **Жінка:** *Жіноцтво завжди жіноцтво!* (ПЖФ). *Язик у жінки завжди сильніший за жінку* (ПЧ). *Кожна жінка – це загадка, до якої може бути не одна відгадка, а сто* (ПЧ) тощо; **Філософія життя:** *Маємо вчитись на чужих помилках, щоб уникнути своїх власних* (ПП). *Журба – не матінка, від неї ласки не жди, вона всміхатись не годна* (ПЖФ); **Слово. Мова:** *Слово де не посій, там воно вродить, навіть на яловій землі, яка сама їсти просить* (ПЖФ); **Праця:** *Чим більше й краще працюємо – тим ближче наше майбутнє* (ПП); **Мистецтво:** *Мистецтво – це життя, і життя – це мистецтво* (ПЖФ). *Новий день треба славити новими піснями* (ПЖФ); **Сміх:** ... *сміх не повинен виходити за рамки. Сміх завжди має бути в рамках! Сміх ворога мені ворожий. Сміх – це здоров'я, чим більше смієшся – тим здоровіший* (ПЖФ). *Треба знати, коли сміятися, скільки сміятися. А також – як сміятися і з кого сміятися. Сміх... є дошкульна зброя, а до зброї треба розумно братися. Щоб бодай у своїх не вистрелити й самим собі не завдати шкоди* (ПЖФ); **Слава:** *Слава – це ярмо, якому ти й належиш, а не собі. Всі, що прагнуть слави, насправді прагнуть рабства, уярмлення. Слава – це чорт, який завжди чортом буде, з яким і не треба змагатись і з якого ніколи не буде солодкого м'яса. Домагатися слави – це свідомо запродати чортові душу. Слава крутить людиною, мов чорт дорогою, слава так вириває людське коріння, як ото чорт гречку рве з корінням на перевесло!* (ПЖФ).

До типових фігур афоризмів Євгена Гуцала належать антитеза, гіпербола, паралелізм, порівняння, що письменник запозичує зі стихії народного мовлення загальнонародної фразеології. Вони експресіонізують авторський зміст та подають його в оптимально лаконічній формі. Часто в основі афористичних висловів Є. Гуцала використовується парадокс, що суперечить здоровому глузду, але є характерний для химерування письменника.

Афоризми Євгена Гуцала виконують у текстах досліджуваних романів різноманітні стилістичні функції: загальнодидактичну (застерігають, вчать), пізнавальну (сприяти глибшому проникненню у філософську сутність буття), інтерпретативну (оцінюють конкретну ситуації), полемічну (підкріплюють і посилюють аргументи у суперечці), але провідною функцією залишається – комічна. Образними висловами письменник художньо естетизує такі поняття, як *людина, жінка, слово, мова, праця, мистецтво, сміх, слава*. Ними письменник утверджує споконвічні уявлення про абсолютні людські ідеали, що мають залишатися пріоритетними в усі часи у характерному для химерної оповіді сатирико-гумористичному струмені. Авторські афоризми в химерній прозі Євгена Гуцала створюють лейтмотивність твору, постаючи його смисловими домінантами й засобом авторського химерування.

Продуктивне використання авторських перифраз. Однією з виразних домінант мовотворчого химерування Євгена Гуцала є перифразотворення. Особливо показово це простежується у другому і третьому романах трилогії. Авторська перифраза постає текстовим заміником лексичної одиниці. Спостереження показують, що створення авторських перифраз у Євгена Гуцала спричинені сюжетними лініями романів. Автор використовує як утрадиційнені, так і оказіональні одиниці. Найчастіше письменник описовою назвою іменує головних персонажів химеріади. Найширше перифрастичне поле автор створив для найменування головного героя трилогії – Хоми Прищепи, який рясно обростає описовими зворотами у другому і третьому романах трилогії. Всього нами зафіксовано 42 такі перифрази: *агент з Яблунівки; багатолікий мандрівник Хома; божок грибок маслючок у «Барвінку»; великий голкотерапевт з*

Яблунівки; великий життєлюб із колгоспу «Барвінок»; видатний характерник колгоспної епохи; вірний лицар науково-технічної революції; Гомер з Яблунівки; грибок маслючок невірний і лукавий; грибок маслючок; грибок маслючок, обоженюваний хомопоклонниками всього світу; законне дитяти планети Меркурій; колгоспник з Яблунівки; лицар науково-технічної революції; лицар без докорів сумління і совісті; лукавий ще й невірний Хома; надлюдина другої половини двадцятого століття; народний голкотерапевт з Яблунівки; невидимий чудотворець Хома; незрівнянний грибок маслючок, рівного якому немає поміж численних грибів рідної України! позичений чоловік; позичений чоловік, лукавий, та ще й невірний, з подільського села Яблунівки; самодіяльний батькувальник прецирого яблунівського заквасу; старший куди пошлють з колгоспу «Барвінок»; старший куди пошлють у відставці; старший куди пошлють, ветеран війни і ветеран праці в колгоспі «Барвінок»; тракторозавр Хома Хомович; вчораиний старший куди пошлють у колгоспі «Барвінок»; химерний Яблунівець; химерник з Яблунівки; Хо Хо Прищепя; Хома невірний і лукавий із подільської Яблунівки!; Хома-златоуст; яблунівський любомудр; яблунівський характерник; ярмарковий дурень; той, хто крізь землю пройшов червону шапочку знайшов; славний співвітчизник і земляк; старий ловець двоногих овець; солом'яний парубок.

Майстерність Гуцалового перифразотворення виявляється у розлогості цих одиниць саме в найменуванні головного героя трилогії. Письменник охоплює авторською перифразою сюжет цілого розділу і розгортає її від двох до одинадцятьох компонентів: *незрівнянний грибок маслючок, рівного якому немає поміж численних грибів рідної України!; позичений чоловік, лукавий, та ще й невірний, з подільського села Яблунівки.*

Перифрази на позначення головних та епізодичних персонажів трилогії найчисленніші у досліджуваних романах. Досить активно письменник використовує перифрази й для найменування:

– тварин: *сіамський одоробло; сіамське щастя; сіамський пройдисвіт; сіамський гідол; сіамський змії-горинич* (про сіамського кота, якого Мартоха придбала на ярмарку); *хижий сіроманець* (вовк); *химерне диво* (метелик);

– визначних місць світу: *Мекка сучасних художників* (Монпарнас); *новітня Мекка новітніх художників* (Яблунівка);

– відомих міст світу: *столиця світової моди* (Париж); *столиця розваг* (Лас-Вегас); *центр наркоманії, розпутства і злочинності* (Лас-Вегас); *місто ангелів, храм ранкової зорі* (Банконг);

– відомих у світі людей: *король футболу* (Пеле);

– узагальнених назв представників певної професії: *майстри помазка, бритви і ножиць* (перукарі); *майстер пензля* (художник); *любителі жартів, дотепів, каламбурів* (жартуни, пересмішники); *майстри жовтої преси* (епатажні журналісти) *короли мила й жувальної гумки* (режисери серіалів); *любитель прянощів земного буття* (художник); *представниці найдавнішої професії* (повії); *лицарі плаща й кинджала* (шпигуни).

Аналіз фактичного матеріалу дає можливість зробити узагальнення, що використання Євгеном Гуцалом описових зворотів мотивоване не потребою уникнення небажаних повторів, а намаганням дати характеристику тому, хто чи що впливає на динаміку життя яблунівців.

Оказіональне фразеотворення Євгена Гуцала. Євген Гуцало у химерній трилогії демонструє не тільки добру обізнаність в українській фразеології та пареміології, але й талант письменника-творця, який створив оригінальні оказіональні ФО. Оказіональний фразеологізм породжується контекстом, і саме контекст допомагає читачеві сприйняти цей оказіональний фразеологізм вперше.

Виявлені авторські оказіоналізми химерних романів Євгена Гуцала розподілено на фраземи, тавтологічні фразеологічні вирази та компаративні звороти. Проілюструємо заявлене на прикладах: **фраземи:** *вступати в теревені* (розпочинати тривалі розмови), *зійти на шаховий олімп* (стати переможцем шахових змагань), *не лопуцьком роблений* (запліднений природним способом), *завести в тяж* (зробити вагітною), *ввійти в тяж* (завагітніти), *спроторив дитинку на стороні* (став незаконним батьком), *спромоглись на дитину* (знайти можливість народити дитину), *зацвісти дитям (дитиною)* (народити дитину), *підупасти на парубоцькому завзятті* (втратити чоловічу потенцію), *гладити дорогу* (йти), *увійти в хороми голови* (запам'ятати), *поскладати в картотеку пам'яті* (запам'ятати, упорядкувавши інформацію), *зійти з мислі* (перестати бути об'єктом думки), *щирий любитель оковитої* (п'яниця), *бити поклони скляному богу* (виявляти залежність від алкоголю), *погомоніти зі скляним богом* (пити горілку), *самозваний злодій* (який сам себе називає злодієм за певні вчинки), *ескулапський вертеп* (демонстрація колекції законсервованих людських органів) тощо; **тавтологічні фразеологічні вирази,** *мізками мізкувати, мелуна молоти, химерії химеряться* (в голові), *пень пнем, рань рання, лебеділи лебедиками* (слова), *марно-марнюща марнота, чесняк із чесняків, бевзь бевзем* (мовчки), *мара марою, педант із педантів, блудом блудити, батальні баталії* (зчиняти), *тума тумою* (ходити), *суш сушить* (памороки), *варом обварене* (болить), *тетерею стетеріти* (злякатися), *моцак із моцаків* (міцний), *найдивовижніша дивовижа, гіркий, мов гірчак, памороки запаморочилися, полотном сполотніти* (побіліти з переляку) тощо; **компаративні звороти:** *танцюрист із мене – як з соняшникової бадиліни мисливська рушниця; орудував язиком, як безногий протезом; шелестів сипкими словами, наче зів'яле листя шарудить; сипонув словами, наче покотив чавунці по долівці; цокотіли [слова], неначе горох у підрешітку; ворушився беззвучно [язик], мовби на пательні підсмажений; сказала ніжно, мов ладаном із лампадкою війнула; ударив голосом, наче громом у грозу; говорив, наче кайлом рубав граніт у кар'єрі; кричить, наче в неї в животі бурчить; горлає, наче її колька діймає; реве, наче відьом-сестер до себе зве; розцвіла обличчям, як найрозкішніша мальва; глипнув очима так, наче не тільки зайвих кілька трудоднів записав, а й видав ягничку у премію; дивився очима так, наче передумав мені записувати кілька зайвих трудоднів і ягничку в премію теж передумав давати; надої покотяться донизу, як дурний голою сідницею із снігової гори; стріляє поглядом, наче лобуряка з рогатки; чорноокий, мовби очі свої на ніч ховає у комин, у сажу; чорний [про коваля], мов халява в дьогті; стомлений, як вірьовка, на якій з ранку до вечора воду із колодязя витягають тощо.*

Авторське фразеотворення Євгена Гуцала досить чітко імітує закони творення ФО за існуючими моделями. Для авторського фразеотворення письменник обирає найпродуктивніші моделі. У мові химеріади оказіональні ФО часто неможливо відрізнити від загальнонародних, бо письменник робить це природно, як природно ним твориться і сама фольклорна образність химеріади. Оказіональні ФО Євгена Гуцала наділені вишуканим красномовством і оригінальною метафоричністю.

Авторське заголовкотворення у химерній прозі. Аналізуючи мову химерної прози Є. Гуцала, не можна лишити поза увагою авторську манеру називання розділів, особливо у першій частині трилогії. У романі «Позичений чоловік» Є. Гуцала заголовки виконують вагому стилістичну функцію й відіграють важливу ідейно-смыслову роль. У них містяться пояснення чергового епізоду з «многотрудних» днів Хоми Прищепи, але здебільшого заголовки постає сюжетним стрижнем розділу. У другому і третьому романах автор відмовляється від такої номінації частин твору і переходить на описове називання. На думку П. Майдаченка, «... можливо, відчувши певне насильництво у вживанні прийому «етнографічної» літератури» [8, с. 120].

Усього у першому романі 47 заголовків. З них для іменування розділів письменник використав: **паремій** – 27; (*І на мудрому дідько на лису гору їздить; Подарунки за Дніпром без штанів ходять; Мені робити, мов п'яному з гори котиться; Буде лихо, то найдеться й розум; Верзи, верзице, поки верзеться; Здохни та охни, полюби та й сохни та інші*); **загадок** – 3 (*Крізь землю пройшов, червону шапочку знайшов (гриб); За білими березами талалайко плече (язик); Сидить півень на яворі, спустив крила кровавії (калина)*); **каламбурів** – 1 (*Одне до ліса, друге до біса, а на п'яті перстень*); **нісенітниць** – 2 (*Кваша під боки взялася, а кисіль вуса закрутив; Вродили верби, зацвіли раки, поспіли в'юни*); **лихих побажань** – 2 (*Щоб тебе грім убив і блискавка спалила! Щоб під ним і над ним земля горіла на косовий сажень!*) **скоромовок** – 1 (*Був собі цебер перецебрився, мав діти цебреньта-перецебреньта*); **жартів, дотепів** – 2 (*Жартуй, глечичок, поки не луснув; Бодай не казати, а говорити можна*); **повчання, сентенції** – 1 (*Побачим, що буде з нас, – чи торба, чи мішок!*); **примовки до танців** – 1 (*Ой там на долині жуки бабу повалили і сорочку зняли, прочуханки дали*); **афоризм** – 1 (*Живемо, щоб їсти, а їмо, щоб жити*). Решта – 6 заголовків – авторське найменування (*Не Півторакожуха й не Чортійогобатька; Не з Грижинець і не з Газопровідного; Мужність чоловічу дьогтем полито; Гуляка по мисках, кухлях, келишках та наперстках; Три доземні поклони рідній Яблунівці*).

З 41 фольклорної одиниці, взятої письменником для найменування розділів у романі «Позичений чоловік», без авторської видозміни використано – 16 одиниць, що становить 39 %, з авторською видозміною – 25 одиниць, що становить 61 %.

Варіаційні зміни, як основні, автор застосував у 2 заголовках (8 %): *Не поговоривши з головою, не беріть руками!* – пор. Не поговоривши з головою, не бери руками. [14, с. 271]; *Побачиш, що буде з нас, – чи торба, чи мішок!* – Побачим, що буде з нас, — чи торба, чи мішок! [14, с. 290].

Суто трансформаційних змін зазнали ФО у 18 заголовках (72 %). З них субституційні заміни – у 4 заголовках: *Й навіщо коневі зав'язувати хвоста?* і пор. Не вміє коневі хвоста зав'язати [14, с. 443]; *Легко буде лежати, пером землю держати.* і пор. Легко йому лежать, пером землю держать. [14, с. 565]; *Такий я добрий голий, як він без сорочки.* – пор. Такий я добрий голий, як ти без сорочки [14, с. 516]; *Відняло розум і коваль не вкує* – пор. Хто розуму не має, тому й коваль не вкує [14, с. 319].

Приєм поширення ФО Є. Гуцало використав у 9 заголовках: (*Мені робити* – мов п'яному з гори котиться – пор. Як п'яному з гори котиться [14, с. 743]; *Не кортить до баби з кованим носом?* – пор. Баба з кованим носом [14, с. 342]; *Чи не доведеться йти на базар по другу голову?* – пор. Йти по другу голову [14, с. 398]; *Чисто брешемо з дідом Гапличком* – і віяти не треба – пор. Чисто бреше, що й віяти не треба [14, с. 171]; *Коли б не вмер Варава, то довго жив би* – Коли б не вмер, то довго б жив [14, с. 564]; *Нарешті, все вийшло, мов камінь із води* – Вийде, як камінь із води [14, с. 775]; *Навели скарби на гріх та й покинули на сміх.* – пор. Навели на гріх, та й покинули на сміх [14, с. 317]; *Хо-хо, лизь-лизь, та й далі* – пор. Лизь, лизь, та й далі. [14, с. 487]; *Таки не можна сонце мішком зловити* – Сонця в мішок не вловиш. [14, с. 290].

Приєм усічення автор використав у 2 заголовках: *Вродили верби, зацвіли раки, поспіли в'юни* – пор. Був собі та не мав собі, затесана та нетесана. Тож подарував мені дід вола. Як пішов я тим волом орати, та наорав на припічку на три горщики кваші. **Та вродили верби, та зацвіли раки, та поспіли в'юни.** Як поліз я тих в'юнів трусити: трушу та трушу, та натрусив папушу тютюну. Пов'язав я той тютюн і продав по три копійки голова в голову. Та купив я руно вовни, та покроїв заступом свиту, та приставив із подушки комір, дак вийшли такі штани, що й не підіймеш. (Українська народна казка Подніпров'я (Наддніпряниці)). *Ой там на долині жуки бабу повалили і*

сорочку зняли! – пор. Ой там на долині жуки бабу повалили і сорочку зняли, **прочуханки (або: висіканку) дали** [14, с. 763].

Приєм натяку використовує письменник у 2 заголовках: *Не сито з собачого хвоста* – пор. Господар з тебе такий кепський, як з собачого хвоста сито [14, с. 260]; *Тетериться Хома, коли голубляться до нього* – Я до тебе голублюсь, а ти від мене тетеришся [14, с. 627].

Контаміновано 1 заголовок: *Одне до ліса, друге до біса, а на п'яті перстень* – пор. Один до ліса, другий до біса [14, с.462]; У городі бузина, а в Києві дядько, тим я тебе полюбила, що на п'яті перстень [14, с. 780]. Автор поєднує дві паремії – одну повну і останню частину другої паремії.

Модифікаційні зміни автор використав у 3 заголовках (12 %). Зазнав зміни семантики афоризм Сократа, у якому філософ говорив про необхідність правильного раціонального харчування задля здоров'я людини (Ми живемо не для того, щоб їсти, але їмо для того, щоб жити. Сократ). Євген Гуцало створює образ Одарки Дармограїхи, яка однозначно і прямолінійно втілює собою міщанство, сповідуючи принципи «Чим краще їси – тим краще живеш... чим краще живеш, тим краще їси!», а тому заголовок до цього розділу автор модифікує такою формою «*Живемо, щоб їсти, а їмо, щоб жити*». У двох наступних заголовках письменник змінює модальність узуальної ФО, надаючи їй питальної інтонації: *А якби я запишався, як кобила до будяка?* – пор. *Запишався, як кобила до будяка.* [14, с. 126]; *А якби нас грім убив та блискавка спалила?* – пор. *Щоб тебе грім убив і блискавка спалила!* [14, с. 734];

Комплексні зміни ФО автор продемонстрував у 2 заголовках (8 %):

Мене, винного-невинного, двома батогами бито – пор. Винного двома батогами не б'ють. (УНПП: 140) – письменник поєднав трансформаційне поширення і модифікував модальність виразу, замінивши заперечення на ствердження. *Коли земля під ногами горить на косовий сажень* – пор. Щоб під ним і над ним земля горіла на косовий сажень! [14, с. 736] – автор використовує частину, співзвучну з компонентом узуальної ФО, і змінює модальність виразу з наказової на розповідну.

Заголовки у химерному романі Є. Гуцала «Позичений чоловік» є органічною частиною художньої архітекτονіки тексту. Вони творять і підтримують загальну химерійну модальність досліджуваної трилогії.

Висновок. Отже, лінгвостилістичними домінантами химерності у трилогії Євгена Гуцала постають авторська трансформація загальнонародної фразеології, авторське афоризмотворення, оказіональне фразеотворення, синонімізація фразеологічних одиниць, активне продукування авторських перифраз та заголовкотворення. Зазначені одиниці забезпечують широкий простір для створення образності, експресивності, алогічної мовної гри, експлікації асоціативних зв'язків, багатоплощинного сприйняття вербальних знаків, що сприяє моделюванню умовно-фантастичної картини світу, формуванню химерно зорієнтованої смислової рамки тексту й сміхового ефекту.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні інших стилєвих домінант химеротворення Євгена Гуцала, зокрема прийомів ампліфікації і градації.

Література

1. *Андрєєва Т. М.* Тавтологічні фразеологізми в українській мові. *Мовні й концептуальні картини світу*. К. : ВПЦ «Київський університет», 2013. Вип. 43 (1). С. 3–9.
2. *Білоноженко В. М., Гнатюк І. С.* Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів; відп. ред. Л. С. Паламарчук; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. К. : Наук. думка, 1989. 156 с.

3. Бойко Н. І., Давиденко Л. Б. Градуальний ряд фразеологізмів-синонімів у контексті мовотворчої практики Є. Гуцала. *Література та культура Полісся*. Ніжин : НДПІ, 1996. Вип. 7. С. 188–191.
4. Важеніна О. Мовно-стильові особливості химерної прози. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2001. Вип. 8. С. 180–184.
5. Важеніна О. Г. Фразеологічна синонімія як образно-виражальний засіб химеріади Євгена Гуцала. International research and practice conference «*Modern philology: relevant issues and prospects of research*»: Conference proceedings, October 20–21, 2017. Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing». P. 11–16.
6. Давиденко Л. Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць [Текст] : дис. ... канд. філол. наук. К., 1992. 159 с.
7. Коломієць О. М. Фразеологічні синоніми в системі образно-зображувальних засобів мови Є. П. Гуцала. Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (26–28 березня 2003 р.). Дніпропетровськ : Економіка, 2003. С. 227–228.
8. Майдаченко П. И. Гротеск, ирония и пародирование как виды комического в современной украинской прозе : дис. ... канд. филол. наук. М., 1984. 175 с.
9. Пасік Н. М. Фразеологічна репрезентація стильової домінанти химерності в художньому мовленні Євгена Гуцала. *Література та культура Полісся*. Вип. 84. Серія «Філологічні науки». № 7 / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 139–149.
10. Пашковська Н. Ф. Перифрази як складники синонімічного ряду (на матеріалі роману «Позичений чоловік» Є. Гуцала) URL: http://philology.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2010_29/199_203
11. Поповський А. М. Фразеологічні одиниці зі значенням «говорити» і «мовчати» в мові художніх творів Є. П. Гуцала. *Лінгвістика*. 2009. № 3 (18). С. 77–84.
12. Русанівський В. М. Мова химерного роману. *Мовознавство*. 2006. № 4. С. 3–21.
13. Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. К. : Наук. думка, 2008. 1104 с. (Словники України).
14. Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період / [упор. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1963. 790 с.

References:

1. Andreeva, T.M. (2013), *Tautological phraseology in the Ukrainian language [Tavtoloichni frazeolohizmy v ukrayins'kiy movi]*, Linguistic and conceptual pictures of the world, К. : VPTS "Kyiv University", 2013, Vyp. 43 (1), pp 3–9.
2. Bilonozhenko, V.M., Hnatiuk, I.S. (1989), *Functioning and lexicographic development of Ukrainian phraseology [Funktsionuvannya ta leksykohrafichna rozrobka ukrayins'kykh frazeolohizmiv]*; resp. ed. L.S. Palamarchuk; Inst. Of Linguistics. O.O. Potebny Academy of Sciences of the USSR, K.: Nauk. opinion, 1989, 156 p.
3. Boyko, N.I., Davydenko, L.B., (1996), *Gradual series of phraseology-synonyms in the context of language practice E. Gutsal [Hradual'nyy ryad frazeolohizmiv-synonimiv u konteksti movotvorchoyi praktyky Y. Hutsala]*, Literature and culture of Polissya, Nizhyn: NDPI, 1996, Vyp. 7, pp. 188–191.
4. Vazhenina, O., (2001), *Linguistic and stylistic features of bizarre prose [Movno-styl'ovi osoblyvosti khyvernoyi prozy]*, Linguistic studies, Donetsk: DonNU, 2001, Vyp. 8, pp. 180–184.

5. Vazhenina, O.G., (2017), *Phraseological synonymy as a figurative means of expression of Yevhen Gutsal's chimera [Frazеolohichna sinonimiya yak obrazno-vyrazhal'nyy zasib khymeriady Yevhena Hutsala]*, International research and practice conference «*Modern philology: relevant issues and prospects of research*»: Conference proceedings, October 20–21, 2017, Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing», pp. 11–16.

6. Davydenko, L.B., (1992), *Syntactic functions and structural-semantic modifications of phraseological units [Syntaksychni funktsiyi i strukturno-semantychni modyfikatsiyi frazeolohichnykh odynyts'] [Tekst] : dys. ... kand. filol. nauk. K., 1992, 159 p.*

7. Kolomiets, O.M., (2003), *Phraseological synonyms in the system of figurative means of speech of E.P. Gutsal [Frazеolohichni synonymy v systemi obrazno-zobrazhuval'nykh zasobiv movy Ye. P. Hutsala]*, Lexical and grammatical innovations in modern Slavic languages. Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference (March 26–28, 2003), Dnipropetrovsk: Ekonomika, 2003, pp. 227–228.

8. Maidachenko, P.I., (1984), *Grotesque, irony and parody as types of comic in modern Ukrainian prose: [Hrotesk, yronyya y parodyrovanye kak vydy komycheskoho v sovremennoy ukraynskoj proze] : dys. ... kand. fylol. nauk, M., 175 p.*

9. Pasik, N.M., (2016), *Phraseological representation of the stylistic dominant of whimsy in the artistic speech of Eugene Gutsal [Frazеolohichna reprezentatsiya styl'ovoyi dominanty khymernosti v khudozhn'omu movlenni Yevhena Hutsala]*, Literature and culture of Polissya, Vip. 84, Series "Philological Sciences", № 7 / resp. ed. and order. GV Samoilenko. Nizhyn: NDU. M. Gogol, 2016, pp. 139–149.

10. Pashkovskaya, N.F., (2010), *Periphrasis as components of a synonymous series (on the material of the novel "The Borrowed Man" by E. Gutsal)[Peryfrazy yak skladnyky sinonimichnoho ryadu (na materialy romanu «Pozychenyy cholovik» Ye. Hutsala)]* URL: http://philology.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2010_29/199_203.

11. Popovsky, A.M., (2009), *Phraseological units with the meaning of "speak" and "keep silent" in the language of works of art by E.P. Gutsal [Frazеolohichni odynytsi zi znachennyam «hovoryty» i «movchaty» v movi khudozhnykh tvoriv Ye.P. Hutsala]*. Linguistics, 2009, № 3 (18), pp. 77–84.

12. Rusanovsky, V.M., (2006), The language of a bizarre novel. [Mova khymerneho romanu]. Linguistics, 2006, № 4, pp. 3–21.

13. Dictionary of phraseology of the Ukrainian language (2008) [Slovnyk frazeolohizmiv ukrayyns'koyi movy] / [ed. : V.M. Bilonozhenko and others], K.: Nauk. opinion, 2008, 1104 p. (Dictionaries of Ukraine).

14. Ukrainian folk proverbs and sayings: pre-October period, (1963), [Ukrayyns'ki narodni prysliv'ya ta prykazky: dozhovtnevyy period] / [upor. V. Bobkova, Y. Bahmut, A. Bahmut]. K. : State Publishing House of Fiction, 1963, 790 p.

Е. Г. Важенина,

*Донецкий национальный университет имени Васыля Стуса,
кафедра украинского языка, теории и истории украинской и мировой
литературы*

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ ДОМИНАНТЫ ПРИЧУДЛИВОГО ДИСКУРСА ЕВГЕНИЯ ГУЦАЛА

Статья посвящена исследованию авторской стилистики Евгения Гуцало, в частности выявлению лингвостилистических доминант причудливого дискурса писателя. Материалом исследования служила причудливая трилогия писателя «Муж займы», «Частная жизнь феномена», «Парад планет». Установлено, что вербализаторамы

авторского химерирования Евгения Гуцало выступает сложная система лексико-фразеологических средств с доминированием различных проявлений авторской видоизменения фразеологизмов.

Ключевые слова: афоризм, синонимизация фразеологизмов, перифраз, перифрастичный поле, ocasionальне фразеотворення, тавтологичны фразеологические выражения, химерийна модальность.

O. G. Vazhenina,

*Vasyl Stus Donetsk National University,
Department of Ukrainian Language, theory and history of Ukrainian and World
Literature*

LINGUISTIC AND STYLISTIC DOMINANTS OF YEVHEN HUTSALO'S BIZARRE DISCOURSE

Purpose. The article is devoted to the study of the author's stylistics by Yevhen Hutsalo, in particular to the identification of the linguistic and stylistic dominants of the writer's bizarre discourse. The material of the study was a bizarre trilogy of the writer «Borrowed Man», «Private Life of the Phenomenon», «Parade of Planets».

Research methods. The research is based on general scientific methods, using inductive and descriptive-analytical methods – for the accumulation, systematization and analysis of factual material; method of phraseological analysis – to identify the phraseology of the phrase; structural and semantic methods – for the analysis of textual integration of phraseology; the method of comparative analysis is used to compare casual and occasional phraseological units; the method of contextual analysis was used to establish the author's intentions and text-forming potentials of transformed phraseology.

Results. The author's linguistic and stylistic organization of Yevhen Hutsalo's bizarre trilogy is analyzed, its linguistic and stylistic dominants, which appear as text-forming, plot-forming and genre-forming factors of Yevhen Hutsalo's bizarre discourse, are determined. Their typological manifestations and expressive-pragmatic functions in the text space of the studied chimera are determined. It is revealed that the writer uses structural-semantic transformations and semantic modifications of phraseology, occasional phraseology, synonymization of phraseological units, author's aphorisms, author's paraphrasing and title creation productively to create a chimerical modality of the literary-art text.

Conclusions. It's established that the verbalizers of the author's pretentiousness by Yevhen Hutsalo are a complex system of lexical and phraseological means with the dominance of different manifestations of the author's modification of phraseological units. The most significant in the context of the stylistic dominance of pretentiousness are the semantic modification of phraseology, in particular the reception of double actualization, expanded phraseological metaphor, and structural-semantic transformation of phraseology, in particular the reception of phraseological hints, capable of directing. In order to enhance the linguistic-art expressiveness of bizarre novels, the writer productively uses the synonymization of phraseology, to realize the harmony of form and content uses the author's paraphrasing and author's aphorisms.

Key words: phraseological unit, aphorism, synonymization of phraseological units, periphrasis, periphrastic field, occasional phrase formation, tautological phraseological expressions, comparative inversions, chimerical modality.

О. П. Огринчук,

канд. філол. наук, доц.,

Івано-Франківський національний медичний університет,

кафедра мовознавства

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПОВТОРЮВАНИХ ДІЄСЛІВНИХ ОДИНИЦЬ В ОКРЕМОМУ ТЕКСТІ

Статтю присвячено комплексному вивченню функціональних особливостей дієслова і дієслівних лексико-семантичних повторів у поетичних текстах М. Бажана та І. Драча. Встановлено естетичний потенціал дієслівних видо-часових форм та стилістичну функцію дієслівних повторюваних одиниць у художньо-образній системі вірша. Доведено, що тексти можна розглядати як організовані цілісні системи, побудовані за власними законами.

Ключові слова: текст, повтор, лінгвопоетика, динаміка, дієслово, аперцепція.

У статті робимо спробу здійснити комплексний аналіз функціональних особливостей дієслова і дієслівних лексико-семантичних повторів у поетичних текстах М. Бажана та І. Драча, встановлюємо естетичний потенціал дієслівних видо-часових форм та стилістичну функцію дієслівних повторюваних одиниць у художньо-образній системі вірша на матеріалі творів цих письменників, удосконалюємо методику лінгвопоетичного аналізу художнього тексту.

Постановка проблеми. Останніми десятиліттями домінує функціональний підхід до тексту, прихильники якого намагаються вирішити питання, пов'язані із суб'єктом (автор тексту), адресатом (читач) та головне – їхньою взаємодією в акті комунікації. Це також стосується і поетичних текстів як унікальної цілісної образної моделі світу, що представляє світобачення, світосприймання автора. Таким чином *актуальність теми* зумовлена важливістю розв'язання мовознавчих проблем, зумовлених дослідницьким інтересом до механізмів текстотворення, зокрема на вивчення функціональних особливостей дієслова у поетичних текстах М. Бажана та І. Драча.

Мовностилістичні особливості дієслова в художньому тексті неодноразово були предметом вивчення. Ці питання у різних аспектах досліджували Р. Якобсон, В. Виноградов, В. Григор'єв, Н. Арутюнова, В. Русанівський, О. Бондарко, І. Вихованець, М. Шведова, П. Дудик, Н. Мединська, В. Гумовська.

Мета статті полягає в дослідженні лінгвопоетики художньої природи дієслова і функціональних особливостей дієслівного повтору як важливих семантично значущих засобів творення естетичного цілого, формування змістової структури поетичних текстів М. Бажана та І. Драча. Це зумовило низку завдань, розв'язання яких потребувало опрацювання великої кількості лінгвістичної наукової літератури та аналізу широкого й різноманітного фактичного матеріалу.

Широке застосування та розмаїття граматичних ознак дієслів зумовлюють різноманітність їх стилістичних функцій. Простежимо специфіку дієслівних форм як засобів вираження динаміки в окремо взятих поетичних текстах М. Бажана й І. Драча.

Динамічною і напруженою постає картина війни, що розгортається перед читачами в поезії М. Бажана «Клич». Надзвичайно важливу роль тут відіграють дієслівні повтори, що вибудовуються на основі заголовного слова, яке, за словами А. Мойсієнка, «виступає субстанціональною ознакою цілісної текстової структури (як

препозиція)» [5, с. 28]. На думку вченого, заголовок стає важливою аперцепційною основою при декодуванні поетичних структур. Досвід заголовного слова сприяє асоціативному рухові в руслі розгортання подієвості [5, с. 31].

Так, уже в наступних двох рядках (*Ми чуєм **ключ** – це України **ключ***) автор двічі вживає віддієслівний іменник *ключ* з актуалізованими семами ‘заклик до чого-небудь’, ‘поклик’, ‘кликання’. Загалом же у вірші 8 разів повторюється це слово та його лексико-морфологічні варіанти (*кличуть, кличні*). У тексті воно звучить як заклик до боротьби, до згуртування проти ворога. Асоціативно-сміслові поле заклику підтримують супровідні слова: *Україна (України **ключ**)*, *битва (кличем битви)*, *звуки (кличних звуків)*, *рани (кличуть рани)*, *мати (кличем (...) **мати** зве)*, які розвивають тему заголовка і аперцептують контекст всього твору. Важливу роль в актуалізації теми відіграють дієслова з аналогічним смисловим наповненням. Пор.: *тужливий батько ... **гукає** рідних, **кличем** битви **мати** зве дітей і **кличуть** рани наших міст суворих*.

Особливу експресивну напругу, емоційний темпоритм, в якому передано динаміку внутрішніх переживань ліричного героя, творять рядки з анафоричним прийменником *крізь* при агентивній метафорі: ***Крізь** рев огню, **крізь** свист і **скрегіт** сталі, / **Крізь** гуркіт битв, **різь** гук і вибух січ, / **Крізь** землетрус, **крізь** **вкриті** димом далі*.

Такий експресивний (хоч і бездієслівний) комплекс повторюваних одиниць мовби вводить у надзвичайно багату на дієслівні номени структуру паралелістичного тексту (паралелізм – стилістична фігура, що «полягає в тотожному чи подібному розташуванні мовних елементів у межах віршованої строфи» [6, с. 47]), пор.: *Це тужний батько, **ставши** край могили, / Дочки своєї, **знятої** з петлі, / **Гукає** рідних, щоб **ішли** і **мстили** / За горе української землі. / Це скорботна **мати**, **звівши** чорні руки, / **Благословляє** воїнів-синів, / Щоб **відплатили** ворогу за муки, / За сльози українських матерів*.

Зауважимо, що носіями динамічної ознаки тут виступають різні дієслівні форми: дієприслівник (*ставши, звівши*), дієприкметник (*знятої*) і власне дієслова в різних часових формах (*гукає, благословляє* й *ішли, мстили*), за допомогою яких твориться строга оповідь. А зважаючи на те, що «значення умовності зберігається й тоді, коли частка *би* (*б*) виступає як складова частина сполучників *якби, щоб*» [2, с. 137], дієслова, вжиті в підрядній частині (*щоб ішли і мстили, щоб відплатили*), розглядаємо як такі, що набули значення умовного способу.

Експресію посилюють також уведений поетом образ *скорботної матері*, що символізує нескореність народного духу та набуває узагальнення в кінці строфи (*за сльози українських матерів*), прикладка *воїнів-синів* як назва об'єкта, що підсилює дієслово *благословляє*.

Потім М. Бажан вводить пряму мову, щоб оживити текст, передати особливості індивідуального мовлення своїх героїв: *Шепоче: «Любий! Більш **терпінь** – несила. / **Прийди, зрятуй, звільни і обійми!**»*.

Експресивна напруга створюється нанизуванням дієслів у другій особі однини наказового способу, які вказують на поступовість дій, певну градацію. Їх об'єктивація в тексті разом з інфінітивом робить виклад більш динамічним. Інфінітив на *-ть* (*терпінь*) разом із прислівником *більш* та іменником в значенні дієслова *несила* виступає виразним засобом стилізації.

У випадку з дієсловами в наказовому способі простежуємо ампліфікацію дієслівних форм. Загалом М. Бажан в аналізованій поезії досить часто вдається до цієї стилістичної фігури з метою висвітлення зображуваного явища в усіх його аспектах. Пор.: *ми суворі, владні, войовничі; наш день, наш суд, наш час; в них – гнів, і мста, і світла віра в нас* та ін. Проте найбільше динамізує оповідь ампліфікація саме

дієслівних форм: *Ми йдемо, ми ринемо, ми переступаємо / Їх трупи й стяги, грізний наш трофей.*

За допомогою прямої мови М. Бажан передає також почуття, внутрішньо-психологічний стан героїв, що поглиблює експресію твору. Пряма мова є ніби відповіддю на ті запитання, які породжує попередній контекст: *Це син до батька руки простягає, / Це стогне дід, щоб чув його онук: / «Німецький пес нам тіло роздирає, / А очі нам клює фашистський крук».* Тут оповідь увиразнює поєднання різних часових форм дієслова, за допомогою яких відтворюються паралельні дії (*син до батька руки простягає* і *стогне дід*). Форма теперішнього часу дієслова *стогне* вживається на позначення минулої дії. Явище персоніфікації засвідчують два останні рядки. Конструкції дієслова з іменником-суб'єктом, поширеним означенням, набувають символічного значення (*німецький пес роздирає* і *клює фашистський крук*). Увиразнює текст анафоричний повтор вказівної частки *це*.

Емоційної експресивності М. Бажан часто досягає через вдало підібрані епітети, підпорядковані смисловій лінії твору. Якщо прикметникові епітети реалізують статичну ознаку (*міст суворих, чорний попіл*), то дієприкметникові – динамічну, причому негативно забарвлену, оскільки передають горе, розпач, безнадію, спустошеність *нив змертвілих, скровленої землі*.

Далі автор витримує паузу, що виникає у зв'язку з накопиченням негативних емоцій, наповнених внутрішньо-психологічним драматизмом ліричного героя, а потім із новою силою розгортає паралелістичний текст: *Докіль ще буде тьмарити наш Київ, / Пречисті води славного Дніпра?.. / Докіль загарбник буде править в Львові, / Топтати ряст волинської землі? /*

Докіль в карпатській віковій діброві / Гукатимуть фашистські патрулі? /

Докіль трембіти гнівного гуцула / Гримітимуть про зненавиду й мсту...

Питальне слово *докіль*, винесене на початок речення, забезпечує експресивний ефект. Значною мірою посиленню експресії слугують дієслова, виражені синтетичними й аналітичними формами майбутнього часу недоконаного виду. Використовуючи питальні конструкції, автор загострює увагу реципієнта на проблемі. Завершує паралелізм невластна питальна конструкція, виражена складнопідрядним реченням: *Щоб вся стара Слов'яницина почула / Їх кличних звуків грізну красоту?*

Указана підрядна частина служить своєрідним обрамленням даної строфи. Вона несе виразну психологічну експресію, налаштовує на позитив. Метонімічний вираз *стара Слов'яницина почула* аперцептує наскрізну смислову лінію вірша – клич. Автор використовує прикметник *кличних* у відношенні до іменника *звуків*, розвиваючи тим самим головну тему твору, та завершує речення оксюмороном *грізну красоту*. Оксюморон є одним із улюблених засобів М. Бажана, за допомогою якого він розкриває всю парадоксальність життя та дійсності, яку описує.

Розгорнуту картину відповідей на поставлені запитання демонструє подальший контекст: *Не довго, ні! Ми чуємо їхні кличі, / В них – гнів, і мста, і світла віра в нас, / І ми, суворі, владні, войовничі, / Ідемо на клич. Наш день. Наш суд. Наш час. / Ми йдемо на клич. Не зойком, не одчаєм, / А кличем битви мати зве дітей! / Ми йдемо, ми ринемо, ми переступаємо / Їх трупи й стяги, грізний наш трофей. / Ми йдемо, як сонце.*

У вірші перед нами постає широка панорама епохи. При цьому алітерація шиплячих *ч, ш* створює ефект гулу багатьох голосів та шуму натовпу. Прості (двоскладні й односкладні) речення разом із складними творять цілісну експресивну єдність, де кожна одиниця інтенсифікує іншу.

Не менш ефектно змальовує автор події після війни, об'єктивуючи їх у формах теперішнього майбутнього часу та минулого, також вжитого у значеннєвій сфері майбутнього: *І степи світають. / Ясна зоря над полем битв стає; / На рідні земля*

сіячі вертають, / Щоб сіяти святе зерно своє, / Щоб знов заграло українське поле / Врожаєм щастя, зродженням навек, / Щоб знов засяло сонце світлочолє / На вольних водах українських рік, / Щоб знов братів з Москви, з Кури, зі Сходу / В день свята Київ радо зустрічав...

Все це підсилює емоційність поезії, створює відповідну інтонаційність, ритм. За допомогою дієслів теперішнього часу *світають, стає* досягається ефект урочистої статичності, коли час ніби зупиняється. Образна дієслівна метафора *степи світають* аперцептує Шевченкове *Світає... Край неба палає*, змінюючи негативну емотивність вірша на позитивну, оптимістичну. Чорні кольори замінюються на світлі. Метафоричний вираз *Ясна зоря над полем битв стає* набуває символічного значення.

Увиразнює значення майбутнього часу прислівниковий повтор *знов*. Паралелізм, досягнутий за допомогою складнопідрядних речень мети, дає змогу автору оформити складні логіко-поняттєві зв'язки, спрямувати увагу на дію та її мету, увиразненню якої слугує інфінітив *сіяти*.

Загалом остання строфа вірша наскрізь пронизана оптимістичним настроєм. Для створення цього М. Бажан використовує численні мовностилістичні засоби, серед яких багато дієслівних: метафора (*степи світають, зоря стає, заграло поле* й под.), метонімія (*Київ зустрічав*), алітерація (*зустрічав-засвучав*) та ін.

Імпліцитно вплетений у композиційно-сюжетну канву твору образ тріумфу та перемоги знаходить своє експліцитне вираження в реченні, увиразненому тавтологією: *І тріумфальним гімном засвучав / Свободний спів вільного народу*.

Отже, проаналізований поетичний текст М. Бажана засвідчує, що дієслово в силу своєї граматичної природи є важливим стилістичним засобом, за допомогою якого досягається динаміка оповіді, посилюється експресивність висловлювання.

Подібну тематику розгортає І. Драч у вірші «Київське небо», конкретизуючи її через підзаголовок «Спомин війни». Уже в першому рядку займенник *я*, уточнений прикладкою *хлопчик-семиліток*, фокусує увагу на постаті оповідача, який поринає у спогади дитинства: *Я, хлопчик-семиліток, вийшов з хати...*

Далі поет інтенсифікує оповідь. Нагромаджуючи дієслівні метафори (ампліфікація контекстуальних синонімів), він створює акустично-зорову картину, що задає тон всій композиційно-сюжетній лінії твору: *Двигтіла ніч, і страхом волохатим, / Кректала, рвалась, репалась земля. / І небо там, на півночі, двигтіло, / І цвяхи зір все цвякувало в тіло. / Тут чорне було небо, як рілля...* Динаміку вірша тут творять дистантний повтор дієслова *двигтіти* («Трястися під впливом дії сили; тремтіти, дриготіти, хитатися, труситися») що відбиває напругу внутрішнього стану ліричного героя (*двигтіла – двигтіло*), і синонімічний контекстуальний повтор, виражений дієсловами *кректала, рвалась, репалась*, які передають динамічну ознаку одного і того ж суб'єкта – *земля*.

Особливу емоційну напругу демонструють три наступні рядки, в яких об'єктивуються анафоричний повтор сполучника *і*, лексико-морфологічний повтор *цвяхи – цвякувало* (останній компонент є неологізмом) та дистантний іменниковий повтор, виражений словом *небо*. Зауважимо, що І. Драч 8 разів повторює слово *небо* в цій поезії. Аби передати горе, страждання, принесені війною, він вдається до символіки чорного кольору, що накладає відбиток на емоційно-психологічне сприйняття твору. Адже чорний колір традиційно є символом трагічного, горя, злих сил. Нагромадження лексем на позначення чорного кольору засвідчує лексико-морфологічний повтор *чорнота – чорніла – чорнюща* в таких рядках: *А наді мною чорнота чорніла, / Падучим круком висла, ошаліла, / З зірок чорнюща капала роса*.

Загалом для аналізованої поезії характерні лексико-морфологічні повтори зі значенням кольору. Семантику червоного кольору, що значною мірою контрастує з

чорним, виражає повтор *багряним – кров'янило – червоний*: *А там вставало прапором багряним, / Не гоїло, а кров'янило рани, / Червоний клекіт країв небеса.*

Через неологізм *кров'янило* експлікується червоний колір як колір крові (інтенсивний червоний), а через метафору *червоний клекіт країв* імплікуються уявлення про те, що, подібно до вогню, палахкотить, горить, пече, обпікає, виблискує червоними іскрами. Аналізований контекст засвідчує, що напруження думки й почуттів автор часто виражає через нагнітання певних семантичних ознак шляхом звукових, словотвірних, лексичних, синтаксичних повторів [4, с. 167].

Інтенсифікує, увиразнює оповідь дистантний паралелістичний повтор, що символізує боротьбу двох сил – червоної і чорної: Червона й чорна затялись на смерть. / Червоне з чорним билося завзято.

Для підсилення експресивної напруги поет вводить предикативні дієслівні форми на *-то*, які повністю реалізують сему дієвості: *Все проклято, і клято, й перекалято – / І чорна знемагала круговерть*. Лексеми *проклято, клято, перекалято* репрезентують лексико-морфологічний повтор, через який об'єктивується багаторазова повторювана дія, що відбувалася в минулому. Значення минулого часу, з одного боку, пов'язане з тим, що безособове речення може бути трансформоване в неозначено-особове, з іншого – з дієсловом у минулому часі *знемагала*, вжитим у другій предикативній частині.

Відтворюючи картину «споминів війни», поет часто вдається саме до дієслівних форм минулого часу: *Вже небо вогневіло й наді мною, / Так дихало розпечено війною – / Знамено нахилило ген сюди, / Де двері прочинилися із хати, / І наді мною вже застигла мати, / Мене крилом накривши од біди*.

Ампліфікація дієслів *вогневіло, дихало, нахилило* сприяє висвітленню подій, відтворенню тривожної, напруженої атмосфери. Цій же меті підпорядковані й такі мовностилістичні засоби, як індивідуально-авторський неологізм *вогневіло*, антропометафори *небо (...)* *дихало, (...)* *знамено нахилило*, символ *матері* як берегині життя. Образний символ *маминоного крила* надає поезії особливої ліричності.

Важливе художньо-зображальне значення в Драчевому тексті, як і в тексті М. Бажана, має пряма мова: *– Бач, наші йдуть, червоні йдуть вже, сину*. Тут дистантний дієслівний тотожний повтор *йдуть – йдуть* інтенсифікує, емоційно напружує оповідь. Увиразнюють його контекстуальні синоніми *наші, червоні*, які називають суб'єкта дії.

Домінування червоного кольору засвідчують лексеми *огняну, вогневіє, вогневіли*. Авторський дієслівний неологізм *вогневіє*, повторюючись двічі у відношенні до різних суб'єктів (*небо вогневіє – вогневіли дивно вії*), несе особливе експресивне навантаження: *І я побачив огняну сльозину / У матері на звітренім лиці: / – Ген кийське там небо вогневіє. – / І в неї вогневіли дивно вії, / Мов небеса були в її руці*. Дієслівний лексико-морфологічний повтор у вірші підсилюється іменниковим *небо – небеса*.

Динаміку тексту, як і його емоційність, у наступних рядках посилюють анафоричний повтор *Немов вона тримала*, контекстуальні синоніми градаційного типу: *вогненне, червоне, багряне, вогнеквітне (знамено)*, метафоричні дієслівного вираження конструкції *налите мстою, гнівом розігріте*: *Немов вона тримала те вогненне, / Щоб чорне здихалось, не дихало на мене, / Немов вона тримала знамено / Червоне те, багряне, вогнеквітне, / Налите мстою, гнівом розігріте, / І в неї не хилилося воно*. Важливу роль тут відіграє також лексико-морфологічний дієслівний антонімічний повтор *здихалось – не дихало*, який увиразнює та підкреслює протиставлення.

У цій поезії І. Драч із метою введення в текст ретроспекції вдається і до такого стилістичного прийому, як перехід з однієї часової площини в іншу: *А потім*

зачинились хатні двері, / Слова лилися древні, сизопері. / Про те, як споконвіку б'ється світ. / – Георгій-змієборець тне дракона... – / На мене дивно дихала ікона, / І кожне слово мало сотні літ.

Наростання емоційно-експресивної напруги демонструють такі рядки у вірші: *А в Либеді були глибокі очі, / І скільки тої злої поторочі / На неї перлось за усіх століть. / Кий, Щек, Хорив були брати з мечами, / Вони ту погань нищили з корчами. / Й цю винищать! А Київ хай стоїть!* Досягається вона значною мірою завдяки вживанню дистантного дієслівного повтору *нищили – винищать*, перший компонент якого має форму минулого недоконаного часу і наголошує на дії, яка відбувалася в минулому, а другий – стоїть у формі майбутнього часу доконаного виду та акцентує на завершеності, результативності дії в майбутньому.

Особливе експресивне навантаження при цьому несе останній рядок, репрезентований окличними реченнями. У ньому емоційність досягається також вживанням описової форми наказового способу *хай стоїть*. Експресивна напруга тут сягає кульмінації.

В останній строфі І. Драч знову повертається до відтворення самого процесу війни, з якого починалися спогади ліричного героя, у такий спосіб тематично обрамлюючи поезію: *Земля гула. Дрижала наша хата. / І свастика над нею волохата / Ще утирем хилилась у вікно... / Та спис вогненний бив лиху потвору, / Та небо підіймало крила вгору, / І билось, як вогненне знамено...*

Знову постають метафоризовані образи землі і неба (*земля гула,.. та небо підіймало крила*). Повернення до початку автор використовує з метою увиразнення реми вірша, яку він виносить у самий кінець.

Цій же меті слугують і різні повтори: сполучниковий *та – та*, що виражає протиставлення змісту наступних рядків попереднім і тим самим аперцептує якісно новий зміст – рему; прикметниковий *вогненний – вогненне*, який замикає композиційно-сюжетну лінію вірша, засвідчуючи перемогу життя над смертю; дієслівний *бив – билось*, що інтенсифікує дію.

Таким чином, аналіз поезій М. Бажана «Клич» та І. Драча «Київське небо», об'єднаних близькою тематикою, дає змогу виявити спільне та відмінне в ідіостилях обох письменників. Зокрема, в описі тих самих історичних подій, образів, об'єктивації наскрізних символів, вживанні різних мовностилістичних засобів, передусім естетично навантажених дієслівних форм та виражених за допомогою них повторів.

На основі проаналізованих текстів можна зробити висновок, що в поезії М. Бажана «Клич» домінує повтор із дієсловом руху *ішли*, який формує внутрішню динаміку розгортання сюжету. Натомість динамізм поезії І. Драча «Київське небо» забезпечує насамперед дієслівний повтор із словом *битися*, вжитим у різних особових формах, підсилений лексико-морфологічним повтором іменника *битва*.

Обидва автори актуалізують тему боротьби з ворогом. Якщо в поетичному тексті М. Бажана вона закінчується перемогою, що підтверджують дієслова минулого часу доконаного виду (*тріумфальним гімном зазвучав*) та теперішнього часу (*На рідні землі сіячі вертають, Ясна зоря над полем битв стає*), то у вірші І. Драча є лише натяк на оптимістичне закінчення, про позитивний результат можна лише здогадуватися. Це засвідчують дієслова минулого часу недоконаного виду (*Та небо підіймало крила вгору, І билось, як вогненне знамено*).

М. Бажан на перший план виводить чорний колір, який аперцептує сумну трагічну воєнну дійсність. У другій частині твору на протигагу йому з'являються світлі барви (*ясна зоря, сонце світлочолє*). Тоді як І. Драч реалізує опозицію чорного та червоного кольорів, віддаючи перевагу останньому. Семантику червоного кольору

втілюють такі контекстуальні лексичні та лексико-морфологічні повтори, як: *вогневіло – вогневіли, огняна – вогненне – багряне – вогнеквіте*.

Активними суб'єктами дії в Драчевій поезії виступають персоніфіковані образи *неба і землі (небо підіймало крила, крєктала земля)*, у Бажановому вірші роль такого суб'єкта виконує символічний образ матері (*скорботна мати*), співвідносний з образом української землі (*скорботна мати ...благословляє воїнів-синів*).

Отже, декодування віршових текстів «Клич» М. Бажана та «Київське небо» І. Драча засвідчує, що їх можна розглядати як організовані цілісні поетичні системи, побудовані за власними законами. Аналіз дієслівних повторів, підсилених іншими, частоти їх уживання дав змогу простежити, як письменники, використовуючи ті чи інші стилістичні засоби, досягають експресивної напруги та динамізму, будують композиційно-сюжетну лінію, що в сукупності визначає ідіостиль письменника.

Література

1. *Бажан М.* Твори у чотирьох томах. Київ : Дніпро, 1974-1975.
2. *Булаховский Л. А.* Курс русского языка. Київ, 1952.
3. *Драч І.* Вибрані твори : в 2 т. Київ: Веселка, 1986.
4. *Коллегаева И. М.* Текст как единица научной и художественной коммуникации. Одесса, 1991.
5. *Кубрякова Е. С.* Текст и его понимание. *Русский текст*. 1994. № 2. С. 18 – 27.
6. *Николаева Т. М., Успенский Б. А.* Языкознание и паралингвистика. *Лингвистические исследования по общей и славянской типологии*. Москва. : Наука, 1966, 260 с.

Referenses

1. *Bazhan M.* (1984-1975), *The works are in four volumes [Tvory u chotyroh tomakh]*, Kyiv.
2. *Bulakhovskiy L. A.* (1952), *Russian language course [Kurs rosiyskoji movy]*. Kyiv
3. *Drach I.* (1986), *The selected works are 2 Vol [Vybrani tvory]*, Veselka, Kyiv, 1986.
4. *Kolehaeva E. S.* (1991) *The text is as a until of scientific abd artistic communication. [Tekst kak edynitsa nauchnoiy i khudozhestvennoiy komunikatiji]*, Odessa.
5. *Kubraykova I. M.* (1994) *The text and its understanding [Russkiji tekst]*, №2. P. 18-27.
6. *Nikolaeva T. M., Uspenskiy B. A.* (1966) *Linguistics and paralinguistics [Jazykoznanie i paralingvistica]*, Moscow, 260 p.

О. П. Огринчук,

*Івано-Франковський національний медичинський університет,
кафедра языкознания*

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ПОВТОРЯЕМЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ЕДИНИЦ В ОТДЕЛЬНОМ ТЕКСТЕ

Статья посвящается комплексному изучению функциональных особенностей глагола и глагольных лексико-семантических повторов у поэтических текстах М. Бажана и И. Драча. Установлены эстетический потенциал глагольных видо-временных форм и стилистическая функция глагольных повторяемых единиц в художественной системе стихотворения. Доказано, что тексты можна рассматривать как организованные целостные системы, которые устроены за особенными законами.

Ключевые слова: текст, повтор, лингвопоэтика, динамика, глагол, апперцепция.

O. P. Ohrynychuk,

*Ivano-Frankivsk National Medical University,
Department of the Ukrainian language*

THE STYLISTIC FUNCTIONS OF REPEATED VERB UNITS IN A SEPARATE TEXT

The article is devoted to the complex study of functional features of verbs and verb lexical-semantic repetitions in poetic texts M. Bazhan and I. Drach. Advantages of linguo-poetic approach, which gives possibility to define, how linguistic unit is included by the author in the process of word-artistic creative work, provides creation of aesthetic effect, structural and semantic integrity of the text is substantiated in the thesis. Linguistic and stylistic approach doesn't give us comprehensive answers to the question about notional, structural and communicative organization of the text, that is why today they become a prerogative of linguo-poetics and linguistics of text. Taking into account new directions, approaches in modern linguistic science in the last decades, such key concepts as "text", "poetic text" were specified; advantages of communicative functional approach to its study were specified; constant features of text and text categories were specified; style, idiostyle, idiolect concept was defined. At determining the poetic text, we proceed from the fact that this is a special semiotic system, which has its own laws of formation of self-organization. Decoding the poetic text takes into consideration apperception moments of each word in the works of writer, who, staying within the limits of national-language picture of the world, creates a unique linguistic world according to his world view, his own psychology, philosophy. Let us motivate the use of idiostyle concept, closely connected with the author's image, which we understand as a "word- conversational structure", which permeates all work and leads to comprehensive study of literary text. Linguostylistic verb potential as lexicogrammatical word class, which has detailed system of personal-methodical and kind-time morphological forms was analyzed in the work; figurative and expressive features of verbal categories of manner, time, kind and person were tracked in the poetic texts of M. Bazhan and I. Drach; certain writers' priorities in use of one or another verbal form were revealed. An important means of actualization of poetic content, dynamization of descriptive world, which assists the reader to focus attention on one or another reality, actions, feelings, and provides a link between the parts of the text, is repetition. Decoding of the poetic texts of M. Bazhan and I. Drach provided considering different apperception moments of verbal repetition.

Key words: text, linguopoetics, dynamics, verb, apperception.

УДК 811.161.2'373.612.2'42:821.161.2'06-1"20"

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235541>

O. П. Штонь,

канд. філол. наук, доц.,

Тернопільський національний педагогічний університет

ім. Володимира Гнатюка,

доцент кафедри української мови та методики її навчання

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА МЕТАФОР У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ПЕТРА СОРОКИ

Статтю присвячено з'ясуванню структурно-семантичної специфіки метафор у поетичному дискурсі Петра Сороки. Описано семантико-стилістичні типи метафор, які функціонують у збірці поезій «Ладан осені»: метафори-оживлення (антропометафори,

зоометафори, ботанометафори, химерометафори), метафори-опредмечування ознак та метафори-синестезії. Проаналізовано структуру метафоричних конструкцій.

Ключові слова: метафора-оживлення, метафора-опредмечування, метафора-синестезія, антропометафора, зоометафора, ботанометафора, поетичний дискурс.

Постановка проблеми. Естетика поетичної мови, що моделює світ через конкретно-чуттєві образи, передбачає не лише емоційний вплив на читача, а також орієнтується на його здатність розуміти вторинний зміст слова, несподівані асоціативні зв'язки між поняттями, специфіку художнього мовомислення того чи іншого автора. Адже кожен митець має свою манеру висловлювання, характерний словник та особливості комбінування мовних засобів. Цікавою із цього погляду є творчість українського письменника, члена НСПУ, літературознавця, редактора і видавця Петра Сороки, щодо якої головний редактор журналу «Літературний Чернігів», прозаїк та журналіст Михась Ткач наголошує: «Хоч би про що він писав, хоч би у якому жанрі виступав – вірші чи денникова проза – все то поезія. Його магічне слово лягає на душу ніжно, проймає серце. І це не окремі твори, а цільна поема, в якій головний герой – душа Поета» [4]. У мовній тканині творів тернопільського митця привертає увагу насамперед метафоричне слововживання, точність слова та розширення меж лексико-синтаксичної сполучуваності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення поетичних метафор в україністиці представлено роботами таких учених: С. Єрмоленко, В. Калашник, Л. Кравець, Л. Мацько, Л. Пустовіт, Н. Слухай, Г. Сюта, О. Тищенко, Л. Шевченко та ін. У наукових працях мова йде насамперед про метафоричні конструкції, які, функціонуючи в поетичних текстах, не лише відображають соціальні та художньо-естетичні цінності суспільства, а також відтворюють особливості авторського світобачення, моделюють індивідуальну мовну картину світу окремого митця. Мова творів Петра Сороки, зокрема специфіка метафор у його поетичному доробку, предметом окремого лінгвістичного дослідження ще не була. Це й визначає **актуальність** нашої наукової розвідки.

Метою статті є з'ясування структурно-семантичних особливостей метафор у поетичному дискурсі Петра Сороки. Це зумовлює вирішення таких **завдань**: визначити й описати семантико-стилістичні типи поетичних метафор; з'ясувати структурні особливості таких конструкцій у творах митця. **Об'єкт дослідження** – метафоричний простір його поетичної збірки «Ладан осені», **предмет** – структурно-семантичні особливості метафоричних конструкцій. **Джерелом** слугувала збірка віршів «Ладан осені». Фактичний матеріал (близько 300 метафоричних уживань) скартковано шляхом суцільної вибірки. Далі в тексті приклади подаємо за виданням: Сорока П. Ладан осені: Вірші. Астон, 2011. 104 с. Для реалізації поставленої мети використано такі **методи та прийоми досліджень**: описовий (передбачає відбір і систематизацію відповідного матеріалу, спостереження за мовними фактами, їх інтерпретацію та узагальнення); семантико-стилістичний (для аналізу мовних одиниць із погляду їх змістового наповнення); контекстуально-інтерпретаційний (аналіз семантики компонентів метафор у контексті); прийом кількісних підрахунків (для встановлення частотності різних груп метафор).

Наукова новизна роботи визначається матеріалом, який не був предметом окремого дослідження, та полягає у визначенні семантико-стилістичних типів метафор у поетичному дискурсі Петра Сороки; з'ясуванні структурних особливостей таких конструкцій у творах митця. **Теоретичне значення** полягає в тому, що отримані результати щодо структурно-семантичної специфіки метафор у віршах Петра Сороки поглиблюють та систематизують учення про поетичну метафору, а також створюють

основу для вивчення художнього дискурсу інших сучасних митців. **Практичну цінність** дослідження визначає можливість його використання в подальших наукових пошуках стосовно специфіки метафори в поетичному дискурсі, а також під час розробки та викладання курсів стилістики української мови, лінгвістичного аналізу художнього тексту та дисциплін вибіркового циклу в закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У мовознавчій літературі існує низка різних типологій метафор: а) за морфологічним виявом головного компонента; б) за структурою; в) за функцією; г) за належністю головного компонента метафори до певної лексико-тематичної групи; д) за семантикою та ін. Для з'ясування семантичних особливостей метафор у поезіях Петра Сороки найбільш доречною, на наш погляд, видається класифікація, яку подано у статті Т. Єщенко «Семантико-стилістичні типи метафор: теоретичний аспект»: метафори-оживлення (антропометафори, зоометафори, ботанометафори, химерометафори), метафори-опредмечування ознак, метафори-синестезії [2].

У поетичному дискурсі Петра Сороки натрапляємо на усі типи метафор, проте, як свідчить аналіз фактичного матеріалу, метафори-опредмечування (перенесення ознак із неживого на живе та з неживого на неживе: «...**шиба небес** зараз зойкне і трісне» (с. 23), «... **жовтий бриль ... стріхи** ще вітри не збили набакир» (с. 9), «**Ми лоеві свічки. Лиш хтось горить, хтось – чадить**» (с. 26), «**Розчахнуться неба білі брами**» (с. 42), «**Міцно в'яжить мене, петлі доріз**» (с. 7), « ... **цих спалених губ анаша**» (с. 65), «**Ладан осені – дим картопляний**» (с. 42)) та метафори-синестезії (інтерференція різних видів сприймання довкілля: «**Трісне каламутна тиша**» (с. 52), «**блакить загула**» (с.47), «**холодний ламкий небосхил упаде в межиріччя**» (с. 23)) трапляються зрідка.

87 % зафіксованих тропів складають метафори-оживлення, серед яких найбільш частотними є антропометафори (вони у свою чергу складають 79 % порівняно з іншими групами – зоометафорами (7 %), ботанометафорами (13,5 %) та химерометафорами (приблизно 0,5 %). Не дивно, що кількісно переважають саме антропометафори, адже центральним образом художнього світу письменника є людина, зосередженість на її почуттях, емоціях, переживаннях та загалом внутрішньому стані. Опишемо детальніше кожну групу.

Антропометафори класифікуємо за тематичними групами ключових слів, що входять до метафоричного контексту. Виділяємо кілька груп.

Перша – це антропометафори, ключовими словами яких є лексеми на позначення динамічної сфери життєдіяльності людини (*біжить, ходить, бредє, диває, блудить, тікає, тче, танцює та ін.*). Це зазвичай дієслівні метафори (*погляд утікає, вітер наздоганя, біжить година, диває біда, листочки танцюють, вересень натче* тощо), наприклад: «**Околяса ходила розпука**» (с. 33), «**Знов біжить година, як хвилина**» (с. 36), «**Вітер листя край шляху пасє**» (с. 42), «**Ще нам «бабиного літа» вересень натче**» (с. 51).

Друга – антропометафори зі словами, що називають психофізіологічні процеси, стани особистості (*посивіє дорога, життя сміється, зоря зітхає, горіх тремтить, оживає душа, захлинулась душа, душа чарує, вмирає Тиса та ін.*), як-от: «**Скоро осінь і трави сивіють**» (с. 39); «**Де гине Чорний ліс і помирає Тиса**» (с. 83); «**А в мені все щулились і терпне / ніби хтось надламає й мене**» (с. 44); «... **і стає на коліна душа моя перед мальвою і журавлем**» (с. 40), «**Я небо п'ю, коли воно сміється**» (с. 59), «**Добре стояти в осінню сльоту перед вікном, що ридає...**» (с. 61).

Третя група – антропометафори, які семантично корелюють з назвами реалій неживого світу і набувають статусу антропоморфізмів, як-от: *сивіє світ* (с. 63), *тополі радять раду* (с. 43), *мовчать тополі* (с. 16), *вічність налле у душу сили* (с. 8), *душа*

оживає в серці (с. 21), рими беруть в облогу (с. 9), хату підпира пустир (с. 9), жаль упав у кювет (с. 33) тощо.

Четверту групу становлять антропометафори, ключовими словами яких є конкретизатори індивідуальних властивостей людської особистості, що стосуються предметів, явищ природи, абстрактних категорій: *душа невгамовна, збентежена душа, злякана трава, сонне і руде сонце, сумирні небеса, літа нетверезі, свавільні дні* та ін. («**Небеса і світ такі сумирні**» (с. 100), «... і примириться зі світом **лагідна душа**» (с. 51), «**Душу невгамовну, як лоша прив'яжу**» (с. 47).

П'ята група - антропометафори, ключовими словами яких виступають соматизми: «**Вічність в очі мої солоні зазирає...**» (с. 88), «... **не здригнуться серце і рука**» (с. 22), «**Згорять мої несамовиті губи і всі слова**» (с. 64), «... у **прихистку рук твоїх і грудей**» (с. 65).

Ботанометафори (метафори із рослинною семантикою) є другою за кількістю групою серед метафор-оживлень (13,5 %). Серед них виділяємо:

- ботанометафори із ключовими словами на позначення сфери біологічного існування рослин, або ж дії, які з ними пов'язані: «**опадають зорі**» (с. 36), «**Посивіла і прив'яла мама**» (с. 11), «**Вітер хотів би пустити у небо коріння**» (с. 45), «**Хто рано розквітає – рано гасне**» (с. 20).

- ботанометафори, що містять родо-видові назви рослин: «**Не відпускайте мене, берези, трави і ріки...**» (с. 7), «**Дух петрушки висне над городами, навіть диня заповзає в тінь**» (с. 9), «... **вмерли сумні блавати**» (с. 48), «**Пломеніють клени над шляхами**» (с. 49).

- ботанометафори, до складу яких входять лексеми на позначення плодів, частин рослин: «... **пагони щастя ростуть**» (с. 21), «**Листя вижовкле кольору йоду накладає на землю грим...**» (с. 54), «**ще мені кожне стебло дзвенить**» (с. 7).

- ботанометафори зі словами-конкретизаторами властивостей рослинного світу: «... і таку **безвічну і полинну підпирає костуром журуб**» (с. 11), «... **несе ця тиша тополина все більше смутку. Болю і жалю...**» (с. 93).

Зоометафори складають 7 % серед метафор-оживлень. Це уподібнення до тварин, яке здавна слугувало основою світогляду людини. Світ фауни охоплює такі тематичні групи ключових слів із тваринною семантикою:

- зоометафори із ключовими словами-назвами динамічної сфери діяльності тварин: «**Я хотів би тільки восени відлетіти у Господній вирій...**» (с. 100), «... і тугу, **що під серцем ссе, і біль втрати...**» (с. 76), «**Допоки душа, як птиця, не випурхне із грудей**» (с. 21), «... **диня заповзає в тінь**» (с. 9).

- зоометафори, які містять назви представників тваринного світу: «... **шалені ворони, як ртуть, його (повітря) п'ють**» (с. 99), «... **ластівки легкокрилі і комашня весела**» (с. 16), «**І стає на коліна душа моя перед мальвою і журавлем**» (с. 46), «**Ще мені кожне стебло дзвенить**», «**Голосом зяблика, бабиним літом / Душу мою до землі прив'яжіть**» (с. 7).

Зоометафори, до складу яких входять слова на означення частин тіла тварин: «... **тримають небо білі крила бусла**» (с. 52), «**Зблідло осіннє золото, крила складає блакить**» (с. 48).

За структурою, як відомо, метафору поділяють на просту (складається із двох-трьох слів, які характеризують предмет лише з одного боку) і розгорнуту (явище, предмет, поняття тощо змальовується цілою низкою метафор, що дозволяє найбільш повно розкрити суть зображуваного предмета або явища).

Для ідіолекту Петра Сороки характерні не лише прості конкретно-чуттєві метафори (зорові, слухові, одоративні тощо), а перш за все розгорнуті, у яких виявляється інтелектуалізм автора та актуалізуються просторові й часові зв'язки, часто

– надтекстові асоціації. Це візуальні метафори: «Вранці день ховається в тумані / Сходить сонце, сонне і руде» (с. 22), «Вітер листя край шляху пасе, / білий ліс похилився, як п'яний» (с. 42), «Зблідло осіннє золото, / Крила складає блакить» (с. 48); аудіальні: «І здається, що шиба небес / Зараз зойкне – і трісне» (с. 23), «Ще мені кожне стебло дзвенить» (с. 7); тактильні: «І зло, і дотик темних жал, / І слово яре» (с. 76). У зорових метафорах для змалювання осені актуалізовано кольороназви на позначення червоної і жовтої барв: «В багряному вирі / Світ постає у красі та ясі» (с. 7), «І багрянні клени, як комети» (с. 49), «золоті снопи» (с. 9), «І проміння падає косе / Золотим дощем мені на плечі» (с. 25), «Ліс горить край нашої оселі, / Розливає сяйво золоте» (с. 44), «Зблідло осіннє золото, / Крила складає блакить» (с. 48).

У складних метафорах актуалізуються часові й просторові зв'язки: «Нехай приходить вечір, / вітер часу казиться і рве» (с. 22), «Він в потойбіччі, там, де сон, / Де час тікає» (с. 30), «Знов біжить година, як хвилина» (с. 36), «Де година в вічність обертається» (с. 14), «Я лишень збирався жити / А вже старість біля вій» (с. 41); «не роз'ятрював рану Ірану й Афганістану» (с.12), «Де гине Чорний ліс і помирає Тиса» (с. 83).

Аналізуючи денники тернопільського письменника, О. Шеховцова підкреслює: «Денники» Петра Сороки наповнені філософським змістом та досягають поєднання двох центрів буття: Бога та людини. Розуміння сенсу свого буття, визнання релігійних постулатів життя відбувається через наповнення новим змістом душі і серця людини та за допомогою «Вищої сили» [5]. Це повною мірою стосується і поезій митця. Сповідальний тон збірки «Ладан осені», через який просвічує кредо самого автора – віра в Бога й гармонія в душі, відтворює композиційна метафора (термін запропоновано І. Арнольд для позначення метафори, що виражається цілим реченням, абзацом і виходить на рівень тексту [1, с. 85]). Це своєрідна над-метафора, коли метафоричні вживання відрізняються окремими компонентами, зберігаючи за іншими складниками спільну семантику. В аналізованій збірці зафіксовано більше двадцяти метафор із ключовим словом *душа* (*душа оживає в серці, душа чарує, захлинулася душа у здиві, вічність налє у душу сили, вийняти душу та ін.*). Серед них композиційні метафори: «І хай смиренно **на коліна стане** / Моя **душа** зневолена й німа» (с. 93); «Потолочене, / скошене, / зламане / Дотикає беззвучним плачем, / **І стає на коліна душа** моя / Перед мальвою і журавлем» (с. 46).

Крім того, поезіям письменника властиві **розгорнуті** (втілюються упродовж великого фрагмента повідомлення або всього повідомлення в цілому) **багаточленні** метафори, що передають філософське сприйняття минулості життя, радісного і сумного, земного і вічного: «Всевишній біло-голубим / Цей світ малює. / Злітають в небо голуби / І це хвилює. / І світлом дивної журби / Все сповиває, / Бо то не просто голуби – / То Дух ширяє, / Що розмежовує для нас / земне і вічне, / Бо пізній час і Божий глас / Ось-ось покличе» (с. 81).

Висновки та перспективи. Дослідження поетичного дискурсу Петра Сороки дозволяє зробити висновок про складність асоціацій, які лежать в основі індивідуально-авторських метафор митця, функціонування складних, розгорнутих метафоричних структур, у яких виявляється інтелектуалізм автора. За семантикою П. Сорока надає перевагу метафорам-оживленням, серед яких найбільш частотними порівняно з іншими групами – зоометафорами, ботанометафорами та химерометафорами, є антропометафори. Метафори-опредмечування та метафори-синестезії трапляються в аналізованих творах зрідка. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні інших лексико-фразеологічних особливостей мовного світу митця.

Література

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. Москва: Просвещение, 1990. 301 с.
2. Єщенко Т. А. Семантико-стилістичні типи метафор: теоретичний аспект. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. 28. Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2010. С. 224-239. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=19758>
3. Сорока П. Ладан осені: Вірші. Тернопіль: Астон, 2011. 104 с.
4. У вінок пам'яті Петра Сороки на дев'ятини. *Слово Просвіти*. 2018. Ч. 24 (972). 14 - 20 червня. URL: <http://slovoprosvity.org/wp-content/uploads/2018/09/24-972-14>
5. Шеховцова О. Жанрові модифікації «Денників» Петра Сороки. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. Вип. 15. С. 321-323. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/26658/1> (дата звернення 16.04.2021).

Referenses

1. Arnold, I. V. (1990), *Stylistics of the modern English language [Stilistika sovremennogo angliyskogo yazyka]*, Prosveshcheniye, Moscow, 301 p.
2. Yeschenko, T. A. (2010), *Semantic and stylistic types of metaphors: theoretical aspect [Semantyko-stylistychni typu metafor: teoretychnyi aspekt]*, Donetsk Visnik of the Science Association named after Shevchenko. V. 28. Donetsk: Ukrainian Cultural Center, Skhidny Vidavnychy Dim, pp. 224-239. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=19758> (accessed 17.04.2021).
3. Soroka, P. (2011), *Frankincense of Autumn: Poems [Ladan oseni: Virshi]*, Aston, Ternopil, 104 p.
4. *In memory wreath of Petro Soroka on nine days after the death (2018) [U vinok pamiati Petra Soroky na deviatyny]*, Slovo Prosvity. P. 24 (972). 14 - 20 of June. URL: <http://slovoprosvity.org/wp-content/uploads/2018/09/24-972-14>
5. Shekhovtsova, O. (2011), *Modification of genres of "Denniks" by Peter Soroka [Zhanrovi modyfikatsii «Dennykiv» Petra Soroky]*, Current issues of linguistics and literary science, № 15, pp. 321-323. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/26658/1>.

Е. П. Штонь,

*Тернопольский национальный педагогический
университет им. Владимира Гнатюка,
кафедра украинского языка и методики его обучения*

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА МЕТАФОР В ПОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ПЕТРА СОРОКИ

Статья посвящена выяснению структурно-семантической специфики метафор в поэтическом дискурсе Петра Сороки. Описаны семантико-стилистические типы метафор, которые функционируют в сборнике поэзий «Ладан осени»: метафоры-оживления (антропометафоры, зоометафоры, ботанометафоры, химерометафоры), метафоры-опредмечивания признаков и метафоры-синестезии. Проанализирована структура метафорических конструкций.

Ключевые слова: метафора-оживление, метафора-опредмечивание, метафора-синестезия, антропометафора, зоометафора, ботанометафора, поэтический дискурс.

O. P. Shton,

*Ternopil Volodymyr Hnatiyk National Pedagogical University,
Department of Ukrainian language and methods of its teaching*

STRUCTURAL AND SEMANTIC ASPECTS OF METAPHOR IN THE POETIC DISCOURSE OF PETRO SOROKA

The article investigates the metaphorical space of poems collection «Frankincense of Autumn» by Ternopil artist, writer and literary critic Petro Soroka. The research subject is structural and semantic aspects of metaphorical constructions. The aim of the article is to determine structural and semantic features of metaphors in Petro Soroka's poetic discourse. To achieve this, the author defines and specifies semantic and stylistic types of poetic metaphors; identifies image units structural features in the writer's work. The analysis is based on descriptive method (selection and systematization of relevant material, observation of linguistic facts, their interpretation and generalization), semantic and stylistic method, contextual-interpretive method and also quantitative technique (to establish a frequency of different groups of metaphors).

The study of Petro Soroka's poetic discourse demonstrates complexity of associations that underlay individual authorial metaphors, and functioning of complex, extended metaphorical structures with authorial intellectualism. Poems present all of the semantic and stylistic types of metaphors. However, the factual material analysis indicates rareness of objectification and synesthetic metaphors. 87% of all metaphors are personifications, among which the most frequent are anthropomorphs (79 %). Other personifications are zoomorphs (7 %), botanomorphs (13.5 %) and chimeromorphs (approximately 0.5 %). High number of anthropomorphs is caused by a person as a central image in Petro Soroka's artistic world and focusing on feelings, emotions, experiences and inner state in general. Other lexical and phraseological features in the artist's language world demand further research.

Key words: personification, objectification, synesthesia, anthropomorph, zoomorph, botanomorph, chimeromorph, poetic discourse.

УДК 811.161.2' 233

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235543>

Т. С. Шуліченко,

*Дніпровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна,
викладач кафедри іноземних мов*

НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНА КОЛЕКТИВНА МОВНА ОСОБИСТІТЬ ПЕРСОНАЖА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ В. ШКЛЯРА «ХАРАКТЕРНИК»)

Статтю присвячено дослідженню національно маркованої колективної особистості персонажів роману В. Шкляра «Характерник», проаналізовано чинники, що безпосередньо впливають на її формування; опрацьовано різні підходи до трактування поняття мовної особистості та сучасні тенденції його дослідження.

Ключові слова: мовна особистість, персонаж, мовна поведінка, ідіостиль, автор.

Постановка наукової проблеми та її актуальність Сьогодні в мовознавстві фіксуємо перехід від лінгвоцентризму до антропоцентризму. Центральним поняттям, об'єктом дослідження стає мовець, людина, яка мислить і виражає свої думки за

допомогою мовних засобів. Наразі до кола інтересів лінгвістів належить взаємозв'язок мови і мислення, питання структури внутрішнього мовлення, особливості породження та сприйняття тексту тощо. Для глибокого потрактування цих питань стрижневим стає поняття мовної особистості. Про неабиякий науковий інтерес до цього поняття свідчать також різноманітні підходи до його аналізу: 1) психологічний (особливості характеру і його комунікативного вияву); 2) соціологічний (аналіз індикаторів мовної особистості, корпоративних груп й індикаторів комунікативної поведінки мовної особистості, малих груп, встановлення параметрів узусних та мовленнєвих обмежень); 3) культурологічний (моделювання лінгвокультурних типів як упізнаваних національних феноменів); 4) лінгвістичний (комунікативна поведінка носіїв різних суспільних категорій, встановлення параметрів комунікативної поведінки, розпізнавання мовленнєво-комунікативних типів, дослідження закономірностей реалізації комунікативних стратегій і тактик, аналіз особливостей вияву мовної особистості у різних її дискурсах); 5) прагматичний або лінгводискурсивний (визначення різновидів комунікативної діяльності) [4. с. 5]. Однак попри те, що мовна особистість є одним з найактуальніших понять у сучасному мовознавстві, досить багато питань залишаються відкритими. Одним з них є дослідження мовної особистості персонажа художнього твору в українському мовознавстві, що зумовлює *актуальність* запропонованої наукової розвідки.

Аналіз досліджень. Одним з перших науковців, хто глибоко зацікавився поняттям мовної особистості, був Л. Вайсгербер. У його науковій праці «Родной язык и формирование духа» фіксуємо думку про те, що «мова являє собою найбільш всеохоплювальну культурну спадщину. Ніхто не володіє мовою лише завдяки своїй мовній особистості, навпаки, це володіння мовою виростає в ньому на основі належності до мовного товариства» [2. с. 4]. Майже одночасно з Л. Вайсгербером мовну особистість досліджував В. Виноградов. Для нього це поняття мало неабияке значення, адже «дослідження індивідуального стилю автора, його місце і функції в системі літератури певного періоду, співвідношення з іншими стилями дає можливість уявити автора як мовну особистість – особистість виражену в мові та через мову, яку можна відтворити на основі тих мовних засобів, які вона використовує» [3. с. 24]. Загалом Л. Вайсгербер і В. Виноградов аналізували мовну особистість як таку, що формується на основі рідної мови мовця, тобто значну увагу вчені приділяли симбіозу культурного середовища і мови. Однак вони не робили значущих спроб до потрактування цього поняття, а отже, і його ґрунтового теоретичного осмислення. Це завдання було реалізовано пізніше, коли лінгвістами Г. Богіним і Ю. Карауловим були проведені фундаментальні дослідження мовної особистості, розроблена її структура та дефініція, тобто створено як методологію, так і вихідні моделі цього поняття. Модель мовної особистості Г. Богіна побудовано на таких засадах: 1) мова складається з фонетики, лексики та граматики; 2) використовуючи мову, людина або говорить, або слухає, або пише, або читає, або поєднує ці дії у певному порядку; 3) мовленнєва готовність може бути більшою або меншою, кращою або гіршою [1. с. 14]. Основною характеристикою мовної особистості Г. Богін уважав здатність до сприйняття і породження тексту та, як наслідок, побудував параметричну модель мовної особистості, виділивши п'ять рівнів її розвитку: 1) рівень правильності; 2) рівень інтеріоризації; 3) рівень насиченості; 4) рівень адекватного вибору; 5) рівень адекватного синтезу [1. с. 31]. Окрім зазначених рівнів розвитку мовної особистості, Г. Богін до своєї моделі зараховує також усі види мовної діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо) і рівні мови (фонетичний, лексичний, граматичний). Усебічним аналізом мовної особистості займався також Ю. Караулов. Саме він, увівши це поняття до широкого наукового обігу, актуалізував поняття мовної картини світу,

дослідив вплив етносу на формування мовної особистості, зазначивши, що між формуванням мовної особистості та національним характером наявний глибинний зв'язок. Лінгвіст уважав, що «національне пронизує усі рівні організації мовної особистості на кожному з них набуваючи своєрідну форму вираження» [5. с. 42]. Цьому мовознавцеві належить також розробка ієрархічної моделі мовної особистості, що має три структурні рівні. До першого Ю. Караулов уналежнює лексикон, а саме вербально-семантичний рівень; до другого – тезаурус (когнітивний рівень) і до третього – мотиваційний рівень (прагматикон) [5. с. 22]. Модель мовної особистості Ю. Караулова набула широкої популярності серед вітчизняних лінгвістів. У своїх дослідженнях індивідуальної й колективної мовної особистості більшість науковців за основу бере саме модель Ю. Караулова, адаптуючи її відповідно до власних наукових інтересів і формату наукових праць. Дослідження індивідуальної мовної особистості сьогодні поступається місцем перед колективною мовною особистістю, адже людина є соціальною істотою і саме соціум відіграє важливу роль у формуванні особистості, зокрема й мовної. У різних життєвих ситуаціях людина виконує різні соціальні ролі, а її мовні практики є водночас як унікальними, так і типовими, притаманними лише їй. В українському мовознавстві теорія мовної особистості сприяє аналізу ідіостилю корифеїв української літератури, досліджується колективна мовна особистість певних професійних груп, віртуальна мовна особистість тощо. Зокрема цим питанням присвячені наукові праці В. Шелудько, Т. Должикової, Л. Мацько, Н. Дужик, В. Стеція, Н. Майбороди та ін. Однак мовна особистість персонажів в українському мовознавстві залишається ще мало вивченою.

Мета цієї статті – дослідити основні риси національно маркованої колективної мовної особистості персонажів роману В. Шкляра «Характерник». Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: проаналізувати виникнення і розвиток поняття мовної особистості та ознайомитися з сучасними тенденціями її дослідження; виділити основні чинники впливу на формування мовної особистості; проаналізувати основні риси та національні маркери колективної мовної особистості персонажів у романі В. Шкляра «Характерник» і виділити її складники.

Об'єктом дослідження нашої наукової розвідки є художня мовна особистість. Предметом дослідження – специфіка колективної мовної особистості персонажів твору В. Шкляра «Характерник», що послугував матеріалом розвідки.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що, попри популярність творів В. Шкляра, мовна особистість персонажів його романів ще не була в полі зору лінгвістів. Теоретична цінність запропонованої статті полягає в тому, що її результати можуть бути використані як теоретична база для подальшого дослідження мовної особистості персонажа художнього твору.

Виклад основного матеріалу. Українським письменникам знадобився певний час для того, щоб викликати інтерес публіки до своєї творчості, однак наразі можна говорити про посилення уваги читачів до сучасних авторів. Водночас і самі митці пішли назустріч вимогам часу і технологій, часто пишучи роман так, щоб згодом з нього вийшов захопливий фільм. Така тенденція є цікавою для лінгвістів, адже якщо той чи той письменник максимально зменшує описи, авторські характеристики, ліричні відступи тощо, то на перший план виходить мовна поведінка персонажів, їхні комунікативні стратегії. На наше переконання, творчість В. Шкляра, одного з найзатребуваніших авторів сьогодення, – це яскравий приклад того, як майстерно письменник може створювати виразний, багатогранний образ літературного персонажа, який, навіть трансформувавшись у кіногероя, залишається цікавим для аналізу. В. Шкляр дбайливо вимальовує мовну особистість кожного персонажа, мовна поведінка й комунікативні стратегії якого чітко простежуються, тому, читаючи твір, ми

точно можемо передбачити, що далі скаже той чи той герой у певній ситуації. Якби в багатьох діалогах роману навіть не зазначалося, хто говорить, це було б очевидним за манерою спілкування, характерними фразами тих, хто спілкується. Уважаємо це свідченням великої майстерності В. Шкляра як письменника, який уміє зробити своїх героїв цікавими читачам. Саме такими є персонажі роману «Характерник». У ньому перед нами постають козаки-запорожці, загартовані в боях і вимуштрувані легендарним кошовим І. Сірком, однак мовлення цих бувалих вояків зовсім не марковане агресією, а мовна поведінка – конфліктністю. У їхньому мовленні відбито світ, де панує своєрідна сімейна ієрархія, родинні цінності, коли кошовий постає як батько, якого кожен поважає і слухає, а козаки є братами, і не можна зраджувати чи кидати в біді один одного, але дозволено дати одне одному вдале прізвисько задля сміху. Тож слово «батько» фіксуємо і при звертанні до кошового, і тоді, коли про нього йде мова. Зокрема, козак Тхорик після того, як отримав нагайки, промовляє: «Простіть, батьку, я більше не буду» [8, с. 101]. А кальниболотці після покарання також говорять до І. Сірка: «Спасибі, батьку, за науку» [8, с. 102]. Таке саме звертання бачимо і в наступному діалозі:

– *Це ти, Лук'яне?*

– *Я, батьку!*

– *А що це з тобою? На граблі наступив?*

– *Наступив, батьку!* [8, с. 62].

Також на козацькій раді у натовпі чути: «Вели, батьку, вже зараз писати листа до кума Дорошенка» [8, с. 174]. Отже, це звертання використовують козаки навіть тоді, коли кошового немає поряд, що є свідченням не підлабузництва, а поваги, пошани – частини світогляду. Тхорик говорить: «Я знаю, що треба зробити, щоб потішити батька» [8, с. 174]. А розмірковуючи про долю послів, козаки зауважують: «Скажи, що батько їх застрелить ще на порозі» [8, с. 174]. Між собою ж запорожці використовують звертання «браття / братія», що маркує їх як єдину родину. Примітним є також те, що цим словом послуговується навіть козацька старшина, наголошуючи на рівності кожного. На тій же самій козацькій раді суддя так звертається до товариства: «Братіє моя люба, товариство поважне низове, панове молодці» [8, с. 150]. А пізніше сам І. Сірко говорить: «Братія моя люба, отамани-молодці і все Військо Запорозьке Низове від славного старого вояки до молодого козачини!» [8, с. 169]. Козаки використовують також прізвиська, де відбито певні якості їхніх власників та козацький гумор. На сторінках роману В. Шкляра «Характерник» перед нами постають *Пришийкобиліхвіст, Вовкотруб, Добривечір, Наливайченко, Мережка, Голобля, Гиря, Костогриз, Гнилиця, Кваша, Щобтискис, Покришка, Перепічка, Покотьол, Чичиркоза, Хитрик, Туркало, Лантух, Криворучко, Пуп, Закусило* тощо. Такі прізвиська характеризують не тільки їхніх носіїв, а також підкреслюють спостережливість, допитливість і гострий розум їхніх творців.

Варто зауважити, що подібної комунікації зовсім не спостерігаємо серед послів царя і їхніх підданих. Між ними панує сувора ієрархія, спілкуються вони виключно між собою, до ратних людей не звертаються жодного разу протягом усього роману. Їх світогляд повністю відрізняється, що ілюструє такий діалог:

– *А ви вірите в Бога? – спитав їх перевізник.*

– *Шибка, – відповіли Чадуєв і Щоголев.*

– *Я вас не за шибку, не за вікна питаю, а чи вірите ви в Господа-Бога?*

– *Веруєм в Бога, і в мат'єво, Матушку Богородицу, і в батюшку царя* [8, с. 78].

Отже, маємо протиставлення персонажів на ментальному рівні та, як наслідок, різні моделі світу цих героїв. Для послів цар є рівним Богу, а вони, відповідно, мають служити й у всьому коритися йому. У козаків же зовсім відсутній такий рабський

світогляд, адже вони сповідують принципи братерства і рівності. Ця різниця світоглядів стає ще помітнішою у вживанні козаками великої кількості прислів'їв і приказок, якими рясніє мовлення запорожців, об'єднуючи їх в одну національну групу, адже вони послуговуються спільними і зрозумілими для кожного з них символами, образами, алегоріями. Зокрема, І. Сірко, зазначаючи неможливість вести кореспонденцію, говорить: «Баба з возу – кобилі легше. А зуб теж нехай мотає на вус» [8, с. 28]; спілкуючись з козаками, кошовий дає наказ берегти царевича «як ока в лобі» [8, с. 71], застерігає виконувати його накази, бо «людська пам'ять куца, як комариний ніс» [8, с. 103], обіцяє віддати царевича на поталу «коли рак свисне голосніше, ніж реве поріг Ненаситець» та як «пір'я виросте в роті» [8, с. 169] і хвалиться, що ще буде видно «чий батько дужчий» [8, с. 173] та «десь уже летить зозуля, що його не забула» [8, с. 198], зауважує, що «прийде коза до воза» [8, с. 128] і «чоловік міркує, а Бог моцує» [8, с. 254]. А про самого І. Сірка фіксуємо таку характеристику гетьмана Самойловича: «...хоча то такий, що не боїться ні чуми, ні тюрми, ні п'яної куми» [8, с. 69]. Козацька старшина використовує ті самі афоризми, що і низове козацтво. Писар Яковина говорить до послів: «Ви прийшли від царя, але без царя в голові» [8, с. 157], а І. Богун, розмірковуючи про природу людини, зазначає: «Велика вода греблю рве» [8, с. 60]. Козаки ж обурюються, що бояри не дадуть побачитися з царем нікому, а «викотять, як бджоли муху» [8, с. 35]. У розмові з послами фіксуємо заклик козака Вишеньки «триматися його, як воша кожуха» та зауваження, що «зимовий день куций, як заячий хвіст» [8, с. 72]. Далі, відповідаючи на погрози спалити Січ, той же Вишенька каже: «Насипете собі солі на хвіст» [8, с. 83]. У той же час, захищаючи послів, козак Лук'ян визнає, що «передав куті меду» [8, с. 113], а Добrivечір дає таку характеристику того, кого, вони розшукують: «з-під стоячого підошви випоре» [8, с. 267]. Примітно, що всі ці вислови актуальні та зрозумілі сьогодні, що, на нашу думку, є свідченням усталеної картини світу, яка закарбована в мові та відтворюється від покоління до покоління.

Ще одним надзвичайно важливим елементом світогляду, вираженим у мові персонажів роману В. Шкляра «Характерник», є глибока віра в Бога. Усі козаки є вірянами незалежно від віку чи статусу. Прикладом такої людини постає передусім сам І. Сірко. На початку роману він звертається до Симеона: «А ти ж іще молодий, жаль буде, коли розгнівасш брехнею і Бога, і наше чесне товариство» [8, с. 30]. Кошовий вірить у Божу ласку і говорить про це козакам: «Так, бач, розсудив сам Господь Бог, що привів цього гнаного і скривдженого царевого сина не куди-небудь, а саме до нас» [8, с. 189]. Козацька старшина також звертається до релігії у своїх промовах. Суддя Яковина говорить: «бо казано ж у Святому Письмі: не накликай на себе біди, вона, коли схоче, сама прийде. Але раз так сталося, що з Божої ласки ви самі про все довідалися, то давайте ж, братіє люба, не смішити людей...» [8, с. 25]. Фіксуємо також християнське привітання між козаками:

– *Слава Ісусу Христу!* – привітався Симеон.

– *Навіки Слава Богу!* – низько вклонився отець Петро [8, с. 68].

У різних життєвих ситуаціях до Бога звертаються усі козаки, а також єдиний жіночий персонаж Христуся, яка лаконічно благословляє свого коханого: «Іди з Богом!» [8, с. 57]. Для персонажів роману В. Шкляра «Характерник» як життя, так і смерть асоціюється з Богом, то ж померти для них означає «упокоїтися» або ж «спочити у Бозі»:

– *Спочив у Бозі, – схилив голову Добrivечір.*

– *Хто? – зблід Симеон. – Стряпчий Савостьянов? Помер?*

– *Упокоївся, царство небесне, – перехрестився Добrivечір* [8, с. 185].

Висновки. Отже, у романі В. Шкляра «Характерник» постає узагальнений образ козака з багатою духовністю на тлі боротьби за самобутність України. Оскільки твір має

гострий, динамічний сюжет, то і героїв у ньому – основних та епізодичних – дуже багато, але разом вони утворюють абсолютно завершений і яскравий образ українського народу. Колективну мовну особистість запорожців формує вірність принципам братерства, свободи і рівності, що виражено у звертаннях, дотепних прізвиськах, крилатих виразах, християнських лексемах. Козацтво є народом з усталеним світоглядом, життєвою філософією, мораллю, що відбито в їхньому вербальному спілкуванні та протиставлено представникам інших народів, зображених у романі.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому аналізі мовної особистості персонажів у романах В. Шкляра «Чорний Ворон» і «Чорне сонце», що дасть змогу порівняти мовну особистість захисника України, воїна у різні періоди історії нашої держави.

Література

1. Богин Г. И. Типология понимания текста. Калинин: КГУ, 1986. 84 с.
2. Вайсгербер Й. Г. Родной язык и формирование духа. Москва : Эдиториал, 1995. 232 с.
3. Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей. Москва : Художественная литература, 1962. 612 с.
4. Загнітко А. Теорія лінгвоперсоналогії. Київ, 2017. 134 с.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Издательство ЛКИ, 2010. 264 с.
6. Мацько Л. Мовна особистість Тараса Григоровича Шевченка як чинник формування українських філологів. *Лінгвостилістика XXI століття: стан і перспективи*. Волинь, 2013. 16 с.
7. Шелудько В. Л. Мовна особистість сучасного українського державного службовця у професійному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філолог. Київ, 2018. 15 с.
8. Шкляр В. М. Характерник. Харків : Книжковий клуб, 2020. 300 с.

References

1. Bogin, G. I. (1986). *Typology of text comprehension [Типологија пониманија текста]*. Kalinin: KSU, 84p.
2. Vaisgerber Y.G. (1995) *Native language and the formation of the spirit. [Rodnoi Yazyk I formirovanie duha]*. Moskva, 232 p.
3. Vinogradov V. (1962) *The problem of the author and the theory of styles. [Problemma avtorstva i teoriya stiley]*. Moskva, 612 p.
4. Zagnitko A. (2017) *Theory of linguopersonology. [Teoriya lingvopersonologii]*. Kyiv, 134 p.
5. Karaulov, Yu. N. (1987) *Russian language and language personality. Russkij yazyk i yazykovaya lichnost*. Moskva, 1978. 263 p.
6. Macko, L.(2013) *Linguistic style of the XXI century: the state and prospects. [Movna osobystist Tarasa Grygorovycha Shevchenka yak chynnyk formuvannia ukrainskyh filologiv [The linguistic personality of T.Shevchenko as a factor in the formation of Ukrainian philologists]. Linguistic style of the XXI century: the state and prospects]*. Volyn, 16 p.
7. Sheludko, V. L. (2018) *The linguistic personality of a modern statesman in a professional discourse: Author`s thesis [Movna osobystist suchasnogo ukrayinskogo derzhavnogo sluzhbovcia u profesijnomu dyskursi : avoref. dys. ...kand. filol. nauk]*. Kyiv, 15 p.
8. Shklyar, V. M. *Kharakternyk*. Harkiv : Knyzhkovyj klub, 2019. 300 p.

Т. С. Шуличенко,

*Днепровский национальный университет железнодорожного транспорта
имени академика В. Лазаряна,
кафедра иностранных языков*

**НАЦИОНАЛЬНО МАРКИРОВАННАЯ КОЛЛЕКТИВНАЯ ЯЗЫКОВАЯ
ЛИЧНОСТЬ ПЕРСОНАЖА (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА В. ШКЛЯРА
«ХАРАКТЕРНИК»)**

Статья посвящена исследованию национально маркированной коллективной языковой личности персонажа романа В. Шкляра «Характерник», проанализировано факторы, влияющие на ее формирование; обработано различные подходы к определению понятия языковой личности и современные тенденции ее исследования.

Ключевые слова: языковая личность, персонаж, речевое поведение, идиостиль, автор.

T. S. Shulichenko,

*Dnipro National University of Railway Transport named
after Academician V. Lazaryan,
Department of Foreign languages*

**NATIONALLY MARKED COLLECTIVE LINGUISTIC PERSONALITY
OF THE CHARACTER (ON THE MATERIAL OF V. SHKLYAR' S NOVEL
«KHARAKTERNYK»)**

The article analyzes nationally marked collective linguistic personality in V. Shklyar's novel «Kharakternyk»; identifies the relationship between linguistic personality and the worldview of the community where it was formed; analyzes different scientific approaches to the interpretation of the concept of linguistic personality and modern tendencies in its study.

There is no doubt that the importance of analyzing the linguistic personality of the characters in popular books is difficult to overestimate because if one or another book gained popularity among a great number of people, then it is interesting to the reader because he identifies himself with the main character of this book, his perception of the world, the language, the linguistic behavior. It should be noted that modern Ukrainian authors had to fight for their popularity, but now we can observe the increasing public interest in the works of Ukrainian writers. In our opinion, V. Shklyar is one of the most popular and most controversial writers in Ukraine and it was the main reason why we chose his novel to analyze. In our opinion, one of the best examples of how to create a bright character, to show his inner world without resorting to broad authorial characteristics, is V. Shklyar's novel «Kharakternyk». The aim of this paper is to investigate the main features of the nationally marked collective linguistic personality of the characters in the novel of V. Shklyar «Kharakternyk». Achieving the aim of this scientific article involves solving the following tasks: 1) to analyze the historical formation of the concept «linguistic personality» and to get acquainted with modern tendencies in the study of linguistic personality nowadays; 2) to identify the main factors influencing the formation of linguistic personality; 3) to analyze the main features and national markers of the collective linguistic personality in the novel of V. Shklyar «Kharakternyk». The object of our scientific article is the linguistic personality of the characters of the modern novel. The subject of this work is the collective linguistic personality in the V. Shklyar's novel «Kharakternyk». The concept of linguistic personality was analyzed by such linguists as V. Sheludko, T. Dolshykova, L. Macko, T. Mayboroda and other scientists. Today the linguistic personality of Ukrainian writers is of interest to linguists which indicates the anthropological perspective of linguistic research in Ukraine, but the

linguistic personality of the characters in modern Ukrainian literature is beyond their attention. That`s why this scientific article is relevant.

In conclusion, we would like to note that all the characters in the novel are people with a stable worldview, philosophy of life, which is reflected in their verbal communication.

Key words: linguistic personality, character, linguistic behavior, idiostyle, author.

СОЦІОЛІНГВІСТИКА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'27'246.2

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235545>

І. І. Брага,

канд. філол. наук, доц.,

Інститут української мови НАН України,

старий науковий співробітник відділу стилістики, культури мови і соціолінгвістики

МІЖРОДИННЕ СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ БІЛІНГВІВ

Пропонована праця має на меті змодельовати комунікативну ситуацію усного міжсімейного спілкування українсько-російських білінгвів. У роботі подано загальну характеристику мовленнєвої міжсімейної комунікації; виявлено основні риси комунікативної поведінки членів різних родин з урахуванням екстралінгвальних чинників; з'ясовано особливості міжсімейного спілкування в умовах українсько-російської двомовності.

Ключові слова: комунікативна ситуація, міжродинне спілкування, білінгвізм, некодифіковане усне розмовне мовлення, суржик.

За останні десятиліття українське мовознавство поповнилося низкою досліджень, присвячених аналізу родинного спілкування, щоправда, виконаних переважно на матеріалі творів художньої літератури. Об'єктом вивчення стає жанрове різноманіття сімейної комунікації (О. В. Сахарова), міжпоколіннєве спілкування батьків і дітей, застосовувані ними комунікативні стратегії і тактики (К. В. Коротич, О. Г. Руда, О. М. Трумко), сімейний гендерний конфлікт (Н. К. Войцехівська) тощо. З-поміж усього доробку вирізняється праця Ф. С. Бацевича і В. С. Чернухи «Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні», що є однією з небагатьох в українській лінгвістиці, де описані та систематизовані безпосередні спостереження за сімейним мовленням. Відомий український мовознавець разом із своєю сестрою схарактеризував специфіку сімейного мовлення їхньої мами [1]. Таке дослідження чи не вперше в українському мовознавстві торкається приватної сфери автора, зокрема і його мовного повсякдення, привносячи в науку інтимізований, ліричний струмінь, що не може не викликати особливих емоцій.

З кінця 1990-х років, коли назріла потреба у вивченні українсько-російського білінгвального мовлення, увагу українських соціолінгвістів привернуло мовне спілкування в білінгвальній сім'ї як середовищі домашньої комунікації та першої мовної соціалізації дітей. У названій царині активно працює Н. П. Шумарова [9] та представники її наукової школи (Т. В. Кузнецова, Н. М. Бікова, Л. П. Боть, І. І. Брага).

Утім комунікативна взаємодія між членами різних родин ще не була об'єктом дослідження в лінгвоукраїністиці, тож пропонована праця має на меті змодельовати комунікативну ситуацію усного міжсімейного спілкування українсько-російських білінгвів за її основними параметрами. Принагідно зауважимо, що поняття «білінгв»,

відповідно до нашого потрактування, позначає таку людину, що використовує у спілкуванні два і більше мовні коди незалежно від рівня її мовної компетенції. Наприклад, сучасна молодь в Україні не вивчає російської мови, а засвоює її, здебільшого сприймаючи на слух, у результаті чого формується рецептивний білінгвізм.

Завдяки використанню описового методу та методу дискурсивного аналізу, передбачається виконання таких *завдань*: 1) дати загальну характеристику мовленнєвій міжсімейній комунікації із залученням чотиривимірної аналітичної рамки (тема, місце, час, учасники спілкування); 2) виявити основні риси комунікативної поведінки членів різних родин з урахуванням таких екстралінгвальних чинників, як соціальна роль і статус, вік і гендер комунікантів; 3) з'ясувати особливості міжсімейного спілкування в умовах українсько-російської двомовності.

Дослідження має *теоретичну цінність*, оскільки робить внесок у розробку категоріального апарату соціолінгвістики. Результати дослідження можуть бути використані при викладанні спецкурсу «Соціолінгвістика» у вищій школі.

Під **міжсімейним спілкуванням** розуміємо такий різновид повсякденної комунікації, у якому беруть участь члени різних родин, що споріднені родинними зв'язками (за умови окремого проживання), об'єднані свояцтвом чи кумівством. Мета міжродинного спілкування – формування і розвиток міжродинних стосунків за допомогою обміну інформацією про особисте життя, роботу і навчання, стан здоров'я і уподобання тощо, а також завдяки психологічній чи матеріальній допомозі, дотриманню і збереженню традицій тощо.

Якщо в родинному спілкуванні превалює фатична спрямованість, то міжродинна комунікативна взаємодія має як фатичний (члени різних родин збираються для того, щоб спілкуватися заради самого спілкування), так й інформативний характер. Пріоритет фатички чи інформатики, як і характер міжродинних стосунків у цілому, змінюється залежно від ступеня споріднення, частоти й регулярності контактів, місця проживання (в одному населеному пункті, в одній країні чи в різних, статусно-рольових відношень, наявності спільних інтересів тощо. Стосунки між представниками різних родин можуть складатися по-різному: від близьких, майже родинних до нейтральних, формальних і прохолодних.

У міжродинній комунікативній взаємодії здебільшого домінує кооперативна стратегія, утім, порівняно з дружнім, міжродинним спілкуванням більш конфліктогенне. У міжродинному спілкуванні ретельніше дотримуються етикетних приписів: те, що можна вибачити в родинному колі, у міжродинному спілкуванні може призвести до конфлікту, а то й до повного припинення стосунків.

Міжродинне спілкування частіше реалізується в усній (міжродинні діалоги і полілоги), ніж у писемній формі (міжродинне листування, у т. ч. й електронне), проте обом формам властиве українське розмовне некодифіковане мовлення.

Дослідники усного розмовного некодифікованого мовлення (О. А. Земська, М. В. Китайгородська, Н. М. Розанова та ін.), опрацювавши основні моделі аналізу комунікативної ситуації (Р. Й. Якобсон, Д. Хаймса, С. Ервін-Тріпп, Л. П. Крисін), розробили власну, зосередившись на аналізі чотирьох основних її параметрів – **місце, час, тема та учасники (партнери) комунікації** (див. про це: [4, с. 24–34]. Така модель була апробована при вивченні «мовленнєвого світу родини» [4, с. 251–34; 2].

Матеріалом дослідження послуговував аудіозапис міжсімейного мовлення двох родин, члени однієї з яких живуть у м. Суми, а іншої – в селі Білопільського р-ну Сумської обл. Вибір тексту зумовлений екстралінгвальними чинниками, а саме тим, що в процесі аналізованого міжродинного полілогу обговорюється і конструюється майбутнє нової сім'ї. Міжродинні відношення складаються поступово, поступово

виробляється певний стиль спілкування. Подібні міжсімейні зустрічі учасники спілкування надовго запам'ятовують, адже саме на цьому етапі закладається підмурок подальших стосунків між родинами.

В аналізованій комунікативній ситуації реалізується настанова на інформативно-фатичне міжособистісне спілкування при інформативній домінанті.

Тема. Для міжсімейного спілкування, як і для невимушеної комунікації в цілому, властива політематична будова тексту, спонтанність, непідготовленість (О. А. Земська, О. Б. Сиротиніна, М. В. Китайгородская, Н. М. Розанова). Домінувальною темою або однією із стрижневих тем, як правило, слугує певний привід. Так чи інакше тематика міжсімейної мовленнєвої взаємодії, як і сімейної, пов'язана передусім з особистісною сферою членів сімей, а також може перебувати за межами внутрішньосімейних інтересів, як-от доквілля, соціальні проблеми, вічні теми (докладніше про це див.: [4, с. 253]).

Як визначила привід для аналізованої міжсімейної зустрічі і подальшої комунікативної взаємодії одна з її учасниць (двоюрідна сестра нареченої) – «застілля на честь весілля двоюрідної сестри». Отже, тематичною домінантою міжродинної розмови стало обговорення весілля та найближчого майбутнього нової родини, про що свідчать такі тематичні групи лексики:

1) весілля: МНч: *с'вад'бу* (зул'ат', о^ад^мзул'ала, згул'али, ро'били, зро'били); *на с'вад'бу* (пошло; у кумоу'йоу позан'і'мали); *з'разу ў нас дв'е с'вад'би к'р'аду; через три дн'а за'були / шо була с'вад'ба*; МНж: *с'вад'ба / ето^а полб'еди; с'вад'ба / с'вад'б'е / це 'вик'інен'і 'ден'г'і; це за'р'ач'ка*; ДДНж: *та н'е / шч'ас с'вайба 'очен' дара'гойе удо'вол'ств'іе / і вопш'ч'е //*; ДНж: *шч'ас нада п'росто^а йім // з^с'делат' с'вайбу / р'е'б'атам //*;

2) інші обряди: МНч: *то'д'і / ка'жу / пох'рестим 'вашу ди'тину / пох'рестим ту / дру'гу / ди'тину // ну / це ж сна'ч'ала ро'дини отгул'аєм / пот' / по'том хрест'ини; ви з'д'елайте 'об'шч'і 'поминки по 'мам'і*;

3) номінація родинних стосунків і своячництва: МНч: *ро^ад'ім'ел'і; 'нашим бат'кам; 'доч'к'е; 'менишу 'доч'ку; т'ій ко'з'і <мати про дочку>; си'нок; бра'ти / 'сестри; пл'ем'ан':ік; к'р'осн'ік м'ій; ро^ад'н'а; 'родств'ен':ік'і; ку'ма мо^айа; кумоу'йа; з'ат' 'к'іеу'ск'ій; не'в'істка; папа; 'мама с папої; сват і с'ваха; сват із с'вахойу; сва'ти; 'ж'інка; 'д'іти*; БНч: *пл'ем'ін:ік*; Нж: *ро^ад'ім'ел'еї*; ДДНж: *'мати; 'родств'ен':іко'у; 'бабушка / 'мама / папа / і с'йе'во сто^аро^ани*.

Тема і, відповідно, її зміна – це один із тих чинників, що визначає не тільки вибір мовленнєвих засобів, а й вибір мови в ситуації білінгвізму, «запускаючи» механізм перемикання кодів. Наприклад, мати нареченого (далі – МНч) в усіх комунікативних сферах використовує суржик, а російські лексеми трапляються спорадично. Та при переході до мікротеми «купівля квартири в кредит», вона вдається до російськомовної банківської та бухгалтерської термінології, а кількість елементів російської мови, що використовуються поспіль, збільшується до двох – трьох поспіль у межах однієї репліки. Жінка раніше працювала бухгалтером в колгоспі, де, очевидно, документознавство велося російською мовою: *у нас р'ешали папа С:ашейу [сміються] / кр'е'д'іт // за шо там два процента // кр'е'д'іт / п'а'тнац:ат' 'тис'ач' // по'думайеш / там / по два процента // а во'но два процента йеже'м'ес'ач'но з ос'тавшеїс'а 'суми зн'і'майец:а //*

Такий самий обсяг російськомовних одиниць міститься ще й у висловленнях «відлуннях», тобто при повторенні попередньої репліки співрозмовника – батька нареченої (далі – БНж). Наприклад: БНж: *ну / сто п'іі'с'ат з'р'ів'ен це ж б'ез сп'ірт'ново^а і б'ез во'ди? // МНч: б'ез^с сп'ірт'ново^а // ну / хо'т'а //*

Основна тема міжсмієйної розмови, як і комунікативна ситуація в цілому, визначається просторово-часовими координатами, у результаті чого утворюється своєрідний міжродинний хронотоп.

Місце. Міжсмієйна комунікація зазвичай відбувається вдома у якоїсь із родин – у квартирі, приватному будинку, будинку на присадибній ділянці. Міжродинний локус об'єднує і ті просторові об'єкти, що не сприймаються як домашнє, сімейне середовище – кав'ярня, кафе, ресторан або локації на природі тощо. Безпосереднє усне міжродиннє спілкування, як правило, відбувається під час застілля, яке передбачає обмін інформацією, емоційну підтримку, реалізацію емпатії тощо. Опосередковане усне спілкування реалізується за допомогою телефонного зв'язка чи в режимі онлайн.

Місце, де відбувається міжродинна комунікація, завжди зумовлює ситуативну статусно-рольову ієрархію: одні партнери комунікації перебувають у себе вдома і відповідно виступають у соціальній ролі господарів, а інші – перебувають у статусі запрошених і виконують соціальну роль гостей.

Місце аналізованого міжродинного полілогу – місто Суми, квартира батьків майбутньої нареченої, куди приїхала родина нареченого. У міжродинній розмові віддзеркалюється особиста географія членів обох родин.

1) населений пункт, де мешкають учасники комунікативної ситуації: МНч: *ў мене в Б'єлопол'її*; МНч: *ім'єн:о в са'мом Б'єлопол'їє / це ра'йон:ий центр* //; БНч: *ў сєл'і во'ни не хоч'ут'* //;

2) житло:

а) сільська хата: БНч: *хата ў мене велика* // БНч: *тут куп'лат' хату?* // *це б'єшенийє б'абк'і / шоб купит' їм хату зд'єс'* // (Зауважмо, що в другому випадку мовець вживає слово *хата* в значенні 'міська квартира', тобто як одиницю жаргонізованої розмовної мови [8, с. 351–352]);

б) міська квартира: МНч: *і в квар'т'ір'є р'ємонт зробили во'ни кап'італ'ний* // *<...> во'ни т'рошк'і план'іровку по'м'ін'али в сво'її квар'т'ір'є / все* //; на *Курском м'ікрора'йон'і* // *кр'осн'ік м'ї* // *в'ін у'же доп'лач'ує* //; ДДНж: *у ме'н'а о'дно'комнатна квар'т'іра* //; МНж: *но шо буд'єт дал'ше?* // *їак не їак / куди в'ін будє вєс'ти ж'інку?* // *ва'ни шч'ас с'н'імайут квар'т'іру* // *дал'ше шо?* // *родиц':а дитина* // *дал'ше шо?* // *про це нада все думат'* //; *адна'комнатна квар'т'іра с'кол'ко' с'тоїт?* //; *сама м'ін'і'мал'наїа / малас'єм'єїка сама мал'єнкаїа єто'а з'р'ієн / тис'ач' во'с'єм'нац':ат'* //; БНж: *тоб'і вапш'ч'є от за'вода до'лж'ни дат' хот'а би їа'кус' малос'єм'єїєч'ку* //; БНж: *їа'кїєс' куток* //; в) міський гуртожиток: МНж: *ка'койєто'а обшч'єжит'їє / Саша* //; БНж: *о'то / їа з'наїу / на / на М'єта'лургов'ваша ж обшч'ага?* // *Фрунзе?* //; МНч: *не'ма о'бшч'єжит'її у'же завоцк'їх / не'маїє* //;

3) місце святкування події: МНч: *с'н'али ка'фе*; МНч: *тоже ж / с'н'али зал / в єтом / ў ка'фе* // *там шч'є до'роже* //; МНч: *їєсл'і ў ка'фе дес' не по'сидє* // *не'папа не о'б'їдиц':а / їєсл'і в'ін не по'сидє дес' р'а'дом с то'б'ойу* // *н'ї з'рами не о'б'їд'ац':а* //; МНч: *їа / їа ка'зала / ме'н'і на сєл'і їєсл'і с'вад'бу гул'ат'* // *їєсл'і б шч'є так / шоб тєпло було / ладно / їа со'з'ласна* // *<...> ми пос'тавим па'латку на вїгон'і* //; ДДНж: *да / с'ходите ў ка'фе / і вс'о* //;

4) місце роботи: БНж: *в'ін р'обє в за'вод'є* //.

Місце народження й місце проживання суттєво впливають на вибір мовного коду в процесі міжродинного спілкування. Наприклад, наречений (далі – Нч) – представник наймолодшого покоління сільської родини після закінчення міського профтехучилища працює й винаймає житло в місті. Аналіз міжродинної розмови демонструє, що, порівняно із своїми батьками, наречений набагато більше залучає до свого мовлення російськомовних лексем. За фрагментарними свідченнями, які вдалося отримати, у

компанії міської молоді він намагається говорити російською, але низький рівень мовної компетенції змушує його щоразу перемикається на суржик.

Час. Для міжсімейного спілкування час тісно пов'язаний з темою. Передусім йдеться про сімейні свята (дні народження членів однієї з родин, день весілля, професійні свята тощо), на які запрошуюються члени інших родин або й сім'я в повному складі. Тривалість комунікативної ситуації може збільшуватися, зокрема, за рахунок часу попередньої підготовки (підготовка до прийому гостей, що супроводжується обов'язковим обговоренням меню, списку покупок, списку гостей, спогадами про попередні зустрічі тощо), а також часу після завершення свята, коли всі гості розходяться, адже, як правило, не вщухають обговорення самої зустрічі, почутої інформації тощо.

Час диференціює сімейне і міжсімейне спілкування: перше відбувається щоденно відповідно до розпорядку дня членів родини, може спонтанно починатися і перериватися, а для другого завжди обирається певний час (день і точна година), упродовж якого міжродинне спілкування триває безперервно.

Як відомо, у мові відображаються три часові сфери буття – минуле, теперішнє і майбутнє. Відповідно вибудовується і темпоральна площина міжродинної „системи координат”, які можуть стати і тематичними складниками. До того ж час безпосередньо корелює з таким параметром, як вік співрозмовника.

«Теперішнє». Стаючи старшою і отримуючи життєвий досвід, людина починає порівнювати теперішнє з минулим. Аналізований полілог також містить репліки його учасників з ретроспективними міркуваннями. Не тільки найстарша з присутніх – бабуся нареченої (далі – БНж, 65 р.), а й мати нареченого (51 р.) – говорять про «теперішнє», порівнюючи його з «минулим» (БНж: *шч'ас / в'род'е йак / шч'е¹б'іл'ше ї труд'н'іше / ї труд'н'іше* //; МНч: *ну // ну / це жизн' // йа пон'ї'майу // тоже мо^ало^ад'ї були / тоже хот'їлос'а // ну / те в'рем'а не так // може / ї'нашим бат'кам таг_же¹важко було ў те ўрем'а // ну / п'росто шч'ас / йякос' / все перевер'нулос'а //*).

«Минуле». Як правило, минуле посідає значне місце в мовленнєвих партіях представників найстаршого покоління. Проте в аналізованому міжродинному полілозі минуле стає лейтмотивом мовлення матері нареченого: це і спогади про події з її власного життя (МНч: *'ран'ше ро'бота була* //; МНч: *с'ем год⁰ наз / год на'зад ми с'таршого йак же'нили* // *йа думала / ў'мене ш'кура о^аб'л'ізе // ч'есно йа призна'йус' // с'ем год на'зад ў'мене п'їш'ло 'вос'ем 'тис'ач' // <...> це с'ем год на'зад було* //), і наведення прикладів із життя свого оточення (МНч: *в ф'їурал'ї м'їс'ац'ї ку'ма мо^айа о^ад'гул'ала с'вад'бу 'доч'к'е*; МНч: *а ў / а ў позап'рошлом году с'ваха / це ж'тоже з Запорож'йа / згул'али дру'гу с'вад'бу // меншу 'доч'ку 'замуж од:али* //). Мати нареченого у такий спосіб демонструє досвідченість і поінформованість в обговорюваних питаннях.

«Майбутнє». Найближча майбутня подія, заради якої всі і зібралися, – це весілля. Наприклад, батьки нареченої (батько, далі – БНж, 41 р., мати, далі – МНж, 39 р.) обговорюють сучасне із проекцією на майбутнє (БНж: *ул'їзем шч'ас в кр'е'д'їт / і 'дал'ше шо? // і 'будем види'хат' 'года ч'е'тир'е / п'ат' / ц'ї кр'е'д'їти* //; БНж: *йа ж гого'р'у // ми на / на ч'е'тир'е / на п'ат' 'тис'ач' вам 'т'ехн'їк'ї наб'ерем с'токо / шо ви п'росто 'будете 'помнит' бл'ї'жайших л'ет 'д'ес'ат'* //; МНж: *'нада ска'зат' / нап'ер'од н'ел'з'а рашч'ї'тат' // нада жит' с'е'водн'ешн'їм д'н'ом // але думат' / шо 'буде по'том* //).

Дуже показовим є те, що тільки представник найстаршого покоління (бабуся нареченої) як хранителька сімейних цінностей мислить «вічними», позачасовими категоріями, повторюючи раз за разом *навс'ег'да*.

Час, а точніше – тривалість спілкування, впливає на механізм перемикання кодів, тобто виступає його додатковим чинником. Ті мовці, які мешкають у місті й функціонально першою мовою яких стала російська, під час тривалого спілкування з носіями суржик перемикаються на суржик. Однак якщо порівняти суржик мешканців села і мешканців міста, то перший буде вирізнятися більшою стійкістю та більшою часткою українських елементів, а суржик містян, навпаки, тяжіє до російської мови.

Учасники міжсімейної комунікації. В аналізованій комунікативній ситуації беруть участь 12 учасників різної вікової категорії (від 6 р. до 65 р.) – 4 чоловіки і 8 жінок. Мовні біографії всіх респондентів свідчать про те, що в їхньому мовобутті присутні українська, російська мови, а також такий субкод української мови, як суржик. Усі без винятку респонденти вивчали російську мову як другу в загальноосвітній / середній школі, а дехто – у вищій школі. З-поміж респондентів виявлено тих, хто вказав рідною мовою російську і навіть суржик. Деякі респонденти зростали у змішаних сім'ях, де батьки були носіями різних культур і мов. Окремі респонденти перебували досить тривалий час у Росії: служили в армії, навчалися (представники старшого і середнього покоління), їздили на заробітки тощо.

Статусно-рольові відношення мовців. Міжродинне спілкування характеризується неформальним характером спілкування, невимушеністю, спонтанністю, проте в меншій мірі, ніж власне родинна комунікація. Учасники аналізованої комунікативної ситуації – практично незнайомі люди, за винятком майбутнього подружжя, тому міжродинне спілкування об'єднує в собі риси, з одного боку, сімейного, дружнього спілкування, а з іншого – спілкування незнайомих людей. Характеризується взаємодією фативи й інформації, що взаємодоповнюють одна одну.

Найяскравіше статусно-рольова ієрархія виявляється через співвідношення просторових категорій «місто» – «село», а міжперсональну взаємодію навразніше демонструє модель «сваха – сваха» (МНч – МНж). За умовчанням учасники спілкування наділені рівними правами на мовленнєву активність. Утім мати нареченого ініціює більшість мікротем, виявляє найбільшу мовленнєву активність, не соромлячись свого суржик у колі російськомовної родини. Вона не поступається мовленнєвим лідерством, чим порушує принцип кооперації, проте мовчання матері нареченої її тривожить:

МНч: *не з'найу // с'ваха мов'чит' / може / во'на не те [сміється] //*

МНж: *н'е // йа п'росто вн'і'мат'ел'но с'лухайу // ми по'ка с мо^айім / мужем п'росто с'лухайем //*

МНч: *н'е / дак / а ви сво'йе ка'ж'іт' // йак ви // а шо ж? // ви ж с'лухайте //*

МНж: *н'і // йа / йа шч'і'тайу / шо так во'но і до^алж'но бут' / так / йак ви ме^ан'і / кажете // по^ато'му шо / дуже раз'гул'увац': а н'і за шо // і з'рошеї т'а'ки'х не'має //*

Мовленнєва активність МНч не призводить до конфлікту, оскільки співрозмовники толерують її мовленнєву поведінку, використовуючи тактику компромісу і підтримувальну тактику, що змушує і МНч подекуди їх застосовувати:

МНж: *анало'г'ічно і йа та'коіе го^аво^ар'іла //*

МНч: *і йа йім пр'едла'гала т'а'к'е //*

Репліки матері нареченого довші, але їх кількісно менше, вони менш емоційні та здебільшого оформлені у вигляді риторичних запитань.

У міжродинній комунікації реалізуються й рольові відношення, властиві для сімейного спілкування, утім вони мають свою специфіку: чоловік і дружина можуть не спілкуватися один з одним, але здебільшого налаштовані на підтримку один одного, нехай і незначну.

Гендерна диференціація мовлення. Чоловіки намагаються зайняти позицію визнаного авторитета і здебільшого реалізують тактику самоствердження. Така

мовленнєва поведінка зумовлена тим, що чоловіки прагнуть відповідати стереотипам маскулінності. Заради цієї настанови вони можуть навіть нехтувати етичними нормами суспільства і в присутності жінок та дітей використовувати грубу, почасти навіть інвективну лексику. Бажання уникнути стресу і психічно розвантажитися (про це див., зокрема: [5, с. 176–187]) превалює над вимогами етикету. Наприклад: БНж: *на хр'ен / на хр'ен / пла'тит' ко'мус' 'тис'ач'у / ко'ли ц'у / ц'у 'саму 'тис'ач'у 'будеш пла'тит' за сво'йу квар'т'іру //*; ДНж: *там / там ф'і'н'а / вопи'ч'е //*; Нч: *п'ат' 'тис'ач' в 'м'ес'ац' // у нас сту'д'енто'а'у до х'е'ра // і ме'н'і п'росто них'то не дас'т' //*

Інвективи спостерігаються і в мовленні жінки – матері нареченого, яка намагається пом'якшити використання лайки тим, що передає її опосередковано, цитуючи свого чоловіка: МНч: *а цей ме'не 'д'оргаїе і 'каже // «Так тво'йу ж мат' / 'каже / ти ўже / 'мабут' / і сва'т'ів поо'д'і'вала» // а йа / шо? //*; МНч: *йа 'дома перехи'л'у / 'мама 'дома с папої пере'хил'ат' // по'а'думайеи //*. Як відомо, «від жінок більше, ніж від чоловіків, вимагається ввічлива манера мовлення і, хоч лайка не є в побуті певних верств суспільства цілком забороненою жінкам, по-чоловічому вони звичайно без ризику бути засудженими за неприпустиму грубість ні між собою, ні з чоловіками не лаються» [3, с. 295].

У родині нареченого побутують патріархальні гендерні стереотипи:

МНч: *во'на не 'перва у 'н'ого //*

БНч: *і ска'ж'ім' / по'жалуста / де га'рант'їя / шо в'ін / в'ін не 'перви' у 'нейі // у 'н'ого ўже 'було штук дв'і та'ких / йак во'на //*

У спілкуванні з дітьми, навіть дорослими, жінки більше, ніж чоловіки, виявляють турботу, прагнуть навчити життю. Такий педагогічний мотив зумовлює застосування тактики передачі досвіду. Наприклад: МНч: *ўспоми'найец':а 'сина с'вад'ба // у нас дур'дом буў // <...> с'ем год' наз / год на'зад ми с'таршого йак же'нили // йа 'думала / ў 'мене ш'кура о'б'л'ізе // 'ч'есно йа призна'йус' // с'ем год на'зад ў 'мене п'іш'ло 'вос'ем 'тис'ач' //*; ДДНж: *на са'с'ецтву 'д'евач'ка // ну / муш'ч'іна // 'мал'ч'ік / 'д'евач'ка / так с'кажем // заб'ер'ем'ен'ела во'а'на // во'а'ни расти'салис' // кра'с'іво в'ф'с'о // а по'а'том не з'найу / ро'а'д'ім'ел'і / по-'моєму / йі'йі / во'а'на с Кана'тона // ро'а'д'ім'ел'і / на'в'ерно / в 'себе / там / по'сид'іли / 'може / там / по / 'ето 'самойе / во'ни в 'себе / йо'го ро'а'д'ім'ілі / в'ф'с'о // во'ни / фо'то'а'граф'її // ал'бом // по'а'жалуста / в'ф'с'о кра'с'іво // <...> і / та'к'і / з дос'татком 'л'уд'і / с'кажем так //*

Українська жінка вважається берегинєю своєї родини, тому вмотивованою є тактика передачі родинних цінностей:

МНж: *'нада 'думат' про те / шо / хара'шо / це все хара'шо // с'вад'ба / это'а 'полб'еди // а'на праї'дет / так как ми р'ешайем шч'ас / 'думайем // но шо 'будет 'дал'ше? // йак не йак / ку'ди в'ін 'буде вес'ти 'ж'інку? // ва'ни шч'ас с'н'і'майут квар'т'іру // 'дал'ше шо? // 'родиц':а ди'тина // <...> 'дал'ше шо? // про це 'нада все 'думат' //*

МНч: *'нада / шоб во'ни дер'жалис'а <...> о'це вдво'а'йом / і вс'у жизн' //*

ДДНж: *у нас 'тоже жи'вої пр'і'м'ер по'а со'а'с'ецтву буў // по'а'гу'л'али с'вайбу / во'а'ни два 'м'ес'аца по'а'жи'ли // та шч'е до'а'л'г'і 'мати не ро'а'зда'ла // вс'о / розиш'лис'а // вс'о //*

Жінки прагнуть підтримувати комунікативний баланс, налаштовуючи спілкування на позитивну тональність: МНч: *да'вайте на'д'їйац':а на те / шо л'уч'ше / шо все у нас 'буде хара'шо //*. Одна з жінок, дружина дядька нареченої, проголошує короткий тост, комунікативний намір якого спрямований на гармонізацію спілкування, а її чоловік схвалює цю інтенцію, повторюючи її тост (так звана репліка-«відлуння»): ДДНж: *за пон'і'ман'їе //* – ДНж: *за пон'і'ман'їе / да //*. Жінки дотримуються застільних ритуалів: ДДНж: *с муш'ч'іної 'нада 'ч'окац':а // о'а'с'тан':її раз с муш'ч'іно'а'йу //*

Вікова диференціація мовлення. Спілкування батьків із дорослими дітьми як у родині, так і в присутності членів іншої родини, найбільше нагадує спілкування з друзями. А ось мовленнєва поведінка бабусі в міжродинній комунікації, як свідчить наш матеріал, відрізняється.

Її мовленнєва активність обмежується кількома репліками, проте мовлення лаконічне, виразне, афористичне, насичене фразеологізмами. Як відомо, найстарші представники родини зберігають сімейні цінності й традиції, підтримують моральні основи сімейного життя, до них звертаються інші члени родини (здебільшого онуки) за емоційною чи фінансовою підтримкою. Їхня комунікація з онуками впливає на формування «стереотипів міжпоколіннєвого спілкування» (докладніше див.: [6, с. 156]). Відповідно бабуся постійно використовує одну тактику – тактику передачі родинних цінностей: *дер'жац': а один / одного //; йа'куйс' ку'ток //; wo'ни не на /ул'їце //; ў дол'гах / йак у шол'ках / а /д'їти ўже не жи'вут' //; це не /сонеч'ко / шо вс'їх об'їг'р'їїе //; шч'ас / в'род'е йак / шч'е /б'їл'ше ї труд'н'їше / ї труд'н'їше //; зар / /зароб'їток / wob'ш'ч'е н'їде //; це вип'лач'увац':а? //; шо б'рала / те і шч'е ї покла'деш з'верху //*. Мовлення бабусі має узагальнювальний характер.

Старше покоління використовує в мовленні фразеологізми не тільки з метою емоційно увиразнити мовлення і створити розкуту атмосферу спілкування, а й для підтвердження своєї думки, для самопрезентації. Наприклад: МНч: *воп'рос т'а'ж'олїї; все на с'в'їт'ї; вс'о на с'в'ет'е; вилет'їло в /воздух; ш'кура о^аб'л'їзе; п'їшли вс'ї по^аро^ас'а-а-ата з /дому; ми ш:ч'оту з'билис'; до^ал'г'ї ви'с'ат'; не наступ'їє на /шїїїу; /зуби на'дуйє; у'вес' св'їт не приглас'їш; снач'ала /д'їти /робл'ац':а / а то'д'ї с'вайби гул'айуц':а; в о^аб'їд'е не /будем; МНж: /нада жит' с'еводн'єшн'їм д'н'ом //; БНч: та /с'їли ми і /голову л'маїєм //; ДДНж: /бил'ї б /д'ен'г'ї / з го^ар'ла б о^ано пр'ам / роз їзо^аб'їл'їїа / то^ада /можно^а / шо /хоч'еш' //*.

Солідаризуючись із молоддю та реалізуючи стратегію комунікативного підлаштування (див.: [7, с. 153]), мати нареченого подекуди перемикається на сленг: МНч: *а wo'ни ўже // дак / при'кол в том / шо // тут / бук'вал'но // коли ў нас /Машка бу'ли? // ос' / по'їїхали д'вац':ат' ч'ет'вертого дес' / /августа / так? //*

Ця стратегія спрацьовує і тоді, коли мовець намагається перемикатися із суржику на російську мову, звичайно, наскільки це дозволяє мовна компетенція: МНч: *ї у вас /буде не п'росто / не п'росто / шо ви / д'єст'в'їт'ел'но / напо'їли ко^авото і да'вол'ни шо? //; МНч: wo'на ўже жи'ве с /парн'єм / в'їн жи'ве з /д'євушкойу // вс'о // у них о'б'їл'на-а // вс'о но^ар'мал'но / вс'о // а / а ро^ад'їт'ел'ї шч'е вип'лач'уїут' //*

Молодь (наречений, наречена, сестра нареченої) здебільшого виконують роль слухачів, їхні репліки короткі, маловиразні. Компенсуючи мовчання сина, мати неодноразово імітує його мовлення: МНч: *да ї ти / /Саша ж // «Да та'к'е / ти шо // мен / да ме'не не зас'та-авїш // да / /Боже / со'хра'н'ї-ї» //; МНч: «Да ти што-о» //; МНч: а'га // «Та ме'не на га'р'ач'ому не по'ї'маїєш // да ку'ди? // та йа // да ти што?» //*

Висновки. Аналіз міжродинної комунікативної взаємодії дозволяє визначити її жанр як усний міжродинний полілог-обговорення, ілюктивна мета учасників якого – обмін інформацією і думками для досягнення домовленості щодо події, яка стосується представників обох родин, що і зумовлює установку на кооперативне спілкування. Основний мовний код, який обирають усі учасники спілкування, – українське розмовне некодифіковане мовлення, що включає такі субкоди, як суржик, сленг, жаргон.

Зокрема, встановлено, що як на вибір мовних засобів, так і на механізм перемикання кодів впливає зміна теми спілкування, його тривалість, місце народження та проживання мовців («місто – село»), а також статусно-рольові відношення між ними. У своїй мовленнєвій поведінці чоловіки реалізують тактику самоствердження, прагнуть відповідати стереотипам маскуліності. Жінки, особливо старшого віку,

застосовують тактику передачі досвіду і родинних цінностей та прагнуть підтримувати комунікативний баланс. Старше покоління більш комунікативно активне й гнучке, аніж молодь.

У подальшій роботі планується перевірити отримані результати на більшому масиві емпіричних даних.

Література

1. Бацевич Ф., Чернуха В. Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні. Львів : ПАІС, 2018. 260 с.
2. Брага І. І. Комунікативна ситуація усного спілкування в білінгвальній сім'ї. *Мова і культура*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. Вип. 22. Т. III (198). С. 223–229.
3. Булаховський Л. А. Уваги до мовлення жінок. Булаховський Л. А. Вибрані праці в 5 томах. Київ : Наук. думка, 1975. Т. I. Загальне мовознавство. С. 293–295.
4. Китайгородская М. В., Розанова Н. Н. Речь москвичей: Коммуникативно-культурологический аспект / РАН. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова. Москва : Русские словари, 1999. 396 с.
5. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Львів : В-во «СПОЛОМ», 2001. 224 с.
6. Романов А. Ю. Межпоколенческая коммуникация. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 256 с.
7. Руда О. Батьки та діти: стратегії і тактики в міжпоколінній комунікації. *Мова і суспільство*. 2011. Вип. 2. С. 151–156.
8. Ставицька Л. Український жаргон. Словник. Київ : Критика, 2005. 496 с.
9. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. Київ : Київський державний лінгвістичний ун-т, 2000. 283 с.

References

1. Bacevych, F., Chernukha, V. (2018), *Communicative personality in family communication* [Komunikatyvna osobystistj u simejnomu spilkuvanni], PAIS, L'viv, 260 p.
2. Braha, I. I. (2019), *The communicative situation of oral communication in a bilingual family* [Komunikatyvna sytuacija usnoho spilkuvannja v bilinghvalnij simji], *Mova i kul'tura*, Vydavnychjy dim Dmytra Buraho, Kyjiv, Vyp. 22. T. III (198), pp. 223–229.
3. Bulakhovs'kyj, L. A. (1975), *Comments on women's speech* [Uvahy do movlennja zhinok]. In: Bulakhovs'kyj L. A. *Selected works in 5 volumes* [Vybrani praci v 5 tomakh], Nauk. dumka, Kyjiv, T. I.: Zahal'ne movoznavstvo, pp. 293–295.
4. Kitaygorodskaya, M. V., Rozanova N. N. (1999), *Muscovites' speech: communicative and cultural aspect* [Rech' moskvichey: Kommunikativno-kul'turologicheskij aspekt], RAN. In-t russkogo yazyka im. V. V. Vinogradova, Russkie slovari, Moskva, 396 p.
5. Radevych-Vynnyts'kyj, J. (2001), *Etiquette and culture of communication* [Etyket i kul'tura spilkuvannja], V-vo "SPOLOM", L'viv, 224 p.
6. Romanov, A. Y. (2009), *Intergenerational communication* [Mezhpokolencheskaya kommunikatsiya], Knizhnyy dom "LIBROKOM", Moskva, 256 p.
7. Ruda, O. (2011), *Parents and children: strategies in intergenerational communication* [Bat'ky ta dity: stratehiji i taktyky v mizhpokolinnij komunikaciji], *Mova i suspil'stvo*. Vyp. 2, pp. 151–156.
8. Stavys'tka, L. (2005), *Ukrainian slang. Dictionary* [Ukrajins'kyj zhargon. Slovnyk], Krytyka, Kyjiv, 496 p.

9. Shumarova, N. P. *Linguistic competence of a personality in a situation of bilingualism* [*Movna kompetencija osobystosti v sytuaciji bilinghvizmu*], Kyjivs'kyj derzhavnyj lynchvistychnyj un-t, Kyjiv, 2000, 283 p.

И. И. Брага,

*Институт украинского языка НАН Украины,
отдел стилистики, культуры языка и социолингвистики*

МЕЖСЕМЕЙНОЕ ОБЩЕНИЕ УКРАИНСКО-РУССКИХ БИЛИНГВОВ

Целью предлагаемого исследования является моделирование коммуникативной ситуации устного межсемейного общения украинско-русских билингов. В работе представлена общая характеристика речевой межсемейной коммуникации; выявлены основные черты коммуникативного поведения членов разных семей с учетом экстралингвальных факторов, выяснены особенности межсемейного общения в условиях украинско-русского двуязычия.

Ключевые слова: коммуникативная ситуация, межсемейное общение, билингвизм, некодифицированная устная разговорная речь, суржик.

I. I. Braha,

*Institute for Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine,
Department of Stylistics, Culture of Language and Sociolinguistics*

INTERFAMILY COMMUNICATION OF UKRAINIAN-RUSSIAN BILINGUALS

The aim of the article is to model the situation of oral communication of Ukrainian-Russian bilinguals within a family by its parameters: topic, place, time, participants. For the purpose of the analysis, the descriptive method and the method of discourse analysis are employed. The paper studied audio recordings of oral interfamily communication among Ukrainian-Russian bilinguals and surzhyk speakers from town and village in the Sumy region.

By interfamily communicative interaction we understand a type of everyday communication in which members of different families are involved, who are related by blood (provided they live separately), by marriage or by being godparents. Communication within a family circle is predominately cooperative. However, compared to communication within a wider circle of friends it is more prone to conflict; the interlocutors are, therefore, more likely to follow formal rules for polite conversation. Interfamily speech interaction can be both phatic and informative; it manifests itself through oral (dialogues and polylogues) and written (letters, including emails) communication. However, both forms are characterized by non-codified speech.

We have identified the main features of communicative behavior of members of different families taking into account such extralinguistic factors as social role, status, age and gender of interlocutors. We have singled out the specific features of interfamily communication in the context of Ukrainian-Russian bilingualism. We have established, in particular, that both the choice of the language means and the code switching are determined by the following: changes in the topic of conversation, its duration, the birthplace of speakers and the region where they live as well as their respective status and role. In their speech behavior, men employ the tactics of assertiveness, seek to conform to the stereotypes of masculinity. Women, especially the older ones, employ the tactics of transferring their life experience and family values and seek to maintain communicative balance. The older generation is more communicatively active than the young.

Further research will test the obtained results against a larger body of empirical data.

Key words: communicative situation, interfamily communication, bilingualism, non-codified oral speech, surzhyk.

УДК 811.161

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235547>

Л. Т. Назаревич,

канд. філол. наук, доц.,

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя,

доцент кафедри української та іноземних мов;

Н. Р. Денисюк,

канд. філол. наук, доц.,

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя,

доцент кафедри української та іноземних мов;

Н. І. Гавдида,

канд. філол. наук, доц.,

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя,

доцент кафедри української та іноземних мов

КРАЇНОЗНАВЧІ ТЕКСТИ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Статтю присвячено вивченню української мови як іноземної. Зосереджено увагу на необхідності підбирати країнознавчі тексти, зокрема пісні, з урахуванням доцільності, практичного застосування інформації та розвитку комунікативної компетенції. Простежено роль перефразування частин тексту, додаткового тлумачення лексем, запитань. Доведено доречність урізноманітнення завдань залежно від ситуації.

Ключові слова: українська мова як іноземна, комунікативний підхід, країнознавчі тексти, адаптація, методика викладання, інтерактивні вправи.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Адаптація студентів-іноземців в Україні залежить від рівня володіння українською мовою, психологічної та фізичної можливості занурення в україномовний простір, мовної підготовки, яка почасти базується на роботі з країнознавчими текстами, що допомагають міжкультурним групам адаптуватися до країни проживання та долучитися до її соціокультурного життя.

Питання вивчення української мови як іноземної студентами-іноземцями, які здобувають вищу освіту в Україні, є актуальним для викладачів-мовників з точки зору методики викладання. Для інокомунікантів мова – не лише навчальна дисципліна, вивчення лексики та граматичних конструкцій, а засіб отримання необхідної інформації в незнайомому середовищі, спосіб адаптації до країни проживання. Країнознавчі тексти – основний масив для роботи на заняттях, який є необхідним для популяризації матеріальної та нематеріальної національної спадщини України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з середини ХХ ст. і не втрачаючи актуальності сьогодні, лінгвокраїнознавчий аспект цікавить учених з усього світу (К. Апель, Ф. Буслаєв, Т. Волошинова, В. фон Гумбольдт, Я. Грім, Й. Гердер, Б. Кассен, К. Клакхон, О. Потебня, Е. Стюарт, Е. Холл, Г. Штейнталь, К. Ясперс та ін.). На сучасному етапі лінгвокраїнознавчі питання висвітлюють українські вчені, зокрема О. Антонів, В. Городецька, О. Горда, В. Владимірова, В. Кононенко, Т. Лещенко, Д. Мазурик, Н. Малюга, С. Пілішек, М. Редьква, Н. Сарновська, О. Трумко, Г. Швець,

О. Шевченко та ін. Зважаючи на інтерес до української мови як іноземної, з кожним роком з'являється все більше методологічних і наукових праць, де країнознавчі тексти слугують підґрунтям, на основі якого виокремлюється теоретико-практичний підхід як основа міжкультурної комунікації. Вагомим внеском у галузь УМІ є монографія Ганни Швець «Теорія і практика навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей» (2019) [10], де чільне місце відведено висвітленню, аналізу, теоретичному обґрунтуванню краєзнавчого та країнознавчого підходів. Новинкою країнознавчого характеру є підручник «Ключ до України. Міста і люди» [5]. У Тернопільському національному технічному університеті імені Івана Пулюя студенти-іноземці навчаються за підручником «Українська мова для іноземців. Рівень В1–В2» Л. Назаревич, Н. Гавриди [7]. Зауважимо, що окрім текстів про повсякденне, освітнє, ділове, економічне, політичне, наукове, технічне життя, ми як викладачі-практики вбачаємо доцільність вивчати пісні. Ґрунтовніше це питання висвітлено в праці «Пісенна творчість – компонент методики навчання української мови як іноземної» [8].

Мета і завдання статті – поділитися досвідом, який набула кафедра української та іноземних мов ТНТУ, у сфері викладання української мови як іноземної, висвітлити питання щодо роботи з країнознавчими текстами під час вивчення цієї дисципліни, де українська мова позиціонується як соціокультурний феномен у системі національних цінностей, шлях розвитку комунікативної компетентності мовців і способів адаптації до чужомовної країни. Окрім того, акцентувати на важливості роботи з дотекстовими та післятекстовими вправами, семантизації та візуалізації лексики, доборі дидактичного матеріалу, інтерактивних вправах у системі дистанційної освіти, виходячи з комунікативних потреб і рівня володіння мовою студентів.

Об'єкт і предмет дослідження – навчання української мови як іноземної в аудиторії інокомунікантів; технології навчання української мови як іноземної на основі країнознавчих текстів.

Опис фактичного матеріалу та методів, застосованих у процесі аналізу. У статті застосовуємо такі методи: бібліографічний, емпіричний, описовий, аналітичний, систематизації. *Бібліографічний* (проаналізовано вітчизняну та зарубіжну літературу з методики викладання української мови як іноземної); *емпіричний* (ґрунтується на особистому досвіді використання країнознавчих текстів під час викладання української мови як іноземної в ТНТУ та на вивченні досвіду колег); *описовий* (покликаний описувати тексти та завдання країнознавчого характеру); *аналітичний* (передбачає систематизацію та структурування навчального матеріалу на дрібні компоненти задля впровадження на заняттях української мови як іноземної комунікативних і репродуктивних вправ); *систематизації досліджень* у царині методики викладання української мови як іноземної. *Текстоцентричний та комунікативний підхід* є домінантними.

Теоретична і практична цінність отриманих результатів полягає в тому, що їх можемо розглядати як форму пошуку ефективних шляхів у навчанні іноземців, а отримані результати можуть використовуватися викладачами української мови як іноземної під час занять з інокомунікантами та в процесі наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

У статті висвітлюватимемо питання вивчення української мови як іноземної в міжкультурних групах. Для іноземних студентів, які здобувають вищу освіту в Україні, українська мова – не лише навчальна дисципліна, вивчення лексики та граматичних конструкцій, а засіб отримання необхідної інформації в незнайомому середовищі, спосіб адаптації до країни проживання. Зрозуміти різницю між термінами «*краєзнавчий та країнознавчий текст*» допомагає доктор філологічних наук Ганна Швець: «... *краєзнавчим* називаємо текст, у якому описано просторові, часові,

соціальні та культурні особливості певної території. ... Навчальні наукові тексти про Україну, які становлять основу підручника з країнознавства і які використовують також у практичному курсі УМІ, називають *країнознавчими*» [10, с. 259]. Варто зазначити, що саме такі тексти сприяють зануренню інокомунікантів у мову та культуру на всіх лінгвальних рівнях. Виходячи з вищесказаного, країнознавчі тексти є необхідними для популяризації матеріальної та нематеріальної національної спадщини України. Ознайомлювати іноземців з українською історією, визначними постатями крізь призму вивчення української мови – складний шлях, який покликаний враховувати особливості психології та інтереси тих, на кого розрахований матеріал, адже для студентів, які приїхали з інших країн, характерна зовсім інша мовна картина світу. Саме тому вважаємо за необхідне під час організації навчального процесу працювати з текстами, які б зачіпали теми побуту, природного середовища, культурного дозвілля, відпочинку, освіти, науки й техніки, спорту, здоров'я, харчування, екології, суспільного та політичного життя, традицій, звичаїв і свят, стереотипного мислення українців, економіки та інших, не менш важливих питань для України. Комунікативні уміння та навички до кожного з рівнів (A1-B2) необхідно будувати за всіма видами мовленнєвої діяльності: слухання, читання, говоріння, письмо. Значною підмогою є візуалізація текстової інформації за допомогою відеопрезентацій та ментальних карт (на платформах Xmind, Canva та ін.) Такий підхід передусім спирається на стандартизовані вимоги до рівнів володіння українською мовою як іноземною [1], і, крім того, покликаний сприяти розвитку зв'язного мовлення інокомунікантів, розширити їхній кругозір.

Основна мета під час занять – це вдосконалення навичок мовлення студента, яка формується на базі читацької компетентності. «Іноземці стикаються з численними проблемами, стосовними не тільки й не стільки граматики, скільки лексики, правильної вимови, аналізу текстів, сприйняття на слух, читання тощо [...]. Вони як неносії повинні вміти не лише читати й писати, а й розмовляти українською, правильно ставити запитання» [3] Так, формулювання післятекстових запитань, перефразування частин тексту, додаткове тлумачення, порівняльний аналіз – це можливість активізувати мовленнєву діяльність студентів, залучити в процесі обговорення текстів критичне мислення, допомогти іноземцям зрозуміти людей, з якими їм доводиться жити в одній країні. Однак тексти необхідно актуалізувати відповідно до комунікативної ситуації, надаючи перевагу фразам, потрібним у побуті. Навички комунікації, вмиле використання типових етикетних кліше, прислів'їв, приказок, мовних шаблонів, за допомогою яких іноземець зумів би познайомитися, поспілкуватися телефоном, дізнатися адресу, домовитися про зустріч, розпитати про деталі, які його цікавлять, уточнити чи спростувати інформацію, похвалити співрозмовника чи заперечити йому, ознайомитися з рецептами національної кухні, дискутувати чи обмінюватися враженнями про архітектурні чи культурні пам'ятки в соціальних мережах, вибрати туристичний маршрут на основі аналізу україномовних сайтів, («Ukrainer», «Мандруй Україною», «Музей Гончара», блог Ореста Зуба «Подорожуй. Навчайся. Заробляй» та ін.), відгуків про екскурсії та подорожі, рекламних проєктів, анонсів культурних подій, карт – першочергове завдання. Вважаємо, що саме на основі вищезазначеного необхідно вибудовувати роботу з текстами, оскільки вдало підібрані країнознавчі матеріали допомагають не просто адаптуватися до країни, в якій живуть іноземці, а й стати її частинкою [9].

Грунтовним матеріалом для студентів, які опановують українську мову на рівнях B1–B2, C1–C2, є двотомна праця українців Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» «Ключ до України. Міста і люди» [5]. Підручник відкриває іноземцям більше фактів про відомих

письменників, архітектурні пам'ятки та міста України. Тексти про сучасні події в Україні («Донецьк», «День пам'яті кіборгів», «Савур-могила»), листи та настанови Василя Стуса, уривок тексту з виступу Ірини Калинець, «Три історії про 300 воїнів», уривок із роману В. Шкляра «Чорне сонце», світлини з кіборгами – транслюють правду про Україну, розвінчують міфи, яких залишилося чимало з «совецьких» часів, допомагають сформуванню власної думки, уподобання, внутрішній характер, є поштовхом до самоосвіти. Такий матеріал потрібний не лише тим, для кого українська мова є іноземною чи успадкованою, а й молоді, яка здобуває освіту рідною мовою.

Важливо на заняттях навчати студентів працювати з електронними аудіо-, відео- та текстовими ресурсами. Так, для прикладу текстові та відеоматеріали з сайту «Українер» – «Які об'єкти охороняє ЮНЕСКО в Україні?» [13] – можна підсилити ментальною (візуальною) мапою й тестовими запитаннями, як-от:

Рис.1. Фрагмент ментальної (візуальної) мапи

Приклад тестових завдань закритого типу з однією правильною відповіддю та на відповідність:

1. До списку країн зі світовою спадщиною ЮНЕСКО Україна
  - А) входить
  - Б) не входить
  - В) ввійде у 2022 році
2. Україна має ....., які охороняються ЮНЕСКО
  - А) 7 об'єктів
  - Б) 3 об'єкти
  - В) 10 об'єктів
3. Об'єкти, які охороняє ЮНЕСКО, належать усім поколінням людства
  - А) Так Б) Ні
4. Різновид народного малярства, який виник на Подніпров'ї в селі Петриківка і входить до нематеріальної спадщини ЮНЕСКО, називається
  - А) петрівським
  - Б) петриківським
  - В) подніпровським
5. Встановіть відповідність. Що символізують кольори на плитах косівської кераміки?
  - А) зелений 1) землю
  - Б) жовтий 2) гори

В) коричневий 3) сонце

4) місяць

Необхідною складовою кожного заняття української мови як іноземної, як і будь-якої іноземної мови, є робота з передтекстовими та післятекстовими вправами. Проаналізувавши низку сучасних дидактичних матеріалів з УМІ, ми звернули увагу на навчальний посібник з української мови для студентів-іноземців Ганни Швець «Знайомтеся: Київ». Авторка, дотримуючись принципу послідовності, поступово «веде» іноземця від простішого до складнішого матеріалу, виокремлюючи типові лексико-граматичні конструкції, наявні в текстах, а також будує граматичні завдання відповідно до стильових особливостей текстів [11].

У ТНТУ на заняттях з української мови як іноземної, окрім навчальних текстів, практикуємо вивчення народних і сучасних пісень. Мовностилістичне опрацювання текстів пісень поглиблює естетичну та когнітивну рецепцію культурних феноменів. Підтверджують наші спостереження наукові та методичні дослідження Л. Антонів, О. Деньги, О. Лещенко, І. Самойленко, В. Юфименко, В. Кокоріни, В. Бадер, В. Горбань, А. Карольчик-Козири, Л. Семенової, П. Каяк, М. Ласкевич, Г. Швець. На думку дослідниці Ганни Швець, пісні сприяють «ефективному відпрацюванню вимовних (артикуляційних, акцентологічних, орфоепічних, інтонаційних) й аудитивних навичок, засвоєнню лексико-граматичних норм мови, розвиткові продуктивних умінь та навичок, формуванню лінгвокраїнознавчої компетентності» [10, с. 324].

Динаміка, ритм, систематичне повторення допомагають одразу ж після першого прослуховування відтворити ті чи інші словосполучення. На прикладі пісні «Гуцулка Ксеня» ми вкотре переконалися в тому, що пісні та вправи допомагають іноземцям зануритися в українську культуру. Якщо продовжувати аналізувати згаданий текст, то впливають такі висновки: за умови взаємодії з викладачем студент може відшліфувати вимову таких звуків, як: [б], [п], [ж], [з], [с], [г], [к], [х], [ш], [о], [у], акцентуючи на повторюванні слів «полонина», «постать», «пізнав», «трембіта», «серце кохає» та ін.; зрозуміти значення слів *гуцул*, *гуцулка*, *полонина*; дізнатися більше про Карпати та гірський народ; відкрити для себе гірську флору та продовжити лінгвокультурне дослідження (у Карпатах 28 000 великих і маленьких річок; листяні та хвойні дерева мають неабияке значення для людини й природи; розрізняють кілька видів хвойних дерев (сосна, смерека, ялина, туя, ялівець); довідатися більше про українські народні інструменти, зокрема таке: довжина трембіти сягає 8 метрів і цей найдовший духовий інструмент внесений до «Книги рекордів Гіннеса», є символом Карпат, а ще трембіта і сопілка — не одне й те ж). Крім того, текст пісні дає змогу викладачеві говорити про образність, бо саме на рівні образності (*грають хвилі; сумують очі сині; нічка вкриває гори й заливає полонину; чорнобрива дівчина; серце гаряче, мов жар*) закодована краса української мови, темперамент народу (<https://open4ukrainian.education/gutsulka-ksenya/>).

Зауважимо, що в зимовий період пропонуємо студентам слухати і співати колядки, вивчати «Щедрик» Миколи Леонтовича, пісні різдвяного циклу («Миколай Бородатий», «Миколай», «Дзень-дзелень», «Народився Бог на санях», «Тиха ніч, свята ніч», «Добрий вечір тобі, пане господарю...», «Нова радість стала», «Ой сивая та і зозуленька»). З комплексною методичною розробкою, яка присвячена святам і традиціям, можна ознайомитися на сайті <http://bit.ly/rizdvanyi-pisni-kolyadki>. Онлайнові інструменти (Wizer.me (<https://wizer.me/>), Learningapps (<https://learningapps.org>) тощо) спрощують опанування граматики, полегшують запам'ятовування тексту через багаторазове повторення, сприяють тренуванню вимови, допомагають закріпити знання з морфології та синтаксису, запам'ятати мовні кліше.

Зупинимось детальніше на «Щедрику» Миколи Леонтовича. Знайома мелодія не просто викликає приємні асоціації, пов'язані з передноворіччям, створює гармонійний настрій, а й спонукає досліджувати першоджерела різдвяної колядки, відомої в усьому світі під назвою «Carol of the Bells». Застосування лінгвокультурологічного підходу та відповідних запитань на занятті дозволяє іноземцям зануритися в атмосферу різдвяних традицій українців. Починати заняття пропонуємо з дотекстової лексики, яка супроводжується візуалізацією та коментарями. Після дотекстової роботи, аудіального та візуального наповнення, пропонуємо тексти про традиції святкування Різдва, про історію «Щедрика» Миколи Леонтовича, пісню «Щедрик» у виконанні різних співаків, твердження, граматичні вправи, запитання різного рівня складності, моделі та зразки речень, пестливі форми іменників, ілюстрації сучасних художниць. Наприклад, пропонуємо студентам виконати інтерактивну вправу на платформі Learningapps: <https://learningapps.org/display?v=pehxt2it20>, а також відповісти на запитання й продовжити речення:

1. Скільки років звучить «Щедрик» Миколи Леонтовича? .....
2. Мелодія «Щедрика» популярна в усьому .....
3. Автором мелодії «Carol of the Bells» є український композитор ....., а автором слів «Колядки дзвонів» англійською мовою є .....
4. У якій країні велика аудиторія вперше почула «Щедрик»? .....
5. Карнегі-хол – це великий концертний .....
6. Коли звучить «Щедрик»? .....

Отож пісенна творчість відкриває іноземцям непозірну та багату Україну, а мелодії пробуджують іноземців цікавитися нашою країною, вивчати її мову.

Робота з країнознавчими текстами передбачає відкриті й закриті запитання, які можуть бути фокусувальними, навідними, оцінювальними. Навідні запитання найбільш доречні в аудиторії, яка опанувала пропедевтичний курс мовної підготовки. На кожному етапі роботи такі запитання є виправданими, адже вони «підштовхують» не просто говорити, а й аргументувати, бачити порушену проблему під іншим кутом зору [6, с. 111]. Проблемні запитання також є доречними. Завдання викладача — розговорити студента, тому доцільно ставити під час обговорення відкриті запитання, наприклад, після ознайомлення з текстом про історію «Щедрика» Миколи Леонтовича, можна запитати студентів: «Що вас вразило найбільше?», «Як ви думаєте, чому мелодія «Щедрика» захоплює людей впродовж 100 років?». Підсилюємо враження поезією Івана Малковича «Леонтович», обговорюючи вчинок спецагента ВЧК.

Варто наголосити на важливості коментарів до країнознавчих текстів, оскільки саме коментар знімає труднощі лінгвокраїнознавчого характеру на дотекстовому етапі. Викладачі-практики наголошують та тому, що коментарі не мають переобтяжувати читача інформацією [11, с. 385], крім того, коментар — це пояснення специфічних культурних реалій. З огляду на це, в підручнику «Українська мова для іноземців» [7], подаємо коментарі про різдвяні та великодні свята, доповнюючи контекст відеоматеріалами: <https://youtu.be/EFDw1PeITdA>. Текст «Великдень — свято всіх християн» ілюструємо такими коментарями: «Великдень — свято на честь воскресіння Ісуса Христа, перемога добра над злом, життя над смертю» або «Крашанки — це курячі яйця, пофарбовані в червоний або жовтий колір, а писанки — курячі яйця, розмальовані певним орнаментом [8, с. 166]. Після ознайомлення з цією інформацією пропонуємо студентам у передвеликодній час розписувати писанки. Така діяльність відкриває низку можливостей: повторити назву кольорів і геометричних фігур, провідміняти дієслова (*брати, писати, провести, намалювати, покласти, занурити, витерти, подивитися*), запам'ятати форму наказового способу згаданих дієслів; подискутувати про символи, встановити позитивний психоемоційний клімат. Текст

доповнює аудіоподкаст: <https://soundcloud.com/ukraine-audio-book-grammar-2/velykden> і візуальні матеріали на FB-сторінці «Українська для іноземців»: <https://m.facebook.com/ukrainian.for.foreigners/posts/214017172705584>. Всі ці елементи є способом занурення в мовне та соціокультурне середовище.

Гуморески, новини, статті з преси, невеликі відеоролики про мандри Україною, кухню, побут, музику, традиції, фразеологізми, рецепти теж слугують доречним ілюстративним матеріалом, який ненав'язливо знайомить чужоземців із нашими реаліями. Скоромовок чи спотиканок не слід оминати увагою на всіх етапах опанування мови. Так, жартівливий вірш Олесі Мамчич: *Ось античний грек / підіймає глек / а ось це грекinya / в неї є глекinya / а ось греченятко, в нього глеченятко / греченятко в глечку / поскладало гречку / та й питає в грека / як дістати глека* – є чудовим інструментом для тренування фонетики, зокрема твердого шиплячого звука [ч], а також дзвінкого гортанного [г]. Варто зауважити, що інокомуніканти часто [г] вимовляють як глухий [х], а таке уподібнення у вимові припустиме лише всередині п'ятьох слів, а не на початку і не вкінці: *легкий, нігті, кігті, вогкий, дігтяр* За допомогою багаторазового повільного, а згодом швидкого повторювання цієї скоромовки можна досягнути подвійної мети: вдосконалити вимову та поговорити про зменшувальні суфікси: суфіксами -ен(я), -єн(я), -ат, -ят, -атк(о), -ятк(о) та ін. Скоромовки: *У бобра добра багато; Біжать стежини поміж ожини; Побачив вовк козу, забув про грозу; Ніс Пилип плуг через поріг* – слугують доброю вправою для тренування вимови пари «дзвінкий-глухий» [б]-[п], «хоча б і п, – як слушно зауважує Ольга Дубчак, – працюють у парі, вони не взаємозамінні» [2 с. 99]. Подібні приклади допомагають студентам зрозуміти тонкощі та специфіку української мови. Загалом будь-яка скоромовка – це підібрані та розташовані слова в такий спосіб, який вимагає від мовця певних зусиль і сприяє виробленню дикції, правильної артикуляції.

Комунікативні вправи, які покликані перефразувати сполучення слів, написати речення із запропонованих слів, поставити до речень усі можливі запитання, закінчити речення, замінити розповідні речення питальними, переказати фрагмент про ту чи іншу історичну пам'ятку, дати заголовок, визначити головну думку тексту, написати план, відтворити висловлювання, – такі завдання сприяють розвитку мовленнєвих умінь студентів-іноземців. Не варто оминати й репродуктивних вправ, які спонукають будувати висловлювання, опираючись на вже знайомий граматичний матеріал. Багаторазове повторення фраз під час однотипних відповідей набуває автоматизму, швидкого пошуку відповідних лексем. Тому під час вивчення мови такими важливими є вправи на аудіювання та розміщеними на платформі SoundCloud. Власне, аудіювання відбувається в три етапи: 1) слухання, 2) слухання і продукування почутого, 3) синхронне повторення з імітацією інтонації диктора. Такі завдання сприяють мимовільному запам'ятовуванню лексики, порядку слів у реченнях, допомагають зосередитися на граматичних явищах.

А. Шопенгауер зауважив таке: якщо людина правильно зрозуміє дух іноземної мови, вона також зробить великий крок до розуміння нації, яка розмовляє цією мовою; адже стиль мови пов'язаний з розумом індивіда, так само як і мова належить до розуму нації. Людина може повністю оволодіти іншою мовою, коли вона здатна перекладати не книжки, а трансформувати себе в іншу мову, коли, не втрачаючи своєї індивідуальності, може відразу спілкуватися цією мовою. Таким чином, вона догоджає і іноземцям, і своїм співвітчизникам [12, с. 34.]. Вважаємо, що саме на основі вищезазначеного необхідно вибудовувати роботу з текстами, оскільки вдало підібрані матеріали допомагають не просто адаптуватися до країни, в якій живуть іноземці, а й стати її частинкою.

Висновки та перспективи дослідження. Викладений матеріал дозволяє зробити такі **висновки:** завдання викладача – ретельно вибирати змістове наповнення задля адаптації студента-іноземця до мовного середовища, застосовувати методи, які б підпорядковувалися дидактичній меті, структурувати завдання, залежно від навчальних завдань підбирати цікавий ненав'язливий історико-культурний матеріал для читання та обговорення, зокрема пісні, дотримуватися принципу послідовності та наступності, пов'язувати нову інформацію з уже відомим матеріалом, а незнайомі слова пояснювати, наводити приклади, вдаватися до дотекстового та післятекстового коментування. На сучасному етапі розвитку української мови як іноземної відчувається необхідність у якісних різножанрових текстах, аудіо- та відеоматеріалах, які б популяризували Україну у світі, сприяли формуванню лінгвокраїнознавчих знань про Україну, заохочували б відкривати українську культуру через мову. **Перспективи подальших досліджень:** подальшим етапом бачиться наукове дослідження із врахуванням специфіки культурно-історичного досвіду, національних рис, мовної картини світу інокомунікантів.

Література

1. Антонів О., Синчак О., Бойко Г. Стандартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1-С2. Зразки сертифікаційних завдань : посіб. Київ : Фірма «ІНКОС», 2020. 186 с.
2. Дубчак О. Чути українською. У світі звуки[ў] і букв. Київ : Віхола, 2020. 192 с.
3. Ердогду Ю. Чому я не зміг вивчити української. URL: <https://detector.media/infospace/article/142578/2018-11-14-chomu-ya-ne-zmig-vivchiti-ukrainskoi/>.
4. Кассен Б. Більше однієї мови / пер. з фр. С. Желдак. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 64 с.
5. *Ключ до України: міста і люди* : підручник з української мови як іноземної (Рівні В2-С1) / І. Ключковська та ін. Ч. 2. Львів : Колір ПРО, 2020. 296 с.
6. Назаревич Л. Т. Запитання на заняттях української мови як іноземної – шлях до розвитку зв'язного мовлення. *Українська мова у світі : збірник матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Львів, 25 червня; 6 листопада 2020 р. Львів : ТзОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. С. 108-112.
7. Назаревич Л. Т., Гавдида Н. І. Українська мова для іноземців. Практикум (Рівні В1-В2). Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2017. 212 с.
8. Назаревич Л., Денисюк Н. Пісенна творчість – компонент методики навчання української мови як іноземної. *Актуальні проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. Тернопіль : Вектор, 2020. С. 95-98
9. Назаревич Л., Денисюк Н., Котовська Т. Країнознавчі тексти в мультикультурних групах: специфіка вивчення. *International scientific and practical conference «Philological sciences, intercultural communication and translation studies»: theoretical and practical aspects : conference proceedings*, February 26-27, 2021. Vol. 2. Venice : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2021. С. 120-124.
10. Швець Г. Д. Теорія і практика навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей : монографія. Київ : Фенікс, 2019. 529 с.
11. Швець Г. Знайомтеся: Київ : навч. посіб. з української мови для студентів-іноземців. К. : Видавець Федоров О. М., 2011. 240 с.
12. Schopenhauer A. On Language and Words / Theories of Translation. An Anthology of Essays from Dryden to Derrida / edited by Rainer Schulte and John Biguenet. The university of Chicago press, 1992. p. 34.

13. Які об'єкти охороняє ЮНЕСКО в Україні? URL : <https://ukrainer.net/unesko-v-ukraini/>. URL : <https://youtu.be/QVM1y00AzEA>.

References

1. Antoniv, O., Synchak, O., Boyko, H. (2020). *Standartyzovani vymohy: rivni volodinnya ukrayins'koyu movoyu yak inozemnoyu A1-S2. Zrazky sertyfikatsiynykh zavdan': posibnyk. [Standardized requirements: levels of proficiency in Ukrainian as a foreign language A1-C2. Samples of certification tasks]* K.: Firma «INKOS».
2. Dubchak, O. (2020). *Chuty ukrayins'koyu. U sviti zvuki[ŭ] i bukv.* Kyiv : Vikhola, 192 p.
3. Erdoğdu, Y. (2020). *Chomu ya ne zmih vyvchyty ukrayins'koyi [Why I could not learn Ukrainian]* URL: <https://detector.media/infospace/article/142578/2018-11-14-chomu-ya-ne-zmig-vivchiti-ukrainskoi/>.
4. Kassen, B. (2016). *Bil'she odniyeyi movy [More than one language]*. Kyiv: DUKH I LITERA.
5. Kliuchkovska, I., Horda, O., Trumko, O., Martynyshyn, N., Temnyk, H., Rusnak, O. (2020). *Klyuch do Ukrayiny: mista i liudy : pidruchnyk z ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi (Rivni V2-S1) [The Key to Ukraine: Cities and People: A Textbook on Ukrainian as a Foreign Language (Levels B2-C1)] Part 2.* Lviv: Kolir PRO.
6. Nazarevych, L. (2020). *Zapytannya na zanyattyakh ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi – shlyakh do rozvytku zvjaznoho movlennya. [Questions in Ukrainian as a foreign language are a way to develop coherent speech].* Ukrainian language in the world: collection of materials of the VI International scientific-practical conference, Lviv: Galician Publishing Union LTD, 108-112.
7. Nazarevych, L. T., Havdyda, N. I. (2017). *Ukrayins'ka mova dlya inozemtsiv. Praktykum (Rivni VI-V2) [Ukrainian for foreigners]*. Ternopil: Palyanytsya.
8. Nazarevych, L., Denysiuk, N. (2020). *Pisenna tvorchist' – komponent metodyky navchannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi [Song creativity is a component of the methodology of teaching Ukrainian as a foreign language]* Actual problems of language didactics in the modern educational environment: materials of the All-Ukrainian scientific-practical Internet conference. Ternopil: Vektor, 95-98.
9. Nazarevych, L., Denysyuk, N., Kotovs'ka, T. (2021). *Krajinoznachchi teksty v mul'tykul'turnykh hrupakh: spetsyfika vyvchennya. International scientific and practical conference «Philological sciences, intercultural communication and translation studies»: theoretical and practical aspects : conference proceedings, February 26-27, 2021. Vol. 2.* Venice : Izdavniceciba «Baltija Publishing», 2021. C. 120-124.
10. Shvets, H. (2019). *Teoriya i praktyka navchannya ukrayins'koyi movy inozemnykh studentiv humanitarnykh spetsial'nostey: monohrafiya [Theory and practice of teaching the Ukrainian language to foreign students of humanities: a monograph]*. Kyiv: Feniks.
11. Shvets, H. (2021). *Znayomtesya. Kyiv: navchal'nyy posibnyk z ukrayins'koyi movy dlya studentiv-inozemtsiv [Meet: Kyiv: a textbook on the Ukrainian language for foreign students]*. K.: Vydavets Fedorov O. M.
12. Schopenhauer, A., (1992). *On Language and Words. Theories of Translation. An Anthology of Essays from Dryden to Derrida / edited by Rainer Schulte and John Biguenet.* The university of Chicago press, 34.
13. Yaki objekty okhoronyaye YUNESKO v Ukrayini? URL: <https://ukrainer.net/unesko-v-ukraini/> (data zvernennya: 10. 05. 2021). URL: <https://youtu.be/QVM1y00AzEA>. [What objects are protected by UNESCO in Ukraine?

Л. Т. Назаревич,

*Тернопольский национальный технический университет имени Ивана Пулюя,
кафедра украинского и иностранных языков;*

Н. Р. Денисюк,

*Тернопольский национальный технический университет имени Ивана Пулюя,
кафедра украинского и иностранных языков;*

Н. І. Гавдида,

*Тернопольский национальный технический университет имени Ивана Пулюя,
кафедра украинского и иностранных языков*

СТРАНОВЕДЧЕСКИЕ ТЕКСТЫ НА ЗАНЯТИЯХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Статья посвящена изучению украинского языка как иностранного. Сосредоточено внимание на необходимости подбирать страноведческие тексты с учетом целесообразности, практического применения информации и развития коммуникативной компетенции. Прослежена роль перефразирования частей текста, вопросов, дополнительного толкования слов. Доказана уместность разнообразия задач в зависимости от ситуации.

Ключевые слова: украинский язык как иностранный, коммуникативный подход, страноведческие тексты, адаптация, методика преподавания, интерактивные задания.

L. T. Nazarevych,

*Ternopil Ivan Puluj National Technical University,
Department of the Ukrainian and Foreign Languages;*

N. R. Denysiuk,

*Ternopil Ivan Puluj National Technical University,
Department of the Ukrainian and Foreign Languages;*

N. I. Havdyda,

*Ternopil Ivan Puluj National Technical University,
Department of the Ukrainian and Foreign Languages*

COUNTRY STUDY TEXTS IN THE CLASSES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE: THEORY AND PRACTICE

Abstract. The article is dedicated to a topical issue: the study of the Ukrainian language in a foreign language environment based on local lore texts about Christmas and Easter; the focus is made on the role of songs and colloquialisms that help students adapt to the country of residence and its realities. Approaches to work with New Year's songs ("Shchedryk") and lyrical songs ("Hutsulka Ksenia") are demonstrated. A number of methodical developments on e-platforms are proposed: open4ukrainian.education/gutsulka-ksenya/; <http://bit.ly/rizdvyani-pisni-kolyadki>, the advantages of working with online tools are proved: Wizer.me (<https://wizer.me/>), Learningapps (<https://learningapps.org>). The objective of the article is to analyze the country study material; to draw the attention of the scientific and pedagogical community to the need of selecting texts and didactic materials with consideration of the feasibility and practical application of information and the development of communicative competence; to prove the relevance of a variety of tasks and examples; to share the experience of teaching foreigners the Ukrainian language. The ideas presented in the article are illustrated by examples taken from the experience of teaching Ukrainian as a foreign language at Ternopil Ivan Puluj National Technical University. Current studies and publications are thoroughly analyzed. The focus is on hermeneutic, communicative, personal-

oriented, cultural, level methods, the importance of visualization of pre-text and post-text exercises, various questions, descriptive interpretation of rare vocabulary, extended vocabulary. The methodological basis of this study is the work of Anna Shvets. During the discussion of texts about traditions, holidays, events, etc., focuses were made on the appropriateness of asking questions, as questions help not only assess students and find out how well they understand the material, but also help them develop their speech. In addition, the role of post-text comments is traced. The aspect analyzed and described in the article is the content of texts that promote Ukraine in the world, contribute to the formation of linguistic knowledge about Ukraine, help foreign students adapt to the language environment.

Key words: Ukrainian as a foreign language, communicative approach, linguistic texts, adaptation, teaching methods, interactive exercises.

УДК 811.161.2'27

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235549>

М. М. Ольхович-Новосадиук,

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
асистент кафедри іноземних мов
факультету міжнародних відносин*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «РАДІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ: НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

Стаття присвячена дослідженню емоційного концепту РАДІСТЬ, його структури та засобів вербалізації в українській лінгвокультурі на матеріалі текстів художньої прози другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. Дослідження проведено в рамках створення когнітивної дефініції за методикою Єжи Бартмінського.

Ключові слова: мовна картина світу, лінгвокультура, концепт РАДІСТЬ, корпусний аналіз, засоби вербалізації, когнітивна дефініція.

Постановка проблеми. Дослідження концептів, включаючи концепти емоцій, що поєднують у собі психологічне, когнітивне, лінгвістичне, етнокультурне, є одним з напрямів сучасної лінгвістики та сферою зацікавлень багатьох дослідників.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що по-перше, радість належить до базових емоцій людини, а емоції, в свою чергу, належать до змістовного фундаменту свідомості людини; по-друге, концепт РАДІСТЬ з його особливостями, розвитком та ускладненням у свідомості носіїв української мови та культури є недостатньо вивченим і тому потребує подальших досліджень; по-третє, у роботі застосовано корпусний аналіз текстів. Однак відсутність цілісної теорії емоцій, різноманітність та суперечність їх класифікацій, неоднотипність процесів їх означування ускладнюють дослідження вербалізації емоційних реакцій людини.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичну основу дослідження становлять ідеї представників етнолінгвістики і когнітивної лінгвістики, зокрема польської школи (J. Bartmiński [4], A. Głaz, S. Niebrzegowska-Bartmińska [7], A. Wierzbicka [8] та ін.), американської школи (G. Lakoff, R. W. Langacker, L. Talmy та ін.), української школи (С. Жаботинська [1], А. Белова, М. Жуйкова, С. Мартінек [5], Ю. Шамаєва [3]), російської школи (Р. Фрумкіна, М. Толстой, С. Толстая) та ін.

Є. Бартмінський запропонував цілий ряд взаємопов'язаних понять, таких як стереотип, точка зору, суб'єкт, профіль, профілювання, цінності, які творять систему мовного відображення дійсності зі сторони окремої особи (чи групи), що стало його

найвагомим внеском в когнітивну лінгвістику. Згідно з визначенням Є. Бартмінського, **мовна картина світу** – це інтерпретація дійсності, що існує в мові, яку можна розглядати як сукупність суджень про світ. Це можуть бути судження, які зафіксовані як в самій мові, у її граматичних формах, словниковому запасі, клішованих текстах (наприклад, прислів'ях), так і ті, які імпліковані у формах та текстах мови [4, с. 110]. **Профілювання** – це суб'єктивна (яка має свій суб'єкт) лінгвістична та концептуальна операція, що полягає у формуванні образу об'єкту дослідження, шляхом його представлення в конкретних аспектах (підкатегоріях, фасетах) [7, с. 5].

Один з чільних дослідників корпусної лінгвістики Geoffrey Leech виокремив її характерні риси: зосередженість на вживанні мови, а не на компетентності; зосередженість на лінгвістичному описі, а не на лінгвістичних універсалах; зосередженість на кількісних, а не лише якісних моделях мови; зосередженість радше на емпіричних, ніж раціоналістичних поглядах на науковий пошук [6, с. 158].

До переваг корпусного аналізу можна віднести: 1) емпіричний підхід до аналізу мовних даних (досліджуються реальні моделі мовної реалізації у природних текстах); 2) використання великих за обсягом, структурованих колекцій природних текстів (корпусів) як основи для аналізу; 3) широке залучення комп'ютерних технологій для дослідження лінгвального матеріалу; 4) застосування квалітативних і квантитативних аналітичних методик, з суттєвою перевагою останніх (вивчення частоти вживання лінгвістичних одиниць, статистичні дослідження сполучуваності і т.ін.) [2, с. 9].

Мета статті – дослідити особливості вербалізації концепту РАДІСТЬ в українській мовній картині світу на матеріалі корпусу текстів художньої прози. Завдання дослідження полягає в аналізі культурних сценаріїв, пов'язаних із концептом РАДІСТЬ, на основі контекстів із лексемою *радість*, відібраних методом суцільної вибірки з текстів української художньої прози другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Об'єктом дослідження є одна з базових категорій емоційної сфери людини – концепт РАДІСТЬ, актуалізований в українській мові та культурі, а *предметом* – вербалізація концепту РАДІСТЬ в текстах художньої прози. Джерелом фактичного матеріалу став електронний корпус текстів «Mova info» (<http://www.mova.info>), зокрема його підкорпус – художня проза. Було відібрано та опрацьовано 300 прикладів.

Новизна роботи полягає у тому, що дослідження концептосфери РАДІСТЬ в українській лінгвокультурі здійснюється шляхом створення когнітивної дефініції за методикою, яку запропонував засновник Люблінської етнолінгвістичної школи професор Є. Бартмінський [4] і яка передбачає аналіз засобів вербалізації цієї концептосфери в українській мовній картині світу, експлікацію корелятивних концептуальних структур у свідомості мовців та аналіз текстового матеріалу. У статті представлено результати останнього етапу роботи зі створення цієї дефініції, а саме корпусного аналізу текстів.

Виклад основного матеріалу. У текстах художньої прози, відібраних з електронного корпусу української мови, були виявлені приклади, в яких *радість* ідентифікується як *почуття* та *відчуття*, *психологічний стан*, *настрій*, а також як *риса характеру*. Наприклад: ... *у настрої*, коли людина з усім світом єднається *радістю*... (Емма Андієвська. Роман про добру людину); ...*від природи наділений здатністю у всьому знаходити радість*... (Роман Іваничук. Вода з каменю).

Слово *радість* найчастіше сполучається з дієсловами *відчувати*, *переживати*, *радіти радістю*. Наприклад: *Вона вперше переживала радість того, що вранці не треба йти геть*. (Тарас Прохасько. НепрОсті); ... *і шматкові хліба, ... , раділи радістю великою*. (Володимир Дрозд. Листя землі).

Слово *радість* може вживатися на позначення особи, яка викликає радісні почуття. Було знайдено низку прикладів вживання слова *радість* у лагідних, ніжних звертаннях до рідної, коханої людини: - *Щастя моє, радосте моя, вся надія в тобі, все життя для тебе!* (Михайло Старицький. Останні орли).

Також лексема *радість* часто вживається у формах вітань чи побажань, звернених до інших людей, як правило разом зі словами *мир і здоров'я*: - *Хай буде мир і радість в прекрасній оселі твоєї.* (Зінаїда Тулуб. Людолови).

Радість може бути колективним почуттям, ним можна ділитися чи переживати спільно з іншими людьми, а також радість може передаватися від однієї людини іншій: *розділити радість; поділитися радістю; її радість передалася йому.* З іншого боку, людина може переживати радість індивідуально, робити щось на радість собі: *Хіба ж усе, що чинилося, було не задля власної радості й власної честі?* (Ніна Бічуга. Бенефіс).

Значну кількість прикладів вживання було зафіксовано з бінарною опозицією *радість – горе, журба, смуток, біда, лихо.* Наприклад: *«з журбою радість обнялася»* (Юрій Андрухович. Аве, «Крайслер»!); *Радість і біду приймав звично, не біг їм назустріч та й не тікав од них ...* (Раїса Іванченко. Отрута для княгині).

Почуття радості – це процес, який має свій початок, кульмінацію, спад: *кінчилася радість; радість погасла; радість збільшилася.* Радість може поєднуватися або чергуватися з іншими почуттями, причому як з позитивними, так і негативними: *А Фріц відчув полегшення і радість...* (Юрій Андрухович. Рекреації); *Стримуваний біль, образа та радість змішалися в одне, і сльози потекли по її щоках.* (Юрій Покальчук. Я, ти, він, вона). Радість може додавати енергії, наснаги, сили: *радість бадьорила; радість будила в серці силу.* Почуття може бути чимось або кимось зіпсуте чи затьмарене: *труїти комусь радість; потьмарити радість; притлумлювати радість.*

Почуття радості може бути контрольованим, коли людина стримує чи приховує його: *не виказувати радості; приховувати радість.* І навпаки, радість часто буває неконтрольованою, коли людина не здатна стримувати себе та вільно виявляє назовні свої почуття: *радість, яку не в силі приховати; неприхована, нестримна, буйна, дика радість.* Крім того, радість можна вдавати: *... він зразу ж отямився і вдав найщирішу радість з приводу успіхів свого колеги...* (Микола Дашкієв. З безодні минулого).

В українській культурі вважається, що душа або серце, які містяться в грудях – це внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями. Наприклад: *...серце у грудях сміється й плаче від гострої радості...* (Євген Гуцало. Княжа гора).

Хтось може робити щось *на радостях, з радості, з радістю* у прямому значенні «переживаючи радість, перебуваючи у радісному настрої, з якоїсь радісної нагоди»: *На радостях усі вирядилися в свої найкращі вбрання.* (Володимир Малик. Черлені щити); *Справді, наш народ все творив з піснею, сміхом, з радістю.* (Олесь Бердник. Вогнесміх).

Окрім того, фразеологізм *з радістю* вживається зі значенням «з готовністю, задоволенням, дуже охоче»: *Генріх з радістю прийняв цю пропозицію...* (Юрій Дольд-Михайлик. І один у полі воїн). Були також виявлені приклади з фразеологічними виразами *з якої радості?* у значенні «чому? для чого?» та *собача радість* на позначення дешевої ковбаси низької якості: *...вони з дружиною берегли кожну копійку - купували ліверну ковбасу найдешевших сортів, так звану «собачу радість»* (Щербак Юрій. Бар'єр несумісності).

Періоди в житті людини, які асоціюються зі словом *радість* – дитинство та молодість (опозиція – старість): *дитяча радість; радість юнацтва; старість не радість.*

Кольори, з якими асоціюється радість – це жовтий та білий. Наприклад: *Улюбленим кольором Сутара був жовтий колір, який він вважав кольором радості і достатку.* (Наталя Гайдамака. Позначена блискавицею); *Він знав тепер, що червона барва означає кохання й милосердя, небесна - вірність, біла - невинність, радість.* (Павло Загребельний. Диво). Також радість часто асоціюється зі сонцем: *Отже, все на світі породжене сміхом, радістю Сонця...* (Олесь Бердник. Вогнесміх).

Радість може бути персоніфікованою та виконувати дію: *...а канцеляристи пили в шинку, і радість робила гірку горілку солодкою, а меди міцнішими.* (Юрій Мушкетик. Гетьманський скарб).

Християнське розуміння радості є дуже важливим в українській лінгвокультурі: *Річкою, вістуючи світлу радість про воскресіння Христа, пливли шкорунайки крашанок...* (Євген Пашковський. Осінь для ангела); *«Нова радість стала, яка не була» - хіба не так співається у коляді?* (Роман Федорів. Єрусалим на горах).

Почуття радості має свій спектр або ж градацію – кожна людина переживає це почуття по-різному в різних ситуаціях і з різних причин: *Але ж кожен веселиться й радіє по-своєму. Павло навіть гадки не мав, що є тисячі й тисячі відтінків і нюансів радості...* (Микола Дашкієв. З безодні минулого).

Радість можна охарактеризувати за параметрами: за тривалістю (*швидкоплинна, скороминуща, коротка, миттєва*); за приналежністю (*людська радість, радість дитини*); за щирістю (*щира, найщиріша, непідробна*); за реальністю (*справжня*); за очікуваністю (*довгоочікувана, несподівана, передчасна*); за частотою (*єдина, подвійна*); за порядком (*перша радість*); за ступенем контрольованості (*нестримна, прихована, потаємна, істерична, буйна, шалена, дика, тиха*); за інтенсивністю (*велика, маленька, безмежна, невимовна, незмірна*); за глибиною (*глибинна*); за обсягом (*мало, багато радості*).

Одна з найважливіших особливостей емоцій – це їхня здатність формуватися по відношенню до ситуацій і подій, які реально в цей час можуть не відбуватися, та існують тільки у вигляді ідеї про пережиті, очікувані чи уявні ситуації. Так людина може не лише переживати радість в якийсь конкретний момент чи період часу, але й може згадувати про радість, яку переживала у минулому. Наприклад: *...ані сліду від колись пережитих радостей; спогад про радість* (Юрій Андрухович. Дванадцять обручів). Також радість можна відчувати у сні. Наприклад: *Ніби томління, очікування радості, яка приходить у снах...* (Олесь Бердник. Вогнесміх). Також людина може відчувати радість від очікування чогось хорошого у майбутньому: *Радість від передчуття чогось цікавенького.* (Любка Дереш. Поклоніння ящірці); *Надії на світле майбутнє, яке ось-ось настане, наповнювали душу невимовною радістю.* (Володимир Дрозд. Листя землі).

Було зафіксовано цілу низку характерних зовнішніх ознак прояву почуття радості: усмішка, сміх (з *усміхом радості на устах, сміх радості*); міміка, вираз обличчя: *Обличчя її було переповнене тихою радістю...* (Раїса Іванченко. Отрута для княгині); *...її карі очі так і іскрилися радістю...* (Леонід Тендюк. Романтичний щоденник); фізіологічні реакції (*зарум'янилось лице; почервоніла від радості; голова запаморочилася від радості; тремтячи від радості; затрусився від радості; дух забило від радості; плакав із радості*); поведінкові реакції (*здушила малого в обіймах; завмерли від радості*); голосові реакції (*скрикнула од радості; закричав, зриваючи голос од радості; вискнув від радості*).

Важливу культурну цінність для концепту РАДІСТЬ становлять причини радості. В ході аналізу текстів художньої прози вдалося ідентифікувати наступні причини радості: загальнолюдські поняття та цінності: *життя, буття, існування, свобода*; віра в Бога; психологічний стан, почуття: *стан закоханості, любов, передчуття, бажання*;

люди, родинні / соціальні зв'язки; гумор, жарти; рідний дім, житло; об'єкти та явища природи, рослини, тварини; пори року: *весна, літо*; матеріальні блага, гроші; подарунки; їжа, напої; новина, лист; **події, дії, ситуації**: важливі, бажані події в житті людини: *народження дитини, материнство, батьківство, одруження*; різні свята, святкування; зустрічі з людьми; секс, інтимна близькість; розваги, хобі, мистецтво, спорт; улюблена робота, заняття, творчість; розумова діяльність: *радість мислення, пізнання*; відпочинок, прогулянки, подорожі, пригоди; досягнення, успіх, перемога, відкриття.

Висновки та перспективи дослідження. Згідно з одержаними результатами аналізу прикладів вживання іменника *радість* у текстах української художньої прози, концепт РАДІСТЬ має такий зміст:

Радість – це позитивне почуття, відчуття, психологічний стан, настрій, риса характеру, а також може позначати особу, яка викликає радісні почуття. *Радість* відчують, переживають, або не відчують.

Радість може бути колективним почуттям, ним можна ділитися чи переживати спільно з іншими людьми, а також може передаватися від однієї людини іншій. *Радість* може переживатися індивідуально, людина навмисно робить щось, що приносить їй радість, себто на радість собі. Також можна робити щось *на радостях, з радості, з радістю*, коли радість супроводжує різні дії людини.

Людина відчуває *радість* в серці, душі або грудях. Почуття радості – це процес, який має свій початок, кульмінацію, спад. Людина переживає *радість* в певному місці та в якийсь конкретний момент чи період часу, може говорити або згадувати про радість, яку переживала у минулому, або ж відчуває радість від очікування чогось хорошого у майбутньому. Людина може відчувати радість у своїх снах.

Радість може бути контрольованою емоцією, коли людина стримує чи приховує її, або ж неконтрольованою, коли людина не здатна стримувати себе та вільно виявляє її назовні. *Радість* може бути щирою, або ж її можна вдавати. Почуття радості має свою градацію: кожна людина переживає це почуття по-різному в різних ситуаціях і з різних причин.

Радість може поєднуватися або чергуватися з іншими почуттями, як з позитивними, так і негативними. *Радість* в українській лінгвокультурі має свою опозицію: *горе, журба, смуток, біда, лихо*. *Радість* може додавати енергії, наснаги, сили, або ж викликати різні психологічні стани (задоволення, спокою, збудження). *Радість* може бути чимось або кимось зіпсута чи затьмарена.

Радість володіє різними якостями та характеризується за різними параметрами: за тривалістю, щирістю, реальністю, очікуваністю, частотою, порядком, ступенем контрольованості, інтенсивністю, глибиною та обсягом.

Радість має характерні зовнішні ознаки: міміка, вираз обличчя (усмішка, за допомогою очей, погляду), фізіологічні реакції (почервоніння обличчя, рум'янець, тремтіти, плакати з радості), поведінкові (стрибати, плескати в долоні, завмерти), голосові реакції (сміятися, вигукувати, кричати).

Радість, як правило, має свою причину: загальнолюдські поняття та цінності (життя, свобода), віра в Бога, психологічний стан, почуття (любов, бажання, очікування), люди (родина, друзі), гумор, жарти, домівка, об'єкти та явища природи, пори року, матеріальні блага, гроші, подарунки, їжа, напої, новина, важливі події в житті людини (одруження, народження дитини), різні святкування, зустрічі з людьми, інтимна діяльність (мислення, пізнання), відпочинок, прогулянки, подорожі, пригоди, досягнення, успіх, перемога, відкриття.

Радість може бути персоніфікованою та виконувати якусь дію. Фразеологізм з *радистю* вживається зі значенням «із задоволенням, охоче», з якої *радисті?* – у значенні «чому? для чого?» та *собача радисть* – «дешева ковбаса низької якості».

Радість в українській лінгвокультурі асоціюється з такими періодами життя людини, як дитинство та молодість (опозиція – старість), а також з жовтим та білим кольорами.

Перспективи роботи передбачають подальше дослідження концептів RADOŚĆ та JOY у польській та англійській лінгвокультурах на матеріалі художньої прози.

Література

1. *Жаботинская, С. А.* Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когниция, коммуникация, дискурс*. Харків. 2013. Вип. 6. С. 47-76.

2. *Жуковська В. В.* Вступ до корпусної лінгвістики: навч. посібн. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Ів. Франка, 2013. 142 с.

3. *Шамаєва Ю. Ю.* Когнітивна структура концепту РАДІСТЬ (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис ... канд. філол. наук. Харків. 2004. 29 с.

4. *Bartmiski J.* Aspects of Cognitive Ethnolinguistics / ed. by Jörg Zinken. London : Equinox, 2009. 250 p.

5. *Martinek S.* LIGHT and DARK: oppositional metaphor as the interaction of cognitive mechanisms. *Jezikoslovlje*. 2019. Vol. 20 (2). P. 279 - 302.

6. *Leech G.* Principles and Applications of Corpus Linguistics // *Perspectives on Corpus Linguistics* / ed. by V. Viana, S. Zyngier and G. Barnbrook. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2011. P. 155 – 170.

7. *Niebrzegowska-Bartmińska S.* Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. // *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* / red. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura. Lublin 2014. T. 3. P. 4 – 5.

8. *Wierzbicka A.* Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge University Press, 1999. 338 p.

References

1. Zhabotinskaya, S. A. (2013), *Name as a Text: Conceptual Network of Lexical Meaning (Analysis of the Name of Emotion)* [*Imya kak tekst: kontseptualnaya set leksicheskogo znacheniya (analiz imeni emotsii)*], *Kognitsiya, kommunikatsiya, diskurs*, Kharkiv, Vyp. 6. pp. 47 – 76.

2. Zhukovska, V. V. (2013), *Introduction to corpus linguistics* [*Vstup do korpusnoi lingvistyky*], ZhDU, Zhytomyr, 142 p.

3. Shamayeva, Yu. Yu. (2004), *Cognitive structure of the concept JOY (based on the English language material): Extended abstract of Author's thesis* [*Kognitivna struktura kontseptu RADIST (na materiali anglijskoyi movy)* : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk], Kharkiv. 29 p.

4. Bartmiski J. (2009), *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics* / ed. by Jörg Zinken. London : Equinox. 250 p.

5. Martinek S. (2019), LIGHT and DARK: oppositional metaphor as the interaction of cognitive mechanisms. *Jezikoslovlje*. 2019. Vol. 20(2). P. 279 – 302.

6. Leech G. (2011), Principles and Applications of Corpus Linguistics // *Perspectives on Corpus Linguistics* / ed. by V. Viana, S. Zyngier and G. Barnbrook. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company. P. 155 – 170.

7. Niebrzegowska-Bartmińska S. (2014), Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. // *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* / red. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura. Lublin. T. 3. P. 4 – 5.

8. Wierzbicka A. (1999), *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge University Press. 338 p.

М. М. Ольхович-Новосадиук,

*Львовский национальный университет имени Ивана Франка,
кафедра иностранных языков
факультета международных отношений*

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА «РАДОСТЬ» В УКРАИНСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРЕ: НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ

Статья посвящена исследованию эмоционального концепта РАДОСТЬ, его структуры и средств вербализации в украинской лингвокультуре на материале текстов художественной прозы второй половины XX в.– начала XXI века. Исследование проведено в рамках создания когнитивной дефиниции по методике Ежи Бартминского.

Ключевые слова: языковая картина мира, лингвокультура, концепт РАДОСТЬ, корпусный анализ, средства вербализации, когнитивная дефиниция.

М. М. Olkhovych-Novosadiuk,

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Foreign Languages,
Faculty of International Relations*

VERBALIZATION OF THE CONCEPT «JOY» IN THE UKRAINIAN WORLDVIEW: BASED ON THE MATERIAL OF FICTIONAL PROSE

JOY is considered to be one of the basic human emotions and key concepts in culture. The study of emotional concepts is complex as it combines psychological, cognitive, linguistic and ethnocultural fields. The study of concepts is valuable because it enables us not only to identify the culturally specific worldview of a certain lingual-cultural community and single out its national and cultural peculiarities, but also understand the word as a lexical unit in the context of culture, cognition, and communication.

The article is dedicated to the research of the emotional concept JOY, its structure and means of verbalization in the Ukrainian worldview. The research is a part of a more complex study which is being conducted by applying the method of cognitive definition suggested by Jerzy Bartmiński – a famous Polish linguist and ethnologist.

The source of the material for the research – the electronic corpus of texts "Mova Info", in particular its subcorpus – fictional prose of the Ukrainian literature from the second half of the XX century to the beginning of the XXI century (300 examples).

The research showed that the concept JOY in the Ukrainian linguaculture has the following meanings: **Joy** is a positive feeling, emotion, psychological state, mood, character trait, and can denote a person who causes joy. **Joy** has different qualities such as duration, sincerity, reality, expectation, frequency, order, degree of control, intensity, depth and volume.

Joy is expressed through facial expressions, physiological, behavioral and vocal reactions.

The common reasons for Ukrainians to feel **joy** are universal concepts and values (life, freedom), faith in God, psychological state (love, desire), people (family, friends), humor,

jokes, home, objects and phenomena of nature, seasons, material goods, money, gifts, food, drinks, news, important events in life (marriage, child birth), having sex, celebrations, meeting people, mental activities (thinking, learning), entertaining, having a rest, going for walks, travelling, adventures, achievements, success, victory, discovery.

Key words: linguistic worldview, linguaculture, concept JOY, corpus analysis, means of verbalization, cognitive definition.

УДК 811.161.2'42

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235550>

О. І. Черненко,

д-р філософії,

Харківський національний

технічний університет НТУ «ХПІ»,

старший викладач кафедри

міжкультурної комунікації та іноземної мови

КОНЦЕПТ *VIPA* ЯК ЦІННІСНИЙ ПОСТУЛАТ ІДІОСТИЛЮ В.С. БОЙКА

Статтю присвячено вивченню концепту *VIPA* в мовосвіті В.С. Бойка як відомого майстра поетичного слова. Проаналізовано структуру концепту. Виокремлено ядрову, приядрову та периферійну зони. Описано художньо-семантичні наповнення мікроконцептів. Визначено авторську позицію щодо існування особистості у світі, а також індивідуально-авторські потрактування концепту *VIPA* у мовомисленні митця.

Ключові слова: концепт, художньо-семантичне наповнення, мовомислення, особистість, мікроконцепт.

Якими б шляхами не йшло людство, але завжди цей шлях супроводжувала віра. Про яку б історичну епоху не йшлося, про яку б країну не говорилося, однак важко не погодитися з тим, що віра значною мірою впливала й впливає на життя мільйонів людей. Причому мова не тільки про віру у вищі сили, але й віру в щасливе майбутнє, віру в себе, у свій народ, у торжество моральних цінностей і перемоги добра над злом. Віра є важливою духовною екзистенційною цінністю, що надає особі стимул рухатися далі. У роботі Р. К. Омельчука віру названо «інтегральним феноменом, що розкриває ціннісні орієнтації, спрямованість, тенденціозність поведінки, а також характеризує людину як суб'єкт відносин. Ціннісні орієнтації указують на значиме, розмежовуючи істотне від несуттєвого. Основним змістом ціннісних орієнтацій віри є переконання людини, її глибокі й постійні прив'язаності, моральні принципи» [16; с. 113]. Відповідно, дослідження мовного вираження концепту *VIPA* дасть змогу глибше проникнути в особливості індивідуального мовомислення, визначити пріоритетні настанови автора.

Постановка проблеми. У сучасних умовах надзвичайно актуальною є проблема формування духовних цінностей – важливих ментальних структур у свідомості людини, що безпосередньо пов'язані з особливостями моралі й світогляду, – адже саме вони є тим чинником, який здатний інтегрувати суспільство, об'єднати людей як націю, а також дати належну відповідь тим глобалізаційним викликам, які постали перед людством. Актуальним постає також звернення до художньої творчості, а саме – до поетичного ідіостилю В. С. Бойка. Твори цього майстра слова удостоєні численних премій та перекладені білоруською, молдовською, російською, німецькою мовами, а сам митець є активним учасником сучасного літературного процесу.

Мета дослідження. Аналіз лінгвопоетичної специфіки концепту *ВІРА*, що є постулатом у поетичному ідіостилі В. С. Бойка та встановлення взаємодії художньо-семантичних наповнень концепту з ціннісними аспектами творчості поета. Уточнення сутності основного поняття, що стосується проблеми, яка порушена в статті, а саме: концепту *ВІРА* як ціннісного постулату в ідіостилі Віктора Бойка, оскільки період кінця ХХ – початку ХХІ століття позначений зміною наукових парадигм у царині філологічних шукань: дослідження лінгвістів стали антропоцентрично зорієнтованими. Виокремилася тенденція вивчати художню творчість із позицій сучасних підходів: когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, лінгвоконцептології. Проблема духовних цінностей набула розвитку й стає актуальною для формування сучасної української громадської думки, зокрема, й суспільної в цілому.

Завдання. Проаналізувати особливості індивідуального стилю В. С. Бойка; визначити специфіку вербалізації концепту *ВІРА* як духовної цінності в поетичному доробку В. С. Бойка; з'ясувати лінгвопоетичні риси християнських цінностей у поетичній картині майстра слова; описати засоби мовної виразності при моделюванні ціннісного постулату в ідіостилі В. С. Бойка.

Об'єкт дослідження. Концепт *ВІРА* в поетичному ідіостилі В. С. Бойка, а **предмет дослідження** – індивідуально-авторська інтерпретація художньо-семантичного наповнення мікроконцептів-складників, що є складовими частинами концепту *ВІРА*.

У мовознавстві дослідження феномену віри привернуло увагу Є. М. Климкова, П. В. Мацькова, М. В. Сибір'ової, О. Яницької та інших. Усі науковці єдині в тому, що віра є рушійною силою людини, цінністю, без якої існування втрачає будь-який сенс. У роботі П. В. Мацькова наголошено, що у фразеологізмах, окрім словникових потрактувань, наявні значення, «що об'єктивують профанні сенси» [15; с. 270], серед яких доміантними називає такі: 1) віра потребує доказів або перевірки; 2) не всім можна вірити; 3) той, хто вірить, ніколи не зазнає поразки; 4) істинність вище за побачене або почуте; 5) віра визначає моральні якості особи; 6) віра та справи пов'язані між собою; 7) заздалегідь нікому не можна вірити; 8) легковірність несумісна з вірою; 9) неправда та віра несумісні; 10) вірити можна на слово [Там само].

За допомогою лексикографічних джерел можна визначити такі значення слова *віра* на сучасному етапі: «1. Упевненість у чомусь, у здійсненні чого-небудь. // у кого. Упевненість у позитивних якостях кого-небудь, у правильності, розумності чиєїсь поведінки. 2. Те саме, що довір'я. 3. *рел.* Визнання існування бога, переконання в реальному існуванні чогось надприродного. / / Те або інше релігійне вчення, віровизнання» [17; Т. 1, с. 679]. Відповідно, до узуальних художньо-семантичних наповнень можна зараховувати такі, як *віра – упевненість у чомусь; віра – довір'я; віра – переконаність у чийхось позитивних якостях; віра – релігійне вчення; віра – визнання існування Бога; віра – надприродне*. Саме ці смисли формують ядро концепту *ВІРА* в сучасній українській мові.

Етимологічно слово *віра* походить від старослов'янського *vera*, праслов'янського *věra*, що є спорідненим з давнім *wara* – правда, вірність, милість, латинським *verus* – дійсний, справжній, істинний, та індоевропейським **uēr* – справжній [18; Т. 1, с. 402]. Тож дослідження етимології концепту доводить, що концепт *ВІРА* може реалізуватися в художньо-семантичні наповнення *віра – милість*. До приядрового шару концепту *Віра*, окрім наведеного вище, належать також художньо-семантичні наповнення, згідно з етимологічними відомостями, – *віра – вогонь, віра – висота, небосхил*. До периферії зараховуємо такі потрактування, як *віра – утрата національної ідентичності, віра – товар, віра – життя, віра – порятунок, віра – розчарування, віра – сумнів*.

М. М. Маковський зазначає, що слова, які позначають віру можна зіставити з назвами тварин, адже в давнину люди приносили тварин у жертву богам, аби задобрити останніх. Зокрема, науковець пропонує порівняти давньоверхньонімецьке *gi-buban* – *вірити* та латиське *luops* – *тварини*, албанське *lope* – *корова*, латинське *credere* – *вірити*, але давньоанглійське *hrider* – *тварина* [14; с. 71]. М. М. Маковський стверджує, що віра також відповідає поняттю дерево: російське *дерево*, але пруське *druwi* – *віра*; індоєвропейське **ker-* – *дерево, куц*, але латиське *ceret* – *вірити*, латинське *credere* – *вірити*, давньоанглійське *ceart* – *ліс*; російське – *вірити*, але латиське *veris* – *густий ліс* [Там само]. Вочевидь, тут мають місце перекази про світове дерево.

Значення *віра* зіставне зі значенням *вогонь*. Порівняймо давньоросійське *вірити*, *віра*, але індоєвропейське **cer-* – *горіти, вогонь*, латинське *credere* – *вірити*, але англійське *hearth* – *вогнище* [13; с. 71].

Останнє значення, з яким науковець зіставляє слова *віра*, *вірити* й лексеми на позначення *висоти, небосхилу* й пропонує порівняти латиське *ceret* – *вірити*, але індоєвропейське **ker* – *верх, висота*, російське *вірити*; готське *ga-laubian* – *вірити*, але індоєвропейське **lub-* – *верх, висота*, російське *лоб* [Там само].

Мовне вираження концепт **VIPA** в поетичному мовомисленні В. С. Бойка знаходить у словах *віра*, *вірити*, *молитва*, *ікона*, *янгол*, *православний*, *католицький*, *язичницький*, *святий*, *храм*, *церква*, *воскресіння*, *апостол*, *рай*, *хрест*, *богомільний*, а також у назвах православних свят і біблійних іменах, адже для поета близьким є саме християнський, православний світогляд. Поетична картина світу митця є ширшою від словникових потрактувань, тож і концепт **VIPA** набуває ширшого художньо-семантичного наповнення.

До ядрових компонентів концепту належать відповідно *віра* – *визнання існування Бога*, *віра* – *упевненість у позитивних чеснотах*, *віра* – *упевненість у чомусь*, *віра* – *довір'я*, *віра* – *надприродне*, *віра* – *релігійне вчення*.

Віра – *визнання існування Бога*. Для В. С. Бойка віра постає переконанням існування Бога. Це, зокрема, здобуває вербальну реалізацію завдяки дієслову *вірити* та його сполучуваності з номенами, що позначають вищу силу: «*Хтось вірить, що врятує всіх Всевишній, / і біля церкви шапочку зніма. / Та славить і Отця, і Духа, й Сина*» [Назовсім, с. 212], «*І всі ми вірили у Бога*» [Земні турботи, с. 5], «*Чому нам, смертним, віриться у Бога, / Хоч ходимо до церкви лиш в кіно?*» [Яв, с. 59], «*Тільки зізнаюсь, що не в Бога я вірив – / в батька і матір, у баби-шептухи закон*» [Яв, с. 130].

Дієслова *молитися* та *вклонятися* також є своєрідними маркерами концепту **VIPA**, адже їхня семантична структура містить значення «звертатися до вищої сили з проханням або подякою», відповідно, суб'єкти дії переконані в існуванні вищої сили, вірять у неї: «*Не знаю, чи молилися сармати. / Кому вклонялись скіфи, я не знаю*» [Зазимки, с. 14], «*Чи переждати ураган / і дочекатися нагоди / молитися чужим богам, / вклонятися не своїм голготам?*» [Суголосся, с. 14]. Поет уникає використання ключового слова-імені, тим самим акцентуючи увагу більше на дії, що зумовлена вірою. В останньому мікроконтексті наявне бінарне протиставлення *свій* – *чужий*, виражене відповідними епітетами, автор ніби засуджує тих, хто забуває рідне й ладний молитися чужим богам у скрутну хвилину. Руйнівна сила урагану – стихії, що знищує все на своєму шляху – зумовила виникнення метафори, у якій життєві негаразди уподібнюються до бурі.

Концепт **VIPA** в художньо-семантичному наповненні *визнання існування Бога* має бути представлений опосередковано: за допомогою слів на позначення свят, храмів, церковних атрибутів – усього того, що так чи так пов'язано з релігією та вірою у вищі сили: «*Господар, певно, – / в свято ж личить – / різдвяні слухає псалми*» [Назовсім, с. 48],

«Вдарять громи весняні нагаями, / наче відлуння **Почаєвих дзвонів**. / Видно під сонцем дороги і **храми**, / видно і думи, і слово, і діло» [Планида, с. 31], «До **ікони зболено припасти**, / там **священна крутиться слеза...**» [Петрові батоги, с. 78], «Це дотик до променя – чистий, мов сніг, / Що вперше на землю спішить об **Покрові**» [Петрові батоги, с. 115], «А скоро **Великдень**. І можна христосатись всім – / і зірці, і місяцю, й вітру, і нам із тобою» [Суголосся, с. 114], «Надходить дощ. / Хоч **Водохрестя скоро**» [Суголосся, с. 124], «На **Трійцю на базар**» [Суголосся, с. 140], «Хмільний в руках у свата глек, / Що на весіллі під **Покрову**, / і клацання дзьобів лелек / у теплу тишу вечорову...» [На белебні, с. 90], «Цей дивний день / Опісля **Маковія**» [Яв, с. 78].

Віра – упевненість у позитивних чеснотах. До ядрової зони концепту **ВІРА** належить також художньо-семантичне наповнення **віра – упевненість у позитивних чеснотах**. Такий смисл знаходить своє вираження за допомогою дієслова *вірити*: «Тут давно я **вчуся вірити у справедливість**» [Битий шлях, с. 51], «і в **добру долю вірить, не в лиху**» [Зазимки, с. 53]. Епітет *добрий* указує, що ліричний герой вірить у позитив, у гарне майбутнє. Упевненість у позитивних рисах матері, її доброти спричиняє таке мовно-художнє осмислення: «Їх **стрічати, як спрагу під Спас, / в матір вірити – в ту, що без німба, / і, щоб обрій на крилах не згас, / все шукати бджолиного хліба**» [Петрові батоги, с. 17]. Причому автор говорить, що матір без німба, тож ідеться про звичайну жінку, а не Богородицю.

Віра – упевненість у чомусь. Художньо-семантичне наповнення **віра – упевненість у чомусь** вербалізоване дієсловом *вірити*: «Ї немає іще нічиєї вини. / Та раптом **повіриш, що все це назавше!**» [Петрові батоги, с. 5], «Вона пам'ятає удосвіта сивий баштан, / де між полинів, наче поміж віків заблукала, / їй сниться вже, мабуть, що в липовім цвіті літа, / а значить, росте собі й **вірить, що світ не лукавий**» [Зазимки, с. 42].

Упевненість у тому, що Україна має стати країною патріотів вербалізовано в рядках: «Розгодилося наче ж / **і вірилось – будем народ!**» [Планида, с. 33]. Дієслово *розгодилося* використано метафорично – воно вказує на поліпшення ситуації в країні, настали кращі часи для розвитку України. Такі ж інтенції містяться й у низці мікроконтекстів: «В моєму селі на вокзалі **годинник – / я бігав до школи, вивчав циферблат / і вірив, що стане все'дно на годині / опісля розрухи, розладдя, розплат**» [Зазимки, с. 32], «Ми – **чотири стіни / вітрячка, де маленький мірошник / так сумлінно працює / і вірить у завтрашній день, / що залітним вітрам / запізнитись не можна нітрошки**» [Зазимки, с. 46]. Персонажі вірять у покращення в майбутньому. Про це свідчить епітет *завтрашній*.

Художньо опоетизовано рядки, у яких поет закликає вірити в дива, використовуючи метафору, «оречевлюючи» небо й актуалізуючи дотикові відчуття: «І прагнеш **вірити в нові дива / під синім безкінечним неба шовком**» [Петрові батоги, с. 39]. Ліричний герой також говорить, що людина не хоче вірити в зникнення почуття любові, використовуючи риторичний оклик: «Коли мина **передчуття любові... / Та хто ж повірить, що воно мина!**» [Петрові батоги, с. 102].

Віра – довір'я. До ядрової частини зазначеного концепту належить художньо-семантичне наповнення **віра – довір'я**, яке реалізоване у двох площинах.

Однією з авторських інтенцій є настанова, що найбільш довірливими є діти. Про це свідчить використання епітетів *довірливий* і *дитячий*: «Усе кружляв. Усе шукав, шукав... / І вибирав **довірливі. Дитячі**» [Планида, с. 66]. У вірші з промовистою назвою «Дітвора» також наявна така ж лінгвоментальна візія: «**Ми не вмієм так вірити, / Нам у них би повчитись, / От де зоряна лірика! / От де класика щирості!**» [Дебют, вірш «Дітвора», с. 16]. Майстер слова говорить, що дорослі втратили здатність довіряти одне одному, бути щирими й закликає вчитися в дітей. Тут можна простежити

алюзію на біблійну історію про дитячу молитву. Коли в Ісуса Христа запитали, хто більший у Царстві Божім, він покликав дітей і сказав, що тільки той, хто вміє бути таким же щирим, як дитина. У Євангелії Господь неодноразово закликає кожну людину стати як дитина, адже діти є носіями непідробної чистоти.

В. С. Бойко своєю поезією закликає вірити в добро, любов, мрії. Така настанова зумовлює появу персоніфікованих образів казок, любові: «*Чогось чекаєш, знаючи проте: / лише казкам довіритися можна*» [На белебні, с. 65], «*Вірю я заступниці любові*» [Петрові батоги, с. 78]. На взаємній довірі, маніфестує автор, мають будуватися стосунки: «*Печена картопля на аркуші з віршем, / – А ти мені віриш, як я тобі вірю? / І засмагли пальці. І засмагли губи*» [Обличчям до багаття, с. 40].

Віра – надприродне. Семантика віри в надприродне вияскравлена за допомогою питальної частки *хіба*, яку вжито як підсилювальний засіб у реченні: «*Хіба ти повіриш, цвітуть матіоли тридцятого жовтня*» [На белебні, с. 128]. Сумнів здобуває мовне вираження й за допомогою прислівника *либонь*, який виражає невпевненість: «*Атож. В її віщунські вісті / усім би вірилось либонь*» [Суголосся, с. 6]. Умовний спосіб дієслова також посилює сумнів у вірогідності висловлювання.

Художньо-семантичне осмислення зневіри експлікується в мові творів В. С. Бойка за допомогою заперечної частки *не* та вказівки на об'єкт дії: «*Була у дурня піч. А він не вірив людям*» [На белебні, с. 16], «*А ви, цигани, мені не вірте, / Що проміняв я шляхи на моркву*» [На белебні, с. 99], «*Проситись до снігів, / що не повірять зразу*» [Суголосся, с. 104], «*Вірте, а чи не вірте – / порожньо у дворі*» [На белебні, с. 134].

Епітет *пустий*, що виступає характеристикою слів ліричного героя, налаштовує на негативне сприйняття, указує, що ліричній героїні не варто вірити всьому: «*Надвечір моя мила чи захочеться / в мої пусті повірити слова*» [На белебні, с. 133].

В іншому контексті лірична героїня не хоче вірити у відсутність кохання з боку її обранця: «*І ранок був, і день завзято / Гасав, застріли всі вітри, / І ти прийшла така крилата, / Не вірила, що я без крил*» [Суголосся, с. 12]. Мовець використовує епітет *крилата*, щоб указати на досконалість, витонченість ліричної героїні, на розмах її почуттів, однак навряд чи вона зможе бути щасливою з головним героєм поезії, адже він без крил – не має в душі того духовного піднесення, яке викликає любов. Засліплена, героїня не бачить усіх недоліків коханого.

Про настання осені йдеться в мікроконтексті «*І то нічого, що кружляє сніг, / в саду пожовклім чути листосміх. / І нам не буде віритись, що край, / бо понад світом лине листограй*» [Планида, с. 96]. Натуралістичні подробиці увиразнює епітет *пожовклий*. Оказіональними метафоричними іменниками *листосміх*, *листограй* позначено процес опадання листя – його шарудіння порівняно зі сміхом, а кружляння – із грою. Віра у надприродні створіння спонукає автора до таких рядків: «*Чоловічки чотирипалі... Зелена кров... / Свідчить – у мертвих волосся майже сиве. / Вони, мабуть, теж вірили у добро / й хотіли, щоб ми з вами були щасливі.*» [Планида, с. 67].

Віра – релігійне вчення. Художньо-семантичне наповнення *віра – релігійне вчення* постується частотністю вживання осмисленням, наведеним вище.

Задля вказівки на конкретне віровчення, зокрема, на язичницьке, В. С. Бойко використовує відповідний прикметник: «*І десь на денці та, поганська, віра*» [Яв, с. 146]. Указівкою на наявність різних релігій у світі слугують епітети *різний*, *який*: «*Між різних релігій хоч як тут лавіруй. – / кругом поклоніння та послух – паролі. / Знаряддя тортур коли символом віри, / страждальників тільки всім випадуть ролі*» [На белебні, с. 44], «*Якої мови, якої віри, / Ніхто не скаже, ніхто не зна*» [Суголосся, с. 8].

Загальновідомою є істина про те, що релігія – це особиста справа кожної людини. Більшість релігій має систему принципів і доктрин, що є досить розгалуженими й подекуди складними. Однією з основних настанов будь-якої конфесії є обов'язок час

від часу відвідувати релігійні установи, проте існує й інший погляд – неважливо, чи ходить людина до храму або церкви, важливо, чи є вона доброю, благородною, чесною, скромною, терплячою, жалісливою – набагато важливішим є її духовний світ. Саме про це пише В. С. Бойко: «*А на церквах нехай собі хрести, / та ми нехрещені й нерозп'яті. / (Коли вже грішні – господи, прости!) / А на церквах нехай собі хрести. / Бог в голові, якщо душа не в п'ятах*» [Битий шлях, с. 65]. Анафора «*А на церквах нехай собі хрести*» має на меті підкреслити основну ідею твору – не так важливо щонеділі ходити до церкви, як мати Бога в серці. Цю ж мету має використання антонімів *голова – п'яти*, які вибудовують смислово вертикальну опозицію. Окрім цього, В. С. Бойко обігрує відоме українське прислів'я *душа в п'яти тікає*, яке означає сильний переляк, тобто митець протиставляє віру страхом. Майстер слова переконаний, що людина за будь-яких обставин має залишатися людиною.

Ситуація, яка склалася в житті ліричного героя, викликає відчуття розгубленості, він не знає, у кого, у що вірити. На мовному рівні це вияскравлюється у використанні односкладних речень – риторичних запитань. Майстер слова апелює до теонімів, що позначають чужих Україні богів – Аллаха, Будду й Крішну – задля того, щоб іще більше підкреслити тривогу, сум'яття персонажа, його розпач: «*А нашим душам, ніби птасі й птаху, / бракує стріхи, бо тоді могли б / гніздо змостити, і пірнути вглиб, / й хоч на мить побути в затишку підстрішнім... / Молитися кому?.. Аллаху, Крішні? / Лиш двері під вітрами: хлип да хлип*» [Петрові батоги, с. 108], «*...і самовар, що безвідмовно діяв / на користь і Христа, і Будди, й Крішні. / Ви сподівались, вірили? Так нате!..*» [Назовсім, с. 83].

Поет, творячи такі образи, нерідко послуговується експресивним прийомом «оживлення». Наприклад, виникає асоціація музики з птахом, що на мовному рівні вербалізовано за допомогою використання соматизму: «*Згорнула крила / музика рідвяна... / Блаженна тиша*» [Суголосся, с. 98]. Автор метафорично зіставляє затихання музики з тим, як птах згортає крила.

Натомість у рядках, де персоніфіковано крилас «*На березі просмалюють човна / й тривожно гуси підіймають крила, / аби високий великодний крилас / врочисто свою службу починав*» [Планида, с. 30], наявне метонімічне перенесення, адже відбувається заміщення назви об'єкта (у цьому випадку – співаків) на місце його перебування *крилас*. Епітет *великодний* указує на час проведення служби. Цікаво, що й у цій ілюстрації В. С. Бойко звертається до образу крила. Гуси постають ніби своєрідним диригентом, піднімають крила, дозволяючи співакам нарешті розпочати богослужіння.

Концепт **VIPA** репрезентований також назвою свята Покрова – одного з найбільших християнських свят. Поетично насиченими є рядки, у яких наявний персоніфікований образ снігу, а метафора за кольором викликає асоціації із сивиною (*біліє голова*), адже зима завжди була символом похилого віку; з іншого боку, білий сніг зіставлено й з весіллям: «*Ще на Покрову сніг усіх ниток не виткав / Біліє голова, фату вітрець гойда*» [Назовсім, с. 180]. Поет обігрує народну етимологію назви християнського свята, що пов'язана з першим снігом, який ніби «покриває» землю, указуючи тим самим на близьке похолодання. З іншого боку, після весілля в слов'ян існував звичай «покривати» голову нареченої хусткою, яку вона потім повинна була носити щодня.

Вербалізація концепту **VIPA** трапляється й завдяки використанню імен біблійних персонажів, апостолів або святих, адже тільки для вірянина ці імена означають дуже багато. Зокрема, майстер слова застосовує у своїх творчих пошуках антропоніми: імена двох євангелістів – Івана та Марка, – а також імена двох апостолів – Петра й Павла: «*Пісням стихати, молитвам і сваркам... / Під сірим небом чи під сірим дахом / Стоять Іван, Петро, Павло і Марко. / Геракл уперто поціля у птаха*» [Петрові

батоги, с. 124]. Цікаво, що поряд з іменами святих автор називає Геракла, який є персонажем грецької міфології. Тут простежується вплив неокласичних шукань, адже неокласики поєднували у своїх текстах біблійні й античні образи.

Зринають у поетичних пошуках В. С. Бойка й інші антропоніми *Магдалина, Юда, Авель, Каїн, Христос*: «*Намолено у храмі. Страсті вичахли. / І свічі душі уже безгрішно жевріють. / Де Магдалина? Де ковалик дівся той, / що цвяха заховав не за наївністю?»* [Суголосося, с. 128], «*І де той Авель? Коли не брешуть, то там, де Каїн...*» [Суголосося,

с. 172], «*На місяці ж і вранці бачу: Каїн / на вилах свого брата підійма*» [На белебні, с. 284], «*Я завжди пам'ятав і те, що був Христос, а поряд Юда*» [Назовсім, с. 207].

Семантикою гіркоти сповнені рядки, де використано синекдоху: «*Виростають каїни / все на нашій боці*» [Петрові батоги, с. 163]. Митець використовує множину, утворену від власного імені першого братовбивці на Землі для того, щоб показати зневагу до українців, які ладні підняти руку на своїх же земляків, по суті, на братів.

Заперечення віри наявне й у рядках: «*В прищестя друге вірити – не річ, / коли не знаєш до пуття, чийого... / Осанни згуки в тисячу наріч / чи жаль до тих, які не мають Бога*» [Назовсім, с. 49]. Митець звертається до біблійних переказів про друге прищестя Ісуса Христа, що має ознаменувати настання Царства Божого, проте, як наголошує автор, якщо люди не знають, на кого саме вони чекають, то їх стає шкода. У мові поезії виникає зіставлення вигуків осанни та вигуків жалю до людей, які не вірять у вищу силу.

Досить часто релігійні образи не тільки передають ідею віри у вищу силу, а й увиразнюють реалії природи. Наприклад, доволі поетичним є порівняння місяця з іконою, виражене орудним відмінком: «*Бувало, у нічнім стриножили в лузі коней. / Є місяць. Ти – при нім. Він – ликом із ікони*» [На белебні, с. 88]. Вочевидь, основою для такого метафоричного зіставлення послужив зоровий образ – німб, що сяє, та місяць, який випромінює світло.

Ідею краси передає порівняння царівни з іконою: «*Царівна з'явиться, мов з ікони... / В казки спішать тікати диваки*» [Земні турботи, с. 14].

Трапляються в поетичних пошуках В. С. Бойка мовні образи, що апелюють до різних вражень, пов'язаних із вірою, церквою, Богом. Наприклад, до звукових апелюють такі рядки: «*Шинкам безмитним слобожани раді, / іще мовчить заупокійний дзвін*» [Планида, с. 12], «*Для пісні голос, квіти для жони, / в піснях і квітах – молитви й ікони*» [Суголосося, с. 5], «*Не баби у відчаї / головою в псалми – / посивіли дівчата / утекли від зими*» [Обличчям до багаття, с. 6], «*В банях церковних відблиски вогнищ, / в дзвонах гучних справедливість мечів. / Крилас давно не співає, лиш стогне – / хтось там у світі воскрес чи спочив*» [Назовсім, с. 199]. На гучність дзвонів указує порівняння з громами: «*Вдарять громи весняні нагаями, / наче відлуння Почаєвих дзвонів*» [Планида, с. 31].

До приядрової зони, згідно з відомостями щодо етимології відносимо наступну групу мікроконцептів: *віра – висота, небосхил, віра – милість, немилість, віра – вогонь*.

Віра – висота, небосхил. Душа птаха живе в поетові й прагне висоти, злетіти в небо, але все ж, тягнеться до землі: «*Хіба я винен, що в мені / живе, живе душа лелеча / і на світанку чи під вечір / мене зриває небо з ніг. / І я не втриматись боюсь, / хоча в земне тяжіння вірю, / в усьому хочу знати міру / і вперту правильність свою.*» [Планида, с. 47].

Віра – милість, немилість. Автор поетичних рядків не завжди впевнений у справжності почуттів коханої, але сподівається на її милість і прихильність: «*І нам не*

буде **віритись**, що край / бо понад світом лине листограй. / А потім все за вітром промайне? / А потім ти зненавидиш мене?! / Яка жорстока логіка рядка! / Яка жорстка і лагідна рука...» [Планида, с. 96].

Віра – вогонь. Художньо-семантичне наповнення **віра – вогонь** репрезентовано риторичним запитанням, бо Віктор Бойко не впевнений, що допомоги варто просити в Бога. Скоріше за все, на неї можна не сподіватися, хіба від вогню: «Тримати у лівій запалену свічку, / хреста покладати щоб правою змога... / В очах у святих по жорсткім чоловічку... / Благодати рятунку від них чи не в Бога?» [На белебні, с. 44].

Периферію визначають наступні мікроконцепти: **віра – порятунок, віра – життя, віра – утрата національної ідентичності.**

Віра – порятунок. Здавна люди поклонялися різним богам, щоб забезпечити себе та своє життя, тож віра як релігійне вчення може поставати засобом порятунку, що на мовному рівні вияскравлено за допомогою відповідного дієслова: «Яка ж бо з **вір** найліпше порятує?» [Яв, с. 95]. Мовець використовує найвищий ступінь порівняння **найліпше**, щоб наголосити, як сучасні люди здебільшого дбають про свій добробут, а не про статус релігії.

Віра – життя. Життя без віри бодай у щось є вкрай складним, навіть неможливим: «І вірить: по собі лиша / щось, крім розбитих черевиків... / Без віри не живе душа, / як віра без душі не звикла» [Планида, с. 54], «Лиш знало б сонце час, коли пора / запеленати все теплом навколо, / а пагін що? – він не вмира ніколи, / якщо коріння вірить у спіраль» [Планида, с. 76]. Дієслова *не вмира, не живе* дозволяють концептуалізувати віру як силу, що дозволяє людині існувати в цьому світі.

Віра – утрата національної ідентичності. До індивідуально-авторських переосмислень, тобто до периферії, можна зарахувати художньо-семантичне наповнення **віра – утрата національної ідентичності.** Проблема занепаду національної самосвідомості постійно зринає в мовотворчості В. С. Бойка. Він називає народ отарою, яку спрямовує в певний бік погонич: «Над нас погонич. Значить, ми – отара: / ті – мертві, ті не вірять, що живі... / Татари – вони все-таки татари, / а цар же православний чоловік!..» [Планида, с. 12]. Не випадковим є вживання слів *татари* і *цар*, автор натякає на уявлення українців, що татари є чужинцями, проте в рядках звучить самоіронія – люди не вірять, що вони живі, що в них є струмінь національної самосвідомості.

Концепт **ВІРА** в поетичному мовомисленні В. С. Бойка реалізовано завдяки актуалізованим засобам мовної виразності. Проаналізований мовний матеріал відкриває перспективи до зіставлення особливостей вербального втілення концепту **ВІРА** в українській поетичній картині світу з метою визначення як узуальних, так і загальнонаціональних та індивідуально-авторських рис сприйняття мовної картини світу. До перспектив відносимо можливість вивчення лінгвальних засобів об'єктивації концептів духовних цінностей в українській мові загалом, або проведення зіставного аналізу на матеріалі кількох мов, що сприятиме чіткішому визначенню власне українських духовних цінностей.

Література

1. Бойко В. С. Пролог. Поезії. Харків: Прапор, 1976. 23 с.
2. Бойко В. С. Земні турботи: Поезії. Харків: Прапор, 1978. 39 с.
3. Бойко В. С. Обличчям до багаття: Поезії. Харків: Прапор, 1984. 47 с.
4. Бойко В. С. Битий шлях: Поезії. Київ: Молодь, 1989. 104 с.
5. Бойко В. С. Зазимки: Вірші. Харків: Прапор, 1990. 78 с.
6. Бойко В. С. Планида (Книга віршів). Харків: МП «Видавець», 1994. 147 с.
7. Бойко В. С. Яв: Поезії. Харків: Майдан, 2001. 156 с.

8. *Бойко В. С.* Суголося: Вірші. Харків: Майдан, 2006. 180 с.
9. *Бойко В. С.* Петрові батоги: Поезії. Харків: Майдан, 2013. 172 с.
10. *Бойко В. С.* Назовсім: Вірші. Харків: Майдан, 2016. 236 с.
11. *Бойко В. С.* На белебні: Вірші. Харків: Майдан, 2016. 306 с.
12. *Бойко В. С.* Забілили сніги: Вірші. Харків: Майдан, 2019. 258 с.
13. *Маковський М. М.* Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках : образ мира и миры образов. Москва : ВЛАДОС, 1996. 416 с.
14. *Маковський М. М.* Язык – миф – культура. Символы жизни и жизнь символов. *Вопросы языкознания.* 1997. № 1. С. 73-95.
15. *Мацьків П. В.* Концептосфера Бог в українському мовному просторі. Дрогобич: Коло, 2007. 332 с.
16. *Омельчук Р. К.* Вера как фундаментальная экзистенциальная ценность. *Ценности и смыслы.* 2011. С. 112-127. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vera-kak-fundamentalnaya-ekzistentsialnaya-tsennost>.
17. Словник української мови : в 11 т. / голов. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 1: А-В. 1970. 800 с.
18. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. / 2-е изд., стер. Москва : Прогресс, 1986. Т. 1 : А-Д. 1986. 576 с. ; Т. 2 : Е-Муж. 1986. 672 с. ; Т. 3 : Муза-Сят, 1987. 832 с. ; Т. 4 : Т-Ящур, 1987. 864 с.
19. *Яницька О.* Лексикографічна репрезентація лінгвокультурного концепту ВІРА в англійській, українській та французькій мовах (на основі аналізу словникових дефініцій). *Південний архів.* 2017. № 68. С. 181-185.

Referenses

1. Boyko V.S. *Prologue. Poetry.* [*Proloh. Poeziyi*], Kharkiv, Prapor, 1976. 23 p.
2. Boyko V.S. *Earthly worries. Poetry.* [*Zemni turboty. Poeziyi*], Kharkiv, Prapor, 1978. 39 p.
3. Boyko V.S. *Face to the fire. Poetry.* [*Oblychchiam do bahattya. Poeziyi.*], Kharkiv, Prapor, 1984. 47 p.
4. Boyko V.S. *The beaten path. Poetry.* [*Bytyu shlyakh. Poeziyi.*], Kyiv, Molod ', 1989. 104 p.
5. Boyko V.S. *Zazimki. Poems.* [*Zazymky. Virshi.*], Kharkiv, Prapor, 1990. 78 p.
6. Boyko V.S. *Planida (Book of Poems).* [*Planyda (Knyha virshiv)*], Kharkiv, MP "Publisher", 1994. 147 p.
7. Boyko V.S. *Yav. Poetry.* [*Yav. Poeziyi.*], Kharkiv, Mайдан, 2001. 156 p.
8. Boyko V.S. *Agree. Poems.* [*Suholossya. Virshi.*], Kharkiv, Mайдан, 2006. 180 p.
9. Boyko V.S. *Peter's whips. Poetry.* [*Petrovi batohy. Poeziyi.*], Kharkiv, Mайдан, 2013. 172 p.
10. Boyko V.S. *Forever. Poems.* [*Nazovsim. Virshi.*], Kharkiv, Mайдан, 2016. 236 p.
11. Boyko V.S. *On the pulpit. Poems.* [*Na belebni. Virshi.*], Kharkiv, Mайдан, 2016. 306 p.
12. Boyko V.S. *Whitened snow. Poems.* [*Zabilily snihy. Virshi.*], Kharkiv, Mайдан, 2019. 258 p.
13. Makovsky M.M. *Comparative dictionary of mythological symbolism in Indo-European languages: the image of the world and the worlds of images.* [*Sravnitel'nyy slovar' mifologicheskoy simboliki v indoyevropeyskikh yazykakh : obraz mira i miry obrazov*], Moscow, VLADOS, 1996. 416 p.
14. Makovsky M.M. *Language - myth - culture. Symbols of life and life characters.* [*Yazyk – mif – kul'tura. Simvol'y zhizni i zhizn' simvolov.*], *Voprosy yazykoznaniiya*, 1997. № 1. pp. 73-95.

15. Matskiv P.V. *Conceptosphere God in the Ukrainian language space*. [Kontseptosfera Boh v ukrayins'komu movnomu prostori.], Drogobich, Kolo, 2007. 332 p.

16. Omelchuk R.K. *Faith as a fundamental existential value. Values and meanings*. [Vera kak fundamental'naya ékzistentsyal'naya tsennost']. Tsennosty y smysly, 2011. P. 112-127. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vera-kak-fundamentalnaya-ekzistentsialnaya-tsennost>.

17. *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes / chapter*. ed. I.K. Bilodid. [Slovnyk ukrayins'koyi movy : v 11 t.] / holov. red. I. K. Bilodid. Kyiv, Naukova dumka, 1970-1980. Vol. 1: A-B. 1970. 800 p.

18. Fassmer M. *Etymological dictionary of the Russian language: in 4 volumes / trans. with. nem. and ext. O.N. Trubachev*. [Étymolohychesky slovar' russkoho yazyka : v 4 t.] / 2nd ed., Moscow, Progress, 1986. Vol. 1: A-D. 1986. 576 p. ; Vol. 2: E-Husband. 1986. 672 p. ; Vol. 3: Muse-Syat, 1987. 832 p. ; T. 4: T-Yashchur, 1987. 864 p.

19. Yanitska O. *Lexicographic representation of the linguistic and cultural concept of VIRA in English, Ukrainian and French (based on dictionary analysis definitions)*. [Leksykohrafichna reprezentatsiya linhvokul'turnoho kontseptu VIRA vanhliys'kiy, ukrayins'kiy ta frantsuz'kiy movakh (na osnovi analizu slovnykovykh definitsiy).], Pivdennyu arkhiv, 2017. № 68. Pp. 181-185.

О. И. Черненко,

*Харьковский национальный технический университет НТУ «ХПИ»,
кафедра межкультурной коммуникации и
иностранного языка*

КОНЦЕПТ ВЕРА КАК ЦЕННОСТНЫЙ ПОСТУЛАТ ИДИОСТИЛЯ В.С. БОЙКО

Статья посвящена изучению концепта **ВЕРА** в идиостиле В.С. Бойко как известного мастера поэтического слова. Проанализирована структура концепта. Выделены ядерная, приядерная и периферическая зоны. Описаны художественно-семантические наполнения микроконцептов. Определены авторская позиция относительно существования личности в мире, а также индивидуально-авторские трактовки концепта **ВЕРА** в идиостиле художника поэтического слова.

Ключевые слова: концепт, художественно-семантическое наполнение, идиостиль, личность, микроконцепт.

O. I. Chernenko,

*Kharkiv National Technical University
NTU "KhPI",
Department of Intercultural
communication and foreign language*

CONCEPT FAITH AS A VALUE POSTULATE OF IDIOSTYLE V.S. BOYKO

The article is devoted to the study of the concept of FAITH in the idiostyle of V.S. Boyko, as a famous master of the poetic word. The structure of the concept is analyzed. The nuclear, near-nuclear and peripheral zones are highlighted. The artistic and semantic content of micro- concepts is described. The author's position on the existence of a person in the world, as well as individual author's interpretations of the concept of FAITH in the idiostyle of the artist of the poetic word are determined. Whatever paths humanity has taken, this path has always been accompanied by faith. No matter what historical epoch we are talking about, no matter what country we talk about, it is difficult to disagree with the fact

that faith has greatly influenced and is influencing the lives of millions of people. And it is not only about faith in higher powers, but also faith in a happy future, faith in yourself, in your people, in the triumph of moral values and the victory of good over evil. Faith is an important spiritual existential value that encourages a person to move on. Accordingly, the study of the linguistic expression of the concept of *FAITH* will allow to penetrate deeper into the peculiarities of individual language thinking, to determine the author's priority guidelines. Linguistic expression of the concept of *FAITH* in the poetic linguistics of V.S. Boyko finds in the words faith, to believe, prayer, icon, angel, orthodox, catholic, pagan, saint, temple, church, resurrection, apostle, paradise, cross, mantis, as well as in names of Orthodox holidays and biblical names, because for the poet is close to the Christian, Orthodox worldview. The poetic picture of the artist's world is broader than dictionary interpretations, so the concept of FAITH acquires a broader artistic and semantic content.

Key words: concept, artistic and semantic content, idiostyle, personality, microconcept.

СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81'23: 811.161.2

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235555>

Т. Ю. Ковалевська,

*д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувачка кафедри української мови;*

І. М. Локота,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри української мови*

АЛГОРИТМ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МОВЛЕННЄВИХ МАРКЕРІВ ШИЗОФРЕНІЇ

У статті розглянуто особливості мовленнєвих виявів при захворюванні на шизофренію та запропоновано алгоритм її ідентифікації, представлений чотирма етапами, у межах яких здійснюється аналіз усного і письмового мовлення респондентів з урахуванням специфіки системних мовних показників, асоціативних реакцій та графемних особливостей..

Ключові слова: психолінгвістика, патопсихолінгвістика, шизофренія, алгоритм, усне мовлення, письмове мовлення, асоціації, графеміка, комунікація.

Постановка проблеми. Шизофренія – психічний розлад (або група психічних розладів), що характеризується розпадом процесів мислення, емоцій та поведінки [10]. За особливостями клінічних виявів (симптомів та синдромів) виокремлюють 4 основні форми шизофренії (проста, параноїдна, гебефренічна та кататонічна) [9], кожна з яких має свої особливості вияву та перебігу захворювання. Найчастіше у всіх країнах світу діагностується параноїдна шизофренія (60-80% усіх випадків шизофренії) [9]. Згідно з Міжнародним класифікатором хвороб [7]., ця форма шизофренії має такі клінічні діагностичні критерії:

1) маячні ідеї переслідування, стосунків, значення, величі, змін тіла та ревнощів; 2) слухові істинні та псевдогалюцинації; 3) нюхові, тактильні та зорові галюцинації [9]. Водночас учені відзначають, що стрижневим показником цієї хвороби виступає мовлення, яке істотно відрізняється від мовлення психічно здорових людей [1]. Дослідження цієї особливості проводилися з моменту виокремлення шизофренії як самостійного захворювання з відповідним протоколом [2; 11]. Визнаючи зв'язок між природою й особливостями шизофренії та мовленням [2; 8; 11], вчені започаткували комплексний аналіз власне вербальної поведінки таких хворих [6]. Про важливість цих досліджень свідчить наявність у сучасних класифікаціях психічних хвороб таких діагностичних критеріїв, як незв'язність мовлення, різкий перехід з однієї теми до іншої, відповіді, не орієнтовані на співрозмовника тощо [7]. Вчені довели, що при шизофренії порушення виявляються на всіх рівнях організації мови: на фонетичному, лексико-семантичному та граматичному (Т. Ахутіна, О. Леонтєв, О. Лурія,

Л. Сахарний та ін.). Маркери деяких рівнів можуть слугувати не тільки для диференціації психічно хворих і здорових людей, а й дають змогу встановити форму хвороби, її особливості, а отже, і виявити найефективніші шляхи лікування. В зарубіжній психо- і нейролінгвістиці цією проблемою зокрема опікувалися й опікуються А. Авагян, Н. Амосова, Е. Блейлер, В. Белянін, А. Гохе, Н. Каплина, С. Крепелін, О. Лурія, С. Рей, Г. Рязанська, М. Худякова, Т. Чернігівська, С. Шафті та ін. Проте, попри безумовну наукову актуальність зазначеної проблеми, в українському мовознавстві існують лише поодинокі дотичні розвідки Л. Засекіної, О. Капранова, І. Ревуцької тощо, присвячені окремим аспектам опису порушень мовлення. Наведене, у свою чергу, визначає необхідність поглибленого вивчення мовлення хворих на шизофренію, пояснення його глибинних психо- і нейролінгвістичних механізмів, що уможливить створення комплексного алгоритму ідентифікації та подальшої ефективної реабілітації таких хворих, увиразнюючи актуальність пропонованої розвідки.

Метою нашого дослідження є розробка комплексного психолінгвістичного алгоритму ідентифікації захворювання на шизофренію, що передбачає вирішення таких конкретних завдань:

- здійснення спостереження за комплексом комунікативних виявів хворих на шизофренію з подальшим виокремленням найбільш інформативних складників їхньої вербальної та невербальної поведінки;
- психолінгвістична кваліфікація асоціативного фону хворих на шизофренію;
- психолінгвістична кваліфікація особливостей письмового мовлення хворих на шизофренію.

Об'єкт дослідження: мовлення хворих на шизофренію.

Предмет дослідження: розробка комплексного (усне та письмове мовлення) психолінгвістичного алгоритму ідентифікації параноїдної шизофренії (ПШ).

У процесі дослідження застосовано як загальнонаукові, так і спеціальні **методи**. З низки загальнонаукових – *метод спостереження*, за допомогою якого було зібрано фактичний матеріал; *кількісний метод*, який допоміг встановити число випадків, що демонструють порушення на різних рівнях мови; *описовий метод*, який дав змогу комплексної характеристики зібраного матеріалу; *методи аналізу і синтезу*, що прислужились у виокремленні найінформативніших складників фактичного матеріалу та подальшому їхньому узагальненні й віднайденні універсальних маркерів. Серез спеціальних методів найдоцільнішим став *метод асоціативного експерименту*, який допоміг простежити динаміку асоціативних зв'язків у свідомості хворого, *компонентний аналіз*, за допомогою були досліджені семантичні ознаки вербальних репрезентацій хворих, а також *метод графемної інтерпретації* письмового мовлення.

Матеріалом дослідження стали фрагменти зафіксованого усного мовлення хворих на ПШ загальною тривалістю 36 хвилин 16 секунд; 10 зразків письмового мовлення та результати проведенного нами асоціативного експерименту (близько 200 реакцій психічно хворих респондентів і близько 8000 реакцій здорових на 10 слів-стимулів).

Наукова новизна пропонованої статті полягає в тому, що в ній уперше був представлено розроблений комплексний алгоритм дослідження мовлення хворих на ПШ, зокрема на рівні їхнього усного та писемного мовлення.

Теоретичне значення проведеного дослідження визначається можливістю використання отриманих висновків у поглибленому вивченні особливостей мовлення хворих на шизофренію на різних її етапах з урахуванням найінформативніших мовних показників, а також у подальшій розробці загальної теорії патопсихолінгвістики, змінених станів свідомості й ін.

Практична цінність отриманих результатів ваизначається у можливості їхнього застосування при розробці методик з корекції мовлення психічно хворих людей та при розпізнаванні хвороб на початковому етапі.

Клінічно-психопатологічний метод – основний метод вивчення психічних розладів в клінічній психіатрії. Основною діагностичною технікою або способом виявлення хворобливих виявів уважаються спостереження і розпитування у їхній нерозривній єдності. Спостереження полягає в уважній фіксації й подальшому аналізі особливостей поведінки пацієнта під час бесіди, його пози, деталей моторики, міміки, погляду, інтонації, емоційних реакцій, що супроводжують бесіду, зовнішнього вигляду та ін. [2]. Лікарі оцінюють те, наскільки охоче пацієнт вступає в розмову з лікарем, як він поводить себе під час неї, якої дистанції дотримується, наскільки готовий ділитися своїми переживаннями тощо. Таким чином, під час бесіди лікар повинен оцінювати не лише те, **що** говорить пацієнт, а і **як** він це говорить (пор. Із методами нейролінгвістичного програмування у процесах особистісної ідентифікації [4]).

Крім безпосереднього спостереження під час бесіди, важливу інформацію про стан пацієнтів отримують і завдяки щоденникам спостереження, які ведуть в психіатричних стаціонарах медичні сестри, а в амбулаторних умовах долучають до діагностування хворого його близьких. Збираючи таку інформацію, лікарі уточнюють загальну картину поведінки пацієнта, його заняття, коло спілкування, інтереси, сон, апетит тощо.

Розпитування – цілеспрямована бесіда з пацієнтом, метою якої є виявлення суті психічного неблагополуччя [2]. На основі розпитування та спостереження за пацієнтом лікар в історії хвороби описує поточний психічний статус та анамнез пацієнта.

Анамнез поділяють на 2 частини: анамнез життя й анамнез хвороби. Найчастіше анамнез життя й анамнез психічного захворювання настільки переплітаються один з одним, що їх неможливо розділити, тому в деяких випадках їх описують разом. Анамнез життя містить відомості про родину і спадковість, пологи, ранню психомоторику розвитку, навчання, службу в армії, місця роботи, сімейний стан, судимість, соматичні захворювання та ін. У межах анамнезу хвороби (історія розвитку) лікарі збирають інформацію про перші її ознаки, умови появи, пов'язані фактори, особливості перебігу захворювання, соціальні та психологічні наслідки, проведеного лікування, інформацію про поточне погіршення стану тощо.

Також анамнез поділяють на суб'єктивний та об'єктивний. Перший збирається зі слів пацієнта. Однак не всі психопатологічні розлади усвідомлюються, крім того, деякі психічні розлади призводять до спотворень в оцінці багатьох аспектів життя і хвороби (наприклад, у маніякальному стані пацієнт схильний переоцінювати свої здібності, перебільшувати значення подій свого життя, недооцінювати симптоматику свого захворювання; при деменції найчастіше жодних достовірних даних про життя і хворобу пацієнта неможливо дізнатися). Тому в психіатрії більше значення має збір об'єктивного анамнезу, тобто анамнезу, отриманого від осіб з оточення хворого (рідних, товаришів, сусідів, дільничних лікарів, поліцейських та ін.), здатних надати об'єктивні відомості про життя і хвороби людини. При цьому необхідно враховувати, що не завжди і близькі пацієнта можуть надати дійсно об'єктивні відомості (а в деяких випадках здатні, наприклад, навмисно обмовити його, переслідуючи свої особисті, іноді меркантильні, інтереси), в історії хвороби роблять указівки про те, звідки отримані ті чи інші анамнестичні відомості.

Після опису психічного статусу й анамнезу хвороби відбувається аналіз стану пацієнта, виділення психопатологічних симптомів, їхнього взаємозв'язку та динаміки тощо. У багатьох випадках це дає змогу визначити провідний психопатологічний синдром і надалі поставити діагноз психічного розладу.

З огляду на те, що на всіх етапах діагностування хворого (розпитування, спостереження, анамнез) особлива увага приділяється його мовленнєвій поведінці, ми зосередили увагу на створенні системного підходу до власне психолінгвістичного аналізу таких вербальних виявів, що, у свою чергу передбачає необхідність урахування як різних типів мовленнєвої реалізації (усне, письмове мовлення; асоціативний фон та ін.), так і особливостей мовної системи як такої, її рівневих маркерів. Спираючися на наші попередні дослідження (напр., [5]), які дають змогу зробити деякі узагальнення, пропонуємо алгоритм дослідження й ідентифікації ПШ, представлений чотирма етапами.

Так, на першому етапі відбувається усне спілкування з хворими, де їм пропонується надати відповідь на питання, які стосуються їхнього минулого, загальної орієнтації в часопросторі та ін., що в цілому відповідає тактиці розпитування, проте у проєкції не лише на психоментальні особливості, а й на власне лінгвістичні показники. У такий спосіб отримуємо уявлення про рівень загальної комунікативної компетентності хворого. Результати дослідження фіксуємо в таблиці.

На другому етапі застосовуємо асоціативний експеримент, результати якого порівнюємо з результатами психічно здорових респондентів і теж фіксуємо в таблиці. Такий порівняльний аналіз унаочнює концептуальні розбіжності асоціативного фону опитаних і надає змогу виявити інформативні смислові сегменти.

На третьому етапі хворим було запропоновано написати на аркуші паперу невеликий твір про їхній розпорядок дня, про найнезабутніший день у житті, що допомагає визначити їхній особистий погляд на події, сприйняття таких подій, а також ілюструє графемні особливості мовленнєвих реалізацій. Результати теж фіксуємо в таблиці.

Четвертий етап передбачає аналіз отриманих результатів.

Зауважимо, що запропонований алгоритм має апробувальний характер, слугує своєрідною точкою відліку подальших досліджень і може бути розширений іншими методами психолінгвістичної інтерпретації.

1 етап – дослідження усного мовлення. Для виявлення орієнтації хворих у часопросторі ми уклали невеликий питальник (Таблиця 1), де містяться питання, які стосуються минулого хворих, їхньої загальної орієнтації й усвідомлення того, де вони знаходяться в даний момент часу.

Таблиця 1.

Питання	Відповідь
Яке сьогодні число, день тижня, місяць та рік?	
Де Ви зараз знаходитесь?	
Чи пам'ятаєте як/чому сюди потрапили?	
Де Ви навчались?	
Яким було Ваше дитинство?	
Який у Вас найнезабутніший момент у житті?	
Чи є у Вас діти?	
*Скільки їм років? Як їх звати?	

Якщо хворий відмовився проходити цю частину дослідження, аргументуючи це втомленістю, безсиллям, бажанням побути наодинці, і це увиразнюється відповідним соматичним контуром (плігляд, рухи, проксеміка та ін.), то робимо помітку про потенційну наявність апато-абулістичного синдрому, що є характерною ознакою захворювання на шизофренію.

Додамо, що результати аналізу усного мовлення хворих допомагають визначити та проаналізувати специфічні лексико-граматичні особливості мовлення. Для виокремлення таких особливостей у цій частині дослідження ми розробили додаткову таблицю (Таблиця 2), де систематизували можливі вияви усного мовлення хворих на ПШ на різних рівнях мовної системи.

Таблиця 2.

Рівень	Особливості	Кількість випадків
Лексичний	Неологізми	
	Ехолахії	
	Вербигірації	
	Інше	
Грамматичний	Відсутність граматичної узгодженості	
	Неповнота фраз	
	Інше	
Текстовий	Наявність текстових категорій (вказати які)	
	Монологізоване мовлення	
	Смислова розірваність	
	Словесний салат	
	Інше	
Хворий відмовився розмовляти		

2 етап – письмове мовлення. У межах цього етапу нами також було розроблено таблицю (Таблиця 3), яка дає змогу системно зафіксувати специфічні вияви письмового мовлення хворих на ПШ.

Таблиця 3.

Рівень	Особливості	Кількість випадків
Лексичний	Неологізми	
	Вербігірації	
	Інше	
Граматичний	Відсутність граматичної узгодженості	
	Неповнота фраз	
	Інше	
Текстовий	Смислова розірваність	
	Словесний салат	
	Інше	
Графемний аналіз	Нехтування або ненормативне вживання великої літери	
	Нехтування або ненормативне вживання пунктуаційних знаків	
	Підкреслення	
	Зображення знаків та символів	
	Інше	
Хворий відмовився писати		

3 етап – асоціативний експеримент. Для полегшення порівняння асоціативного фону психічно здорових респондентів із психічно хворими ми теж уклали таблицю (Таблиця 4), в якій систематизували зафіксовані реакції. Зауважимо, що стимулами для експерименту послуговував такий список слів: *мати* (дієслово), *говорити*, *любити*, *чоловік*, *жінка*, *дитина*, *небо*, *море*, *молитва*, *червоний* і *зелений*, обраний нами через те, що 1) ці слова належать до різних частин мови; 2) вони переважно мають емоційно-експресивне забарвлення, що допомагає отримати асоціації, пов'язані з особистісним сприйняттям, викликати емоційні, співвідносні подіям, спогади, а також ростежити вираження оцінок явищам із кута зору мовця (наприклад: «жінка» або «молитва»); 3) ці слова є загальновідомими найчастотнішими у розмовно-побутового стилі сучасної української мови [3], не є абстрактними, іншомовними, термінами та не потребують пояснення.

Висновки. Нами був розроблений алгоритм психолінгвістичного дослідження виявів захворювання на шизофренію, який складається з 4-х етапів мовленнєвого діагностування хвороби:

- аналіз усного мовлення, у межах якого спеціально укладені питання дають змогу визначити загальну комунікативну компетентність хворих, а також виявити основні лексичні, граматичні та текстові особливості їхнього усного мовлення;

- аналіз письмового мовлення, у межах якого уможлиблюється не лише інтерпретація вміння формулювання власних думок, вияв «фокусних» зовнішніх і внутрішніх факторів опису, а й відповідні мовні засоби їхньої репрезентації. Крім того, такий підхід дає змогу зафіксувати і власне графемні особливості, які теж виступають потужним інформативним фактором ідентифікації хвороби;

- аналіз асоціативного фону, який виявляє характерні особливості організації внутрішнього лексикону хворих на ПШ, своєрідні «вузли» їхньої психоментальної організації, що увиразнюються зіставленням отриманих реакцій із реакціями психічно здорових респондентів.

На нашу думку, такий алгоритм дослідження може допомогти лікарям діагностувати хворобу на всіх етапах її розвитку та полегшити процес клінічно-психопатологічного дослідження психічного статусу хворого і суттєво заощадить час діагностування хвороби. Запропонований алгоритм діагностування можна розміщувати в електронному форматі (ПК) та мати у роздрукованому вигляді, що також полегшує роботу лікаря і становитиме одне із наступних завдань наших подальших досліджень. Також у перспективі вважаємо необхідним збільшити кількість залучених до еспериментального дослідження респондентів та розширити його фактичну базу.

Отже, особливості мовлення при шизофренії є складним і неоднозначним питанням, вивчення якого необхідно опікуватися для полегшення діагностування хвороби та створення у майбутньому комплексного вичерпного клінічного тесту на шизофренію.

Література

1. *Белянин В. П.* Психолінгвістика: учебник. 4-е изд. Москва: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2007. 232 с.
2. *Блейлер Е.* Руководство по психиатрии. Москва: Изд-во Независим. психиатр. ассоциации, 1993. 544 с.
3. *Бук С.* 3 000 найчастотніших слів розмовно-побутового стилю сучасної української мови / Наук. ред. Ф. С. Бацевич. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 180 с.
4. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса: Астропринт, 2008. 344 с.
5. *Локота І. М.* Особливості асоціювання хворих на параноїдну шизофренію. Записки з українського мовознавства: Вип. 27.: Зб. наук. праць = Opera in linguistica ukrainiana: Fascicullum 27. / Головний ред. Ж. В. Краснобаєва-Чорна. Одеса : «ПолиПринт», 2020. С. 259-266.
6. *Лурия А. Р.* Основные проблемы нейролингвистики. Изд. 3-е. Москва: Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2009. 256 с.
7. Международная классификация болезней (10-й пересмотр). Санкт-Петербург: Изд. АДИС, 1994. 304 с.
8. *Случевский И. Ф.* Атактическое мышление и шизофазия. Ленинград: Медицина, 1975. 160 с.
9. *Юрьева Л. Н.* Шизофрения: клиническое руководство для врачей. Днепропетровск: Новая идеология, 2010. 244 с.
10. Concise Medical Dictionary. Oxford University Press. 2010.
11. *Kraepelin E.* Dementia praecox and paraphrenia. New York: Krieger, 1971 p.

References

1. Belyanin, V. P. (2007), *Psycholinguistics: a textbook. genres* [Psiholingvistika: uchebnik], 4th ed. Moscow, Flint, Moscow Psychological and Social Institute, 232 p.
2. Bleiler, E. (1993), *A guide to psychiatry* [Rukovodstvo po psihiatrii], Moscow, Independent Publishing House. psychiatrist. Association, 544 p.
3. Buk, S. (2006), *3 000 most frequent words of spoken and everyday style of modern Ukrainian language* [3 000 najchastotnishyh sliv rozmovno-pobutovogo stylju suchasnoi' ukrai'ns'koi' movy], Sciences. ed. F. S. Batsevich. Lviv, Ivan Franko National University of Leningrad, 180 p.
4. Kovalevs`ka, T. Y. (2008), *Communicative aspects of neurolinguistic programming* [Komunikatyvni aspekty nejrolingvistychnogo programuvannja], Odesa, Astroprint, 2008. 344 p.
5. Lokota, I. M. (2020), *Features of association of patients with paranoid schizophrenia*. [Osobly`vosti asociyuvannya xvory`x na paranoyidnu shy`zofreniyu]. Zapy`sky` z ukrayins`kogo movoznavstva: Vy`p. 27.. Odesa,: Poly`Pry`nt, 2020. S. 259-266.
6. Luria, A. R. (2009), *The main problems of neurolinguistics* [Osnovnye problemy nejrolingvistikido psyholingvistyky], Ed. 3rd. Moscow, Book House LIBROKOM, 256 p.
7. *International Classification of Diseases (10th revision)* [Mezhdunarodnaja klassifikacija boleznej (10-j peresmotr)], (1994), St. Petersburg: Ed. ADIS, 304 p.
8. Slutchevsky, I. F. (1975), *Atactic thinking and schizophasia* [Atakticheskoe myshlenie i shizofazija], Leningrad, Medicine, 160 p.
9. Yurieva, L. N. (2010), *Schizophrenia: a clinical guide for physicians* [Shizofrenija: klinicheskoe rukovodstvo dlja vrachej], Dnepropetrovsk, New Ideology, 244 p.
10. *Concise Medical Dictionary*. Oxford University Press. 2010.
11. Kraepelin E. *Dementia praecox and paraphrenia*. New York: Krieger, 1971 p.

Т. Ю. Ковалевская,

*Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра украинского языка;*

И. Н. Локота,

*Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

АЛГОРИТМ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ РЕЧЕВЫХ МАРКЕРОВ ШИЗОФРЕНИИ

В статье рассмотрена специфика речевых маркеров при шизофрении и предложен алгоритм её идентификации, представленный четырьмя этапами, в границах которых производится анализ устной и письменной речи респондентов с учетом особенностей системных языковых показателей, ассоциативных реакций и графемных характеристик.

Ключевые слова: психолингвистика, патопсихолингвистика, шизофрения, алгоритм, устная речь, письменная речь, ассоциации, графемика, коммуникация..

T. Yu. Kovalevska,

*Odesa National I. I. Mechnikov University
Ukrainian Language Department Head;*

I. M. Lokota,

*Odesa I. I. Mechnikov National University
Ukrainian Language Department*

SCHIZOPHRENIA SPEECH MARKERS PSYCHOLINGUISTIC IDENTIFICATION ALGORITHM

In the article, the authors highlight the peculiarities of schizophrenia speech manifestations and presents an algorithm for its identification. The algorithm consists of four stages, which include the respondents' oral and written speech analysis which considers the specifics of systemic speech indicators, associative reactions and grapheme features.

The first stage features oral communication with patients, during which they are asked to answer questions about their past, general orientation in space and time, etc., which is generally consistent with the tactics of questioning, but in the projection not only on psychomental peculiarities, but on the linguistic indicators as well. This way we get an idea of the level of the patient's general communicative competence. The results of the study are recorded in the according table.

During the second stage, the authors utilize an associative experiment, the results of which are compared with the results of mentally healthy respondents and are also recorded in the table. Such comparative analysis reveals the conceptual differences between the respondents' associative background and makes it possible to identify informative semantic segments.

During the third stage, patients are asked to write a short essay about their daily routine, the most memorable day in life, which helps to determine their personal view of events, perceptions of such events, and illustrates the grapheme features of speech realizations. The results are also recorded in the table.

The fourth stage involves the analysis and generalization of the results.

The scientific novelty of article is that it is the first one to present a comprehensive algorithm for examining the speech of patients with schizophrenia, in particular at the level of their oral and written speech.

The theoretical significance of the study is determined by the possibility of utilizing the findings in an in-depth study of speech features of patients with schizophrenia at different stages, considering the most informative language indicators, as well as in further development of pathopsycholinguistics general theory, altered consciousness states studies and other related studies.

The practical value of the obtained results is determined by the possibility of utilizing them in developing methods for speech correction of mentally ill people and in the recognition of such diseases at the initial stage.

Key words: Psycholinguistics, Pathopsycholinguistics, schizophrenia, algorithm, oral speech, written speech, associations, graphemics, communication..

Ж. В. Краснобаєва-Чорна,*д-р філол. наук, проф.,**Донецький національний університет імені Василя Стуса,**професор кафедри загального та прикладного**мовознавства і слов'янської філології***ТИПОЛОГІЯ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ проф. ДОМІНІКА А. ІНФАНТЕ:
СПРОБА ФРАЗЕМНОЇ АДАПТАЦІЇ**

Визначено та схарактеризовано вияви вербальної агресії засобами української фраземіки. Окреслено базові складники термінологійного апарату теорії словесної агресивності в студіях Домініка А. Інфанте, його колег і учнів. Описано різновиди вербальної агресії (згідно з типологією проф. Домініка А. Інфанте), зафіксовані в українській фраземіці.

Ключові слова: вербальна агресія, Домінік А. Інфанте, конфліктна комунікація, теорія аргументативності та словесної агресивності, фразема.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Вивченню феномену вербальної агресії присвячено значну кількість закордонних і вітчизняних розвідок, опрацьованих у рамках різних шкіл і напрямків. Одним із таких наукових осередків є Школа досліджень у галузі комунікацій при Кентському університеті (Велика Британія). Її яскравий представник, всесвітньо відомий професор Домінік А. Інфанте, разом зі своїми колегами й учнями, розробив програмну лінію студій теорії аргументативності та словесної агресивності, яка надихає багатьох молодих учених у цій галузі вже не одне десятиліття (див. [2]).

Вербальна агресія є складником конфліктної комунікації. Останню позиціонуємо як процес міжособистісної взаємодії, ґрунтований на протиріччях в оцінках, інтересах, потребах, нормах, цінностях тощо опонентів. Модусна частина конфліктної комунікації визначається прагматичністю та відображає погляди опонентів. У контексті вивчення конфліктної комунікації (вербальні та невербальні засоби) недостатньо дослідженим на сьогодні залишається фраземний фонд мови, що і зумовлює **актуальність** статті.

Мета статті: схарактеризувати вияви вербальної агресії в українській фраземіці з оперттям на типологію проф. Домініка А. Інфанте. Заявлена мета мотивує вирішення таких **завдань**: 1) окреслити базові складники термінологійного апарату теорії словесної агресивності в студіях Домініка А. Інфанте, його колег та учнів (вербальна агресивність, вербальна агресія, фізична агресія, маніфестація вербальної агресії); 2) описати різновиди вербальної агресії, зафіксовані в українській фраземіці, з ілюструванням конкретною комунікативною ситуацією.

Об'єктом у статті виступає вербальна агресія як складник конфліктної комунікації. **Предметом** постають фраземи, що позначають певний різновид вербальної агресії, дібрані шляхом суцільного обстеження з академічного словника фразеологізмів української мови. **Ілюстративна база** розвідки становить близько 100 фразеологізмів і близько 300 мікроконтекстів їхнього вживання. **Методологічне підґрунтя** визначається здебільшого основними положеннями теорії аргументативності та словесної агресивності (Д. Інфанте, Дж. Радд, Т. Чандлер, Е. Шеннон та ін.). Мета й завдання статті зумовили необхідність застосування низки загальнонаукових **методів**, а саме аналізу та синтезу, індукції та дедукції, описового, елементів статистичного.

Серед комплексу спеціальних методів застосовано компонентний аналіз, контекстуально-інтерпретаційний аналіз, параметричний аналіз семантичної структури фрази.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що в статті вперше досліджено різновиди вербальної агресії згідно з типологією проф. Домініка А. Інфанте, зафіксовані в українській фраземіці. **Теоретичне значення** розвідки зумовлено тим, що матеріал статті доповнює теоретичні постулати *аксіофраземної прагматики*. **Практичне значення** студіювання виявляється в тому, що його матеріал можна використати під час викладання вишівських курсів «Сучасна українська мова» (Розділ «Фразеологія») та «Комунікативна лінгвістика», а також під час написання кваліфікаційних праць здобувачів вищої освіти галузі знань 03 «Гуманітарні науки». Основні результати проведеного дослідження внесено до лекційного курсу освітнього компонента «Теорії комунікації» (Тема «Конфліктна комунікація») для здобувачів вищої освіти спеціальності 035 «Філологія», освітньої програми «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» (другий (магістерський) рівень). Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Виклад основного матеріалу

1. Вербальна агресія в концепції Домініка А. Інфанте і його колег. Домінік А. Інфанте описує розвиток міжособистісної моделі, яка визначає типи словесно агресивних повідомлень у міжособистісних відносинах, їх наслідки та причини. В [3] автори розглядають вербальну агресивність «як готовність завдати шкоди уявленню про самого себе іншої людини для того, щоб зайняти вигіднішу позицію в комунікації» [3, с. 61] і протиставляють її вербальній агресії «як дії, в якій адресант впливає на адресата з метою нанесення психологічної шкоди» [3, с. 67]. Отже, вербальна агресія може бути визначена як використання вербальних і паравербальних засобів, що суперечать інституційним і ситуативним нормам комунікації, з метою нанесення шкоди або шкоди комунікативній позиції і самооцінці іншої особи.

Окреслюючи статус вербальної агресії порівняно з фізичною (модель міжособистісного фізичного насильства), дослідники зазначають, що перша не замінює другу, але є «нижчим рівнем» агресії, який може переростати у «вищий» за умови накопичення. У такий спосіб, ці два типи агресії часто зумовлюють один одного: агресивна вербальна поведінка може служити каталізатором для фізичної агресії в тому випадку, якщо об'єкт вербальної агресії первинно налаштований вороже в силу особистісних, соціальних або ситуативних чинників [5].

Чинники, що регламентують ступінь маніфестації агресії в конкретній мовній ситуації включають:

1) особистісні (а) (психо)біологічно зумовлені (вроджена агресивність; темперамент; генетична схильність; стать; вік); б) соціально зумовлені (соціальний статус, загальний рівень культури, рівень мовної культури, рівень освіти; наявний соціальний досвід; гендерний тип особистості); етнічна приналежність);

2) ситуаційні (соціально зумовлені (оточення; поведінка комунікантів; фізичний стан комунікантів; психічний стан комунікантів; соціальна роль));

3) громадські (а) (психо)біологічно зумовлені (національний менталітет (генетично успадковані компоненти)); б) соціально зумовлені (національний менталітет (компоненти, набуті під час виховання); етнолінгвокультурна норма; агресивність суспільства (середовища); вплив ЗМІ)).

Перераховані чинники формують екстралінгвальний контекст комунікації та мотивують необхідність вибору певних вербальних засобів вираження комунікативного наміру (або свідомої відмови від спілкування) як форми діяльності.

У рамках зазначених студіювань Домінік А. Інфанте до різновидів вербальної агресії зараховує: 1) критику (англ. 'attack') (критика особистих якостей (англ. 'character attack'); критика здібностей (англ. 'competence attack'); критика фактів біографії (англ. 'background attack'); критика зовнішності (англ. 'physical appearance attack')); 2) прокляття (англ. 'curse'); 3) піддражнювання (англ. 'teasing'); 4) насмішки (англ. 'ridicule'); 5) погрози (англ. 'threat'); 6) лайку, лихослів'я (англ. 'swearing'); 7) невербальні знаки (англ. 'nonverbal emblems') [4].

2. Різновиди вербальної агресії в українській фраземіці. Розглянемо зазначені вище типи вербальної агресії на матеріалі української фраземіки.

2.1 Критика (англ. 'attack'). В українській фраземіці критика супроводжувана різкими, образливими словами, висловлюванням осуду, докору з різним ступенем інтенсифікації:

а) 'лаяти, критикуючи' (*підносити / піднести [тертого] хрину (хрону, перцю)* (контекст 1):

⁽¹⁾ Явтух візьме вас за петельки й вимагатиме, щоб розповіли колгоспникам про новітні течії в мистецтві.. Які художники, хто що малює, кого по голівці гладять, а кому перцю підносять (Ю. Яновський);

б) 'лаяти + гостро / суворо критикувати' (*давати / дати копоті, зневажл. (1)1; задавати копоті; протирати / протерти з пісочком*) (контекст 2):

⁽²⁾ На конференції треба буде протерти з пісочком [викладача математики], – зігнувся над столом Будяк (Ю. Збанацький);

в) 'дуже вилаяти + суворо / гостро покритикувати' (*всипати на галушки; дати [березової] припарки (2); дати (задати, завдати) гарту (3); дати на горіхи*) (контексти 3-6):

⁽³⁾ – Прокіп хіба не попереджав тебе? Ілько не відповів. – Ну за це доведеться старому на галушки всипати... Я ж просив його... (А. Хорунжий);

⁽⁴⁾ Дали ж припарки Мончукові. За все – холодність, безініціативність. Перепало, довіку пам'ятатиме (Є. Куртяк);

⁽⁵⁾ Бач, спробував би їй хто 2 місяці не писати, задала б гарту... (Леся Українка);

⁽⁶⁾ – Тепер держись. Зараз вона [Текля] дасть і нам на горіхи. Ось тільки побачить (В. Кучер);

г) 'дуже вилаяти + розкритикувати' (*розчистити під горіх*) (контекст 7):

⁽⁷⁾ Він говорив по двох телефонах, з кимсь лаявся, комусь дорікав і дивився на Василя з викликом, готовий щомиті спалахнути і розчистити інженера під горіх (П. Загребельний);

г) 'дуже лаяти / сварити + дошкуляти критикою' (*давати (задавати) / дати (задати) перцю (1)*) (контекст 8):

⁽⁸⁾ – І йому [Шаповалові], й Денису Панасовичу я давав перцю, незважаючи ні на ордени, ні на роки! (П. Автомонов);

д) 'дуже вилаяти + покритикувати' (*нам'яти (наскубти) / наминати (скубти) чуб (чуба, чуприну) (2)*) (контекст 9):

⁽⁹⁾ У них хто хитрий, то і старший, І знай всім наминає парші, Чуприну всякому скубе (І. Котляревський);

---

1 Цифри у дужках указують на значення багатозначного фразеологізму, подане в словнику. Якщо фразеологізм однозначний, числовий показник не використовується.

е) 'гостро критикувати + сварити + надмірна вимогливість' (*давати / дати прочуханки (прочухана)* (3)) (контекст 10):

⁽¹⁰⁾ Шольц саме увійшов до лейтенанта Боша – комендант викликав його, щоб дати прочухана після поїздки в сусіднє село (С. Голованівський).

2.2 Прокляття (англ. 'curse'). Прокляття інтерпретується як різке засудження когось-небудь, що часто свідчить про безповоротний розрив з ним і супроводжується зловісним побажанням, пророцтвом. В українській фраземіці зафіксовані прокляття з побажаннями лиха та всього недоброго: *бодай (щоб) ти (він, вона і т. ін.) скапав, як віск*, лайл.; *сіль тобі на язик [печина в зуби (у вічі)]* (контекст 11):

⁽¹¹⁾ [Баба Олена:] Знову цей сатана, бодай ти скапав, як віск! Знову уста мені замурує... (Я. Галан).

2.3 Піддражнювання (англ. 'teasing'). Навмисне спричинення переживання відображає фразема *грати на нервах* (контекст 12):

⁽¹²⁾ – Васька! Досить мені на нервах грати (Б. Антоненко-Давидович).

2.4 Насмішка (англ. 'ridicule'). Висміювання чийхось дій, вчинків межує в українській фраземіці з уїдливіми насмішками, жартами, глузуванням, кепкуванням: *(брати / взяти на бас (на баса); брати / взяти на пушку (на понт)* (2); *брати (піднімати) / взяти (підняти) на глум (на глузи, на сміх); здіймати на глум; (брати / взяти на Бога* (1); *брати на кпини (на кпин, діал. на кпи))* (контексти 13-15):

⁽¹³⁾ – Чи не задаються дівчата? – Чи не хочуть вони просто узяти нас на пушку? (Г. Коцюба);

⁽¹⁴⁾ Язикатий подоляк вічно бере на глум Гришині романи з вертихвістками (О. Гончар);

⁽¹⁵⁾ Христя ніяк не могла второпати – жартують із нею, беруть на Бога чи правду кажуть? (Є. Гуцало).

В українській фраземіці зафіксовані ситуації насміхання:

а) не в слухний час (*смішки (підсмішки, хахи) строїти*) (контексти 16-17):

⁽¹⁶⁾ – У задніх рядах – не перешіптуйтеся. Вас запросили не смішки строїти (В. Логвиненко);

⁽¹⁷⁾ – Підсмішки строїш, – брязнув [Данило] об підлогу кошиком (Ю. Мушкетик);

б) через ображення когось в'їдливіми репліками, дошкульними словами; обзивання когось, давання прізвиська (*пришивати (пришпилювати) квітки / пришити (пришпилити) квітку; пришпилювати латки*) (контексти 18-20):

⁽¹⁸⁾ З кожного насміхається [Печериця], кожному квітки пришиває, а сам же то? Якби глянув у воду на свою вроду (Панас Мирний);

⁽¹⁹⁾ Ятрівка таку квітку пришпилить, що і через тиждень сорому не збудешся (Г. Квітка-Основ'яненко);

⁽²⁰⁾ – Усякий думає: «Пришпилюють мені латки, давай буду й я пришпилювати іншим!» (І. Франко);

в) зі злом, недоброзичливістю (*скалити зуби, зневажл.* (2)) (контекст 21):

⁽²¹⁾ Спочатку насміхалися [люди]. Першим озвався Грицько Тихолаз – панський чередник. – Чого, каже, зуби скалите над людською бідною! (В. Речмедін).

2.5 Погрози (англ. 'threat'). Широко представлені в аналізованому матеріалі обіцянки заподіяти яке-небудь зло, неприємність:

а) уживається для вираження погрозливого запевнення у тому, що хто-небудь ніколи не прийде до когось або кудись (*[i] духу не буде; ноги не буде; нога [школи (більше)] не ступить (не буде)*) (контексти 22-26):

⁽²²⁾ А він, виявляється, з тих, що тільки й уміють конфліктувати, озлоблювати проти нас... Духу ж тепер його не буде в нашому закладі! (О. Гончар);

⁽²³⁾ – Ось заява .. Ноги моєї більше у вашому цеху не буде (В. Собко);

(24) – Весною житиму без вікон і дверей, а до того шкуродера нога моя не ступить (М. Стельмах);

(25) Віддавши ті гроші, що старий залишив Йосипові, закликав [Яків], що його нога ніколи не буде у невістчиному дворі! (Панас Мирний);

(26) Він того [насмішок] не дозволить, він зараз же забере своє манаття, і нога його більше не буде між отих насмішкуватих людей (Ю. Збанацький);

б) уживається як погроза і виражає побажання жорстоко розправитися з ким-небудь, вчинити помсту (*і кісток [своїх] не позбирати* (1); *й кісточок не позбирати*) (контекст 27):

(27) – Зась, пани, до нашої землі! Зась, бо й кісток своїх не позбираєте! – підіймає [Гончар] кулака (М. Стельмах);

в) уживається як застереження, погроза, попередження або порада поводити себе по-іншому, краще, не говорити зайвого і т. ін. (*легше на поворотах; полегше на поворотах*) (контексти 28-30):

(28) – Може б, ви легше на поворотах, товаришу Кульчицький, – скипів Мірошниченко. – Ця дрібнобуржуазна стихія вас хлібом годує і кров'ю своє зерно захищає (М. Стельмах);

(29) – Ти гляди мені! Бо я теж гарячий... Ти легше на поворотах! (А. Головка);

(30) – Може, ти й стрельнув тоді навмисне коло моєї хати. – Ну-ну! Полегше на поворотах, – чмихнув Кукса (В. Кучер).

2.6 Лайка, лихослів'я (англ. 'swearing'). Гостру суперечку, передають фраземи зі значеннями 'дуже лягти, сварити кого-небудь' (*давати / дати дрозда* (1); *давати / дати духу* (1); *давати (задавати) / дати (задати) жару* (1)) (контексти 31-33):

(31) Михайло підтримав пропозицію страйкарів, за що йому начальство пізніше дало дрозда і розгнівалося (В. Винниченко);

(32) Вдаючи байдужого, Роман питає: Знову духу давала?.. – Ні-ні..., – каже Андрій, дивлячись в бік села. – Постояла трошки та й пішла (В. Бабляк);

(33) Чутно голоси з народу: «Ага! піймалися! Задасть тепер вам гуменя жару» (Панас Мирний).

Лайка супроводжується:

а) докорами й образами (*знімати / зняти стружку*) (контекст 34):

(34) Послано механіка з наказом: знайти Гаркавенка, передати, що начальство зніме з нього залізну стружку, й привести за всяку ціну на господарство (Є. Гуцало);

б) докорами й осудом (*давати / дати (надавати) чортів* (3)) (контекст 35):

(35) Ну, та й давали ж йому дячки на цих зборах чортів, але насіння таки одержав... (М. Стельмах);

в) непристойними словами (*садити чортами*) (контекст 36):

(36) Садила [Маланка] чортами так обережно, так делікатно, як тільки можна було в неділю, по службі Божій (М. Коцюбинський).

Грубі, недобррозичливі слова та вирази, вживані щодо кого-небудь, і поширення непідтверджених дійсними фактами чуток, звісток передають фраземи *перетирати* (*перебирати, переминати* і т. ін.) / *перетерти* (*перебрати, перем'яти* і т. ін.) *на зубах* ('пліткувати, лихословити про кого-небудь'); *точити / поточити язика* (1) ('недобррозичливо висловлюватися про когось, лихословити на чию-небудь адресу') (контекст 37-39):

(37) А в гостинній панійки скрекотять, як ті сороки: без сорому [сорому] кожного на зубах перетирають (Панас Мирний);

(38) Знову почав Грицько гукати на всю хату, перетираючи та переминаючи на зубах не тільки Пріську з Христею, а й увесь рід їх (Панас Мирний);

⁽³⁹⁾ Михайлові шкода стало дівчину, що зараз село точить язика на ній (М. Томчаній).

2.7 Невербальні знаки (англ. 'nonverbal emblems'). До продуктивних невербальних знаків у рамках досліджуваної проблематики належить погляд, що виражає неприхильність, недружелюбність (*блїмнути очима (оком)*) (контексти 40-41):

⁽⁴⁰⁾ Жук тільки грізно блїмнув очима, коли Попенко опинивсь за столом (Панас Мирний);

⁽⁴¹⁾ Левко не сподївався на таке нахабство. Він сердито блїмнув очима на Дзвонаря (М. Стельмах).

Недоброзичливе ставлення корелює в український фраземіці з:

а) з підозрою до кого-небудь, незадоволенням кимось (*поглядати скоса (зизом, скрива і т. ін.)*) (контексти 42-44):

⁽⁴²⁾ – Старий Навроцький – людина проста, чесна, він одразу полюбив мене, а мачуха й досї скоса поглядає на мене (І. Нечуй-Левицький);

⁽⁴³⁾ Гаряча пора на полі давно перейшла, і хазяїн скоса поглядав на своїх наймитів, ніби шукаючи нагоди потурити з двору (І. Муратов);

⁽⁴⁴⁾ – Не до смаку це припало Мамаєві. Бачу, зизом поглядає на самого князя (О. Ільченко);

б) з незадоволенням і сердитістю (*зизим оком*, зі сл. дивитися, оглядати і т. ін.) (контекст 45):

⁽⁴⁵⁾ День у день наїздять [паничі] до нас, одне одного попереджаючи та зизим оком накриваючи (Марко Вовчок);

в) з підозрою (*колоти очима*) (контекст 46):

⁽⁴⁶⁾ Врешті Лазар з'явився. Його обступили, питали, кололи очима (М. Коцюбинський);

г) з надмірною суворістю (*холодом дихати*) (контекст 47):

⁽⁴⁷⁾ Очі в обох [сестер] голубі.., але в Магди вони порожні і холодом дихають на людей (М. Томчаній).

Висновки та перспективи дослідження. Ґрунтовний аналіз джерельної бази студіювання (з опертям на типологію вербальної агресії Домініка А. Інфанте) засвідчує, що: 1) вербальна агресія містить негативнооцінну номінацію і служить маркером негативних емоцій щодо опонента (недоброзичливість, неприхильність, недружелюбність, незадоволення, сердитість, осуд, зло тощо); 2) в український фраземіці зафіксовані всі різновиди вербальної агресії, запропоновані Домініком А. Інфанте, з актуалізацією суворої / гострої критики, дошкульної критики, критики з надмірною вимогливістю; різкого засудження із зловісним побажанням невдачі, лиха, всього недоброго; висміювання в'їдливими репліками, дошкульними словами; обзивання когось, давання прізвиська; обіцянки заподїяти яке-небудь зло, неприємність; грубих, недоброзичливих слів і виразів, вживаних щодо кого-небудь, поширення непідтверджених дійсними фактами чуток, звісток тощо; 3) критика корелює з лайкою та сваркою, тобто здебільшого супроводжувана різкими, образливими словами, висловлюванням осуду, докору з різним ступенем інтенсифікації; 4) погроза позиціонована як застереження, попередження про перехід до фізичної агресії; 5) основним невербальним знаком постає погляд.

Перспектива дослідження орієнтована на виявлення фраземної специфіки вербальної агресії в зіставному аспекті.

Література

1. *Arguments, Aggression, and Conflict: New Directions in Theory and Research* (ed. by Th. Avtgis, A.S. Rancer). Routledge, 2010. 426 p.

2. Beatty M.J. & McCroskey J.C. It's in Our Nature: Verbal Aggressiveness As Temperamental Expression. *Communication Quarterly*, 1997. Vol. 45. No 4. Pp. 446–460.
3. Infante D.A. & Wigley C.J. Verbal aggressiveness: An interpersonal model and measure. *Communication Monographs*. 1986. Vol. 53. No 1, Pp. 61–69.
4. Infante D.A. Aggressiveness. *Personality and Interpersonal Communication*. J.C. McCroskey, J.A. Daly (eds.). Newbury Park, CA : Sage, 1987. Pp. 157–192.
5. Infante D.A., Chandler T.A. & Rudd J.E. Test of an argumentative skill deficiency model of interspousal violence. *Communication Monographs*. 1989. Vol. 56. No 2. Pp. 163–177.
6. Infante D.A., Sabourin T.C., Rudd J.E. & Shannon E.A. Verbal Aggression in Violent and Nonviolent Marital Disputes. *Communication Quarterly*. 1990. Vol. 38. No 4. Pp. 361–371.
7. Infante D.A., Riddle B.L., Horvath C.L. & Tumlin S.A. Verbal aggressiveness: Messages and reasons. *Communication Quarterly*. 1992. Vol. 40. No 2. Pp. 116–126.
8. Infante D.A. & Rancer A.S. Argumentativeness and Verbal Aggressiveness: A Review of Recent Theory and Research. *Annals of the International Communication Association*. 1996. Vol. 19. No 1. Pp. 319–352.
9. Sabourin T.C., Infante D.A. & Rudd J. Verbal Aggression in Marriages A Comparison of Violent, Distressed but Nonviolent, and Nondistressed Couples. *Human Communication Research*. 1993. Vol. 20. No 2. Pp. 245–267.

Словники

Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук]. Київ : Наук. думка, 2003. 1104 с.

References

1. *Arguments, Aggression, and Conflict: New Directions in Theory and Research* (2010), Ed. by Th. Avtgis, A.S. Rancer. Routledge. 426 p.
2. Beatty, M.J., McCroskey, J.C. (1997), *It's in Our Nature: Verbal Aggressiveness As Temperamental Expression*. *Communication Quarterly*. Vol. 45. No 4, pp. 446–460.
3. Infante, D.A., Wigley, C.J. (1986), *Verbal aggressiveness: An interpersonal model and measure*. *Communication Monographs*. Vol. 53. No 1, pp. 61–69.
4. Infante, D.A. (1987), *Aggressiveness*. *Personality and Interpersonal Communication*. [J.C. McCroskey, J.A. Daly (eds.)]. Newbury Park, CA : Sage, pp. 157–192.
5. Infante, D.A., Chandler, T.A., Rudd, J.E. (1989), *Test of an argumentative skill deficiency model of interspousal violence*. *Communication Monographs*. Vol. 56. No 2, pp. 163–177.
6. Infante, D.A., Sabourin, T.C., Rudd, J.E., Shannon, E.A. (1990), *Verbal Aggression in Violent and Nonviolent Marital Disputes*. *Communication Quarterly*. Vol. 38. No 4, pp. 361–371.
7. Infante, D.A., Riddle, B.L., Horvath, C.L., Tumlin, S.A. (1992), *Verbal aggressiveness: Messages and reasons*. *Communication Quarterly*. Vol. 40. No 2, pp. 116–126.
8. Infante, D.A., Rancer, A.S. (1996), *Argumentativeness and Verbal Aggressiveness: A Review of Recent Theory and Research*. *Annals of the International Communication Association*. Vol. 19. No 1, pp. 319–352.
9. Sabourin, T.C., Infante, D.A., Rudd, J. (1993), *Verbal Aggression in Marriages A Comparison of Violent, Distressed but Nonviolent, and Nondistressed Couples*. *Human Communication Research*. Vol. 20. No 2, pp. 245–267.

Slovníky

10. *Slovník frazeologizmů ukrajinského jazyka* (2003) / [uklad. V.M. Bilonozhenko, I.S. Ghnatjuk, V.V. Djatchuk]. K.: Naukova dumka. 1104 s.

Список сокращений

діал. – діалектне
зневажл. – зневажливе
і т. ін. – і таке інше
лайл. – лайливе
сл. – слово

Ж. В. Краснобаева-Черная,

*Донецкий национальный университет имени Василя Стуса,
кафедра общего и прикладного
языкознания и славянской филологии*

ТИПОЛОГИЯ ВЕРБАЛЬНОЙ АГРЕССИИ проф. ДОМИНИКА А. ИНФАНТЕ: ПОПЫТКА ФРАЗЕМНОЙ АДАПТАЦИИ

Определены и охарактеризованы проявления вербальной агрессии средствами украинской фраземики. Рассмотрены базовые составляющие терминологического аппарата теории словесной агрессивности в исследованиях Доминика А. Инфанте, его коллег и учеников. Описаны разновидности вербальной агрессии (согласно типологии проф. Доминика А. Инфанте), зафиксированные в украинской фраземике.

Ключевые слова: вербальная агрессия, Доминик А. Инфанте, конфликтная коммуникация, теория аргументативности и словесной агрессивности, фразема.

Zh. Krasnobaieva-Chorna,

*Vasyl' Stus Donetsk National University,
Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology*

TYPOLOGY OF VERBAL AGGRESSION OF prof. DOMINIC A. INFANTE: AN ATTEMPT TO PHRASEMICS ADAPTATION

The study of the phenomenon of verbal aggression is devoted to a large number of foreign and domestic intelligence, processed in different schools and areas. One such research center is the School of Communication Studies at Kent State University (UK). Its brilliant representative, the world-famous Professor Dominic A. Infante, together with his colleagues and students, has developed a programmatic line of research and theory of argumentativeness and verbal aggressiveness inspiring many young communication scholars in the field.

The object of the article is verbal aggression as a component of conflict communication. The subject is phrasemes denoting a certain type of verbal aggression, selected through a continuous survey of the academic dictionary of phraseology of the Ukrainian.

Purpose: to identify and characterize the manifestations of verbal aggression (based on the typology of Dominic A. Infante) in Ukrainian phrasemics. The stated goal motivates the solution of the following tasks: 1) to outline the basic components of the terminological apparatus of the theory of verbal aggression in studies of Dominic A. Infante, his colleagues and students ('verbal aggressiveness', 'verbal aggression', 'physical aggression', 'manifestation of verbal aggression'); 2) to describe the types of verbal aggression recorded in Ukrainian phrasemics, illustrating a specific communicative situation.

Ukrainian phrasemics records all types of verbal aggression proposed by Dominic A. Infante: attack, curse, teasing, ridicule, threat, swearing, nonverbal emblems.

A thorough analysis of the source base of the study shows that: a) the verbal aggression contains a negative evaluation nomination and serves as a marker of negative emotions towards the opponent (hostility, dislike, unfriendliness, dissatisfaction, anger, condemnation, evil, etc.); b) the verbal aggression actualizes severe / sharp attack, sensitive attack, attack with excessive demands; sharp condemnation with an ominous wish of failure, disaster, all evil; ridicule with caustic remarks, insulting words; calling someone names, giving nicknames; a promise to cause some evil, trouble; rude, unfriendly words and expressions and the spread of rumors, etc.; c) the attack correlates with swearing / quarreling and is accompanied by sharp, offensive words, condemnation, reproach with varying degrees of intensification; d) the threat is positioned as a warning, a warning about the transition to physical aggression; e) the main nonverbal sign is the look.

We see the prospect of research in the further identification of the phrasemic specificity of the verbal aggression in a comparable aspect.

Key words: verbal aggression, Dominic A. Infante, conflict communication, theory of argumentativeness and verbal aggressiveness, phraseme.

УДК 811.161.2'272:159.964.225:659.1

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235558>

Н. В. Кутуза,

д-р філол. наук, проф.,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри прикладної лінгвістики*

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІР

Статтю присвячено феномену комунікативного впливу, де основну увагу приділено його теоретичному розгляду в лінгвістиці. Окреслено тісний зв'язок усіх складників комунікативного впливу – фізіологічного, психологічного та лінгвістичного, де останній є основним, провідним. Розглянуто сугестеми / сугестогени мовних рівнів і запропоновано аналізувати їх за ступенем інтенсивності актуалізації маркованої насиченості.

Ключові слова: комунікативний вплив, лінгвістика, мова, ступінь інтенсивності, сугестія.

Постановка наукової проблеми. Сучасний стан вивчення комунікативного впливу відзначається підвищеною увагою як українських, так і зарубіжних науковців (Д. Аакер, І. М. Дзялошинський, В. Г. Зазикін, А. П. Загнітко, С. Г. Кара-Мурза, Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, Г. А. Копніна, О. О. Селіванова, С. В. Форманова, Н. В. Чумічева та ін.), які спираються не лише на класичні мовознавчі напрями (риторика, стилістика), а й залучають новітні дисципліни (прагмалінгвістика, сугестивна і комунікативна лінгвістика, нейролінгвістичне програмування, когнітивна, нейро- та психолінгвістика й тощо).

Аналіз досліджень із проблеми. Визнання впливової домінанти комунікативних процесів дає підстави вважати власне мовну поведінку експлікатором внутрішньої мотиваційної бази комунікатора, яка виконує вторинну, диференціювальну щодо його психоемоційної континуальності функцію [8, с. 174], тобто вплив є феноменом

комплексного характеру, що спирається на психофізіологічне та лінгвістичне підґрунтя, де вербальні засоби є основними складниками [див. 8, с. 207]. На потужній силі вербального складника сугестивного впливу наголошував і відомий учений Б. Ф. Поршнев, який у своїх фундаментальних працях висунув сугестивну теорію походження мови, підтверджуючи гіпотезу відомостями нейрофізіологів про те, що з усіх зон головного мозку людини, причетних до мовленнєвої функції, тобто до другої сигнальної системи, еволюційно давніша за інших, первинна за інші – лобна доля, зокрема префронтальний відділ мозку [див. 21, с. 30]. Б. Ф. Поршнев уперше звернув увагу на те, що сугестія в первісному суспільстві була «...засобом впливу людей на вчинки та поведінку інших, тобто особливою системою регуляції поведінки» [17, с. 415]. Отже, гіпотеза про роль сугестії на початку історії привела вченого до надзвичайного припущення про сутність другої сигнальної системи, чи мовлення, за допомогою якої здійснювалася сугестія. Друга сигнальна система є, «насамперед, інфлюативною комунікацією, тобто такою, що здійснює безпосередній вплив на реакцію. Безпосередній вплив (інфлюація) і є найпростішим соціально-психологічним явищем... Вплив невіддільний від мовлення» [16, с. 11], що підкреслює вагомість лінгвістичного складника комунікативного впливу як провідного.

Метою нашої статті є розгляд лінгвістичних основ комунікативного впливу в теоретичному аспекті. Мета передбачає розв'язання таких **завдань**: з'ясувати лінгвістичну природу впливу; окреслити впливовий потенціал мови; виявити основні чинники, що заклали основу лінгвістичного вчення комунікативного впливу, розглянути сугестивні мовних рівнів.

Об'єктом дослідження став феномен комунікативного впливу, а **предметом** – лінгвістичний складник комунікативного впливу.

Для досягнення мети застосовано низку дослідницьких **методів**: описовий для висвітлення особливостей природи комунікативного впливу, специфіки огляду впливу у лінгвістиці; метод аналізу й синтезу для ідентифікації складників комунікативного впливу й поєднання їх єдиний комплекс; метод моделювання для конструювання ступеня інтенсивності вияву сугестогенності; метод індукції слугував для конкретизації загальних висновків.

Теоретична цінність нашої розвідки полягає в поглибленні знань про особливості комунікативного впливу як комплексного феномену, зокрема систематизації знань про лінгвістичний складник. **Практичне значення** полягає в тому, що одержані результати можна використати у викладанні вишівських курсів із сучасної української мови (лексикологія, морфологія, синтаксис), стилістики, комунікативної та психолінгвістики, сугестивної лінгвістики, теорії мовної комунікації та ін.

Виклад основного матеріалу. Підґрунтя впливу містить нейрофізіологічний, психологічний та лінгвістичний складники. Дослідження нейрофізіологічних процесів людини дає змогу пояснити дію впливу на свідомому й підсвідомому рівнях, специфіку функціонування півкуль, де вплив пов'язано з підсвідомими процесами і скеруванням до правої (субдомінантної) півкулі. При вивченні психологічного компонента комунікативного впливу акцентують на тому, що при сприйнятті інформації функціонують одночасно три фактори – когнітивний, афективний і конативний. Когнітивний компонент є своєрідним фільтром, призмою, де залучено для перероблення інформації відчуття, сприйняття, увагу, пам'ять, уявлення, уяву, мислення й мовлення тощо; емоційний складник регулює всю діяльність особистості, впливає на всі інші психічні процеси, і відповідно дає змогу зпозитивовувати / знегативовувати вектор комунікативної впливовості; поведінковий – пояснює

усвідомлені / неусвідомлені мотиви, настанови, що сприяють власне здійсненню відповідних дій.

Але найважливішим складником комунікативного впливу є лінгвістичний. С. Г. Кара-Мурза відзначав, що «вплив за допомогою слова – це глибинна властивість психіки, яка виникла раніше, ніж здатність до аналітичного мислення» [6, с. 84]. Друга сигнальна система на початку свого виникнення, на думку Б. Ф. Поршнєва, «власне не була засобом “віддзеркалення” чогось із предметного середовища, а була реагуванням лише на специфічні впливи людей, причому автоматичним, як, скажімо, взаємозв’язок органів всередині організму, тобто належала до буття, а не до свідомості чи пізнання» [17, с. 413]. Проте Н. Д. Субботіна категорично не погоджується з другою частиною цього твердження, наголошуючи, що Б. Ф. Поршнєв неправомірно протиставляє першу та другу сигнальні системи: «Дійсно, мовлення виникло як засіб керування поведінкою людей, але при цьому неминуче відбувалося віддзеркалення довкілля та (або) тієї інформації, яка містилась у вказівках і закликах людей один до одного» [20, с. 6].

В такому разі наявний тісний взаємозв’язок першої та другої сигнальної систем, який О. П. Слободяник пояснює так: «Відчуття, сприйняття, уявлення не здатні самі по собі віддзеркалити внутрішній, суттєвий зв’язок явищ, не здатні відкрити закони об’єктивного світу. Завдяки цим процесам віддзеркалюється лише зовнішня сторона явищ, подається образ одиничних предметів (перша сигнальна система). Навколишній світ, ті чи інші конкретні предмети, діючи на мозок, викликають збудження не лише в першій, але й у другій сигнальній системі. Ми сприймаємо різноманітні об’єкти довкілля, що позначені словом. І називаючи той чи інший предмет, ми відтворюємо його наочний або розумовий образ» [19, с. 84]. Абстрактне та діалектичне мислення виникли на мовній основі внаслідок утворення в мозку людини нового типу нервових зв’язків – другої сигнальної системи, яка є фізіологічною основою мислення та взаємного обміну думками [19, с. 86]. В такий спосіб людина безпосередньо сприймає довкілля на основі першої сигнальної системи, а абстрактне мислення пов’язане з другою сигнальною системою... Друга сигнальна система здійснює свій зв’язок з навколишнім світом лише через першу сигнальну систему [там само], що підкреслює нерозривну єдність першої і другої сигнальної систем. Отже, сприйняття навіть однієї лексичної одиниці (лексеми) є складним психофізіологічним процесом.

Великий учений О. О. Потебня зазначав: «Сила людської думки не в тому, що слово викликає у свідомості колишні сприйняття (це можливо й без слів), а в тому, як саме воно змушує людину користуватися скарбами свого минулого» [18, с. 97], тобто людина завдяки другій сигнальній системі використовує свій попередній досвід і досвід попередніх поколінь, зафіксований у словах [19, с. 86]. Дослідник Дж. О’Коннор взагалі стверджує, що «слова – це якорі досвіду, вони закріплюють деякий стан, віддзеркалюють ідеї та приводять до розуміння» [14, с. 220], і саме сугестор пропонує ілюзорну дійсність, співвідносно з переживаннями людини, що дає змогу встановити рапорт із подальшим нав’язуванням потрібної інформації для виконання певних мовленнєвих і поведінкових дій.

Слово у людини «народжується мимовільно й інстинктивно» й може бути «знаряддям, з одного боку, розкладання, з іншого – згущення думки єдино тому, що воно є уявленням, тобто не образ, а образ образу. Якщо образ є акт свідомості, то уявлення є пізнанням цієї свідомості. Через те, що проста свідомість є діяльністю не сторонньою для нас, а такою, що в нас відбувається, і зумовлена нашою сутністю, то свідомість свідомості або є тим, що ми називаємо самосвідомістю, або прокладає їй початок і дуже схоже з нею» [18, с. 118]. Потужну впливовість слова відзначають і гіпнотерапевти О. В. Котлячков та С. А. Горін: «Описування переживання для людей настільки ж реально, як і власне переживання (якісно, але не кількісно)» [9, с. 19], бо

слово впливає на всі функції людського організму [19, с. 87], викликає образи, асоціації та відповідну реакцію організму – моторну, звукову, тактильну, смакову, містить енергетичний вплив, тобто запускає потужні енергетичні процеси [див. 15]. Ці положення підтримує й англійський дослідник Дж. Віталє: «Певні слова та фрази натискають на підсвідомі кнопки людини. Вона реагує, не усвідомлюючи це» [2, с. 31], що загалом увиразнює необхідність точного, ретельного відбору лексем для створення максимально впливового тексту.

Отже, слово є потужною зброєю свідомих / несвідомих процесів, оскільки має властивість віддзеркалювати і формувати психічний досвід. Проникаючи до рівня глибинних структур за допомогою певних слів, адресант може виявляти приховані психічні процеси, що відбиваються в мовних патернах адресата, і впливати на них [див. 5, с. 16]. Окрім того, «людський досвід вагомо перевершує словниковий запас, одне слово може викликати різні асоціації у різних людей. Це часто призводить до ототожнення чи плутанини двох чи більше ситуацій, тобто до узагальнення та подвійного смислу» [там само], що в багатьох випадках складає основу сугестоманіпулятивних прийомів впливу. О. Р. Лурія, один із засновників нейролінгвістики, наголошував, що з виникненням мови світ ніби подвоюється [цит. за 15], й у такому разі «Ми приречені сприймати лише той образ світу, який ми вибудовуємо своєю мовою і через мову» [Настин 2007, с. 33]. До того ж, «навіть якщо більша частина інформації надходить до людини через немовні канали, вона засвоюється та впливає лише завдяки словесному обробленню» [22]. Це підтримує і Н. Д. Субботіна: «Сугестія виявляється у розширенні керувальної функції – вона поширюється на другу сигнальну систему, не відмовляючись від своїх колишніх інструментів – жестів, міміки, поз» [20, с. 8], що увиразнює ефективність впливу завдяки синтезу вербальних і й невербальних складників комунікації.

Мову загалом й розглядають як сугестійне явище, тобто всі компоненти мови є потенційно сугестійними [12, с. 361; 21, с. 70], що підтримує багато вчених (див. праці Т. Ю. Ковалевської, О. О. Селіванової та ін.). Окрім того, дослідники певні, що «будь-який акт комунікації сугестійний – якщо під останньою розуміти не лише й не тільки експансію зовнішньої інформації у внутрішній психічний світ суб'єкта, скільки ініціювання в суб'єкта його власної дискурсивно-сенсорної асоціативної мережі» [13, с. 36]. Р. М. Блакар узагалі стверджував, що «мова є інструментом соціальної влади» [23, с. 133], оскільки «... вибір висловлень, що здійснюється адресантом повідомлення, впливає на розуміння адресата. Навіть якщо відправник намагається “висловлюватися об'єктивно”, видно, що здійснений ним вибір висловлень структурує та зумовлює уявлення, отримане реципієнтом» [1, с. 90], причому «...будь-яке використання мови передбачає такий структурувальний і впливовий ефект, тобто висловитися нейтрально неможливо» [1, с. 91]. В цьому аспекті Р. Лакофф стверджує, що «всі ми маніпулюємо мовою і робимо це постійно» [24, с. 11].

Т. Ю. Ковалевська констатує, що «віссю мовної сугестії насамперед виступає лінгвальна семантика в широчезному розмаїтті її комунікативних репрезентацій» [8, с. 207]. В. З. Дем'янков у цьому аспекті теж відзначає, що «Мова з її розпливчастою семантикою дає змогу гнучко вкарбуватись у чужу свідомість: новий погляд, гнучко модифікуючись (у цьому аналогія з мімікрією) під впливом контексту думок, що вже склались, одночасно витісняє й усталені думки в їхній системі» [3]. В такий спосіб власне мова уможливує різноманітні описи дійсності, тобто активізується здатність мови змінювати наше уявлення про ті чи інші об'єкти, називаючи їх різними словами – це т. зв. варіативна інтерпретація дійсності. Ця специфічна риса мови (див. праці А. М. Баранова, М. Р. Душкіної, О. С. Іссерс та ін.) й експлуатується при впливі, й у такому разі наголошують на «нетотожності між семантичною конденсованістю

первинної, глибинної інформативності повідомлення та його репрезентованою версією» [7, с. 102], тобто дійсність інтерпретується варіативно, де «використовуються різні засоби для передавання конкретної інформації» [4, с. 63] з метою приховування, камуфлювання комунікативного наміру (детальніше [11]). Відповідно до цього сугестор може нав'язати реципієнтові певне (потрібне!) уявлення про довкілля, застосовуючи цілий спектр сугестивних засобів, які актуалізуються на різних мовних і текстово-дискурсивному рівнях (див. праці І. А. Авдеєнка, Р. М. Блакара, С. В. Болтаєвої, С. А. Горіна, Н. В. Вертянкіної, С. О. Виноградової, А. П. Загнітка, О. Г. Данилової, І. М. Дзялошинського, М. Р. Душкіної, М. Р. Желтухіної, Т. Ю. Ковалевської, О. В. Котлячкова, Н. О. Остроушко, П. Б. Паршина, С. Ю. Полуїкової, О. Л. Соловей, І. Ю. Черепанової, В. О. Чернявської, Н. В. Чумічевої, О. В. Шелестюк, Е. Е. Шуберт, О. В. Яшенкової та ін.).

Зазвичай всі рівні взаємодіють, підсилюючи впливовий ефект [11, с. 199], і вчені при аналізі актуалізаторів впливу, розглядають їх одночасно на декількох мовних рівнях, відзначаючи провідний, проте погляди вчених із цього питання не збігаються. Наприклад, І. Ю. Черепанова, спираючись на досягнення С. В. Вороніна, О. П. Журавльова, Й. Мійстрика, Р. Г. Мшвідобадзе, В. В. Налімова, Б. Ф. Поршнева, Р. Якобсона, Л. П. Якубинського та ін., виокремлює 5 рівнів сугестивно-лінгвістичного аналізу: 1) фонологічний (фоносемантика); 2) просодичний (мелодика, наголос, часові й тембральні характеристики, ритм); 3) лексико-стилістичний (індекси Й. Мійстрика); 4) лексико-граматичний (визначення відсоткового співвідношення слів, які представляють різні частини мови); 5) морфо-синтаксичний [21, с. 71–84]. Провідним же рівнем авторка вважає фоносемантичний, у цьому аспекті її підтримують такі дослідники, як С. В. Болтаєва, О. В. Котлячков, Н. В. Чумічева та ін.

Відомий учений Б. Ф. Поршнев головним рівнем визнає морфологічний. Проте центром мовної сугестії більшість дослідників вважає лексико-семантичний (див. праці Р. М. Блакара, С. А. Горіна, Т. Ю. Ковалевської та ін.). До того ж, за переконаннями фундатора сугестивної лінгвістики І. Ю. Черепанової, при конструюванні ієрархії рівнів сугестивної лінгвістики потрібно враховувати неоднорідність сугестії, тобто залежно від виду впливу – прихованого (латентного) чи відкритого (прямого) відповідно базовими будуть різні рівні мови, як-от: фонологічний у латентному, морфологічний (наприклад, наказовий спосіб дієслова) тощо [див. 21, с. 71]. Проте ми підтримуємо думку Т. Ю. Ковалевської щодо того, що семантичний рівень є сугестивним центром [8], і пропонуємо розглядати актуалізатори впливу (сугестеми / сугестогени) на всіх мовних рівнях у синтезі із семантичним: 1) графемному, 2) фонетичному, 3) просодичному, 4) словотвірному, 5) лексичному, 6) морфологічному, 7) синтаксичному, 8) стилістичному, де переважно сугестеми / сугестогени актуалізуються одночасно на декількох рівнях, а семантичний є наскрізним. Вважаємо також доцільним сугестеми / сугестогени розглядати за ступенем інтенсивності актуалізації маркованої насиченості (за аналогією до ступенів інтенсивності конотованої маркованості ергонімів [10, с. 115–116]): реалізація на двох мовних рівнях – слабка актуалізація; на трьох – помірна, більше трьох – сильна.

Висновки та перспективи. Отже, мовна система в цілому виступає стрижневим компонентом впливу, що визначає необхідність якнайретельнішого аналізу її активних різнорівневих сугестогенів у проекції на актуальні дискурсивні сегменти, оскільки він регулює всі інші складники як стрижень комунікативного впливу. Всі мовні рівні взаємодіють, посилюючи впливовий ефект, проте семантичний є їхнім об'єднувальним центром. **Перспективи** дослідження вбачаємо в подальшому поглибленому вивченні сугестем кожного мовного рівня у впливових дискурсах.

Література

1. *Блакар Р. М.* Язык как инструмент социальной власти (теоретико-эмпирические исследования языка и его использование в социальном контексте). *Язык и моделирование социального взаимодействия* / перевод Е. Г. Козакевич. М. : Прогресс, 1987. С. 88–125.
2. *Витале Дж.* Гипнотические рекламные тексты: как искушать и убеждать клиентов одними словами. М. : Эксмо, 2008. 272 с.
3. *Демьянков В. З.* Эффективность аргументации как речевого воздействия. URL: <http://www.infolex.ru/P048.html>
4. *Душкина М. Р.* Психология влияния. СПб. : Питер, 2004. 224 с.
5. *Желтухина М. Р.* Масс-медиаальная коммуникация: языковое сознание – воздействие – суггестивность. *Язык. Сознание. Коммуникация*. М. : МАКС Пресс, 2003. Вып 24. С. 13–28.
6. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием. М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. 832 с.
7. *Ковалевська Т. Ю.* Інноваційні елементи в аспекті мовного впливу. *Вісник Дніпропетровського університету: Мовознавство*. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. Вып. 9. С. 98–104.
8. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія. Одеса : Астропринт, 2008. 344 с.
9. *Котлячков А., Горин С.* Оружие – слово. Оборона и нападение с помощью... М. : КСП+, 2007. 352 с.
10. *Кутуза Н. В.* Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси) : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2003. 214 с.
11. *Кутуза Н. В.* Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект: монографія. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.
12. *Мурзин Л. Н.* О динамической лингвистике XX века. *Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы*. М. : Филология, 1995. Т. 2. С. 361–362.
13. *Настин И. В.* Психолінгвістика. М. : Московский психолого-социальный институт, 2007. 180 с.
14. *О'Коннор Дж.* НЛП: Практическое руководство для достижения желаемых результатов / перевод Т. Новиковой. М. : ФАИР, 2006. 448 с.
15. *Петренко В. Ф., Кучеренко В. В.* Искусство суггестивного воздействия URL: [http : // csr.spbu.ru/pub/RFBR_publications/articles/social_sciences/2002/iskusstvo-suggestivnogo-vozddeystviya_02_hum.pdf](http://csr.spbu.ru/pub/RFBR_publications/articles/social_sciences/2002/iskusstvo-suggestivnogo-vozddeystviya_02_hum.pdf)
16. *Поршнев Б. Ф.* Контрсуггестия и история (Элементарное социально-психологическое явление и его трансформации в развитии человечества). *История и психология*. М. : Мысль, 1972. С. 7–35.
17. *Поршнев Б. Ф.* О начале человеческой истории. Проблемы палеопсихологии. М. : Мысль, 1974. 487 с.
18. *Потебня А. А.* Мысль и язык. К. : СИНТО, 1993. 192 с.
19. *Слободяник А. П.* Психотерапия, внушение, гипноз. К. : Здоров'я, 1978. 480 с.
20. *Субботина Н. Д.* Суггестия и контрсуггестия в обществе. М. : КомКнига, 2006. 208 с.
21. *Черепанова И. Ю.* Дом колдуньи. Язык творческого Бессознательного. М. : КСП+, 2001. 400 с.
22. *Черепанова И. Ю.* Российская суггестивная лингвистика – верноподчиненное влияние языка на подсознание людей. URL: [http : // tverlingva.ru / archive/035/01_35.pdf](http://tverlingva.ru/archive/035/01_35.pdf)

23. Blakar R. M. Language as a means of social power. *Pragmalinguistics*. Paris, Mouton. 1979. P. 131–169.
24. Lakoff R. *Talking Power. The Politics of Language*. N. Y. : Free press, 1990. XII. 240 p.

References

1. Blakar, R. M. (1987), *Language as an instrument of social power (theoretical and empirical studies of language and its use in a social context)* [Yazyk kak instrument sotsial'noy vlasti (teoretiko-empiricheskiye issledovaniya yazyka i yego ispol'zovaniye v sotsial'nom kontekste)], Yazyk i modelirovaniye sotsial'nogo vzaimodeystviya, Progress, Moskva, 1987. pp. 88–125.
2. Vitale, Dzh. (2008), *Hypnotic advertising texts: how to tempt and convince clients with words alone* [Gipnoticheskiye reklamnyye teksty: kak iskushat' i ubezhdad' kliyentov odnimi slovami], Eksmo, Moskva, 272 p.
3. Demyankov, V. Z., *The effectiveness of argumentation as a speech impact* [Effektivnost' argumentatsii kak rechevogo vozdeystviya], URL: <http://www.infolex.ru/P048.html>
4. Dushkina, M. R., (2004), *Psychology of influence* [Psikhologiya vliyaniya], Piter, SPb, 224 p.
5. Zheltukhina, M. R. (2003), *Mass-medial communication: linguistic consciousness – impact – suggestiveness* [Mass-medial'naya kommunikatsiya: yazykovoye soznaniye – vozdeystviye – suggestivnost'], Yazyk. Soznaniye. Kommunikatsiya, MAKS Press, Moskva, Vyp 24, pp. 13–28.
6. Kara-Murza, S. G. (2002), *Manipulation of consciousness* [Manipulyatsiya soznaniyem], Izd-vo EKSMO-Press, Moskva, 832 p.
7. Kovalevskaya, T. Yu. (2003), *Innovative elements in the aspect of language influence* [Innovatsiyni elementy v aspekti movnoho vplyvu], Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu: Movoznavstvo, Vyd-vo Dnipropetrovs'koho universytetu, Dnipropetrovs'k, pp. 98–104.
8. Kovalevskaya, T. Yu., (2008), *Communicative aspects of neurolinguistic programming* [Komunikatyvni aspekty neyrolinhvistychnoho prohramuvannya], Astroprynt, Odesa, 344 p.
9. Kotlyachkov, A., Gorin, S. (2007), *Weapon – the word. Defense and attack with the help...* [Oruzhiye – slovo. Oborona i napadeniye s pomoshch'yu...], KSP +, Moskva, 352 p.
10. Kutuza, N. V. (2003), *Structural and semantic models of ergonomics (on the material of the ergonomicon of Odessa): Autor's thesis* [Strukturno-semantychni modeli erhonimiv (na materiali erhonimikonu m. Odesy): dys. ... cand. philol nauk], Odesa, 214 p.
11. Kutuza, N. V. (2018), *Communicative suggestion in advertising discourse: psycholinguistic aspect* [Komunikatyvna suhestiya v reklamnomu diskursi: psykholinhvistychnyy aspekt], Vydavnychyy dim Dmytra Buraho, Kyiv, 736 p.
12. Murzin, L. N. (1995), *About dynamic linguistics of the XX century* [O dinamicheskoy lingvistike XX veka], Lingvistika na iskhode XX veka: itogi i perspektivy, Philology, Moskva, T. 2. pp. 361–362.
13. Nastin, I. V. (2007), *Psycholinguistics* [Psikholingvistika], Moskovskiy psikhologo-sotsial'nyy institut, Moskva, 180 p.
14. O'Connor, J. (2006), *NLP: A Practical Guide to Achieve the Desired Results* [NLP: Prakticheskoye rukovodstvo dlya dostizheniya zhelayemykh rezul'tatov], FAIR, Moskva, 448 p.
15. Petrenko, V. F., Kucherenko, V. V. *The art of suggestive influence* [Iskusstvo suggestivnogo vozdeystviya] URL: [http](http://) : //

csr.spbu.ru/pub/RFBR_publications/articles/social_sciences/2002/iskusstvo-suggestivnogo-vozdeystviya_02_hum.pdf

16. Porshnev, B. F. (1972), *Counter-suggestion and history (Elementary socio-psychological phenomenon and its transformations in the development of mankind) [Kontrsuggestiya i istoriya (Elementarnoye sotsial'no-psikhologicheskoye yavleniye i yego transformatsii v razvitii chelovechestva)]*, Istoriya i psikhologiya, Mysl', Moskva, pp. 7–35.

17. Porshnev, B. F. (1974), *About the beginning of human history. Problems of paleopsychology [O nachale chelovecheskoy istorii. Problemy paleopsikhologii]*, Mysl', Moskva, 487 p.

18. Potebnya, A. A. (1993), *Thought and language [Mysl' i yazyk]*, SINTO, Kyiv, 192 p.

19. Slobodyanik, A. P. (1978), *Psychotherapy, suggestion, hypnosis [Psikhoterapiya, vnusheniye, gipnoz]*, Zdorov'ya, Kyiv, 480 p.

20. Subbotina, N. D. (2006), *Suggestion and counter-suggestion in society [Suggestiya i kontrsuggestiya v obshchestve]*, KomKniga, Moskva, 208 p.

21. Cherepanova, I. Yu. (2001), *House of the witch. The language of the creative Unconscious [Dom koldun'i. YAzyk tvorcheskogo Bessoznatel'nogo]*, KSP+, Moskva, 400 p.

22. Cherepanova, I. Yu. *Russian Suggestive Linguistics – Correctly Directed Influence of Language on the Subconscious of People [Rossiyskaya suggestivnaya lingvistika – versonapravlennoye vliyaniye yazyka na podsoznaniye lyudey]*. URL: http://tverlingva.ru/archive/035/01_35.pdf

23. Blakar R. M. Language as a means of social power. *Pragmalinguistics*. Paris, Mouton. 1979. P. 131–169.

24. Lakoff R. *Talking Power. The Politics of Language*. N. Y. : Free press, 1990. XII. 240 p.

Н. В. Кутуза,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОММУНИКАТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Статья посвящена феномену коммуникативного воздействия, где основное внимание уделено его теоретическому рассмотрению в лингвистике. Очерчена тесная связь всех складовых коммуникативного воздействия – физиологической, психологической и лингвистической, где последняя является основной, ведущей. Рассмотрены суггестемы / суггестогены языковых уровней и предложено анализировать их за степенью интенсивности актуализации маркированной насыщенности.

Ключевые слова: коммуникативное воздействие, лингвистика, язык, степень интенсивности, суггестия.

N. V. Kutuza,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Department of Department of Applied linguistics*

LINGUISTIC FRAMEWORK OF COMMUNICATIVE IMPACT: THEORETICAL DIMENSION

The article is devoted to the phenomenon of communicative influence, where the main attention is paid to its theoretical consideration in linguistics.

The purpose of our article is to consider the linguistic foundations of communicative influence in the theoretical aspect. The aim is to solve the following tasks: to find out the linguistic nature of the impact; outline the influential potential of language; identify the main factors that laid the foundation of the linguistic doctrine of communicative influence, consider the suggestions of language levels.

The object of research was the phenomenon of communicative influence, and the subject was the linguistic component of communicative influence. The theoretical value of our intelligence lies in the deepening of knowledge about the features of communicative influence as a complex phenomenon, in particular the systematization of knowledge about the linguistic component. The practical significance lies in the fact that the obtained results can be used in teaching Vyshiv courses in modern Ukrainian (lexicology, morphology, syntax), stylistics, communicative and psycholinguistics, suggestive linguistics, theory of language communication and others.

The close connection of all warehouse communicative influences is outlined – physiological, psychological and linguistic, where the latter is the main, leading. Suggestions / suggestogens of language levels are considered and it is proposed to analyze them according to the degree of intensity of actualization of marked saturation. This word has been proven to be a powerful weapon of conscious / unconscious processes, as it has the ability to reflect and shape mental experience. Penetrating to the level of deep structures with the help of certain words, the addressee can detect the hidden mental processes reflected in the speech patterns of the addressee, and influence them. We see the prospects of the research in further in-depth study of the suggestions of each language level in influential discourses.

Key words: communicative influence, linguistics, language, degree of intensity, suggestion.

УДК 811.111'42

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235560>

О. І. Морозова,

д-р філол. наук, проф.,

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
професор кафедри англійської філології;*

О. С. Зенякін,

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
магістрант кафедри англійської філології*

СТУПЕНІ ЛАТЕНТНОСТІ АГЕНСА ЕКОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ОНЛАЙН-ВИДАНЬ БРИТАНСЬКИХ ГАЗЕТ)

Статтю присвячено дослідженню міри латентності агенса в англійськомовних газетних тестах, що висвітлюють проблеми навколишнього середовища. Побудовано шкалу латентності агенса, на якій розміщено вербальні та невербальні засоби вираження агентивності.

Ключові слова: агенс, вербальні та невербальні засоби, екологічний дискурс, онлайн-видання британських газет, шкала латентності.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Проблеми навколишнього середовища сьогодні перебувають у фокусі уваги глобального суспільства [5, с. 3], і лінгвісти тут не є виключенням. В останній третині ХХ ст. у мовознавстві виокремився новий науковий напрям – лінгвістична екологія, що ставить за мету вивчення взаємодії

між мовою і середовищем її функціонування [4, р. 225]. З часом лінгвістична екологія суттєво збагатила спектр розглядуваних проблем, свій теоретичний і методологічний арсенал, розвинувшись у широку трансдисциплінарну галузь, відому сьогодні під парасольковим терміном «еколінгвістика».

У розмаїтті питань, на які намагається знайти відповідь еколінгвістика, червоною стрічкою проходить проблематика згубного впливу людини на навколишнє середовище, що виявляється у глобальному потеплінні та зміні клімату. Цей вплив нерідко береться за дане, вважається нормальним станом речей, оскільки він укорінений у численних практиках, скерованих на забезпечення сьогоденного благополуччя людини, а не на підтримання тривалих збалансованих відносин між людиною та навколишнім середовищем. У цьому стосунку важливості набуває проблема виявлення того, як у мові конструюються відношення людини з її природним оточенням. Ці стосунки виявляються у семантиці мовних одиниць та дискурсивних практиках тієї або іншої спільноти.

Ця проблематика є доволі широкою, тому у статті поставлено більш конкретну **мету** – виявити ступені латентності агенса в англійськомовному екологічному дискурсі, представленому онлайн-виданнями британських газет.

Екологічний дискурс витлумачено як сукупність текстів екологічної проблематики в їхній єдності зі знаками інших семіотичних систем, у нашому випадку, візуальними. Отже, у статті досліджується лише один із численних піджанрів екологічного дискурсу у широкому розумінні. Під **агеном** розуміється основна семантична роль учасника ситуації, описаної в реченні, що співвідносна з активним учасником ситуації, витворювачем дії [2, с. 14].

Агенс може бути виражений експліцитно або бути неявним, латентним (від лат. *latens, latentis* «прихований, невидимий»). Услід за А. Гоутлі [3, с. 227], вважаємо, що міра латентності агенса (у Гоутлі – антропоцентричність) може варіювати. При підтвердженні цієї тези ми не обмежуємося вербальними семіотичними засобами, а залуцаємо до розгляду також і невербальні (візуальні) засоби. Таке дослідницьке завдання, а також належність цієї наукової розвідки до сфери еколінгвістики є свідченням **актуальності** пропонованого дослідження, яка підсилюється суспільною значущістю порушеної у статті проблематики.

Об'єктом дослідження є мовні одиниці, синтаксичні конструкції та візуальні зображення, які репрезентують витворювача дії. **Предмет** дослідження – ступені латентності агенса.

Опис фактичного матеріалу та методів, застосованих у процесі аналізу. Джерелом емпіричного матеріалу є 52 статті онлайн-видань британських газет *Metro* та *The Guardian* за період із 01.01.2020 по 01.01.2021, з яких методом суцільного вибирання було вилучено 93 фрагменти, в яких мовними та немовними засобами втілено семантичну роль агенса. Критерієм обрання джерел емпіричного матеріалу є популярність цих газет серед читачів. За офіційними даними [6], *Metro* посідає за популярністю у Великій Британії перше місце, а *The Guardian* – друге. Важливим чинником також є належність цих газет до «високоінтелектуальної преси» (*The Guardian*) та «преси для пересічного читача» (*Metro*) [1].

Під час опрацювання цього емпіричного матеріалу було застосовано такі **загальнонаукові методи**, як індукція та дедукція, аналіз і синтез, спостереження та порівняння; до власне **лінгвістичних методів** – семантичний аналіз, мультимодальний аналіз та критичний аналіз дискурсу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше побудовано шкалу латентності агенса екологічного дискурсу з урахуванням невербальної складової.

Теоретична значущість здобутих результатів полягає у тому, що воно є внеском розбудову теоретичних підвали вітчизняної еколінгвістики.

Практична цінність роботи міститься в можливості застосування її результатів у курсах за вибором «Еколінгвістика», «Дискурсологія» та «Мультимодальна лінгвістика», а також у дослідницькій роботі студентів та аспірантів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У результаті аналізу мовні засоби, що вербалізують агенс із різним ступенем експліцитності / латентності, було розміщено на шкалі, що містить шість груп мовних засобів, які варіюють від найбільш експліцитних до найбільш латентних: 1) експліцитна предикація; 2) граматичні конструкції (пасив та прийменникове заміщення); 3) тропи; 4) номіналізація; 5) еліпсис; 6) неозначено-особовий агенс. Відповідні візуальні засоби підсилюють ефект вербальних засобів варіювання ступеню латентності агенса. Шкалу латентності агенса екологічного дискурсу представлено на Рис. 1.

№	Мовний засіб	Міра латентності
1.	Експліцитна предикація	Експліцитність Латентність
2.	Граматична конструкція	
3.	Троп	
4.	Номіналізація	
5.	Еліпсис	
6.	Неозначено-особовий агенс	

Рис.1. Шкала латентності агенса екологічного дискурсу

Максимальна експліцитність агенса спостерігається у тому випадку, коли його актуалізовано прямою номінацією у функції присудка, наприклад:

(1) *Humans are responsible for 96% of past animal extinctions, study finds* [6].

Доволі поширеними структурами з високим ступенем експліцитності агенса, але трохи нижчим за попередню групу, є граматичні конструкції із займенниками, в результаті використання яких межі агентивності розширюються з якоїсь конкретної особи на «всіх нас», приміром: *we + verb; our + noun + verb*:

(2) *The more we encroach into 'untouched parts of the world' the greater the risk of being exposed to 'reservoirs of as yet unknown viruses', he warns* [10].

У цьому прикладі привертає увагу і той факт, що друге та третє підкреслені словосполучення *untouched parts of the world* («незаймані частини світу») (тут і далі переклад наш – О.М. і О.З.) та *reservoirs of as yet unknown viruses* («резервуари ще невідомих вірусів») подані в лапках; це вказує на наявність цитування, що є різновидом інтертекстуальних зв'язків.

(3) ***Our self-isolation is bringing nature back to life***

<...> *Our human impact on the earth has hit pause* [11].

Конструкція *our + noun + verb* наявна у заголовку статті (виділено жирним шрифтом) та повторюється у деці (англ. *lead*). Тут застосування інклюзивного займенника *we* несе позитивну конотацію, як на то вказує контекст. До тексту цієї статті, суть якої ясна із заголовку та деку, додається ілюстрація (Рис. 2), що містить візуальну метафору. На фотознімку зображено частину водного каналу Венеції, на передньому плані – ніс гондоли, а попереду нього – вода, на якій немає коливачів, що з'являються під час руху гондоли, отже, вона стоїть на місці (пор. *human impact <...> has hit pause* («людська діяльність <...> була поставлена «на паузу»)). Це символізує,

що діяльність людини, навіть хода гондол каналами Венеції, зупинилася під час пандемії коронавірусу. На задньому плані фотознімку можна бачити качку, що пливе вперед; її рух супроводжується коливаннями на поверхні води, що тягнуться за нею як шлейф. Це символізує повернення природи до життя (пор. *bringing nature back to life*).

Рис. 2. Візуальна метафора «Повернення природи до Венеції»

Ще більш латентною є агентивність, виражена за допомогою стилістичних фігур, що розмивають контури агенса, як-то у дискурсивному фрагменті нижче:

(4) *Markets* butcher live wild animals from far and wide are the most obvious example, he said. A market in China is believed to have been the source of Covid-19. <...> the Covid-19 outbreak was a 'clear warning shot', <...> today's civilisation was 'playing with fire' [9].

Тут агенс виражений метонімічно: це ринки (*markets*), що вбивають диких тварин задля продажу як їжі. Однак це не самі ринки, а люди, що там працюють, тобто це збірний образ агенса. Конвенційною метафорою є застосовані у дискурсивному фрагменті кліше «грати з вогнем» ('*was playing with fire*') та «попереджувальний постріл» ('*clear warning shot*'), що їх взято в тексті в лапки. Метафоричність цих словосполучень резонує з візуальним зображенням (Рис. 3): у клітинці сидить тварина, ймовірно гризун. У тексті йдеться про можливий зв'язок між ринками та пандемією: це передано через застосування пасиву (*is believed*). Очевидно, що ссавець і є тим самим «вогнем», а тримання його в клітинці – тією «грою з вогнем», що могла стати причиною пандемії і є «попереджувальним пострілом» природи. Однак метафоричність візуального образу актуалізується лише в дискурсивному контексті поєднання тексту з зображенням.

Рис. 3. Візуальна метафора «Ссавці – живий вогонь пандемії»

Латентність агенса екологічного дискурсу збільшується, коли номіналізована структура є підметом, що поєднується з присудком у предикативне словосполучення, наприклад:

(5) *Deforestation* is now one of the biggest threats <...> every hectare that is cleared risks a new pandemic. <...> Loss of habitat brings animals <...> But it is the threat to animals' habitats that could lead to them [8].

У цьому фрагменті дискурсу агенс виражений номіналізаціями *deforestation* – «вирубання лісу» та *loss* – «втрата», які не дають чіткого уявлення, про те, хто саме

вирубає ліс та / або втрачає середовище свого побутування. Латентний спосіб вираження агенса підкріплюється за допомогою ілюстрації (Рис. 4), де зображено процес вивезення деревини вантажівками. Десь далеко попереду можна бачити чийсь силует, ймовірно, людини, але він настільки розмитий, що важко сказати напевно. Ця візуальна метонімія підкріплює враження «безагентивності» процесу збезліснення, який нібито відбувається сам по собі.

Рис. 4. Візуальна метонімія збезліснення

Передостаннім ступенем латентності агенса є його опущення, результатом чого є повне зняття з людини відповідальності за власні дії. Наприклад:

(6) *Zero-carbon energy became Britain's largest electricity source in 2019, delivering nearly half the country's electrical power and for the first time outstripping generation by fossil fuels.* [7].

У словосполученні *zero-carbon energy* («безвуглецева енергія») опущено іменник *production* («видобуток»), який можна реконструювати з контексту: *zero-carbon energy production* («видобуток енергії, вільної від вуглецю»). Іншими словами, агенс тут є повною мірою латентним. Ілюстрація до цієї статті (Рис. 5) містить візуальну метафору. На задньому плані зображення – величезне багряне сонце, що сідає на тлі густо-червоного неба, а на передньому плані – вітряки, представники покоління «зеленої» енергетики, а перед ними – чистий обрій, що символізує майбутнє.

Рис. 5. Візуальна метафора «заходу сонця» традиційної енергетики

Останнім ступенем латентності представлений неозначено-особовим агенсом, рефрентним до всіх у цілому і ні до нікого зокрема. Цей ступінь латентності маніфестовано директивними граматичними конструкціями і рефреймінгом. Розглянемо приклад [12; 13].

VS.

Рис. 6. Апеляція до латентного агенса

На Рис. 6 мультимодально представлено фрейм, що складається із трьох частин. З граматичної точки зору, його вербальні складові – це директиви. Графічне оформлення банерів, що їх несуть еко-активісти, та дизайн фасаду трибуни британського прем'єр-міністра Бориса Джонсона однакові: жовте тло, по канту якого йде уривчаста пунктирна коса червона лінія, схожа на ту, яку Скотленд-Ярд застосовує для обмеження доступу сторонніх на місце злочину. Безпосередньо на цьому тлі розташовано три відцентровані директиви, перехід між якими подано у вигляді стилізованої стрілки. В еко-активістів це «ДІЙ ЗАРАЗ => ЗУПИНИ ЕКОЦИД => ЗБЕРЕЖИ ЖИТТЯ», а у Бориса Джонсона – «ЗАЛИШАЙСЯ ВДОМА => ЗАХИСТИ НАЦІОНАЛЬНУ СИСТЕМУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я => ЗБЕРЕЖИ ЖИТТЯ». Останній елемент «ЗБЕРЕЖИ ЖИТТЯ» є незмінним, а перші два варіюються. Таким чином, шляхом копіювання дизайну трибуни британського прем'єр-міністра Бориса Джонсона активісти намагаються привернути увагу громадськості до проблеми екології, коли оформлення банерів є однаковим, а зміст – різним. Такий контраст є виявом інтервізуальності як ще одного прояву впливу невербальних чинників на актуалізацію ступені латентності агенса.

Висновки та перспективи дослідження. У результаті проведеного дослідження було встановлено, що агенс може бути експліцитним або латентним, причому ступінь латентності демонструє значну варіативність. Було виявлено шість ступенів латентності агенса екологічного дискурсу: експліцитна предикація, граматична конструкція, троп, номіналізація, еліпсис та неозначено-особовий агенс. Крім власне вербальних маніфестацій латентності агенса було зареєстровано низку зображень, які містять візуальні метафори, що резонують зі змістом мовних засобів та несуть символічне наповнення. Їхня метафоричність виявляється лише в дискурсивній єдності тексту та ілюстрації. Візуальні метонімії та мультимодальні фрейми також підкріплюють вербальну складову латентності за рахунок резонування з вербальними елементами.

Подальші перспективи наукового пошуку у цьому напрямі вбачаємо у порівнянні і кількісному обчисленні ступенів латентності агенса в різних типах британських друкованих ЗМІ (високоінтелектуальної преси) та «преси для пересічного читача»).

Література

1. Бодрунова С. С. Британский рынок прессы и политический процесс: символический и медиакратический смысл «Таблоидных поворотов». *Вестник Санкт-Петербургского университета. Язык и литература*. 2013. Вып. 1. С. 188–206.
2. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 1. 402 с.
3. Goatly, A. Lexicogrammar and Ecolinguistics. *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. 2018. P. 227–248
4. Haugen, E. *The Ecology of Language*. Stanford, 1972. 366 p.
5. Paris Agreement. United Nations, 2015. 27 p.
6. The Most Popular Newspapers. URL : <https://yougov.co.uk/ratings/media/popularity/newspaper/all>.

References

1. Bodrunova, S. S. (2013), *British press market and the political process: symbolic and videocratic essence of «Tabloid shifts»* [Britanskiy rynek pressy i politicheskiy protsess: simvolicheskiy i mediakraticheskiy smysl «Tabloidnykh povorotov»], *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Yazyk i literatura*. Vyp. 1, pp. 188–206.

2. *Zahnitko, A. (2012), A dictionary of modern linguistics: terms and definitions [Slovnýk súčasnej lingvistiky : poníania i termíny], Donetsk, DonNU, V. 1, 402 p.*
3. *Goatly, A. Lexicogrammar and Ecolinguistics. The Routledge Handbook of Ecolinguistics. 2018. P. 227–248.*
4. *Haugen, E. The Ecology of Language. Stanford, 1972. 366 p.*
5. Paris Agreement. United Nations, 2015. 27 p.
6. The Most Popular Newspapers. URL : <https://yougov.co.uk/ratings/media/popularity/newspaper/all>.

Джерела ілюстративного матеріалу

- <https://metro.co.uk/2020/09/05/humans-are-responsible-for-96-of-past-animal-extinctions-study-finds-13227355/>
- <https://www.theguardian.com/business/2020/jan/01/zero-carbon-energy-outstrips-fossil-fuels-in-britain-across-2019>
- <https://metro.co.uk/2020/05/18/cutting-rainforests-risks-new-pandemic-12721354/>
- <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/25/coronavirus-nature-is-sending-us-a-message-says-un-environment-chief>
- <https://metro.co.uk/2020/12/02/a-different-world-is-possible-how-the-coronavirus-pandemic-has-impacted-the-environment-13677468/>
- <https://metro.co.uk/2020/03/21/coronavirus-uk-self-isolation-bringing-nature-back-life-12433711/>
- <https://metro.co.uk/2020/10/01/more-people-want-to-see-action-on-climate-change-as-a-result-of-the-pandemic-13357356/>
- <https://www.nbcnews.com/news/world/boris-johnson-heralds-britain-s-coronavirus-successes-numbers-tell-different-n1197926>

Е. И. Морозова,

*Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина,
кафедра английской филологии;*

А. С. Зенякин,

*Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина,
кафедра английской филологии*

СТЕПЕНИ ЛАТЕНТНОСТИ АГЕНСА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА (НА МАТЕРИАЛЕ ОНЛАЙН-ИЗДАНИЙ БРИТАНСКИХ ГАЗЕТ)

Статья посвящена исследованию степени латентности / эксплицитности агенса в англоязычных газетных тестах, освещающих проблемы окружающей среды. Выстроена шкала латентности агенса, на которой размещены вербальные и невербальные средства выражения агентивности.

Ключевые слова: агенс, вербальные и невербальные средства, экологический дискурс, онлайн-издания британских газет, шкала латентности.

O. I. Morozova,

*V. N. Karazin Kharkiv National University,
Department of English Philology;*

O. S. Zeniakin,

*V. N. Karazin Kharkiv National University,
Department of English Philology*

DEGREES OF LATENCY OF ECOLOGICAL DISCOURSE AGENT (A CASE STUDY OF BRITISH ONLINE NEWSPAPERS)

This article proposes a study of degrees of latency of the agent, which is a semantic role performed by a participant of the communicative situation described in a sentence; this role correlates with the instigator of the action. The agent can be expressed explicitly, so that everybody understands who the action is performed by, or in a hidden, latent way. Drawing on Goatly's (2018) research which demonstrates that degrees of agent's latency can vary, we modify his scale of latency by taking into consideration non-verbal (visual) means.

A great societal concern for environmental issues around the globe nowadays, together with the ecolinguistic vector of this research account for its timeliness.

The purpose of this research is to identify the degrees of latency of the agent of environmental discourse. Syntactic constructions, lexical units, and visual images that render the agent were chosen as the object-matter of analysis, while the degrees of latency – as its subject-matter.

The methods comprise general scientific methods, such as induction and deduction, synthesis and analysis, observation and contrast, as well as linguistic methods proper: critical discourse analysis, semantic analysis, and multimodal analysis.

The sample is selected from online versions of most widely read British newspapers, both broadsheets and tabloids, *The Guardian* and *Metro* respectively.

A modified scale of degrees of agent's latency is suggested, where six categories of linguistic means are differentiated according to the degree of their latency. Explicit predication is characterized by a zero degree of latency; its measure increases in grammatical constructions, tropes, nominalizations, ellipsis, and indefinite agent respectively.

The prospects of this research lie in comparison and quantitative counts of the agent's latency in different types of British media.

Key words: agent, verbal and non-verbal means, ecological discourse, online editions of British newspapers, scale of latency.

УДК 811.161.2'27:316.48

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235561>

I. В. Гарбера,

*канд. філол. наук,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
доцент кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології*

КОНФЛІКТОГЕННІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТАМИ БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ)

Статтю присвячено аналізу конфліктогенних фразеологізмів із компонентами БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ). Подано визначення конфліктогенних фразеологізмів.

Дібрано й скласифіковано конфліктогенні фразеологізми з компонентами БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ) у супроводі з відповідними контекстами вживання.

Ключові слова: конфліктогенні фразеологізми, компоненти БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ), міжособистісний конфлікт, конфліктна комунікація.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. У фразеологізмах – як унікальному, своєрідному образно-оцінному вербальному фонді – зберігається інформація про соціокультурний досвід нації, зокрема її ставлення до конфліктів, правил поведінки в них, способів їх вирішення й урегулювання. Як стверджує О. Селіванова, «Фразеологізми будь-якої мови є лінгвосеміотичним феноменом, формуючи особливу «підмову», одне з концентричних кіл мови, в якому в усталеній формі зберігаються і транслюються уявлення етносу про світ, культурна й історико-міфологічна інтеріоризація дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду народу» [5, с. 11]. Відтак, проблема дослідження ролі фразеологізмів у творенні, розгортанні й завершенні конфліктної ситуації постає актуальною для сучасного українського мовознавства.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Основними аспектами дослідження міжособистісних конфліктів зокрема та конфліктної комунікації в цілому постають: аксіологія конфліктного спілкування (В. Нагель, О. Халіман та ін.); вербальна, мовленнєва агресія (І. Бублик, О. Демська, Г. Завражина, Г. Панасенко та ін.); етико-психологічні аспекти конфлікту (Д. Бігунов, С. Грушевська, О. Мигалець та ін.); конфліктне спілкування в різних дискурсах (В. Борисевич, І. Василенко, А. Ішмуратов, С. Ланцов, І. Савчук, Л. Славова, О. Співак, В. Тюріна, О. Фадеева, Д. Фельдман, І. Фролова, Л. Чайка, О. Черненко та ін.); конфронтативні мовленнєві жанри (М. Голев, О. Дерпак, Т. Чернишова та ін.); міжособистісне спілкування в міжкультурній взаємодії (Л. Гнатюк, Н. Тарабріна та ін.); способи подолання конфліктного спілкування (Н. Войцехівська, Л. Онуфрієва, С. Форманова, І. Шкіцька та ін.) тощо.

Грунтовні дослідження фразеології в конфліктній комунікації здійснили Л. Білоконенко (докторська дисертація «Українськомовна репрезентація міжособистісного конфлікту» 2017 р., наукові статті «Конфліктогенний потенціал крилатих виразів російської та української мов» 2009 р., «О природе конфликтных паремий» 2014 р., «Обман як вербальний конфліктоген (на матеріалі української та російської фразеології)» 2015 р., «The conflict potential of Ukrainian and Russian phraseology with the value of deception» 2015 р., «Про деякі конфліктні властивості українських фразем» 2019 р. та ін.), Е. Коляда (наукова стаття «Фразеологічні одиниці сучасної англійської мови на позначення динаміки конфлікту» 2013 р. та ін.), Ж. Краснобаєва-Чорна (монографія «Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір» 2016 р., наукові статті «Аксиологическое пространство фразеологических единиц с положительной оценкой» 2015 р., «Функційно-модельні вияви заперечення у фраземіці» 2015 р., «Специфіка моделювання негативнооцінних фразем (на матеріалі української, російської й англійської мов)» 2016 р., «Специфіка оцінної шкали 'добре – нейтрально – погано' у фраземіці» 2018 р. та ін.), О. Селіванова (монографія «Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти)» 2004 р. та ін.) тощо.

Мета і завдання статті. Мета статті – охарактеризувати конфліктогенні фразеологізми з компонентами БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ). Завдання: дати визначення конфліктогенних фразеологізмів; дібрати й скласифікувати конфліктогенні фразеологізми з компонентами БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ), супроводжуючи їх відповідними контекстами вживання.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом студіювання є українськомовні фразеологізми з компонентами БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ) на позначення конфліктної комунікації. Предмет дослідження – кількісно-якісна класифікація конфліктогенних фразеологізмів з компонентами БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ).

Опис фактичного матеріалу та методів, застосованих у процесі аналізу. Фактичним матеріалом статті постають близько 50 конфліктогенних фразеологізмів з компонентами БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ). Серед застосованих дослідницьких методів: описовий (для відбору, класифікації й характеристики досліджуваних фразеологізмів), лінгвокультурологічний (для визначення культурологічного наповнення лексичних компонентів БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ)), контекстний аналіз (для характеристики контекстного оточення аналізованих фразеологізмів), дистрибутивний аналіз (для сегментації текстів конфліктної комунікації та ідентифікації у їх межах відповідних фразеологізмів).

Наукова новизна, теоретична і практична цінність отриманих результатів. Новизна дослідження полягає в виокремленні, описі й класифікації фразеологізмів з компонентами БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ) з позиції їх участі в конфліктних ситуаціях. Теоретична цінність отриманих результатів – в уточненні певних теоретичних положень української комунікативної конфліктології за рахунок опису окремої ділянки конфліктогенної фразеології. Практична значущість одержаних результатів умотивована лінгводидактичними можливостями застосування їх у викладанні курсів із української фразеології, стилістики української мови, культури мовлення, риторики, соціолінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації, функційної лінгвістики тощо.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. На думку Л. Білоконенко, «прагматична спрямованість особи на конфліктну комунікацію уможливує використання фразем у тексті міжособистісного конфлікту, де їм властива пейоративна конотація» [1, с. 12]. Основним об'єктом зазначеної «пейоративної конотації» постає людина, – як зазначає Е. Коляда, – «... значна частина фразеологічних одиниць поєднана однією спільною рисою, а саме їх орієнтованістю на людину, на різноманітні сфери її діяльності, або, інакше кажучи, їх антропоцентризмом» [3, с. 211].

Конфліктогенні фразеологізми – стійкі образні вислови з оцінною конотацією, вживані в різноманітних ситуаціях конфліктної комунікації. Остання потрактована як «репрезентація засобами мови процесу створення, підтримки комунікативного простору, що зумовлений зіткненням різних поглядів, потреб, цінностей індивідів, напруженням і загостренням їхніх суперечностей; ... стає реальністю, коли людина має задум, бажання (навіть неочікуване) використати власні комунікативні дії на шкоду іншій людині [1, с. 6].

Як стверджує Л. Савченко, «Велика кількість фразеологічних одиниць співвідносяться з релігійним і демонологічно-антропоморфним етнокодами. На їх основі реалізується бінарна опозиція 'добро / зло' через компоненти БОГ / ЧОРТ» [4, с. 222]. Бог – у давньому народному світосприйманні – божество долі, щастя, блага, багатства і т. ін.; протиставляється небогу, знедоленості; в однобожних релігіях – Творець, Всевишній [2, с. 43–44]. Біс – уявна надприродна істота, що втілює зло і зазвичай зображується у вигляді людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; злий дух, демон, зла (нечиста) сила; чорт, диявол, сатана [Там само, с. 40].

Найбільшу групу серед зафіксованих фразеологізмів з компонентом БОГ формують зосереджені на вираженні різних негативних почуттів до кого-, чого-небудь (незадоволення зокрема): *а Бог би тебе скарав 'уживається для вираження досади, незадоволення кимось' Иди ти під три чорти, не допікай, а то вилаюся. Бігає,*

метушиться, мов той дурний Мартин, що мила об'ївсь. **А Бог би тебе скарав!** (З. Мороз); **Бог зна що таке** 'уживається для вираження негативного ставлення до кого-, чого-небудь, незадоволення кимось, чимось' **Маши! Прошу тебе звернути увагу вчительки нашої на те, як балакають наші діти! ..Се Бог зна що таке... се ні на що не схоже...** (М. Коцюбинський); **в три Бога** 'уживається для вираження досади, незадоволення, злості' **Хто [з ворогів] зроби [зробить] зайвий рух – куля в голову! До вікон не підходить! Далі не стримався: – Попалися, в три Бога!!!** (Ю. Яновський); **з Богом, Парасю** 'уживається для вираження незадоволення, несхвалення' **Не хочеш – я тебе не тримаю, з Богом, Парасю. І сама потім прийдеш з плачем** (П. Козланюк); **на Бога** 'уживається для вираження незадоволення ким-небудь, досади' **Ах, не в'язни, на Бога!** – **одпихнула його геть від себе Ганна Михайлівна** (Л. Яновська); **нехай його Бог поб'є** 'уживається для вираження досади, незадоволення з приводу чого-небудь' **Не питайте, – кажу їй [господині], – нехай його Бог поб'є... кравецького пройдисвіта!** (П. Мирний).

Трохи менші кількісно групи утворюють фразеологізми, що виражають:

1) застереження в процесі конфліктної ситуації: **ради Бога** 'уживається для вираження застереження' **Переляк скривлює обличчя дружини. – Ради Бога, ради Бога, Аркадію, що ти говориш!.. – Що чуєш, моє серце** (М. Стельмах); [Фрау Мільх (озирається із острахом):] **Бога ради!** **Хто вам сказав, хто вам міг сказати!..** [Норма:] **Він зловжив вашим довір'ям і вашою любов'ю, так? Фрау Мільх мовчить** (Я. Галан); **хай (нехай) Бог (Господь) милує (боронить)** 'уживається для вираження застереження від чого-небудь, небажання чогось' **Ні на одній вулиці не зустрінеш ні одного чоловіка, неначе – нехай Бог милує!** – **усі люди у усіх містечкові повимирали** (Г. Квітка-Основ'яненко); **От дитина, нехай Бог милує!** – **почувся голос Антоніни.. – І в кого воно вдалося, лиха година його знає!** (О. Довженко); **Гаразд, повернувся я.. спиною і подався своєю дорогою, але що тільки стало стрічатись і бачитись мені на тій дорозі, хай Господь боронить** (Є. Гуцало); **хай (нехай) Бог (Господь) не доводить** 'уживається для вираження небажання чогось, застереження від чого-небудь' **Як пани добрі, то й людям добре. – І в добрих загорюєш для себе хіба три ступні землі на домовину, а в лихих... то нехай Господь не доводить і чути!** (М. Вовчок); **А хай Бог не доведе до такого життя, – бабуся це, – ми їх вигодуємо, виростимо, маленьких...** (А. Головка); **хай Господь одверне** 'уживається для вираження застереження від чого-небудь, небажання чогось' **Чи ви, бабуся, чули таку новину? – ..спитала Христя бабу Оришку. – Яку, дочко? – Оце хай Господь одверне!** – **мовила далі Христя. – На замчищі завелися ті [чорти]** (П. Мирний);

2) характеристику розумово обмеженої людини, не здатної виступати адекватним суб'єктом конфліктної ситуації: **агнець божий** 'безвольна, покірлива, розумово обмежена людина' **Ви вчили лизати руки панам і вашдушпастирям, яких оплачувала польсько-шляхетська влада, ставили нам за приклад божих агнів – смирних і дурнувятих баранів...** (Ю. Мельничук); **Бог розумом зобидив кого** 'хто-небудь розумово обмежений, не може правильно мислити, діяти, оцінювати щось' **Вони [яничари] прямують сюди.. – От і добре. Одвести заслон до самого верболозу. Якщо їх Бог розумом зобидив, вони підуть і далі** (С. Добровольський); **Бог розуму не дав кому** 'хто-небудь розумово обмежений, не може правильно мислити, діяти, оцінювати щось' **Не дав Бог чоловікові розуму змалку, не буде й до останку;**

3) почуття згоди в процесі конфліктної ситуації: **Бог (Господь) з ним (нею, вами)** 'уживається для вираження згоди, примирення, прощення; хай буде так' **Бог з ним, із паном, з помстою, з усім на світі** (М. Коцюбинський); [Кнур:] **То й тебе, діду, дочка кинула?** [Кобзар:] **Покинула, чоловіче.. Та й то я її не суджу, Господь з нею!** (П. Мирний); **Куди ти?** [Ігнат:] **А що мені з вами тут робити? Хотів я вам добра, так ви**

мене не слухаєте. **Біг з вами!** (Л. Костенко); Бог їй суддя ‘уживається на знак невтручання в щось, поблажливого ставлення до когось-небудь’ *Чи найшла Оксана собі уроки чи роботу? – ледача дівчина, не пише мені – Бог їй суддя!* (Л. Українка); *хай (нехай) Бог прощає / простить когось* ‘уживається як традиційна формула вибачення за які-небудь вчинки, дії, за якусь провину’ *Нехай тебе Бог прощає Та добрії люде* (Т. Шевченко); [Генрікова:] *Як же ж я прийду з порожніми руками? Не сила моя! Хай мене Бог простить, а я собі іншої ради не знайду* (Л. Українка); *Служба Божя довгенько кінчалась. Не знаю, як уже він терпів, з тією ногою, а що я... Я, хай Бог простить, попом’явсь. Ну, добре, що хоч достояв* (А. Тесленко);

4) за допомогою одного фразеологізму кілька різних почуттів одночасно, здебільшого негативного плану: *Бог (Господь) з тобою (вами)* ‘уживається для вираження здивування, заперечення, докору, застереження, заспокоєння’ *Голубчику! – засовалася на місці бабуся. – Та Бог з тобою! Півверсти якої лишилось, і ти не довезеш? Не за даром, голубе, десятку дам* (Ю. Збанацький); *Спасибі за хліб, за сіль.. – Що ви, Бог з вами!* – згоряючи від сорому, *замахала мати руками* (О. Гончар); *Роман з острахом і ніяковістю відчуває, що вона хоче поцілувати його в руку. – Що ти, Домахо, Господь з тобою!* – висмикує пальці (М. Стельмах); *Мамо! Господь з вами! чого ви вбиваєтесь?.. це то мене не прийняли, може й не приймуть, – втихомирював Корній матір* (Л. Українка); *Старий – зирк! Се його Катря стоїть проти місяця біла-біла. – Господь Бог з тобою, моя дитино!* – крикнув він, ухопивши її за холодну руку (М. Вовчок); *Бог зна що* ‘уживається для вираження здивування, обурення, незадоволення’ [Орест:] *Що ж то за книжки такі отреченні?* [Любов:] *А наукові, по філософії, психології і... психіатрії!* [Соня:] *Бог зна що!* (Л. Українка);

5) загрозу: *брати / взяти на Бога когось* ‘загрожувати когось-небудь, залякувати когось’ *Ви мене, товаришу, не знаю, хто ви, на Бога не беріть. Я вже намахався молотком за день, а як ви не стомились, то можете напалити* [грубу в клубі] (М. Зарудний); *Зрозуміло... Зараз я заїду до Рудого і візьму його трохи на Бога. Єсть підстава? Єсть... народне добро... злочинне недбальство...* (С. Добровольський); *щоб вас Господь побив* ‘уживається як прокляття і виражає побажання невдачі, лиха, всього недоброго’ *Щоб вас Господь побив праведним громом!* – каже тоді Шрам. – *За що се ти нас проклинаєш?* – каже, зумівшись, громада (П. Куліш);

б) жорстокість поведінки: *не боятися Бога* ‘діяти безсовісно, безсоромно або жорстоко’ *Хотіла було й сина привчити* [Горпина], *та як побачила, що він, Бога не боячися, проїжджих обміряє, і обважує, і облічує, ..так Горпина схаменулась, перестала йому волю давати* (Г. Квітка-Основ’яненко); *як Бог з черепахою розправляється* ‘дуже жорстоко, немилосердно’ *Вона грозилася розправитися з хлопцем, як Бог з черепахою.*

Зафіксовані поодинокі фразеологізми, що виражають:

1) беззмістовність комунікації: *Бог зна що* ‘нісенітниця, дурниця’ *А чого це ви поставали та руки позгортали та ще й верзете Бог зна що?* – загомонів Кайдаш до синів (І. Нечуй-Левицький); [Явдоха:] *А він наслухався цих бурлак та й собі: та й поїду частя шукать...* [Мирон:] *Бог зна що вигадали!* (І. Карпенко-Карий);

2) категоричне заперечення під час комунікації: *хай (нехай) Бог (Господь) милує (боронить)* ‘уживається для вираження категоричного заперечення чогось-небудь’ *Хіба він тебе коли бив? – ..допитуюся я в Марти. – Хай Бог милує! Мене не бив, – одказує вона* (П. Мирний); *Що ви, товаришу гвардії старший лейтенант!* – заволав Хасцький. – *Хай Бог милує, щоби я гарбав та свавільничав!..* (О. Гончар); *Живи у мене, дочко! Чого ти маєш у чужому селі одинока сидіти! Хіба ти сирота, нехай Бог милує!* (М. Вовчок); *Параска, насмілившись, тихенько підійшла до вас та ухо аж до рота наставила, довідатись – чи дишете. Бо так ви лежали, немов – хай Бог боронить!* –

мертві (П. Мирний); **Нехай Господь боронить і милує!** – замурмотіли вони. – Ми не наслідили й ногою ступити на панську землю... (Ю. Смолич);

3) насмішку, глузування в процесі комунікації: *брати на Бога* ‘кепкувати, глузувати, насміхатися з кого-небудь’ *Христя ніяк не могла второпати – жартують із нею, беруть на Бога чи правду кажуть?* (Є. Гуцало);

4) почуття відчаю в конфліктній ситуації: *Боже ти мій (милий, правий)* ‘уживається для вираження великого відчаю, розпачу’ **Боже мій!** – вигукнув він трагедійним голосом. – *За що ж вам така кара?* (Д. Бедзик); *Вертається [Катерина], Несе йому сина. Несовита, заплакана Сердешна дитина. «Осьде воно, подивися! Де ж ти? заховався? Утік!.. нема!.. Сина, сина Батько одцурався! Боже ти мій!»* (Т. Шевченко); [Семен Мельниченко (підходить до хати):] **Боже мій милий!** *Якби ти знала... Така кручина! Вона мене зв’ялить, зсушить, із’їсть, бісова! Ви, жінки, не знаєте, що буває іноді на серці у чоловіка* (Л. Костенко); [Принцеса:] **Боже правий!** *І нащо йдуть вони [рятівники]? Чого бажають? Моєї волі? Ой, либонь неволі! Мене ж саму з них кожен хоче взяти, а я не хочу нічиєю бути* (Л. Українка);

5) почуття афекту в конфліктній ситуації: *Бог (Господь) розум одібрав (відняв) у кого* ‘хто-небудь втратив здатність правильно, розсудливо мислити, діяти, втратив самоконтроль, не стримує себе’ *Недурно кажуть, що як має скластися лихо, то Бог і розум відбере* (М. Коцюбинський); *Брешеш!* – крикнув Денис, відіпхнувши хлопця від себе і вже не тямлячи, що й казати. *Так то вже у нього Бог і розум відняв* (Г. Квітка-Основ’яненко); *Да й страшна ж вона була! Без хустки, сиві коси тріпаються по плечах, розхристана... Ходить коло сина і все кричить, мов Господь їй розум одібрав* (М. Вовчок);

б) домагання: *взяти на Бога кого* ‘обманюючи, хитруючи, діючи нечесно, домагатися чого-небудь’ *Ти мене одурити хочеш, на Бога взяти* (В. Собко);

7) апеляцію до почуття сорому після конфліктної ситуації: *бійся / побійся Бога* ‘уживається з метою викликати у кого-небудь почуття сорому, жалю за свої вчинки, слова’ *Як я пишу в суд, то беру карбованця, як пишу до мирового, то дев’ять злотих, а як до царя, то хіба багато буде – синю?.. – Ей, бійся Бога, спусти хоч трохи... – Не можу! – Ну, то пиши* (М. Коцюбинський); *А ви чого ж це не писали?* [листів] – *суворо перебиває Хому замполіт. – На чорнявих мадярок задивились?.. – Що ви, товаришу гвардії майор! Побійтесь Бога! В мене теж чорнява! На все село молодиця!* (О. Гончар).

Аналогічно до вищерозглянутого компонентного поля, найбільшу частку серед зафіксованих фразеологізмів з компонентом БІС утворюють зосереджені на вираженні різних негативних почуттів до кого-, чого-небудь: *в біса* ‘уживається для вираження незадоволення, роздратування з приводу чогось’ *Бредуть [два кума], балакають про щось.. Аж ось, Де не взялась собака в біса – Чи з-під воріт, чи із-за ліса* (Л. Глібов); *То бувало й їде дід... А раз-таки в біса Потягнувся вже і я За дідом до ліса* (С. Руданський); *А тут ще на шиї [України] сиділи й «свої» – Усякої в біса халепи – заводчики, дідичі і глитаї* (В. Бичко); *до біса* ‘уживається, коли проганяють або відпускають кого-небудь з невдоволенням, обуренням; геть звідси, куди завгодно’ *Та пустіть її до біса, – крикнув затурканий писар. Молодицю пустили* (М. Вовчок); *Та забирайтесь ви всі до біса з вашим Мальованим* (І. Кочерга); *Господар пошепки наказував жінці: – Курей зранку не випускай, поки ці [німці] заберуться до біса. А то вже останніх виловлять гицелі* (В. Козаченко); *до бісячого батька* ‘уживається для вираження зневаги, презирства, злоби до кого-небудь, обурення з якогось приводу’ *Теперечки уже їм [німцям] скоро кінець, – казала кума з Літок, – як не поморозяться тут до бісячого батька, то витовчуть їх наші* (П. Загребельний); *к бісу повикидати, закидати* ‘уживається для вираження протесту проти кого-, чого-небудь, зневаги, презирства і т.ін. до когось, чогось’ *А, ти, нечестива! Зараз мені повішай образи, бо я*

отих твоїх протопиши з котиками та собачками геть **к бісу повикидаю** (І. Нечуй-Левицький); *Купили Жоху черевички, А Стьопі Богові – штани. І Савка Жох увесь аж сяяв, **Закинув к бісу постолі*** (С. Воскресенко); у бісового (чортового) батька ‘уживається для вираження незадоволення, роздратування, досади з приводу чого-небудь’ *Де ж це мої гроші? Де ж це вони у бісового батька поділись?..* (М. Кропивницький); *Де воно, – каже, в чортового батька коноплі ті? Холод такий, а тут підперезатися нічим... хоч би мотузок, або що, виплести* (А. Тесленко); *хай йому (тобі, їм) біс* ‘уживається для вираження досади, роздратування, гніву з приводу чого-небудь’ *Що ж, люди, може, насправді будемо панові зносити і звозити своє добро, ще й штраф платити за те, що поле зорали? – **Хай йому біс!*** (М. Стельмах); *Я кіньми торгував, це було. Але з твоїм дідом ніякого діла не мав. **Хай тобі біс*** (О. Корнійчук); *Минув я п’яних – **хай їм біс**, А то іще розквасять ніс* (І. Нехода); який біс ‘уживається для вираження незадоволення чиймись діями, вчинками’ *«І який там біс кублється вночі на тому винограднику? Скоро спіймаю – поперебиваю ноги...» – чує вона суворий батьків голос і тремтить* (М. Коцюбинський); якого біса (ідола) ‘уживається для вираження докору, незадоволення ким-, чим-небудь’ ***Якого біса ти спеклася?** Хіба на світі нажилася* (І. Котляревський); *Гетьте к нечистій матері! – крикне жорстокий запорожець. – **Якого біса** лазите передо мною?* (П. Куліш); *Яким знову за своє: – Сміються?! **І якого біса** їм смішно?* (П. Мирний); ***Якого біса** мені тут сидіти – здивувався Бульба, звертаючись до Товкача. – Щоб я став гречкосієм, пічкуром* (О. Довженко); ***Якого** йому ще **ідола** треба? Лавка, дім свій, дітей нема, тільки двоє їх з отою беззубою* (Г. Хоткевич); якого бісового батька (сина) ‘уживається для вираження обурення, незадоволення чиймись діями, вчинками’ ***Якого це бісового батька** ви стоїте, згорнувши руки, діла не робите..! – крикнув Кайдаш* (І. Нечуй-Левицький); *Чіпко, – гукнув Лушня... – **якого ти бісового батька** качаєшся та рвеш на голові волосся?* (П. Мирний); *Ну, **якого ви бісового сина** зібралися сюди, очі повитріщали? – почули вони у розчинене вікно Колісникової квартири* (П. Мирний).

Середні за кількістю групи утворюють фразеологізми, що виражають:

1) різке небажання взаємодіяти з кимось (чимось), комунікувати: *до біса* ‘уживається для вираження категоричного небажання мати справу з ким-, чим-небудь, терпіти когось, щось’ *Не вперше їй чути від чоловіка цю пісню... збудую [канал] і більше не буду. І на Інгульці чула: кину **до біса**, кладовщиком або завгаром піду... А після того, як циган, знову перекочував сюди і її потяг* (О. Гончар); *І вже відійшовши від Устини, Стадницький відчув, як в душі почав підводитись гнів проти цієї мужички, проти всього мужицького роду **До біса** якогось вовка сіроманця, **до біса** мисливську забавку, бо є інші сіроманці, яких треба провчити назавжди* (М. Стельмах); *к бісу* ‘уживається для вираження категоричного небажання мати справу з ким-, чим-небудь, повертатися до чогось’ *Очі дивились мрійно кудись за вікно в місячну морозну ніч. А потім одвернувся: «**К бісу!**» Розгорнув книжку і.. вп’явся очима в дрібненький шрифт* (А. Головка); *к бісу їхати* ‘уживається для вираження бажання позбутися кого-, чого-небудь’ *І **к бісу**, коли не хоч! – сказала Марина, як Христя на її прохання посидіти ще не здалася* (П. Мирний); *Додому хочу, – буркнув.. Велесич.. – **То їдьте к бісу!** – втрутився Кузьма Сновидич* (В. Шевчук); *та ну її (їх) к бісу лисому* ‘уживається для вираження небажання мати справу з ким-, чим-небудь, негативного ставлення до когось, чогось’ *Та до купини головою **Покрив** [козак] очі осокою. **Та ну її** [пісню] **к бісу**, це нудна! Співай до танців* (П. Мирний); ***Та ну їх к бісу**, це кубло зміїне. Краще про життя поговоримо* (М. Стельмах); *Думаю, треба швидше до лісу. Поки сюди-туди, викличуть гади парочку пікіронів-бомбардувальників, **ну їх к бісу лисому!** Зіпсують дорогу* (Ю. Яновський); *Словом, Лукашевич панував, Серед моря муки і проклять... **Ну, та к бісу!** Хто це пригадав? Панували – більш не панувать!* (М. Рильський);

2) цілковите заперечення в процесі конфліктної ситуації: *бісового (чортового) батька* ‘уживається для повного заперечення’ *От і кажуть: важке діло ціпом махати або косою тягти. Брехня! писати важче. Там аби здужав – усією рукою держи, та знай тягни, а тут – самими пальцями володій, заставляй їх виводити літеру за літерою... виведеш бісового батька!* (П. Мирний); *Еге! Бісового батька мене обдуриш* (Г. Хоткевич); *Ну, що, перев’язали, чортового батька!* Сміялись запорожці (О. Довженко); *де в біса!* ‘уживається для вираження заперечення, спростування чого-небудь’ *А що, куме, багато заробив грошеньят на заробітках? – Де в біса! Тепер не те стало, що колись у старовину* (Словник Грінченка); *Дивився, як там лев здыха... Що тепер із ним зробилось! Де в біса й сила тая ділась* (Л. Глібов); *Годі, кажу, вам рюмати; не де в біса дінусь, вернусь іще сто раз до вас, нікчемне ви бабство* (П. Куліш); *кий його біс!* ‘уживається для вираження заперечення, спростування; зовсім ні’ *Чіпка випив і собі [чарку]. – Що посолодшало? – Кий біс!* (П. Мирний); *Стріляють не по нас, а понад нами! – Може ми в мертвім просторі? – Кий біс!* Дивись... Вони приблизно зміряли кут від вершини сопки до них. Виходило, що кулі могли б сікти по них (О. Гончар); *За що це нас, братця, позапирали в цю тісну хурдигу! – питає Максим, оглядаючи чорні, як сажа, стіни некрутської. – А це щоб не втік! – одказав хтось. – Та кий його біс* думав тікати (П. Мирний); *кий чортів батько* ‘уживається для вираження заперечення; зовсім (ні)’ *А я [шкапа] чувала, та й не раз, як про людей гукають всюди, що люди розумніші нас... Кий чортів батько – брешуть люди!* (Л. Глібов);

3) байдужість, примирення з конфліктною ситуацією: *біс (чорт, дідько) із ним (нею)* ‘уживається для вираження примирення з чим-небудь, байдужості до когось, чогось’ *Ну і біс із ним!* – відмахнувся Ясень, оволодівши трохи собою. – Є чого так пережити (Ю. Бедзик); *Чорт з нею, з економією. Подумаєш – щастя. Була б шия, а ярмо знайдеться!* (А. Головка); *Продам [корову] для такого чоловіка! Дідько з нею!* (М. Стельмах); *хай (нехай) йому (їм) біс* ‘уживається для вираження байдужості, втрати інтересу до кого-, чого-небудь, мимовільної згоди з чимось’ *Та нехай йому біс, з його городом, коли він [молодий] такий поганий, одкидайся краще, – вговоряла Хівря, – а що це не брехня, тес я добре знаю* (Г. Григоренко); *Він [кіт] скочив на полицю і з миски ковбасу під припічок поніс. – Жди тих мишей, – подумав, – хай їм біс* (Л. Глібов); *Хай їм біс, усім цим запасам! Зараз поділимо всі ці сластьони на три рівні половини, як кажуть одесити, і будемо чаювати* (П. Загребельний).

Нарешті, окремо фіксуємо поодинокі фразеологізми, що позначають: *біси його (вашому) батькові* ‘уживається як лайка’ *Біси його батькові!* – гукнула вона [Марія], тільки що Христя показалася на порозі (П. Мирний); *Ага, не злюбила правди? Заховалася. Правда у вічі заколола, – все гнівніше і гнівніше почав Колісник. – Біси вашому батькові!* – уже далі прямо гукнув він (П. Мирний); *Чом ти йому зуби не полічив? – загомоніли кругом... – Еге... чом! Коли він [пан] – біси його батькові, не вздрів відкіля й вихопився!* (П. Мирний); *на якого бісового (чортового) батька* ‘навіщо, для чого’ *На бісового батька ти оце завітчала колючками драбину, неначе молоду до вінця!* – гукнув він до жінки (І. Нечуй-Левицький); *Коли ж моїх пісень вам мало. – Він сам собі мовляє так, – Тривайте, я й так заспіваю! Ще, може, й краще... Я вже знаю! На бісового батька й Шпак!* (Л. Глібов); *Нехай іде, куди очі втрапляють, на чортового батька він нам?* (М. Кропивницький); *Ну, що мені з тобою робити? Натовкти твоїм дурним лобом об сосну шкода – всохне. Вона хоч тіль дає, а ти на якого чортового батька живеш на світі?* (Г. Тютюнник); *На батька бісового я трачу, І дні, і пера, і папір!* (Т. Шевченко).

Висновки та перспективи дослідження. Конфліктогенні фразеологізми з компонентами БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ) – стійкі образні вислови з оцінною конотацією, вживані в різноманітних ситуаціях конфліктної комунікації. Можна констатувати, що дихотомія ‘добро / зло’ між зазначеними етнокультурно значущими

лексемами стирається, нівелюється, – усі фразеологізми, що вміщують їх у своєму компонентному складі, постають переважно негативнооцінними. Найбільшу групу серед зафіксованих фразеологізмів з компонентом БОГ формують зосереджені на вираженні різних негативних почуттів до кого-, чого-небудь (незадоволення зокрема); «серединні» групи утворюють фразеологізми, що виражають: застереження в процесі конфліктної ситуації; характеристику розумово обмеженої людини, не здатної виступати адекватним суб'єктом конфліктної ситуації; почуття згоди в процесі конфліктної ситуації; за допомогою одного фразеологізму кілька різних почуттів одночасно, здебільшого негативного плану; загрозу; жорстокість поведінки; поодинокі фразеологізми з компонентом БОГ виражають: беззмістовність комунікації; категоричне заперечення під час комунікації; насмішку, глузування в процесі комунікації; почуття відчаю в конфліктній ситуації; почуття афекту в конфліктній ситуації; домагання; апеляцію до почуття сорому після конфліктної ситуації. Найбільшу частку серед зафіксованих фразеологізмів з компонентом БІС утворюють зосереджені на вираженні різних негативних почуттів до кого-, чого-небудь; серединну позицію займають фразеологізми, що виражають: різке небажання взаємодіяти з кимось (чимось), комунікувати; цілковите заперечення в процесі конфліктної ситуації; байдужість, примирення з конфліктною ситуацією; поодинокі фразеологізми з компонентом БІС вживаються як лайка та як позначення недоцільності, безглуздості. У перспективі – різноаспектний, комплексний аналіз інших груп конфліктогенних фразеологізмів української мови.

Література

1. Білоконенко Л. А. Українськомовна репрезентація міжособистісного конфлікту : автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2017. 39 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Київ, 2006. 703 с.
3. Коляда Е. Фразеологічні одиниці сучасної англійської мови на позначення динаміки конфлікту. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. Вип. 17. С. 211–219.
4. Савченко Л. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь, 2013. 600 с.
5. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ; Черкаси, 2004. 276 с.

References

1. Bilokonenko, L. A. (2017), *Ukrainian representation interpersonal conflict : Author's thesis [Ukrayins`komovna reprezentaciya mizhosoby`stisnogo konfliktu : avtoref. dy`s. ... dokt. filol. nauk]*, Kyiv, 39 p.
2. Zhaivoronok, V. (2006), *Signs of Ukrainian ethnoculture [Znaky` ukrayins`koyi etnokul`tury`]*, Kyiv, 703 p.
3. Koliada, E. (2013), *Phraseological units denoting conflict dynamics in modern English [Frazеologichni ody`ny`ci suchasnoyi anglijs`koyi movy` na poznachennya dy`namiky` konfliktu]*, Lesia Ukrainka Eastern European National University Scientific Bulletin, Issue 17, pp. 211–219.
4. Savchenko, L. (2013), *The phenomenon of ethnocodes of spiritual culture in the phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethnolinguistic aspects [Fenomen etnokodiv duxovnoyi kul`tury` u frazeologiyi ukrayins`koyi movy` : ety`mologichny`j ta etnolingvisty`chny`j aspekty`]*, Simferopol, 600 p.
5. Selivanova, O. (2004), *Essays on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects) [Nary`s्य` z ukrayins`koyi frazeologiyi (psy`xokognity`vny`j ta etnokul`turny`j aspekty`)]*, Kyiv; Cherkasy, 276 p.

И. В. Гарбера,

*Донецкий национальный университет имени Василя Стуса,
кафедра общего и прикладного языкознания и славянской филологии*

КОНФЛИКТОГЕННЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С КОМПОНЕНТОМ БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ)

Статья посвящена анализу конфликтогенных фразеологизмов с компонентами БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ). Дано определение конфликтогенных фразеологизмов. Подобраны и классифицированы конфликтогенные фразеологизмы с компонентами БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ) в сопровождении с соответствующими контекстами употребления.

Ключевые слова: конфликтогенные фразеологизмы, компоненты БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ), межличностный конфликт, конфликтная коммуникация.

I. V. Harbera,

*Vasyl' Stus Donetsk National University,
Department of General and Applied Linguistics and Slavic Philology*

THE CONFLICTOGENIC PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENTS БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ)

The purpose of the article is to characterize the conflictogenic phraseological units with the components БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ). The object of study is Ukrainian-language phraseological units with the components БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ) to denote conflict communication. The subject of research is the quantitative and qualitative classification of the conflictogenic phraseological units with the components БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ). Among the applied research methods: descriptive (for selection, classification and characteristics of the studied phraseology), linguo-cultural (to determine the cultural content of the lexical components БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ)), contextual analysis (to characterize the contextual environment of the studied phraseology), distributive analysis (for segmentation of conflict communication texts and identification of relevant phraseological units within them). Conflictogenic phraseological units with the components БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ) – stable figurative expressions with evaluative connotations, used in various situations of conflict communication. It can be stated that the dichotomy ‘good / evil’ between these ethnoculturally significant tokens is erased, leveled – all the phraseological units that contain them in their component composition appear mostly negative. The largest group among the recorded phraseology with the component БОГ is formed focused on the expression of various negative feelings towards someone or something (dissatisfaction in particular); "middle" groups form phraseological units that express: warnings in the process of conflict; characteristics of a mentally handicapped person who is unable to act as an adequate subject of a conflict situation; a sense of agreement in a conflict situation; with the help of one phraseological unit several different feelings at the same time, mostly of a negative plan; threat; cruelty of behavior; singly used phraseological units with a component БОГ express: meaningless communication; categorical objection during communication; ridicule in the process of communication; feelings of despair in a conflict situation; feelings of affect in a conflict situation; harassment; an appeal to shame after a conflict situation. The largest share among the recorded phraseology with the component БІС is formed by focusing on the expression of various negative feelings towards someone or something; the middle position is occupied by phraseology, which expresses: a sharp reluctance to interact with someone (something), to communicate; complete denial in the process of conflict; indifference, reconciliation with the conflict situation; single

phraseological units with the component БІС are used as a curse and as a sign of inexpediency, nonsense. In the future – a multifaceted, comprehensive analysis of other groups of the conflictogenic phraseological units of the Ukrainian language.

Key words: conflictogenic phraseological units, components БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОПТ), interpersonal conflict, conflict communication.

UDC 811.161.2:327.8:659.4:81`42

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235567>

V. Kovalevska-Slavova,

Doctor in Philology,

Odessa Regional Institute for Public Administration

of the National Academy for Public Administration

under the President of Ukraine,

Ukrainian and Foreign Languages Department Associate Professor

POLITICAL PATHOGENIC MEGADIS COURSES NEUTRALIZATION: TROLLING STRATEGY

The article is aimed at specifying and visualizing the strategies and tactics of neutralizing the negative effects of the pathogenic political megadis courses. On top of that, it explores the suggestion linguistic implementation features, having been examined basing on the European political leaders' speeches and news texts, and emphasizes the specificity of trolling strategy, which is aimed either at escalating the emotionality and falsity of the information presented in the original textual array, or at bringing the information having been presented in the original array to the absurd, which would minimize the rationality of the original array perception, and subsequently – trust in the original array, and in the addressee of these arrays (later on). The trolling strategy is optimal in the framework of neutralizing the pathogenic arrays having been created in the fake news paradigm, given these arrays' orientation onto presenting knowingly false information in order to escalate tensions in the information space and destabilize the situation as a whole. The author presents and validates examples of using all the tactics of this strategy (rough (destructive) trolling or flaming, constructive trolling, exaggeration / reduction, wiki-trolling, "big lies" tactics, sockpuppeting tactics), which follow all the features of the original pathogenic array, including the dominant influence markers, as well as the original array's suggestiveness realization peculiarities, which allows (when presenting the neutralizing array to the same target audience that has already been affected by the original array) to reduce or neutralize the harmful effects of the original pathogenic array. The paper also outlines the prospects for further research in this area given its fundamental importance not only for identifying the basic strategies for constructing pathogenic arrays and in-depth mechanisms of their formulation and, consequently, their impact on recipients, but also ways to counteract each type of such megadis courses, thus optimizing Ukraine's information space in the conditions of information war currently being carried out not only in our country, but in the numerous world countries, as well.

Key words: political megadis course, pathogenic text, neutralization strategy, information wars, trolling, neurolinguistic programming, suggestion.

Problem statement and the latest scientific researches and publications analysis.

Ukraine, like all other developed countries of the world, currently finds itself within the paradigm of a netocratic society [2; 8; 16], where the data is the main and most crucial

commodity, in contrast to, for example, technologies in the industrial phase and products in agricultural one, so "he who owns information, owns the world" [15]. Exclusive access to data provides power over the rest of society [2], thus giving maximum weight to the netocratic discourse (information paradigm of communication), one of the features of which (along with manufacturability, reducing the life cycle of information and thus increasing the amount of information needed for the functioning of society, etc.) is a pervasive suggestibility and pathogenicity, which characterize this discourse as "one that generates painful deviations" [10, p. 35] and "causes or, in the opinion of experts, is capable of causing harm to the moral and mental health of an individual, nation, state, humanity" [10, p. 209].

Given that suggestibility and pathogenicity are one of the defining, key characteristics of this modern society and the discourse produced by it, they apply to all its species and types, including political, which is **the object of our study** and which L. L. Slavova defines as "a set of all speech acts, as well as the rules of public policy, which were formed in accordance with existing traditions and tested by experience" [12, p. 67]. **The subject of our study, which is aimed** at detailing and illustrating strategies and tactics for neutralizing the negative effect of the pathogenic political megadiscourse, is the specifics of the linguistic implementation of pathogenicity in political discourse. In order to achieve this goal, it is necessary to perform the following tasks: characterize the very concept of strategies and tactics to neutralize the negative effect of the pathogenic political megadiscourse; identify the main strategies and describe the trolling strategy in as much detail as possible, since it is the focus of this scientific work; identify appropriate tactics within the trolling strategy and illustrate them with valid examples; outline the prospects for further development in this area. The actual material of the study are the European politicians' speeches, political programs, dialogues at press-conferences, etc., as well as the news arrays and corresponding Internet posts (about 200 units of each type having been recorded during 2006 – 2020.).

Main research material presentation. Having determined the basic provisions of classifying and identifying pathogenicity within the political megadiscourses, as well as characterizing the basic algorithm for the analysis of pathogenic megadiscourses, aimed at neutralizing the negative effect of pathogenic political megadiscourses in previous works [7; 16; 17; 18; 19; 20], it is necessary to emphasize that the actual neutralization of the negative effect of these arrays occurs at the third stage of the according ICN-algorithm by choosing the appropriate strategy (defining line of rules and sequence of communicative actions within the implementation of the algorithm of pathogenic political megadiscourse neutralization, which is aimed at neutralizing their negative effects, implemented in specific tactics, and based on the preliminary identification and classification of pathogenic political megadiscourses) or tactics (clearly defined set of specific techniques for implementing the strategy of neutralizing the negative effect of pathogenic political megadiscourse, which is aimed at counteracting their negative effect).

So, in our previous articles, we've offered three basic strategies: refutation, filling gaps and trolling [; 16; 17; 18; 19; 20], and since the latter one is the focus of our current scientific work, it is necessary to detail its specificity and peculiarities.

Trolling strategy is aimed either at escalating the emotionality and falsity of the information presented in the original textual array, or at bringing the information having been presented in the original array to the absurd, which would minimize the rationality of the original array perception, and subsequently – trust in the original array, and in the addressee of these arrays (later on). The trolling strategy is optimal in the framework of neutralizing the pathogenic arrays having been created in the Fake Attack information war (IW) paradigm, given these arrays' orientation onto presenting knowingly false information in order to escalate tensions in the information space and destabilize the situation as a whole. It is the information constructed within the framework of this IW type that usually does not

correspond to reality, so bringing it to the absurd becomes quite simple, given the inherent internal contradictions, which makes it possible to reduce the index of negativity of the original array.

Trolling usually refers to "the development of deliberately provocative messages to provoke conflicts between members of the online community, a "wave of edits" (active targeted intervention into the messages text within the context of propaganda and imposition of one's own position), and to lead users into meaningless confrontation" [11, p. 135] or "provocation to achieve a certain goal" [4, p. 174].

Researchers elicit political trolling as a separate type of trolling, since it differs from all the other types in that it "aims to promote ones' own ideas, in this case – the ideas of the superiority of ones' political power and discredit competitors" [5, p. 89], and is usually realized in the paradigm of the so-called "subtle" trolling, when the troll, "affecting the personal and professional qualities of the opponent, influencing him, throws off balance and causes the appropriate reactions expected by the troll" [1, p. 51].

Within the context of our work, aimed at studying the suggestive aspects of pathogenic texts and mechanisms for neutralizing the negative effects of these arrays, the principal feature of trolling is the potential suggestiveness of texts generated in the process, which requires a certain supplementation of the existing definitions. Thus, in our work, we will define trolling as *“the development of deliberately provocative messages to neutralize the negative effects of pathogenic political texts by either escalating the emotionality and falsity of the information provided in the original text, or bringing the information provided in the original text to absurdity, which will make it possible to minimize the rationality of the original text perception, and later – the trust in both the original text in particular, and in the trustworthiness of the addressee of these texts in general».*

Thus, within the trolling strategy we single out the following tactics:

1. Rough (destructive) trolling or flaming tactics that correlate with the definition of "thick" trolling, the initiators of which behave quite acerbically and even rudely, their opinion is radically different from the opinion of the local majority ... which best serves their goal, which is to cause chaos and draw attention to themselves" [5, p. 88] (named by analogy with such a type of trolling as flaming, which is understood as "the act of posting an image, often with the addition of obscene swearing or other offensive speech on social networking sites" [14]). This is a tactic aimed at deliberately diminishing the value of the original text through aggressive criticism, often offensive to the author / distributor of the text, deliberately misspelling the names and titles used in the original text, and even threats against it, which ultimately aims to shift the focus from the information actually provided in the original text to the flamer's message due to its maximum emotional saturation caused by increased emotionality and aggression.

2. Constructive trolling tactics that correlate with the definition of "subtle" trolling, a supporter of which "acts on the very brink of the rules adopted in the place where he acts, without violating them directly, and often forcing the administration to exceed authority or violate its own rules", utilizing "deep knowledge in psychology that allows them to influence people using more sophisticated methods" [5, p. 88 – 89]. Their goal is to purposefully bring the original text to the absurd to reduce both its negative effect and trust in its author. As part of the tactics of constructive trolling, we distinguish the following:

a) exaggeration / reduction tactic that inversely correlates with P. Ekman's exaggeration lies type, when we "speak the truth in such a way that it is impossible to believe it", which is extremely effective because it "threatens to ridicule the opponent in case further action. A mocking intonation or facial expression in such a case can also contribute to deception" [13, p. 29]. In the framework of trolling, this tactic will be most effective in the context of the pathogenic arrays belonging to both the "Fake Attack" (because it is to neutralize this type of

IW that we mostly offer to use these types of strategies) and "Mountains out of Molehills" (because it usually has certain quantifiers, which can be reduced or increased according to the purpose of using tactics to create the effect of absurdity) IW types;

b) Wiki-trolling tactic, which is related to the definition of a Wiki-troll as "a person who reposts information from Wikipedia (or other reliable sources such as historians' blogs, etc.), without giving any emotional value to this information. The information being posted is generally true, but it is also used in the wrong context to draw the wrong conclusions. [22, p. 62]. In the context of our development, we define the Wiki-trolling tactics as such which does not provide comments on the actual original text or its author, but simply delivers the most reliable information from the most reliable resources, which, however, creates the effect of absurdity and nullifies rationality of the original text.

c) the " Big Lie " tactic, which is aimed at bringing the information reported in the original text to an absolute absurdity, O.V. Kravchenko defining it as "non-normative language construction that does not presuppose a special symbolic convention and does not correspond to a real discursive situation, one which consists of significant units and semantically contradicts the formed linguistic picture of the world" [9, p. 142]. The name " Big Lie " is an allusion to the propaganda technique named "große Lüge", which is defined as "a lie so "huge" that no one will believe that someone had the courage to distort reality so shamelessly" [3], emphasizing that "people are more likely to believe a big lie than a small one; and if you repeat it often enough, sooner or later people will believe it" [21]. This emphasizes that this tactic focuses on maximum distortion of reality created by the original array, which, however, may seem even more plausible than the original array, by increasing the degree of its absurdity, and that even the maximum lie, which is branded as untrue, still leaves an imprint in the mass consciousness.

It should be noted that the difference between this tactic and the exaggeration / reduction one is that, within the latter one, only the action or quantifier directly mentioned in the original text is exaggerated, while in the framework of the "Big Lie", all the profound contradictions present in the original text are absurdly exaggerated. We also emphasize that we are aware of the ideological focus of the cited works and in no way support the positions set out in them, however, in order to emphasize our technique of neutralizing the pathogenic political texts' negative effect, we consider it necessary to appeal to some of their provisions, as this work is a center of certain norms and motivations that are unacceptable for the Ukrainian society, which, nevertheless, are used in the aggressor country's propaganda, thus motivating the need to formulate appropriate mechanisms to combat them.

d) sockpuppeting tactic (named by analogy with such a kind of Internet trolling as "virtual" or "sockpuppeting" – "an act of creating a fake identity on the Internet to praise, protect or create the illusion of supporting yourself, allies or company" [23]), the mechanics of which, in contrast to previous tactics, the texts of which should be addressed by the actual neutralizer, is to create a fake, fake addressee, who, in order to support of the opinion having been expressed in the original text, has to do this so awkwardly, fanatically and illogically, with so many errors, using theses that can be easily refuted to completely discredit them and all rational arguments in support of them, and put in such an unreliable way, so as to expose oneself to not be trustworthy of the target audience. In the network of this tactic, the illogicality and ignorance of the original text's supporter is in some way transposed to his own idea, which makes it possible to reduce trust in him, and thus reduce the level of the aforementioned texts' pathogenicity.

Thus, it is necessary to illustrate the tactics of refutation strategy on the example of a pathogenic political text. It should be noted that the factual data is involved not because of the author's subjective political preferences, but for an objective scientific analysis of the

political communication spectrum, as they are components of pathogenic political discourses..

Original pathogenic text:

«Concerning dehumanization. A school, ordinary Zaporizhia school №106. At the Natural Science lessons, teachers suggest children, small children, in the third-fourth grades, to feed titmice because they are yellow-blue, Ukrainian birds, and avoid supporting in every possible way, and even better to hunt bullfinches, because bullfinches are birds that symbolize cursed Russia. Teachers of the Ukrainian school №106 in Zaporizhia, Ukraine have surpassed all the Ukrainian patriotic hysteria available today. In primary school lessons, teachers urged children to save titmice from starvation in winter and destroy bullfinches... According to teachers, the titmouse, with its yellow-blue coloring, symbolizes Ukraine, and the red-breasted bullfinch represents the imperial, red evil named the USSR and its successor - Russia. Every bullfinch in a feeder made by the hands of a Ukrainian child takes food from the titmice (Ukraine). And for this reason, it is desirable not to feed bullfinches. And if you drive away or, for example, shoot a bullfinch with an air weapon, it will be a particularly symbolic gesture in the struggle and victory of all Ukrainians. Many parents are shocked by the children's initiative they brought from the Natural Science lessons» (V. Rogov's statement at the "Special Correspondent" program, TV channel "Russia-2", December 12, 2014).

Given the type of influential units, we can conclude that the use of universal quantifiers, which give the text a restrictive, extensive modality; presuppositions that give the text subjective-objective adequacy and truthfulness, because the recipient subconsciously "deciphers" the meaning having been programmatically embedded in these units; with blurred and artificially expanded semantics due to non-specific words. We also register a large enough number of repetitions that allow us to focus on the repeating element of the text.

Therefore, basing on the text analysis, as well as on the consistency of features and the predominance of the certain complex influence markers, we can conclude about the potential impact and pathogenicity of the analyzed text. It should be noted that one of the main features that makes it possible to identify this text as a pathogenic, and therefore suggestive one, is its fakeness, which has been proved by analyzing the documentary data provided in the text (city, school number, subject name), using fact-checking algorithms (see stopfake.org website).

Having analyzed this text with the algorithm having been presented in our previous scientific articles [7; 16; 17; 18; 19; 20], we can determine the analyzed text's suggestiveness realization strategy formula and thus classify it as negativization strategy example, which determines the specifics of negativization texts construction.

Table 1.

Possible options for implementing the tactics of trolling strategy

№	Приклад вербальної реалізації
1.	<i>Who the hell is this Volodymyr Ryhovy anyway? Or what is his surname? An activist? From Ukraine? Seriously? But any real Ukrainian would kill a person from Ukraine the day after having heard such statements. Because Ukraine is for Ukrainians, not for such idiots. And no one in Ukraine has seen this jerk for six years. Coincidence? I don't think so. What a raging idiot one has to be, and what a sick idiot, to come up with this. Come on, moron, come "to Ukraine", you will be shown here what they do with those who tell this in Russia.</i>
2a.	<i>Ukrainians not only do not feed bullfinches, we also poison them every time we can. We even have a special poison for bullfinches so that a rare bird can reach the middle of Bandera Avenue. And the titmice are so fat that they can't even fly, but walk the streets and eat bullfinches we have not poisoned yet. I see it every day.</i>

2b.	<p><i>And in response to this we will talk about a very, very interesting thing. So. Schizophrenia is a mental disorder characterized by continuous or relapsing episodes of psychosis. Major symptoms include hallucinations (typically hearing voices), delusions, and disorganized thinking. Other symptoms include social withdrawal, decreased emotional expression, and apathy. Symptoms typically come on gradually, begin in young adulthood, and in many cases never resolve. There is no objective diagnostic test; the diagnosis is used to describe observed behavior that may stem from numerous different causes. Besides observed behavior, doctors will also take a history that includes the person's reported experiences, and reports of others familiar with the person, when making a diagnosis. To diagnose someone with schizophrenia, doctors are supposed to confirm that symptoms and functional impairment are present for six months or one month. Many people with schizophrenia have other mental disorders, especially substance use disorders, depressive disorders, anxiety disorders, and obsessive-compulsive disorder. Most people with schizophrenia are not aggressive, and are more likely to be victims of violence rather than perpetrators. Schizophrenic people are commonly exploited and victimized by violent crime as part of a broader dynamic of social exclusion. People diagnosed with schizophrenia are also subject to forced drug injections, seclusion and restraint, at high rates. Cannabis-use may be a contributory factor in the development of schizophrenia, potentially increasing the risk of the disease in those who are already at risk. The increased risk may require the presence of certain genes within an individual. Its use is associated with doubling the rate. The use of more potent strains of cannabis having a high level of its active ingredient tetrahydrocannabinol (THC), increases the risk further. One of these strains is well known as skunk.</i></p> <p><i>Have a nice day.</i></p>
2c.	<p><i>Yes, we repent, we do not support bullfinches and we support tits. But. Note that bullfinches and tits are not the limit yet. Where is the limit, you can ask? There is none. If a man in a red T-shirt goes to the store – no Ukrainian store will sell him food, because you wear red – you love Lenin. If a girl comes on a date with a real Cossack, her lips painted with red lipstick - every Cossack must kill her and give her to the tits to eat, because you paint your lips red – you love Putler. By the way, the name Ruslan is also forbidden in our country, because everyone knows that its root is Rus, ie Russia, and Russia is the root of all evil. By the way, we now have claims against Lyudmilas, as well, because they the same as Ruslans. So, let's respect each other, let's hold on, freedom to the little tits, death to the bullfinches!</i></p>
2d.	<p><i>So it's tru!!!! Mine was also forced to raise these cursed tets! I grow all summer, and poor bullfinches sit in the sun and are afraid to aproach piple, that's why they've bin scared so much alredy! We have so much notonly in schools but also in universities, too, especially in state-owned enterprizez, where in general you has sign a paper that you hate Russians! If you refuse, then either the sent in Transcarpathia, or if you persist in delusion, shoot!</i></p>

It has to be noted that the neutralized arrays follow all the features of the original one, including the dominant influential markers, as well as the peculiarities original text's suggestiveness realization strategy, which allows (when presenting the text to the same target audience that has already been affected by the original array) to reduce or neutralize the harmful effects of the original pathogenic array.

Research findings and prospects for further research. Thus, having presented and illustrated each tactic of the trolling strategy, while consistently adhering to all the features of the original array in the neutralized ones (including the dominant influential markers, as well

as the original array's suggestiveness realization strategy details), it can be stated that introducing such technology would allow to reduce or even fully neutralize the harmful effects of the original pathogenic array.

We believe that, since our proposed political megadiscourses' harmful effects strategy neutralization algorithm trolling strategy combines a comprehensive scientific approach within such new sciences as Neurolinguistic Programming, Suggestive Linguistics, Spin-Doctoring and Lies Theory, it will allow not only to identify the basic strategies for constructing such arrays and the deep mechanisms of their formulation and, consequently, impact on recipients, but also ways to counteract each of the types of such discourses. This, in turn, will serve not only in detailing the provisions of these sciences, as well as Imageology, Psycholinguistics, PR / GR, Strategic Management, Neuromarketing, etc., but also in possible formation of relevant planning decisions in the field of Ukraine's state information security, which is an important aspect of the any state's information policy, and acquires special significance in the conditions of hybrid and information wars Ukraine currently finds itself in, therefore emphasizing the prospects for further development of this topic, which will be the focus of our further scientific research.

Literature

1. Акулич М. М. Интернет-троллинг: понятие, содержание и формы. Вестн. Тюмен. гос. ун-та. 2012. №8. С. 47–54.
2. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. СПб. : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. 252 с.
3. Гитлер А. Моя борьба. Харьков: ООО «Свитовид», 2003. 704 с.
4. Гуменюк Л. Й. Мережевий тролінг як вид комунікативної поведінки. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. 2014. Вип. 1. С. 172 – 180.
5. Данько Ю. А. Феномен «тролінгу» як форма комунікативної Інтернет-взаємодії: політичний контекст. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2015. № 2 (25). С. 83 – 94.
6. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.
7. Ковалевська А. В. Алгоритм нейтралізації патогенних текстів в українському інформаційному просторі. Одеська лінгвістична школа: модерні парадигми : колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. Одеса : ПолиПринт, 2018. С. 175 – 285.
8. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : Монографія. Одеса : Астропринт, 2001. 344 с.
9. Кравченко О. В. Синтаксические механизмы порождения лингвистического абсурда. Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. 2009. Вып. 106. С. 141–146
10. Потятиник Б., Лозинський М. Патогенний текст. Львів: Місіонер, 1996. 296 с.
11. Семенов Д. И., Шушарина Г. А. Сетевой троллинг как вид коммуникативной деятельности. Междунар. журн. эксперимент. образования. 2011. №8. С.135 – 136.
12. Славова Л. Л. Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсонології : США – Україна : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 360 с.
13. Эрман П. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. СПб.: Питер, 2010. 304 с.
14. Christensson P. Techterms Computer and Internet Terms Dictionary: «Flaming Definition». URL: <https://techterms.com/definition/flaming>.
15. Davis R. The English Rothschilds. London: Collins, 1983. 272 p. URL: <https://mawaratyuger.angelstouch16.com/the-english-rothschilds-book-17581yw.php>

16. Kovalevska A. V. Information Wars' Pathogenic Texts Neutralization Algorithm. *Записки з українського мовознавства = Opera in linguistica ukrainiana: Fascicullum*. 2018. Вип. 25. С. 227 – 239.
17. Kovalevska A. V. Spin-Doctoring in modern political discourse: linguistic aspect. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Вип. 87. 2021. С. 90 – 96.
18. Kovalevska T. & Kovalevska A. Utilizing the Neurolinguistic Programming Technologies in Foreign languages Teaching Practice in Ukrainian Universities. *Arab World English Journal: Special Issue on English in Ukrainian Context*. 2020. Pp. 184 – 193. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/elt3.16>.
19. Kovalevska A., Kovalevska T., Kravchynska T., Hirna N. , Lysenko T. Modern methods and information and communication technologies in the system of teachers' training for vocational education institutions. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. Vol. 10. Issue 01-XVI. Ak. sdr. MAGNANIMITAS: Czech Republic, Hradec Králový. 2021. Pp. 106 – 114.
20. Kovalevska A., Kovalevska T., Kutuza N., Lakomska I. Suggestion Algorithm in Advertisement Megadiscourse: Hypnotic Inductors Systematics. *Journal of Language and Linguistic Studies*. Vol. 17 (Special Issue 2), 2020. Pp. 1294 – 1307.
21. Langer W. C. Office of Strategic Services (OSS) Washington, D.C. With the collaboration of Prof. Henry A. Murr, Harvard Psychological Clinic, Dr. Ernst Kris, New School for Social Research, Dr. Bertram D. Lawin, New York Psychoanalytic Institute. *A Psychological Analysis of Adolph Hitler. His Life and Legend*. URL: <http://web.archive.org/web/20050828111124/http://www.nizkor.org/hweb/people/h/hitler-adolf/oss-papers/text/profile-index.html>.
22. Spruds A. & Rožukalne A. Internet Trolling as a hybrid warfare tool: the case of Latvia. Riga, LV: NATO Strategic. URL: <https://www.stratcomcoe.org/internet-trolling-hybrid-warfare-tool-case-latvia-0>.
23. Stone B. & Ritchel M. The Hand That Controls the Sock Puppet Could Get Slapped. *The New York Times*. July 16, 2007. URL: <https://www.nytimes.com/2007/07/16/technology/16blog.html?ex=1342238400&en=9a3424961f9d2163&ei=5088&partner=rssnyt&emc=rss>.

References

1. Akulich, M. M. (2012), *Internet-trolling: ponyatie, sodержanie i formy [Internet trolling: concept, content and forms]*, Tyumen State University Herald., Vol. 8., Pp. 47–54.
2. Bard, A., Zoderquist, Ya. (2004), *Netokratiya. Novaya pravyashchaya elita i zhizn' posle kapitalizma [Netocracy. The new ruling elite and life after capitalism]*, Stockholm School of Economics in St. Petersburg, SPb., 252 p.
3. Hitler, A. (2003), *Moya bor'ba [My fight]*, ООО «Svitovid», Khar'kov, 704 p.
4. Humeniuk, L. Y. (2014), *Merezhevyi trolinh yak vyd komunikatyvnoi povedinky [Network trolling as a type of communicative behavior]*, Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Psychological series, Vol. 1, pp. 172 – 180.
5. Danko, Yu. A. (2015), *Fenomen «trolinhu» yak forma komunikatyvnoi Internet-vzaiemodii: politychnyi kontekst [The phenomenon of "trolling" as a form of communicative Internet interaction: a political context]*, Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine", № 2 (25), Pp. 83 – 94.
6. Zahnitko, A. (2020), *Suchasnyi linhvistychnyi slovnyk [Modern linguistic dictionary]*, TVORY, Vinnytsia, 920 p.
7. Kovalevska, A. V. (2018), *Alhorytm neitralizatsii patohennykh tekstiv v ukrainskomu informatsiinomu prostori [Algorithm for neutralization of pathogenic texts in ukrainian information space]*

the Ukrainian information space], Odessa Linguistic School: Modern Paradigms: Collect. monograph, PolyPrynt, Odesa, Pp. 175 – 285.

8. Kovalevska, T. Yu. (2001), *Komunikatyvni aspekty neirohnhvistychnoho prohramuvannia : Monohrafiia [Communicative aspects of neurolinguistic programming: Monograph]*, Astroprynt, Odesa, 344 p.

9. Kravchenko, O. V. (2009), *Syntaksicheskie mekhanizmy porozhdeniya lingvisticheskogo absurda [Syntactic mechanisms for generating linguistic absurdity]*, Herald of the Russian State Pedagogical University. A.I. Herzen, Vol. 106, Pp. 141–146.

10. Potiatynyk, B., Lozynskyi, M. (1996), *Patohennyi tekst [Pathogenic text]*, Missionary, Lviv, 296 p.

11. Semenov, D. I., Shusharina, G. A. (2011), *Setevoy trolling kak vid kommunikativnoy deyatel'nosti [Network trolling as a form of communication]*, Int. journ. Of experiment. Education, Vol. 8, Pp.135 – 136.

12. Slavova, L. L. (2012), *Movna osobystist lidera u dzerkali politychnoi lnhvopersonolohii : SShA – Ukraina : monohrafiia [Linguistic personality of a leader in the mirror of political linguopersonology: USA – Ukraine: monograph]*, I. Franko ZhSU Publishing House, Zhytomyr, 360 p.

13. Ekman, P. (2010), *Psikhologiya lzhi. Obmani menya, esli smozhesh' [The psychology of lies. Fool me if you can]*, Piter, SPb, 304 p.

14. Christensson, P. Techterms Computer and Internet Terms Dictionary: «Flaming Definition». URL: <https://techterms.com/definition/flaming>.

15. Davis R. The English Rothschilds. Collins, London. 1983. 272 p. URL: <https://mawaratytuger.angelstouch16.com/the-english-rothschilds-book-17581yw.php>.

16. Kovalevska A. V. Information Wars' Pathogenic Texts Neutralization Algorithm. Notes on Ukrainian Linguistics = Opera in linguistica ukrainiana. 2018. Vol 25. Pp. 227 – 239.

17. Kovalevska A. V. Spin-Doctoring in modern political discourse: linguistic aspect. Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Philology series. Vol. 87. 2021. Pp. 90 – 96.

18. Kovalevska T. & Kovalevska A. Utilizing the Neurolinguistic Programming Technologies in Foreign languages Teaching Practice in Ukrainian Universities. Arab World English Journal: Special Issue on English in Ukrainian Context. 2020. Pp. 184 – 193. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/elt3.16>

19. Kovalevska A., Kovalevska T., Kravchynska T., Hirna N. , L ysenko T. Modern methods and information and communication technologies in the system of teachers' training for vocational education institutions. AD ALTA: Journal of interdisciplinary research. Vol. 10. Issue 01-XVI. Ak. sdr. MAGNANIMITAS: Czech Republic, Hradec Králově. 2021. Pp. 106 – 114.

20. Kovalevska A., Kovalevska T., Kutuza N., Lakomska I. Suggestion Algorithm in Advertisement Megadiscourse: Hypnotic Inductors Systematics. Journal of Language and Linguistic Studies, 17 (Special Issue 2). 2020. Pp. 1294 – 1307.

21. Langer W. C. Office of Strategic Services (OSS) Washington, D.C. With the collaboration of Prof. Henry A. Murr, Harvard Psychological Clinic, Dr. Ernst Kris, New School for Social Research, Dr. Bertram D. Lawin, New York Psychoanalytic Institute. A Psychological Analysis of Adolph Hitler. His Life and Legend. URL: <http://web.archive.org/web/20050828111124/http://www.nizkor.org/hweb/people/h/hitler-adolf/oss-papers/text/profile-index.html>.

22. Spruds A. & Rožukalne A. Internet Trolling as a hybrid warfare tool: the case of Latvia. Riga, LV: NATO Strategic. URL: <https://www.stratcomcoe.org/internet-trolling-hybrid-warfare-tool-case-latvia-0>.

23. Stone B. & Ritelch M. The Hand That Controls the Sock Puppet Could Get Slapped. The New York Times. July 16. 2007. URL:

А. В. Ковалевська-Славова,

р філол. наук,

*Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
кафедра української та іноземних мов*

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ ПАТОГЕННИХ МЕГАДИСКУРСІВ: СТРАТЕГІЯ ТРОЛІНГУ

У статті, скерованій на унаочнення стратегій і тактик нейтралізації негативного ефекту патогенного політичного мегадискурсу, досліджено особливості лінгвістичної реалізації впливу на матеріалі промов політичних лідерів європейських країн та текстів новинного характеру і увиразнено специфіку стратегії тролінгу, метою якої є або ескалація емоційності та неправдивості інформації, поданої в оригінальному тексті, або ж доведення поданої в оригінальному тексті інформації до абсурду, що уможливить максимальне зниження раціональності сприйняття початкового тексту, а згодом – і довіри як до оригінального тексту почасти, так і згодом до адресанта зазначених текстів. Оптимальним використання стратегії тролінгу є в рамках нейтралізації патогенних текстів, створених в парадигмі фейкових з огляду на скерованість цього типу текстів на подання завідомо неправдивої інформації для ескалації напруженості в інформаційному просторі та дестабілізації ситуації. Наведено приклади використання усіх тактик зазначеної стратегії (грубого (деструктивного) тролінгу або флеймінгу, конструктивного тролінгу, перебільшення / зменшення, вікі-тролінгу, тактики «великої брехні», тактики сокпапетінгу), в яких дотримано усіх ознак оригінального патогенного тексту, включаючи домінантні впливові маркери, а також особливості стратегії реалізації сугестивності оригінального тексту, що уможливорює (при поданні текстів тій самій цільовій аудиторії, яка уже зазнала впливу оригінального тексту) зменшення або нейтралізацію шкідливого впливу оригінального патогенного тексту. Також у роботі окреслено перспективи подальших досліджень у зазначеній галузі з огляду на її принципову важливість як для виокремлення базових стратегій побудови патогенних текстів та глибинних механізмів їх формулювання і, відповідно, впливу на реципієнтів, а й способів протидії кожному з типів таких дискурсів, так і для оптимізації інформаційного простору України в умовах інформаційної війни.

Ключові слова: політичний мегадискурс, патогенний текст, стратегія нейтралізації, інформаційні війни, тролінг, нейролінгвістичне програмування, сугестія.

А. В. Ковалевская-Славова,

р филол. наук,

*Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления
при Президенте Украины,
кафедра украинского и иностранных языков*

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ ПАТОГЕННИХ МЕГАДИСКУРСОВ: СТРАТЕГІЯ ТРОЛІНГА

В статье, направленной на иллюстрацию стратегий и тактик нейтрализации негативного эффекта патогенного политического мегадискурса, исследованы особенности лингвистической реализации влияния на материале речей политических

лидеров европейских стран и текстов новостного характера, а также подчеркнута специфика стратегии троллинга, целью которой является либо эскалация эмоциональности и ложности информации, представленной в оригинальном массиве, либо доведение представленной в оригинальном массиве информации до абсурда, что позволит максимально снизить рациональность восприятия исходного массива, а впоследствии – и доверие как к оригинальному массиву отчасти, так и впоследствии к адресанту указанных массивов. Оптимальным использованием стратегии троллинга является в рамках нейтрализации патогенных массивов, созданных в парадигме фейковых, учитывая направленность этого типа массивов на предоставление заведомо ложной информации для эскалации напряженности в информационном пространстве и дестабилизации ситуации. Приведены примеры использования всех тактик указанной стратегии (грубого (деструктивного) троллинга или флейминга, конструктивного троллинга, преувеличения / уменьшения, вики-троллинга, тактики «большой лжи», тактики сокпапетинга), в которых соблюдены все признаки оригинального патогенного массива, включая доминантные маркеры влияния, а также особенности стратегии реализации внушаемости оригинального текста, что делает возможным (при представлении массива той же целевой аудитории, которая уже подверглась воздействию оригинального массива) уменьшение либо же нейтрализацию вредного воздействия оригинального патогенного массива. Также в работе намечены перспективы дальнейших исследований в указанной области, учитывая ее принципиальную важность как для выделения базовых стратегии построения патогенных массивов и глубинных механизмов их формулировки и, соответственно, влияния на реципиентов, так и способов противодействия каждому из типов таких мегадискурсов для оптимизации информационного пространства Украины в условиях информационной войны.

Ключевые слова: политический мегадискурс, патогенный текст, стратегия нейтрализации, информационные войны, троллинг, нейролингвистическое программирование, суггестия.

УДК 811.161.2'23:159.655

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235562>

І. В. Кравець,

*Національний університет «Одеська морська академія»,
старший викладач кафедри українознавства*

ВПЛИВОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИЙОМУ «АРГУМЕНТ ДО АВТОРИТЕТУ» В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено рекламному дискурсу, де використано «аргумент до авторитету» як потужний впливовий прийом. Розглянуто механізм принципу дії зазначеного прийому, виокремлено його впливові ознаки. Виявлено різновиди «аргументу до авторитету»: особистості й символи «авторитету». Запропоновано класифікацію різновидів «аргументу до авторитету».

Ключові слова: «аргумент до авторитету», вплив, наслідування, рекламний дискурс, символи «авторитету».

Комерційна реклама є одним із найбільш вивчених жанрів реклами й відзначається великою кількістю повідомлень на відміну від інших різновидів реклами. У зв'язку з цим виникає проблема у рекламистів: у який спосіб виокремити рекламне повідомлення серед тотожних і спонукати потенційного споживача придбати саме

певний товар чи скористатися послугою. Наявна безліч різноманітних прийомів, які оптимізують вплив, проте здебільшого вони потребують більш тривалого застосування для досягнення мети. Рекламистам же потрібні динамічніші прийоми зі швидким ефектом переконання потенційного покупця у наданні переваги саме рекламованому товару. Серед таких прийомів, які не потребують довготривалого впровадження, є використання «аргументу до авторитету» в рекламі. Комерційна реклама є об'єктом зацікавлення багатьох дослідників: як українських (В. В. Зірка, Н. В. Кондратенко, Т. Ю. Ковалевська, В. П. Олексенко, Є. В. Ромат, Н. В. Слухай, С. В. Форманова та ін.), так і зарубіжних (Л. К. Аверченко, У. Ф. Аренс, Ю. С. Бернадская, К. Л. Бове, К. В. Сечельнок, А. М. Толкачов, Л. Г. Фещенко), проте вивченню реклами, де застосовано прийом «аргумент до авторитету» уваги майже не приділено, фіксуємо лише поодинокі розвідки В. Г. Зазикіна, О. В. Зазикіної, Н. В. Кутузи, В. П. Мельникова, О. А. Феофанова, В. В. Ценьова, тому порушену проблему вважаємо **актуальною**.

Мета нашої статті – виявити впливовий потенціал прийому «аргумент до авторитету» в рекламному дискурсі. Мета передбачає виконання таких **завдань**: розглянути сутність поняття «аргумент до авторитету», виокремити впливові ознаки прийому «аргумент до авторитету», з'ясувати механізм дії впливу «аргументу до авторитету», виявити різновиди «аргументу до авторитету», запропонувати класифікацію різновидів «аргументу до авторитету».

Об'єктом дослідження є впливове навантаження рекламного дискурсу, **предметом** – впливовий потенціал прийому «аргумент до авторитету» в рекламному дискурсі.

Джерельною базою дослідження стали комерційні рекламні дискурси, що функціонували на телеканалах «1+1», «СТБ», «Україна», а також у соціальних мережах Facebook та Instagram.

Кожний рекламний дискурс насичений багатьма впливовими прийомами, проте основний акцент робиться на одному з них, щоб не розпорошувати увагу потенційного споживача. На нашу думку, надпотужним впливовим прийомом є «аргумент до авторитету», оскільки він змушує потенційного споживача більшість рекламної інформації сприймати на віру, тобто довіряти такій рекламі. Відзначимо, що «аргумент до авторитету» має різні номінування, як-от: О. А. Феофанов називав цей прийом тестемоніум («testimonial») [5, с. 125], а В. В. Ценьов таку рекламу називає авторитетною, де «судження авторитету майже не піддаються критиці, а його знання, досвід і рекомендації засвоюються беззаперечно» [6, с. 156]. Основною ж метою авторитарної реклами є «запустити програму бажання наслідувати лідера, робити (або не робити) те саме, що й лідер, авторитет» [6, с. 156]. Таким чином, актуалізується такий вид психологічного впливу як наслідування, котре «виявляється у слідуванні будь-якому прикладу чи зразку, у прагненні бути схожим на когось» [1, с. 53], що підвищує статус – особистісний, соціальний, професійний тощо, й «реципієнт може сприйняти заклики та рекомендації без будь-якої критичної оцінки, як певну інструкцію до дії, що максималізує сугестивність повідомлення» [2, с. 286], пришвидшуючи його дію.

Цей феномен потреби наслідування чи підкорення закладений у людині на підсвідомому рівні ще з давніх-давен, на чому робив акцент Р. Чалдіні: «У нас глибоко вкарбувалося усвідомлення необхідності підкорення авторитетам» [7, с. 200], тому що «нас з дитинства привчали думати, що покора загальноновизнаним авторитетам є правильною, а непокора їм – неправильною» [7, с. 202], тобто закладено певний стереотип сприйняття, який діє автоматично при зіткненні з типовими ситуаціями. Окрім того, як стверджує Л. Орлова, наказам істинних «авторитетів» підкоряться

навіть зручно та розумно, оскільки «авторитетам» притаманні сила духу, освіченість, мудрість [див. 4, с. 173], що засвідчує їхню обізнаність та компетентність у багатьох питаннях, і таким чином створюється установка сприйняття інформації на віру, без критичного оцінювання.

В умовах інформаційного перенасичення підкорення пов'язано зі своєрідним адаптуванням і збереженням людських ресурсів сприйняття й перероблення інформації, тому «смісл підкорення – створити ідеальні умови для того, щоб скерувати слабку особистість у напрям відносно безпечних відносин із довкіллям» [6, с. 139]. Підкреслимо, що С. Мілгремом були навіть проведені експериментальні дослідження феномену підкори авторитету, які виявили, що меж у підкорення майже не існує, а «підлегли» здатні пасивно виконувати накази «начальника» всупереч власній системі цінностей [див. 3].

Отже, механізм дії впливу «аргументу до авторитету» полягає в тому, що у людини спрацьовує установка некритичного сприйняття інформації, яку подає авторитетна особистість, оскільки її знання, досвід, освіченість, компетентність не викликає сумнівів, а це дає можливість реципієнтові не докладати зайвих зусиль для оброблення великої кількості сприйнятої інформації.

Вищезазначений феномен активно використовує реклама, експлуатуючи при цьому ще й асоціативність мислення людини – «рекламісти намагаються поєднати в рекламі свою продукцію з якимись радісними подіями або ситуаціями та уникати неприємних сюжетів. Гарні фотомоделі або відомі артисти, які знімаються в рекламі товару, асоціативно “позичають” рекламістам свою привабливість чи популярність» [4, с. 178]. Тобто спрацьовує автоматичність сприйняття позитивних емоцій і вражень, внаслідок чого в рекламу залучають відомих «зірок», експертів у певній галузі та ін., які є «авторитетами» для певних прошарків суспільства. Окрім власне авторитету, застосовують і символи «авторитету» (у термінології Р. Чалдіні) [7, с. 206], які в певний спосіб і формують різновиди «аргументу до авторитету». Відзначимо, що чіткої класифікації різновидів «аргументу до авторитету» немає, тому ґрунтуючись на класифікаціях різновидів «аргументу до авторитету», запропонованих Л. Орловою, О. А. Феофановим, В. В. Ценьовим, Р. Чалдіні та ін., пропонуємо власну класифікацію різновидів «аргументу до авторитету», де як «авторитети» можуть виступати: I) особистості – а) «зірки», б) експерти, в) споживачі, та II) символи «авторитету» – а) власне бренд, б) одяг, в) цитати й терміни, г) атрибути успіху й соціального статусу.

Розглянемо детальніше кожний із зазначених різновидів «авторитетів», проілюструвавши їх прикладами. I). *Особистості як «авторитет»*. «Авторитетними» особистостями в комерційних рекламних дискурсах можуть виступати а) «зірки», б) експерти, в) споживачі, де «зірки» шоу-бізнесу, експерти та спеціалісти в певній професійній сфері, є достатньо відомими і їхні рекомендації сприймаються без сумнівів з огляду на їхню фахову обізнаність [2, с. 286].

I). а). *Особистості як «авторитет» – «зірки»*. Це один із найдорожчих, але дуже дієвих методів впливу: безпосередньо власне «авторитет» рекомендує деякий товар або послугу, пропонує стати співучасником певного образу життя [6, с. 144]. «Зірки» ніби проектують свою популярність, свій авторитет на товар чи послугу, і це явище можна розглядати як створення іміджу товару за допомогою асоціацій за суміжністю [5, с. 127–128], тобто автоматично формується позитивний імідж товару, наприклад: «Лев Deluxe». *Одне морозиво – дві глазури! Морозиво “Ласунка”*. *Виробник щастя!*» (рекламує Ольга Полякова); «Неповторна, тому маєш свій стиль. Успішна, тому що впевнено йдеш до цілі. Змінюйся кожного дня. Обирай, якою ти будеш сьогодні. “Укрзолото”. *Створено для тебе!*» (рекламує Тіна Кароль); «Що для мене почуття?

Бути різною, але завжди собою. Відчувати, кохати так, як вмю я. “Золотий вік”. Почуття прикрашають» (рекламує Настя Каменських).

Вибір, зроблений знаменитістю, слугує своєю підказкою, що не потребує від споживача власних роздумів і вибору [1, с. 41], а придбання рекламованого товару «зіркою» створює ілюзію наближення до неї, створює своєрідну «спільність» з нею завдяки наявності ніби загальних речей і предметів. Проте варто враховувати, що іноді «зірка» може «затьмарити» товар [5, с. 131], тобто «зірка» може повністю перетягнути увагу на себе, і запам'ятається саме вона, а не рекламований товар чи послуга.

1). б). Особистості як «авторитет» – експерти. Експертна думка може перевершити за ефективністю залучення до реклами «зірок». У багатьох випадках у рекламі щось схвалюють експерти в певній галузі – це відомі вчені, письменники, юристи, медики, внесок яких у життя суспільства загальновідомий і беззаперечний [4, с. 173]. Як відзначав Р. Чалдіні, «у більшості випадків ми не здатні критично оцінювати наказів і розпоряджень загально визнаних авторитетів» [7, с. 205], наприклад: *«Ніколя Ріуссек, той, що записує час. Вийнайшов перший хронограф. Колір “Монблан” MB R200 з автоматичним підзаходом. Лічильники хронографу з дисками, що обертаються. Запас ходу 72 години. Створено вручну на Мануфактурі “Монблан” у Ле Локлі, Швейцарія. “Монблан”. Історія, яку варто розповісти. Годинники “MONTBLANC”»*.

Такий «авторитет» набувається широкими та глибокими знаннями в певній сфері, й інформація, отримана від загально визнаного «авторитету» ніби подає інструкцію до дії у конкретних ситуаціях, без тривалих умововисновків і критичного оцінювання.

1). в). Особистості як «авторитет» – споживачі. Рідше в рекламних дискурсах залучають як «авторитетів» споживачів, які вже придбали товар і отримали ефект від використання цим товаром, наприклад, у рекламному сюжеті демонструється опитування споживачів у торговельних центрах, супермаркетах, ярмарках тощо, запитуючи їхню думку. В такий спосіб надається порада щодо придбання рекламованого товару й знімається загальна усталена недовіра до реклами.

II). Символи «авторитету». Контролювати людську поведінку й впливати на неї здатні не лише «авторитети», а й певна атмосфера, створювана навколо них, певні символи (див. праці Л. Орлової, В. Ценьова, Р. Чалдіні). Таку впливову властивість дослідниця Л. Орлова пояснює тим, що саме «підсвідомість звикла реагувати саме на символи, а не на власне авторитет» [4, с. 173]. Символами «авторитету» зазвичай виступають *а) власне бренд, б) одяг, в) цитати й терміни, г) атрибути успіху й соціального статусу.*

II). а). Символи «авторитету» – власне бренд. Бренд – це загально визнана торговельна марка, яка відзначається пропонуванням якісних товарів й послуг. Рекламист В. В. Ценьов так пояснює популярність брендів у рекламі та їхній впливовий потенціал. У брендів наявні переваги: вони спонукають людину підкоритися владі товару-лідера, зробити вибір на його користь; товар-лідер як модне захоплення має ознаки «правила соціального доказу» (за Р. Чалдіні), що звільнює від необхідності ретельно роздумувати над інформацією [6, с. 146–149], підбираючи аргументи «за» та «проти». Наприклад: *«Ідеальний подарунок до Дня народження – ручка “Parker” зі знаком зодіаку! Гравіювання ручки “Parker” зі знаками зодіаку – це безпрограшний варіант для подарунку. Стильний символ, що не привертає зайвої уваги, але водночас персоналізує Ваш подарунок! Гравіювання виконуємо на різних моделях ручок “Parker”. Гарантуємо для Вас: швидку доставку, зручні способи оплати, подарункове пакування, гарантійне обслуговування. А також 100 % приємні емоції та здивування від подарунку»*. У цьому рекламному повідомленні об'єктом рекламування виступає

загальновідомий бренд «Parker», що не потребує додаткових прийомів і засобів переконання на користь пропонованого продукту.

II). б). *Символи «авторитету» – одяг.* Одяг дуже часто змушує нас механічно підкорятися тому смислу, який з нею пов'язаний [7, с. 211], що відповідно окреслює конкретну комунікативну ситуацію. Наприклад, у рекламному дискурсі персонажі у відповідному одязі «кваліфікуються» як професіонали певної сфери – бізнесмени, військові, танцівниці, медики тощо. Іншим випадком такого різновиду впливу може бути й власне рекламування, наприклад, ділового чоловічого костюма преміум-класу: *«“Ermenegildo Zegna”. Su Misura. Компанія “Ermenegildo Zegna” виготовляє тканини преміум-класу, які ретельно шиють і задраповані, для того щоб стати виразним витвором мистецтва. Не має значення, йдеться про один костюм чи про цілий гардероб, унікальною особливістю Su Misura є вимогливість до досконального крою. Цей одяг створений для того, щоб задовольняти Ваші потреби і перевищувати Ваші бажання».* Відзначимо, що таке уналежнення до певного різновиду «аргументу до авторитету» є досить умовним, оскільки рекламування вишуканого костюму можна кваліфікувати і як атрибут успіху й соціального статусу, про буде йтися далі.

II). в). *Символи «авторитету» – цитати й терміни.* Якщо особистість починає використовувати цитати висловлень деяких авторитетних постатей або загальновідомих висловів, то висувати контраргументи досить складно, оскільки загальновизнаний «авторитет» змушує підкорятися. Окрім того, незнайома термінологія вже лише одним фактом свого існування набуває величезної доказової сили [6, с. 150–151], наприклад: *«Б'юті-фільтр синього світла ADVANCED NIGHT REPAIR. Інновація для шкіри навколо очей. Ефективно відновлює шкіру в умовах нестачі сну, негативного впливу навколишнього середовища, УФ-проміння та шкідливого впливу синього світла. ВІДНОВЛЕННЯ скорочує всі видимі ознаки старіння шкіри. ЗМЕНШЕННЯ ТЕМНИХ КІЛ навколо очей всього за три тижні. ЗВОЛОЖЕННЯ протягом 24 години. ЗАХИСТ на 8 годин завдяки потужним антиоксидантам. “ESTÉE LAUDER”».* Цей рекламний дискурс містить терміни, що надають науковості, окреслюючи тим самим ґрунтовні та серйозні дослідження.

II). г). *Символи «авторитету» – атрибути успіху й соціального статусу.* Атрибути, які підкреслюють високий соціальний статус, можуть бути престижний автомобіль, дорогі аксесуари тощо [4, с. 173], наприклад, *«Новий “Porsche Panamera”. Ще більше потужності та драйву із новими двигунами “Porsche”. Нові яскраві кольори екстер'єру та довершені інноваційні стилі оформлення салону. Вражаючий набір опцій у базовій комплектації. Нова “Panamera” – унікальний спорткар створений для водія».* Такі символи «авторитету» схиляють до підкореному становищу та поважному ставленню до людей, у яких є ці атрибути, а до їхнього вибору та переваг виявляється підвищений інтерес [6, с. 151–152], оскільки тим самим підкреслюються високі досягнення особистості.

Таким чином, «аргумент до авторитету» може розглядатися двома великими блоками: власне особистості та символи «авторитету», де як «авторитетні» особистості виступають «зірки», експерти, споживачі, а символами «авторитету» – власне бренд, одяг, цитати й терміни, атрибути успіху й соціального статусу, що у сукупності мають потужний впливовий потенціал.

Висновки. Отже, перевагами прийому «аргумент до авторитету» є те, що запускається певна програма бажання наслідувати лідера, яка позбавляє потенційного споживача складних мисленнєвих операцій у процесі прийняття рішення придбання певного товару чи послуги. Рекомендації «авторитетів» не піддаються критиці, сприймаються на віру, беззаперечно, що дають змогу авторитетній рекламі спрацьовувати найшвидше. Найчастіше в рекламних дискурсах як «авторитет»

виступають не лише особистості, але й символи «авторитету», що підвищує ефективність впливу на потенційного споживача. реципієнта.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому вивченні актуалізації мотивів престижу та елітарності, що реалізується в комерційному рекламному дискурсі з використанням прийому «аргумент до авторитету».

Література

1. Зазыкин В. Г., Зазыкина Е. В., Мельников В. П. Психология рекламы и рекламной деятельности. М. : ЗАО «ИНТЕЛБУК» ; «Издательство ЭЛИТ», 2009. 224 с.
2. Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект: монографія. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.
3. Мілгрем С. Поко́ра авторитету. Погляд експериментатора / переклад А. Ящук. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2019. 288 с.
4. Орлова Л. 50 способов успешного манипулирования человеком. Минск : Современный литератор, 2008. 224 с.
5. Феофанов О. А. Реклама: новые технологии в России. СПб.: Питер, 2003. 384 с.
6. Ценёв В. В. Психология рекламы. Реклама, НЛП и 25 кадр. СПб. : Речь, 2007. 224 с.
7. Чалдини Р. Психология влияния / перевод Е. Волков, И. Волкова, О. Пузырёва. СПб. : Питер, 2007. 288 с.

Referenses

1. Zazykin V. G., Zazykina E. V., Mel'nikov V. P. *Psychology of advertising and advertising activity [Psikhologiya reklamy i reklamnoy deyatel'nosti]*, М. : ЗАО «INTELBUK» ; «Izdatel'stvo ELIT», 2009, 224 p.
2. Kutuza N. V. *Communicative suggestions in advertising discourse: psychological aspect: monograph [Komunikativna sugestiya v reklamnomu diskursi: psikholingvistichniy aspekt: monografiya]*, К.: Vidavnichiy dim Dmitra Burago, 2018, 736 p .
3. Milgrem S. *Humility to authority. Experimenter's [glance Pokora avtoritetu. Poglyad eksperimentatora]* / pereklad A. Yashchuk, Kharkiv : Klub simeynogo dozvillya, 2019, 288 p.
4. Orlova L. *50 ways to successfully manipulate a person [50 sposobov uspehnogo manipulirovaniya chelovekom]*, Minsk : Sovremennyy literator, 2008, 224 p.
5. Feofanov O. A. *Advertising: new technologies in Russia [Reklama: novye tekhnologii v Rossii]*, SPb.: Piter, 2003, 384 p.
6. Tsenev V. V. *Psychology of advertising. Advertising, NLP and 25 frames [Psikhologiya reklamy. Reklama, NLP i 25 kadr]*, SPb. : Rech', 2007, 224 p.
7. Chaldini R. *Psychology of influence [Psikhologiya vliyaniya]* / Translated by E. Volkov, I. Volkova, O. Puzyreva, SPb. : Piter, 2007, 288 p.

И. В. Кравец,

*Национальный университет “Одесская морская академия”
кафедра українознавства*

ВОЗДЕЙСТВУЮЩИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРИЁМА «АРГУМЕНТА К АВТОРИТЕТУ» В РЕКЛАМНОМ ДИСКУРСЕ

Статья посвящена рекламному дискурсу, где использован «аргумент к авторитету» как мощный воздействующий приём. Рассмотрен механизм принципа действия указанного приёма, выделены его воздействующие признаки. Выявлены

разновидности «аргумента к авторитету»: личности и символы «авторитета». Предложена классификация разновидностей «аргумента к авторитету».

Ключевые слова: «аргумент к авторитету», воздействие, подражание, рекламный дискурс, символы «авторитета».

I. V. Kravets,

*National University "Odessa Marine Academy",
department of Ukrainian Studies*

INFLUENTIAL POTENTIAL OF RECEIVING "ARGUMENT TO AUTHORITY" IN ADVERTISING DISCOURSE

The article is devoted to advertising discourse, which uses the "argument to authority" as a powerful influential technique. The purpose of our article is to find out the influential potential of accepting the "argument for authority" in advertising discourse.

The purpose involves the following tasks: to consider the essence of the concept of "argument to authority", to identify the influential features of "argument to authority", to clarify the mechanism of action of "argument to authority", to identify varieties of "argument to authority", to propose a classification authority ».The object of research is the influential load of advertising discourse, the subject - the influential potential of receiving the "argument to authority" in advertising discourse.

The mechanism of the principle of action of the designated reception is developed, its influence of a sign is edited, in particular automaticity of reaction in a certain way to the information submitted by "authoritative" persons. Varieties of "argument of authority" are revealed: personalities and symbols of "authority". The classification of varieties of "argument to authority" is offered, where there are two blocks with the corresponding varieties: personalities ("stars", experts, consumers) and symbols of "authority" (brand owner, clothes, attributes and terms).

The advantages of receiving an "argument to authority" is that to start the singer's program desire to imitate the leader, which deprives the educational consumer of complex mental operations in the decision-making process to acquire a singer or service. The recommendations of the "authorities" are not subject to criticism, are taken for granted, no doubt, to give authoritative advertising work the fastest.

We see a promising study in the further study of the actualization of the motives of prestige and elitism, to be realized in commercial advertising discourse using the technique of "argument to authority".

Key words: "argument to authority", influence, imitation, advertising discourse, symbols of "authority".

С. М. Мазур,

канд. філол. наук,

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка,

доцент кафедри іноземних мов математичних факультетів

СУГЕСТИВНІСТЬ ТЕКСТУ «ОФУДЕСАКІ»: УМИСНІСТЬ ЧИ ВИПАДКОВІСТЬ?

Мета статті – виокремити й описати вербальні засоби сугестивного впливу на реципієнтів тексту «Офудесаки» (досл. з яп.: «На кінчику пензля»), який є головним канонічним текстом Тенрійської релігії – однієї з «найстаріших» серед численних новітніх синкретичних релігій Японії, заснованої простою селянкою Накаямою Мікі (1797-1887) в 1838 р. Текст «Офудесаки» записаний засновницею цієї релігії «зі слів Бога-Отця» в 1869-1881 рр., складається з 17 глав і 1711 віршів-танка, які яскраво відображають японську мову другої половини XIX ст. Це дозволяє розглядати «Офудесаки» як цінне джерело розмовної і літературної мови цієї історичної доби, а також тогочасного кансайського діалекту, оскільки, попри поетичну форму, цей твір насичений просторічною лексикою та діалектизмами. Таким чином, **предметом** дослідження є графічні, фонетичні, лексичні і синтаксичні особливості тексту «Офудесаки», які віддзеркалюють не лише ідіолект авторки цього сакрального твору, а й дають вагомі підстави зробити припущення щодо умисної мовної стилізації цього тексту Накаямою Мікі практично на всіх мовних рівнях. У роботі використано **методи** семантичного, граматичного, етимологічного аналізу, а також історичний та описовий методи. Одним із головних **результатів** і аргументованих конкретними прикладами **висновків** дослідження є висунута автором статті гіпотеза про те, що конвергентне зближення японського розмовного мовлення з літературною мовою мало двосторонній напрямок. Не лише мова художньої літератури через систему освіти активно впливала на нормативну базу національної мови, а й розмовна стихія мала суттєвий вплив на тогочасну японську мову, «розмиваючи» визначені літературною традицією межі: змінюючи вимову слів, лексичний склад, граматичні правила, стилістичні норми тощо.

Ключові слова: японська мова, Тенрійська релігія, «Офудесаки», особливості мови тексту «Офудесаки», ієрогліфіка, вербальні засоби сугестивного впливу, сугестія сакрального тексту, кансайський діалект.

«Офудесаки» (досл. з яп.: «На кінчику пензля») є головним канонічним текстом Тенрійської релігії – своєрідною «Біблією» однієї з найстаріших серед численних новітніх монотейстичних релігій Японії. Він містить головні постулати цього синкретичного віровчення, запозичені синтоїзму, буддизму та християнства, і «записані» у поетичній формі засновницею цієї релігії Накаямою Мікі (1797-1887)² «зі слів самого Бога-Отця» в 1869-1881 рр. Текст «Офудесаки» складається з 17 глав, у яких налічується 1711 віршів-танка. Окрім викладення основних догм і постулатів Тенрійської релігії цей текст віддзеркалює світогляд пересічних мешканців Японії початку доби Мейджі (1868-1912 рр.), окремі специфічні риси японського національного характеру і менталітету, а головне – особливості японської мови

² Після смерті Накаяма Мікі отримала ім'я *Оя-сама* (досл. з яп.: «Прамати»).

другої половини XIX ст. у її кансайському³ варіанті, що зволяє розглядати «Офудесакі» як цінне джерело дослідження розмовної і літературної мови цієї історичної доби, а також фонетичних, лексичних та синтаксичних особливостей тогочасного кансайського діалекту.

Аналізуючи текст «Офудесакі», ми неодноразово запитували себе: невже всі ці особливості, що проявляються на різних мовних рівнях, мають суто випадковий характер і віддзеркалюють лише ідіолект автора цього сакрального твору – простої японської селянки Накаями Мікі. При прочитанні цього тексту складалося враження, що попри щире прагнення його авторці так і не вдалося «перевершити саму себе», тобто вийти за межі власних реальних мовленнєвих можливостей, зумовлених соціальним походженням, рівнем отриманої в дитинстві освіти тощо, і створити дійсно високохудожній твір, написаний бездоганною літературною мовою, як цього вимагав від неї статус канонічного релігійного тексту. Навіть якщо вона не могла зробити цього самостійно, то що завадило їй звернутися за допомогою до будь-кого зі своїх досвідченіших у питаннях мови послідовників із проханням належним чином відредагувати створений нею текст?

Однак робити цього вона не стала. Чому? Можливо тому, що «надиктований» їй цей текст був самим Богом-Отцем, який «обрав Накаямі Мікі своїм Живим храмом» і її вустами став проповідувати людям «Небесну Істину», а будь-яке «переінакшення» слів Бога-Отця, навіть із найблагороднішою метою, могло бути оцінено як богохульство. А можливо, тому, що «спрощувала» та «приземлювала» вона текст «Офудесакі» умисно, прагнучи максимально наблизити його до рівня мовленнєвої компетенції потенційної аудиторії, для якої цей текст призначався. Чим глибше ми занурювалися в текст «Офудесакі», тим більше переконувалися у справедливості нашого припущення щодо умисної мовної стилізації цього тексту його авторкою на всіх мовних рівнях, починаючи з графіки і закінчуючи синтаксисом та стилістикою.

Таким чином, з'ясування мовних особливостей різних рівнів, а також використання стилістичних засобів сугестивного впливу тексту «Офудесакі» на читачів і є головною метою цієї статті. Як зазначає в одній із своїх робіт проф. О. О. Селіванова: «Останнім часом у сучасному мовознавстві відбувається становлення окремої галузі – сугестивної лінгвістики, об'єктом якої є вербальні й паравербальні засоби, заряджені потужним, спрямованим на підсвідоме (позасвідоме) впливовим потенціалом, що реалізується в різноманітних дискурсивних практиках. ...Однак практично поза увагою сугестивної лінгвістики поки що залишається сфера художньої комунікації, хоч *художні тексти мають потужну сугестивну зарядженість, торкаються найпотаємніших сторін людської психіки, впливають не лише на свідомість, а й на позасвідоме*» (виділено нами. – С. М.) [1, с. 399]. А написаний віршами жанру *танка* текст «Офудесакі» ми відносимо саме до художніх текстів. Інша вітчизняна дослідниця О. В. Климентова, яка спеціалізується на аналізі вербальної сугестії в межах релігійного дискурсу, зокрема на вивченні механізмів використання сакрального текстового матеріалу в маніпуляційних цілях, у статті під назвою «Особливості сугестії з використанням сакральних текстів» пише, що «сугестивний спосіб передачі інформації закладався у сам процес створення сакральних текстів. ...Вербальна сугестія в сакральних текстах, які задіяні у богослужінні, закорінена у систему функцій: фіксацію, кодифікацію, трансляцію, акумуляцію і трансформацію актуальної конфесійної інформації. Тому вона може втілюватись у формах,

---

³ *Кансай* (яп.: 関西) – назва регіону в західній частині о. Хонсю, до складу якого входять префектури Вакаяма, Кіото, Міе, Нара, Осака, Шіга, Хього.

розрахованих на візуальне (фіксація, кодифікація), аудіальне (трансляція) та ментальне (акумуляція, трансформація) сприйняття. Приміром, сугестивними формами, розрахованими на візуальне сприйняття в сакральному тексті, можуть виступати букви, їх акцентація через креативне зображення, акростих, кольорове тло, малюнки, вставлені слова чи фрази, образи тощо; на аудіальне – спосіб виконання, інтонаційне чи логічне виділення слів, повтори звуків, слів, словосполучень, частин тексту тощо; на ментальне – символи, ізоморфи, штучне накопичення інформації (рецитація, алюзія тощо), на базі якої будуть утворюватись нові смисли. Отже, виявлення вербалізаторів, які дозволяють декодувати текст, і з'ясування їх кореляцій на різних рівнях мови можна вважати найбільш актуальними задачами при вивченні вербальної сугестії. ...Такий підхід до сакрального тексту властивий й іншим релігіям, що сформувались на основі біблійного тексту» [2, с. 439-440].

Звичайно, ми не станемо порівнювати текст Святого Письма з текстом «*Офудесаки*», тим більше, що останній, попри окремі елементи християнської етики, залучені Накаямою Мікі до морально-етичної концепції Тенрійського віровчення, не «формувався на основі біблійного тексту», а є оригінальним сакральним текстом. Зауважимо також, що текст «*Офудесаки*» з точки зору його сугестивного потенціалу дійсно є унікальним, оскільки, будучи одночасно і художнім, і сакральним текстом, об'єднує в собі як «*потужну сугестивну зарядженість художнього тексту*», на що вказує О. О. Селіванова, так і «*закладений у сам процес створення сакральних текстів сугестивний спосіб передачі інформації*», на чому наголошує О. В. Климентова.

Аж ніяк не випадковим був також вибір Накаямою Мікі поетичної форми написання тексту «*Офудесаки*». Адже синтоїстські божества, за давніми віруваннями японців, спілкувалися з людьми виключно віршами. Поетичний стиль «*Офудесаки*» не тільки «підтверджував» божественне походження цього сакрального тексту, а й надавав йому особливого урочистого звучання, підсилював його емоційний вплив на читача, готуючи таким чином читацьку аудиторію до відповідної рецепції сугестивного потенціалу інших вербальних засобів, які містив у собі цей канонічний текст. Більш того, як відомо, ритмічна організація поетичного тексту, що ґрунтується на послідовному повторі фонетичних та лексичних одиниць, вже сама по собі має певний сугестивний вплив на читача⁴. Проф. Н. В. Слухай, яка є одним із провідних вітчизняних фахівців у галузі теорії сугестії і комунікації, передусім у царині дослідження сфер вербального та невербального сугестивного впливу на поведінку людини, також наголошує на високій ефективності в цьому сенсі особливої тональності та ритму, яких надає мові поетично оформлений текст [див.: 3, с. 12; с. 56].

Однак дехто з японських і зарубіжних фахівців пояснює вибір Накаямою Мікі поетичного жанру *танка* для написання «*Офудесаки*» іншими причинами. Так, у вступі до свого дослідження «*A Study of the Ofudesaki: The original Scripture of Tenrikyo*» (1987) Іноуе Акіо і Ейнан Мет'ю з цього приводу пишуть: «Знаючи забудькуватість людської натури, Мікі використовувала традиційну поетичну форму *танка*, що має 31 склад (5-7-5-7-7), записану дворядковою строфою... Батьківські божественні настанови передаються саме в цьому жанрі, який прагне до переважного використання *xiragani* (фонетичної складової абетки), і меншого використання ієрогліфів – ознаки китайського стилю. Це впливає на текст як своєрідний мнемонічний засіб, що значно полегшує читачеві запам'ятовування тієї Істини, яка закладена в ньому» [4, с. XVII].

---

⁴ Своєю часу це питання детально було досліджено на матеріалі російськомовних сакральних текстів у дисертації С. В. Болтаєвої «Ритмічна організація сугестивного тексту» [5].

Про які ж мовні засоби сугестивного впливу на читача може йтися в цьому випадку? Насамперед прокоментуємо наші спостереження щодо графічного оформлення тексту «*Офудесаки*», адже дуже часто саме графіка (включно з орфографією та пунктуацією) віддзеркалює не лише рівень освіченості автора, а й численні мовні особливості його твору на фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному рівнях, де проявляються як ідіолектні особливості мови, так і загальномовні, а також регіональні та діалектні ознаки, які характеризують мову тієї історичної доби, за якої створювався конкретний твір, а також мову регіону, де це відбувалося.

Однак у цій царині дослідник, який свідомо чи несвідомо нехтує певною історичною, соціальною, культурною інформацією, а також біографічними фактами, може допуститися серйозних помилок, передусім щодо ідіолекту автора твору. Так, наприклад, співвідношення ієрогліфічних записів лексики в тексті «*Офудесаки*», загальна кількість яких не перевищує одного відсотка від кількості всіх слів, що містить цей текст, і записів, виконаних виключно графемами *кани*, породжує спокусу «звинуватити» авторку головного канонічного тексту Тенрійської релігії Накаяму Мікі в незнанні (чи, можливо, краще сказати, у недостатньому знанні) ієрогліфіки. І це жодним чином не мало б викликати заперечення з огляду на її соціальне походження, отриману освіту (початкова школа) тощо. Проте не все в цьому випадку так однозначно, як це може здатися на перший погляд.

По-перше, не слід забувати, що авторка «*Офудесаки*» була жінкою. А японським жінкам протягом століть взагалі категорично заборонялося вчити ієрогліфи. Більше того, знання жінкою «*отоко-моджі*» (досл.: «чоловічих літер», а саме так за доби Хейан /794-1185/ називали японці ієрогліфічне письмо) вважалося вадою, яку слід було приховувати, щоб не наразитися на остракізм з боку оточуючих.

Друга важлива обставина, яку також слід враховувати, аналізуючи графічне оформлення «*Офудесаки*», це те, що, принаймні, на початку розповсюдження Тенрійської релігії на теренах Японії понад 80% її послідовників були жінками, оскільки одним із «божественних проявів» всемогутності Бога-Отця, якими він наділив Накаяму Мікі, був «дар полегшення болю під час пологів». Таким чином, створюючи «*Офудесаки*», Накаяма Мікі чудово уявляла собі головний контингент читачів, яким призначався цей твір.

Як ми вже зазначали, загальна кількість ієрогліфічних записів лексики в тексті «*Офудесаки*» не перевищує одного відсотка від кількості всіх слів, що містить цей текст, записаний головним чином *каною*. Яку ж лексику в тексті «*Офудесаки*» Накаяма Мікі записувала ієрогліфами і чи дійсно причиною такого стану справ є її свідомо орієнтація на певну категорію адресатів цього канонічного твору Тенрійської релігії?

За нашими підрахунками, Оя-сама в тексті «*Офудесаки*» використовує досить обмежену кількість ієрогліфів – 45: 一、二、三、四、五、六、七、八、九、十、百、日、月、才、人、神、子、共、事、火、水、風、天、山、高、大、上、下、入、元、万、廿、口、尺、分、初、正、寸、善、壹、心、歌、納、此、木(木^レ).

Ці ієрогліфи досить чітко розподіляються на окремі лексико-семантичні групи, які дуже нагадують тематичний розподіл ієрогліфів при їх викладанні в тогочасних японських початкових школах, а саме:

1. Числа: 一、二、三、四、五、六、七、八、九、十、百 – відповідно: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 100.

2. Імена богів, найменування живих істот: *Камі* 神 (Бог, Бог-Отець) зустрічається в тексті «*Офудесаки*» 223 рази; *Цукі-Хі* 月日 (Бог Місяць-Сонце) – 370; *хіто* 人 (людина, люди) – 39; *ко, кодомо* 子, 子共, こ共 (суч.: 子供 – дитина, діти) – 14.

3. Явища природи та її складові: *xi* 火 (вогонь) зустрічається в тексті «*Офудесакі*» 6 разів; *midзу* 水 (вода) – 20; *кадзе* 風 (вітер) – 10; *тен, сора* 天 (небо) – 10; *xi* 日 (сонце, день) – 43 (не у складі словосполучення «*Цукі-Хі*» 月日 – Бог Місяць-Сонце); *цукі* 月 (місяць) – 32 (не у складі словосполучення «*Цукі-Хі*», а окремо); *яма* 山 (гора) – 36 разів у складі словосполучення «*такаяма*» 高山 («висока гора», «високі гори») та 14 разів окремо; *кі (ті)* 木 (дерево) – 8 разів окремо (у значенні «дерево», «дерева»); 5 разів – у складі словосполучення «*йоогі*» よふ木⁵ (досл.: «гарний ліс»; «лісоматеріал, придатний для будівництва», «гарний будівельний матеріал»).

4. Слова на позначення розміру, напрямку тощо: *такай* 高(い) (високий), трапляється в тексті «*Офудесакі*» 36 разів у складі метафоричного словосполучення «*такаяма*» (高山 /高い山/ – досл.: «висока гора», «високі гори» у значенні «верховна влада», «ті, хто знаходиться на вершині влади») і 6 разів у складі словосполучення «*такай токоро*» (高いところ – «верх», «вершина», «місце зверху» тощо); *оокі, дай* 大 (великий) – 12 разів, з яких 11 – у складі словосполучення «*дай-ічі*» (大一 – «найперший», «найбільший», «найголовніший», «найважливіший» тощо); *камі, уе* 上 (верх) – 33; *шімо, шіта* 下 (низ) – 3 (лише у словосполученні «*камі-шімо*» 上下 – «верх і низ», «верхи та низи» у значенні «управителі /представники влади/ та підлеглі»); *шяку* 尺 («*шяку*» – /заст./ яп. міра довжини, 1 *шяку* = 30,3 см).

5. Назви днів тижня, чисел, місяців, років: *місока* 三十日 (тридцять число місяця); *шюгацу* 正月 (січень, Новий рік); *рокугацу* 六月 (червень).

6. Філософсько-етичні поняття: *дзен* 善 (добро), трапляється в тексті «*Офудесакі*» 8 разів.

7. Окремі слова: *кото* 事 (справа, діло, діяння; явище; річ; обставина тощо), у тексті «*Офудесакі*» це слово трапляється 762 рази; *kokoro* 心 (серце, душа) – 262 рази; *чьотто* 一寸 (трохи) – 32 рази; *йородзу* 万 (усе, всеосяжний, всеохоплюючий тощо) – 1 раз.

 Підсумовуючи, ще раз задамо питання, чому кількість ієрогліфічних написань слів у тексті «*Офудесакі*» така незначна і чому вибір авторки випав саме на ці, а не інші ієрогліфи? Адже Накаяма Мікі, яка була здатна написати такий великий за обсягом і філософський за змістом поетичний твір, навіть з урахуванням усіх вад тогочасної жіночої освіти, про що ми вже говорили, безперечно, знала набагато більше ієрогліфічних знаків, ніж ті, що вона використала у своєму творі. Головною причиною, як нам здається, було врахування аудиторії, для якої призначався текст «*Офудесакі*». І в цьому випадку таке рішення було цілком логічним. Однак, з огляду на те, які саме слова⁵ для написання ієрогліфами були вибрані Оя-самою, можна зробити ще один важливий, як на нашу думку, висновок, а саме: ці написання мали слугувати своєрідними «маркерами» тих лексичних одиниць, які авторка тексту «*Офудесакі*» з тих чи інших міркувань вважала за необхідне виділити. Які ж це лексичні одиниці?

Бог-Отець – *Камі* 神; *Бог Місяць-Сонце* – *Цукі-Хі* 月日; *людина (люди)* – *хіто* 人; *дитина (діти)* – *子共* (суч.: 子供), тобто графічно виділяються дві протилежності: *Бог і люди*, яких авторка тексту «*Офудесакі*» закликає до взаємопорозуміння та взаємодії.

Ієрогліфічним написанням у тексті «*Офудесакі*» виділена також лексика на позначення найпоширеніших явищ і складових природного середовища, в якому

⁵ Без урахування в цьому випадку арифметичних чисел, а також назв днів тижня, чисел, місяців, які в Японії до початку доби Мейджі інакше, ніж відповідними ієрогліфами, не записувалися.

мешкають люди і якими керує Бог-Отець: небо – тен, сора 天; сонце, день – хі 日; місяць – цукі 月; гора, гори – яма 山; дерево, дерева – кі (гі) 木; вогонь – хі 火; вода – мідзу 水; вітер – кадзе 風.

Виділена ієрогліфічним написанням також лексика на позначення ієрархічних стосунків у тогочасному японському суспільстві, що теж, на нашу думку, є своєрідним закликком Оя-сами до соціальної злагоди та гармонійних стосунків між різними верствами населення країни, яку саме в той період, коли писався текст «Офудесакі», ще тривожили відголоски революційних подій 1868 р.: високі гори (у значенні «верховна влада», «ті, хто знаходиться на вершині влади») – «такаяма» 高山 (高い山); верх, вершина (у значенні «влада», «верхи») – «такай тогоро» 高いところ; верх, верхи (у значенні «влада», «керівництво») – камі, уе 上; верх і низ, верхи та низи (у значенні «керівники і підлеглі») – «камі-шімо» 上下.

Вибір для ієрогліфічного написання окремих слів, таких, як наприклад: добро – дзен 善; великий, величний – оокі, дай 大 (у значенні «найперший», «найбільший», «найголовніший», «найважливіший» – «дай-ічі» (大一); справа, діло, діяння; явище – кото 事; серце, душа – кокого 心; всеосяжний, всеохоплюючий – йородзу 万; як і висока частотність використання деяких із них, теж, на нашу думку, не є випадковим, оскільки йдеться про «велич діянь Бога-Отця», які люди повинні сприймати з відкритою душею та ширим серцем.

Таким чином, ієрогліфічні написання в тексті «Офудесакі», на наше переконання, стали ще одним ефективним засобом сугестивного впливу на свідомість і підсвідомість тих, кому безпосередньо адресувався цей канонічний текст.

Це стосується й численних лексичних повторів, які ми також схильні розцінювати як своєрідне сугестивне спонування читачів до тих чи інших дій. Семантичний аналіз цієї лексики безсумнівно підтверджує її умисне залучення і цілеспрямоване використання як спеціального художньо-стилістичного засобу. Нагадаємо, що йдеться про слова та словосполучення типу : にち／＼(に) [нічі-нічі(-ні)] – «повсякденно», «щодня», «щоднини», «щоденно», «кожного дня»; «постійно», «невпинно», «незмінно»; だん／＼ (と) [дан-дан(-то)] – «поступово», «поволі», «крок за кроком»; めへ／＼(に,の) [мее-мее(-ні, -но)] – «кожний», «кожний окремо»; «відповідно»; はや／＼ [хая-бая(-то)] – «швидко», «поспішно», «поспіхом», «квапливо»; «не гаючи часу». Постійне повторювання в тексті «Офудесакі» зазначених лексичних одиниць було своєрідним сугестивним спонуванням усіх без винятку потенційних послідовників Оя-сами, «не гаючи часу», «щодня», «крок за кроком» усвідомлювати Божественну волю Бога-Отця, щоб якомога «швидше» ступити на Шлях Спасіння.

Особливої уваги заслуговує повторювання двох таких слів в одному вірші (17 танка), оскільки саме в цих випадках йдеться про «незамасковане» застосування відповідного художньо-стилістичного прийому, покликаноного посилити емоційно-смысловий вплив тексту на читача. Наприклад:

にち／＼によりくる人にことハりを
ゆへばだん／＼なをもまあすで (2-37)

Навіть якщо ви будете відмовляти тим, хто приходите щодня,
Все одно їх кількість буде щоденно зростати.

До загальнотекстуальних повторів ми відносимо також доволі численні випадки «внутрішніх» ремінісценцій, коли в різних главах «Офудесакі» трапляються однакові або дещо відозмінені рядки віршів. Мета таких фразових рефренів-маркерів – та ж сама, що й у випадку з лексичними повторами – посилення сугестивного смислового та емоційного впливу на читача. Наведемо декілька типових прикладів:

このたびハ神がをもていあらはれて
なにかいさいをといてきかする (1-3)

*Цього разу Я, Господь, Сам пожував до вас,
Щоб відкрити вам заповітну Істину!*

このたびハ神がをもていあらはれて
どうよぢざいにはなしするから (13-92)

*Цього разу Я, Господь, Сам пожував до вас,
Щоб почати всемогутньо повелівати.*

Подібних випадків загальнотекстуальних повторів, тобто своєрідних «внутрішніх ремінісценцій», ми нарахували 64, що свідчить про цілком свідоме використання авторкою «*Офудесакі*» цього художнього засобу як спеціального стилістичного прийому сугестивного характеру.

До речі, свого часу увагу на використання лексичних повторів, зокрема таких слів, як «*тасуке*» (たすけ – «рятунок», «порятунок»), «*цутоме*» (つとめ – «служба»), «*секай*» (せかい – «світ», «всесвіт»), як доволі «ефективного педагогічного методу», звернули також перекладачі тексту «*Офудесакі*» англійською мовою – Іноуе Акію й Ейнан Мет'ю, які у вступі до другого англomовного видання «*Офудесакі*» в Японії зазначали: «Слово «*тасуке*», яке означає «порятунок» з'являється 120 разів у різних відмінкових формах у всьому тексті «*Офудесакі*». Подібно до цього, слово «*цутоме*» («служба») трапляється 83 рази, а «*секай*», що означає «світ» або «всесвіт» – 250 разів» [6, с. XX]. Однак тлумачать ці повтори автори англomовного перекладу «*Офудесакі*» дещо інакше, ніж це робимо ми, розглядаючи їх як один із сугестивних механізмів впливу на свідомість адресатів цього твору. Зокрема вони пишуть: «З огляду на тогочасні феодальні умови, проти яких були укладені ці настанови, з метою розуміння загального й революційного світобачення, яке було викладено в «*Офудесакі*», важливо зрозуміти труднощі, з якими стикалися сільські мешканці, що проживали в маленькому закритому суспільстві провінції Ямато. Коли ми усвідомимо історичні умови сільської місцевості Японії ХІХ ст., ми зрозуміємо, що передусім текст «*Офудесакі*» був орієнтований на простих селян, які мали таку ж освіту, як і будь-яка пересічна людина другої половини ХХ ст. Хоча, здавалося б, повтори, що трапляються по всьому тексту «*Офудесакі*», можуть бути нудними і монотонними для сучасного читача, можна сказати, що вони *становили ефективний педагогічний метод (виділено нами. – С. М.)* для людей тих часів. У великій кількості використовуються також метафори й алегорії, які були звичними для тогочасних людей. Усе це мало бути усвідомлено й оцінено ними. Саме в цьому проявилась материнська любов Засновниці, яка вела людей найкращим із можливих шляхів з метою допомогти їм зрозуміти волю Божу» [6, с. XX].

Фактом загальнотекстуального характеру з безсумнівним сугестивним підґрунтям є також те, що починаючи з шостої глави «*Офудесакі*» Накаяма Мікі дає Богові (神 – Камі) нове ім'я і починає послідовно називати його «Богом Місяць-Сонце» (神月日 – Камі Цукі-Хі), або ж просто «Місяць-Сонце» (月日 – Цукі-Хі). А в чотирнадцятій главі він отримує ще одне ім'я – «Оя» (をや / 親 / – «Бог-Праотець» (досл.: «батьки», «батько і мати»). Сугестивний підтекст усіх цих перейменувань Бога, на нашу думку, полягає у прагненні Накаями Мікі імпліцитно нав'язати своїм потенційним прихильникам думку про те, що, по-перше, Цукі-Хі втілює в собі водночас і образ синтоїстської богині Сонця – Аматерасу, і образ Будди, символом просвітління та мудрості якого в буддизмі традиційно вважається Місяць. А по-друге, переконати вірян, що саме тенрійський Бог, а не будь-який інший, є єдиним і істинним їх Прародителем – водночас і Батьком, і

Матір'ю усіх людей на землі! І саме Його, *Бога-Праотця*, люди мусять шанувати так, як вони шанують своїх рідних батьків і пращурів!⁶ Тобто йдеться про свідоме використання Накаямою Мікі міфопоетичних образів *Сонця, Місяця, Бога-Отця (Прабатька, Праматері)* інших релігій та вірувань – насамперед синтоїзму, буддизму тощо.

Ще одним беззаперечним мовним засобом сугестивного впливу на читачів «*Офудесакі*» є той факт, що Накаяма Мікі, підкреслюючи, що її вустами промовляє до людей сам Господь, постійно використовує особові та присвійні займенники у формі першої особи: *Я, Мене, Мені...*; *Мій, Мого, Моєму...* тощо.

До типових мовних засобів сугестивного впливу на індивіда фахівці носять також деякі граматичні форми й синтаксичні конструкції, зокрема використання наказового способу дієслів, насичення тексту питальними й окличними реченнями, значну метафоризацію художнього твору тощо. Щодо останнього із засобів сугестивного впливу на читача художнього тексту, тобто метафоризації, його імпліцитно-сенсорний механізм, як зауважує проф. О. О. Селіванова, ґрунтується на синестезії – «психологічному явищі виникнення одного відчуття під впливом неспецифічного для нього подразника іншого»⁷, що та чи інша метафора зумовлює і породжує. Зокрема, дослідниця з цього приводу пише: «Синестезія, репрезентована в метафорах та порівняннях, зумовлює невиразність, особливу образність і має певне сугестивне підґрунтя» [1, с. 407].

Окрім уже наведених раніше прикладів з «високими горами» (高山) та «вершинами» (高いところ), які символізують тогочасну владу, «гарним лісоматеріалом» (よふ木), що втілює образ вірян, які стали на Шлях Спасіння, «величними храмами» (たいしや), що містять натяк на синтоїзм і буддизм, можна навести ще цілу низку відповідних метафор та порівнянь, якими насичений текст «*Офудесакі*». Проте обмежимося лише двома, а саме:

たん／＼とをんかかさなりそのゆへ

きゅばとみへるみちがあるから (8-54)

*Якщо ваше невдячне ставлення до Мене буде тривати й надалі,
Вас чекає **шлях робочої худоби!***⁸

いちれつに神の心がいつむなも

のゝりうけかみないつむなり (1-12)

*Якщо серце Бога наповниться досадою,
Загинуть усі **посіви**.*

---

⁶ Нагадаємо у цьому зв'язку, що культ шанування предків, разом з анімізмом та окремими елементами шаманства, був однією зі складових, на основі яких у III ст. в Японії сформувався синтоїзм як суто національна японська релігія.

⁷ Проф. Н. В. Слухай у своїй праці «Суггестия и коммуникация: лингвистическое программирование поведения человека» наводить значно ширше й більш узагальнене визначення цього терміна, а саме: «Синестезія – це результат сполучення двох і більше репрезентативних систем, завдяки чому відбувається формування візуально-кінестетичних, аудіально-кінестетичних, візуально-смакових і будь-яких інших сенсорних відчуттів» [3, с. 309].

⁸ В оригіналі: «*шлях биків (волів) та коней*». Відповідно до постулатів буддизму щодо реінкарнації, людина, яка вела несправедливе життя, зокрема ображала батьків або навіть учинила проти них злочин, після смерті перевтілюється саме на бика чи коня, які змушені все життя тяжко працювати.

Що ж до використання в «*Офудесаки*» наказового способу дієслів з метою сугестивного впливу на адресатів тексту, то за нашими підрахунками, майже 4,8 % від усіх дієслів у тексті «*Офудесаки*», тобто практично кожне двадцяте дієслово, наводиться саме в наказовій формі. Найчастотнішими серед дієслів, що трапляються в наказовій формі є:

а) せよ («здійснюйте!», «робіть!», «виконуйте!») – 40 разів;

б) をもうなよ («не думайте!», «не думайте, що ...!», «не вважайте!», «не вважайте, що ...!», «не спримайте!») – 39 разів;

в) しやんせよ («подумайте!», «поміркуйте!») – 17 разів;

г) きゝわけ(てくれ) («прислухайтесь!», «усвідомте!») – 13 разів;

д) しよちしてくれ («запобігайте!», «вживайте заходів!») – 10 разів.

Значне сугестивне навантаження є у тексті також окличні та питальні речення, якими буквально насичений текст «*Офудесаки*». При цьому досить показовим у плані сугестивного впливу на читачів є не тільки висока насиченість «*Офудесаки*» окличними й питальними реченнями, які надають цьому твору додаткової емоційності, динаміки, а також довірливості діалогічного спілкування, яке й місцезрозташування цих речень у складі окремих глав. Питальні речення зазвичай розміщені на початку чи в середині глави, тоді як кількість окличних речень (окрім емоційних звернень, які трапляються на початку глав /див. глави 6, 11, 13-14/), поступово зростає і сягає свого максимального показника в заключній частині кожної із глав «*Офудесаки*». Схожа картина спостерігається також у тексті цього твору в цілому, що добре видно з наведених нами таблиць, які містять показники насиченості тексту «*Офудесаки*» окличними та питальними реченнями як по окремих главах, так і по тексту в цілому.

Таблиця 1

**Показники насиченості тексту «*Офудесаки*»
окличними реченнями**

Глава	Кількість віршів-танка	Кількість окличних речень	Показник насиченості
Глава 1	74	24	32%
Глава 2	47	20	42%
Глава 3	149	57	38%
Глава 4	134	62	46%
Глава 5	88	45	51%
Глава 6	134	49	37%
Глава 7	111	35	32%
Глава 8	88	34	39%
Глава 9	64	31	48%
Глава 10	104	36	35%
Глава 11	80	38	48%
Глава 12	182	80	44%
Глава 13	120	47	39%
Глава 14	92	49	53%

Глава 15	90	44	49%
Глава 16	79	50	63%
Глава 17	75	61	81%
Загалом:	1711	762	44,5%

Таблиця 2

**Показники насиченості тексту «Офудесаки»
питальними реченнями**

Глава	Кількість віршів-танка	Кількість питальних речень	Показник насиченості
Глава 1	74	4	5%
Глава 2	47	6	13%
Глава 3	149	9	6%
Глава 4	134	9	7%
Глава 5	88	8	9%
Глава 6	134	11	8%
Глава 7	111	11	10%
Глава 8	88	6	7%
Глава 9	64	5	8%
Глава 10	104	12	12%
Глава 11	80	6	8%
Глава 12	182	13	7%
Глава 13	120	12	10%
Глава 14	92	4	4%
Глава 15	90	9	10%
Глава 16	79	4	5%
Глава 17	75	12	16%
Загалом:	1711	141	8,2%

Звертає на себе увагу поступове, але доволі значне зростання показника кількості окличних речень в тексті цього твору в цілому: від 32 % – у першій главі «Офудесаки» до 81 % – у заключній главі. Змінюється також емоційно-семантична тональність цих речень:

а) від співчуття до умовлянь:

Гідне співчуття серце, засмучене від утрати посівів!

То ж поквартесь утішити його! (1-13)

б) від умовлянь до закликів:

Кожного дня Я буду поступово розповідати вам про наміри Божі,

То ж прошу вас слухати Мене! (4-100)

в) від закликів до обіцянок:

Наважтесь! Тим, хто щоденно й наполегливо очищає своє серце

Я обіцяю: майбутнє – за вами! (2-28)

г) від обіцянок до погроз:

Ніхто не знає Моїх наступних діянь,

Але кожен із вас мусить остерігатися! (15-39)

Проте завершується текст «*Офудесакі*» знову ж таки турботливим зверненням і проханням Бога-Отця до своїх «нерішучих дітей»:

Я щиро прошу всіх і кожного окремо

Глибоко замислитися над цим! (17-75)

Кількість питальних речень у тексті «*Офудесакі*» значно менша, ніж окличних, проте навіть цей показник є досить високим для текстів сакрального змісту. Семантика питальних речень наприкінці твору дещо відрізняється від решти. Якщо на початку «*Офудесакі*» найчастіше питальні речення виконують свою пряму функцію, то в заключних главах вони поступово набувають суто риторичного характеру, оскільки майже всі відповіді Бога-Отця на можливі запитання з боку людей фактично вже отримані. Загалом питальні речення покликані створити атмосферу довірливого безпосереднього спілкування Бога-Отця з людьми, надати тексту певної динаміки, а також підкреслити окремі його ключові положення.

Узагальнені висновки до нашої статті такі:

1. Головними засобами умисного формування сугестивного впливу на читачів «*Офудесакі*» насамперед слід вважати особливості графічного оформлення тексту, численні звукові, лексичні та фразові повтори, активне використання наказового способу дієслів, метафоризація тексту, залучення порівнянь, а також насиченість окличними і питальними реченнями. Ці та інші сугестивні засоби були застосовані Накаямою Мікі цілком свідомо, щоб посилити емоційний і смисловий вплив цього канонічного тексту на читачів. Доволі ефективним засобом сугестивного впливу на тих, кому безпосередньо адресувався цей канонічний текст, стали також вибіркові цілеспрямовані ієрогліфічні написання окремих ключових слів у тексті «*Офудесакі*», який в цілому був записаний «*канною*». Окрім цього, специфіка японського письма, яка має широку палітру можливих способів графічного оформлення тексту, дозволяє також зробити важливі спостереження щодо окремих тенденцій в японській мові другої половини XIX ст. в її кансайському варіанті, зокрема щодо її поступової кодифікації та унормування.

2. Використання ієрогліфіки в тексті «*Офудесакі*», з одного боку, може свідчити про рівень освіти авторки цього твору Накаями Мікі – звичайної японської селянки, яка в закінчила лише початкову школу («*теракоя*») при буддійському храмі, призначену для дітей простолюду, а з іншого – про рівень освіченості тих, кому цей текст безпосередньо адресувався – місцеві селяни, ремісники, дрібні торговці, жінки та ін., і саме через це відповідним чином адаптувався.

3. Тенрійська релігія, яка за своєю суттю (моральні догми, головні релігійно-філософські постулати, церемоніал тощо) є синкретичною релігією, є своєрідним компромісом у тривалій боротьбі між запозиченим буддизмом і японським синтоїзмом. Проте основний канонічний документ цієї релігії – текст «*Офудесакі*» – своїм графічним оформленням засвідчив певну перевагу у цій багатовіковій боротьбі національного письма («*кани*») над письмом іноземного походження («*канджі*»).

4. Наявність у тексті «*Офудесакі*» розмовної та діалектної лексики, як і окремих граматичних форм, не характерних для японської літературної мови, підтверджують гіпотезу про те, що конвергентне зближення розмовного мовлення з літературною мовою в цей період мало двосторонній напрямок. Не лише мова художньої літератури через систему освіти активно впливала на нормативну базу національної мови, а й розмовна стихія мала суттєвий вплив на тогочасну мову, «розмиваючи» її визначені

літературною традицією межі: змінюючи вимову слів, поповнюючи лексичний склад мови, граматичні правила, стилістичні норми тощо.

Література

1. Селіванова О. О. Мовні засоби сугестивного впливу в українських перекладах японських хайку. *Методологія художнього перекладу: навчальний посібник для студентів-японістів*. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 399–411.

2. Климентова О. В. Особливості сугестії з використанням сакральних текстів // *Studia Linguistica*. Випуск 5 (Частина друга). К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. С. 439-443.

3. Слухай Н. В. Суггестия и коммуникация: лингвистическое программирование поведения человека : учебно-методическое пособие. К. : ИПЦ «Киевский университет», 2012. 319 с.

4. Inoue A., Eynon J.M. *Study of the Ofudesaki (The original Scripture of Tenrikyo)*. Tenri : Tenrikyo Dooyusha, 1987. 515 p.

5. Болтаева С. В. Ритмическая организация сугестивного текста : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Екатеринбург, 2003. 25 с.

References

1. Selivanova O.O. *Linguistic means of suggestive influence in Ukrainian translations of Japanese haiku // Methodology of literary translation: a textbook for Japanese students*. Kyiv, Dmytro Buraho Publishing House, 2017. 399–411 p.

2. Klymentova O.V. *Features of suggestion using sacred texts // Studia Linguistica*. Issue 5 (Part two). Kyiv, “Kyiv University” Publishing and Printing Centre, 2011. 439-443 p.

3. Slukhai N.V. *Suggestion and communication: linguistic programming of human behaviour: teaching guide*. Kyiv, “Kyiv University” Publishing and Printing Centre, 2012. 319 p.

4. Inoue A., Eynon J.M. *Study of the Ofudesaki (The original Scripture of Tenrikyo)*. Tenri: Tenrikyo Dooyusha, 1987. 515 p.

5. Boltaeva S.V. *Rhythmic organization of suggestive text : author's abstract ... Cand. Sc. Philology: 10.02.01 / Svetlana Vladimirovna Boltaeva*. Yekaterinburg, 2003. 25 p.

С. М. Мазур,

*Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко,
кафедра иностранных языков математических факультетов*

СУГГЕСТИВНОСТЬ ТЕКСТА «ОФУДЭСАКИ»: УМЫШЛЕННОСТЬ ИЛИ СЛУЧАЙНОСТЬ?

Цель статьи – выделить и описать вербальные средства сугестивного воздействия на реципиентов текста «*Офудэсаки*» («На кончике кисти»), который является главным каноническим текстом Тэнрийской религии – одной из самых «старых» среди многочисленных новейших синкретических религий Японии, основанной в 1838 г. простой крестьянкой Накаямой Мики (1797-1887). Текст «*Офудэсаки*», записанный основательницей этой религии «со слов Бога-Отца» в 1869-1881 гг., состоит из 17 глав и 1711 стихов-*танка*, которые ярко отражают японский язык второй половины XIX века. Это позволяет рассматривать «*Офудэсаки*» как ценный источник разговорной и литературной речи данного исторического периода, а также кансайского диалекта, поскольку, несмотря на поэтическую форму, это

произведение насыщено просторечной лексикой и диалектизмами. Таким образом, **предметом** исследования являются графические, фонетические, лексические и синтаксические особенности текста «*Офудэсаки*», которые отражают не только идиолект автора данного сакрального произведения, но и дают веские основания предполагать умышленную языковую стилизацию этого текста Накаемой Мики практически на всех языковых уровнях. В работе были использованы **методы** семантического, грамматического, этимологического анализа, а также исторический и описательный методы. Одним из главных **результатов** и аргументированных конкретными примерами **выводов** исследования является выдвинутая автором статьи гипотеза о том, что конвергентное сближение японской разговорной речи с литературным языком имело двустороннее направление. Не только язык художественной литературы через систему образования активно влиял на нормативную базу национального языка, но и разговорная стихия существенно влияла на письменный японский язык того времени, «размывая» его установленные давней литературной традицией рамки: изменяя произношение слов, лексический состав, грамматические правила, стилистические нормы и т.п.

Ключевые слова: японский язык, Тэнрийская религия, «Офудэсаки», особенности языка текста «Офудэсаки», иероглифика, вербальные средства суггестивного воздействия, суггестия сакрального текста, кансайский диалект.

S. M. Mazur,

Institute of Philology of the Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Department of Foreign Languages of Faculties of Mathematics

SUGGESTIVNESS OF THE “OFUDESAKI” TEXT: INTENTION OR FORTUITOUSNESS?

The article *goal* is to single out and describe verbal means of suggestive influence on the recipient of “*Ofudesaki*” text (*a translation verbatim from Japanese: “At the tip of the brush”*), which is the main script of the Tenrikyo religion, one of the “oldest” among the many newest syncretic religions in Japan, founded by a simple peasant Nakayama Miki (1797-1887) in 1838. The text “*Ofudesaki*”, written by the founder of this religion “from the words of God the Father” in 1869-1881, consists of 17 chapters and 1711 tanka poems, which vividly reflect the Japanese language of the second half of the 19th century. This makes it possible to consider “*Ofudesaki*” as a valuable source of spoken and literary language of this historical era, as well as the then Kansai dialect, because, despite the poetic form, this work is saturated with colloquial vocabulary and dialectal expressions. Thus, the *subject* of research is the graphic, phonetic, lexical and syntactic features of “*Ofudesaki*” text, which reflect not only the idiolect of the author of this sacred work, but also give good reason to make assumptions about the intentional pastiche of this text by Nakayama Miki at almost all language levels. The *methods* of semantic, grammatical, etymological analysis, as well as historical and descriptive ones are used in the work. One of the main *results* and substantiated by specific examples study *findings* is the hypothesis put forward by the author of the article that the convergence of Japanese spoken language with literary language was bi-directional. Not only the language of fiction actively influenced the normative base of the national language through the education system, but also the spoken element had a significant impact on the then Japanese language, “eroding” the limits defined by the literary tradition: changing the pronunciation of words, lexical composition, grammar rules, stylistic norms, and so on.

Key words: Japanese, Tenrikyo religion, “Ofudesaki”, features of “Ofudesaki” text language, hieroglyphics, verbal means of suggestive influence, suggestion of the sacred text, Kansai dialect.

УДК 811.111'42

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235563>

Д. О. Побережний.

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.
аспірант кафедри англійської філології*

МАЛІ РОЗПОВІДІ ПРО БРЕКЗІТ У КОМЕНТАРЯХ ДО ПОСТІВ У СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ "ФЕЙСБУК"

Дослідження присвячено аналізу малих розповідей про Брекзіт у коментарях до постів у "Фейсбуку". Мала розповідь є маргінальним різновидом наративної діяльності, відрізняючись від прототипового наративу за низкою параметрів, до яких належать способи розповіді, місце розповіді та учасники ситуації.

Ключові слова: Брекзіт, вербальні та невербальні засоби, мала розповідь, наративна діяльність, соціальна мережа "Фейсбук".

Постановка наукової проблеми, аналіз поля дослідження та його актуальність. У статті розглядаються малі розповіді про Брекзіт, які оприлюднено українськомовними користувачами соціальної мережі "Фейсбук" у коментарях до постів. Малі розповіді є порівняно новим об'єктом наукових розвідок, появі якого сприяли парадигмальні зміни у суспільних науках, зокрема, наратології.

На початковому етапі становлення наратології як науки, часові межі якого співпадають із пануванням структуралістської парадигми у суспільних науках, об'єктом дослідження були художні та автобіографічні твори, що розповідають про минулі події, які мали початок, середину та кінець, тобто характеризуються завершеністю та самодостатністю. Зміст терміна “наратив”, відповідно, визначався на основі структурно-текстових критеріїв (див., наприклад, [11]).

У постмодерну епоху увагу наратологів привернули неканонічні наративні форми, інтенсивний розвиток яких був викликаний появою Інтернету. До їх числа належать, зокрема, малі розповіді (small stories) [2, 3], тобто такі різновиди наративної діяльності, які відрізняються від канонічних наративних форм. До їх числа належать розповіді про нещодавні, майбутні чи гіпотетичні події, які відомі учасникам спілкування, натяки на попередні висловлювання, ухилення від розповіді або відмова розповідати [1, с. 116–117]. Малі розповіді зазвичай не відповідають критерію структурної завершеності, тобто наявності початку, середини та кінця, експліцитної оцінки тощо. Вони, як правило, невеликі за розміром, характеризуються плинністю, пластичністю та відкритістю. Середовищем їхнього побутування є повсякденні контексти і життєві ситуації, які нерідко пов'язані з новими, електронно-опосередкованими різновидами дискурсу.

Дослідники малих наративів [2, 3] вважають, що у сучасних наратологічних студіях відбувся парадигмальний зсув, що несе у собі антиесенціалістську позицію щодо ідентичності, суспільства та культури, адже теоретичним та філософським настановам про незмінний набір властивостей будь-якого наративу бракує експланаторного потенціалу для пояснення наративів нових медіа та сучасних дискурсів. У фокусі уваги дослідників малих розповідей [7, с. 257] опиняється не

структура, а множинність, фрагментарність, контекстуальна залежність та перформативність дискурсивних процесів.

Зміна парадигмальної настанови зумовила посилення уваги науковців до соціальної природи наративу, який розуміється не як текст, оповідь чи гасло, а як соціальна практика, що вплетена в певну подію, за межами якої стоять спричинені нею траєкторія та історія [6, с. 520].

Належність дослідження до нової – діяльнісної – парадигми наратологічних студій є свідченням **актуальності** здійсненого дослідження малих розповідей про Брекзінт у соціальній мережі "Фейсбук". Своєчасність дослідження підсилюється суспільною значущістю виходу Великої Британії з Євросоюзу.

Об'єктом дослідження є малі розповіді про Брекзінт в українськомовному сегменті соціальної мережі "Фейсбук", а **предметом** – способи и засоби розповіді, вказівки на місце і час розповіді та учасників відповідної ситуації.

Метою аналізу є визначення специфіки малих розповідей про Брекзінт за зазначеними параметрами. **Завданнями** роботи є, по-перше, виявлення притаманних малим розповідям про Брекзінт вербальних і невербальних засобів, по-друге, з'ясування, в який спосіб актуалізується місце та час розповіді, по-третє, які лінгвальні засоби використовуються задля актуалізації учасників відповідної ситуації.

Для дослідження малих розповідей застосовуються інші евристичні процедури, ніж для канонічних різновидів наративної діяльності. У пропонованому у цій статті аналізі за основу взято **методику** А. Георгакопулу [3], яка розглядає неканонічні різновиди наративної діяльності у трьох ракурсах: 1) способи і засоби розповіді (ways of telling), 2) місце й час розповіді (sites), 3) учасники ситуації розповідання (tellers). **Методами** дослідження є дискурсивний та контекстуальний аналіз.

Матеріалом дослідження слугували 78 малих розповідей про Брекзінт, отриманих шляхом суцільного відбирання з українськомовного сегменту соціальної мережі "Фейсбук" у 2016-2021 рр. (правопис оригіналу збережено).

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що малі розповіді про Брекзінт українською мовою ніколи донині не були об'єктом наукового вивчення, зокрема, в аспекті аналізу їхніх властивостей у трьох дослідницьких ракурсах.

Теоретичне значення цієї наукової розвідки визначається тим, що вона розбудовує теоретичні підвалини наратології шляхом уточнення характеристик малих розповідей як непрототипового різновиду наративної діяльності. **Практична цінність** дослідження полягає у можливості використання здобутих даних у лекційному курсі з лінгвокраїнознавства, спецкурсах із лінгвістики тексту та наратології, а також на заняттях із практики англійської мови.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. Наукові розвідки малих розповідей є синтезом напрацювань представників різних дисциплін (соціолінгвістика, аналіз дискурсу, біографічні дослідження тощо). Мультидисциплінарність підходів до розгляду малих розповідей відбивається у моделі, що її пропонує А. Георгакопулу [3]. Ця модель поєднує три відмінних, але взаємопов'язаних ракурси аналізу: способи і засоби розповіді, місце й час розповіді, учасники ситуації розповіді. Розглянемо їх у цьому порядку.

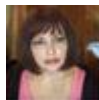
Способи розповіді охоплюють різні семіотичні засоби (вербальні та невербальні), що застосовуються у розповіді, її інтеракціональні особливості, інтертекстуальні посилання на інші історії. Розглянемо приклади.

Анатолій Моцпан

(1) Прочитав сьогодні думку на сторінках в ФБ Президента України Петра Порошенка та Прем'єр-міністра України Володимира Гройсмана щодо результатів референдуму у Великобританії. Спокійна, виважена позиція. В той же час майже на всіх телеканалах політики, політологи та журналісти розбирають ситуацію навколо Великобританії з певним відтінком негативних наслідків для України та навіть паніки. У мене просте питання, (2) а що, Герої Небесної Сотні загинули на Майдані, а нині бійці АТО, за те, щоб Великобританія залишилася в ЄС? На мою думку, головна задача нашої влади – президента, парламенту та уряду, а також Українського народу забезпечити перехід на прогресивні стандарти життя США, провідних країн ЄС, в тому числі і Великобританії, інших розвинутих країн та регіонів світу, побудова демократичної держави. Так, можливо, деякі негативні наслідки референдуму у Великобританії для ЄС, а також для України будуть. Але це ніщо поряд з тією стратегічною задачею, яку нам належить здійснити (24 червня 2016).

У цьому коментарі, як і в усіх коментарях до постів у соціальній мережі "Фейсбук", наявні інтертекстуальні зв'язки зі змістом посту, до якого він відноситься (підкреслення 1). Оповідач ставить гостре питання (підкреслення 2) з метою спонукати читачів висловити власну думку з приводу того, чи варто українцям втрачати життя за те, щоб Брекзїт не відбувся. Це імплікує негативне ставлення оповідача до події виходу Великої Британії з Євросоюзу.

Galina Wolczynska

Тривожний дзвоник для всієї Європи. Кремль руками правих і лівих радикалів сіє розбрат і використовує давню стратегію "Розділяй і володарюй" Або Європа це збагне і розділить саму Росію, або Росія приведе світ до війни :((24 червня 2016).

У цій малій розповіді спостерігаємо використання екстралінгвальних семіотичних засобів (емотикон), що експлікує емоційний стан оповідачки, який вона має під час обмірковування новини, а також інтертекстуальне вкраплення – відому максимуму римського сенату (підкреслено), що свідчить про занепокоєність авторки.

Немеровский Иван

За успех нашего безнадежного дела!

(24 червня 2016)

Вживання мему – креолізованого семіотичного утворення, що поєднує зображення з текстом, – також є прикладом малої розповіді, в якій наявний інтертекстуальний зв'язок із загальновідомим у радянські часи крилатим висловом. Іронічна забарвленість малої розповіді підсилюється зображенням українського президента того часу як пияки, з типовим виразом обличчя та чаркою у руці.

Однак частіше автори малих розповідей вдаються до застосування афоризмів, поєднуючи сюжети відомих казок і байок, наприклад, байки І. Крилова “Лебідь, шука і рак”.

Тетяна Бабинець

Так, все правильно. Про нових стратегічних партнерів і новий геополітичний чотирикутник...Та тільки, на жаль, це не із зеленським! Угода з Британією - то зусилля одного "лебедя", а "рак" зі "щукою" продовжують тягнути Україну в "пучину".. Як думаєте, "лебідь" підніме цих "щуків" разом з "телегою" в повітря?!...Словом, Вова, Ростов уже чекає.... (17 липня 2016).

У малих розповідях спостерігаємо наявність зв'язків з культурними подіями у світі, що мають відношення до Брекзиту, наприклад, Євробаченням:

Bogdan Logunov

Великій Британії зробили брекзит і журі, і глядачі. Нуль балів, я такого не пам'ятаю... Євробачення зламалось, несить інше (23 травня 2021).

2. **Місце та час розповіді** охоплює її ситуаційний контекст, наприклад, фізичні умови, в яких відбувається оповідна діяльність, інструменти спілкування, що використовуються учасниками.

За цим критерієм малі розповіді про Брекзит характеризуються електронною опосередкованістю. Важливим є контекст, що формує тред малих розповідей, а також група або сторінка, де відбувається оповідь.

Так, на сторінці экс-міністра інфраструктури Володимира Омеляна пост про Брекзит (див. Додаток А) має політичний характер, тому й малі розповіді у коментарях до нього фокусуються на політичному аспекті взаємин України з Великою Британією, політичною ситуацією у світі.

Василь Павленко

Британія після виходу з Євросоюзу демонструє всьому світу, що вона тепер уже знову самостійний гравець у світовій політиці і її вплив на геополітичні процеси в світі буде тільки поширюватися (9 жовтня 2020).

7 лайків

У цій малій розповіді спостерігаємо інтертекстуальну пов'язаність із темою та риторикою поста. Розповідь має лише текстову форму, що свідчить про серйозне ставлення автора до обговорюваної проблеми. Автор не формує додаткових інтертекстуальних зв'язків з іншими розповідями. Лайк є тим медіаційним інструментом, що дозволяє оповідачам та іншим користувачам виразити власну позицію відносно змісту малої розповіді. Одним з особливостей цього медіаційного інструменту є те, що відсутність лайка може свідчити про незацікавленість або несхвалення оповідача або користувача, схильність прислуховуватись думок інших оповідачів.

3. **Учасники ситуації розповіді** співвідносні з конкретними ролями і навіть можуть мати власні біографії.

На відміну від малих розповідей в усному мовленні, електронно опосередковані малі розповіді у мережі "Фейсбук" характеризуються рівноцінними ролями у розповідній діяльності, а також імпліцитністю біографічних відомостей.

Виокремлюються три найбільш розповсюджених піджанри малих розповідей, що включають останні новини (джерелом формування яких все частіше виступають соціальні мережі), коли оповідачі “діляться повідомленнями про події одразу ж, оскільки вони все ще розгортаються” [3, с. 42], прогнози, у яких оповідач буде казковий світ подій, які ще не відбулися [там само, с. 47], а також спільні розповіді, що за змістом близькі до канонічних наративів, адже повістують про минулий досвід.

У малих розповідях про Брекзїт спостерігаємо домінування жанру останніх новин; наявний також змішаний жанр, коли у малих розповідях поєднуються останні новини та прогнози, наприклад:

Вікторія Хлєбнікова

По agreement з Великобританією: як завжди, клоуни трублять про "історичну подію" сором'язливо замовчуючи, що підписано continuing agreement – тобто це раз підтверджена угода, вже підписана Порошенком.

Ця Угода замінить Угоду між Україною та ЄС, коли її дія припинить поширюватися на Британію із завершенням перехідного періоду після виходу з Євросоюзу. Ключові слова - Угода почне діяти, коли Великобританія вийде із Євросоюзу, та у відповідності до тарифів і квот.

Тобто, звичайна пролонгація того, що є наразі, у разі виходу Великобританії із діючих угод із ЄС.

Імітація бурхливої діяльності зелених большевічків! (с) (8 жовтня 2020 року)

Цікавим у цій малій розповіді є те, що авторка вживає екстралінгвальний засіб у формі знака охорони авторського права © для цитування офіційної заяви.

Софія Суптель

Енергія має бути чистою, бо така, що у нашій владі є на сьогоднішній день, переверне всю Європу з ніг на голову. Не приведи, Господи, зайти брудній українській політиці туди (24 червня 2016).

У наведених вище прикладах спостерігаємо, що учасників ситуації розповіді можливо встановити через ім'я та прізвище, а також зображення аватару соціальної мережі "Фейсбук".

Висновки та перспективи дослідження. Аналіз малих розповідей набуває популярності серед дослідників дигітальної наратології, володіє значним експланаторним потенціалом для роботи соціологів та психологів, наприклад, під час співбесіди, консультування, в освітніх дослідженнях, дослідженнях представленості політичних діячів у мережі Інтернет, гендерної та національної ідентичності тощо.

Малі розповіді про Брекзїт в українськомовному сегменті соціальної мережі "Фейсбук" характеризуються різноманіттям вербальних та семіотичних засобів, управлінням взаємодією під час розповіді, інтертекстуальними посиланнями на прецедентні тексти та ситуації. Найбільш поширеним жанровим різновидом малих розповідей про Брекзїт є останні новини, хоча цей піджанр може гібридизуватися, поєднуючи новини з прогнозами.

Перспективи дослідження порушеної проблематики вбачаємо у вивченні стансу оповідача стосовно Брекзїту.

Додаток А

Volodymyr Omelyan

Я ж обіцяв хвалити владу, якщо є за що? Так би мовити, «реєстрові критики» про позитив. Вважаю візит Зеленського в Велику Британію своєчасним і вдалим. Момент використано на 100%, лишень треба було просити не про План Дій щодо Членства в НАТО, а членство в НАТО. Британія – це велика імперія зі стійким імперським духом. З ЄС не вийшло, отже треба шукати нові напрямки розширення. Дуже вдало було використано військові навчання напередодні британських спецпризначенців на українському півдні. «Вперше з другої половини ХІХ сторіччя ми біля воріт Криму», – як писала британська преса під час цих навчань. Політика – це не лише стратегія чи холодний розрахунок. Це і

емоції, оплески, захват натовпу. Британії вони сьогодні конче потрібні, щоб довести усім і самій собі, що Брекзит – це не страшно і світ клином на ЄС не зійшовся. Ми – імперія!

Плюс, як і Росії у партнерстві з Китаєм треба нарощувати власну геополітичну вагу за рахунок підкорення сусідніх народів, так і Британії нині у партнерстві зі США, щоб не перетворитися на Рах Амерікана, слід будувати власні форти. Перший регіон визначено – Британія повертається в Східну Європу, поруч із «фортом Трампа» в Польщі постане «Черчілль Тауер» в Україні. Тому підписано угоду про вільну торгівлю між Україною і Великою Британією, яка по суті нічого не змінює у порівнянні з існуючою Україна-ЄС, але є першою такою британською угодою з іншою державою після її виходу з ЄС. Тому надано британський кредит на 1.25 млрд фунтів на розвиток українського москітного флоту. Британія ж володарка морів. Міністр закордонних справ України прохопився про британську морську базу в Україні, але його завбачливо зупинив Єрмак. По-перше, для цього потрібні зміни в Конституцію України (можна ще одним варіантом це зробити, але про це пізніше 😊), по друге, Єрмаку важко буде пояснити своїм російським господарям в Кремлі і проросійським маргіналам в Україні, як це «наш» президент Зеленський і відкриває базу НАТО в Україні. Враг у варот!

Для України - це серйозна геополітична гра. Британія – давній союзник США.

На відміну від французького паціфізму «Європа від Лісабона до Владивостока» і складного балансування проросійського великого німецького бізнесу, Лондон чітко знає, де знаходиться імперія зла і пролягає залізна завіса. Та й не всі лорди забули, де донедавна були британські колонії в Азії.

Якщо настільки ж продуманим і підготовленим стане візит Президента Польщі 11 жовтня в Україну - на наших очах може народитися новий геополітичний чотирикутник: Вашингтон-Лондон-Варшава-Київ. Президент Кваснєвський нещодавно публічно підказав нинішньому польському президенту, що заради майбутнього з Україною варто забути помилки минулого і, можливо, навіть переступити через власну партію.

І тоді Європа буде виглядати геть по іншому. На жаль для нас, 2021 рік у цьому випадку буде кривавим, але такого шансу на перемогу ми ще не мали ніколи.

Особливо, якщо не втратити Туреччину і вміло вести переговори з Ердоганом.

А до чого тут Зеленський, запитаєте Ви?

Ні до чого, насправді. Він тішиться зустріччю з королівською сім'єю, візитом в бункер Черчілля (правда, відрізняється від духовного бункера Єрмака? 😊) і думає, що він привіз 2,5 млрд фунтів британських грошей (насправді, ні. Цей «кредит» експортного агентства Британії - просто гарантія британських інвестицій у «невідому» країну з боку офіційного Лондона, якщо щось піде не так). Якщо Зеленський буде достатньо розумним, не буде «бікувати» і діятиме за сценарієм – замість Ростова його завжди чекатиме Лондон після дострокового завершення повноважень. А якщо ні – тоді Ростов.

До речі, за українських олігархів я теж спокійний. Лондонський суд і власна дорога нерухомість – прекрасний аргумент бути слухняним підданим корони не лише де-юре, але й де-факто. І я не про коронавірус 😊 Дякую Великому Архітектору всього цього 🙏

Література

1. De Fina A., Georgakopoulou A. Analyzing narrative. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 240 p.
2. Georgakopoulou A. Thinking big with small stories in narrative and identity analysis. Narrative Inquiry, 16(1), 2006. P. 129–137.
3. Georgakopoulou A. Small stories, interaction, and identities. Amsterdam, The Netherlands: John Benjamins, 2007.

4. *Georgakopoulou A.* Narrative analysis and computer-mediated communication. In S. C. Herring, D. Stein & T. 14 Social Media + Society Virtanen (Eds.) *Pragmatics of computer-mediated communication*. Berlin, Germany: De Gruyter Mouton, 2011. P. 695–716.
5. *Georgakopoulou A.* Small stories research and social media practices: Narrative stancetaking and circulation in a Greek news story. *Sociolinguistica*, 27(1), 2013. P. 19–36.
6. *Georgakopoulou A.* Small stories transposition and social media: A micro-perspective on the “Greek crisis.” *Discourse & Society*, 25(4), 2014, P. 519–539.
7. *Georgakopoulou A.* Small stories research: Methods–Analysis–Outreach. In A. De Fina & A. Georgakopoulou (Eds.) *The handbook of narrative analysis*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2015, P. 255–272.
8. *Georgalou M.* Constructions of identity on Facebook: A discourse-centred online ethnographic study of Greek users (PhD thesis). Lancaster University, Lancaster, UK, 2014.
9. *Georgalou M.* “It’s very awful and none of us had expected it”: Greek crisis and stance-taking on Facebook. *Proceedings of the 7th Athens Postgraduate Conference of the Faculty of Philology, National and Kapodistrian University of Athens, Athens, Greece*. Athens, Greece: University of Athens, 2014. URL: http://www.marizageorgalou.com/uploads/3/9/6/7/39674150/greek_crisis_and_stance-taking_on_fb.pdf
10. *Labov W.* *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
11. *Page R.* *Stories and social media: Identities and interaction*. London, England: Routledge, 2012.

Д. О. Побережный,

*Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина,
кафедра английской филологии*

МАЛЫЕ РАССКАЗЫ ПРО БРЕКЗИТ В КОММЕНТАРИЯХ К ПОСТАМ В СОЦИАЛЬНОЙ СЕТИ «ФЕЙСБУК»

Исследование посвящено анализу малых рассказов о Брексите в комментариях к постам в "Фейсбуке". Малые рассказы являются маргинальным видом нарративной деятельности, отличающейся от прототипического нарратива по ряду параметров, к которым относятся способы и средства повествования, место повествования и участники ситуации.

Ключевые слова: Брексит, вербальные и невербальные средства, малый рассказ, нарративная деятельность, социальная сеть "Фейсбук".

D. O. Poberezhnyi,

*V.N. Karazin Kharkiv National University,
Department of English Philology*

SMALL STORIES OF BREXIT IN COMMENTS TO POSTS ON THE SOCIAL NETWORK "FACEBOOK"

Research into small stories, which is becoming increasingly popular with digital narratologists, has a significant explanatory potential for sociologists and psychologists. This study belongs to the new paradigm of narratological investigations, which is the evidence of its timeliness, enhanced by the social significance of Britain's withdrawal from the European Union.

The object matter of the study are small stories of Brexit in the Ukrainian segment of the social network "Facebook", its subject matter being the ways and means of storytelling,

indications of the place and time of the story and the participants in the storytelling situation. The aim of the analysis is to examine small stories about Brexit according to these parameters.

The analysis proposed in this article is based on the method of A. Georgakopoulou, which consists of three distinguishable and interconnected levels of analysis: 1) ways of telling, 2) sites, 3) tellers. The research methods used here are discursive and contextual analysis.

The objectives of the work are: first, to identify verbal and non-verbal means used in small stories about Brexit; second, to determine how the place and time of the story are actualized, and third, to determine what linguistic means are used to actualize tellers.

The sample includes 78 small stories of Brexit, which have been obtained by continuous selection from the Ukrainian segment of the social network "Facebook" in 2016-2021.

Small stories of Brexit in the Ukrainian segment of the social network "Facebook" are characterized by a variety of verbal and semiotic means, management of interaction during the story, intertextual links to precedent texts and situations. The most common genre of small stories of Brexit is breaking news, although this subgenre can hybridize by combining breaking news with projections. We see the prospects for further research in the study of the narrator's stance towards Brexit.

Key words: Brexit, verbal and nonverbal means, small story, storytelling, social network Facebook.

УДК: 378.016:81

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235564>

С. М. Танана,

канд. пед. наук, доц.,

Університет Григорія Сковороди в Переяславі,

доцент кафедри іноземної філології, перекладу, методики навчання

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ СКЛАДНИКІВ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ / ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ЗВО

Стаття присвячена дослідженню, яке спрямоване на пошук шляхів підвищення ефективності навчання/викладання іноземних мов при використанні інноваційних складників технологій та визначення способів їх практичного впровадження у заклади вищої освіти. Було виявлено, що підвищення професійної компетентності майбутніх учителів іноземних мов за допомогою використання сучасних освітніх технологій є одним із завдань освітнього процесу закладу вищої освіти. У статті розглянуто деякі проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців при застосуванні інноваційних складників технологій під час вивчення іноземних мов в університеті Григорія Сковороди у Переяславі.

Ключові слова: інноваційні технології, ефективність навчання, вивчення іноземної мови, професійна підготовка, майбутні вчителі іноземних мов, заклад вищої освіти.

Постановка наукової проблеми та актуальність дослідження. З огляду на ситуацію з глобальною пандемією COVID-19, яка охопила весь світ, включаючи нашу країну, у цей непростий соціально-економічний період як ніколи актуальною проблемою є сприяння використанню інноваційних технологій навчання, шляхом дистанційного навчання, зокрема у царині викладання іноземних мов у ЗВО. Сьогодні

ми не можемо уявити своє особисте та професійне життя без використання комп'ютерів, планшетів, смарт-девайсів, різних освітніх платформ, оскільки вони відіграють важливу роль у всіх сферах сучасного життя.

Заклади вищої освіти України, які готують майбутніх фахівців із іноземної філології, на сучасному етапі не можуть залишитись осторонь прискореного, випереджувального, інноваційного розвитку освіти і науки. Вища освіта покликана давати системні знання про професійну сферу діяльності, її специфіку, має формувати особистісні якості сучасного професіонала. З цією метою необхідно задіяти весь комплекс інноваційних технологій, які безпосередньо мають сприяти розв'язанню даної проблеми.

Питання новітніх технологій викладання іноземної мови в умовах удосконалення вищої освіти, особливо *актуальне* на сучасному етапі розвитку суспільства. Ґрунтовні знання студентів з іноземної мови здобуваються під час їх професійного навчання. Обмежена кількість випускників із високим рівнем професійної підготовки пояснюється, перш за все, недостатнім впровадженням у навчальний процес інноваційних технологій, форм і методів викладання іноземної мови в умовах удосконалення вищої освіти.

Відповідно до сучасних міжнародних освітніх вимог випускник вищого навчального закладу (за рекомендаціями Комітету Ради Європи з питань освіти) має володіти вміннями швидко і вільно висловлюватися іноземною мовою без помітних ускладнень, пов'язаних з пошуком засобів вираження у процесі досягнення ними соціальних, академічних і професійних цілей. Ми вважаємо, що навчання іншомовної фахової лексики студентів виступає необхідним складником у досягненні головної мети навчання іноземної мови – „оволодіння англійською мовою як засобом фахового спілкування, що є одним із напрямів розвитку сучасної методичної науки, зокрема такого напрямку як „англійська для професійних цілей” („English for Specific Purposes”) [8, с. 183]”. Незважаючи на наявні досягнення у вирішенні проблеми навчання іншомовної фахової лексики у немовному вищому навчальному закладі, питання її ефективного навчання залишається все ще до кінця не вирішеним.

Для досягнення цієї мети заклади вищої освіти України мають головним пріоритетом всебічний розвиток майбутнього випускника, тобто формування освіченої, творчої особистості. Особистісно-орієнтоване навчання іноземній мові передбачає створення сприятливих умов для творчого, активного саморозвитку студентів у процесі вивчення іноземної мови [3; 4].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Багато дослідників, які розглядали проблему використання інформатизації навчання – Бондар О.Є., Босенко М.В., Маслова О.О., Карпова Н.О., Ніколаєва С.Ю., Молодиченко Н.А., Шемуда М. Г. відзначають, що застосування інформаційних технологій у навчанні виступає як потужний психологічний, виховний, методичний та дидактичний стимул підвищення якості навчального процесу у закладах вищої освіти. Впровадження інноваційних технологій у галузь мовного забезпечення вищої освіти вивчались у таких аспектах як глобальні тенденції ІКТ (Л. Кент, Н. Хоклі), тенденції, що прискорюють впровадження технологій у вищій школі (Л. Джонсон, А. Фрімен).

Мета статті полягає у висвітленні шляхів підвищення ефективності навчання/викладання іноземних мов в університеті Григорія Сковороди у Переяславі при використанні інноваційних складників технологій та визначення способів їх практичного впровадження у ЗВО.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх фахівців під час вивчення іноземних мов у ЗВО України

Предмет дослідження – використання інноваційних складників технологій навчання/викладання іноземних мов в університеті Григорія Сковороди у Переяславі.

Опис фактичного матеріалу та методів, застосованих у процесі аналізу. Для досягнення зазначеної мети були використані такі теоретичні методи: аналіз філософської, педагогічної, психологічної і методичної літератури; визначення сутності базових понять дослідження; *інтерпретаційні* методи, що ґрунтуються на конкретних принципах системного, діяльнісного, когнітивного підходів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що впровадження всього комплексу інноваційних технологій навчання іноземних мов позитивно впливають на мотивацію майбутнього фахівця філологічних спеціальностей і на кінцевий результат навчання – рівень оволодіння мовою.

Теоретична цінність дослідження полягає в тому, що використання інноваційних засобів у навчанні іноземних мов забезпечують розвиток комунікативних, професійних і творчих компетенцій та стимулює потребу майбутнього учителя-філолога у самоосвіті освітнього процесу ЗВО України.

Практична значимість полягає у можливості використання результатів дослідження в практичній роботі майбутніх фахівців іноземних мов, у педагогічній діяльності вітчизняних установ в процесі підготовки майбутніх фахівців за спеціальністю «Середня освіта (мова і література (англійська))».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Освітня політика у галузі вивчення іноземних мов спрямована на розвиток тих умінь і навичок, які дозволяють бути мобільними, компетентними, обізнаними, тому велика увага приділяється різним формам тестового контролю, використанню мультимедійних засобів у процесі викладання іноземних мов, on-line лекціях, віртуальним школам, спрямованим на подолання часових і просторових факторів освітнього процесу. Завдання закладів вищої освіти – розробити навчально-методичне й програмно-апаратне забезпечення дистанційного навчання, розвинути мережу віртуальних наукових та освітніх лабораторій, інформаційних ресурсів навчально-наукового характеру, електронних бібліотек (інформаційних кейсів із вивчених дисциплін), репозитаріїв тощо [5, с. 36]. Створюються нові центри освітніх технологій, науково-освітні мережі зі значним інтелектуальним змістом: бази даних та інформація з різних напрямків науки й освіти, електронною бібліотекою, системою пошуку інформації, забезпечення віддаленого користування потужними електронними освітніми ресурсами (Zoom, Teams, Google classes), роботою в режимі віртуальних наукових і освітніх лабораторій, здійснення мультисервісної обробки інформації.

Більшість ЗВО внаслідок глобальної пандемії COVID-19, тимчасово припинили аудиторне навчання в рамках пакету заходів, спрямованих на боротьбу зі швидким поширенням коронавірусу. Зміна формату навчання в закладах вищої освіти стала найбільш непередбачуваною подією в освіті. Тому заклади вищої освіти змушені були шукати альтернативні дистанційні інноваційні засоби та методи навчання під час різних локдаунів, які б доцільно та ефективно замінили очний процес навчання. Звідси велика увага в університеті Григорія Сковороди у Переяславі приділяється використанню інноваційних складників технологій навчання/викладання іноземних мов у різних формах тестового контролю, застосуванню мультимедійних засобів у процесі викладання іноземних мов, on-line лекціях, віртуальних шкіл, спрямованих на подолання часових і просторових факторів освітнього процесу.

За умов викликів сьогодення, серед пріоритетних напрямів університету Григорія Сковороди у Переяславі слугувала низка інноваційних засобів і методів освітнього процесу:

- автоматизація управління навчальним процесом у ЗВО за допомогою спеціальних інформаційно-комунікаційних технологій;

- створення інноваційного освітнього середовища.

Інформаційна структура університету Григорія Сковороди у Переяславі базується на локальних комп'ютерних та телекомунікаційних мережах, навчальній телевізійній студії «Універс-TV», бібліотечно-інформаційному центрі, центрі тестових технологій, бібліотечно-інформаційному центрі, Інтернет-сайти тощо. Завдяки інформаційним технологіям університет створив комп'ютерне навчальне середовище на базі «Moodle» [7, с. 259].

Інноваційне освітнє середовище Moodle пропонує широкий спектр можливостей для повноцінної підтримки процесу навчання, різноманітні способи подання навчального матеріалу, перевірки знань і контролю успішності фахівців філологічних спеціальностей. Користувачі системи Moodle мають доступ до електронних ресурсів: робочих навчальних програм, текстів лекцій, методичних вказівок для виконання семінарських, практичних та лабораторних робіт, посібників, рекомендованої літератури, запитань до тестового контролю, перелік тем рефератів, самостійної роботи над темами.

Для роботи з будь-яким ресурсом, кожному студенту достатньо зайти в систему Moodle під своїм логіном і паролем, знайти відповідний навчальний курс, завантажити необхідний ресурс. Зареєстрованими користувачами системи можуть бути лише студенти університету Григорія Сковороди у Переяславі. Під час реєстрації користувачів проводиться ідентифікація студента за допомогою бази даних електронної інформаційної системи університету. Організація самостійної роботи студентів також здійснюється через Moodle. Система навчально-методичних засобів, методичні матеріали, рекомендована література, завдання та вказівки викладачів для виконання студентами самостійної роботи, розміщеної в системі Moodle і є доступними для завантаження та ознайомлення. У закладі вищої освіти здійснено перехід на електронну тестову форму моніторингу якості навчального процесу, що дозволяє системно та постійно контролювати навчальну діяльність кожного студента, суб'єктивно оцінювати їх знання [3, с. 49].

Широкого поширення набув новий напрям у сфері дистанційного навчання – Інтернет-платформи, «хмарні технології», які допомагають реалізувати особистісно-орієнтований підхід до навчання, забезпечують індивідуалізацію та диференціацію навчання з урахуванням можливостей майбутнього фахівця філологічних спеціальностей, їх рівня володіння мовою, можливостей та уподобань, спонукають до пошуку нових форм освітньої діяльності. Інтернет-ресурси містять велику кількість фактичних і ілюстративних матеріалів, які зазвичай подаються у більш цікавій формі, ніж на паперових носіях, що дозволяють збільшити кількість практичних та творчих робіт пошукового характеру [2, с. 45].

Сучасна якісна мовна підготовка майбутніх учителів іноземних мов передбачає поєднання професійно-орієнтованого навчання іноземної мови, проектної методики в навчанні, застосуванні інформаційних та телекомунікаційних технологій, роботи з навчальними комп'ютерними програмами з іноземних мов, створення презентацій у програмі Power Point, використання інтернет-ресурсів. Суттєвий прогрес у розвитку персональних комп'ютерів та комп'ютерних технологій приводить до змін у процесі викладання іноземних мов. Зміст навчальної інформації в Інтернет виступає помічником у навчанні, надаючи матеріали та реалізуючи методичні та дидактичні прийоми. Використовуючи навчальні сайти, можна навчати усному та письмовому мовленню. Викладач може запропонувати декілька електронних адрес і запропонувати їх опрацювати або навчити їх користуватися інструментами пошуку (search engines). Для самостійного опрацювання можна запропонувати програми-енциклопедії, дати їх адреси [5; 6; 7]. Викладання з використанням Інтернету дозволяє здійснити обґрунтувати вибір найкращого варіанта навчання з точки зору раціонального витрати

часу. Результатом використання Інтернету є також створення творчої атмосфери спілкування, досягнення автоматизму в процесі навчання, що приводить до активізації та інтенсифікації навчання.

При навчанні іноземної мови комп'ютерні програми знаходять все більше застосування в організації навчального процесу у вищих навчальних закладах. Завдяки всесвітній Мережі стають можливими нові цікаві форми індивідуальної, групової роботи та занять з іноземної мови в парах.. Найчастіше в навчальному процесі використовують такі елементи інформаційно-комунікаційних технологій: електронні підручники та посібники, які презентуються за допомогою комп'ютера, мультимедійного проектора, інтерактивні дошки, електронні енциклопедії та довідники, словники, програми тестування, відео- та аудіотехніка. Всі ці засоби навчання мають певні переваги. Перш за все, постійне оновлення інформаційного матеріалу.

Електронні словники поєднують в собі функції пошуку потрібної інформації, демонстрації мовних закономірностей і дають можливість засвоїти навчальний матеріал за допомогою спеціальної системи вправ. Усі сучасні електронні словники використовують звукові засоби мультимедійних персональних комп'ютерів для відтворення вимови [6, с. 17].

Однією з сучасних технологій навчання є «Case-Study», яку успішно можна використовувати під час викладання іноземної мови. Цей метод базується на описі будь-якої проблеми чи ситуації, яка пов'язана з майбутньою професією студентів. Учасники обговорень мусять приймати рішення та давати рекомендації стосовно вирішення певного завдання. Текст, який лежить в основі, представляє реальну ситуацію, певну проблему і стимулює студентів розвивати проблемно-пошукову діяльність, оскільки вони аналізують ситуацію і пропонують відповідні дії. У процесі обговорення студенти закріплюють необхідну термінологію через комплекс завдань. Цей метод допомагає наблизити навчальний процес до реальних умов, сприяє розвитку говоріння, стимулює до читання та засвоєння додаткового автентичного матеріалу з теми [3, с. 15].

«Мозковий штурм» (brainstorming) – один з видів діяльності, який широко застосовується при роботі в групах. Він генерує більшу кількість ідей, ніж звичайне групове вирішення проблем. Цей метод стимулює студентів мислити та висловлювати свої думки іноземною мовою і прислухатися до думок інших [8, с. 185].

Рольові ігри базуються на ситуаціях з реального життя. Учасникам надається опис ролі, яку вони повинні зіграти, і студенти вже виступають від імені своїх героїв.

Суть креативної технології полягає в творчому підході до вирішення проблеми педагогічного процесу, під час якого інтереси та цінність особистості є домінуючою складовою організації та сенсу навчальної діяльності. Основним елементом навчального процесу стають не знання, а інформація. Підвищенню ефективності на практичних і семінарських заняттях при застосуванні інноваційних складників технологій навчання іноземних мов сприяють «різноманітні форми з технологіями творчого мислення студентів» [1, с. 80].

Актуальним у теперішній час є метод проектів. Цей метод дозволяє ефективно вирішувати завдання особистісно орієнтованого підходу у навчанні студентів іноземній мові. Застосування проектної методики підвищує інтерес студентів до іншомовного спілкування шляхом розвитку їх внутрішньої мотивації.

Проектна методика дозволяє:1) забезпечити для кожного студента активну практику, сформувані необхідні вміння й навички у тому чи іншому виді мовленнєвої діяльності, а також лінгвістичну компетенцію на рівні, визначеному навчальною програмою;2) надати студентам можливість мислити, розв'язувати проблеми, акцентувати увагу на змісті свого висловлювання, що є необхідним для формування

комунікативної компетенції; 3) ознайомити студентів немовних факультетів з краєзнавчою тематикою зарубіжних країн, з метою сприйняття мови як засобу міжкультурної комунікації.

Краєзнавчі проекти – це самостійно спланована та реалізована робота, в якій мовленнєве спілкування вплетене в інтелектуально-емоційний контекст іншої діяльності (постер, проспект, вистава) [2, с. 44].

Особливо значущу роль при підготовці студентів до вивчення іноземних мов відіграють комп'ютерні конференції, які дають можливість всім учасникам навчального процесу обмінюватися повідомленнями, що представляють собою значну дидактичну цінність.

Висновки. Отже, використання інноваційних складників інформаційно-комунікаційних технологій навчання/викладання іноземних мов у різних формах комплексу інноваційних методів, форм і засобів з урахуванням їх доцільного поєднання та відповідності дидактичним завданням сприяє підвищенню ефективності навчального процесу в закладах вищої освіти і при постійному оновленні інформаційного матеріалу відповідає запитам сучасного суспільства та уможливорює надання студентам ефективно розвивати фахову мовну компетенцію, необхідну для активної участі в процесі навчання та їх самореалізації у професійній діяльності.

Перспективами подальших розвідок є подальше дослідження можливостей навчальної аналітики у використанні інноваційних технологій під час змішаного навчання при вивченні іноземних мов у закладах вищої освіти в умовах українських реалій та започаткування ініціатив з розроблення проєктів у напрямі розширення сфери їх застосування в освітньому просторі.

Література

1. *Дубасенюк О. А.* Упровадження освітніх інновацій в системі вищої освіти. *Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи* : монографія / за ред. П. Ю. Сауха. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2019. 444 с.
2. *Гулько Н.А.* Сучасне інформаційно-освітнє середовище як фактор удосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутнього викладача. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Педагогіка*. 2017. № 3. С. 43-48.
3. *Зарічанська Н.В.* Використання інноваційних технологій у навчально-виховному процесі: методичні рекомендації. Вінниця. ВДПУ, 2017. 85 с.
4. *Камінська А.В.* Формування готовності майбутніх викладачів до інноваційної діяльності у вищому навчальному закладі. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN13/11kavvz.pdf>.
5. *Козак Л.В.* Інноваційне навчання як основа розвитку інноваційної особистості майбутнього викладача. *Розвиток особистості умовах трансформаційного суспільства*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конфер. (13 грудня 2012 р.). / заг. ред. В.О. Огнев'юка. Київ: Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2019. С. 36-42.
6. *Крамаренко С.Г.* Вплив інформаційних технологій на розвиток творчих здібностей інноваційної особистості. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2012. №4. С. 17-18.
7. *Шапран О.І.* Освітнє середовище вищої педагогічної освіти в контексті сучасних ідей енвайронменталізма. *Сучасна українська освіта: стратегії та технології навчання молоді і дорослих: зб.наук.пр. VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Переяслав. 2020. С. 259-264.
8. *Шемуда М.Г.* Застосування мультимедійних технологій у навчанні іноземних мов. *Теоретична і дидактична філологія: зб.наук.пр. Серія «Педагогіка»*. Переяслав-Хм. : (Київська обл.) : Домбровська Я.М., 2018. С. 182-192.

References

1. Dubaseniuk, O. A. (2019), *Introduction of educational innovations in the system of higher education* [Uprovdzhennia osvitynnikh innovatsii v systemi vyshchoi osvity. Innovatsii u vyshchii osviti: problemy, dosvid, perspektyvy : monohrafiia / za red. P. Yu. Saukha], Innovations in higher education: problems, experience, prospects: monograph / ed. by P. Yu. Sauha. Ivan Franko State University Publishing House, Zhytomyr, 444 p.
2. Hunko, N. A. (2017), *Modern information and educational environment as a factor in improving the professional and pedagogical training of future teachers* [Suchasne informatsiino-osvitnie seredovyshe yak faktor udoskonalennia profesiino-pedahohichnoi pidhotovky maibutnoho vykladacha], *Naukovi zapysky TNPU. Serii: Pedahohika*, 2017, № 3, pp. 43-48.
3. Zarichanska, N.V. (2017), *The use of innovative technologies in the educational process: methodical recommendations* [Vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii u navchalno-vykhovnomu protsesi: metodychni rekomendatsii], VDP, Vinnitsia, 85 p.
4. Kaminskaya, A.V. *Formation of readiness of future teachers for innovative activity in a higher educational institution* [Formuvannia hotovnosti maibutnikh vykladachiv do innovatsiinoi diialnosti u vyshchomu navchalnomu zakladi], URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN13/11kavvz.pdf>.
5. Kozak, L.V. (2019), *Innovative teaching as a basis for the development of innovative personality of the future teacher* [Innovatsiine navchannia yak osnova rozvytku innovatsiinoi osobystosti maibutnoho vykladacha], *Rozvytok osobystosti umovakh transformatsiinoho suspilstva: materialy Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konfer. (13 hrudnia 2012 r.) / zah. red. V. O. Ohneviuka*, Borys Hrinchenko Kyiv University, Kyiv, 2019, pp. 36-42.
6. Kramarenko, S. H. (2012), *The influence of information technologies on the development of creative abilities of an innovative person* [Vplyv informatsiinykh tekhnolohii na rozvytok tvorchykh zdibnosti innovatsiinoi osobystosti], *Kompiuter u shkoli ta simi*, № 4, pp. 17-18.
7. Shapran, O. I. (2020), *Educational environment of higher pedagogical education in the context of modern ideas of environmentalism* [Osvitnie seredovyshe vyshchoi pedahohichnoi osvity v konteksti suchasnykh idei envairmentalizmu], *Suchasna ukrainska osvita: stratehii ta tekhnolohii navchannia molodi i doroslykh: zb.nauk.pr. VII Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi internet-konferentsii*, Pereiaslav, pp. 259-264.
8. Shemuda, M. H. (2018), *Application of multimedia technologies in foreign language teaching* [Zastosuvannia multymediinykh tekhnolohii u navchanni inozemnykh mov], *Teoretychna i dydaktychna filolohiia*, (Kyiv region): Dombrovska Ya.M., Pereiaslav-Hmm., pp. 182-192.

Танана С.М.,

Университет Григория Сковороды в Переяславе,
кафедра іноземної філології, перекладу, методики навчання

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ СОСТАВЛЯЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ/ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В ЗАВЕДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Статья посвящена исследованию, которое направлено на поиск путей повышения эффективности обучения/преподавания иностранных языков при использовании инновационных составляющих и определения способов их практического использования в заведениях высшего образования. Было выявлено, что повышение профессиональной компетентности будущих учителей иностранных языков с помощью использования современных образовательных технологий является одним из заданий образовательного процесса заведений высшего образования.

Ключевые слова: инновационные технологии, эффективность обучения, изучения иностранной речи, профессиональная подготовка, будущие учителя иностранных языков, заведение высшего образования.

S. M. Tanana,

*Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
Foreign Linguistics, Translation
and Methods of Education*

USING OF INNOVATION COMPONENTS TECHNOLOGIES OF TEACHING/TRAINING OF FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION

The formation of readiness of future foreign languages teachers for the innovative activity is one of the main tasks of the educational process of the higher educational teachers training institution. The article deals with the theoretical aspects of the problem of readiness for the innovative activity, it analyzes the concepts of the professional competence and innovative activity. Professional development of future teacher of philological subjects – process is complicated and lengthy. Theoretical and practical study is necessary part during of future teacher's master of system or research knowledge in the branch of philological subjects in conjunction with general professional training. The problem of using of interactive methods in the preparation of teacher-philologists of higher school is considered in the article.

Professional development of future teacher of philological subjects – process is complicated and lengthy. Theoretical and practical study is necessary part during of future teacher's master of system or research knowledge in the branch of

philological subjects in conjunction with general professional training. The problem of using of interactive methods in the preparation of teacher-philologists of higher school is considered in the article.

The readiness to innovation teaching activities – particularly personal status of teacher, which implies the presence of a motivation-value attitude to the professional activity. Thus, the analysis of the scientific and methodological literature has shown that innovation interactive methods, in contrast to traditional teaching methods, are more effective. As a result, there is not only a transformation of goals, from teaching a foreign language to learning speaking a foreign language, but also rethinking the role of a teacher and students. Readiness for innovative teaching activities is noted – particularly the personal status of the teacher, which implies the presence of a motivating value approach to the professional activity, having effective ways and means of achieving educational goals, the ability to be creative and reflective. Many of the problems facing teachers working in an innovative way, linked to low innovation competence – teacher motivation systems, knowledge, skills, personal qualities that provide effective use of new educational technologies work with future specialist. The use of innovative teaching methods of the future teacher's linguist in teaching activities is analyzed; the content of the innovation process in education is defined; the object and tasks of educational innovation are grounded; conceptual design of efficient provision of educational technologies in the formulation of future professional competence of teachers.

The effectiveness of the projecting of innovation teaching largely depends on adequate choice and the implementation of consecrate pedagogical technologies. Pedagogical technologies in the process of traditional education are called «organizational forms and methods of education. The function of a teacher can be described as a system of consequent operation, expressed in planning, observation and correction of students' activities.

The education development priority of «philological department at Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav is the implementation of modern information technologies that provide access to the network of high quality databases, expanding the possibility for students to capture complex information. It is realized by building individual module teaching programs with varying levels of complexity depending on specific needs, using the interactive methods, delivering distance education, producing electronic textbooks

Key words: innovation technologies, effectiveness of studies, study of foreign language, professional preparation, future teachers of foreign languages, establishment of higher education.

UDK 81'23:378.147:33

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235569>

V.A.Tymkova,

PhD in Philology,

*Vinnitsia Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics,*

*Assistant Professor of the Department
of Foreign Philology and Translation*

PSYCHOLINGUISTIC PROFILE OF MODERN STUDENTS OF ECONOMIC SPECIALTIES

Within the article some aspects of manifestation of linguistic, terminological, communicative-pragmatic, textual, discursive competencies of the psycholinguistic profile of specialists in economic sphere are characterized. The influence of personal traits of an preceptor-economist on the formation of linguistic personality of an emerging economist is determined. Scientific works are analyzed, which allow to define a linguistic personality as a personality expressed in language and through language; as a person who is a native speaker and communicator, a holder of communicative competence. There are three levels of language proficiency: verbal-semantic, linguocognitive, pragmatic, the boundaries between which are quite fragile, vague; they also determine the stages of formation of linguistic personality. The requirements to the economic competence of a specialist are determined, which ensure the appropriate level of language proficiency, as lexical units of the language system occupy a priority place in professional speech of economic specialists: economic terminology of narrow and wide use, professionalisms, socially marked vocabulary, etc. The intralinguistic reasons for the dynamic penetration of lexical borrowings into professional speech of modern economists in connection with the nominative necessity are analyzed. With all due respect to foreign language culture, economic experts themselves are increasingly advocating the ecology of professional language, trying to use at least sporadically synonymous Ukrainian equivalents to the borrowings. Important communicative features of professional speech have been determined: content, accuracy, consistency, concise presentation of thoughts, provability, correctness and appropriateness of the terms use, information saturation, purity of speech, expressiveness of diction, melodiousness.

Thus, indicators of general cultural, linguistic, terminological competence of an economist are deep knowledge of features of economic terminology, theory and practice of speech influence, attentive attitude to specific vocabulary and professional terms. Formation of the psycholinguistic profile of the personality of a novice economist depends on the fundamental language training, example and influence of the personal traits of the preceptor-economist. The language development of a modern students of economic specialties largely

depends on the state support, but above all on their own desire for self-development and self-realization.

Key words: language personality; language culture; economic branch; lexical borrowings; professional texts; terminological competence.

Problem statement. Dynamic situation on the present-day labor market, liberalization of national economic relations, globalization of the economy leads to the increased demands to the personal qualities of modern graduates of economic faculties. According to industry standards, an employee in the economic sphere must have sound professional knowledge, be responsive to changes in the financial, economic, banking, trade and economic sectors, be able to analyze, summarize and forecast the results of his own activities within a financial institution, bank, stock exchange. Employers' requirements have actualize, and surveys of bank employees have confirmed such professionally important qualities of economists as creative and analytical style of thinking, emotional stability and self-control, ability to generate new solutions to non-standard production situations and practical tasks, ability to establish business and partnership relations, awareness of spiritual values and standards of the profession.

Determinants in achieving professional success are, of course, the ability to correctly, reasonably build oral and written, verbal and nonverbal professional and business communication, to create specialized economic texts, the professional high level of which indicates maximum desire for continuous professional development, self-development and self-realization.

Thus, in conditions of economic model transformation in Ukraine, change of the country's economic development maintenance and style, integration of domestic economy into the world economic space there arises a need to carry out analysis of the advanced economic student psycholinguistic profile. Within the article we are going to characterize some aspects of manifestation of linguistic, terminological, communicative-pragmatic, textual, discursive competencies of the economic specialist's psycholinguistic profile, define the influence of personal traits of the preceptor-economist on the linguistic personality of the novice economist formation.

The purpose of the article is to analyze the psycholinguistic features of a modern student of economic specialties in the field of professional communication, which is formed in the appropriate environment and is largely determined by the worldview of the economist who strives for self-development and self-realization.

Presentation of the main research material. Theoretical basis of the study are the works that substantiate the specifics of the language personality (G. Bogin [3], Yu. Karaulov [1], N. Karpukhina, O. Selivanova [4], L. Struganets); the specifics of the text (N. Valgina [10], V. Chernyavska); of the discourse (F. Batsevych [5]); of the professional speech of economic specialists formation (V. Gordienko [7], I. Yaroshchuk [12]). The source base for examples of professional speech are the monographs and articles of the higher education lecturers, doctors of economics, professors.

The study of scientific works makes it possible to define a language personality as personality expressed in language (texts) and through language, reconstructed in its main features on the basis of linguistic means, a person who accumulates mental, social, cultural, ethical and other components reflected through its language and its discourse (Yu. Karaulov [1], L. Struganets [2]); as a native speaker who has the ability to speak (G. Bogin [3]); as personality who is a native speaker and communicator, a holder of communicative competence (Selivanova [4]).

Analysis of economic professional texts and professional economic speech convinces in accordance with the structure of the linguistic personality of the economist to the integral

structure of the language personality, which was proposed by Yu. Karaulov [1, p. 79]. In particular, Russian scientist identifies three levels of language proficiency. Verbal-semantic level, or internal lexicon of the personality, is represented in the linguistic consciousness in the form of microsystems (lexical-semantic groups, grammar, phrases and sentences). The linguocognitive level is represented by the personality's thesaurus. Its units are concepts, symbol words, which each economist as a linguistic individual transforms in a more or less ordered and systematized linguistic picture of the world.

For the economist, the third, pragmatic level, or the level of activity-communicative needs, which is determined by cognitive activity, intellectual sphere, is conditioned by the specifics of economic discourse in a socio-pragmatic direction. The top of this level is creation of one's own idiosyncrasy (an economist prepares contracts, writes economic reports, scientific articles, etc.). In reality, the boundaries of these levels are quite fragile, vague, and the structural components – lexicon, thesaurus, pragmicon – determine the stages of formation of a linguistic personality. Formation of a pragmatic psycholinguistic level of a personality, intellectual development, creativity, freedom of thought occurs over the course of life.

A broad economic outlook and economic competence play an important role in the development of the economist as a psycholinguistic personality, the foundation of which is knowledge not only of micro- and macroeconomics, stock exchange, organization and management of enterprises, auditing and accounting of financial documents, but also the history of Ukrainian and foreign literature, foreign and, of course, native, Ukrainian language. The basis of financial behavior is speech behavior, which must meet the norms of socio-professional interaction [5, p. 228] and involves the ability to establish contact with interlocutors, to show professional approach to solving communicative tasks. To a large extent, these requirements are provided by an appropriate level of language competence.

As the analysis of economic scientific articles, lectures, videos of scientific forums shows, lexical units of the language system occupy a priority place in the professional speech of economic specialists: economic terminology of narrow and wide use, professionalisms, socially marked vocabulary, economic (stock exchange) jargon. Unfortunately, not Ukrainian specific words or phrases (*попит, безстроковий вклад, господарський розрахунок, угода, управління*, etc.) predominate among the frequently used ones, but numerous borrowings from English (*banknote, leasing, business, broker, dealer, management*), French (*avance, accise, équilibre, prolongation*), German (*Buchhalter, Börse, Makler, Miete*), Italian (*banca, bancarotta, lordo, valuta, credito*), Polish (*bogactwo, konto, fundusze*) and others. Sometimes economic texts are completely (up to 90%) interspersed with borrowings.

Intensive introduction of lexical borrowings into the economic sphere of Ukraine is explained by external and internal factors. External factors include active economic contacts between Ukrainians and other peoples and the spread of the West European experience; emergence of new branches of economic activity (*marketing, management*); authority of the source language. Today, English has such preference. N. Popova on a sufficient number of examples shows the growth of the Anglicisms number in the thematic group "Economics, Banking and Finance" from 1930s till the beginning of the XXI century: in 1930s there were 4% of them; in 1970-80s – 7%, in 1990s-2000 – 21.5%, during 2000-2003 the number increased to 26% [6, p. 12]. Among the nominations of this group, 50% have concepts related to economic, banking and financial activities (*merchandising, styling, cross-rate, demarketing*); 20% – names of items, business papers, contracts (*futures, bonds, ecus*); 16% – names of persons involved in economic, banking and financial activities (*discount broker, brand manager, jobber, trader, dealer, distributor*); 14% – names of institutions and premises in this area (*factor company, business hall*).

Nominal necessity is considered to be the intralinguistic reason for the dynamic penetration of lexical borrowings into professional speech of the present-day economists. We point out, in particular, the lack of a corresponding word in the native language and the need to name a new subject, new phenomenon, concept (e.g., the word *marketing* has derived from the English word *market*, which means a wide range of activities in the goods, services, securities market); the need to distinguish words that have a similar meaning, but describe slightly different concepts (*dealer – trader*); saving language resources; tendency to replace phrases and descriptive expressions with one-word names (*summit – a meeting at the highest level*; *voucher – privatization check*).

With all due respect to foreign language culture, economic experts themselves are increasingly advocating for the ecology of professional speech. In their scientific works, using financial terminology, they try to at least sporadically apply synonymous Ukrainian equivalents. For example, *quotation* is the equivalent of *встановлення курсу* (setting the exchange rate); along with the word *margin* – the corresponding *різниця цін* (price difference). Borrowing *preferences* are replaced by the Ukrainian words *нільги, переваги* (benefits, advantages); *hedging* – on the equivalent *зменшення ризику* (risk reduction); *futures* – a corresponding *угода на майбутнє* (agreement for the future); *dividend futures* – on the corresponding *прибуток* (profit); *economical* – on the equivalent *ощадливий* of saving; *discount* – on the corresponding *знижка* (rebate). Of course, if a foreign word has additional semantic nuances, which are not present in the Ukrainian language, it is more appropriate to use a borrowed term.

Authors of economic texts try to distinguish between homonymous words when one and the same term “enters” different terminological systems. For example: the word *операція* (operation) in medicine means surgery for medical purposes, in the military sphere – fightings, united by a single purpose; in the technical one – a separate completed part of the technological process. Instead, in the financial sphere, the word *операція* (operation) means a trade agreement, transaction. This token is the basis of such collocation as *акредитивна операція* (accreditation operation), *безготівкова операція* (non-cash operation), *дисконтова операція* (discount operation), *спекулятивна операція* (speculative operation), *розрахункова операція* (settlement operation), *комерційна операція* (commercial operation).

The highest level of language culture is observed when an economist tries to present a grammatically and stylistically appropriate expression in the Ukrainian language. Let's pay attention to the Russian terms and word combinations the translation of which caused difficulties for the teachers and students of the Vinnytsia Institute of Trade and Economics of the Kyiv National University of Trade and Economics: *курить – опікуватися* (to supervise, to take care of); *выпускаемая продукция – продукція, що випускається* (manufactured products); *привлекаемые инвестиции – залучені інвестиції* (attracted investments); *приобретаемые средства – споживчі кошти* (purchased funds, consumer funds); *безналичный расчет – безготівковий розрахунок* (non-cash payment); *действующее законодательство – чинне законодавство* (current legislation). Such shortcomings can be avoided by constantly turning to dictionaries of professional (economic) orientation.

Abundance of professional speech of an economist is determined by his active vocabulary, and this, in turn, depends on the total stock of the language (words, meanings, patterns and phrases, typical intonations, connections and relationships in the text), the level of his speech competencies formation.

A special place in economic speech is occupied by jargon, which describes the movement of prices, the state of supply and demand on the stock exchange, etc. For example, a *bull* is a broker who plays for promotion; *bear* – a stock speculator who plays on the

decline; *dynamite* – a dealer who sells unreliable securities; *garbage* – securities with a low level of liquidity; *bucketing* – an illegal attempt of a broker to collect additional amounts of commission by accelerated purchase and sale of securities on the instructions of clients [7, p. 215].

Slang vocabulary “promotes” the emergence of new names that are lexically and semantically related. For example: *a bear raid* is an active “naked writing” sale, which is carried out in order to reduce prices to buy a good product; *bear squeeze* – measures officially taken by central banks in order to influence speculators on the currency exchange, who play to lower prices by short selling; *bear market* – a market in which there is a downward trend in prices.

Professional speech of an economist often sticks out due to the bright phraseology, which is based on the marked word. In the turn of speech of financial and economic professionals, for instance, the following stable phrases are often used: *відкупити маржу* (buy margin) – means the client’s order to the broker to buy the nearest futures contract and sell the contract for a longer period); *обідрана облигація* (peeled bond) – means a bond with a separate interest coupon that can be withdrawn for redemption or for independent purchase and sale; *копчений оселедець* (smoked herring) – means the previous prospectus, which in general informs about the issuance of a bond loan [8, p. 123].

It is also useful to know the origin of individual phrases. In particular, the stable expression *вуличний ринок* (street market – a network of intermediaries, buyers and sellers of securities that communicate with each other through telecommunications) emerged in the XVI-XVII centuries, when London brokers entered into transactions directly on the street or in a cafe. Now in such market bonds and shares of stock not included in the stock exchange list are sold. Some phraseological expressions are holistic terms, widely used in professional environment of economists. In particular, in the professional activities of brokers, dealers, an important role is played by the phrase *біржова гра* (stock exchange gamble). This is the name of speculative transactions on the stock exchange in order to make a profit by forecasting the dynamics of quotations of exchange goods, stock values, as well as due to the difference in quotations and exchange rates on different exchanges [9, p. 134].

The result of successful speech activity of an economist is a professional text (business papers, reports, scientific articles, monographs, speeches, expert opinions, speeches). With its typicality, each economic text is individual. It depends on the author, his erudition, experience of text creation, desire for self-expression (this is reflected in the author’s methods of using different language tools). Scientific economic text should lead to a qualitative change (expansion, deepening) of the general world picture both of the author of the product and the consumer. For the creation of a scientific text, as N. Valgina convinces [10, p. 38], pragmatic setting of the text (determined by its type, genre, tasks) and pragmatic attitude of the author, which finds expression in the author’s modality is important. Analysis of scientific texts shows that these pragmatic attitudes may conform, but may contradict each other. Thus, there arises a need for self-development of textual, genre competence of the psycholinguistic profile of the economist.

Financial institutions achieve high efficiency, when their employees carry out effective communicative interaction with colleagues, partners or customers and are able to substantiate options for solving economic problems, resolve complex professional situations, to work out business development strategies. To a large extent it depends on the acquired discursive competence (the word *discursive* (from Latin *discursus* – reasoning, argument, cause) is explained as one that is carried out by logical reasoning, prudent, indirect [11, p. 235]), which reflects the ability of linguistic individuals build and perceive discourses of different types (oral and written) in accordance with the communicative intention within a certain professional communication situation, taking into account the specifics of their semantic-

pragmatic and grammatical organization at the macro- and micro-level and the relationship of extralinguistic and linguistic components [12, p. 27]. F. Batsevych characterizes the professional communicative situation as certain conditions of communication with the participation of communicators, which motivate them to interpersonal interaction. It “determines speech behavior, ways of realization of communicative intention (strategy, communication tactics, etc.)” [5, p. 229].

Important communicative features of professional speech are content, accuracy, logic, correctness, concise presentation of opinions, provability, correctness and appropriateness of the terms use, informative saturation, purity of speech, expressiveness of diction, melodiousness. Such oral speech culture was well mastered by Ukrainian economists M. Baludyanskyi, M. Bunhe, I. Franko, who actively worked in the field of classical economic theory of the XIX century.

In particular, I. Franko at the age of twenty-eight made a successful report on statistics as a method and as a science that is now considered to be classic. Every word of an experienced writer and economist radiated a powerful intellectual and emotional energy. The success of the writer and economist was evident. At the time when I. Franko lived in Galicia, people who had good command of the spoken word were greatly prized. O. Serbenska [13, p. 11] writes about various forms of public communication – meetings, talks, circles, gatherings, academies, where experts gave speeches, presented essays, lectures, reports, held debates. I. Franko considered the language personality as a linguistic individuality: “The most valuable and best thing in every man is his individuality, his spiritual face with all its separate features. The more such signs the person has, the more characteristic and harmonious, richer, stronger and nicer is his personality <...> [14, p. 276].

Conclusions. Thus, the psycholinguistic personality of a modern student of economics is the so-called self-regulatory system that is subject to various social and economic changes and factors, language fashion in the field of economic communication, formed in a certain socio-cultural space, appropriate mental environment, is largely determined by the worldview. Professional speech from the point of view of the theory of psycholinguistic personality is a set of units of different levels of the language system (the article was mostly focused on the lexical level).

Indicators of general cultural, linguistic, terminological competence of an economist are deep knowledge of peculiarities of economic terminology, theory and practice of speech influence, attentive attitude to specific vocabulary and professional terms. This is facilitated by constant reading of foreign and domestic scientific economic literature, reference books, study of economic experience. Formation of the psycholinguistic profile of a student of economic specialties depends on the fundamental, language training, example and influence of the personality traits of the preceptor-economist and the teacher of philological disciplines. Linguistic development of the modern economist largely depends on state support, but above all on his own desire for self-development and self-realization.

Література

1. *Караулов Ю.Н.* Русский язык и языковая личность. Москва: Наука, 2010. 363 с.
2. *Струганець Л.В.* Культура мови: словник термінів. Тернопіль, 2000. 88 с.
3. *Богин Г.И.* Типология понимания текста. Калинин, 1986. 87 с.
4. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. С. 376.
5. *Бацевич Ф.С.* Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.
6. *Попова Н.О.* Структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-і рр. XX ст. – початок XXI ст.). Запоріжжя, 2005. 19 с.

7. Семенов О., Гордієнко В. Українська мова: професійне спрямування – біржова діяльність. Київ, 2007. С. 215–217.
8. Школьник І.О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку. Суми, 2008. 348 с.
9. Крамаренко В.І., Холод Б.І., Воробйов Ю.Н. Біржова діяльність. Київ, 2003. 261 с.
10. Валгина Н.С. Теория текста. URL: <http://www.evatist.ru/text14/01.htm> .
11. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. Київ, 1975. С. 215.
12. Ярошук І. Діловий дискурс фахівця економічного профілю як комунікативне явище. URL: journal.mandrivets.com/images/file/Jaroshchuk_2012_3.pdf (12.04.2013).
13. Сербенська О. Мовлене слово у життєсвіті Івана Франка. URL: http://journ.lnu.edu.ua/publications/Zbirnyk07_Serbenska.htm
14. Франко І. Михайло Петрович Старицький : його ж, Зібрання творів в 50 т. / Київ, 1986.

References

1. Karaulov Yu.N. (2010). *Russkiy yazyk i yazykovaia lichnost [Russian language and linguistic personality]*. Moscow, Nauka, 363 p..
2. Struhanets L.V. (2000). *Kultura movy: slovnyk terminiv [Culture of language: a dictionary of terms]*. Ternopil, 88 p.
3. Bogin H.Y. (1986). *Tipologiya ponimaniya teksta [Typology of text comprehension]*. Kalinin, 87 p.
4. Selivanova O.O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]*. Poltava, 376 p.
5. Batsevych F.S. (2010). *Narysy z linhvistychnoi prahmatyky [Essays on linguistic pragmatics]*. Lviv, PAIS, 336 p..
6. Popova N.O. (2005). *Strukturno-semantychni osoblyvosti novitnikh leksychnykh zapozychen z anhliiskoi v ukrainsku movu (90-i rr. XX st. – pochatok XXI st.) [Structural and semantic features of the latest lexical borrowings from English into Ukrainian (90s of the XX century – the beginning of the XXI century)]*. Zaporizhzhia, 19 p..
7. Semenoh O. (2007). *Ukrainska mova: profesiine spriamuvannia – birzhova diialnist [Ukrainian language: professional orientation – stock exchange activity]*. Kyiv, pp. 215-217
8. Shkolnyk I.O. (2008). *Finansovyiy rynek Ukrainy: suchasnyi stan i stratehiia rozvytku [Financial market of Ukraine: current state and development strategy]*. Sumy, 348 p.
9. Kramarenko V.I. (2003). *Birzhova diialnist [Exchange activity]*. Kyiv, 261 p.
10. Valgina N.S. *Teoriya teksta [Text theory]*. URL: <http://www.evatist.ru/text14/01.htm> (22.02.2013) [in Russian].
11. Melnychuk O.S. (1975). *Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]*. Kyiv, p. 215..
12. Yaroshchuk I. Dilovyi dyskurs fakhivtsia ekonomichnoho profilu yak komunikativne yavyshe. URL: http://journal.mandrivets.com/images/file/Jaroshchuk_2012_3.pdf (12.04.2013) [in Ukrainian]/
13. Serbenska O. Mowlene slovo u zhyttiesviti Ivana Franka [A spoken word in the life of Ivan Franko]. URL: http://journ.lnu.edu.ua/publications/Zbirnyk07_Serbenska.htm.
14. Franko I. (1986). *Mykhailo Petpovych Starytskyi : yoho zh Zibrannia tvopiv v 50 t. [Mykhailo Petpovych Starytskyi and his collection of works in 50 volumes]*. Kyiv, 1986.

В. А. Тымкова,

*Винницький торгово-економічний інститут
Київського національного торгово-економічного університету,
кафедра іноземної філології та перекладу*

ПСИХОЛІНГВІСТИЧЕСКИЙ ПРОФИЛЬ СОВРЕМЕННОГО СТУДЕНТА ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

В пределах статьи характеризуем отдельные аспекты проявления языковой, терминологической, коммуникативно-прагматической, текстовой, дискурсивной компетенций психолингвистического профиля специалиста экономической области. Определено влияние личностных характеристик экономиста как наставника на формирование языковой личности начинающего экономиста. Проанализировано научные работы, которые дают возможность определить языковую личность как личность, выраженную в языке и через язык; как личность, которая является носителем языка и коммуникантом, носителем языковой и коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: языковая личность; экономическая область; лексические заимствования; языковая культура; профессиональные тексты; терминологическая компетенция.

В. А. Тимкова,

*Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету,
кафедра іноземної філології та перекладу*

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПРОФІЛЬ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У межах статті характеризуємо окремі аспекти вияву мовної, термінологічної, комунікативно-прагматичної, текстової, дискурсивної компетенцій психолінгвістичного профілю фахівця економічної сфери. Визначено вплив особистісних рис економіста як наставника на формування мовної особистості економіста-початківця. Проаналізовано наукові праці, які дають змогу визначити мовну особистість як особистість, виражену в мові і через мову; як особистість, що є носієм мови й комунікантом, носієм мовної і комунікативної компетенції. Зазначено три рівні володіння мовою: вербально-семантичний, лінгвокогнітивний, прагматичний, межі між якими досить нетривкі, розпливчасті, які водночас визначають етапи формування мовної особистості. Визначено вимоги до економічної компетенції фахівця, що забезпечують відповідний рівень володіння мовою, адже пріоритетне місце в професійному мовленні фахівців економічної галузі посідають лексичні одиниці мовної системи: економічна термінологія вузького й широкого вжитку, професіоналізми, соціально маркована лексика тощо. Проаналізовано внутрішньолінгвістичні причини динамічного проникнення лексичних запозичень у професійне мовлення сучасних економістів у зв'язку з номінативною необхідністю. При всій повазі до іншомовної культури все частіше й самі фахівці економічної сфери виступають за екологію професійного мовлення, прагнуть хоча б спорадично застосовувати й синонімічні українські відповідники до запозичень. Зазначено важливі комунікативні ознаки професійного мовлення: змістовність, точність, логічність, правильність, стислість викладу думок, доказовість, коректність та доречність уживання термінів, насиченість інформацією, чистота мови, виразність дикції, милозвучність.

Таким чином, показниками загальнокультурної, мовної, термінологічної компетенції економіста є глибокі знання особливостей економічної термінології, теорії і практики мовленнєвого впливу, уважне ставлення до питомої лексики й фахових термінів. Сформованість психолінгвістичного профілю особистості економіста-початківця залежить від фундаментальної, мовної підготовки, прикладу і впливу особистісних рис економіста-наставника. Мовний розвиток сучасного економіста значною мірою залежить від державної підтримки, однак насамперед від власного прагнення до саморозвитку й самореалізації.

Ключові слова: мовна особистість; економічна галузь; лексичні запозичення; мовна культура; професійні тексти; термінологічна компетенція.

УДК 811.161.2'22/'23:7.097

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235565>

О. В. Щербак,

канд. філол. наук,

*Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова,
ст. викладач кафедри прикладної лінгвістики*

ТРЕЙЛЕР ЯК ЕКТОСКЛАДНИК КІНОДИСКУРСУ: НЕЙРОЛІНГВОСЕМІОТИЧНА КВАЛІФІКАЦІЯ МОВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Статтю присвячено проблемі нейролінгвосеміотичної кваліфікації мовної організації трейлерів як автономних складників кінодискурсу. Висвітлено сутність поняття «трейлер», визначено основні структурні елементи в текстах трейлерів та здійснено порівняння їх із відповідними елементами рекламних текстів, спираючись на знакову класифікацію Ч. Пірса, а також пояснено впливову зумовленість текстів трейлерів.

Ключові слова: кінодискурс, трейлер, рекламний текст, знак-індекс, знак-копія, знак-символ, метапрограма.

Трейлер – це полісемантичний термін, що в значенні «невеликий відеоролик, який складається з коротких і зазвичай найбільш видовищних фрагментів фільму та використовується для анонсування або реклами цього фільму» [11] експлуатується науковою спільнотою для обстеження кінодискурсів, які сьогодні все частіше опиняються в епіцентрі дослідницьких пріоритетів. За спостереженнями шотландського вченого Д. Хесфорда, естафету в студіюванні трейлерів розпочали американські історики (Л. Кернанс, К. Джонстон, Дж. Стейгер) [14, с. 3–5], згодом передавши її маркетологам (Ф. Бланко, М. Девлін, Д. Джерік, С. Калінарамен, М. Олівер), психологам (В. Індік; Н. Железняк), мистецтвознавцям (М. Глазова, О. Савельєва, В. Коршунов), фахівцям із риторики (С. Джохансен, Дж. Дорналететче) та соціальних комунікацій (І. Дьяченко, В. Пузанов, Г. Суковатих, Ю. Шевчук). Спорадично трейлери опиняються й у полі зору лінгвістів і студіюються спочатку переважно з позицій дискурсології (Д. Боусфілд, Дж. Ліу, К. Майер) та функційної (Р. П'яцца, М. Беднарек, Ф. Россі), а потім і структурної (С. Мандала, Р. Монторо; С. Панченко), комунікативної (К. Плотникова, О. Шагланова), прагма- (Ю. Колодна), медіа- (А. Брок, Р. Козінські), соціолінгвістики (Д. Шидішкіте) та перекладознавства (В. Алексеєнко). В межах класичних підходів ученим допоки вдалося ідентифікувати лише специфічні фонетичні параметри вербальних конструктів переважно англійськомовних трейлерів (Л. Ансворс, Б. Ноад; Д. Фекете). Водночас доробок

вищевказаних маргінальних галузей лінгвістики доволі побіжно розкриває питання, пов'язані з визначенням впливового потенціалу різномірних вербальних елементів трейлерів та специфіки їхнього сприйняття реципієнтами, хоч у лінгвістиці під поняттям «трейлер» уже довгий час розуміється «особливий вид рекламної комунікації, представлений у вигляді креолізованого тексту, де вербальні та невербальні елементи утворюють єдине візуальне, структурне, смислове та функційне ціле, скероване на комплексний прагматичний вплив на адресата» [9, с. 574]. Це підтверджує зокрема литовська дослідниця Д. Шидішкіте, констатуючи, що «глибокий лінгвістичний та семіотичний аналіз мови кінотрейлерів як засобу впливу уникається... Крім цього, існує явна недостатність систематичного аналізу складників кінотрейлерів: дослідження, що проводяться, скеровані насамперед на конкретні елементи кінотрейлерів, а не на їхню взаємодію» [16, с. 78]. Відтак перспективною і цілком мотивованою вбачається комплексна дослідницька тактика одночасного застосування методологічного інвентарю нейролінгвістичного програмування та семіотики для діагностики мови трейлерів, що потребує спеціального детального вивчення, зумовлюючи **актуальність** пропонованої розвідки. Не меншою мірою актуальність пояснюється і спробою залучення ще не використуваного фактичного матеріалу до дослідження в окреслених ракурсах, оскільки визначення лінгвосеміотичного статусу мовних одиниць українськомовних трейлерів публіцистичних фільмів з акцентом на їхній метапрограмній маркованості допоки не представлено в наукових репозиторіях як зарубіжної, так і вітчизняної лінгвістики.

Метою статті є нейролінгвосеміотична кваліфікація мовної організації трейлерів як складників кінодискурсу. Реалізація поставленої мети виявляється можливою завдяки розв'язанню таких **завдань**: 1) здійснити теоретизацію операційного поняття наукової розвідки – «трейлер»; 2) визначити основні структурні елементи в текстах трейлерів та порівняти їх із відповідними елементами рекламних текстів, спираючись на знакову класифікацію Ч. Пірса; 3) пояснити впливову зумовленість текстів трейлерів.

Об'єктом дослідження обрано мовну організацію текстів трейлерів, а **предметом** – їхня нейролінгвосеміотична специфіка.

Джерельною базою роботи послужила відеотека, що містить понад 100 відеороликів трейлерів українськомовних публіцистичних кінофільмів, датованих 2019–2020 рр. і розміщених у відеохостингу YouTube. Принагідно для обґрунтування певних положень розвідки залучалися й зразки української комерційної телевізійної реклами в загальній кількості 100 відеороликів, що транслювалися в той самий період в ефірах центральних телевізійних каналів України («Інтер», «1+1», «СТБ», «Україна», «М 1»). **Фактичний матеріал** налічує близько 1200 фраз із понад 3500 лексемами, що зафіксовані в кінотрейлерах; 800 фраз із понад 2650 лексемами, що зафіксовані в рекламних роликах.

Мета та завдання дослідження зумовили звернення як до загальнонаукових, так і спеціальних **методів**. Із масиву методів першої групи в роботі використовуємо насамперед описовий і метод спостереження, а також методи аналізу, синтезу й узагальнення, що в цілому прислужилися у висвітленні теоретичних положень наукової розвідки, їхній логізації, систематизації зібраного фактичного матеріалу та його кваліфікації. Завдяки методу класифікації виокремлено різномірні знаки в структурі текстів трейлерів і рекламних текстів. Одним із провідних методів другої групи став метод структурно-семіотичного аналізу, застосування якого уможливило визначення семіотичних функцій об'єкта дослідження. Своєю чергою, його впливовий потенціал стало можливим пояснити за допомогою методики метапрограмних

маркувань. Релевантним став і метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу, що уможливив отримати цілісне уявлення про загальну впливову орієнтацію трейлерів.

За твердженням української дослідниці Д. Гайданки, кінодискурс – це «самоорганізована багаторівнева система, відмінна від наративного тексту завдяки ряду дієгетичних та екстрадієгетичних особливостей, основною з яких є наявність ефекту “зовнішнього підслуховування”, що передає суть дворівневої комунікації у кінодискурсі з наявними колективним автором / глядацьким загальом на зовнішньому рівні і персонажем-адресантом та персонажем-адресатом на внутрішньому рівні» [2, с. 71]. Додамо, що актуалізація зовнішнього рівня комунікації в кінодискурсі відбувається як імпліцитно, так і експліцитно, причому в першому випадку це досягається за допомогою кінотексту, що в нашому розумінні є належним до т. зв. ентоскладників кінодискурсу (тобто внутрішніх), а в другому – передусім через трейлери, що виступають відповідно його ектоскладниками (або власне зовнішніми). Вналежнення трейлерів до ектоскладників кінодискурсу зумовлюється наявністю сенсових і функційних кореляцій із поняттям «реклама», цільовий праксис якої сконцентровано в абрєвіатурній формулі AIDA, «де A – Attention (привернення уваги), I – Interest (збудження зацікавленості), D – Desire (активізація бажання), A – Action (спонукання до дії)» [6, с. 209]. Структуру текстів трейлерів мотивовано взагалі їхньою рекламною генезою, на чому акцентує й І. Дьяченко, доводячи, що трейлер як реклама кіно є «симулякром – символом, який відірвався від об’єкта, до якого він спочатку належав, і виступає за допомогою засобів масової комунікації образом, що заміщує в масовій свідомості реальний об’єкт» [4, с. 16–17]. Цілков логічно, що між поняттями «текст трейлера» та «рекламний текст» устанавлюються відношення т. зв. наближеної тотожності.

Відзначимо, що на сьогодні номенклатура композиційних складників рекламних текстів і текстів трейлерів є диверсифікованою, хоч збіги є помітними. Зокрема Дж. Ліч убачав у рекламному тексті заголовок, ілюстрації, основний текст, підпис рекламодавця (назва марки, зображення товару, що рекламується) й довідку (найменування фірми, контакти тощо) [15, с. 59]. Своєю чергою, в тексті трейлера, як помічає В. Пузанов, обов’язковими елементами є назва виробника / спонсора / партнера; назва фільму; дата / час виходу фільму в прокат з указівкою на число, місяць та рік; пекшот (виробник, виконавці фільму, у т. ч. актори, електронна адреса сайту фільму, логотипи виробника та спонсорів); титри, що виконують роль «гачка»; а також можуть бути й додаткові конструкти – найменування режисера чи продюсера фільму; найменування головних акторів фільму; фраза-звертання до успішних попередніх фільмів цього ж режисера; фраза-звертання до відомого художнього твору, за мотивами якого знято фільм [10, с. 72–73]. Звідси впливає, що, попри наявність тотожних структурних елементів, насамперед довідкового характеру, текст трейлера є більш складним порівняно з рекламним текстом, до чого схиляються також і М. Глазова та О. Савельєва, констатуючи, що рекламний текст має бути коротким, а текст трейлера повинен забезпечувати його трансляцію протягом 2–3 хв. [3, с. 86]. Крім цього, саме «надскладність» останніх, як ми думаємо, сприяє тому, що «вплив реклами кіно чиниться більш тоталітарно» [4, с. 20], бо в теперішній час трейлери стали вже «відправною точкою появи художніх субкультур..., а їхні тексти відтворюються в множині контекстів і форматів» [14, с. 231]. Відповідна функційна трансформація відбулася й завдяки введенню до лінгвосеміотичної структури текстів трейлерів більшої кількості типологічних різновидів знаків порівняно з рекламними текстами. Доведемо це, розглянувши конкретні приклади.

Приклад 1. Рекламний текст (лікарський препарат «Гепабене»):

(1) *Мозок: Спокійно! Органи, спокійно! Печінко, останнім часом Ви засмучуєте наш колектив.*

(2) *Печінка: Це все стрес, переїдання, алкоголь. Так працювати не можна. Я звільняюсь.*

(3) *Серце: Але ж без Печінки усе розвалиться.*

(4) *Мозок: Спокійно, органи! На допомогу прийде «Гепабене».*

(5) *Препарат потрійної дії, що допомагає відновити та захистити клітини печінки, нормалізувати секрецію жовчі.*

(6) *Мозок: «Гепабене» – комплексна допомога печінці.*

(7) *Добре печінці, добре і Вам!*

У наведеному тексті фіксуємо комбінування таких знаків:

1) **знаки діалогу**, що використовуються в репліках-висловлюваннях, по чергово проголошуваних дійовими персонажами рекламного ролика. Насамперед це звертання (*Печінко*), що, за класифікацією Ч. Пірса (детальніше див. у [8]), є належними до класу знаків-індексів, оскільки вони «здійснюють адресне посилення на певний об'єкт» [1, с. 28];

2) **знаки-монологу**, що наявні у висловленнях одного персонажа рекламного ролика чи диктора без будь-якої вербальної реакції з боку інших задіяних у ролику осіб (див. репліки 5 і 7). До них можуть належати, як випливає з наведеного вище тексту, терміни – *клітина, секреція, жовч*, що мають абсолютно аналогічний функційний статус зі знаками діалогу, бо вони не стільки передають наукову інформацію, скільки намагаються володіти лише значенням» [там само, с. 43], що може бути ідентифіковане індивідом / індивідами через запит до термінологічних баз даних, у яких міститься вказівка на сферу поширення певних лексем.

Відзначимо, що в репліках різного порядку можуть бути наявні знаки й іншого лінгвосеміотичного статусу. Так, діалогічні знаки в рекламних текстах можуть презентуватися частками (*Ні, краще дайте мені «Морські»!* (в'ялена риба «Морські»)), вигуками (*О! Та ти що?!* (насіння «Потішки»)), що є знаками-індексами, а також розмовними словами (*А малий супом замурзався* (пральний порошок «Gala 3 в 1»)), що виступають знаками-символами, адже належать до стилістично забарвленої лексики, значення маркерів якої «виявляються на ґрунті існуючих громадських конвенцій» [5, с. 35]. Монологічні знаки представляються не лише термінами, а й запозиченнями, сленгізмами, okazіоналізмами, жаргонізмами, діалектизмами, історизмами й архаїзмами, що залежно від контексту функціонування набувають рис знаків-символів (*Ще більше драйву заряджає тебе на шляху до грандіозного успіху* (кава «Nescafe 3 в 1»)) та знаків-індексів (*Настав кінець сірим блюдням* (кетчуп «Чумак»)), рідше – знаків-копій (*Це драйв у прайм-тайм* (горілка «Prime»)).

Зрештою, лінгвосеміотична структура рекламного тексту, в якому наявні діалогічні та монологічні знаки, має вигляд змістовно та формально взаємопов'язаних реплік акторів, які можуть виконувати різні ролі (пересічних споживачів товару / послуги, фахівців, знаменитостей тощо), з висновковою тезою, що проголошується диктором (рідше – титризується на екрані графічно) (див. схему 1):

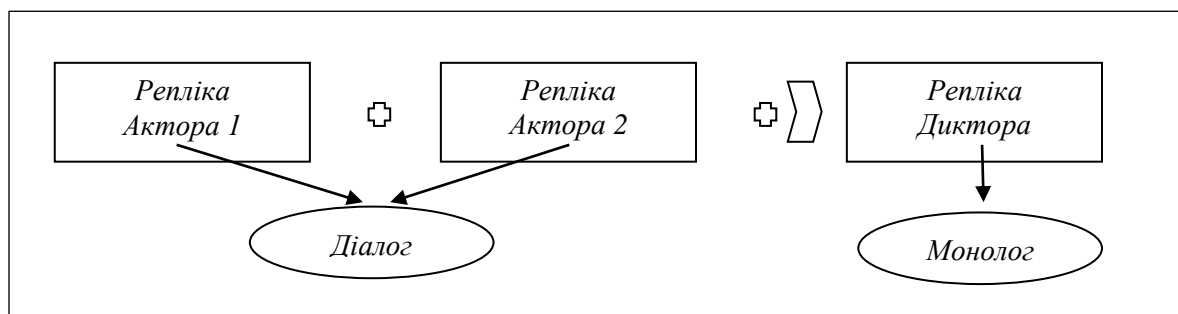

Схема 1. Структурна схема рекламного тексту.

Приклад 2. Текст трейлера (до публіцистичного фільму «Ваш Василь»):

- (1) *Встати! Суд іде!*
- (2) *Протестувати повинні всі. Сьогодні хапають українців, завтра хапатимуть євреїв, потім – росіян.*
- (3) *Це провокація...*
- (4) *Молот цієї радянської системи. Вони побачили, що Василя Стуса можна молоти.*
- (5) *Якщо її вважали справді небезпечною, її треба було поламати.*
- (6) *Майже всі мої твори були поставлені поза законом. Я був у такому відчаї, що думав навіть про самогубство.*
- (7) *Радянському Союзу слава! Слава! Слава!*
- (8) *Можливо, якби не було Олімпіади, може, його б і не забрали.*
- (9) *Це ви все знаєте. Це іграшки...*
- (10) *Приговорити Стуса Василя Семеновича на підставі статті 162 частини 1 Кримінального Кодексу УРСР на 10 років позбавлення волі.*
- (11) *У чому саме мене обвинувачують, мені зрозуміло. Але винним я себе не визнаю.*
- (12) *Коли людина ламається, вона, як правило, підписує і пише все.*
- (13) *Я чекаю од вас справедливості, а не милосердя.*
- (14) *Скажіть, хтось сумнівається в тому, що відомий український поет Василь Стус боровся з радянською системою?*
- (15) *Стуса Василя Семеновича признати особливо небезпечним.*
- (16) *Засуджений на життя. Ваш Василь.*

У наведеному тексті фіксуємо функціонування таких знаків:

1) **знаки монологу актора**, що використовуються в репліках-висловлюваннях дійового персонажа фільму. Наприклад, у наведеному тексті відповідні знаки наявні в репліках 6, 11 та 13, які проголошуються актором, що у фільмі зіграв Василя Стуса. Характерною ознакою цих знаків є їхня об'єктивація за допомогою особових займенників *я / мене / мені*, що виступають знаками-індексами, бо є вказівкою на особу;

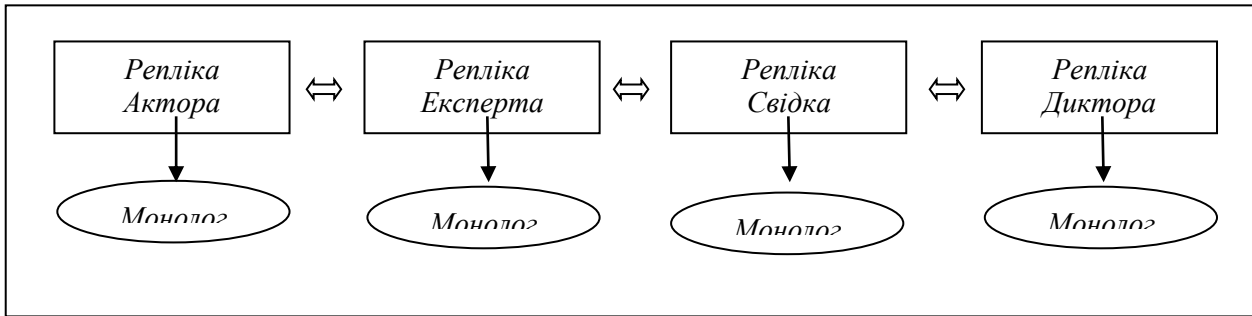
2) **знаки монологу експерта**, що використовуються в репліках-висловлюваннях особи, запрошеної до зйомок у фільмі, яка має необхідну базу знань для надання оцінки та висновків із досліджуваних у фільмі проблем / питань. Такі знаки є, зокрема, в репліках 4, 5, 8, 9, 12. Їхньою особливістю є презентація у формах слів, що мають семантику припущення / заперечення / підтвердження, чому сприяють щонайперше відповідні вставні та вставлені конструкції (*можливо, зазвичай, скоріше за все*), а також конструкції типу *якщо..., то...*. Для таких знаків характерними є і форми минулого часу дієслова, що також індексують відповідні повідомлення;

3) **знаки монологу свідка**, що використовуються в репліках-висловлюваннях особи, запрошеної до зйомок у фільмі з метою надання інформації про події, які вона бачила особисто чи в яких узяла участь. Знаки такого типу наявні, наприклад, у репліці 14, проголошуваний у фільмі адвокатом Василя Стуса, тобто Віктором Медведчуком. Мовна об'єктивація таких знаків до певною міри має збіги зі знаками монологу експерта, відрізняючись лише тим, що в монологах свідків частим є прийом стилізації. Зокрема репліка 14 із трейлера до фільму «Ваш Василь» проголошується російською мовою, а титризується на екрані українською. Також для знаків монологу свідка поширеним явищем є їхнє представлення у формі лексем розмовно-побутового стилю чи суржику, наприклад, у трейлері до фільму «Вірю, чекаю, молюся»: *Він тільки **вспів** сказати «Мам» і все. І більше **связі** не було.* У зв'язку з цим знаки монологу свідка тяжіють до знаків-символів, бо «характеризуються довільністю» [7, с. 11], хоч у цих

випадках, як помічає Т. Ковалевська, наявне неузгодження «з дотриманням елементарної грамотності» [6, с. 219];

4) **знаки монологу диктора**, що використовуються в репліках-висловлюваннях диктора, який читає закадровий текст (див. репліки 3, 7, 16). Знаки монологу диктора з мовного погляду є різноманітними, бо їхній вербальний контент залежить від контексту проблематики, порушеної у фільмі.

Наведене уможливорює констатувати, що лінгвoseміотична структура тексту трейлера представляє собою комбінацію автономних різнофункційних монологічних знаків, нелінійно пов'язаних між собою за тематикою (див. схему 2):

Схема 2. Структурна схема тексту трейлера.

З метою визначення та порівняння впливової специфіки рекламних текстів і текстів трейлерів ми вирішили звернутися до методики метапрограмних маркувань, розробленої в парадигмі нейролінгвістичного програмування.

Метапраграма, як стверджує Т. Ковалевська, є «певним “силовим полем”, у якому сконцентровано концептуальну інформацію про когнітивну та аксіосистемну орієнтацію особистості, актуальну (для неї) сегментацію дійсності та домінуючі шляхи кодування / декодування релевантних сенсових блоків» [там само, с. 133]. У нейролінгвістичному програмуванні виокремлюють чимало метапрограм (їхні назви в наявних відповідних розвідках можуть відрізнятися), серед яких 1) активна / рефлексивна; 2) в / поза часом; 3) сортування світу; 4) мотивація «до / від»; 5) мотиви; 6) орієнтація в часі; 7) бажана модальність; 8) розмір розбивки; 9) референції; 10) способи мислення; 11) фокус порівняння тощо (детальніше про них див. у [12, с. 83–92]). Якщо актуальні для рекламних текстів метапрограми вже визначено в наших попередніх розвідках, до яких ми зарахували передусім метапрограми відцентрованої / доцентрованої вмотивованості, активності, бажаної модальності, фокусу порівняння (детальніше див. у [13]), то в межах пропонованої статті сконцентруємо увагу на метапрограмах, що відзначаються високою частотністю експлуатації в текстах трейлерів публіцистичних фільмів. Серед них такі:

1. **Метапраграма «Орієнтація в часі».** У трейлерах найчастіше об'єктивується такий вектор метапрограми, як «минуле», що зумовлено жанровою специфікою фільмів, у яких «особливого значення надається тому, як це було» [12, с. 86]. Через це в текстах трейлерів домінують дієслова минулого часу (з різною семантикою): *Уявіть, у нас були гравці, які плакали на лаві* (трейлер до фільму «Юні»). Крім цього, чимало реплік експертів та свідків убудовані в складні речення з підрядними причини й наслідку: *Та все змінилося 1944 року з приходом очолюваних Сталіним комуністів, бо почалася депортація* (трейлер до фільму «Депортація 44–46»).

2. **Метапраграма «Розмір розбивки».** У трейлерах перевага надається здебільшого великому розміру, що передбачає презентацію мовцем (актором чи диктором, який озвучує закадровий текст) загального погляду на речі та явища з короткотривалим фокусуванням на деталях [там само, с. 89]. Для оповіді актуальними

стають прості, часто ускладнені речення, проте деталізації зазвичай вимагають форми складних речень чи еліптичних конструкцій: *Мама знайшла нас. Ми всі разом лягли спати, притиснувшись одна до одної. Встали вранці. Мама не прокидається... І щодня після кожного приймання їжі: «Дякуємо товаришу Сталіну за наше щасливе дитинство»* (трейлер до фільму «1944»).

3. **Метапрограма «Способи мислення».** У трейлерах зазвичай презентуються два способи оброблення інформації: 1) шляхом укрупнення, коли спосіб мислення є індуктивним – «від часткового до загального»: *Мій дід розмовляв лише українською. А я називав його дідом. Ми всі називали його дідом* (трейлер до фільму «Юні»); 2) шляхом розукрупнення, тобто «від загального до конкретного»: *Цей фільм присвячений особливому місцю... Що чекає нас у майбутньому, побачимо у Центральному універмазі* (трейлер до фільму «ЦУМ 80»).

Отже, трейлер є екстоскладником кінодискурсу, провідною функцією якого є рекламна. Однак із лінгвосеміотичного погляду структурна організація тексту трейлера на відміну від рекламного тексту є більш складною, оскільки в ньому, хоч і відсутні знаки діалогу, проте функціонують різнотипні знаки монологу – акторів, експертів, свідків і дикторів. У зв'язку з цим вектори впливу лінгвосеміотичних одиниць рекламних текстів і текстів трейлерів не збігаються, адже в перших актуалізуються передусім метапрограми відцентрової / доцентрової вмотивованості, активності, бажаної модальності, фокусу порівняння, а в других – метапрограми орієнтації часу, розміру розбивки, способу мислення.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в здійсненні нейролінгвосеміотичної кваліфікації мовної організації ентоскладників кінодискурсу, до яких уналежнюємо кінотекст, кінодіалог і кінорепліку.

Література

1. *Бразговская Е. Е.* Языки и коды. Введение в семиотику культуры. Пермь : Перм. гос. ин-т искусства и культуры, 2008. 201 с.
2. *Гайданка Д. В.* Оказіональне словотворення у сучасному англomовному кіно дискурсі: лінгвокогнітивний і комунікативно-когнітивний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2018. 312 с.
3. *Глазова М. С., Савельева О. О.* Трейлер: экранная реклама или минифильм? URL: https://gitr.ru/data/events/2018/glazkova%20saveleva_13.2.pdf
4. *Дьяченко И. В.* Современная реклама кино и особенности её воздействия на аудиторию: социологический анализ : автореф. дисс. ... канд. социол. наук : 22.00.06. Екатеринбург, 2011. 23 с.
5. *Каинова Т. В.* Дискурсивно-семиотический подход к адаптации транснациональной рекламы : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Тула, 2002. 149 с.
6. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса : Астропринт, 2008. 324 с.
7. *Липпман У.* Общественное мнение [пер. с англ. Т. В. Барчуновой]. М. : Ин-т Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
8. *Пирс Ч. С.* Избранные философские произведения / Перевод К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. М. : Логос, 2000. 448 с.
9. *Плотникова К. А.* Языковые средства выражения коммуникативно-прагматической направленности в трейлерах. *Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ».* 2015, Том 6, № 4, С. 572–581.
10. *Пузанов В. М.* Трейлер фільму як тип рекламного повідомлення: структурно-функціональні особливості та стратегії оптимізації : дис. ... канд. наук із соціол. комунікацій : 27.00.06. К., 2019. 254 с.

11. *Словник іношомовних слів*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/>
12. *Сучасні технології нейролінгвістичного програмування* : навчальний посібник / [Петрик В. М., Гнатюк С. О., Черненко О. Є., Гурєєв В. О., Курганевич В. І., Фесенко А. О., Рябий М. О., Смірнов О. А., Уткін Ю. В.] ; за заг. ред. С. О. Гнатюка, О. А. Смірнова, В. М. Петрика. К. : Центр учбової літератури, 2020. 200 с.
13. *Щербак О. В.* Лінгвoseміотичні коди в дискурсі української комерційної телереклами: виміри впливу : монографія / Олена Щербак ; за ред. Т. Ю. Ковалевської. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2021. 342 с.
14. *Hesford D.* The Art of Anticipation: The Artistic Status of the Film Trailer and its Place in a Wider Cinematic Culture. PhD Film Studies. The University of Edinburgh, 2013. 284 p.
15. *Leech G. N.* English in Advertising. A Linguistic Study of Advertising in Great Britain. L. : Longman, 1966. 210 p.
16. *Šidiškytė D.* Multimodal Language of the Intertitles in the Trailers of American Romance-Comedy Feature Films. *Research Journal Studies about Languages*. No. 27. 2015. P. 77–92.

References

1. Brazgovskaya, E. E. (2008), *Languages and codes. Introduction to the semiotics of culture* [Yazyki i kody. Vvedeniye v semiotiku kultury], Perm State Institute of Arts and Culture, Perm, 201 p.
2. Haydanka, D. V. (2018), *Occasional Word Formation in Modern English Cinematic Discourse from Linguo-Cognitive and Communicative-Cognitive Perspectives : author's thesis* [Okazionalne slovtvorenniya u suchasnomu anhlomovnomu kino dyskursi: linhvokohnityvnyy i komunikatyvno-kohnityvnyy aspekty : dys. ... kand. filol. nauk], Zaporizhzhya, 312 p.
3. Glazova, M. S., Savelyeva, O. O. (2018), Trailer: Screen Advertising or Minifilm? [Treyler: ekrannaya reklama ili minifilm?]. URL: https://gitr.ru/data/events/2018/glazkova%20saveleva_13.2.pdf.
4. Dyachenko, I. V. (2011), *Modern cinema advertising and features of its impact on the audience: sociological analysis : author's thesis* [Sovremennaya reklama kino i osobennosti yeyo vozdeystviya na auditoriyu: sotsiologicheskii analiz : avtoref. diss. ... kand. sotsiol. nauk], Yekaterinburg, 23 p.
5. Kainova, T. V. (2002), *Discursive-semiotic approach to the adaptation of transnational advertising : author's thesis* [Diskursivno-semioticheskiy podkhod k adaptatsii transnatsional'noy reklamy : diss. ... kand. filol. nauk], Tula, 149 p.
6. Kovalevska, T. Yu. (2008), *Communicative aspects of neurolinguistic programming : monograph* [Komunikatyvni aspekty nejrolinhvistychnoho prohramuвання : monohrafija], Astroprynt, Odesa, 324 p.
7. Lippmann, W. (2004), *Public opinion* [Obshchestvennoye mneniye], Institute of the Public Opinion Foundation, Moscow, 384 p.
8. Pierce, Ch. S. (2000), *Selected philosophical works* [Izbrannyye filosofskiyе proizvedeniya], Logos, Moscow, 448 p.
9. Plotnikova, K. A. (2015), Linguistic means of expressing the communicative-pragmatic orientation in trailers [Yazykovyye sredstva vyrazheniya kommunikativno-pragmaticheskoy napravlenosti v treylerakh]. *Electronic scientific publication "Scientific Notes of PNU"*. Volume 6, No. 4, PP. 572–581.
10. Puzanov, V. M. (2019), *Movie trailer as a type of advertising message: structural and functional features and optimization strategies : author's thesis* [Treyler filmu yak typ

reklamnoho povidomlennya: strukturno-funktsional'ni osoblyvosti ta stratehiyi optymizatsiyi : dys. ... kand. nauk iz sotsiol. komunikatsiy], Kyiv, 254 p.

11. *Dictionary of foreign words [Slovnyk inshomovnykh sliv]*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/>

12. Petryk, V. M. (2020), *Modern technologies of neurolinguistic programming : a textbook [Suchasni tekhnolohiyi neyrolinhvistychnoho prohramuvannya : navchalnyy posibnyk]*, Center for Educational Literature, Kyiv, 200 p.

13. Shcherbak, O. V. (2021), *Linguosemiotic codes in the discourse of Ukrainian commercial TV advertising: dimensions of influence : monograph [Linhvosemiotychni kody v dyskursi ukrayinskoyi komertsynoyi telereklamy: vymiry vplyvu : monohrafiya]*, Liha-Pres, Lviv-Toruń, 342 p.

14. Hesford, D. (2013), *The Art of Anticipation: The Artistic Status of the Film Trailer and its Place in a Wider Cinematic Culture*. PhD Film Studies. The University of Edinburgh, 284 p.

15. Leech, G. N. (1966), *English in Advertising. A Linguistic Study of Advertising in Great Britain*. Longman, London, 210 p.

16. Šidiškýtė, D. (2015), Multimodal Language of the Intertitles in the Trailers of American Romance-Comedy Feature Films. *Research Journal Studies about Languages*. No. 27, P. 77–92.

Е. В. Щербак,

*Национальный университет кораблестроения имени адмирала Макарова,
кафедра прикладной лингвистики*

ТРЕЙЛЕР КАК ЭКТОСОСТАВЛЯЮЩАЯ КИНОДИСКУРСА: НЕЙРОЛИНГВОСЕМИОТИЧЕСКАЯ КВАЛИФИКАЦИЯ ЯЗЫКОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Статья посвящена проблеме нейролингвосомиотической квалификации языковой организации трейлеров как автономной составляющей кинодискурса. Раскрыта сущность понятия «трейлер», определены основные структурные элементы в текстах трейлеров и произведено сравнение их с соответствующими элементами рекламных текстов, опираясь на знаковую классификацию Ч. Пирса, а также объяснена воздействующая обусловленность текстов трейлеров.

Ключевые слова: кинодискурс, трейлер, рекламный текст, знак-индекс, знак-копия, знак-символ, метапрограмма.

O. V. Shcherbak,

*Admiral Makarov National University of Shipbuilding,
Department of Applied Linguistic*

TRAILER AS AN ECTOCOMPONENT OF CINEMA DISCOURSE: NEUROLINGVOSEMIOTIC QUALIFICATION OF A LANGUAGE ORGANIZATION

The article is devoted to the problem of neurolinguosemiotic qualification of the language organization of trailers as autonomous components of film discourse.

The author of this article draws the following conclusions: 1) the trailer belongs to the external components of film discourse, which is due to the presence of semantic and functional correlations with the concept of «advertising»; 2) between the concepts of «trailer text» and «advertising text» the relationship of the so-called approximate identity, because they have identical structural elements, primarily of a reference nature; 3) the text of the

trailer is more complex compared to the advertising text, because the linguosemiotic structure of the first introduced a larger number of typological types of signs; 4) the linguosemiotic structure of the advertising text, in which there are dialogic and monologue signs, has the form of meaningfully and formally interconnected remarks of actors who can perform different roles (average consumers of goods / services, professionals, celebrities, etc.), with the final thesis announcer (rarely – titrated on the screen graphically); 5) the linguosemiotic structure of the trailer text is a combination of autonomous multifunctional monologue signs, nonlinearly related to each other by subject (signs of actor, expert, witness and announcer); 6) the vectors of influence of linguosemiotic units of advertising texts and trailer texts do not coincide, because in the former the metaprograms of centrifugal / centripetal motivation, activity, desired modality, comparison focus are actualized, and in the latter – metaprograms of time orientation, breakdown size, way of thinking.

Key words: film discourse, trailer, advertising text, sign-index, sign-copy, sign-symbol, metaprogram.

РЕЦЕНЗІЇ

С. В. Форманова,

*д-р філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри української мови*

**РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ:
«УКРАЇНСЬКИЙ АСОЦІАТИВНИЙ СЛОВНИК» (3 І 4 ТТ)
(укладачі Мартінек С.В., Мітьков В.С.). Львів, 2021.**

Рецензований асоціативний словник, підготовлений С. В. Мартінек і В. С. Мітьковим, укладений в кращих традиціях української лексикографії, започаткованої Н. П. Бутенко. Він є результатом глибокого аналізу та ґрунтовного узагальнення матеріалів асоціативного експерименту і містить дані як про прямі (від стимулу до реакції), так і про зворотні (від реакції до стимулу) зв'язки між словами. Словник складається з двох частин: прямої, входом до якої слугують слова-стимули, і зворотної, входом до якої слугують реакції респондентів. У Словнику подано близько 310 тисяч реакцій, отриманих шляхом вільного асоціативного експерименту, який широко використовують, передусім, у психолінгвістичних і психологічних дослідженнях, а також у соціолінгвістичних, гендерних, культурологічних та інших розвідках.

Автори послідовно й умотивовано відстоюють класичні традиції української лексикографії. Список стимулів укладено шляхом нарощування асоціативної мережі, С. В. Мартінек і В. С. Мітьков використали результати попереднього циклу експериментів, представлені у виданні «*Український асоціативний словник: у 2 т.*» (Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007). Дані цього видання було використано як стимули для проведення наступного циклу експериментів. Для цього серед реакцій, отриманих у попередній серії експериментів, були відібрані ті, частотність яких була 5 або більше разів. У такий спосіб був укладений список із 1 494 стимулів, які були розподілені на 15 типів анкет. Опитування було проведено в усіх областях, проте більшість залучених до експерименту респондентів мешкає в Центральному та Західному регіонах України.

У словникових статтях третього тому подано всі отримані реакції за спадною частотністю; в межах однієї частотної групи реакції розташовані за алфавітом. Після стимулу вказано, скільки на нього було отримано перших реакцій та скільки серед цих реакцій є різних. Додатково вказано другі й треті реакції, які, на думку укладачів словника, також сприяють експлікації відповідного концептуального змісту. Реакції респондентів чоловічої та жіночої статі подано окремо, що уможливило проведення гендерних студій.

У четвертому томі словника подано лише перші реакції, які супроводжуються кількісними показниками, без вказівки на стать респондента, оскільки ця частина Словника є індексальною.

Представлені у Словнику результати серії асоціативних експериментів, проведених у період з 2009 по 2021 рік, дають змогу отримати інформацію щодо значних фрагментів концептуальної картини світу у свідомості носіїв української мови та культури, розкрити об'єктивно існуючі в психіці носія мови семантичні зв'язки слів, а також виявити аксіологічні характеристики відповідних концептів.

Крім того, оскільки асоціативні реакції на певне слово часто бувають обумовлені їхніми синтагматичними зв'язками, отримані результати виявляють закономірності їх сполучуваності. Це дає змогу виявляти певні закономірності породження мовленнєвого висловлювання.

Загалом систематизація й виклад стимулів і реакцій здійснена грамотно й доступно. У передмові подано інформацію, як користуватися словником і що означають позначки в стимулах і реакціях. Це полегшує роботу зі словником.

Уважаємо, що рецензований словник може надати багато корисної та цікавої інформації мовознавцям і викладачам української мови, зокрема тим, хто навчає української мови як іноземної, перекладачам, психологам і психолінгвістам, соціологам і тим, хто займається гендерними студіями, а також студентам усіх зазначених спеціальностей.

«Український асоціативний словник», укладений Світланою Вадимівною Мартінек і Віталієм Семеновичем Мітьковим, є вагомим внеском у вітчизняну лексикографію і має широкі перспективи застосування.

Названі та інші численні аспекти рецензованого словника транслиують його відповідність за змістом, структурою і формою до видань такого типу.

ЗМІСТ

ФОНЕТИКА. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ. ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Дружинець М. Л.

Відбиття двох законів орфоепії у мовленні
українських респондентів діаспори: норма та девіації

Поплавська Н. М., Дащенко Н. Л.

Новітні політичні терміни у мові інтернет-видань
(семантико-функціональний аспект)

Романченко А. П., Каназірська В. А.

Говіркова лексика Південної Бессарабії
і сучасна українська мова: зіставний аспект

Фаріон І. Д.

Святослав Караванський: проблема правописної
і лексикографічної кодифікації

Форманова С. В.

Компонентний аналіз як одна із методик структурного методу

Гремалюк Т.В.

Лексика іншомовного походження: проблеми норми
в контексті історичного розвитку української літературної мови

Любецкая К. П.

Запозичання з польської мови ў беларуской навуковай мове пачатку ХХ ст.

Міняйло Р. В.

Рибальська спеціалізація праслов'янської анімалістичної лексики
в говірках української мови

Швець Ю. В.

Шляхи входження і функціонування лексичних запозичень
на позначення їжі та питва у поемі «Енеїда» І. Котляревського

ОНОМАСТИКА

**Bachynska H. W., Vilchynska T. P., Babii I. M.,
Verbovetska O.S., Svystun N.O.**

Dynamika imion osobowych jako znakow identyfikacji osob
drugiej połowy ХХ wieku (na podstawie zapisu aktów urodzenia
і dziennika wydania aktów urodzenia w m. Tarnopolu)

Боєва Е.В.

Особливості функціонування природних топографічних назв
в українських замовляннях

Вегеш А. І.

Роль літературно-художніх антропонімів
у романі Мирослава Дочинця «Діти папороті»

Сеник Г.В.

Мотиваційний аспект студентських прізвиськ

Чорноус О. В.

Антропоніми як базові складники онімної системи

СЛОВОТВІР. ГРАМАТИКА

Олексенко В. П.

Структурно-семантичні особливості неолексем
на позначення культурно-мистецької сфери

Попкова О. А.

Комунікативно-прагматичний потенціал складних слів періоду пандемії
(на матеріалі українських газетних текстів)

Хрустик Н. М.

Неофіційні іменування осіб : асоціативний спосіб словотворення

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

Шабат-Савка С. Т.

Синтаксичні експресеми в поетичному дискурсі Лесі Українки:
інтенційність та естетичність

Важеніна О. Г.

Лінгвостилістичні доміанти химерного дискурсу Євгена Гуцала

Огринчук О. П.

Стилістичні функції повторюваних дієслівних одиниць в окремому тексті

Штонь О. П.

Структурно-семантична специфіка метафор
у поетичному дискурсі Петра Сороки

Шуліченко Т. С.

Національно маркована колективна мовна особистість персонажа
(на матеріалі роману В. Шкляра «Характерник»)

СОЦІОЛІНГВІСТИКА. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ. КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Брага І. І.

Міжродинне спілкування українсько-російських білінгвів

Назаревич Л. Т., Денисюк Н. Р., Гавнида Н. І.

Країнознавчі тексти на заняттях української мови як іноземної:
теорія і практика

Ольхович-Новосадиук М. М.

Вербалізація концепту РАДІСТЬ в українській мовній картині світу:
на матеріалі художньої прози

Черненко О. І.

Концепт *VIPA* як ціннісний постулат ідіостилю В.С. Бойка

СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА. КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Ковалевська Т. Ю., Локота І. М.

Алгоритм психолінгвістичної ідентифікації мовленнєвих маркерів шизофренії

Краснобаєва-Чорна Ж. В.

Типологія вербальної агресії проф. Домініка А. Інфанте: спроба фраземної адаптації

Кутуза Н. В.

Лінгвістичні основи комунікативного впливу: теоретичний вимір

Морозова О. І., Зенякін О. С.

Ступені латентності агенса екологічного дискурсу (на матеріалі онлайн-видань британських газет)

Гарбера І. В.

Конфліктогенні фразеологізми з компонентами БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ)

Kovalevska-Slavova A. V.

Political pathogenic megadiscourses neutralization: trolling strategy

Кравець І. В.

Впливовий потенціал прийому «аргумент до авторитету» в рекламному дискурсі

Мазур С.М.

Сугестивність тексту «ОФУДЕСАКІ»: умисність чи випадковість?

Побережний Д. О.

Малі розповіді про Брекзйт у коментарях до постів у соціальній мережі "Фейсбук"

Танана С. М.

Використання інноваційних складників технологій навчання/викладання іноземних мов у ЗВО

Тумкова V.A.

Psycholinguistic profile of modern students of economic specialties

Щербак О. В.

Трейлер як ектоскладник кінодискурсу: нейролінгвосоціотична кваліфікація мовної організації

РЕЦЕНЗІЇ

Форманова С. В.

Рецензія на видання «Український асоціативний словник» 3 і 4 тт) (укладачі Мартінек С.В., Мітьков В.С.). Львів, 2021.

CONTENTS

PHONETICS. LEXICOLOGY. LEXICOGRAPHY. DIALECTOLOGY

Druzhynets M. L.

REFLECTION OF TWO LAWS OF SPELLING
IN THE SPEECH OF UKRAINIAN RESPONDENTS OF THE DIASPORA:
NORMS AND DEVIATIONS

Poplavska N. M. , Dashchenko N. L.

NEW POLITICAL TERMS IN INTERNET-MEDIA SPEECH
(SEMANTIC AND FUNCTIONAL ASPECT)

Romanchenko A. P., Kanazirska V. A.

COLLOQUIAL VOCABULARY OF SOUTHERN BESSARABIA
AND MODERN UKRAINIAN LANGUAGE: A COMPARATIVE ASPECT

Farion I. D.

SVIATOSLAV KARAVANSKYI: THE PROBLEM OF SPELLING AND
LEXICOGRAPHIC CODIFICATION

Formanova S. V.

COMPONENT ANALYSIS AS ONE OF THE STRUCTURAL METHODS

Gremaliuk T. V.

VOCABULARY OF FOREIGN ORIGIN: PROBLEMS OF NORM
IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL DEVELOPMENT
OF UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

Liubetskaya K. P.

BORROWINGS FROM THE POLISH LANGUAGE
IN THE BELARUSIAN SCIENTIFIC LANGUAGE
AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Minyailo R. V.

FISHING SPECIALIZATION OF PROTO-SLAVIC ANIMALIST LEXIS
IN DIALECT OF UKRAINIAN

Shvets Y. V.

THE WAYS OF ENTRY AND FUNCTIONING OF LEXICAL LOANWORDS
FOR NAMES OF FOODS AND DRINKS IN THE POEM "ENEYIDA" BY I.
KOTLYAREVSKY

ONOMASTICS

Bachynska H. W., Vilchynska T. P., Babii I. M.,

Verbovetska O.S., Svystun N.O.

DYNAMICS OF PERSONAL NAMES AS SIGNS OF IDENTIFICATION
OF PERSONS OF THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY
(on the materials of births registration acts and register of issuance
of birth certificates of Ternopil)

Boeva E. V.

PECULIARITIES OF NATURAL TOPOGRAPHIC
NAMES FUNCTIONING IN UKRAINIAN SPELLS

Vehesh A. I.

THE ROLE OF THE PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES
IN MYROSLAV DOCHYNETS' NOVEL "CHILDREN OF THE FERN"

Senyk H. V.

MOTIVATIONAL ASPECT OF STUDENT NICKNAMES

Chornous O. V.

ANTHROPONYMS AS THE BASIC CONSTITUENTS
OF THE ONYME SYSTEM

WORD FORMATION GRAMMAR

Oleksenko V. P.

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF THE NEOLEXES
ON THE DESIGNATION OF THE CULTURAL AND ARTISTIC SPHERE

Popkova O. A.

COMMUNICATIVE-PRAGMATIC POTENTIAL OF COMPLEX WORDS
OF THE PANDEMIC PERIOD (ON THE MATERIAL
OF UKRAINIAN NEWSPAPER TEXTS)

Khrustyk N. M.

THE ASSOCIATIVE WAY WORD-BUILDING OF THE INFORMAL NAMES

LINGUISTICS OF TEXT

Shabat-Savka S. T.

SYNTAX EXPRESSEMES IN THE POETIC DISCOURSE
BY LESIA UKRAINKA: INTENTIONALITY AND AESTHETICS

Vazhenina O. G.

LINGUISTIC AND STYLISTIC DOMINANTS
OF YEVHEN HUTSALO'S BIZARRE DISCOURSE

Ohrynychuk O. P.

THE STYLISTIC FUNCTIONS OF REPEATED VERB UNITS
IN A SEPARATE TEXT

Shton O. P.

STRUCTURAL AND SEMANTIC ASPECTS OF METAPHOR
IN THE POETIC DISCOURSE OF PETRO SOROKA

Shulichenko T. S.

NATIONALLY MARKED COLLECTIVE LINGUISTIC PERSONALITY
OF THE CHARACTER (ON THE MATERIAL OF V. SHKLYAR'S NOVEL
«KHARAKTERNYK»)

SOCIOLINGUISTICS LINGUISTIC CULTUROLOGY COGNITIVE LINGUISTICS

Braha I. I.

INTERFAMILY COMMUNICATION
OF UKRAINIAN-RUSSIAN BILINGUALS

Nazarevych L. T., Denysiuk N. R., Havdyda N. I.
COUNTRY STUDY TEXTS IN THE CLASSES
OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE:
THEORY AND PRACTICE

Olkhovych-Novosadiuk M. M.
VERBALIZATION OF THE CONCEPT «JOY»
IN THE UKRAINIAN WORLDVIEW: BASED ON
THE MATERIAL OF FICTIONAL PROSE

Chernenko O. I.
CONCEPT FAITH AS A VALUE POSTULATE OF IDIOSTYLE V.S. BOYKO

SUGGESTIVE LINGUISTICS COMMUNICATIVE LINGUISTICS

Kovalevska T. Yu., Lokota I. M.
SCHIZOPHRENIA SPEECH MARKERS
PSYCHOLINGUISTIC IDENTIFICATION ALGORITHM

Krasnobaieva-Chorna Zh. V.
YPOLOGY OF VERBAL AGGRESSION OF prof. DOMINIC A. INFANTE:
AN ATTEMPT TO PHRASEMICS ADAPTATION

Kutuza N. V.
LINGUISTIC FRAMEWORK OF COMMUNICATIVE IMPACT: THEORETICAL
DIMENSION

Morozova O. I. Zeniakin O. S.
DEGREES OF LATENCY OF ECOLOGICAL DISCOURSE AGENT
(A CASE STUDY OF BRITISH ONLINE NEWSPAPERS)

Harbera I. V.
THE CONFLICTOGENIC PHRASEOLOGICAL UNITS WITH
THE COMPONENTS БОГ (ГОСПОДЬ) / БІС (ЧОРТ)

Kovalevska-Slavova A. V.
POLITICAL PATHOGENIC MEGADISCURSES NEUTRALIZATION:
TROLLING STRATEGY

Kravets I. V.
INFLUENTIAL POTENTIAL OF RECEIVING "ARGUMENT
TO AUTHORITY" IN ADVERTISING DISCOURSE

Mazur S. M.
SUGGESTIVENESS OF THE "OFUDESAKI" TEXT:
INTENTION OR FORTUITOUSNESS?

Poberezhnyi D. O.
SMALL STORIES OF BREXIT IN COMMENTS
TO POSTS ON THE SOCIAL NETWORK "FACEBOOK"

Tanana S. M.
USING OF INNOVATION COMPONENTS TECHNOLOGIES
OF TEACHING/TRAINING OF FOREIGN LANGUAGES
IN HIGHER EDUCATION

Tymkova V.A.

PSYCHOLINGUISTIC PROFILE OF MODERN STUDENTS
OF ECONOMIC SPECIALTIES

Shcherbak O. V.

TRAILER AS AN ECTOCOMPONENT OF CINEMA DISCOURSE:
NEUROLINGVOSEMIOTIC QUALIFICATION
OF A LANGUAGE ORGANIZATION

REVIEWS

Formanova S. V.

EDITION REVIEW: "UKRAINIAN
ASSOCIATIVE DICTIONARY" (3 and 4 vols.)
(COMPILERS MARTINEK SV, MITKOV VS). LVIV, 2021. P.

З-324

Записки з українського мовознавства: Вип. 27.: Зб. наук. праць = Opera in linguistica ukrainiana: Fasciculum 27. / Головний ред. Ж. В. Краснобаєва-Чорна. Одеса : «ПолиПринт», 2021. 380 с.

ББК 81. 031. 4я5
УДК 81. 161. 2 (051)

Наукове видання

**ЗАПИСКИ
З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАСТВА**

ВИПУСК 28

Збірник наукових праць

**Opera
in linguistica ukrainiana**

FASCICULLUM 28

Головний редактор **Ж.В. Краснобаєва-Чорна**

Підписано до друку 05.07.2021.
Формат 60x84/16. Папір друкарський.
Гарнітура «Times». Друк цифровий. Обл.-вид. арк. 30,6
Тираж 300 прим. Зам. № 05/07.

Адреса редакції:
Кафедра української мови,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058.
Тел.: (0482) 776-14-80
E-mail: kafukrmovaonu@ukr.net

Віддруковано з оригінал-макета у видавництві
«ПолиПринт», г. Одеса, ул. Ак. Королева, 33.
Тел.: (048) 794-64-50
E-mail: info@poliprint.od.ua